

WEWNĘTRZNE

DZIEJE POLSKI

za Stanisława Augusta

1764

1794

Jacek Korzon

3 1761 03990 2168

WEWNĘTRZNE DZIEJE

POLSKI

za Stanisława Augusta.

TADEUSZ KORZON.

WEWNĘTRZNE DZIEJE
POLSKI

za Stanisława Augusta

(1764—1794).

BADANIA HISTORYCZNE

ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego.

WYDANIE DRUGIE,

podług pierwszego wydania Akademii Umiejętności w Krakwie,
z ilustracyami i dodatkami.

TOM III.

KRAKÓW.

Księgarnia

L. ZWOLIŃSKIEGO I S-KI

WARSZAWA.

NAKŁADEM KSIĘGARNI

TEODORA PAPROCKIEGO I S-KI

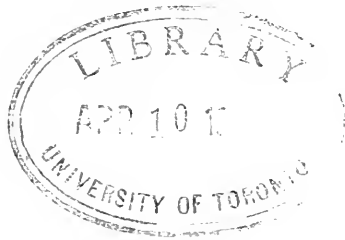
41. Nowy-Świat 41.

1897.

24
433
A. 3
18

Дозволено Цензурою.

Варшава. 5 Августа 1896 года.

90553

Wiadomości wstępne.

56. Rozpatrzywszy się w zasobach materialnych narodu, zbadajmy teraz ilość i wartość funduszków wydzielanych z ogółu bogactwa narodowego na potrzeby powszechne, na utrzymanie budowy państwowej. W wieku XVIII, tak samo jak dzisiaj, pieniądz był nerwem „rerum gerendarum“: budżety, od dzisiejszych mniejsze rozmiarami, ale niemniej pewno uciążliwe dla opodatkowanych, były niezawodną miarą potęgi rządów.

Dla zrozumienia różnicy pomiędzy budżetami dzisiejszymi i rachunkami skarbowymi dawnej Polski zanotować winniśmy nasamprzód, że już w XVI w. (od r. 1512) od skarbu królewskiego został oddzielony skarb rzeczypospolitej i że w r. 1562 wszystkie wydatki tego ostatniego, poddane były pod kontrolę sejmów. Takiemu urzędzeniu zawdzięczamy niezwykle bogactwo i dokładność materiału do dziejów skarbowości polskiej: do dziś dnia przechował się nieprzerwany prawie szereg rachunków koronnych od r. 1520 *) aż do 1794.

*) Xiążę Jan Tadeusz Lubomirski w dziełku pod tytułem: *Trzy rozdziały z historii skarbowości*, Kraków 1868, opracował do-

w porządkach, starannie, czasem ozdobnie pisanych, w drzewo lub skórę oprawnych księgach. Liczba tych „rachunków generalnych sejmowych“ wraz z brulionami i kopiami wynosi 118 w archiwum koronnem skarbowem. Na egzemplarzach głównych znajdujemy zawsze pokwitowania, a czasem uwagi i sprostowania, podpisane przez senatorów i posłów ziemskich, z których składały się deputacje sejmowe „do examinowania“ skarbów Rzpltej, koronnego i litewskiego. W skarbie litewskim musiał też znajdować się może mniej liczny, ale równie wiarogodny i cenny poczet rachunków sejmowych; nie mieliśmy sposobności widzieć go w oryginałach: znamy tylko pojedyncze rachunki z dyaryuszów lub relacyj.

Nie podlegały kontroli sejmowej rachunki skarbu nadwornego czyli królewskiego, to też nie doszły nas one w tak obfitej ilości, bodaj nawet nie były układane zawsze z pożądaną dokładnością. Podskarbi nadworny miał do czynienia tylko z królem, więc osobiste przymioty charakteru, okoliczności chwilowe i różne przygody nie zawsze sprzyjały ścisłości w buchalteryi. Nawet za panowania Stanisława Augusta podobno znajdują się luki. My przynajmniej znaleźliśmy porządne, zamknięte bilansami obrachunki roczne do roku 1772 w Arch. Gł. Kr. Pol., z lat 1787—1794 w Archiwum znajdującem się w Jabłonnie; z 1781 w papierach Kicińskiego. Wśród zamieszek rozbiorowych, zdaje się, że i w kamerze królewskiej zakradał się nieporządek, więc brak nam ksiąg rocznych z epoki pierwszego rozbioru i niektórych z lat drugiego okresu. Ale jest mnóstwo dat szczegółowych i kilkanaście ksiąg w których Stanisław August własnoręcznie wpisywał przychód i wydatki swojej osobistej szkatuły (w Jabłonnie).

Skarbowość polska w ogóle przedstawia wdzięczne pole dla badacza. Materiał jest niezwykle bogaty i wiarogodny; w żadnym kraju zapewne, prócz Anglii, nie znajdzie się tyle

chody skarbu królewskiego z weześniejszych nawet dat, mianowicie z lat 1507, 1510 i 1511.

i tak szczerych dokumentów, dających świadectwo o obrocie grosza publicznego, odbijających, niby zwierciadło, wszelkie przemiany dziejowe, wszystkie chwile potęgi i słabości rządu, energicznych wysiłków lub niedołężnego uśpienia narodu. Niedługo też zapewne będziemy oczekiwali na kompletną historię finansów Polski. Początek jest już zrobiony. Nże J. T. Lubomirski opracował kilka pierwszych lat XVI wieku, prof. A. Pawiński skarbowość z czasów Stefana Batorego *). Nie tknięte są jeszcze wieki XVII i pierwsza połowa XVIII, ale w tych epokach o tyle już wydoskonaliła się technika rachunkowa, księgi już są do tyła dokładne i systematyczne, że z nich powziąć możemy ogólne wyobrażenie nawet bez głębszych studyów naukowych. Co się zaś tyczy epoki przez nas badanej, panowania Stanisława Augusta, nie będziemy już biadali na braki lub niedostateczność informacyi, jak to się niejednokrotnie w poprzednich rozdziałach zdarzało: owszem, obiecujemy złożyć dokładne, a co do skarbu Rzeczypospolitej nawet ściśle sprawozdanie z obrotu funduszków publicznych.

Trzymając się ustalonego w dawnej Polsce podziału, będziemy badali oddzielnie skarb królewski, a potem oba skarby Rzeczypospolitej. Ostrzegamy zawczasu, iż z tych trzech skarbów żaden nie obejmował funduszków edukacyjnych, czyli tak zwanego dziś ministerjum oświaty, ani kosztów na opłacenie urzędów wojewódzkich i powiatowych, ani budżetu ministerjum sprawiedliwości, gdyż zaledwo kilku urzędników sądowych (jak marszałkowie i prezydenci trybunału, jurysdykcya marszałkowska w Warszawie, gród warszawski i sędziowie pograniczni) pobierali pensye skarbów Rzeczypospolitej i to już dopiero od r. 1776.

*) Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego przedstawił Adolf Pawiński 1881 roku i księgi Podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576 — 1586 w dwóch częściach wydał A. Pawiński 1881. Warszawa. Źródeł Dziejowych tomy VIII i IX.

DZIAŁ I.

SKARB KRÓLA I MCI.

ROZDZIAŁ VII.

Stosunki pieniężne Stanisława Augusta.

57. „Czy bardzo bogaty jest król polski?“—zapytywała pani Geoffrin Stanisława Augusta, otrzymawszy wiadomość o obiorze jego.

Gdyby pytanie takie skierowanem było do nas, jako do historyka, gdyby wymagano odpowiedzi ścisłej i ogólnej, cały obszar dziejów polskich obejmującej: musielibyśmy zażądać z parę lat czasu na przygotowanie się do niej. Trzebaby najprzód zebrać kompletny spis dochodów królewskich z oznaczeniem wartości monety, co nie jest łatwem, a kto wie? czy jest nawet możliwem na każde panowanie. Następnie należałoby zbadać rejestra wydatków stałych i przygodnych, koniecznych i zbytkowych — co jest rzeczą jeszcze trudniejszą. Nasunęłaby się następnie rubryka długów, a nareszcie kwestya najtrudniejsza: czy porządnie, czy starannie, czy umiejętnie były administrowane dochody królewskie; czy w wydatkach nie było utracyszostwa, które wszelkie skarby pochłonię, wszelkie bogactwa wyczerpać może?

Nie możemy się kusić obecnie o odpowiedź w takim zakresie. Nie śmiemy orzekać, o ile słusznym było mniemanie szlachty, że król jest bardzo bogaty i dla czego ostatni Jagiellończyk wykrzyknął z goryczą w izbie sejmowej: „Zastawiałem, bom nie miał co jeść“! W zgodzie z Lengnichem zdobędziemy się chyba na określenie ogólnikowe, że zamożność tronu uszczuplała się stopniowo w miarę ograniczenia władzy królewskiej przez możnowładców *). Po Kazimierzu Wielkim przetrwały do dziś dnia baszty, zamki i ratusze z ciosowego kamienia; majestatycznie piętrzy się rezydencja Jagiellonów na Wawelu; zaledwie przystojnie przedstawia się oku zamek Warszawski, siedziba Wazów, a zarazem miejsce obrad sejmowych, a więc opatrywany z funduszków Rzeczypospolitej. Jan III przy własnym majątku, z którego mógł wojsku wypłacać po kilka milionów, przy łupach tureckich z wyprawy wiedeńskiej, przy skrzętności i reputacji bardzo bogatego króla, mógł wystawić zaledwo mały wiejski pałacyk, który jednak wydawał się zbyt kownym pewnemu senatorowi: „Wilanów prawda, jest sztuka piasku, ale i na niej siedziałby szlachcic, a na Powsinku drugi **)! Augustowie II i III utrzymywali się głównie z dochodów dziedzicznej swojej małej, ale bogatej Saksonii; ich też prywatną własnością był pałac Saski z ogrodem w Warszawie. Jedzenia zapewne nigdy zabraknąć nie mogło królowi polskiemu, bo dobra jego nawet po ostatecznym oddzieleniu ekonomii od królewszczyzn czyli starostw (w r. 1595), były bardzo obszerne i najliczniejszy dwór wyżywiłby zdolaly: ale pieniądze, pracy ludzkiej, usług, kunsztów, artyzmu i wszelkich narzędzi przepychu monarchicznego bywalo zawsze za malo ***). Któryż z królów

*) Lengnich: Jus publicum regni poloni. Gedani 1742 i wydanie polskie Helcla 1856 w Krakowie księgi II rozdział 10.

**!) Grzymułtowski: Listy i mowy wydał A. Jabłonowski 1876. Warszawa, str. 61, 112.

***) Stefan Batory miewał dochodu według prof. Pawińskiego średnio po 180.000 złp. z Korony i 130.000 złp. z Litwy czyli razem 310.000

elekeyjnych mógłby zamarzyć o wybudowaniu Watykanu z kościołem św. Piotra, Eskorialu, Wersalu? Za to male Wersale budowali sobie Branicy w Białymstoku, Czartoryscy w Puławach, a zamek Nieświezki Radziwiłłów i pałac Tulczyński Szczęsnego Potockiego mogły iść o lepsze z Wilanowem, Ujazdowem i Łazienkami.

Ale jakże odpowiedział Stanisław August na obcesowe zapytanie swej przyjaciółki, swej „mamy“?

„Pragniesz wiedzieć — pisze on d. 22 grudnia 1764 r., czy król polski jest bardzo bogaty? Nie bardzo, o tyle o ile; przy małym zasilku, jakiego mu naród udzielił, przy staranności i przestrzeganiu ścisłego porządku w interesach swoich, król, mam nadzieję, znajdzie sposób utrzymania się mniej więcej z godnością. Bądź co bądź, król polski daje i dawać będzie bez rozgłosu tym, którzy się znajdują w wielkiej potrzebie. To nigdy nie jest stratą. Takie jest moje przekonanie“ *)

Zapamiętajmy te słowa, czyli raczej zapiszmy je na czele protokołu, do którego niniejszem powołujemy ambitnego

złp., a według naszej rehuby razem 430.000 złp. na rok (Pawłowski: Skarbowość etc. str. 130 i 467, T. Korzon recenzja tej monografii w Tygodniku Ilustrowanym 1881 r. Nr. 283, str. 347). Złoty owoczesny w porównaniu z dzisiejszym, przy kursie rubla papierowego 142 za 100, wart był 150 złp. dzisiejszych, a więc suma pierwsza czyni około 7 milionów; suma druga 9,675.000 rubli dzisiejszych, na monetę zaś z czasów Stanisława Augusta 12,300.000 lub 17,000.000 złp. Za Augusta III gotowymi pieniędzmi król pobierał za ledwo około miliona złp. dobrej czyli pruskiej monety, a „i ta suma od przypadków, którym dochody są podległe, zawisła, iż czasem większa a czasem mniejsza do skarbu królewskiego wpływa“ (Lengnich wyd. Helcla I, 128). Ale dochód tak mały świadczy o złym zarządzie dobrami; za to Brühl miał po milonie talarów, czyli po 6 milionów złp. dochodu. (Pam. St. Aug. Poniańskiego tłom. Br. Zaleskiego).

*) Correspondance inédite de Stan. Auguste et de Mme Geoffrin par Ch. Mouy. Paris, Plon. 1875, str. 136: Vous souhaitez de savoir si le roi de Pologne est bien riche? li ne l'est pas et tant s'en faut, mais etc.

stolnika litewskiego. Są one szczerze, rzetelne i rozsądne: jeśli o nich Poniatowski na tronie zapomni, tem większą będzie jego wina, tem ważniejszymi zarzutami wypadnie obciążyć jego sumienie i sławę.

§§. Rozpatrzmy się teraz w rachunkach i rozrządzeniach co do funduszków Stanisława Augusta w pierwszym trzyleciu jego panowania.

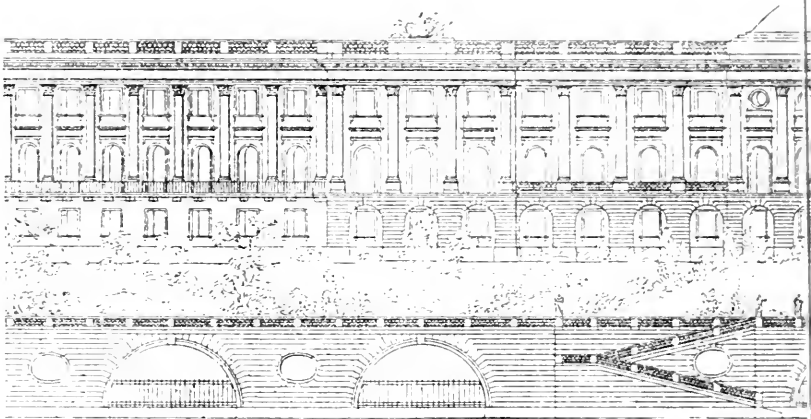
Zebrany po śmierci Augusta III-go sejm konwokacyjny nie przepomnił o uposażeniu przyszłego króla „na to względ mając, żeśmy determinowali przyszłą elekcyę Polaka“. Zalecono tedy podskarbiom i Komisyom Ekonomicznym obojga narodów „ażeby w ekonomiach tak Koronnych, jakoteż Litewskich tudzież Wielkorządach, żupach solnych, cłach, portorium Gdańskiem i innych wszelkich ekonomicznych prowentach stolu królewskiego, calości tychże prowentów przestrzegali i do siebie odbierali dla zachowania onych przyszelemu królowi“. Za wszelką szkodę, w tych dochodach rządzoną, konstytucya niniejsza zagroziła sądem. Wyznaczono nawet cztery liczne komisye z senatorów i posłów do zrewidowania żup solnych i ekonomij królewskich: „w jakim znajdują się stanie, jeżeli konserwacya ich należyta była, albo jeżeli w czem jakim sposobem i od kogo szkodę ponieśli“. Wyznaczono też deputacyę do rewizyi klejnotów i archiwum w zamku Krakowskim. Litwini zalecili swemu podskarbiemu, aby spłacił dług ciężący na ekonomii Szawelskiej i tę, od dnia 24 lipca 1764 r. objawszy, do dóbr stolu królewskiego przyłączył. Nareszcie „chcąc aby pro honore gentis Król Imć przysziły mógł pro condigno z dworem swoim mieszkać w zamku tutejszym (warszawskim), kazano ukończyć rozpoczęte w nim roboty, pokoje przyozdobić obiciami i innymi rekwizytami, dwa place przyległe dokupić dla rozprze-strzenienia tegoż zamku—wszystko to na koszt skarbu Rzeczypospolitej *). Zapomniano jednak o kosztach koronacyi.

*) Vol. Leg. VII, fol. 101, 102 (str. 52), fol. 97, 98 (str. 50) fol. 176 (str. 85).

Tym przyszłym królem, o którego się troszczyła konfederacya Czartoryskich, został za sprawą posłów rosyjskiego i pruskiego, nie Xzę August, ani syn jego Adam, ani Xzę Ogiński, lecz jeden z sześciu synów, a ośmiorga dzieci parweniusza Stanisława Poniatowskiego, wojewody Mazowieckiego, już nieżyjącego podówczas. Wybraniec pięciu i pół tysięcy zgromadzonej pod Wołą szlachty przyznawał się do krwi Jagiellońskiej przez matkę, Czartoryską; w marzeniach tej matki, w dodanem do Stanisława Augusta imieniu „August“ upatrywał przepowiednię przeznaczoną od losu korony *), ale dla większości narodu szlacheckiego i dla własnych wujów Czartoryskich obiór ten był dziwną i niemiłą niespodzianką. Ród Poniatowskich nie mógł jeszcze, pomimo talentów protoplasty, dorównać świetnością znakomitym domom magnackim: osobistych zasług Stanisław August nie miał za sobą żadnych; o charakterze człowieka mało znanego nie wiele było do powiedzenia; znali go tylko protektorowie, a najlepiej przenikliwy Fryderyk II, kiedy, odwodząc Katarzynę od przyzwolenia na gotujące się w Polsce reformy, pisał do niej: „Zgoda, że przy królu Stanisławie nie potrzebujemy się obawiać (wzmocnionej reformami Polski), lecz po jego śmierci?“ Podobnież zapewne sądziła Katarzyna swego dawnego ulubieńca; przynajmniej obawy Dywanu Tureckiego, że go na tron Polski prowadzi, żeby miała wyjść za niego za mąż okazały się zupełnie płonnemi. Jeśli można wierzyć słowom wezyra, wszystkie dwory, z wyjątkiem rosyjskiego i pruskiego uznawały Stanisława Augusta niegodnym korony **).

*) Na akcie elekcyi jest podpisanych 5472 nazwisk w Vol. Leg. VII, fol. 224—299, str. 107—132 (suffragia); o przeznaczonej koronie i Jagiellońskiej krwi pisze sam Stanisław August w Pamiętnikach, tłumaczenie Zaleskiego 1870 Drezno i w korespondencyi z panią Geoffrin; o przepowiedni Włocha astrologa Fornica—Ruhlère: Hist. de l'anarchie. Paris 1807. I, 238.

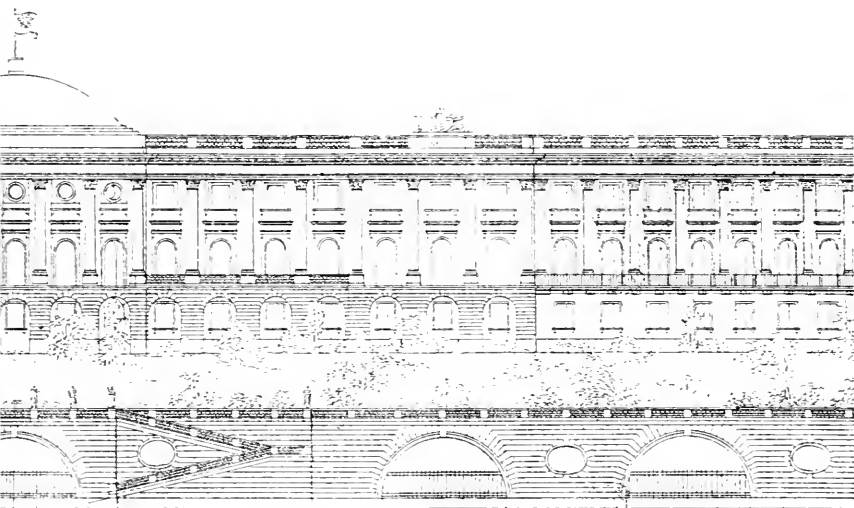
**) Соловьёвъ: Ист. Россіи, XXVI, стр. 80, 90.

Zamek królewski w V

(Elewacja podług I

Do str. 10, t. III.

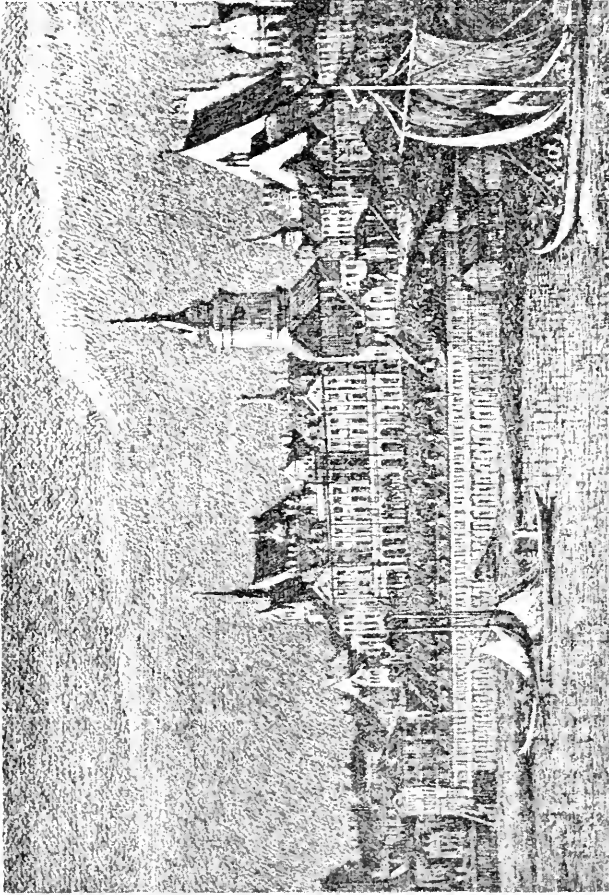

57 60 70 80 90 100 *L. d. Warsz.*

Warszawie od strony Wisły.

(z projektu J. A. Schmidtnera, 1824 r.).

Elekcya taka świadczy niewątpliwie o upadku moralnym i politycznym społeczeństwa, a w szczególności możnowładztwa polskiego; świadczy też o chorobliwej, lekkomyślnej, po-

Widok Zamku królewskiego w Warszawie w r. 1770.

(Wyjętek ze sztychowanej przez Belotta Canaletto kopii własnego obrazu).

ziomej ambicyi elekta, który drogą intrygi przedzierał się do stanowiska trudnego ze wszech miar i niebezpiecznego, goniąc tylko za blaskiem, za świetnością zewnętrzną majestatu. Roz-

ogniły mu wyobraźnię zapewne wrażenia z podróży zagranicznych, przepychy dworów francuzkiego, angielskiego, petersburskiego; podniecało tę próżność poczucie własnego ubóstwa.

Bo Stanisław August Poniatowski posiadał po rodzicach bardzo skromną fortunę. Dobra jego dziedziczne: Targówek i Kaleń (pod Pragą), Ujazdów pod Warszawą, Zaleszczyki, Jazłowiec przyniosły w roku 1767 zaledwo 67.399 złp. (może to dochód nie kompletny) *).

Z tak szczupłym dochodem czyż można było dorównać magnatom o milionowych intratach, a chociażby nawet zamężniejszemu ziemianinowi — takiemu np. Suchorzewskiemu, który miał 150.000 rocznie?

Więc nowy król Stanisław August zaraz po swoim obiorze potrzebował dużo pieniędzy. Obaczmy jakże sobie w trudnym położeniu poradził?

Na zamku warszawskim krzątano się pilnie około nakazanych przez konfederację porządków: sprowadzano meble, tapicerowie oklejali pokoje mieszkalne, zdobiono tron „z aksamitu karmazynowego, suto galonami i frandzlą z krepinami złotymi szamerowany“; sale zaś sejmowe musiały już być w porządku, gdy w nich właśnie obradowała konfederacja. Mieszkanie tym sposobem było zapewne gotowe przed koronacją, a chociaż uchwała sejmowa nic nie wspomniała, jednakże Skarb Rzpltej wydał „na reparacyą i memble“ (t. j. umeblowanie) zamku warszawskiego 1,255.780 złp. Potem znajdujemy w Rachunkach Sejmowych (Tab. 164) z lat 1766—1775 dodane jeszcze dwie sumy ze skarbu Rzpltej: 804.934 i 87.118 złp., a z ksiąg szczegółowych i z inwenta-

*) Archiwum Główne Królestwa księgi Nr. 89 i 90 w percepcie; w pierwszym trzyleciu dochód całkowity wynosił tylko 162.000 złp. (tamże księga 88 pozycja 21); w roku 1787 dochód zmalał do 3.490 złp., od roku zaś 1788 znika zupełnie z rachunków, — zapewne poszedł w ręce wierzycieli Archiwum Jabłonny szafa IV półka F. Nr. 199. Duplicat Kassy J. K. M. Generalnej).

rza, sporządzonego w 1769 r. możemy się przekonać, że roboty w zamku nie ustawały w najcięższych dla kraju czasach: konfederacji Radomskiej, Barskiej i Sejmu Delegacyjnego rozbiorowego *). Artystyczne upodobania Stanisława Augusta, nabywania obrazów, posągów, zegarów i t. p. wciągały go niezawodnie w nadbudżetowe wydatki.

Oczekiwały jednak na dyspozycję Stanisława Augusta i gotowe pieniądze: z ekonomij czyli dóbr stołowych w ciągu 12-miesięcznego blisko bezkrólewia 704.154 złp. i z innych rachunków od podskarbiego Wessla 359.567 złp., czyli razem 1.063.721 złp. **). Gdańszczanie złożyli 20.000 dukatów na podarunek koronacyjny za potwierdzenie przywilejów swoich ***). Ale po za tem niepodobna było wyglądać jakiegokolwiek zasilku nawet od sejmu, gdy oba skarby Rzeczypospolitej znajdowały się jeszcze w nieladzie, a zresztą posiadały zaledwo jakie 1½ miliona złp. w rocznych dochodach na wszelkie potrzeby państwowe (prócz opłaty wojska).

*) Rachunki szczegółowe z kupcami i rzemieślnikami ale bez rekapitulacji i sumy ogólnej znajdują się w księdze 86 *Rachunków Sejmowych* w Archiwum Sk. Kor. działu XX (Lustracye), a w księdze 85 z lat 1704—6 w expensie w dziale VIII jest wykazana suma ogólna 1.253.780 złp. 23 gr. 2 den. Podobne są też w dziale XXVII, a księgę tegoż działu nr. 20 zapelnia „Inwentarz Zamku J. K. Mei Warszawskiego” z roku 1769. Wtedy cały Zamek, z trzema do wyjazdu bramami „w pentagon murowany był dachówką holenderską wszystek pokryty.” „Z miasta od ulicy do dziedzińca stajennego będącej zaczyna się kamienica Płochockich” przyłączona do Zamku i przerabiana Długo robiła się tama, potrzebna zapewne do urzędzenia tarasów od strony Wisły: ludzie, bijący kafarem, pobierali wysoką płacę po 2 zł. dziennie. „Inwentarz memblow.... od seymu konwokacyi roku 1764 aż do roku 1769 spisany” podaje dokładnie umeblowanie pokoi: karmazynowego, zielonego a Consilii zwanego, J. W. kasztelanowej wizekij etc. Meble były i zagraniczne, i „tutejszej roboty”.

***) Widać, że dobra stołowe były nawet porządnie i sumiennie administrowane podczas bezkrólewia, ponieważ za Augusta II ogólny dochód z nich szacowany był tylko na 1 milion złp. rocznie (Lengnich).

****) L ö s c h i n: Geschichte Danzigs 1828 II, 229.

Na przyszłość Stanisław August zapewne nie mógł obliczyć z góry budżetu swojego. Wyświeciły ogół dochodów królewskich dopiero późniejsze rachunki. Po upływie pierwszego trzylecia, od 1 października 1764 do tejże daty 1767, dochody te przedstawiły się w następującej postaci *):

Tab. 134.

Percepta pieniędzy in Annis 1764 a 1 Octobris et 1765,
1766, 1767.

	Złp.	Gr.	Den.
Wielkorządy Krakowskie i z Ekonomii Nie- połomickiej	491.837	25	1 ¹ / ₂
Z Ekonomii Sandomierskiej	160.618	22	3
„ Kozienickiej	94.475	23	3
„ Malborskiej	623.999	28	
„ Rogozińskiego	93.152	26	6
„ Tczewskiej	52.250		
„ Szaweńskiej przez J. P. Staro- sty Augustowskiego in Anno 1765.	262.983	20	12
„ Samborskiej	149.722	2	
Z cell koronnych	1.960.880	28	7 ¹ / ₄
Żupy solne	6,631.369	17	15
Kwitowe extraordinaryne za sprzedaną sól	312.124	25	17 ³ / ₄
Z Pfahl-Kamery Gdańskiej y Rathengelder .	2,082.332	27	6
Ex portorio Elbigensi à 12 Jan. ad 20 No- vembr. 1765 indukowano in Anno 1766 .	11.358	18	12
Poczta koronna	89.442	7	
Poczta pruska à 1 aprilis 1765.	196.488	4	10
Z Ekonomii Litewskiej	3,504.478	8	
Z klucza Kijowieckiego i Mielczyckiego . .	126.666	20	
Z starostwa Krzeczewskiego	33.000		
Hyberty	102.263	18	
Groszowe z Hyberty	166	20	
Konfiskaty	8.321	18	12
Suma 3-letniej percepty.	16,987.934	28	2

*) Księga Nr. 88 w Arch. Gl. Kr.

Extraordynaryjnie:

Z rachunków ex Interregno przez JW. Wesoła Podskarbiego W. Koronnego	359.567	25	3 ₄
Z intrat dóbr stołowych durante Interregno ze Sk. Kor.	704.154	24	12 ₄
Ad rationem kaduku po Panu Davau	27.000		
Za gorzałkę z dóbr Chotkiewicza przedaną na Conto Skarbu Królewskiego	9.940		
Schlag-Schatz z miedzianej monety	13.560	27	2 ₃
Gottespfenning z Tygenhoff	89.104	9	4
Na expens kabinetowy z Skarbu Koronnego in Anno 1767	100.000		
Percepty Extraordynaryjney Suma	1,303.327	26	2 ₄

Suma Percepty Trzyletniej:

złp. 18,291.262, gr. 24, den. 4¹ .,

Tedy biorąc tertiam partem wyżej specyfikowanych dochodów trzyletnich, byłaby intrata roczna taka:

Suma intraty rocznej ppter.

6,603.086 złp. 6²/₃ gr.

W niektórych latach dochody znacznie przewyższały tę średnią normę; tak np. rok 1767 dał 7,721.254 złp. *). Nie małato suma! Niektórzy królowie rozrządzali większymi funduszami—to prawda. Tak, sam Stanisław August szacował dochody króla angielskiego na 40 blisko milionów złp. **). Koszta utrzymania dworu francuzkiego podawanó w r. 1746 na 20₃, w r. 1749 na 24₂₃, w r. 1750 na 24₇, miliona liwrów czyli 30 i 36 milionów złp. a w r. 1751 podobno aż do 68 milionów liwrów czyli 102 mil. złp. ***). Były to już

*) Księga Nr. 90 w Arch. Gł. Kr.

**) Dyaryusz z roku 1776 sesya XX z dnia 23 9 str. 181.

***) Etat des revenus et des dépenses de la Couronne de la France, w Büschings Magazin tom XII str. 233—237. T a i n e: Les origines de

czasy panowania pani Pompadour, czasy utracyszowstwa i zbytku, czasy ruiny finansowej państwa, która w ciągu lat 30-tu doprowadziła Bourbonów do rewolucji i gilotyny. Prawda, że te cyfry przenoszą 5 do 6, a w r. 1757 aż 13 razy sumę dochodów Stanisława Augusta (lubo ta różnica zmniejszyłaby się znacznie przy strąceniu kosztów utrzymania dworu królowej i książąt krwi, które w owej chwili nie obciążały skarbu polskiego); prawda, że Waszyngton nie dał jeszcze przykładu oszczędnego obchodzenia się z groszem publicznym, że nie były jeszcze praktykowane skromne listy cywilne prezydentów republik; ale nie widzimy znów konieczności, żeby człowiek szczuplej fortuny z antenatów, wyznający publicznie i urzędownie, że „zostawszy z łona równości wyniesionym, nie utracił jednak smaku ulubienia tego równości stanu, w którym rodzić się i wychować się mu przyszło“ *), człowiek mający panować w kraju nieludnym, zubożałym, osłabionym, nawet bezsilnym politycznie — żeby taki człowiek, powtarzamy, miał się urządzać z wydatkami na sposób monarchów, panujących „z łaski Bożej“ nad krajami najludniejszymi i najbogatszymi. Zdrowy rozsądek i prawe sumienie nakazywało Stanisławowi Augustowi skromność i oszczędność w urzędzeniu swego dworu. Tem łatwiej można było domyśleć się takiego obowiązku, że o kilkanaście mil od granicy polskiej, w Berlinie, mieszkał król, już sławny i możny, Fryderyk II. który dawał przykład najściślejszej, może nawet przesadnej oszczędności. Obaczmyż, jaką drogę obierze sobie Poniatowski?

Kosztów koronacyi nie znamy. Zdaje się, że nadzwyczajnych zbytków nie popelniano; odbyła się przystojnie,

la France contemporaine. Tome I, l'ancien régime. Paris. Hachette 1876, str. 105, z resztą z powątpiewaniem, gdyż średnio wydatki dworu są liczone na 40 do 45 milionów liwrów. (Tamże 127). — Staszic w Uwagach nad życiem Jana Zamoyskiego, str. 108 powiada, że król francuzki wydawał na samą garderobę i psy po 13 mil. złp., ale w rachunku z r. 1750 figuruje myśliwstwo tylko w cyfrze 1,400,000 a srebra, cacka i przyjemności króla 2,400,000 liwrów czyli razem około 5,700,000 złp.

*) Vol. Leg. VII, fol. 364, str. 160 tit. „Dom nasz królewski.“

w głosach społecznych nie znajdujemy szczególnych podziwów, tylko trochę niechęci, że król wystąpił w cudzoziemskich szatach i że na rynku warszawskim wywijał na cztery strony świata szpadką, nie szablą, która wymagała kontusza i podgolonej czupryny. Damy wcale korzystne składały świadectwa. Opisawszy strój koronacyjny, tak dziwny dla naszego oka (tom I, str. 35), decydowały, że „do twarzy mu było... ale mu w koronie nie tak pięknie, jak w kapuzie“ (angielskiej). Lud zachowywał się obojętnie. W dzień koronacji nikt nie wołał wiwatów przechodzącemu do kościoła królowi — „to na drugi dzień byli komenderowani żołnierze bez broni, którzy zaczęli wiwat i bili (sąsiadów z pospólstwa?), żeby wołali“ *).

Posiadamy za to o dworze i o zwyczajnych wydatkach królewskich dostateczne, lubo nie kompletne wiadomości. Najobfitszy materiał rachunkowy znajdujemy w powołanej już księdze z trylécia 1764 — 7. Wypisujemy z niej sumy ogólne, obliczone przeciętnie na rok pojedynczy w rekapitulacjach; zmieniamy tylko porządek pozycji dla dogodniejszego usystematyzowania tychże; zresztą w drugiej rubryce zaznaczymy porządek oryginału.

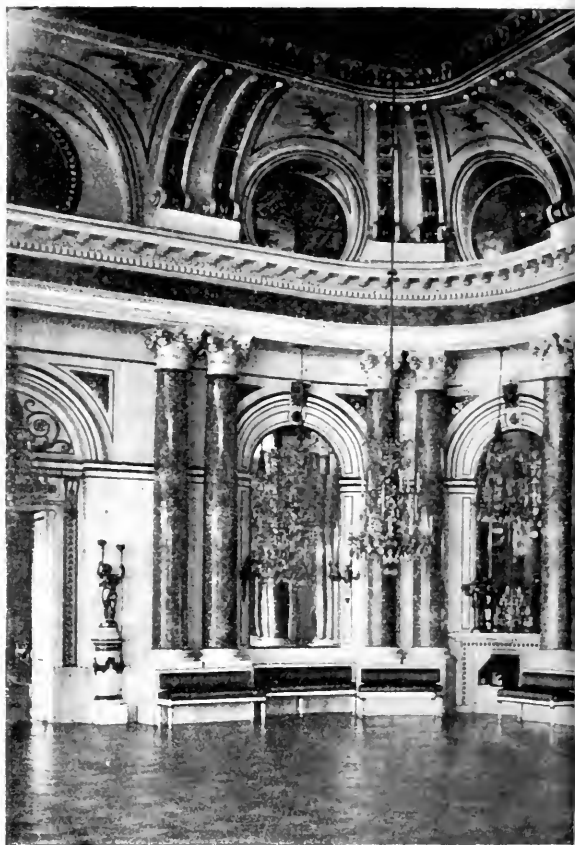
*) List M. Brühlowej z Petoekich pisany do matki 28 11 1764 u hr. Konst. Przędzieckiego w *Silva rerum* A. Günthera. Wymujemy jeszcze kilka spostrzeżeń i wiadomości: „Oznajmuie, żeśmy szczenliwie Pana Miłosciwego ukoronowali; był ubrany w bardzo piękny Masec, kamizelecka krótka srybna lamowa. Aftowana złotem: na to płasc do puł nogi takisz sam: bućiki srybne iak u spiwakow na teatrum, koleretka na szyi. Na głowie kapuza angelska, iak do konia s piurami dwoma białymi, kturc spadali na włosy, y wielke piuro czarne s kleynotami, włosy rozpuszczone y fryzowane, zwionzane złotą wstonszko z białym: Tak wszed do kościoła; do twarzy mu było y wiedział sam o tym, obziarał się na wszystkie strony, kłaniał się Damum y całą ceremonią usmiechał się... Wieczera na kilka stołów y na cukrach wiwat Kataryna“. Ortografia listu jest brzydka, ale zawarte w nim spostrzeżenia sprawdzają się po części na portrecie Stanisł. Augusta, dodanym do str. tomu I-go, a zawsze budzą zaufanie szczerością, pozbawioną wszelkiej złośliwości.

Tab. 135.

Tabella expensy generalney (Króla z trzylecia 1764—7).

N. bieg.	N. otyg.	Nazwa działu i wymienienie niektórych pozycyj	Złote polskie	Grosze	Denary
1	6	Kamera, w niej prezydują: Karaś klan Zi Wizkiej i Roeh Kossowski podskarbi nadw., kor., zasiadają: asesorowie, kontrolor i sekretarz, pracuje wciąż 4ch kancelistów; place wynoszą 82.893	130.893	10	
		Kassa Generalna, kassyer Bastian i 1 kancelista 9.908			
		Rewizya Rachunków (osób 11) 36.992			
		Wszystkich osób w Kamerze 24. Na papier, pióra inkaust, lak w Kam. i Dep. 1.100			
2	7	Kabinet, Directeur: Ogrodzki pis. W. Kor. 14.400	145.449		
		Conseiller: Boskamp 15.075			
		Secretairs: Ghigiotti kan. Warm. Barneval, Glaire po 3.500, Reverdil, Kossakowski, Osmiałowski, Krajewski, Rembieliński, Patensek, Duhamel, Sokolowski, Piaskowski z placami mniejszemi aż do 804 zł. Kancelistów 9-ciu			
		Odźwierny, 2-ch oficyjjerów, 6-ciu kuryjerów, 3-ch geometrów			
		Wszystkich osób 36 85.918			
		Expens kabinetowy 59.531			
3	1	Milicya (2 pulki J. K. M. pod komendą Chojeckiego i Koryckiego *)	391.000		
4	9	Departament Paziów (pensye, lafa y strawne na osób 30, prócz samych 12 paziów, zlp. 27.206, a z expensem)	79.700	26	5
5	8	Departament doktorski (9 osób z lekarstwami)	63.024	18	16
6	10	Lafa y strawne 18 dworzan, 3-ch furyjerów, 6-ciu kamerdynerów, 2-ch kamer - lokajów, murzyn (Jean),			

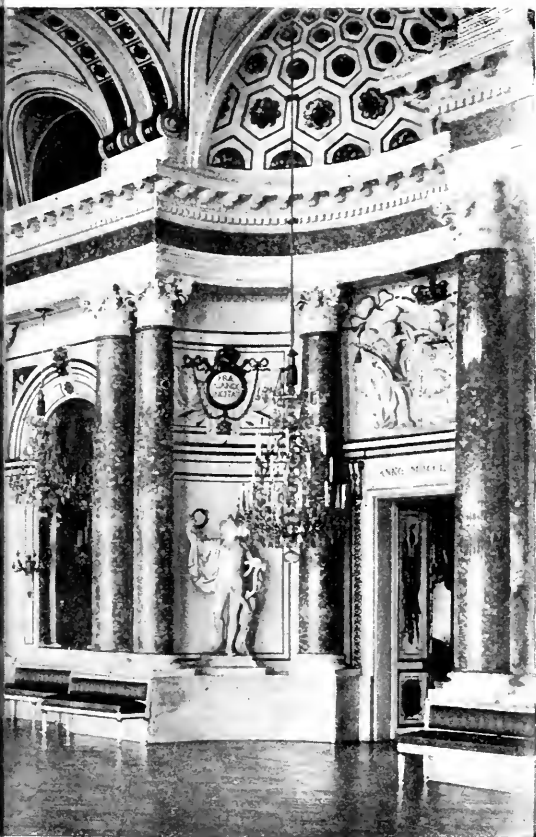
*) W rachunkach z roku 1766 wymienia się jeszcze pulk Skirmon-ta, płatny z kasy solnej, oraz 2 szwadrony; koszt roczny wynosi też więcej, bo 627,589 zlp.

Sala Kolumnowa na zamku

(Podług fotografii)

Do str. 11, t. III.

rólewskim w Warszawie.

ostki i Mulerta).

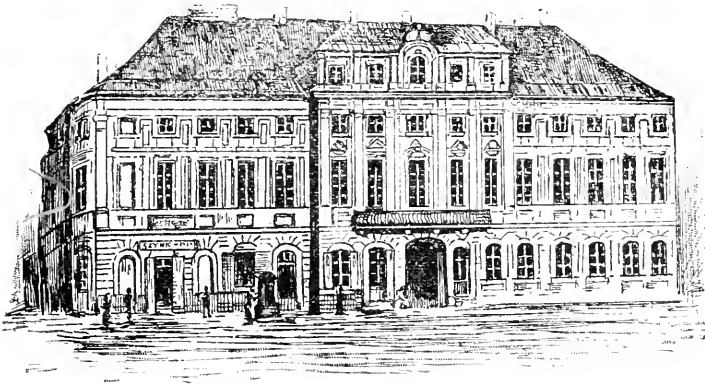
N. licz.	N. oryg.	Nazwa działu i wymienienie niektórych pozycyj	Złote polskie	Groszo	Denary
		4-ch biegunów, 4-ch pajuków, 3-ch strzelców, 16-tu lokajów, 12-tu hajduków, 18-tu majtków, 1 frotter: wszystkich osób 107)	77.691		
7	11	Barwa	200.000		
8	12	Myśliwstwo	88.809	26	
9	2	Kuchnia, piekarnia y kredens (2-ch maitres d'hotel: Paul i Jaques Tremo, 3-ch chefs cuisiniers: Schreiber, Lusseau i Arndt, 1 rôtisseur: Tire, 1 pâtissier: Mondion, 8-ju cuisiniers, 1 pourvoyeur, 2-ch ecrivains, 2-ch piekarzy, 2-ch gardes-manger itd.) Wszystkich osób 66 z płacą roczną 46.935) Na zwierzyńę, drobiazg, nabiał, mięso, ryby, raki etc. 447.841)	494.776	9	12
10	3	Piwnica (lafa i strawne 3.425, na wino, wódki, piwo 106.992) osób 7	110.418	14	5
11	4	Cukiernia (lafa 5.409, cukry etc. 82,965) osób 10	88.374	1	1
12	13	Zamkowy expens inclus. opału y światła (burgrabia, zegarmistrz, kominiarz, 8 frotterów, formanska staynia, dozorecy, gospodarze, stróże, dozorecy sikawek y lamp, straż ognia złożona z porucznika, 4 unter-officyjerów i 10 żołnierzy a pobierająca 3232 złp.) Osób 110 z płacą 44.958) Opał, światło etc. 205.134) Na stancyje najęte mniej więcej 50.000)	300.092	22	9
13	5	Staynia (Lafa 56.032, expens na staynię 580.570). Expens pieniędzy na ekipaż niektórym ludziom nadwornym (w tém Bacciarrellemu po 10 duk., Canalettemu po 12 dukatów na miesiąc). Osób 91	268.047	19	3
14	15	Fabryki 16 osób z płacą 46.055) y na budowanie (w tém Ludwarsarnia, koszary, góry mineralne, założenie i konserwacya ogrodów . Wszystkich osób	1,145.592	28	14 ¹ / ₂
15	17	Szkatuła królewska, w co wchodzi garderoba 100.500	799.015	14	9

N. liczb.	N. oryg.	Nazwa działu i wymienienie niektórych pozycji.	Złote polskie	Grosze	Denary
16	14	Pensye w tém: JP. Graff Keyserling. 26 800 JM. X. Poniatowski (Michał) opat czerwińsk.) 15,000 Jey Mośé Pani Lullié 20,100 X-żna JeyMé Generalowa Austr. Poniatowska) 20 100 Jey Mé Pani Budenbrock. 1,675 " " " Obyrn 5 000 " " " Steinhäuser 7,000 Pani Rogowskiéj. 400 JP. Poniatowski Gl.-Adjutant Jego Kr. M-ci 2,680 Wszystkich osób pensyonowa- nych 65.	135.842	26	
17	16	Expens Extraordynaryjny	782.353	3	7½
18	18	Prowizye (summa kapitałów 5,466.680)	396 201	2	12
19	19	Na spłacenie kapitałów Wszystkich osób w służbie dwor- skiej 518 oprócz gwardyi i ludwisarni	908.576		
Summa . . .			6,877.544	29	7

Ten obraz, cyframi kreślony, możemy uzupełnić i ożywić wspomnieniami ludzi, którzy widywali Stanisława Augusta: Magiera i Niemcewicza. Wspomnienia ich pochodzą z późniejszej epoki, blizkiej czasów sejmu czteroletniego, ale różnice nie są ważne. Tu i ówdzie znajdą się też pojedyncze szczegóły z przemówień samego Stanisława Augusta, z różnych korespondencyj i pamiętników.

Najważniejsze stanowiska przy dworze zajmowali bezwątpienia urzędnicy Kamery i Gabinetu. Kasztelan K a r a ś zajęty był podobno tylko sprawami pieniężnymi i gospodarczymi; w pałacu jego, do dziś dnia istniejącym (wprost Kopernika na rogu Oboźnej) mieścił się departament paziów; o charakterze jego nie zdołaliśmy powziąć żadnych informacyj. R o c h K o s s o w s k i, podskarbi nadworny, a z czasem wielki koronny odznaczył się pożyteczną pracowitością w Komisyi Skarbowej; biografię jego podamy niżej (§. 89). Po nim podskarbiem nadwornym kor. został T o m a s z O s t r o w s k i.

Przez lat kilka bankierowie Tepper i Blanc byli kasyerami J. K. Mci, ale w roku 1784 uwolniono ich „od dalszego trzymania kasy królewskiej“ z zapisaniem wdzięcznej pamięci za pracę i usługi, a w nowoutworzonej Komisji Ekonomicznej Skarbu J. K. Mci objął prezydencję J. K i c k i koniuszy w. k., który odtąd prowadzi naczelną zarząd wszelkich interesów pieniężnych aż do śmierci Stanisława Augusta, a i potem jeszcze udziela wyjaśnień plenipotentom Xcia Józefa Poniatowskiego

Departament Paziów w pałacu Karasia.

(Z natury).

i toczy z nimi spory aż do 1808, kiedy był zawarty układ ostateczny *).

*) Archiwum w Jabłonie szafa VII, Nr. 480 Miscelanea. Znał Kiekiego *Leon Dembowski* (Pamiętniki w Ateneum 1822, lipiec, str. 122 — 125); powiada, że był wysoki, łysy, przystojny, uśmiech miał pełen dobroci i słodyczy; jedyną przywarą jego była pasya opowiadań zmyślanych, z których sam śmiał się najpierwszy. Żonaty z siostrą generałowej Grabowskiej, był niby szwagrem Stanisława Augusta, za którym też ślepo szedł do stronnictwa patriotycznego w roku 1790 i do Targowicy, jako marszałek konfederacji województwa Mazowieckiego w roku 1792.

Dyrektorem gabinetu był Jacek O g r o d z k i, scharakteryzowany przez samego Stanisława Augusta: „Wychowany po wyjściu z uniwersytetu krakowskiego w domu mojego ojca, towarzyszył mi w podróżach po Francyi; zostawiony przy braciach w Hollandyi, podzielał nauki u Kauderbacha... był

Tomasz Ostrowski.

podskarbi nadw. kor., później prezes Senatu.

(Podług portretu malowanego przez Brodowskiego, litografowanego przez Letronne'a, 1822, w posiadaniu Wł. Smoleńskiego).

zarządcą kancelaryi u kanclerza Żaluskiego; nie tylko znał prawie wszystkich Polaków i Litwinów z twarzy i imienia, ale miał dokładną wiadomość o ich interesach, przygodach, stosunkach. Pracowity, ścisły, tajemnicę zachować umiejący,

Jacek Ogrodzki.

(Podług litografii w Zbiorze Portretów Ludzi sławnych za panowania Stanisława Augusta przez K. Mintera, Warszawa, 1826).

skromny, cierpliwy, spokojny... Obowiązkiem swoim znalazł kochać mnie i czuwać nademną“. Ukazywał się na sejmach 1764 i 1766, ale bez wybitniejszej roli; umarł w r. 1780, mając 69 lat wieku; zostawił bardzo szczupły majątek, co słusznie mu do zalet policzono *)).

Zastąpił go najprzód Cieciszowski, a potem Pius Kiciński, szef gabinetu, który mając przed sobą 6-ciu kancelistów (w tej liczbie Deszerta), trudnił się wyprawianiem poczty i sztafet, sporządzaniem kluczków cyfrowych, dozorem korespondencyj sekretniejszych i utrzymywaniem protokołu pism, z pod pieczęci pokojowej wychodzących. Obrany posłem Liwskim na sejmie czteroletnim, wyróżniał się zaszczytnie z całego otoczenia królewskiego zdolnościami i żarliwością uczuć obywatelskich, jakie tryskają ze znakomitej mowy jego, w dniu 3 maja 1791 r. wygłoszonej. Gdy król miał podpisać akces do konfederacyi Targowickiej, Kiciński pożegnał go listem patryotycznym, zrzekł się nadanej mu kasztelanii połanieckiej i odjechał do Galicyi**). Dzieduszycki kierował inną kancelaryą, złożoną z 4-ch subalternów (w tej liczbie Tęgoborski), Badeni z dwoma subalternami był dyrektorem trzeciej z kancelaryi przybocznych. W tomie IV poznamy bliżej dyrektorów Kancelaryi Wojskowej J. K. Mci, generałów amployowanych przy boku J. K. Mci, Jana Komarzewskiego (1774—1789) i Gorzeńskiego (1789—1794). W epoce sejmów czteroletnich przyszedł do znacznego wpływu, mianowany sekretarzem do ekspedycyi włoskiej, l'abbé Piattoli, dawny nauczyciel w domu Ignacego Potockiego, „człowiek światły,

*) Pamiętniki St. Aug. Poniatowskiego przekład Bron. Zaleskiego, Drezno 1870 II, 234: o Karasiu są wzmianki, ale obojętne, w Korespondencyi między Stanisławem Augustem a Xawerym Branickim w roku 1768, wydanie Gumplowicza, Kraków 1872 r.; Anonym: Dzieje Polski tom VII str. 17 (rękopis).

**) Papiery Kicińskiego (własność prywatna): Raport z roku 1785 podany królowi o pracach gabinetowych § II: podobny dokument z dnia 8 listopada 1790; list połączony dnia 19 lipca 1792.

uczony, poczciwy“, poprzestając na skromnej pensyi; w jegoto mieszkaniu odbywały się narady nad ustawą rządową, gdy się gotowano do dnia 3 Maja 1791 roku, w obecności Stanisława Augusta, który schodził tu incognito bocznymi ko-

Pius Kiciński.

(Podług litografii Banka, ze zbioru Wł. Smoleńskiego).

rytarzami, poprzedzany przez głuchoniemego dworzanina Wilczewskiego *).

*) Niemcewicz: Pamiętniki czasów moich 1848 roku. Paryż str. 148.

Schmidt, starosta Brodnicki niczem się nie uwydatnił; był posłany w r. 1766 do Paryża z tytułem *Secrétaire privé et l'intendant de la maison du roi*—może dla odsunięcia od żony, która była kochanką króla; umarł też za granicą w r. 1777 *).

W gabinecie znajdowało się dużo cudzoziemców. Glaire zajął miejsce Schmidta i miewał polecenia wielce poufne. Ghigiotti, konsyliarz tajny prowadził korespondencyę z Rzymem, której liczne pliki zachowały się w Jablonnie; miał pod sobą dwóch subalternów, a tymi byli: X. Lewiński, późniejszy biskup unicki, i Bacciarelli. Ale zakalą gabinetu królewskiego był Boskamplasopolski, rodem Wołoszyn, agent, nawet szpieg rosyjski, który zakończył w 1794 roku życie zbrodnicze na szubienicy. Wątpliwą notę musimy dać Antoniemu de Friese, który od początków panowania uwija się przy królu, zrazu jako sekretarz Kompanii Manufaktur Welnianych, potem jako sekretarz, nareszcie jako konsyliarz Tajny J. K. Mści. Protestant i mieszczanin z pochodzenia, uniżony, „bardzo do króla przywiązany“, załatwiał ostatecznie najpoufniejsze zlecenia, służył za posłańca do ambasadorów rosyjskich, rozdzielał pieniądze, tajemnie przeznaczane dla osób faworyzowanych, i pisał dla nich odpowiednie dokumenty. Raz atoli, w r. 1796, nie przyjął wyznaczonych dla siebie 4.000 dukatów i oświadczył, że mając tylko dwie córki i 13.000 dukatów majątku, uważa się za dość zamożnego i nie chce korzystać ze szczodroblewości królewskiej. Trudno jest przecież uwierzyć w to bezinteresowne oddanie się Stanisławowi Augustowi, wiedząc, że podczas pobytu w Grodnie w 1795 Friese właśnie przesłał Repninowi szczegółowe doniesienia o wszystkich osobach, jakie były przyjmowane na zamku, oraz o całym trybie życia codziennego. A w czasie sejmu delegacyjnego w r. 1773 dostał 100

*) Corresp. inédite de Stan. Aug. et de Mme Geoffrin ed. Mouy, str. 227, 512.

Królewski Generał Adjutant

w niemieckim mundurze. ~~~~~ No 5.

Königl. Gener. Adjutant.
in Teutscher Uniform.

Z dzieła p. t. Accurate Vorstellung der Königlich Pohlnischen Armee nach der auf dem im Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform... auf das accurateste abgebildet sind. Nürnberg bey Gabriel Nicolaus Raspe, Etat Actuel de l'armée etc. Nuremberg chez Gabriel Nicolaus Raspe 1781.

Konny Koronny
Pulk Swardyi Dragonow w Paradye
w zwierzchniej kurtce i kolmierzu No. 22.

Leib-Regiment Dragoner.
en Parade
in Super Weste und Collet.

Regiment veivinda Kron-Garde, Dragoner

Z dzieła p. t. *Accurate Vorstellung der Königlich Pohnlischen Armee nach der auf dem im Jahre 1776 gehaltenen Reichstags festgesetzten Stärke und Uniform... auf das accurateste abgebildet sind.* Nürnberg bey Gabriel Nicolaus Raspe. 1781. *Etat Actuel de l'armée etc.* Nuremberg chez Gabriel Nicolaus Raspe 1781.

dukatów z kasy wspólnej ambasadorów „za dziennik sejmowy jako i za inne papiery z archiwum w różnych czasach wypisywane“ *). Jeszcze bardziej zagadkową figurą jest niejaki Littlepage, który w roku 1787 był wysłany do Paryża, w r. 1793 pobierał pensyi „gratyskowej“ 50 dukatów, wyciągał ze Stanisława Augusta poufne wyznania polityczne i komunikował je Igelstromowi, a na liście długów z 9 listopada 1793 (Tab. 148) figuruje jako wierzyciel grubej sumy 432.000 złp. **). Crutta, tłumacz do języków orientalnych, mianowicie tureckiego, był jednym z głównych agentów do pożyczania pieniędzy. Ufali mu jednak Ignacy Potocki i Kościuszko i wysyłali do Konstantynopola w r. 1794.

Codziennie pełniło służbę przy królu dwóch adjutantów, a rangę tę nosili: Kierkor, Czapski, Szydłowski, Dzierżanowski, Stanisław Zakrzewski i Arnold Byszewski, któremu król co roku opłacał długi, dał szefostwo Lekkiej Jazdy, nareszcie rangę generała lejtenanta i komendę dywizyi w r. 1792, chociaż z raportów, nadsyłanych w owym czasie, wygląda ciężkie nieuctwo, dochodzące aż do grubej nieznamomości ortografii, do ekonomskiego bazgrania. (np., „Całując nóżki y Racky Waszy kr. Mci“). Ale zapewne umiał być pokornym służalcem ***). Szambelanów mianował król w ciągu swego panowania 743, ale pensyonowanych bywało najwięcej 6-ciu. Do takich należeli różnemi czasy: Corticelli, Camelli, Strębosz, Sobolewski, Walenty Ko-

*) Archiwum w Jabłonie, księga oprawna z napisem Friese 1795, 1796, 1797; Sievers: Pam. str. 35 i 169. Де-Илье: l. c. str. 5. Gazeta Wol. Warsz. Nr. 2.

**) Sievers: Pam. wyd. Żupańskiego, str. 105.

**) Tabella opłaty długów J. K. Mci pro Julio—Decembri 1780, Excerpt długów J. K. Mci z dnia 31 marca 1784 roku w Jabłonie (szafa VII Nr. 480, Miscellanea). Raporty Byszewskiego z dnia 17 lipca 1792 i inne w księdze Raportów z Kampanii Lit. Tom VI Nr. etykiety 94, Nr. 129 etc. Miał jednak Byszewski w roku 1794 kilkadziesiąt koni na stajni, których nie chciał dawać na potrzeby wojenne.

w n a c k i, D u c h ê n e, D u h a m e l (ten ostatni dostawał pieniędzy na zastawy); najwyższa ich pensya miała wynosić 50 dukatów na miesiąc. Kilku młodych kamer-junkrów kręciło się w przedpokojach. Paziowie w liczbie 12-tu mieścili się stale w pałacu Karasia pod zwierzchnim dozorem pułkownika Königsfelda. Do gabinetu puszczał furyer w liberyi ponsowej z galonami i kutasikami; nazwiska tych odzwiernych królewskiej pracowni: P e t r a s z, K o r z e n i o w s k i, B o u r l o t, S c h u l t z—znane były na mieście. Również powtarzano nazwiska kamerdynerów: R o u s s e a u, H e i n r i c h, B r u n e t, B e l g r a n d, pod którego imieniem A d a m X z ę C z a r t o r y s k i wydał kilka komedyj, a szczególnie głośnem było nazwisko R y x a, który wyszedł na przedsiębiorcę teatru i starostę piaseczyńskiego. Złatwiał on poufne polecenia drażliwej natury, chociaż służba jego urzędowa zależała na wkładaniu wstęgi orderowej na króla, gdy starszy kamerłokaj H o f m a n dokończył ubierania i zapinania guzików na sukniach. Lokajów służyło codziennie 12-tu; nosili liberyę zieloną z ponsowemi wyłogami, a na dnie galowe jeszcze zwierzchnią suknię z wyłogami zielonemi i bortami kamelerowymi. Stanisław August snadź zaprzętał się poważnie kwestyą liberyi, kiedy sam wymyślał i malował wzory galonów, które następnie wykonywano na fabrykach Grodzieńskich. Dwunastu hajduków nosiło pantaloney opięte, ciżmy haftkami zapinane. katanki bortami szamerowane, od parady płaszcze białe. Oprócz murzyna (Ledoux) znajdował się też pomiędzy służbą jeden Turek (Kirkor).

Straż przy zamku, pałacach i tronie w sali sejmowej była utrzymywana przez gwardye: pieszą i konną. Ta ostatnia zwała się Mirowską od dawnego dowódcy swego jenerala Miera, czy M i r a (do dziś dnia istnieją resztki koszar Mirowskich w Warszawie). Oficerowie Mirowscy nosili aksamitne ponsowe kolety ze srebrnemi słońcami na piersiach.

O powozach nie zapomniał też Stanisław August. W jednym z pierwszych swych listów, do pani Geoffrin po koronacyi pisanych, obstaruje w Paryżu dwie karety; z tych jedna

podróżna, miała być zaopatrzona w latarnie wewnętrzne do czytania i wybita materyą żółtą: wszystkie ozdoby „w kolorach najweselszych, lakier powinien być najpiękniejszy“. Gdy sprzedawano pojazdy w latach 1796—7, Dangel oszacował je na 12.000 dukatów czyli na 216.000 złp. Koni utrzymywano ze 300; najpiękniejsze były dwa cugi: kary i gniady. Za karetą jechali zawsze dworzanie konno, zapewne sześciu, bo tyle ich stawało do służby co kwartał (i wtedy pobierali placę po 10 dukatów na miesiąc). Ale jeden dworzanie Wilczewski, brat szambelana, jako głuchoniemy, był używany do przepisywania pism tajemnych. Eskortę królewską przy wyjazdach na miasto stanowili: adjutant i ulanów 6-ciu, od r. zaś 1771, czyli od zamachu konfederatów barskich, jeździło przy karecie 24-ch ulanów *).

Jakkolwiek dzieje zbytku i pompy monarszej mogą wskazać liczniejsze i kosztowniejsze dwory, przecież dwór Stanisława Augusta wydawał się pysznym i głośnym w porównaniu z późniejszym dworem Fryderyka Augusta Nięcia Warszawskiego i Króla Saskiego, który „rządząc w trudniejszych nierównie czasach“, pracował codziennie od godziny 8 ej do 1 i $\frac{1}{2}$ z rana i od 3 do 8 po południu wśród cichych komnat i pustych korytarzy zamku warszawskiego **).

Stolnik litewski, miernej fortuny, mógłby z pewnością poprzestać na takich dostatkach, jakich mu Polska użyczała. Czterystu ludzi do posługi w samej Warszawie, nie licząc gwardyi i wojskowych, około 7-miu milionów rocznego dochodu przy gotowem mieszkaniu i dowozach z ekonomij po-

* Magier: Estetyka M. Warszawy str. o. 18, p. 18, i r. 18. Correspondance inédite de St. Aug. et de Mme Geoffrin ed. Mouy str. 142, list z dnia 9 1 1765; w księdze 92 rachunków królewskich w roku 1790 wykazano koni 282, myli się więc zapewne Magier, podając ich liczbę na 700. Niemcewicz: Pamiętniki czasów moich, 1848. Paryż, Martinet, str. 29.

** Niemcewicz: Pam. wyd. Żupańskiego 1871 I, 283.

bliższych—to nie jest bynajmniej stan ubóstwa. Rzuciwszy okiem na ceny (§. 37), chociażby z późniejszych droższych czasów, przekonamy się, że z dochodów Stanisława Augusta wyżyloby przez rok przynajmniej 70.000 chłopów, przeszło 20.000 zakrystyanów, ze 2.000 dostatniej szlachty i można byłoby utrzymać 7.000 towarzyszków z pocztami czyli 14.000 kawalerzystów z końmi, a gemeinów z piechoty ze 23.000. Gdy poznamy jeszcze stan skarbów Rzeczypospolitej oraz szczupłość zasobów na opłatę wojska, urzędów i wszelkich potrzeb państwowych, przekonamy się, że dla króla Polska była wcale hojną. A rozglądając się baczniej w tabeli expensy (Tab. 135), przekonamy się znów, że wydatki stałe, konieczne, zaliczając do nich już i ludwisarnię i „fabryki“ z utrzymaniem malarzy Pilment, Canaletta, Bacciarellego, Triblego *) i 800.000 do szkatuły (pozycye 1—15) wynosiły tylko 4,654.000; że dodając suty expens extraordinaryjny i pensye „gratiskowe“ nawet dla kochanek królewskich, jak pani Lullé (pozycye 16 i 17), wydatki nie o wiele przenosiły sumę 5½ milionów; że przy opłacie wszystkich prowizyj pozostawało jeszcze około 700.000 do dyspozycyi; że decyfit pierwszego trzylecia w kwocie 275.000 zł. powstał z użycia na opłatę długów 900.000, a można było zapewne uniknąć go, przeznaczając na tę splatę tylko podwyżkę realną, 700.000. Więc pierwsze trzylecie nie wykazało rachunkami ani nędzy, ani trudnych powikłań w kasach królewskich. Zresztą na sejmie 1766 roku Stanisław August wystąpił z darowizną dla Rzpltej około 3 mil. zł. należnych mu za poselstwa, za urządzoną ludwisarnię, za korpus kadetów, i t. p.,

*) W księdze 89 z roku 1766, znajdujemy takie pozycye: Malarzom: Pilment, Bacciarelli, Canaletto po 6.700 złp. na rok, nadto malarzowi Pilment od malowania gabinetu królewskiego 10.050; najęcia stancyi dla Bacciarelli w Obornickiej kamienicy 2.177, dla Canaletty u J. X. Kan. Minasowicza 1675 złp.; Szmuglewiczowi za model na Theatrum złp. 1.507 gr. 15.

odrzucał też kilka kroć sto tysięcy złp., ofiarowanych mu przez izbę *).

59. Lubo w latach pojedynczych dochód skarbu królewskiego znacznie przeniósł podaną wyżej cyfrę przeciętną, bo w r. 1766 doszedł aż do 8,674.804 zł., a w r. 1767 przy 7,721.254 zł. było expensy generalnej tylko 7.383.147 zł. **): jednakże w sumach ogólnych z trzylecia okazał się deficyt i długi nie dały się spłacić.

Zkąd i jakim sposobem powstały te długi?

Kategorycznego wyjaśnienia nie dostarczają nam księgi rachunkowe Kamery; więcej oświecić mogą wydatki ze składowi królewskiej, zapisywane ręką samego Stanisława Augusta, ale i tu wiele pozycji jest oznaczonych tylko pierwszymi literami. Zresztą i bez głębszych studyów, bez dochodzenia tajemnic, łatwo jest odgadnąć, że Stanisław August grzązł w kłopoty pieniężne przez nieokiełznaną chętkę błyszczenia, używania uciech i przyjemności wysokiego stanowiska, tudzież przez brak oględności i rachunku.

Pierwsze długi zaciągnęło się zapewne przed koronacją; potem szły koszta ogromne na umeblowanie, malowanie, ozdabianie apartamentów, na kupno Łazienek od Lubomirskich w 1764 r. za 1.100.000 złp., następnie na budowę tego pałacu, zaczęta w r. 1767 ***) , a trwająca aż do 1793); na przebudowywanie Ujazdowa, potem jakieś zagadkowe wydatki, które się pokrywały głuchą pozycją w księgach rachunkowych: „do rąk królewskich“. W r. 1766 pozycja ta wynosi aż 2,195.832 złl.

*) Dyaryusz 1766 r., sesya 4 z dnia 9 10, propozycye od tronu czytane przez kanclerza, str. F 2 i następne; sesya 16 z dnia 23 10, str. U 2, sesya 25 z dnia 6 11, str. Hh, list do p. Geoffrin w Correspond. Mouy, str. 261.

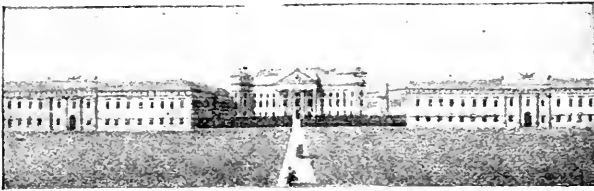
**) Księgi 89 i 90 tychże rachunków w Archiwum Głównem Królestwa.

***) Лященко: Императорские Лазенковскій и Бельведерскій дворцы. Варшава 1894, str. 5.

Zaraz po wstąpieniu na tron sprowadza Poniatowski francuza Louis, budowniczego, który mu robi szkice i modele do przyszłych budowli i któremu posyłają się później do Paryża spore sumy np. 2.500 dukatów (45.000 złp.). Malarze sławni, Boucher i Vien, otrzymują znaczne obstalunki, chociaż w samej Warszawie na stałej pensji są utrzymywani malarze: Canaletti, Pilment i Bacciarelli *). Pani Geoffrin odbiera 2.000 dukatów na różne sprawunki, nadto jedzie niejaki Krempiński do Paryża po aktorów i bawi tam jeszcze w 1766 r. Czytamy też w haniebnej pamięci roku 1768, w maju, pełen zadowolenia list Stanisława Augusta, że wkrótce oczekuje wysłanych na umyślnie najętym okręcie karet i biustu Henryka IV. Ale sprowadzając sobie wizerunek szlachetnego króla francuzkiego, zdemoralizowany głęboko król polski nie chciał naśladować jego uległości nieograniczonej oszczędnemu Sully; przeciwnie, puszczał mimo uszu świeże napomnienia pani Geoffrin. Ta musiała udzielać moralów Stanisławowi Augustowi już podczas pobytu w Warszawie; potem pisała do niego z Paryża w dwóch listach: „Bardzo mi pochlebia..., że W. K. Mć przypomina sobie moją zasadę oszczędności. Skoro ją zastosujesz w praktyce, przekonasz się, jak słodką jest ona dla duszy, serca, a nawet dla ciała. Zdrowie służy lepiej, gdy myśl jest spokojna!“ W odpowiedzi Stanisław August obiecywał, że jego sekretarz i intendent dworu, Schmidt przyjedzie wkrótce dla opłacenia rachunków. Na to odpisuje pani Geoffrin: „Rozumiem, że W. K. Mć doznaje kłopotów ze swemi finansami; jestem przekonaną, że jęki wszystkich rzemieślników sprawiają ci wiele udręczenia. Ośmielam się powiedzieć W. K. Mci, że nie należy rozpoczynać nowych wydatków, dopóki dawne się nie zaspokoją“. Słowa te były

*) Pobierali oni oprócz wymienionej poprzednio (str. 28, przypisek pensji, dodatkową placę na ekwipaż: Canaletto po 10, Bacciarelli po 12 dukatów miesięcznie, księgi 88 i 89 Rachunków Kamery Królewskiej w Arch. Gł. Kr.

grochem, rzuconym na ścianę. W ośm lat później, w r. 1776 pani Geoffrin radzi sprzedać meble, zrobione dla króla „ponieważ niszczą się i wymagają kosztu na najem oddzielnego mieszkania; bankier Sellouf ma z nimi dużo kłopotu“. Dla czegoż nie sprowadzono ich do Warszawy? Zapewne nie były opłacone i na transport brakło pieniędzy; za to przed kilkoma miesiącami chwalił się król, że w parku Ujazdowskim odnowił i pobudował wiele mieszkań, pomiędzy którymi znajdują się też bardzo ładne *). Podczas pierwszego rozbioru zaniedbał tych robót dla braku pieniędzy i ofiarował z czasem Rzeczypospolitej cały pałac Ujazdowski na koszary dla wojska.

U j a z d ó w.

(Podług widoku Warszawy, litografowanego bezimiennie około r. 1830).

W tejsze korespondencyi napotyamy tajemnicze napomknienia o zrozpaczonej Lubomirskiej i o jakiejś winie Stanisława Augusta względem niej **). Skąd inąd dochodzą nas wieści o czulym stosunku z Czartoryską, jenerałową ziem podolskich, którą poświęcić miał Reprinowi dla wyjednania przychylnego do Katarzyny raportu ***). Może to być plotka;

*) Correspondance inédite de Stan. Auguste et de Mme Geoffrin par Ch. Mouy 1875 Plon. Paris str. 138, 194, 195, 216, 325, 330, 334, 503, 490.

***) Tamże str. 309.

****) Moszczeński Adam: Pamiętniki wyd. drugie Żupańskiego, str. 84—86.

ale charakterystyczna. Ów sekretarz Schmidt, starosta brodnicki, wysłany do Paryża, był mężem jakiejś piękności, którą Stanisław August zaszczycał swemi afektami. Nie uganiając się za dokładnością chronologiczną, wymienimy dalszy rejestr kochanek: dwie Sapieżyne, (jedna wojewodzina Branicka z domu, druga kanclerzyna w. lit.) ex-aktorka hrabina Tomatysowa, Buonafini, Malczewska, Lullie „uczona wdowa po tapicerze“, baronowa Schitter; żona fabrykanta fajansów z Belwederu

Izabella księżna Czartoryska,

generałowa ziem podolskich.

(Z miniatury w posiadaniu mecenasa Lucyana Wrotnowskiego).

i zapewne nie jedna jeszcze z kobiet, wymienionych w rejestrze pensji „gratiskowych“, a może i nie wymienionych wcale. Jenerałowa Grabowska, ustąpiona Stanisławowi Augustowi przez brata, księcia Kazimierza podkomorzego w. k., została żoną morganatyczną. Towarzyszyła też w ostatnich latach życia do Grodna i do Petersburga, sama w podeszłym wieku, garbata, czy przygarbiona, zostawiwszy w historii smutne wspomnienie, że ona to głównie miała nakłonić Sta-

Pierwszy Pułk Ułanów
 Szef Jęgo Król. Mośc. №. 53

1te Ułanów Pułk.
 Ch. S. Maj. der König.

Z dzieła p. t. Accurate Vorstellung der Königlich Pohnischen Armees nach der auf dem im Jahre 1776 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform... auf das accurateste abgebildet sind. Nürnberg bey Gabriel Nicolaus Raspe. 1781. Etat Actuel de l'armée etc. Nuremberg chez Gabriel Nicolaus Raspe 1781.

Ułani Królewsk. Pułku.
 Ułan Potzowy.

Königliche Ulanen Pułk
 Ułane Potzowi.

Z dzieła p. t. Accurate Vorstellung der Königlich Pohnischen Armee nach der auf dem im Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform... auf das accurateste abgebildet sind. Nürnberg bey Gabriel Nicolaus Raspe, Etat Actuel de l'armée etc. Nuremberg chez Gabriel Nicolaus Raspe. 1781.

Łazienki na pocz

(Podług obrazu malowanego à la gouache
w posiadaniu L

Do str. 29, t. III.

ku XIX wieku.

zez niewiadomego artystę około 1803 r.,
(otnowskiego).

Jenerałowa Grabowska,
żona morganatyczna Stanisława Augusta.

(Z portretu olejnego w posiadaniu pani Janiny Lasińskiej).

niślawia do podpisania akcesu do konfederacji Targowickiej. Pobrała też niemal pieniądze: w jednym rachunku z r. 1793 było dla niej pod cudzemi imionami zapisanych 41.000 dukatów, czyli 738.000 złp., z czasem nie zapomniał Stanisław i o swoich nieprawych dzieciach: „Stasiu“; Michale i Kazimierzu Grabowskich, Cichockim, Cichockiej zamężnej Szwan, czy Zwan i podobno 3-ch braciach Grabowskiej oraz siostrze jej. Górskiej *). Wedle Niemcewicza, zarzucić można Stanisławowi Augustowi, że on wprowadził do kraju niemoralność w obyczajach, zdeptanie wiary małżeńskiej. Galanterya była w największej modzie; nie było pięknej kobiety, któraby nie miała kochanka swego.

Nie zanieczywał tedy Poniatowski wyzyskać najbardziej poziomych przywilejów stanowiska monarszego, skwapliwie naśladował, a bodaj prześcignął pod tym względem najgłośniejszych monarchów dziedzicznych: Ludwika XIV, Augusta II Sasa i Ludwika XV z jego markizą Pompadour i hrabiną Dubarry. Jakkolwiekbyśmy chcieli tłómaczyć naszego szlachcica elekta wpływami rozpusty, panującej w wyższych warstwach ówczesnego społeczeństwa; jakkolwiekbyśmy przecenili potęgę modnych obyczajów Paryża i Wersalu: niemniej przeto uznać musimy, że Stanisław August nosił w głębi swej duszy moralną zgniliznę, której wstrętność i nieuleczalność stanie w całej grozie dopiero przy zestawieniu wszystkich stron jego życia prywatnego i publicznego.

* Magier: Estetyka m. Warszawy str. 18; де-Пуле: Станиславъ Августъ въ Гроднѣ etc. str. . Niemcewicz: Pamiętniki czasów moich 1848, Paryż. Martinet str. 29, 30. Zapisy dla Grabowskiej wyjaśnione w nocie, sporządzonej zapewne dla Xięcia Józefa, jako spadkobiercy w papierach familijnych w Jabłonnie plika 480. Miscellanea, szafa VII, Nr 57. Extrait du Compte des dettes du Roi signé à Grodno le 9 novebre 1793, tudzież w kiedze p. t.: Friese 1795, 1796, 1797, własnoręczna dyspozycja 50.000 dukatów z dnia 11 1796 roku pod liczbą 8, pisana po francuzku; złąd wątpliwość co do nazwiska Zwan.

Tymczasem objawi się ona już na wstępie panowania w kwestyach pieniężnych. Bo gdzież dostawał pieniądze, u kogo zaciągał długi Stanisław August?

Julian Bartoszewicz twierdzi, że do opędzenia kosztów koronacji dopomogli mu wujowie, a więc Xzeta Michał i August Czartoryscy *). Nie wiemy, na jakich podstawach opiera się to twierdzenie; nic podobnego nie wyczytaliśmy w znanych nam dokumentach. W pierwszych księgach rachunkowych skarbu królewskiego, powoływanych już kilkakrotnie, znajdujemy takie nazwiska wierzycieli:

Tab. 136.

	Złp.
Sapieżyna wojewodzina mścisławska (dług dawny z r. 1761, pierwotnie 300.000 złp. i uciążliwy, bo 10 procentowy) z końcem roku 1767	120.000
Książę Poniatowski jenerał austriacki (wnosząc z 7 proc. prowizyi w kwocie 50.250)	1,718.000
Książę Poniatowski podkomorzy miał jeszcze w końcu 1767 reszty.	417.000
Książę Sulkowski przed spłaceniem 36.000 w 1766 roku	223.000
Fleming wojewoda pomorski	360.000
Kossowski podskarbi nadworny koronny po 8 proc.	145.725
Biskup płocki (Szeptycki ?)	90.000
Szembek starosta ostrzeszowski	80.000
Dr. Müller po 7 proc.	108.000
Merlini budowniczy po 6 proc.	72.000
Ogrodzki, dyrektor gabinetu królewskiego po 7 proc.	60.000
Dembowski	60.000
Radzicki po 8 proc.	18.000
Panny Sakramentki warszawskie po 6 proc.	100.000
X. Baudouin po 7 proc.	13.000
Panny Karmelitki po 7 proc.	6.000
i t. p.	

*) Bartoszewicz: Dochody Stan. Augusta w Dziełach: Kraków 1880, tom VIII, str. 162.

Z tego pocztu wierzycieli można się domyślać, że Stan. August pożyczał najprzód u krewnych i przyjaciół, potem u sług swoich, potem u kogo się dało, nie przebijając, nie targując się o wysokość procentu. Ajenci jego nie gardzili nawet drobnymi kapitalikami, jak np. 6.000 złl. od panien Karmelitek. Są to już niewątpliwe symptomata gorączki uracyuszostwa.

Dostojeństwo królewskie otworzyło drogę do skrzyń bankierskich. Nie pominął jej Stanisław August. Nasamprzód warszawskiego kupca Teppera wyprowadził na pole operacyj bankierskich, zaszczycając go swemi pożyczkami, które dochodzą w roku 1766 do 360.000, a w końcu 1767 roku do 773.686 $\frac{1}{4}$ złl. po 7 $\frac{0}{10}$ rocznie. Za pośrednictwem tegoż Teppera udało się znegocjować pożyczkę w Hollandyi, którą nazwiemy pierwszą, na sumę 600.000 złl. po 6 $\frac{0}{10}$. Nareszcie Genueńczycy dali 1,653.776 $\frac{3}{4}$ złl. po 5 $\frac{1}{2}$, a później (podobno w r. 1767) dopożyczyli jeszcze 418.750 złl. z niezwykle niskim procentem, 5 od sta. Domyślamy się, że skarbili sobie protekcyę, czyli po prostu przekupywali króla w zamiarze otrzymania dzierżawy na projektowaną właśnie loteryę w całym kraju. Jakoż mocą uchwały sejmowej od r. 1769 wprowadzoną została loterya Genueńska w Koronie; głównym przedsiębiorcą był margrabia de Croza, a pierwszym dyrektorem Filip de Gibelli (porównaj §. 69, 18). Zanotujmy te pożyczki bankierkie.

Nr. 137.

	Złp.
U Teppera do października roku 1767 po 7 proc.	773 686 $\frac{1}{4}$
I holenderska pożyczka po 6 proc.	600.000
I genueńska „ po 5 $\frac{1}{2}$ proc.	1,693 776 $\frac{3}{4}$
II „ „ po 5 proc.	418.750

Wszystkie te operacye finansowe są zaznaczone mniej lub więcej wyraźnie w księgach kamery Królewskiej *). Można

*) Nr. 88, działy 18 i 19; Nr. 90 w [Archiwum Głównem Królestwa. Lustracye (XX).

je ganić. uznać za niepotrzebne, lekkomyślne, bezładne, wszakże nie przekraczają one jeszcze granic możności i wypłatności skarbu królewskiego, mieszczą się prawie bez deficytu w dochodach z pierwszego trzylecia i na bezwzględne potępienie, na zarzut jawnej nieuczciwości nie zasługują. Ale Stanisław August miał bez porównania gorsze pieniądze w ręku, pochodzące z datków haniebnych, z jałmużny żebraczej. Te jego dochody nie wpisywane do żadnych ksiąg, o ile nam wiadomo, stanowiły dla narodu, a zapewne i dla otoczenia tajemnicę; jedynym dowodem są roportsy ambasadorów rosyjskich, których wiarygodność stwierdza się do pewnego stopnia i mnogością wypadków, i ubocznymi okolicznościami i naturą stosunku ich do Stanisława Augusta i nareszcie korespondencją własną jego samego.

Cesarzowa Katarzyna, ujawszy w swą rękę rządu Rosyi w końcu 1762 r., snuła zaraz plany ambitne w polityce zagranicznej, szczególnie względem państw ościennych. Pragnęła zdobyć wpływ stanowczy w Szwecyi, Polsce i Turcyi, posługując się siłą oręża i potęgą pieniędzy, hojnie na zakupstwo sypanych. Największe podobno sumy szły do Szwecyi, bo Ostermann żądał co kilka miesięcy po 800.000 albo i po milionie talarów; panowie polscy poprzestawali na mniejszych bez porównania kwotach, jednakże kasa ambasady rosyjskiej była, w stosunku do mniejszych wymagań, zaopatrywaną hojnie. Po śmierci Augusta III-go służyła ona do pokierowania obiorem nowego króla dogodnego widokom Imperatorowej. Te koszta wyszły na pożytek Poniatowskiemu. Po dokonanej elekcji nowy król otrzymał pensję miesięczną po 1.200 dukatów (21.600 złp.) na swoje utrzymanie do końca sejmu koronacyjnego, ponieważ pierwaj nie mógł pobierać swoich dochodów skarbowych *). Z tej pensyi zapewne oddzielał Stanisław August 26.800 złp. dla ambasadora rosyjskiego, hr. Keiserlinga, swojego protektora, a niegdys

*) Соловьевъ: Псторія Россіи XXVI, стр. 63, 67, 171.

nauczyciela logiki i przyjaciela rodziców *). Ale hr. Keiserling umarł właśnie przed koronacją; przydany mu do boku siostrzan Panina, Xże Replin, objął zaraz interesa ambasady, a niedługo otrzymał nominację na ambasadora. W jednym z pierwszych raportów swoich doniósł, że w kasie „ministerjalnej“ znajdowało się 85.566 dukatów, (około 1¹/₂ miliona złp.); załączał zarazem rejestr niewyplaconych należności pry-masowi Lubieńskiemu, Czartoryskim i Ogińskiemu. Katarzyna kazała wszystko wypłacić, a nadto „przez szczególną swoją życzliwość i przyjaźń dla Poniatowskiego“ zrobiła mu dar ze 100.000 dukatów (1,800.000 złp.) na pierwsze potrzeby i zaopatrzenie dworu **).

Przyjąłże Stanisław August datki takie, będąc już na tronie? Jeśli go tłómaczył do pewnego stopnia widok przedajności panów polskich i szlachty podczas zabiegów i intryg przedelekcyjnych, czyliż najwyższe dostojeństwo w narodzie, czyliż obrzęd koronacji i namaszczenie monarsze nie zbudziło w duszy jego poczucia godności? Czy nie zaliczył przynajmniej tych datków do rejestru długów swoich, które spłacić należało przed wszystkimi innymi, przed długiem Xcia Podkomorzego i Xcia Jenerała Austryackiego, i Ogrodzkiego, i Teppera, i nawet PP. Karmelitek? Czy nie rozumiał, że dary te nie są darami „szczególnej życzliwości i przyjaźni“, że będą zapłatą zdrady w obec interesów narodowych?

Niestety! Stanisław August spełnił do dna zbrodnię, jaką nie splamili się dotychczas żaden król polski. Przyjął datki pokryjomu i posłał swojej opiekunce pudło truflii! No-

*) Pensya Keiserlinga jest wykazana w powoływanej już księdze 88 Lustracji. Archiwum Główne Królestwa dział 14 Expensy. Szymon A s k e n a z y: die letzte polnische Königswahl. Göttingen 1894, str. 194 mniema, że pensyę tę wziął młody Kayserling, syn ambasadora; domysł jest oparty na uniżonym liście, adresowanym do Poniatowskiego, a przechowanym w Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie.

***) Соловьевъ: op. cit. str. 67.

woczesny historyk rosyjski lituje się ubóstwa jego *), ale my wiemy teraz, że i ta okoliczność. niby łagodząca, nie istniała. bo Stanisław August posiadał miliony swoje w dochodach stałych i w dostarczonych mu z kraju pożyczkach. Miał też dosyć wykształcenia, i biegłości, a nawet przebiegłości dyplomatycznej, żeby nie rozumiał: do czego takie datki obowiązują? Tego tylko z pewnością nie przewidywał, że tenże Repnin, który go na tron wprowadzał, kiedyś po lat 30, pełnych hańby wszelakiej, będzie jego dozorcą w niewoli grodzieńskiej i w rocznicę koronacyi odbierze od niego akt abdykacyi.

Nie trzeba było zresztą czekać tak długo, żeby poczuć gorycz prezentów Imperatorowej. Oto, Repnin niezwłocznie zażądał nowego traktatu przymierza między Rosyą i Polską z uznaniem gwarancyi, oraz nadania praw politycznych dysyidentom. Obie kwestye były palące, obie narodowi wstrętne, otwierały przepaść między królem i poddanymi jego, prowadziły do zaburzeń i wojny dowowej. Czartorysey, którzy właśnie interwencyę rosyjską w widokach reformy państwowej sprowadzili, usunęli się wnet od stosunków z Repninem. Stanisław August próbował wywinać się od twardych żądań figlami drobnej dyplomacyi, ale po daremnem borykaniu się zawsze w końcu ulegał ambasadorowi i wykonywał jego instrukcye, jak płatny służalec. Bo w r. 1766 Repnin ofiarował mu 20.000 dukatów tytułem pożyczki **); a zresztą groził i obchodził się z nim tak niegrzecznie, tak natarczywie, że pani Geoffrin, która była świadkiem audyencyi i kon-

*) СОЛОВЬЕВЪ: op. cit. str. 67. W świeżo ogłoszonej (1897) monografii o księciu Repninie z lat 1764 — 1768 znajdujemy takie sprostowanie co do truflii, że były wysłane w końcu 1763 roku, ponieważ podziękowanie za tę przesyłkę nosi datę 5 stycznia st. st. 1764 roku podług nru 810 tomu LI wydawnictwa p. t. СБОРНІКЪ. Nie rozstrzygamy, kto się tu pomylił w dacie?

**) СОЛОВЬЕВЪ: Пет. Россіи XXVI, str. 181.

ferencyi podczas swoich odwiedzin w r. 1766, pisała później: „Nie jestem w stanie myśleć o Repninie bez oburzenia. Nigdy nie widziałam, aby ktokolwiek posuwał zuchwalstwo do tego stopnia, jak on względem W. K. Mei“. Wywarła nawet zemstę kobiecą, robiąc mu afront, gdy po kilku latach przybył do Paryża *). Odczuwał te zniewagi sam Stanisław August, bo przy rozstaniu powiedział otwarcie Repninowi: „Sprawiałeś mi, Nzę, osobiście więcej udręczeń, niżli ktokolwiek na świecie“; ale na żaden krok energiczny ku poratowaniu godności tronu lub osoby swojej nie zdobył się. Gdy, przerażony gromadzącymi się żywiołami zamieszki i nienawiści narodu ku sobie, próbował stawiać opór żądaniom posła, ten zapowiadał, że się wyniesie z Warszawy do Grodna i zabierze z sobą pulki rosyjskie, a groźba taka skutkowała odrazu. Wyjście Rosyan z Warszawy byłoby dla Stanisława Augusta wyrokiem detronizacyi, on zaś tak pragnął być królem za jakąbądź cenę! Polykając tedy wszystkie upokorzenia, wykonywając najwstrętniejsze rozkazy, robił jeszcze dobry w oczach swoich interes, bo się utrzymywał na chwijnym tronie.

60. O wiele gorszem atoli, posępniejszem, dokuczliwszem być musiało dla Stanisława Augusta następne sześciolecie od r. 1768 do 1773.

Gwałtowne postępowanie Repnina, nawet z konfederatami radomskimi, wywiezienie senatorów do Rosyi, sprawa dysydentów, szkodliwe zmiany w konstytucyi krajowej, tudzież gwarancya Katarzyny, narzucona nikczemnemu sejmowi z r. 1767—8, wszystko to wywołało nareszcie protest zbrojny w postaci konfederacyi Barskiej. Wojna domowa szerzyła się po wszystkich prowincjach z kolei: za oddziałami partyzanckimi konfederatów uganiały się wojska rosyjskie; Stanisław August wysłał swoje gwardye i część wojska komputowego Rzeczypospolitej do województw ruskich; miano-

*) Correspond. inédite. M o u y: list z dnia 4 9 1774, str. 476.

wany regimentarzem druh jego Nawery Branicki działał wspólnie z Kreczetnikowem, Apraxynem, Prozorowskim, stosując się najściślej do rozkazów Repnina.

Mikołaj Wasiljewicz książę Repnin.

Podług portretu, zami szezzonego w dziele Batiuszko wa: Jurea, etc).

Na dochody królewskie sytuacja taka musiała wywierać wpływ niekorzystny. Lubo Repnin okazał się hojnym na koszt skarbu polskiego dla swoich narzędzi i dla Stanisława

Augusta, postarał się też o uchwałę, mocą której skarb koronny miał corocznie wypłacać mu po milionie zł. a litewski po $1\frac{1}{2}$ mil.; lecz z powodu ubytku w dochodach Rzeczypospolitej uchwała ta wykonywaną nie była *). „Rozruchy terażniejsze—pisze Stanisław August—tak niebezpiecznymi uczyniły szlaki, że handel prawie wcale ustal i więc cła Rzpltej i moje; a przytem różne związkowe partye na komorach Rzpltej złożone i z kwart i z hybern, i z pogłównego żydowskiego pieniądze gwałtem zabrały i zabierają. Dla tego się to dzieje, że gdy temu wojsku, które pod W. Pana komendą jest, nic skarb teraz płacić nie może. ja ze swego daję. Ale Bóg to raczy wiedzieć, długo ja tak będę mógł ciągnąć, gdyż mnie samemu blisko miliona intraty ubyło w tym roku, a musi być gorszy blisko następujący **)*“.

Z całego tego okresu znamy jeden tylko obrachunek urzędowy Kamery Królewskiej, mianowicie na rok 1770 ***). Podług niej wynosi:

Tab. 138.

	Złp.	Gr.	Den.
Summa Summarum wszelkich intrat (jak były i jeszcze sperantur)	4,909.488	24	8 $\frac{1}{2}$
„ „ expensy	4,755.223	5	
Ogół długów w sumie kapitałów.	5,278.514	3	15

Przewidywania Stanisława Augusta co do ubytku w dochodach okazały się zasadnemi, a rzeczywistość wypadła go-

*) Vol. Leg. VII, f. 655, str. 307, że uchwała nie była wykonywaną widzimy z rachunków i protokółów Komisji Skarbowej Koronnej. Suma $1\frac{1}{2}$ miliona figurowała jako dług królowi należny, ale sejm Delegacyjny zniósł go swoją uchwałą. Vol. Leg. f. 165, str. 105.

**) Konfederacja Barska: Korespondencya między Stanisławem Augustem a Xawerym Branicim w roku 1768 wydał Dr Ludwik Gumpłowicz; Lwów 1872, list z dnia 22 9 1768, str. 105.

***) Księga Nr. 92 Lustracyj w Arch. Gł. Kor.

rzej od przewidywań. W porównaniu bowiem z dużym dochodem w 1767 r. (7,721.254 złp.) każdy rok późniejszy przynosił przeszło 1 milion zł. ubytku w intratach, a suma szkód, zrzędzonych w dobrach królewskich w samym r. 1768, podług wykazów administratorów, wynieść miała 8.284 004 złp. *). Wprawdzie podług powołanego obliczenia z r. 1770 do uszczuplonych dochodów miał mieć zastosowany expens tak dalece, że przewidziano z półtorasta tysięcy złp. oszczędności, ale takim obliczeniom i obietnicom nie wierzył zapewne sam Stanisław August. Oszczędzać się, odmawiać sobie zachcianek—to nie było jego cnotą, jak wiadomo.

Bieda zaczęła mocno dokuczać. Już na początku roku 1768 pisze Replin, powtarzając Paninowi treść swojej rozmowy ze Stanisławem Augustem: „mówił mi jeszcze, że w liście swoim do JW. Pana powoła się na mnie co do niedostatku, a zaś wedle słuszności rzecz mogę, iż przykro i żałośnie jest patrzeć się na ubóstwo jego; do tego przyszło, że pożyczają szczyptami po pięćset i po tysiąc dukatów, że nie mają czasem żywności codziennej, a na nieszczęście nie mają też kredytu z kretesem“. W październiku t. r. czytamy: „Za parę miesięcy król nie będzie miał nic do jedzenia, ponieważ dochody są zrabowane i nie dochodzą go“ **). Snadź dokuczliwą była bieda, kiedy Stanisław August zdecydował się na zmniejszenie etatu swego myśliwstwa, którem zarządzał tak potrzebny mu w owym czasie łowczy kor. Nawery Brannicki: „Ludzi co lepszych z góry zachowam w pensyi, resztę muszę odprawić; konie pobiorę na rekrutowanie stajni mojej; sprzęty wszelkie konserwować będę, ale co wyżywienie psów, już WPan jak chcesz, tak zadysponuj, ale ja nie mogę tem się obciążać w dal. Sam uznasz, że tak czynić muszę. I gdyby nie przymus, zapewniebym takiej rzeczy od siebie

*) Büsching: Magazin XVI, str. 99 Tabella G. do noty: an die Erl. Delegation von Seiten der Königlichen Schatz-Comission.

***) Соловьёвъ I. cit. XXVI, str. 261. XXVII, str. 297.

nie oddalał, która jest WPanu miła; bo prawdziwie i serdecznie WPana kocham, ale kiedy bieda, to bieda“ *).

A trzebaż było jeszcze dostarczać pieniądze temuż Branickiemu, jako regimentarzowi kilku tysięcy wojska, zgromadzonego nad Dniestrem. Co miesiąc tworzyła się w jakimś województwie nowa konfederacja; Stanisław August czuł ku sobie niechęć, a nawet nienawiść powszechną; Branicki też pisał mu, że „naród, przeciwną przewencją napojony, ufać WK. Mci nie będzie... prawie cała Polska skonfederowana, a ta konfederacja jest przeciwko WK. Mci“ **).

Jakże sobie radził, z kąd przecie brał pieniędzy na żołd, furazę i addytament dla żołnierza? Oto, główny kunszt jego zasadzał się na tem, aby „wylabudać“ coś u Repnina. Żądał z tem większem natręctwem, że się uważał — i słusznie — za narzędzie i ofiarę polityki rosyjskiej. W r. 1768 znajdujemy następne wzmianki o tych obrzydliwych operacjach finansowych:

D. 20 czerwca pisze król do swego regimentarza: „Pieniądze już mi obiecano, ale czy na sam Ś-ty Jan, czy kilku albo kilkunastu dniami później — tego upewnić nie mogę“.

D. 4 lipca: „4.000 dukatów, że są dla WPana u Korytowskiego we Lwowie, już musisz wiedzieć; nadeszłą więcej potem“ ***).

D. ? lipca: „Zrazu bardzo ciężkim się pokazał Repnin o dodanie dla WPana pieniędzy, potem zwałił to na Komisję Skarbową, że ona ma dawać na potrzeby. Po długiej z naszej strony remonstracyi, że ledwo Skarb Rzpltej będzie mógł gwardyę i artyleryę opłacić przez zabranie tylu pie-

*) Konfederacja Barska. Korespondencya Stanisława Aug. z Branickim wyd. G u m p l o w i e z, listy Króla z dnia 29 10 str. 139, z dnia 9 11 str. 152, z dnia 15 11 str. 158.

**) Dr G u m p l o w i e z: Korespondencya z Branickim 1872, Kraków str. 145.

***) Tamże str. 22, 34.

niędzy skarbowych i umniejszenie cel, przez umniejszenie handlu: Repnin mówił, że WPan masz na leże rozpuścić polskie wojsko i niech się tam żywi, jak może. Myśmy odpowiedzieli, że ci wszyscy ludzie, nie mając się w co obrócić i z czego żyć, w rozbójników się obrócą; że W Pana słowo, im dane, powinno być trzymane, i że ta reszta, co jest w Turczczyźnie, nie przyjdzie do W Pana, gdy się dowie, że pierwszym nie dajesz nic. Ta racya t a n d e m skontin-kowała go i nakoniec obiecał za dwa dni dać pieniędzy cokolwiek, ale nie wyraził jak wiele... Ale jednak na tem kończył, że gdy wszelkie sposoby ustaną, trzeba, żebyś W Pan pisał na rejestr, co wydajesz dla usługi publicznej; a że to już będzie musiała Rzplta potem bonifikować... Na potrzeby zaś ulanów moich i osobiste wydatki W Pana, jako to: stoł, ekwipaż, ekspedycye i szpiegi, na to przecie dania pieniędzy okazał się najgotowszym, ale jednak widzę we wszystkim wielki duch oszczędności dworu jego. Jużci ja przewidzę, że te pieniądze, które on teraz da do przesłania W Panu, nie będą jeszcze ostatnie, ale zawsze ciężko o nie trzeba się będzie dopraszać. Dobrze W Pan uczynisz sam do niego żywy, serdeczny i żaloszny list napisać, a z wyrażeniem jako i sam na reputacyi i kredycie poniesiesz krzywdę i explikując, jakie i dla spólnego interesu ztąd wynikną szkody, gdy w niedostatku pieniędzy zostaniesz i takowy list przez moskiewskie ręce jak najprędzej wprost do Repnina, niby bez mojej wiedzy adresowany, jakoby nie mogąc się doczekać responsu na dwóch kuryerów Korytowskiego“. Dla wyjaśnienia tego momentu psychologicznego, dodać wypada, iż Branicki, jeden z najgorszych, najszkodliwszych i najkosztowniejszych dla kraju Polaków owej epoki, nie napisał takiego listu, tłómacząc się. „WK. Moś wiesz moją delikatność, że z wielką nieśmiałością do samego WK. Mci piszę o pieniądze: co zaś do kogo inszego, to nie śmiem i nie umiem“. Potem dnia 6 października żądał król podobnego listu pod swoim adresem dla pokazania Repninowi i otrzymał w odpowiedzi: „Nie piszę tego listu, którego WK Moś żądał, boby to była affektacya“.

Stanisław August nie zaniedbał też uprosić odjeżdżającego pułkownika rosyjskiego Karra, aby w Petersburgu wydemonstrował „jak koniecznie przez sprawiedliwość potrzebuję od Moskwy pieniężnego ratunku“ *).

D. 21 lipca posyła król 3.000 czer. zł. z zapewnieniem, że więcej „wylabudać nie można było“.

D. 10 sierpnia czytamy: „O pieniądź okrutnie ciężko u Repnina i ciężiej, jak nigdy. Myśmy nalegali o datek piędzdy; ściągał się, ale widzę, że mocno dognany może jeszcze raz da piędzdy, ale nie wiem kiedy i wiele“!

D. 29 sierpnia obiecuje król zaratować Branickiego i siebie piędzdy, które Tyzenhauz przywiezie, a więc wtenczas własnymi, z ekonomii, ale dodaje, że „o negocjacyi Karra już są dobre wiadomości, jakoż:

D. 10 września, Carowa przysłała 40.000 czer. złł. darowizną, „bonifikując tyle szkód, poniesionych od marca i które przewyższają tę sumę“. Atoli już

D. 22 września pisze znów: „A co o piędzde to choć z biedą, ale ci ja ich po staremu wylabudam, a gdy obaczę, żeby już zapewne znikąd ich się nie można wcale spodziewać dla ciebie, to wtedy i sam pierwszy tobie powiem: rozpuść wojsko a powracaj“.

D. 19 października komunikuje król napisane przez Xcia Podkomorzego (brata Kazimierza) punkty rozmowy z Replinem; pomiędzy nimi znajduje się 5-ty: „dla P. Branickiego będzie teraz 6.000 czer. złł.; o więcej będzie się pisało, ale pod kondycją, żeby też była grzeczność za grzeczność“ (zaogniały się właśnie stosunki Rosyi z Turcyą; przewidywano już wojnę: ztąd zapewne pochodziła grzeczność i hojność ambasadora). Na skupienie prochu we Lwowie 1.000 czer. złł. Replin jeszcze daje“. Sam Branicki pożyczył u Xcia Prozorowskiego 2.000 dukatów, ale je chciał oddać w październiku.

*) Tamże str. 44, 45, 115, 125, 137, 46.

D. 29 października zawiadamia król, „że konwoj moskiewski, dziś wozem jadący, pocztą, wiezie W Panu 12.000 czer. złł.“. Godną uwagi jest rzeczą, że dostawszy tę stosunkowo znaczną kwotę od Rosyi, pisze w tymże liście: „Gdy Kamieniec opatrzysz, to z Gwardyą Litewską i pułkami zwracaj się ku mnie, unikaj jak najpilniej wszelkiego spotkania z Turkami, nigdzie się nie łącz z Moskwą“. I w tym razie Branicki okazał więcej szczerości i stałości, bo przyznając, że „Moskwa na nasze substancje daje pieniądze i bez nich się nie obędzie“, radził trzymać się jej za jakąbądź cenę wojować z Turcyą, zerwać traktat Karłowicki, zawrzeć natomiast wieczyste z Moskwą przymierze, skasować aukcyę wojska a z nią „zbytnie“ podatki, „gdyż po takiej alliansie stalibyśmy się właśnie jak awan-gardą moskiewską. Tą drogą dojdziesz W. K. Mość wielkiej chwały, więcej zrobisz, niż wszyscy monarchowie, i pokażesz się właśnie Ojcem tej nie-szczęśliwej ojczyzny“ *).

Jestto zapewne polityka godna Grzesia Dyrdy, co o sobie mówił: „głupi, ale zdrów“; miała przecież tę zaletę, że nie doprowadziłaby Stanisława Augusta do utraty wszelkiego zaufania w oczach Rosyan i do zemsty, jaką z czasem Katarzyna na Polsce i na nim wywarła.

Do charakterystyki Stanisława Augusta warto dodać, że w jednym z najbardziej frasobliwych listów napisał do swego wodza: „Proszę na moje conto kilka materyek tureckich białogłowskich, co tylko może być najpiękniejszych, kupić i pierwszą okazją przesłać“. W parę miesięcy potem Branicki odpisywał: „Te materye tureckie kosztują 300 dukatów“. Sam też Branicki wydawał w Kamieńcu bale, na których bywało po 40 dam, obiady, kolacje: „tańczą, jedzą, piją całą gębą, ale ja wodę piję“ **). Miało to służyć do zje-

*) Dr Gumpłowicz: l. cit. str. 47, 65, 84, 93, 106, 128, 131, 135, 138, 144.

**) Tamże str. 100; 147, 79.

dnywania szlachty dla króla. Sam Stanisław August brał się na różne sposoby do zdobywania sobie serc i do zażegnania tej nienawiści, jaka przeciwko niemu objawiła się w całym kraju: a więc robił grzeczności każdemu, co się do niego odwołał, wstawiał się do Rosyan za jeńcami, a wyjednaawszy jakąś folgę, zawsze dopraszał się, aby jego imię było ogłaszane, jako sprawcy dobrodziejstw. Były to zwykle drobne osobiste sprawy, nie mające doniosłości ogólnej, nie wywierające wpływu na los kraju. Ilekroć zaczepiał Repnina o ustępstwa w traktacie 'gwarancyi, otrzymywał zawsze od niego ostrą odpowiedź, że „w materyi dysydentów (choćby sami dysydenci radzi) i w materyi formy rządów i słowa nie opuści Imperatorowa“. Pomimo nieustannych instancyj królewskich, generałowie rosyjscy robili swoje: „W różnych miejscach Litwy, a osobliwie na Żmudzi, urzędników najznaczniejszych i najbogatszych i tych właśnie, którzy najbardziej starali się wstrzymywać skłonną do konfederacyi szlachtę, Moskwa porwała albo wystraszyła z domów, które funditus zrabowała“ *).

W innym liście pisze też król cyframi: „Nierządy, krzywdy od wojska moskiewskiego w wielu miejscach ustawicznie dokuczają, a często i tym, którychby powinni najbardziej ochraniać“. W innym znów: „Polak Polakowi wydziera, a Moskal z obydwóch zdejmuje — niezmiernie się bogacą Moskale“ **).

*) Tamże str. 43, 73, 92, 132. Odmowna odpowiedź Katarzyny na list Stanisława Augusta co do reform u Sołowiewa l. cit. XXVII, str. 279.

***) Tamże, str. 149, 126. O łupieztwach generała Kreezetnikowa, o wysłaniu do Rosyi kilku taborów (обозовъ) z narabowanemi bogactwami pisał sam Repnin do Panina Соловьевъ: l. cit. XXVII, str. 293. To samo pisał poseł Saldern do Panina w roku 1771: „Nie do uwierzenia, jak się powiększa liczba konfederatów; nasi komendanci powiększej części nie dbają o to. Pragną oni przedłużenia tej małej wojny, żeby grzać łapy rabunkiem, uciskiem, nadużyciami. Nasi oficerowie zrobią pustynię z Polski, ale właśnie przez to powiększy się liczba konfederatów i Polska uspokojona

Nie wątpimy tedy, że owe pieniądze dawane na „substancje“ Branickiemu, owych kilkadziesiąt tysięcy dukatów, danych Stanisławowi Augustowi, wracały z lichwą, lubo w nieokreślonych liczbach, do kieszeni oficerów rosyjskich, a nawet do kas wojskowych przy oplatach za dostawy *). Dziwnie tedy wygląda owo marzenie Branickiego, aby Polska była tylko awangardą Moskwy, owa wdzięczność jego za otrzymane „substancje“, jako też pojawiające się częstokroć w listach królewskich patryotyczne apostrofy. W liście np. z d. 29 października, czytamy: „Doznaję ciężkiej i przykrej ze wszech miar sytuacji, ale czyste sumienie i jednostajnie wierna miłość dla ojczyzny daje mi spokojną duszę, która i ostatnie nieszczęście zniesie bez trwogi, ale która jednakowo przeczuwa jaką niespodzianą a pomyślną dla nas odmianę“ **).

Przecucia Stanisława Augusta były równie trafne, jak sumienie jego „czystem“, lub miłość dla ojczyzny „jednostajnie wierna“. Z końcem roku 1768 sytuacja zmieniła się w istocie: zaczęła się wojna turecko-rosyjska; regimentarz generalny Branicki, wbrew swoim szczerym chęciom wrócił w objęcia wdzięcznego króla, rozpuściwszy swą parotysięczną armię; Repnin ustąpił miejsca Wołkońskiemu; konfederacja Barska rozpoczęła żywsze działanie, a Fryderyk II niedługo snuć zaczął plan pierwszego rozbioru.

Jakże sobie radził w tym czasie Stanisław August?

nie będzie“. (Tamże, XXVIII, 290). Nie ma więc żadnej przesady w słowach Kicińskiego, wygłoszonych dnia 3 maja 1791 roku: „Skarby Radziwiłłowskie, ba, nawet prawie wszystkich obywateli całej Polski ruchome majątki nie sąż do Moskwy wywiezione“? Gazeta Narodowa y Obca 1791, str. 149.

*) Zdaje się, że na utrzymanie wojska rosyjskiego w Polsce były obliczane już przez ministrów niezwykle niskie sumy np. Czernyszew na 50.000 głów w roku 1771 rachował na pierwszy rok 560.000 a na następne lata tylko po 374.000 r. (Соловьёвъ I. cit. XXVIII, str. 268).

**) Gumpłowicz: I. cit. str. 139.

Odwołanie Branickiego z nad Dniestru, a potem odsunięcie tego „przyjaciela“ od serca i rady nastąpiło pod wpływem Czartoryskich. tudzież zacnego ex kanclerza Zamoyskiego, marszałka Lubomirskiego i kilku innych osób, które często bywały na zamku. Stanisław August usunął się od stosunków z ambasadą rosyjską, oparł się wydaniu Kamieńca Soltykowowi i przez kilka miesięcy utrzymywał się na stanowisku niezależnym. Dnia 26 lipca 1769 r., zaprosiwszy Wolkońskiego na obiad, zaczął się nawet domagać zniesienia traktatu gwarancyi, twierdząc, że takowy był zawarty pod przymusem. Ale w tejże rozmowie król zagadnął posła o pożyczanie 10.000 dukatów. Wolkoński dał tylko 5.000. Po niejakiem czasie próba ta była ponowiona z pogróżką, że w razie odmowy gwardya będzie rozpuszczoną. Bojąc się, żeby pulki gwardyi nie poszły do konfederatów Barskich, Wolkoński dał drugie 5.000 *). Na tych skromnych dwóch sumach zakończyła się podobno hojność jego: nie ufając Stanisławowi Augustowi, wolał on sam organizować stronnictwo rosyjskie, pod nazwą „patriotycznego“ i dać 2.000 dukatów Poninowskiemu.

Od początku roku 1771 układy o rozbiór Polski były już w biegu i Wolkońskiego zastąpił gwałtowny, grubiański Saldern. Tego Stanisław August już na drugiem posłuchaniu zapytał, czy nie ma pozwolenia dać pieniędzy, bo imperatorka nie może go pozostawić w takiej ostateczności: „Ściągnąłem ramionami— pisze poseł —i ukryłem głęboką swą boleść, ale nic nie obiecałem. W dniu imienin królewskich zrana przybył do mnie hr. Branicki i męczył mnie póty, dopóki mu nie dałem 5.000 dukatów“. Pomimo to Stanisław August nie okazywał jeszcze zupełnej powolności żądaniom posła: dopiero pogróżka wyjazdu do Grodna i zabrania wojsk rosyjskich z Warszawy poskutkowała tak dalece, że król wystawił arcytajemny rewers z d. 16 maja 1771, w którym zobowiązał się

*) Соловьевъ: op. cit. XXVIII, str. 69.

„szukać we wszystkim rady Jej Imperatorskiej Mości, działać zgodnie z nią, nie wynagradzać bez jej przyzwolenia spólnych przyjaciół, nie nadawać wakansów i starostw“ etc. Zobowiązanie takie miało trwać do chwili przywrócenia spójności w kraju, a wiedzieć o niem mogły tylko dwie osoby oprócz cesarzowej: Panin i Orlów *).

Czy po takiej kapitulacyi dostawał Stanisław August pieniądze z kasy ambasadorskiej? Nie wiemy, wzmianki żadnej w raportach nie znajdujemy i prawie pewni jesteśmy, że nic nie dostał. Bo interesa jego pieniężne znajdowały się wciąż w najopłakaniejszym stanie. Zaczęła się na jesień akcja rozbiorowa; wojska trzech mocarstw wkraczały kolejno i zajmowały ekonomię, saliny, cła królewskie. Dnia 10 kwietnia pisał Stanisław August do pani Geoffrin: „Umieram z głodu. Powiesz mi pani: masz jeszcze około ćwierci swoich dochodów. Tak, ale nie mogłem odprawić wszystkich gąb, żeby wystarczyć na wyżywienie tych, które skutkiem klęsk wiszą na mym karku... Szcześnieśliwi ci, co zmarli“ **)!

Oto do jakiego stanu, do jakich wykrzykników doprowadziły Stanisława Augusta dary Katarzyny II i „wylubowane“ u posłów jej dukaty. Zbierając wszystkie powyższe kwoty w jedną sumę, otrzymalibyśmy nieco więcej nad 200.000 dukatów. Wolimy jednak przytoczyć rachunek, sporządzony przez ambasadę rosyjską:

Tab. 139.

Le Roi a reçu :

	Czer. zł.
En 1764, 17 Septembre	12.000
19 Novembre	24.000
En 1765, 20 Février	6.000

*); Соловьевъ: op. cit. XXVIII, str. 289—290.

**); Correspondance inédite etc. p. M o u y str. 440.

En 1766, 21 Août	20,000
15 Octobre. On a ajouté à 11.000 duc. qu'il avoit reçus	9,000
En 1768, 27 Septembre	40,000
En 1769, 19 Septembre	10,000
En 1770 et 1771	18,000
Pour entretien du corps de Branicky.	15,000
	<hr/>
	154,000

Dar Imperatorowej na urządzenie dworu, tu nie wykazywany, gdyż był zapewne bez pośrednictwa ambasady przesyłany 100,000

A więc wszystkie datki, pobrane przez Stanisława Augusta w ciągu 7-mu lat panowania razem ze stutysięcznym darem i żoldem na korpus Branickiego, nie przewyższyły 254.000 dukatów, czyli 4.572.000 złp. Nadto, jako „stolnik litewski“ od d. 20 września 1763 do 5 września 1764 r., otrzymał 65.944 duk.=1.186.992 złp. W innym rachunku, obejmującym utrzymanie wojsk Ogińskiego, przekupstwa elekcyjnego, zaopatrzenie fortecy w Kamieńcu i zasiłki przeciwko konfederacji Barskiej od d. 7 stycznia 1764 do 25 czerwca 1769 r. ambasada rosyjska wykazała sumę ogólną 291.928 duk., czyli 5.254.704 złp. *)

Jestto suma wcale szczupła w porównaniu z dochodami, jakich mu Polska dostarczała, i z długami, jakie w kraju lub za granicą pozaciągał. Za tyle upokorzeń, goryczy i służalstwa polityce rosyjskiej zapłata była skąpa. Sumienie Stanisława Augusta było w niskiej cenie. Katarzyna zrobiła dobry interes na nim i na panach polskich. Bo wszystkie prze-

*) W jednym z 27 zeszytów, ocalonych przez Eliasza d'Aloy^z w r. 1794 z pałacu Igelstroma i doręczonych rz. rad. stanu Bajkowowi dnia 18 (30) października 1816 roku w Warszawie, jak świadczy autentyczne potwierdzenie z odbioru, obecnie Vol. VI roku 1777 nr. 56 w księgozbiórce p. Leopolda Kronenberga. W drugim rachunku poczynającym się od wyrazów: Etat des sommes, qu'on a donné... straciłszy pożyczkę 1-ą z dnia 24.9 1763 na trybunał Piotrkowski 2.000 dukat., ponieważ wypłaconą została à la famille de Czartoryski, nie zaś stolnikowi litewskiemu.

kupstwa sejmikowe trybunalskie i pańskie. cały koszt elekcji w latach 1763 i 1764, oprócz wymienionych powyżej sum Stanisława Augusta, uczynił dukatów 266.715=4.080.870 zlp. *).

Repnin wprowadził w użycie szkaradne rewersy dla tych, co mu się w służbę zapisywali: przekupywał ich nie tyle pieniędzmi z własnej kasy czerpanemi, ile polskimi starostwami, które Stanisław August rekomendowanym przez niego osobom rozdawał. Gdy sobie przypomnimy, jakie to skarby wybierało z Polski wojsko rosyjskie, ile sreber wywieziono z Radziwiłłowskiego Nieświeża, jaką zdobycz wzięto w Berdyczowie; gdzie skupiła się bogata szlachta podolska i wołyńska, jakie tabory wysyłał Kreczetnikow do Rosyi, co pisał Saldern o grzaniu łap w wyprawach przeciwko konfederatom: pokaże się, że nawet w rachunkach piędziężnych Polska grubo Rosyi za Stanisława Augusta i pensyonarzy Repninowskich zapłaciła.

Przedajność wysokich urzędników była faktem powszechnym w Europie XVIII wieku, ale nigdzie nie sprowadziła tak okropnych i haniebnych skutków jak w Polsce. Wiadomo,

*) Tamże, État des dépenses secrètes selon la note de l'ambassadeur nr. 1 et nr. 2. Total 304.659 ducats, ale strącamy z tej sumy powtórzone z poprzedniego rachunku kwoty au stolnick comte Poniatowski 65.944 dukatów za czas 29 9 1763 do 5 9 1764 i wprowadzoną niewłaściwie polekcyjną pożyczkę 17 9 1764 à Mr. Karas pour le Roi 12.000 dukat. Tym sposobem otrzymaliśmy 266.715 duk. I w tej sumie zawierają się 250 duk. à la petite noblesse w roku 1763, na sejmiki konwokacyjne 1764 roku przez ręce Augusta Czartoryskiego 11.671, na sejmiki elekcyjne 28.600 przez ręce tegoż, na sejmiki pruskie 5.000 przez ręce Przebendowskiego, dwie kwoty na Trybunał 1.650 i 2.000 dukatów, razem 49.171; na panów tedy: prymasa Łubieńskiego, Czartoryskich, Poniatowskich podkomorzego i generała austriackiego, Gozdzińskiego wojewodę podlaskiego, Brzostowskiego, Przedzieckiego i ich faworytów Młodziejowskiego, Sosnowskiego, Mokronowskiego, Ogrodzkiego, Oskierkę etc. przypada reszta, wynosząca około 200.000 dukatów po wyłączeniu oddzielnych wydatków na prowianty i presynte do wojsk rosyjskich.

ze Wolkow, Markow, Panin i sam Reprin (podczas kampanii Tureckiej), i tylu innych dygnitarzy rosyjskich, nie gardzili datkami obcych monarchów, a przecież Katarzyna przeprowadzała wszystkie swe plany z zupełnem powodzeniem. Przekupywała ona wezyrów i baszów tureckich, a jednak poseł jej dostał się do więzienia w Jedykuly. Nierównie większe, niż w Polsce, pieniądze wydawała w Szwecyi i liczniejsze miała zastępy zaprzędanych sobie członków sejmu, dygnitarzy, ministrów, a jednak nie osiągnęła spodziewanych korzyści i wszystkie nakłady straciła niepowrotnie. Jakże mamy wytłómaczyć tę różnicę skutków, przy jednakowych środkach działania?

Co do Szwecyi możemy dać zupełnie przekonywające wyjaśnienia. Król Gustaw III w r. 1772 sposobem rewolucyjnym wydarł władzę sprzedajnej arystokracji i sam pochwycił wodze rządu silną dlonią. Namyślał się długo, obserwował właśnie Polskę i jeszcze w 1768 r. zapisał w swoim dzienniku następujące słowa: „W Warszawie odbyły się dwie rady; rezultat był taki, że król i senat udali się o opiekę do Imperatorowej. To hańba. Ach, Stanisławie Auguście, tyś nie król, a nawet nie obywatel! Umrzyj w obronie niezależności ojczyzny, lecz nie przyjmuj niegodnego jarzma w czczej nadziei — zachować cień potęgi, którą zniesie jeden ukaz Moskwy“ *).

Nie wszyscy monarchowie zdolni są do bohaterstwa, nie wszyscy umierają w obronie niepodległości państw swoich: ale prócz dwóch ostatnich Stuartów z wieku XVII-go żaden wśród najprzedajniejszego otoczenia, wśród największych kłopotów pieniężnych nie wyciągał ręki po cudze datki. Jedna Polska doczekała szczególnego losu, że miała króla sprzedajnego. Stanisław August jest oryginalnem, niemal jedynem w dziejach zjawiskiem tego rodzaju. Jakkolwiekby zepsutym był naród szlachecki, jakkolwiek zrujnowanym i niezdarnym

*) Соловьевъ: I. cit. XXVIII, str. 395.

mechanizm państwowy: nie uwierzymy, aby katastrofa pierwszego rozbioru mogła się dokonać tak łatwo, tak szybko pod innym królem, chociaż równie słabej woli, ale rąk czystych. Zajmując stanowisko najwyższe, najwydatniejsze i bądź co bądź najbardziej wpływowe. Stanisław August szerzył dokola siebie demoralizację polityczną, przodując ludziom najbezpieczniejszym własnymi przykładami, i obracał wszystkie zasoby swojego urzędu na usługi wrogiemu mocarstwu. Był więc zdrajcą i zbrodniarzem. Winę jego łagodzi nieco tylko lekko-myślność własnego charakteru i niezwykła przewrotność ludzi którym służył za narzędzie.

61. Rozbiór kraju zrzucił też Stanisławowi Augustowi szkody ogromne w dochodach. W prowincjach zabranych tracił on obszerne dobra stołowe i tak intratne saliny wielickie. W nocy urzędowej, przesłanej do Delegacji sejmowej kamera królewska podała taki obrachunek z r. 1773.

Tab. 140.

Zabrane dochody królewskie przez Austryę.

Wieliczka, Bochnia i żupy ekonomii Samborskiej, z których sól sprzedawaną była na składach wielkopolskich . . .	2,400,000
Wielkorządy, Niepołomna (po odciągnięciu dochodów pozostałych z tej strony Wisły)	175,000
Ekonomia Samborska (odjąwszy to, co przynosi klucz Osieck po tej stronie Wisły)	123,000
Razem.	<u>2,698,000</u>

Przez Prusy.

Ekonomia Malborska	356,000
Klucz Tezewski	32,000
Ekonomia Rogozińska	40,000
Portorya miasta Elbląga.	9,440
Poczty pruskie prócz Gdańska, którego dochód pocztowy za- ledwo wystarcza na opłatę oficyalistów	<u>76,140</u>
	513,580

Przez Rosyę.

Ekonomia Mohylewska	696.000
Część dochodu z cel litewskich	128 000
	<hr/>
	824 000
	<hr/>
Suma sumarum roczna	4,035.580

W innych tabelach wykazywała nadto kamera szkody rządzone podczas konfederacji Barskiej w dobrach stołowych na sumę 8,284.004 złp., zabór dochodów przez trzy dwory rozbiorcze w kwocie 5,999.825 obliczonych do końca listopada, a więc z dwóch tych pozycji formowała cyfrę 14 milionów, jako sumę strat; przypominała znów o 2¹/₂ milionach, ofiarowanych przez Stanisława Augusta na potrzeby Rzpłtej; nareszcie dołączała rejestr długów, które doszły już do

Nr. 147.

7 milionów złp.

a więc przerosły blisko o 2 miliony sumę z r. 1770 *).

Z pozostałych w kraju uszczuplonym ekonomij obliczono dochód roczny tylko na 2 miliony, o innych zaś źródłach dochodu przemilczano.

Człowiek sumienny uznałby w tem uszczupleniu dochodów bezpośrednio następstwo błędów własnej polityki. Wiemy już, jak straszna ruina ekonomiczna zaległa Polskę pozostałą. Czyliż król, żywiący rzekomo „wierną miłość ojczyzny“, nie powinien był, obłókszy się worem, popiół zamiast chleba pożywać, lub mówiąc po prostu — niedoli powszechnej z narodem podzielić?

Stanisław August inaczej swoje powołanie zrozumiał: wołał on skorzystać z bezecnej szarpaniny majątku narodo-

*) Wykazy te znajdują się częściowo w Protokule Delegacji 1773—1775 pod sesją XXX i XLII. Zagajenie I, str. 153—4 i 238, ale należy je uzupełniać Magazynem Büschinga XVI, str. 96—100.

wego, wykonywanej przez garstkę zbrodniarzy, by własne dochody nad dawną miarę zwiększyć, by swoich krewnych i ulubieńców zbożać

Już od sierpnia 1773 za pośrednictwem biskupa Ostrowskiego, prezydującego, zaczął przed Delegacją składać swoje podejrzone pod względem rzetelności rachunki intrat straconych; w końcu listopada 1774 roku kanclerz w. k. — a był nim wówczas Młodziejowski „Machiawel polski” — wniósł projekt o długach królewskich z przypomnieniem starodawnego hasła: „ne rex egeat” *). Reszta zafatwiała się zapewne na konferencyach poufnych, bo w protokóle żadnej innej wzmianki już nie znajdujemy w tej materii.

Rezultatem tych zabiegów były trzy uchwały Delegacji:

1) „w nagrodę intraty nierównie znaczniejszej”, utraconej przez ustąpienie części państw Rzpltej trzem sąsiedzkim potencjom, tudzież na utrzymanie powagi tronu 4 miliony. a na 2 tysiące gwardyi 1 milion złp. rocznie skarby Rzpltej wypłacać królowi mają, który tym sposobem miał pobierać 7 milionów rocznie, licząc w tej sumie 2 miliony na pozostałe dochody.

2) przez „wdzięczność” za zrzeczenie się szafunku starostw Rzplta przyjęła na siebie spłatę osobistych długów króla w ilości 7-miu milionów złp. i suma ta zaliczona została do 1-szej, najpilniejszej klasy długów skarbowych.

3) z teje pobudki ofiarowała Delegacya królowi i sukcesorom krwi jego w dziedzictwo cztery starostwa: Białocerkiewskie, Bohusławskie, Kaniowskie i Chmielnickie **).

Czemże się różnią te uchwały od rozgłośnych na cały świat „nadgród” i wdzięczności“, jakie powpisywać do księgi

*) Prot. Delegac. Zagajenie I, sesye 30 i 47; zagajenie VI, sesya 7-ma.

**) Vol. Leg. VIII, fol 138 (str. 88) tit. Intraty królewskie, fol. 209 (str. 127) tit. Wdzięczność N. królowi i fol. 165, str. 105, tit. Komisyja do likwidacyi długów Rzpltej.

praw kazal bezecny Poniński „na zawdzięczenie swojej ku ojczyźnie przychylności”? Co do motywów, nie widzimy żadnej różnicy, a co do rozmiarów łupieztwa, Stanisław August znacznie Ponińskiego przewyższył. Bo ten ostatni wycisnął ze skarbu około 300.000 złp. a zarazem z pożyczką geneueńską i pensją z kasy ambasadorskiej zgarnął około 2,400.000 złp.; jego zaś 400.000-czna gratyfikacya i 100-tysięczna pensya ze skarbu koronnego pozostały tylko na papierze, bo mu je sejm 1776 roku, skasował. Z tablicy 175 przekonamy się, że ogół rozdawanych przez Delegacyę kapitałów wynosił tylko 3,290.000 złp. a całe brzemie roczne zwalonych na kraj opłat nie dosięgało miliona złp. Tymczasem Stanisław całkowitą prawie sumę swoją wybrał i później jeszcze po nowe dary sięgał. Żeby ocenić wedle słuszności całe zuchwalstwo żądań jego, zważmy, iż podawał swoje dochody w cyfrze wyższej, niż przeciętna z pierwszego, najpomyślniejszego trzylecia (Tab. 134); że chciał pobierać z kraju uszczuplonego rozbiorem więcej, niż miał dawniej ze wszystkich ziem Rzpltej; że niepraktykowanym w Polsce przykładem zwał to brzemie na skarb narodowy nader ubogi; że narzucał temuż skarbowi swoje długi, kiedy od Rzpltej otrzymał przy obiorze czyste intraty; że nadto w czterech starostwach wziął prawie tyleż, ile czyniły zabrane przez Austyę, Prusy i Rosyę ekonomie. Bo starostwa te były szacowane każde przynajmniej na 12.000 dukatów (216.000 złp.) intraty, a ściślejsza lustracya w roku 1790 wykazała w dobrach Białocerkiewskich podatku ofiary, pobieranego z samych tylko pewnych i stałych dochodów 154.990 złp. rocznie (na dwie raty), a zatem dochody (przy stopie 30 grosza) wynosić musiały przynajmniej 516.633 złp. rocznie, w roku zaś 1792 Soltyk, poseł krakowski, szacował wartość tego starostwa podług wyciągniętej intraty na 8 milionów, a przez licytacyę spodziewał się sprzedaż za 24 milony *).

*) Prot. Ekonom. (A 28), str. 35—37, Gaz. Nar. y Obca sesya 529 z dnia 20,4 1792 r., str. 123. Poseł sejmu wielkiego (anonym)

Stanisław August nie zatrzymał tych starostw, owszem rozdał je natychmiast blizkim serca osobom: Chmielnickie synowcowi Józefowi, Kaniów i Bohusław drugiemu synowcowi swemu Stanisławowi Poniatowskiemu, Biała Cerkiew zaś dostała się Branickiemu (czy Braneckiemu) Ksaweremu wraz z buławą hetmańską. Już w roku 1768 otrzymał Branicki piękne dobra niegdyś Wyhowskiego, Lubomłę i obarczył skarb długoletnią opłatą dożywocia posesorce tych dóbr wojewodzinie Rzewuskiej (po 70.000 złp. rocznie): teraz stał się już magnatem i wysokim dostojnikiem w Rzpltej. Tym sposobem hojnie wypłacił się przyjacielowi swemu Stanisław August za przysługi lat młodzieńczych, za pomoc przed elekcyą w pokonaniu partyi hetmańskiej Jana Klemensa Branickiego i za regimentarstwo podczas konfederacyi Barskiej: ale my powinniśmy zaliczyć do najcięższych win kreowanie tego nowego magnata, co dla kraju nigdy nic pożytecznego nie uczynił, a do upadku przykladał się w wielkiej mierze, jako przywódzca stronnictw, jako zły urzędnik, nareszcie jako jeden z trzech naczelników i twórców Targowicy.

Na tem jeszcze nie koniec. Rozprawy sejmu czteroletniego wyciągnęły na jaw niektóre operacye, wykonane ku pożytkowi krewnych bez wiedzy sejmu, mocą władzy królewskiej, stosuneków dyplomatycznych, lub intryg. Brat Kazimierz Poniatowski otrzymał ogromne starostwo Szadów, niby tytułem wynagrodzenia za żołd awansowany w czasie zamieszek dla regimentu, którego był szefem, i za utratę 16.000 dukatów rocznego dochodu w starostwie Spiskiem. zajętem przy pierwszym rozbiorze przez Austryę. Tak się tłumaczył sam Stanisław August w izbie sejmowej w roku 1790. kiedy była mowa o odbieraniu donatyw, albo pociągnięciu donataryuszów do wyższego podatku. Nikt nie wytknął mu, zape-

szacował dar Branickiemu uczyniony na 20 milionów: *Czasy Stanisława Augusta Poniat. w Pamiętniku z XVIII wieku. Żupański tom VII, str. 83.*

wne przez grzeczność, że kraj nie był obowiązany tak dalece ponieść całego rodu Poniatowskich, iżby wynagradzał mu wszelkie szkody, jakie skutkiem rozbioru ponieśli. Ale Kublicki zrobił uwagę, że Niążę ex-podkomorzy pobiera wynagrodzenie za utracone intraty Spiskie ze skarbu cesarsko-austryackiego. Król faktowi samemu nie zaprzeczył, takie tylko podał sprostowanie, że „nie za Spiskie, ale za Stryjskie i za inne bierze ze skarbu cesarskiego i to nie w całości, ale w połowie“. Potem znów pokazało się z wyjaśnień Potockiego posła braclawskiego, że za szefostwo swoje Niążę ex-podkomorzy dostał od jego stryja 16.000 czerw. zł. (288.000 złp.). Potem znów Suchorzewski zauważył brak „ekwiwalencyi“ pomiędzy wydatkiem na regiment, podanym w kwocie 700.000 złp. a wartością Szadowa, którego siódma część sprzedana była za 1.800.000 złp. Syn podkomorzego, Stanisław Poniatowski zarzucił temu rachunkowi przesadę, przyznał jednak, że nie było ekwiwalencyi, bo wartość starostwa wynosiła około 6-ciu milionów *). Więc już chyba tylko od skąpego Fryderyka II nie wyżebrali Poniatowscy pieniędzy, nienasyceeni w swych żądzach zbytkowania i wesołego używania nawet wśród najstraszniejszych nieszczęść krajowych!

Wspomnieliśmy wyżej, jaką pozycję wytwarzał sobie przy protekcyi Stanisława Augusta brat drugi jego Michał, z opata czerwinkiego wyniesiony ostatecznie na godność prymasa (tom I. str. 256). Nie widzimy więc żadnej przesady w liście Igelstroma, kiedy ten podczas drugiego rozbioru uspokajał Sieversa, oburzonego bezczelną chciwością braci Kossakowskich: „Król i cała jego familia przy wszystkich konfederacych w czasie swego panowania toż samo czynili. Zaczęła ona od złupienia hr. Brühla: brat królewski podkomorzy wziął Brühlowi starostwo Spiskie ze 30.000 dukatów (540.000 złp.) dochodu; inne starostwa i urzędy między familią rozdzielone zostały. Przy pierwszym rozbiornie wzięła fa-

*) D z. C z. S. G. W. sesya 253 z dnia 26.4 1790 r.

milia cztery starostwa, każde najmniej z 12.000 dukatów dochodu“ *)).

Nie wiemy, kiedy i jakim sposobem druga siostra królewska, Zamojska, zwana „Madame de Podolie“ otrzymała na Podolu starostwo Prosiatków; wiemy tylko, że w liście, pisanym nazajutrz po podpisaniu abdykacji do Katarzyny, Stanisław August prosił o pozostawienie tego starostwa i wstawienie się do rządu pruskiego względem innych dóbr Zamojskiej **).

Nawet „pani krakowska“ to jest Branicka, starsza siostra Stanisława Augusta, chwalona z rozumu i zacności, wzięła udział w łupieniu funduszków narodowych, nie poprzestając na pozostałych jej po mężu dostatkach. W skandalicznej konstytucyi z roku 1775 p. t.: „Nagroda zasłużonych“ jest przeznaczona dla niej starostwo i leśnictwo Bielskie ***).

Nie wzdrygnął się też Stanisław August stanąć w liczbie piniaczy i żądać od Ponińskiego „Komisyi“, jakich setki były wówczas tworzone z pominięciem sądownictwa zwyczajnego, w celu łupienia obywateli, zagrożonych pozwami w sprawach cywilnych. Król, za namową Tyzenhauza, winydkował do swoich ekonomij miasta Grodno i Brześć, niedawno dekretem kanclerskim (w Asesoryi) ostatecznym uznane i potwierdzone w prawach miast wolnych. Sprawa wygrana została, a dekret dawniejszy, w ostatniej instancyi zapadły, gwoili życzeniu króla został obalony ****). Zresztą dochody skarbu jego niewiele na tem zyskały.

Na zakończenie tego ustępu musimy wymienić jeszcze jedną, w porównaniu z innemi najmniejszą, ale zapewne najhaniańbniejszą pozycyę: 6.000 dukatów wziętych przez Stanisława Augusta podczas akcji rozbiorowej z kasy wspólnej 3ch

*) Pamięt. Sieversa wyd. Żupańskiego str. 237.

***) де-Пуле: Стан. Августъ въ Гроднѣ и Литва въ 1795 — 7, str. 102.

****) Vol. Leg. VIII, fol. 236, (str. 139).

*****) Michała Zaleskiego Pamiętniki wyd. Żupańsk. 1879. Poznań, str. 51.

dworów, utworzonej właśnie na przekupowanie przywódców sejmu delegacyjnego. Figuruje ta sumka w rachunku podpisanym przez wszystkich trzech ambasadorów: Stackelberga, Rewitzkiego i Benoit; data nie jest wymieniona, tylko z brzmienia innych pozycyj domyślać się można, iż pieniądze te były płacone w końcu roku 1772 i na początku 1773. Stanisław August zrozumiał nareszcie moralną wartość takiego postępków w roku 1794, gdy odczytał w gazetach warszawskich „ekstrakt z dowodów autentycznych i regestrów moskiewskich na pensye brane od Moskwy“. Pospieszył zaprzeczyć, twierdząc, że w aktach Kamery jego nie znaleziono nic podobnego, że dwory zwróciły mu tylko remanenta dochodów z ekonomij Mohylewskiej, Malborskiej i Samborskiej *).

Zaprzeczenie to nie przekonywa nas wcale, bo Stanisław August kłamał niejednokrotnie, a Kamera mogła nie znaleźć w swych aktach żadnej wzmianki, gdy i w latach poprzednich datki rosyjskie nie były w rachunkach jej zaznaczone.

„Jaki pan, taki kram“. W tym samym „ekstrakcie“ jest umieszczony przyboczny sekretarz Stanisława Augusta, używany do poufnych zleceń i podobno przywiązany do niego — ubogi protestant Friese. Ten za 100 dukatów przepisywał dla ambasadorów dziennik sejmowy „i inne papiery z archiwów w różnych czasach“. W samym gabinecie królewskim istniał „kanal“ przez który ambasadorowie rosyjscy np. Saldern dowiadawali się o tajemnej korespondencji Stanisława Augusta **). Czy tym „kanalem“ był Fryze? nie wiemy. W oto-

*) Dowody czyli rachunki autentyczne były znalezione w pałacu ambasady rosyjskiej dnia 19 kwietnia 1794 roku po wypędzeniu Igelstroma z Warszawy; ukazały się najprzód w Gazecie Wol. Warsz. w Nr. 36, przerwane w następnym numerze z rozporządzenia władzy, były następnie powtórzone w Gaz. Rz. w Nr. 52 z dnia 23 8; zaprzeczenie Stanisława Augusta znajduje się w Nr. 54 z dnia 27 8 na str. 217. Znajdujemy jeszcze wzmiankę u Ferranda (Hist. de trois demembr. 1820, II, 274, że w roku 1773 Panin dołączył do noty 50,000 rubli dla króla i obiecał jeszcze 150,000 rubli w trzech ratach za rzeczy znalezione w ekonomiach.

**) Соловьевъ, l. cit. XXVIII, str. 301.

czeniu królewskiem znajdował się taki np. wołoszyn Boskamp, który trafił w roku 1794 na szubienicę, taki Raczyński, co przysiągł fałszywie na sejmie czteroletnim, że nie brał rosyjskich pieniędzy, co fatalną rolę odegrał przy drugim rozbiore, i t. p. Zresztą do podobnych usług mógł się też nadać któryś z kancelistów, a może i kamerdynerów.

Haniebnie tedy zachowywał się Stanisław August podczas pierwszego rozbioru. Przechwalał się w listach do pani Geoffrin, że z 50ciu posłami i 30tu senatorami opierał się do ostateczności wyznaczeniu delegacyi (w dniu 14 maja 1773), że go przegłosowano większością pięciu kresek; miało to służyć za dowód cudzoziemcom, „że są ludzie ucziwi i odważni w tym kraju, ponieważ prawie połowa sejmu oparła się złotu i przemocy ich“ *) to jest mocarstw rozbiorowych. Ale nikt zapewne nie zaliczał do tych ludzi „uczciwych i odważnych“ samego Stanisława Augusta, jeśli wiedział chociażby cząstkę przytoczonych powyżej faktów. I cudzoziemcy, i pani Geoffrin nie mogli przyznać ucziwości królowi, który w jednym liście pisał jeremiady o wyniszczeniu Polski, żywiącej własnym kosztem 100.000 obcego żołnierza, a w drugim o wielu „bardzo ładnych mieszkaniach odnowionych lub zbudowanych w parku Ujazdowskim“. Ucziwi ludzie w owym czasie plakali po dworach i dworkach wiejskich i ze zgrozą słuchali wieści o orgiach, wyprawianych przez kupę potępieńców w Warszawie.

62. Z okresu drugiego doszły nas nie kompletne rachunki Kamery królewskiej, brak mianowicie z lat początkowych do roku 1780. Pomimo to o dochodach tworzymy sobie dosyć jasne wyobrażenie z rachunków i rozpraw sejmowych, gdy Stanisław August miał już listę cywilną i znaczne fundusze czerpał ze skarbu Rzpltej.

Sejm skonfederowany roku 1776 pokasował dużo grzesznych ustaw Delegacyi, zniósł wszystkie niemal lupiezzkie

*) Correspondance inédite: M o u y, str. 448.

„nadgrody“ i zmniejszył wydatki skarbowe prawie o połowę; obciął też znacznie listę cywilną królewską, wpisując do Tabeli expensy czyli budżetu koronnego dla króla tylko 2,666,666 złp. i gr. 20, a litewskiego połowę. Tym sposobem Stanisław August miał pobierać i pobierał w istocie z obu skarbów Rzpltej 4,000.000 złp.

Wystąpił on jednak z pretensją o dopłacenie mu niedobranej kwoty za czas ubiegły podług dawnej normy (niedobór ten wynosił 2,405.952 złp. oraz o przyznane mu 7 milionów na opłatę długów, a wypłacone mu zaledwo w jednej dwudziestej części. Wprowadziwszy jeszcze parę innych kombinacyj, obliczył całą swoją należność na 9 milionów złp. Ponieważ skarby Rzpltej nie były w możności tak wielkiej sumy opłacić, przeto zapadła konstytucya, upoważniająca do zaciągnięcia długu za granicą na tę całkowitą sumę z ubezpieczeniem takowego na ekonomicach litewskich: Brzeskiej, Grodzieńskiej, Kobryńskiej, Olickiej i Szawelskiej *).

Przed końcem tegoż sejmu, marszałek koronny nadworny Rzewuski, wezwany przez króla do znegocjowania pożyczki, doniósł, że kredyt znalazł „z tą jedynie kondycją, aby zabezpieczenie Stanów Rzpltej wzmocnione zostało poręką N. Imperatorowej Rosyjskiej“. Udał się więc do tej monarchini i odebrał porękę na 500.000 czer. zł. Jakoż złożył akt gwarancyi, podpisany przez Katarzynę, kontrasygnowany przez Panina i Ostermana. Pewny i czysty dochód z ekonomij litewskich, odtrąciwszy wszelkie expensa ekonomiczne, jest w tym akcie podany na 63.000 czer. zł., czyli na 1,134.000 złp. **).

Była to już IV pożyczka zagraniczna ***), holenderska, obostrzona warunkiem, że bankierowie po pierwszym uchybie-

*) Vol. Leg. VIII, fol. 891—3, str. 550—2).

**) Dyaryusz 1776, str. 410 i 411.

***) Kto wie? Może V-ta, bo Stanisław August prosił w roku 1776 Katarzynę o zaręczenie dla banku Wroclawskiego. Соловьевъ: Пет. Россіи XXIX, str. 234.

niu raty półrocznej obejmą zastawne ekonomie litewskie. Lecz amortyzacja odbywała się prawidłowo i skrupulatnie, ponieważ skarby Rzpltej opłacały stale po 900.000 złp. rocznie, jak się przekonamy w swoim czasie z rachunków sejmowych, mianowicie 1,200.000 ze skarbu koronnego i po 600.000 z litewskiego w każdym dwuleciu.

Dochód więc z ekonomij litewskich powinien był wpływać do kasy królewskiej bez żadnego uszczerbku. Wypuścił je Stanisław August w dzierżawę Antoniemu Tyzenhauzowi podskarbiemu nadwornemu litewskiemu, który miał zwiększać intratę przez ulepszenia gospodarcze, windykowanie od sąsiadującej szlachty i Tatarów gruntów i użytków leśnych, nie słusznie przywłaszczonych, i zakładanie fabryk. Tyzenhauz obracał w istocie znacznemi pieniędzmi i cieszył się łaską pańską, dopóki nie zagmatwał interesów do tego stopnia, że zabrakło w kasie raty półrocznej na dług holenderski. Sprawę tę rozpoznamy obszerniej w dziejach Komisji Skarbowej Litewskiej (§ 89): tu zanotujemy tylko, że pociągnęła ona w r. 1780 dymisyę Tyzenhauza i odebranie mu dzierżawy na rzecz marszałka nadwornego Rzewuskiego, który zobowiązał się płacić czynsz większy od poprzedniego o grubą sumę 40.000 dukatów. Po trzech latach dzierżawa ta przeszła na synowca królewskiego Stanisława Poniatowskiego, który zarabiał na niej podobno po 900.000 złp. rocznie *). Zubow, minister rosyjski i późniejszy posiadacz ekonomii Szawelskiej (po ostatnim rozbiorze z daru Katarzyny II), mniemał, że ekomie przynosiłyby większy dochód „gdyby były dobrze rządzone”. Czyniły one wtedy przecież około 3-ch milionów i na taką sumę obliczała intratę z nich delegacya sejmowa w r. 1793 **). Tyzenhauz płacił mniej, ale zawsze nie mógł zejść niżej za-

*) Tak pisze Sievers z dodatkiem: „suma trochę za gruba na dzierżawę” (Pamięt. wyd. Żupańskiego V, str. 81).

***) Protokoł Czynności Delegacyi do ułożenia Tabelii wydatków Listy Cywilnej str. 22, (druk z roku 1793).

gwarantowanego minimum dochodów pewnych i stałych; biografowie jego utrzymują, że ku końcowi swego zarządu płacił około 2-ech milionów.

W Koronie pozostała w całości jedna tylko ekonomia Kozienicka. Sandomierskiej zaś i Wielkorządów krakowskich większe części odeszły do Austrii, przeto z niemożności dobrego zagospodarowania było zalecane Komisji Skarbowej Koronnej w roku 1776 dokonać sprzedaży lub zamiany tych resztek *), co jednak zapewne nie nastąpiło, albowiem rachunki z 9go i 10go dziesięciolecia wzmiankują o nich w percepcie. Dochód brutto z Kozienic wynosił od 57 do 109 tysięcy na rok, expens gruntowa z podatkami 10 do 14,000, ale expens na poprawę ekonomiki, a szczególnie expens „za rozkazami J. K. Mości“ zabierały całą czystą intratę a nawet sprowadzały czasem spory deficyt **).

*) Vol. Leg. VIII, f 899 (str. 555).

***) W Archiwum Jabłonny, szafa VII, półka L, Nr. 480 Miscellanea etc.) jest ułożony przez administratora Fontanę dnia 31 czerwca 1793 Bilans percepty y Expensy pieniędzy w Ekonomii Kozienickiej, z której dwie kolumny przytoczymy.

	Procentu z Ekonomii	Expens gruntowa z podatkami
1785	60.539	12.395
6	59.398	14.037
7	67.709	11.617
8	57.511	11,536
9	72.457	10.035
1790	93.644	15.364
1	109.552	13.988
2	77.560	14.033
3	93.149	13.489
<hr/>		
Suma	714.838 (mylna zam. 691.819)	116.497

Po odjęciu zaś expensy na poprawę ekonomiki, oraz expensy za rozkazami J. K. Mei formuje się stała rubryka „expens nad perceptę“, której suma ze wszystkich lat wynosi 97.583 złp.; w księdze kasowej z roku 1791—1792 (szafa IV, lit. F. Nr. 196) pod dniem 25 czerwca Karski opłacił z dzierżawy Ekonomii Sandomierskiej ratę półroczną 10,000 i t. d.

Znaczne koszta poszły na urządzenie fabryki broni i pobudowanie domów mieszkalnych dla sprowadzonych z zagranicy ruśnikarzy. Rynek ogromny, jakby w najcelniejszych miastach, otaczały karczmy, przez architekta Kublickiego stawiane, o izbach obszernych i wysokich, o potężnych oknach. Przy tymże rynku stał pałac królewski niezbyt bogato umeblowany, lecz zaopatrzony w całą zimową garderobę, w kosztowne i rzadkie futra, w zbiór najprzedniejszej broni i obfitą piwnicę, bo król zjeżdżał tu w zimie na łowy jeleni i dzików *)

Oprócz pensji ze skarbu publicznego i dochodów z ekonomij szła na rzecz króla 3-cia część cla generalnego, uchwalonego w roku 1775 w cyfrach niestających, ale znacznych, z Litwy bowiem przypadało po 360, czasem po 500.000 **), z Korony około 800 i więcej tysięcy złp. Poczta, port gdański, sklady solne, a po części i fabryki czyniły pewien dochód nie do pogardzenia. Na ogół przeto Stanisław August po roku 1776 miewał z pewnością około 6 milionów złp., a więc potrafił tak swoje interesa urządzić, iż na rozbiórce kraju nie poniósł żadnego uszczerbku; o tyle zaś stał się uciążliwym dla narodu, że większa część dochodu była czerpaną ze skarbów Rzpltej, czyli z podatków, które nie wystarczały na utrzymanie i należyte rozwinięcie instytucyj państwowych.

W 9 tem dziesięcioleciu dochody królewskie wzrastały stale, szczególnie od roku 1784, kiedy zarząd wszelkich funduszów i utrzymywanie kasy przeszło do Komisji Ekonomicznej Skarbu JK. Mci. Komisya ta została ustanowiona

*) Niemcewicz: Pamiętnik czasów moich. Paryż 1848, Martinet, str. 231. Zrabowany pałac w 1794 roku przez Rosyan; pewien pólkownik Tytow uskarżał się, że mu przypadły tylko adamaszkowe franki z łózka kamerdynera królewskiego. Wygląd miasta w 1803 roku opisał Leon Dembowski w Pamiętniku, Ateneum 1882 roku. Kwiecień str. 105.

***) Niżej rachunki skarbu W. X. Lit. Dyaryusz 1784, str. 280 tabela.

już dnia 11 maja 1781 roku reskryptem, który wkładał na nią obowiązek zawierania wszelkich kontraktów, puszczenia arend, zawiadywania wszelkimi dochodami, przyjmowania od poddanych i sądzenia skarg na dzierżawców, sprawdzania rachunków i kwitowania kontrybuentów. Drugim reskryptem z tegoż roku zniesiono pensye różnym osobom dotychczas placone; oświadczone uroczyście, że nad tabele już ułożone (budżet) król pod żadnym pozorem nie pozwoli sobie większych wydatków. że asygnacyj, skryptów, zobowiązań się pod jakimkolwiek tytułem wydawać i podpisywać nie chce, ale je z góry poczytuje za fałszywe, podstępne, uwłaczające majestatowi. Komisya składała się z óciu członków: Kicki koniuszy w. kor., Adam Cieciszowski pisarz w. kor., Antoni Dziekoński strażnik. później podskarbi nadworny lit., Mokronowski jenerał, Szymanowski poeta szambelan i Michał Mniszech późniejszy marszałek w. kor., ożeniony z siostrzenicą królewską, prezydujący w początkach; z czasem prezydeneya przeszła na Kickiego. Zachowane dotychczas protokoły dziennych posiedzeń i rachunki roczne świadczą, że Komisya pełniła swą czynność porządnie i starannie. że osiągała świetne rezultaty; lecz Stanisław August swych uroczystych deklaracyj nie dotrzymał i po za jej plecami na własną rękę prowadził zwykle swoje utracyszowskie gospodarstwo *). Etat, zatwierdzony dnia 16 sierpnia 1781 roku **) obejmował 6,203.000 złp. na rok, lecz zaraz potem w pierwszym dwuleciu okazała się gruba przewyżka w rozchodzie, którą Kamera

*) Oba reskrypty w Gazecie Warsz. 1781 roku, Nr. 43 i 69 powtórzone przez J. Bartoszewicza w rozprawie: O dochodach króla Stan. Augusta (Dzieła, wydał Kazimierz Bartoszewicz 1880, tom I, str. 172). Grube księgi Protokółów Komisji Ekonomicznej znajdują się w Jablonni; luźne pisma, szczególnie z roku 1794 w Arch. Gł. Koron.

**) Sumaryusz stały czyli Expens roczny z podpisem „Stanisław August król“, w Archiwum Jablonny, szafa VII, Nr. 480, Miscellanea nr. 134. Rachunki zaś niniejsze (T. 142) są wzięte z papierów Piusa Kiełkiewicza szefa gabinetu, stanowiących własność prywatną.

w sprawozdaniu swoim wyraźnie uwydatniła. Notujemy ważniejsze pozycje, opuszczając grosze i denary.

Tab. 142.

Rachunki Kasy JKМ. Generalnej dwuletnie

a 1 aug. 1781 ad ultimam Julii 1783 (wyjątek).

	Expens dwule- tni podług eta- tu ułożony	Expens w dwóch leciech actu uczynony
1. Do szkatuły Najj. Pana	1,250,506	1,196,506
2. Na fundusz umarzający długi	2,622,653	5,526,143
3. „ prowizye	1,000,000	986,027
4. „ pułk jeden (Azulewicz) wraz z Eskortą	395,381	395,124
5. „ ministrów u dworów zagranicznych .	200,000	210,418
6. „	—	—
8. „ militaria	40,032	38,938
9. „ Gabinet J. K. Mei	382,289	383,789
„	—	—
28. „ manufaktury Grodzieńskie	—	26,595
29. „ artystów i malarnię	343,056	343,056
30. „ Mennicę	145,667	145,667
31. „ Departament Górniczy	95,472	81,058
32. Familia J. K. Mei	539,477	539,477
33. Pensye	1,469,894	1,455,892
34. Expens extraordinar., nieprzewidziany i na budowie tudzież z podanych sum przez J. W. Rzewuskiego	700,000	1,639,417
Suma	12,405,907	16,107,545

Ku końcowi niniejszego okresu w roku 1787 — 8 znajdujemy znacznie większą sumę w pobranych dochodach, lubo nie dostrzegamy w niej ani opłaty ze skarbu Litewskiego, ani cel litewskich (te ostatnie może się mieszczą w intratach stolarowych). Rozchód znacznie przekroczył granice zatwierdzonego etatu, ale nie przewyższył przecie dochodu. Przytaczamy rekapitulacye z rachunków rocznych kasy, odrzucając grosze i denary *).

*) Jabłonna, szafa IV, półka F, plika Nr. 199 p. tyt.: Duplicat Rachunków Kasy JKМ Głnej 1787—1791.

Tab. 143.

Duplicat Rachunków kasy JK. Mei Generalney, a 1 martii 1787
ad ultimam Februarii 1788.

a) Rekapitulacya Percepty.

Z remanentu.	
1. Z należności corocznej... ze Skarbu Rzp. Koronnego	3,211 583
2. Z tegoż Skarbu Koronnego ex Subsidio Charitativo	507,046
3. Z dochodu cel JK. Mei koronnych	822,841
4. Z dobr JK. Mei stołowych w Koronie	83,800
5. Z dochodu poczt JK. Mei	289,627
6. Z najmu składów JK. Mei solnych	200,000
7. Z manipulacyi Tabaczej (vacat).	
8. Z intrat JK. Mei stołowych w W. X. Lit.	2,238,932
9. Za remanenta ekonomiczne i fabryczne Litewskie	432,000
10. Z dochodu portu Gdańskiego	89,047
11. Z Dzierżawy Manufaktur JK. Mei Grodzieńskich.	14,541
12. Z dóbr JK. Mei dziedzicznych.	3,490
13. Dochód ze Skarbu Rzp. Koronnego na reparacyą Zamku.	
14. Z extraordinaryjnej percepty	16,784
Suma.	7,909,695

b) Rekapitulacya Expensy.

1. Do szkatuły Najjaśniejszego Pana	847 170
2. Familii JK. Mei.	290,138
3. Stół, kredens, cukiernia i piwnica	469,243
4. Drzewo do opału	52,000
5. Swiece woskowe i pochodnie	40,000
6. Sprawunki stajenne	45,983
7. Furaż.	92,025
8. Sprawunki liberyi	86,541
9. Podatki publiczne i najem domów	52,107
10. Departament Gospodarski Zamku	151,471
11. Expens extraordinaryjna.	1,093,384
Kamera J. Kr. Mości	114,078
12. Dwór J. K. Mości inclusive Szambelanów i Kamer-Jun- krów.	420,566
14. Adjutantom JK. Mei i Buńczucznyim.	36,298
15. Gabinet JK. Mei	127,993
16. Kancelarya JK. Mei Wojskowa	25,445

17. Biblioteka JK. Mei	46.300
18. Oficyalistom i ludziom stajennym.	55.395
19. Pułk JK. Mei i Eskorta	197.690
20. Ministrom i rezydentom JK. Mei i Rzpłtej u dworow za- granicznych	113.220
21. Na korpus Kadetow	100.000
22. Militaria	33.460
23. Na mennicę JK. Mei.	
24. Departament Górnicy.	42.437
25. Pensye zasłużonym	160.560
26. Na pensyonowanych	491.793
27. Na pensye ubogim.	25.692
28. Na prowizye.	674.372
29. Na opłaty roczne bez obowiązku spłacenia kapitałów.	43.150
30. Na umorzenie kapitałów.	1,981,161
(Wyrównywająca zupełnie percepcie suma.)	7,909,695

Zdawałoby się, że przy takim stanie funduszków można by już czuć się zadowolonym, kiedy szkatuła zwiększyła się dwakroć, a fundusz extraordinaryjny blisko trzy razy w porównaniu z etatem. Przeglądając rachunek szczegółowy z tego funduszu (dział II), znajdujemy: opłacone Ryxowi na utrzymanie baletu i teatru (po 7.500 złp. miesięcznie) 90.000 rocznie, na posag tancerki Piekarskiej „z wyraźnej woli N. Pana“ 1.000 złp., gratyfikacyi Tęgoborskiemu „z wyraźnej woli N. Pana“ 1.800 złp., nadto pod d. 18 września 1787. „do szkatuły Pańskiej na wiadomy interes N. Panu“ 2.000 dukatów, i pod d. 10 listopada do rąk N. Pana w gotowości oddane na expens podróży JP. Littlepage do Paryża 300 dukatów.

Mając opłacone wszystkie koszta stołu, garderoby, stajni służby, mieszkanie nawet dla różnych faworytów i rezydentów lub rezydentek, mając przeszło 600.000 na pensye do rozdania, chociaż te były reskryptem zniesione, dostając około 2,000.000 złp. na szafunek hojności i fantazyi pańskiej, możnaby przynajmniej długów nie robić i nie zadawać fałszu kasyerowi, który w swoim bilansie doprowadził expensę do równowagi z perceptą. Tymczasem długi znajdowały się, jak grzyby po deszczu, wzrastały nieustannie i odbijały się w ra-

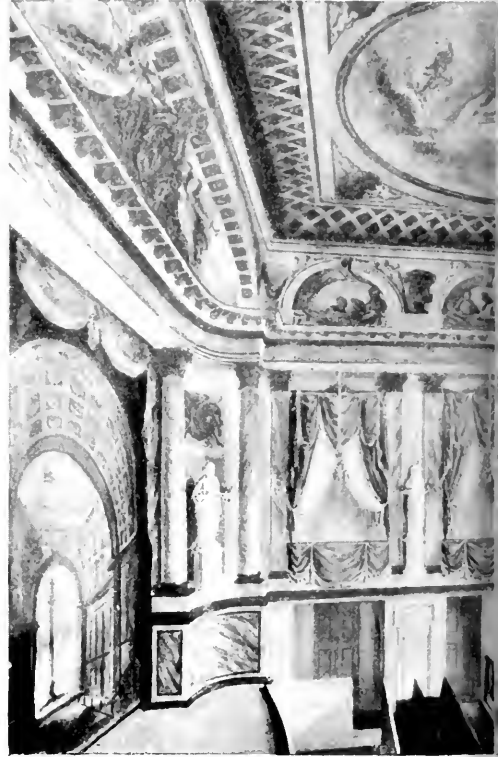
chunkach Komisji Ekonomicznej, na wzroście trzech ostatnich działów expensy 28, 29 i 30 tym. Źródłem i zbiorowiskiem tych długów była zawsze szkatuła, czyli wydatki osobiste królewskie. Stanisław August zapisywał je nawet, sprawiając sobie na każdy rok oddzielną księgę, nie wiemy tylko czy odczytywał po zapisaniu, czy obliczał kiedykolwiek ogół? bo sumy niema ani jednej. Pierwsze karty w tych księgach są przeznaczone na pozycye dochodowe (Recette); otóż na czele figuruje zwykle pobrana z kasy suma etatowa, a za nią idzie już długi szereg pozycy „emprunté“, z nazwiskiem bankierów, zakonników, cudzoziemców, szlachty, żydów i t. d. *).

Z pozycy wydatkowych przygodnych do najgrubszych należą koszta podejmowania W. Ncia rosyjskiego Pawła z żoną podczas przejazdu przez Polskę za granicę incognito pod przybranem nazwiskiem hrabiego du Nord w r. 1781; te koszta, nie licząc osobistych wydatków Stanisława Augusta na podróż do Wiśniowca, wyniosły 632.013 złp. **). Podróż

*) Tak np. w roku 1777 pożyczono 100.000 złp. ze Zakonu Ś. Bazyliego Wielkiego, które miały być zwracane miesięcznymi ratami; od dnia 30 czerwca 1781 roku te opłaty miesięczne ustaly; hr. Tomatis, przyjaciel Ponińskiego, miał podług dwóch kart królewskich należność w dużej kwocie w roku 1781) 5.097 dukatów (Archiwum w Jablonnie, szafa VII Nr. 480 Miscellanea).

**) Nota wiele przejazd W. Xięstwa rosyjskich przez kraj Polski kosztować mógł Archiwum w Jablonnie, szafa VII, Nr. 480 Miscellanea).

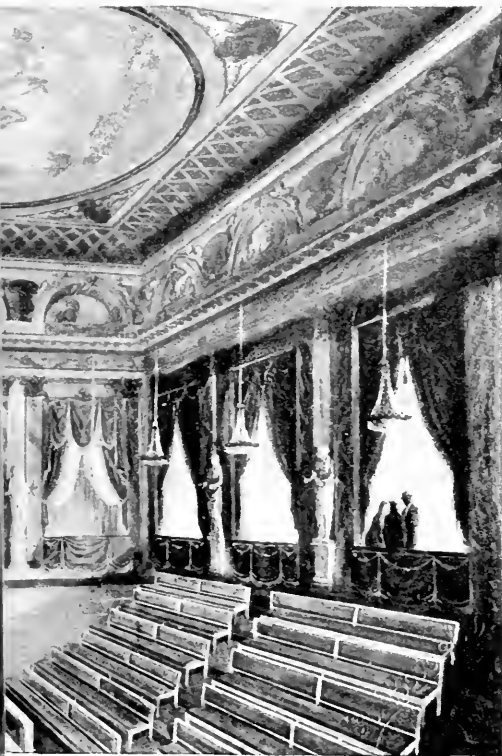
Na podróż do Wiśniowca in 7bri et 8bri	
1781 roku	180.000 f.
Pocztamtowi Warszawskiemu za konie	78.693 gr. 12 d. 9
Tepperowi i Blankowi za prezenta:	
a) do Wiśniowca wzięte	88.740
b) za 5 pierścieni brylantowych	9.900
Komarzewski G. M. expensował na po-	
droże swoje	62.280
Tenże odebrał na powrót W. Xięstwa.	198.000
Expens na fajerwerk jeszcze nie podany,	
plus minus	14.400
In suma fl.	<u>632.013 gr. 12 d. 9</u>

Teatr dworski w Poznaniu

(Podług obrazu)

Do str. 71, t. III.

tańczarni w Łazienkach.

(zob. Dymitrowicza).

do Grodna na sejm i do Nieświeża w odwiedzinach Karola Radziwiłła musiała kosztować też sporo, a w r. 1787 podróż do Kaniowa dla widzenia się z Katarzyną, pochłonęła podobno do 6 milionów *).

Oprócz własnych przejmował Stanisław August długi cudze, ulubieńców swoich np. w r. 1781 Byszewskiego adjutanta 502 dukaty, Trembeckiego szambelana 2.450 dukatów (44.100 zł.); Triblemu za obrazy należało się dukatów 700; splata nie zakończyła się jeszcze w r. 1784 **).

Miała więc Komisya Ekonomiczna zawsze dosyć niespodzianek, które wszelkie przewidywania i obliczenia budżetowe wywrócić mogły, a kunszt pożyczania pieniędzy był niezbędnym dla ubiegających się o łaskę Króla Imci. Nie wystarczały awanse i pożyczki Teppera i Blanka; z początkiem roku 1782 odkrywamy już nową pożyczkę zagraniczną od Quiryra Wilhelma van Hoorn na sumę 1.000.000 fl. holenderskich, a więc przeszło 3 miliony złp. na 5° „ po kursie 105 stywów za dukata; splata miała się zacząć od d. 1 marca 1782 r. w ratach półrocznych ***). Gdy więc w r. 1784 poprzedni dług holenderski (IV) był blizkim umorzenia, Stanisław August na sejmie Grodzieńskim przez usta Naruszewicza wystąpił z nowym żądaniem *n e r e x e g e a t i* i wyjednal konstytucyę o dalsze placenie 900.000 złp. ze skarbów Rzpltej. I płacono w istocie aż do przedostatniego kwartalu r. 1792 przez lat 17 bez przerwy; a nadto zapłacono 1,200.000 *s u b s i d i u m c h a r i t a t i v u m* w r. 1794—5 do 1 marca: tym sposobem oba skarby Rzpltej dopłaciły królowi do listy cywilnej poważną sumę.

*) Jul. Bartoszewicz: l. c. str. 174.

**) Arch. Jablonny, Miscellanea w szafie VII, Nr. 480.

***) Tamże.

Nr. 144.

16,500,000 złp. na długi,

co nie przeszkodziło utracyszowi do założenia nowej seryi: w r. 1786 znegocjowana została VI pożyczka zagraniczna u Hope'go. Ku końcowi okresu, w chwili zebrania się sejmu czteroletniego, skarb JK. Mci był obarczony znowu brzemieniem około 13 milionów *).

Była przecież i korzyść jakaś z ofiar, ponoszonych przez Rzpltą na rzecz tronu: Stanisław August czuł się niezależnym w obec zagranicy, nie „labudał“ podobno żebraczych datków u posła rosyjskiego Stackelberga, a gdybśmy uwierzyć mogli Ferrand'owi, sam nawet płacił mu znaczną pensję **). Rozpierał się wprawdzie Stackelberg na komnatach zamkowych, narzucał swoich protegowanych na wakanse, wdawał się w sprawy sądowe, postępował, mówiąc słowami Fryderyka II, jak prokonsul rzymski, ale to było już następstwem nieuchronnem gwarancyi, a poniekąd dawało się tłómaczyć politycznemi przekonaniami Stanisława Augusta co do stosunków Polski z Rosyą. Pomimo to nie pozwolił on na wydanie Kamieńca Rosyanom w r. 1777. nakazane już przez Departament Wojskowy, i zdobył się na energiczniejszą postawę w sprawie biskupa dyzunickiego Wiktora Sadkowskiego (I, str. 206). O zupełnej wszakże niezależności moralnej i materyalnej, przy znanym jego charakterze, oczywiście nie może być mowy: w memoryale doręczonym Katarzynie II w Kaniowie zmierział wprost do takiego celu, by Rzplta stała się „prowincyą“ państwa Rosyjskiego, a prowadząc potem układy o alians

* Rachunki sejmowe niżej i księga Kasy JK. M. Nr. 193 w Jablonie, IV, E. X. Kalinka: Sejm czteroletni II, 25 (Lwów 1881).

** Ferrand: Hist. des Trois démembrements Paris 1820: II, 44, powiada, że król płacił Stackelbergowi po 72,000 dukatów rocznie; suma ta wydaje się nam niemożliwie wielką; chyba może 72,000 złp.

z Rosyą i udział w wojnie tureckiej, nie przepominał o żądaniu „osobnego zasilku od Imperatorowej“ *).

Łożył nieco Stanisław August na sprawy publiczne z czego zawsze robił paradę. Najwięcej na korpus Kadetów—po 100.000 złp. rocznie; na kancelaryę Wojskową i militaria mało, znacznie mniej niż na teatr, baletniczki i bibliotekę (a militaria to znaczy tylko „traktyer“ dla oficerów zostających na służbie przy królu): dodawał coś na ministrów i rezydentów przy dworach zagranicznych, którzy mu nowiny przesyłali i drobne zlecenia załatwiali, bo żadne poważne układy nie toczyły się w ciągu okresu. Najzważsza korespondencya toczyła się z Rzymem pomiędzy Ghigiotti'm i Antici'm. Ten ostatni przysługiwał się w r. 1787 projektem krucjaty t. j. jakiegoś podatku, który możnaby wyjednać u papieża na zasilenie kasy królewskiej **). Ale gdy w r. 1787 kompania pruska wzięła w dzierżawę saliny Wielickie i podniosła cenę soli, minister polski Corticelli nie doniósł o tem z Wiednia: oskarżono go za to na sejmie, zarzucano też pobieranie pensyi cesarskiej „z ambon ogłoszonej“ ***).

*) Sievers: Pamiętniki wyd. Żupańskiego V, 32 (raport do Katarzyny). X. Kalinka: Sejm czteroletni I, 55 (1880). Komarzewski: Coup d'oeil etc. str. 250. Kiciński (Koresp., pismo do Badeniego 3 3 1787, że „Imperatorowa chce wnieść po przyjacielsku w domową sytuację królewską dla zabezpieczenia mu wygodnej starości i na tę pomoc ma być już złożonych 2 mil. rublów“.

***) Listy różne pralata Ghigiotti od wielu osób w Arch. Jabłonny szafa VII, półka 2, tam się znajduje też Progetto della Crociata mandato dal marchese Antici nel 1779, sprawa rozwodowa hr. Prot-Potockiej, listy Xcia biskupa warmińskiego do Rzymu, Etat de la question entre la Republique, de Pologne et les princes de la maison de Condé par rapport aux sommes Napolitaines etc.

***)) Głos Ign. Krzuckiego na sesyi dnia 31 maja 1791 broszura, str. 79). Dawniej, bo dnia 10 grudnia 1788 Krasiński poseł podolski interpelował marszałka Małachowskiego, biskupa plockiego oraz Szydłowskiego, dla czego, uznawszy Corticellego godnym odwołania, wyrok ten z ksiąg wymazali? (Dziaryusz urzędowy 1788 I, część 2, str. 373). Kalinka mnie-

W r. 1780 Stanisław August oświadczył na sejmie, że daruje Rzpltej ludwisarnię, oraz cały koszt, poniesiony na jej wystawienie, jakoteż na wykonane w niej dotychczas roboty, ogółem 700.000 złp. Ztąd urosła pogłoska, popierana nieasnym wyrażeniem raportu z r. 1791, że w ciągu swojego panowania król darował krajowi 227 armat. Ściślejsze sprawdzenie inwentarzy arsenału i rachunków ludwisarni od r. 1780 wykaże błędność tej pogłoski. W r. 1777 ceughauz warszawski przechowywał 38 armat, 5 haubic, i 2 moździerze, razem 45 sztuk z napisami: „Impensis Regiis Reipublicae restitutum“. Niewiele zapewne przybyło w ciągu trzech lat następnych, niewiele też mogło pójść do Kamieńca, gdzie połowa dział była żelaznych, do użycia niezdatnych, a z drugiej połowy najwięcej starych. W r. 1780 sejm, przyjmując ludwisarnię, wyznaczył na nią po 30.000 złp. rocznie, w r. zaś 1789 etatem powiększono tę sumę do 127.500 złp. rocznie. Odtąd lano już działa na koszt skarbu Rzpltej; z funduszu „szkattukowego“ króla pozostało tylko 8.020 złp. w r. 1780 i potem nie wpłynęło już ani grosza, a jednak na odlanych sztukach kładziono napis: „Stanislaus Augustus Rex Reipublicae dedit“. Do d. 29 listopada 1791 przybyło takich dział 120. Wiedząc to, dopiero można zrozumieć należycie urzędowy raport o stanie arsenałów pod rzeczoną datą, gdzie w rubryce fundatorów (w tablicy 7 p. t. „Procedentia dział metalowych“) czytamy następane słowa: „N. Król St. August ludwisarnię postawił i do r. 1780 swoim kosztem utrzymywał, a złp. 700.000, na to złożone, Rzpltej darował, z czego jak o i z f u n d u s z ó w, o d r. 1780 w y z n a c z a n y c h, zrobione jest: armat 129, haubic 59, moździerzy 39, suma dział 227“ *). Potrącając z tej sumy 120, otrzymamy najwyżej 107 dzieł

ma, że Corticellego obwiniano „najniesłuszniej“ (Sejm czteroletni 1880 roku I, 63).

*: Inwentarz Aarsenałów Warszawskiego y Kamienieckiego y raporta Ludwisarni od roku 1769 do 1791 w Aktach Komisji Wojskowej, księga 68. Raport z roku 1791 zamieścimy w tomie IV, tab. 240.

wszelkiego rodzaju, zaliczając w to i Kamienieckie, na rachunek samego Stanisława Augusta. Ludwisarnia też jego okazała się w r. 1791 zbyt szczupłą i ze względu na niebezpieczeństwo ognia niezdatną do lania dział w większej ilości. W r. 1794 za Kościuszki wystawiony był nowy gmach pod kierunkiem budowniczego Ajgnera, lecz za nim ustawiono maszyny, już nastąpił szturm Pragi. Jeśli przypomnimy sobie, że już w r. 1766 Stanisław August oświadczał darowiznę sum wyłożonych na ludwisarnię (wyżej str. 28) pokaże się, iż powtórzenie tego daru w r. 1870 byłoby zbyt dużym, gdyby nie miało całkiem innego znaczenia: oto, pod pięknym pozorem ofiary na rzecz dobra publicznego ukrywało się żądanie, aby Rzplta zwolniła skarb królewski od ciężaru i przejęła wszystkie koszta lania dział na rachunek skarbu publicznego.

63. W epoce sejmów wielkiego rachunku kasy JK. Mci generalnej z lat 1788—1791 przedstawiają się świetnie: dochody dosięgają cyfr najwyższych, a po opłaceniu wszelkich znanych Kamerze wydatków pozostają nawet remanenty. Przekonamy się o tem z rekapitulacyi percepty i expensy (odrzucając grosze i denary *).

Tab. 145.

Duplicat Rachunków Kasy JKM. Generalnej.

a. Rekapitulacya Percepty.

	a 1 martii ad ultimam Februarii		
	1788—1789	1789—1790	1790—1791
Z remanentu		18.821	156.866
Z należności corocznej ze skarbu Rzpt. Koronnego.	2,666.666	2,666.666	2,666.666
Ex subsidio charitativo	392.953	300.000	1,200.000
Z cel koronnych.	797.047	896.420	779.002

* Arch. w Jablannie, szafa IV, półka F. plika Nr. 199.

	a 1 martii ad ultimam Februarii		
	1788—1789	1789—1790	1790—1791
Z dóbr stołowych w Koronie	73.227	33.600	108.392
Z poczty	335.587	450.000	534.811
Z najmu składów solnych	200.000		
Z manipulacji tabaczej	64.605	18.000	
Z intrat stołowych w W. X. Lit.	2,947.932	2,593.432	2,593.432
Z portu Gdańskiego	126.101	213.041	242.468
Z dóbr JK.M. dziedzicznych			
Z dochodów ze skarbu R. Kor. na reparacyą zamku		25.000	
Z percepty extraordynaryjnej	9.014	3.291	91.913
Suma percepty	7,613.136	7,418.275	8,573.554

b) Rekapitulacya Expensy (wyjătki).

	a 1 martii ad ultimam Februarii		
	1788—1789	1789—1790	1790—1791
1. Do szkatuły N. Pana	1,080.000	1,080.000	1,296.000
2. Familii Pańskiej	226.232	253.669	424.007
11. Expens extraordynaryjny	933.370	954.300	1,150.521
16. Kancelarya JK.M. Wojskowa	24.843	21.966	26.378
17. Biblioteka JK.M.	51.250	47.800	36.580
19. Pułk JK.M. Nadworny i Eskorta	197.690	197.600	197.690
20. Na ministrów u dworow za- granicznych	113.970	88.186	119.853
22. Militaria	38.757	38.721	37.327
24. Departament Górniczy	37.170	45.502	7.149
25. Pensye zasłużonym	131.522	126.848	144.358
26. Na pensjonalistów	297.589	310.431	476.280
28. Prowizye od kapitałów	416.180	668.476	836.757
29. Opłaty roczne bez obowią- zku spłacenia kapitałów	37.150	37.150	52.150
30. Na umorzenie kapitałów	1,937.205	1,307.438	1,400.952
Suma expensy	7,594.315	7,261.409	8,376.219
Te od percepty potrąciwszy, zo- staje remanentu	18.821	156.866	197.334

W rachunkach szczegółowych, w dziale II-gim (extraordynaryów) znajdujemy stale wypłacaną sumę 7.500 złp. miesięcznie Ryxowi na utrzymanie baletu i teatru; nadto wypła-

cono d. 22 lipca 1789 r.) „zwykłej gratyfikacyi“ baletnikowi Walińskiemu i baletniczce pannie Makarskiej „przy postanowieniu się“ 2.000; na wyprawę baletniczki Maryanny Adolskiej (d. 14 paźdz.) 1.000 złp.; z woli N. Pana na posag dla JP. Pietraszewskiej z baletu 1.000 złp. (w r. 1790: Kosakowskiemu biskupowi inflanckiemu (za ominione biskupstwo krakowskie) in vim sumy 8.000 dukatów od N. P. przyznanej, zapłacono d. 23 czerwca 1.000 i 12 sierpnia 1790 r. 1.000 dukatów; Ożarowskiemu kasztelanowi wojnickiemu in vim 4.000 dukatów, od N. P. darowanej, wypłacono 19.800 złp. d. 3 stycznia 1791 r. „Stosownie do wyraźnej woli N. Pana do rąk Komarzewskiego G. L. na expens sejmików wypłacono 9.000 złp.“, d. 29 września 1788 r. Podobnie z woli N. Pana Kickiemu, marszałkowi Trybunalskiemu „na wiadomy N. Panu interes“ złp. 18.000 d. 29 paźdz. 1788. później d. 26 maja 1789 temuż Kickiemu koniuszemu w. k. 72.000 złp. „na expens przy funkcyi marszałka Trybunalskiego“, Zakrzewskiemu kasztelanowi nakielskiemu, marszałkowi Trybunału koronnego in vim sumy 3.000 dukatów; na expens funkcyi marszałka wyznaczonej, dano dwa razy po 18.000 złp. d. 12 sierpnia 1789 i d. 27 lutego 1790 r. i Bulharynowi marszałkowi Trybunału Głównego W. X. Litt. na wsparcie expensy z funkcyi darowane 18.000 złp. d. 26 lutego 1791 r. Dzieduszyckiemu pisarzowi w. W. X. L. sposobem awansu na expensa Departamentu Spraw Cudzoziemskich 11.009 złp. (mianowicie na gabinet 3.809 złp. i dla pułkownika Trokina, do Xcia Potomkina wysłanego, 400 dukatów) w lutym 1779 r.; Tęgoborskiemu szambelanowi i sekretarzowi Departamentu Spraw Zagranicznych na długi z szczodroblewości N. Pana in vim 2.078 duk. opłaciła kasa glna 8.515 złp. d. 26 lutego 1791 r. Wmu d'Essen, ministrowi dworu saskiego od N. Pana za długi przeciąg czasu nieodebranej intraty z folwarku Arciszkańy wyliczono 4 500 złp. d. 27 lutego 1790 i tyleż d. 5 stycznia 1791 r. Drewnoskiemu, posłowi Łomżyńskiemu (niegdyś sekretarzowi konfederacyi Ponińskiego z r. 1773, jednemu z najgorszych ludzi owego czasu) na stancję w czasie sejmu

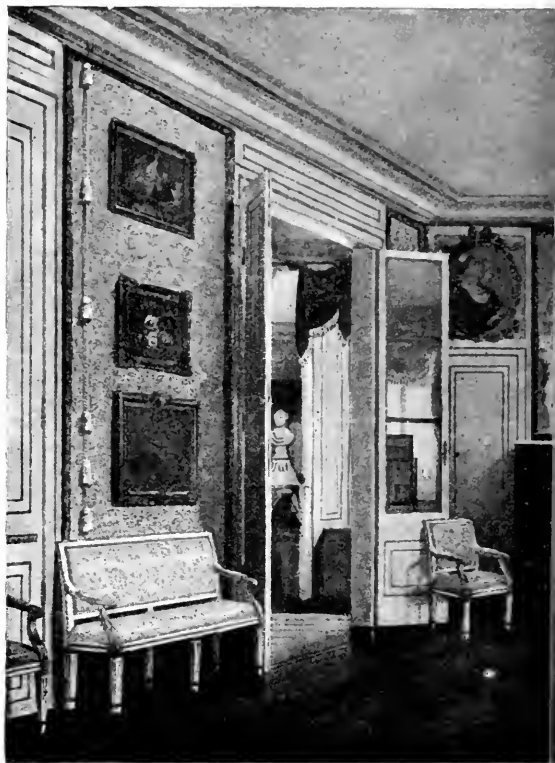
bez kwitu 1.800 zlp. z woli JK.M. d. 30 stycznia 1789 r. Są i tajemnicze pozycje: pod d. 15 września 1788 do wyliczenia JP. Cabrit na wiadomy JK.M. interes 93.600 zlp. i pod d. 14 paźdź. 1789 na wiadomy N. Panu interes bez kwitu 5.400 zlp.

I na te wszystkie wydatki, szczodroblivości, fawory dla baletniczek, na pensje „zasłużonym“ i niezasłużonym, na „wiadome N. Panu“ interesa, na utrzymanie dworu, liberyi, stajni, na jakiegoś Achmetowicza z wielbładami, jakichś marynarzy w Łazienkach starczyło; pozostawały nawet remanenty. A jednak zdwojone w ciągu dwóch lat prowizye (dział 28) wskazują, że długi wciąż wzrastały. długi nie objęte „perceptą“ rachunkową, notowane tylko w tajemnych księgach Stanisława Augusta własną jego ręką, a wiadome Duhamel'owi, Crutta i kilku innym osobom zaufanym. Dla niego pieniądze nigdy nie było dosyć.

Usposobienie izby sejmowej, literatury politycznej i większości narodu było tej natury, że niepodobna było ani pomyśleć o powtórzeniu dawnej przygrywki do kosztownych wniosków: ne rex eget. Przeciwnie, wypadło królowi dla wywołania pożądanego efektu dwukrotnie występować z ofiarami: w dniu 27 marca 1789 odstąpić wieczyście skarbowi Rzpltej czopowe z Brześcia i Grodna a w dniu 26 lutego 1790 roku darować klejnoty, mianowicie: order Orła Białego, naramiennik, szlifkę z guzikiem do kapelusza, szponę do zapięcia płaszcza, gwiazdę do orderu, łańcuch orderowy, order Ś. Andrzeja (rosyjski) z szmelcem szafirowym“ i koroną nad nim z trzema dużymi kamieniami, oraz gwiazdę do tegoż orderu z szmelcem szafirowym, kamieniami osadzoną *). Szacowano wszystkie te brylanty na 25.000 dukatów (450.000 zlp.); wezwani przez Komisję Skarbową biegle oznaczyli ich

*) Dyaryusz krótko zebrany Dufoura, sesya 83, str. 260. Dzień. Czyn. S. G. W. sesya 227; kwit z odbioru w Komisji Skarbu Koronnego nosi datę 4 kwietnia znajduje się w Prot. Ekon. A/27, str. 251.

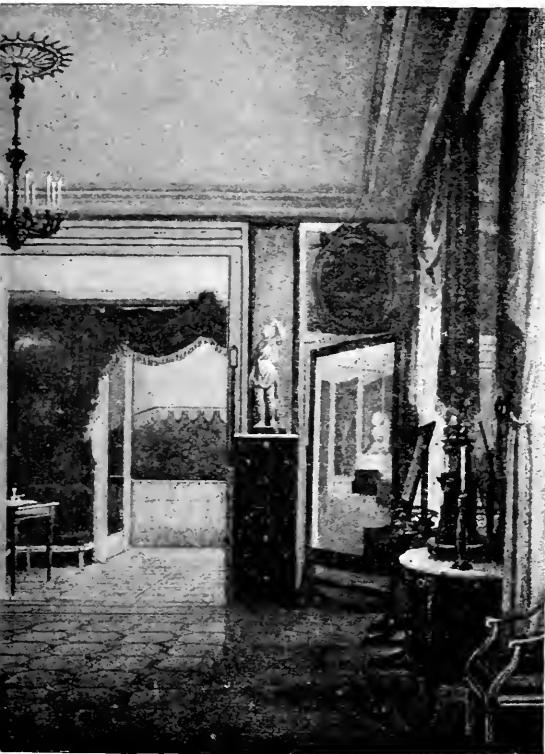
of the general of I
I have not seen it since

Pokoje górnego pięta

(Podług litografii Ph. Benoit w Album J. K

Do str. 80, t. III.

pałacu w Łazienkach.

zyńskiego, ze zbioru D-ra H. Dobrzyckiego).

RECEIVED BY THE
OFFICE OF THE
SHERIFF

wartość najmniej na 26.957 czer. zł., gdyby się znalazł amator. Cała izba całowała rękę królewską za tak hojną ofiarę, ale Komisya Skarbowa obeszła się z klejnotami bardzo delikatnie, bo ich nie sprzedala, a w roku 1793 z polecenia Sieversa zwróciła je w całości Stanisławowi Augustowi *).

Dając się porwać panującemu w sejmie i społeczeństwie prądowi, Stanisław August po raz pierwszy wyzwolił się i odsunął od ambasady rosyjskiej; nie mógł więc już ani pomyśleć o „wylabudaniu“ jakiegokolwiek sumki z tego źródła. Upajał się okrzykami i widokiem szarf, ozdobionych haftowanym napisem: „król z narodem, naród z królem“. Ponieważ jednak ta rozkosz nie przyczyniała mu wpływów pieniężnych, więc w roku 1790 spróbował wyzyskać dla swej kieszeni świeżo zawarte przymierze pruskie i zgłosił się do Fryderyka Wilhelma najprzód o milion dukatów, a później chociaż o milion talarów. Ofiarowano mu tylko połowę tej ostatniej sumy, ale pod warunkiem ustąpienia dochodu z Gdańska i hipoteki na dobrach dziedzicznych królewskich. Warunek ten był niepodobny do przyjęcia, gdyż Stanisław August nie chciał wyjawiać tej operacji przez oblatowanie rewersów w grodach; wolał więc odłożyć pożyczkę do lepszej pory, kiedy będzie mógł zażądać poręczenia od sejmu. Nie udał się też projekt założenia banku, któryby z prowizji mógł dostarczyć 80.000 dukatów rocznie **). Dopomogła jednak nabyta popularność do znegocjowania na dniu 1 marca 1791 roku pożyczki VII zagranicznej w Holandyi u bankierów amsterdamskich von Hoorna, Gulchera i Mildera na 1,500.000 zł. hol., po 106 stwów za 1 czer. zł. czyli 5,094.339 zlp. gr. 18, z czego je-

*) Zwrot nastąpił dnia 5 sierpnia przez sancitum konfederacji Targowickiej z dnia 27 lipca, a właściwie na rozkaz Sieversa. Prot. Ekon. A 32, str. 973. Oszacowanie w A 31, str. 911—914.

***) X. Kalinka: Sejm czteroletni; II, 252—4.

dnak dla Teppera i Blanka za pośrednictwo i expens negociacyi akordowany 9 proc., czyli strącono 458.490 złp. *).

Taź sama księga kasowa wykazuje znaczny ruch funduszów w ciągu 1791—1792, mianowicie:

Tab. 146.

Z końcem lutego 1792 roku:

Percepta razem z pożyczką holenderską	13,052.293
Dochody bez tej pożyczki	7,957.954
Expens	12,811.717
Remanent	241 803

Pomimo przechodzenia tak wielkich, dotąd niepraktykowanych sum przez kasę, Stanisław August nie zaniedbywał zwykłych swoich operacyj wewnętrznych, warszawskich. Znajdujemy skrypta w tym rodzaju: „Niżej podpisany zeznaje tym rewersem, jako wziąłem do rąk moich 12 blankietów, każdy na dukatów 1.000 na papierze stemplowym ceny złp. 12, ręką Najjaśn. Pana podpisanych, które dla wzięcia pieniędzy są mi powierzone; ile tedy tychto blankietów upotrzebię, pieniądze gotowe przynieść winien będę, — d. 13 Xbris 1791, Mikołaj Zederkowski Sta Wło“. Zebrały się pliki doniesień Crutty, Duhamel'a, Kickiego o różnych kombinacjach pożyczkowych. Znany żyd Szmul i żona Szmulowa „miewali tajemne interesa z królem Imcią“, o których sam Kicki dobrze nie wiedział. Były wydane papiery na 16.000 dukatów z dopiskiem: „Pod honorem królewskim zaręczam zapłatę tych papierów S. A. K.“; później oddano za nie powozy, oszacowane przez Dangla na 12.000 czer. zł. W roku 1792 król wydał papier swój na 60.000 złp. do negocjowania niejakiemu

*) Księga Kasowa kasy JK. Mei Głnej a 1 martij 1791 — 1792; str. 41 (Arch. Jabłonny, szafa IV, półka F, plika Nr. 196.

żydowi Markiewiczowi, który, skoro na takowy papier pieniędzy nigdzie dostać nie mógł, zastawił go na rzecz swoją u kupca w Petersburgu. Dla wycofania się z tego przykrego interesu król obmyślił nową kombinację: kazał dać na wykupno papieru trzy karabele kosztowne, zapłacone niegdyś 10.000 dukatów; zatrudniał się tem kasztelan Leduchowski; skrypt był odzyskany, lecz karabele dostały się do niejakiego Tobiasza żyda *)

Przyjmując wojnę rosyjską w roku 1792, sejm oddał Stanisławowi Augustowi naczelną komendę wojska i wyznaczył 2 miliony celem opatrzenia króla lmcii na wyprawę wojenną. Jakoż Komisya Skarbowa zajęła się dnia 1 czerwca utworzeniem „kasy obozowej pod bokiem JK. Mci“. Zakupiono powóz 6-konny pod kasę, drugi powóz pół-kryty pod regenta jej Nielubowicza i aplikanta Łączyńskiego; dnia 8-go czerwca wyplacono do niej 300.000, w dniu 22-im tegoż m. 100.000 złp. Jak wiadomo, do obozowania nie przyszło, bo Stanisław August wolał podpisać w Warszawie akces do konfederacyi Targowickiej; ale do kasy generalnej skarbu Obojga Narodów wróciła tylko skromna sumka 327 czerw. zlot. za sprzedane powozy i konie **). Nie wyplacono jednak pozostałych z dyspozycyi 1,400.000 złp. ***). Obrót funduszów w kasie królewskiej był jeszcze znaczny.

*) Arch. Jablonny, szafa VII, Nr. 480 Miscellanea, różnego rodzaju interesa Stanisława Augusta, w które wchodzi: Kicki, Crutta, Duhamel, Berneaux i w. in. Tu jest nota Kickiego z objaśnieniami dla spadkobierców po śmierci króla, punkta 9 i 11.

***) Prot. Ekon. A 30, str. 1503, 1563, 1575, 1761, 2009. Podczas ostatniej narady z ministrami i marszałkami przed akcesem, St. Małachowski proponował 100.000 czerw. zł. na potrzeby królewskie, dodając wszelako warunek: „Lecz niech mi wolno będzie włożyć je do pojazdu, którym WK. Mość do obozu wyjedzie“. Stanisław August wolał podpisać warunki podane sobie przez Katarzynę, więc i pieniędzy od Małachowskiego nie dostał. (Niemcewicz: Pamiętnik czasów moich).

****) Księga percepty i expensy Kasy i JK. Mci Generalnej a 1 mar-tii 1792, archiwum Jablonny, szafa IV, półka F, plika Nr. 196.

Tab. 147.

Od 1 marca 1792 do końca lutego 1793 r.

Suma percepty	10,078.746
Suma expensy	9,788.373
Remanent.	290.372

Ale tę kasę przytłaczała w końcu 1792 roku olbrzymia, większa od dawnych masa długów, przenosząca podobno cyfrę 20 milionów złp. Znowu tedy zaczęły się kłopoty, zawiatała nędza, rozwarła się przepaść przed utracyszem.

Przesadzał może podrażniony mocno, a plotkami posiłkujący się Bulhakow, gdy pisał w swoim dzienniku, że król pożyczyl u jednego z kupców 17.000 dukatów, z tych 4.000 tylko otrzymał gotówką, a resztę fantami, które sprzedaje za drugich 4.000; że Aleksander Lubomirski nie chciał pożyczyc 100.000 złp. nawet na 18 procent bez poręczenia Stanisława Poniatowskiego, którego plenipotenci znów, Badeni i Wawrzecki mieli opuścić Warszawę właśnie przez obawę, żeby ich do tego poręczenia nie zmuszono; że od żydów król wyłudził 15.000 dukatów, obiecując im nowe prawo. Nie przeszkodziło mu to do przyjęcia 4.118 dukatów (74.124) złp.) długów Biaciarellego. Znaczne sumy (180.000 dukatów czyli 3.240.000 złp.) miały pójść na wydatki sejmikowe celem popierania konstytucyi Trzeciego maja *).

Gdyby te wiadomości Bulhakowa były nawet zupełnie mylnemi, nie ulega przecież wątpliwości, że na początku roku 1793 Stanisław August znajdował się już z funduszami swymi w stanie krytycznym, który stał się jeszcze gorszym od czasu bankructw warszawskich. Niewiele zapewne dotyczyły

*) Kalinka: Pamiętnik wydał Żupański. Dokumenta; str. 329, 332, 344, 348. Note de mes dettes (Bacciarelli) que j'ai présenté à S. M. le 14 juin 1792 et pour le payement desquelles je n'ai poins des fonds. Archivum Jabłonny, szafa VII, półka I, Nr. 38.

go pogłoski a może i wyrzekania Teppera (któremu się należało 5,120.636 złp.), że niewypłatność kasy królewskiej była głównym powodem katastrofy: ale najobfitsze źródło kredytu zanikło; wśród powszechnej ruiny i popłochu niepodobna było w Warszawie wytropić żadnej pożyczki.

Wśród położenia tak rozpaczliwego, ale przed bankructwami, przyjechał ambasador rosyjski Sievers z poleceniem wykonania drugiego rozbioru Polski. Miał on wyznaczonych od Carowej „do kasy ambasadorskiej“ czyli na przekupstwa 200.000 rs., to znaczy około 1,200.000 złp. Nie drogo więc i teraz szacowano w Petersburgu sumienie króla i wszystkich figurantów, którzy mieli odegrać rolę w tragicznym spektaklu!

Przy pierwszych wizytach swoich Sievers dostrzegł ubóstwa na zamku warszawskim, które go razilo po świetności dworu Katarzyny. „Wyobraź sobie — pisał do córki — jak liche jest mieszkanie króla: jada w przedpokoju; na lewo gabinet, na prawo pokój sypialny i bawialny razem: wszystkiego, zdaje się trzy pokoje oprócz sal paradnych na audyencye. Było nas 17 osób przy stole... przy drzwiach przedstawił mi król sekretarza swego gabinetu Friese, jako człowieka zaufania, którego używać będzie, ilekroć mi coś poufnie powiedzieć zechce; odtąd człowiek ten dziesięć razy był u mnie“. Później pisał o nim: „Friese bardzo jest przywiązany do swego pana: jest protestant i bez majątku; ciągle mówi: królprosi najpokorniej“. Ten przywiązany człowiek, zauważmy w nawiasie, zdawał później tajemne raporty Repinowi o życiu codziennem i osobach, odwiedzających króla w Grodnie *).

64. W okresie IVtym powtórzyły się stosunki i sceny z okresu pierwszego — narzekania na długi, „labudanie“ pieniędzy u Sieversa, jak niegdyś u Repnina, Wolkońskiego, Salderna. Stanisław August popadł w zupełną recydywę podło-

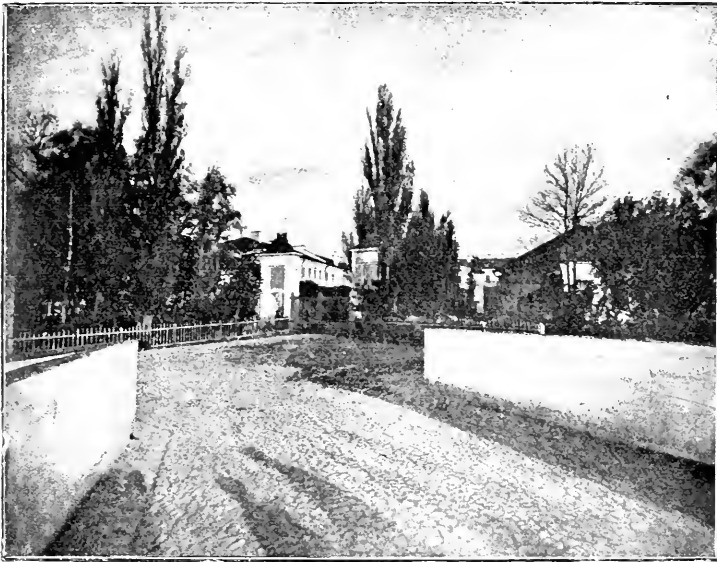
*) Pamiętnik Sieversa wydał Żupański V, str. 59, 35, 36, 169. де-Илье op. cit. str. 5.

ści. Wiedząc, po co go sprowadzają do Grodna, jedzie, wzięwszy 20.000 dukatów. Przed samem wyruszeniem w drogę otrzymał podobno jeszcze 10.000 za pośrednictwem bankiera Meysnera, którego jednak woreczki, numery, papiery miały być zmienione przez Igelstroma dla niepoznania, z kąd pieniądze pochodzą. Opierał się niby Stanisław August każdemu żądaniu Sieversa; ale ktoby temu oporowi dawał wiarę lub wagę, skoro już w marcu Littlepage, pobierając pensyi gratysowej po 50 dukatów, wydobył od króla w cztery oczy wyznanie, że traktat rozbiorowy z pewnością podpisze, o czym Igelstrom nie omieszkiał ambasadora zawiadomić! Trafnie określił naturę tego oporu Igelstrom, gdy pisał z Warszawy do Sieversa, bawiącego już w Grodnie: „Żał mi pana szczerze, że król będzie z nim na jednym i tem samym miejscu, gdy bomba pęknie; będziesz pan przezeń nielitościwie nudzonym i dręczonym; będą tam lzy, westchnienia, mdłości i ustawiczne powtarzania: czy niema sposobu, aby rzeczy odmienić“?

Otoczenie, lub stronnictwo królewskie dostarczyło też najzuchwalszych bezecników do odegrania tragi-komedyi sejmowej: takim był np. Boscamp i jego „wielki przyjaciel“ Bieliński, marszałek sejmu, Raczyński, Ożarowski, protegowany niegdyś biskup Kossakowski, Tęgoborski sekretarz Deputacyi do Spraw Cudzoziemskich i t. p.

Wyłabudane pieniądze rozchodziły się szybko; na Zamku grodzieńskim zawsze jest bieda. Już dnia 19 kwietnia wie Sievers z pogłosek, że król ma tylko 1.000 dukatów w kasie swojej—„tem lepiej“! dodaje w liście do Zubowa, co ma znaczyć, że tem oszczędniej można będzie całą operacyę rozbiorową przeprowadzić. W istocie, gdyby wszystkie osoby, na których liczono, były tak dalece spodlone i niedołężne, jak Stanisław August, ziściłyby się niewątpliwie różowe nadzieje Sieversa, że ukończy sejm w dniach czternastu, a potem rozda kilka niebieskich i czerwonych wstęg polskich, bez wielkich nakładów.

Ale z powodu okoliczności, od Stanisława Augusta całym niezależnych, sejm się przeciągnął do pół roku. znalazła się opozycja odważna i energiczna lubo bezsilna, a więc wydatki kasy ambasadorskiej zwiększyły się nad zamierzenie. pomimo zwalania na kasę skarbową koronną niektórych ciężarów. W maju Sievers każe wyliczyć z tej kasy połowę

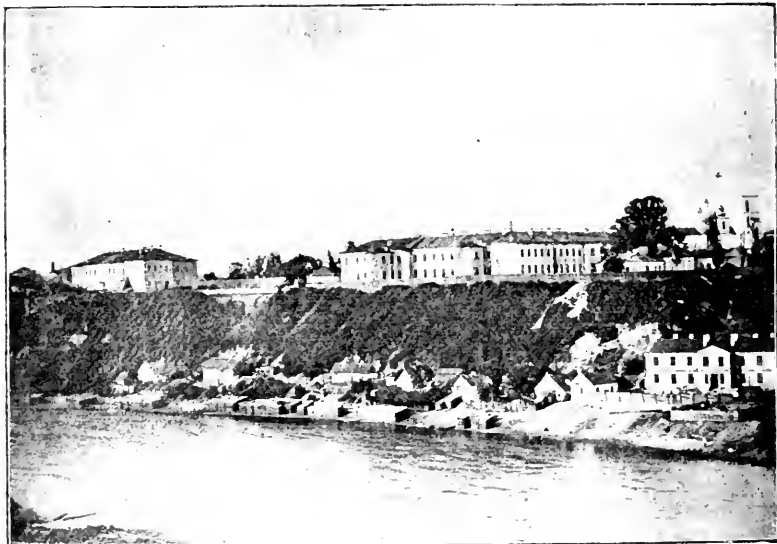

Zamek Augusta III w Grodnie od frontu.

(Z natury podług fotografii Z. Carrasio).

całego zapasu gotowizny królowi, to jest około 400.000 złp. bo ten „jest w takich kłopotach, że mu z trudnością przyjdzie wyjechać z Grodna, aby się udać do Białegostoku“; za to wojsko dostanie tylko częśćkę żołdu, urzędnicy zaś nie zgola. W czerwcu odebrał Friese 30.000 dukatów, wszakże nie w samych „najlaskawszych podarunkach“ (od Katarzyny), ale też „w długach“. to jest tu i owdzie zarwanych pożycz-

kach. Była później chwila oziębienia stosunków, a nawet poróżnienia się z Sieversem, który kazał nałożyć sekwestr na ekonomie i na wszystkie dochody królewskie. Dowiedziawszy się o tem, posłowie otoczyli Stanisława Augusta w izbie sejmowej, ofiarowali mu ze składki milion złp., ale ich dar nie był przyjęty: otrzymali tylko czule podziękowanie. Wołał

Zamek Augusta III w Grodnie od strony Niemna;
na lewo Stary Zamek.

(Z natury podług fotografii Z. Carrasio).

Stanisław August pogodzić się z groźnym ambasadorem i pójść do niego znowu na służbę, tym razem z wyższą już płacą; zwrócono mu ze skarbu ofiarowane niegdyś klejnoty półmilionowej wartości (w sierpniu), od 1-go zaś września do dnia 1-go listopada płacono mu stale po 14.000 dukatów (252.000 złp.) miesięcznie ze skarbu polskiego, przy czem Moszyński wyliczył, że na utrzymanie dworu potrzeba jeszcze dopłacić

po 3.000 dukatów. Dnia 11 listopada „na usilną prośbę króla“ kazal mu Sievers wypłacić przez Meysnera 6.000 dukatów, za co otrzymał przy osobistem widzeniu się podziękę „w najżywszych wyrazach“. Obiecał jeszcze 3.000 za miesiąc listopad i tyleż na kosztą podróży. Nareszcie Sievers wziął w swoje ręce sprawę długów królewskich i przyjął urzędowy tychże wykaz, który przytaczamy bez zmiany.

Tab. 148.

Rachunek ogólny długów królewskich z 9 września 1793 roku
wedle tego, co Izba Skarbowa (Kamera) wykazała.

Gminie ewangelickiej wyznania augsburskiego w Warszawie	7.100
Arndtowi i Szulcowi	2.700
Bacciarellemu	144.000
Sukcesorom Canalettego	2.445—15
Siodlarzowi Dangłowi	167.400
Temuż wedle rachunku z 19 października 1793	128.736
Hopemu i Sp. resztę pożyczki z roku 1786	2,713.212—13
Hoornowi Gulcher i Mulderowi pożyczka 1791 roku	5,094.339—18
Wdowie Jacobsohnowej	18.000
Klasztorowi Karmelitów w Warszawie	6.000
Merliniemu za cegielnię	45.000
Temuż jako wynagrodzenie za 30-letnie blisko usługi	36.000
Klasztorowi Paulinów w Warszawie za Marcina Leduchowskiego	7.200
Rafałowiczowi resztę za panią Byszewską	18.000
Za reperacye poczynione przez Fontanę	2.727—27
Z reszty dawnego etatu	6.990— 9 ^{1,2}
Reverdilowi za książki dostarczone do biblioteki J. K. Mości	2.700
Kupcowi Richardowi w Warszawie	1.800
Sakramentkom w Warszawie.	6.100
Szambelanowi Trembeckiemu.	27.637—15
Fergusonowi Tepperowi	5,120.636—26 ^{1,2}
Pod tytułem: drobne długi Merliniemu	54.000
Tremie i jego rodzinie	74.250
Szambelanowi Przemskiemu	5.000

Mieczkowskiemu dla uzupełnienia sumy, którą JK. Mei podarował Kossakowskiemu biskupowi inflac-kiemu	36.000
Długi nie objęte księgą wierzycieli:	
Hr. Mniszchowi za brylanty	108.000
Meisnerowi resztę z 19 tysięcy dukatów na dług ks. Poniatowskiego	117.000
P. hr. Tyszkiewiczowi referentowi litewskiemu	900.000
P. Zamoyskiej wojewodzinie podolskiej	300.000
Pasqua według asygnacji JK. Mości z dnia 16 8 1785 płatnej 16,8 1788	9.000
Sukcesorom Nostitza według asygnacji z 16 3 1786 r.	4.750
Duhamelowi dla uzupełnienia sumy 2 tysięcy dukatów z odsetkami po 6 proc. według asygnacji JK.M. z dnia 28 7 1787 płatnej 28 7 1788 roku	18.000
Mieczkowskiemu za dług Trembeckiego 220 dukatów z 3 1 1788 płatnych 3 5 1790 roku	3.996
Ryxowi dla uzupełnienia sumy 2 tysięcy dukatów dłużnej mu od JK.M. odnośnie do utrzymania tancerzy z dnia 24 9 płatnych w miesiącu wrześniu 1792 roku	18.000
Długi departamentu paziów według tabeli z 10,5 1793, wynoszące od 1,7 1787 do 31,12 1792 roku	119.860
Oprócz powyższej sumy departament paziów dłużny jest od 1,1 do 31/1 1793 roku	10.375 9
Wydział ekonomiczny Zamku królewskiego winien jeszcze wedle rachunku z 28,2 1792 roku	25.398—21 ¹ / ₂
Dostawcy dworskiemu za furaż i drzewo według jego rachunku od 1,7 1792 do 30/6 1793 resztę	103.144
Littlepage według rewersu JK.M. z maja 1793 r. 24 tysiące dukatów	432.000
Item, według różnych rewersów JK.M. w lipcu 1793 r. 30 tysięcy dukatów	540.000
Tabela szkatuły królewskiej podana przez Ryxa wynosi 405.504 dukatów	7,299.072
Według tabeli i rachunków Crutty, które przekonywały, że w czasie całej tej negocjacji JK.M. odebrał na rewersa wydane na sumę 151.520 duk., tylko 122.255 dukatów 10 zł. w rewersach prywatnych do oddania, a najwyżej 40.000 dukat. w gotowiznie; ztąd wypada, że masa długów JK.M. może być obciążona jedynie	720,000

Berneaux ma istotnie 31.655 duk. według tego, co Ryx wykazał 29 10 1793, gdyż oprócz dawniejszych 25.666 duk. jest jeszcze świeży rewers JK. Mci z kwietnia 1793 r., który Duhamel negocjował; wypada ztąd suma	564,988
Heymanowi żydowi w Berlinie	288,000
Van Barlowi 17.280 duk.	311,046
Wykowskemu 7.500 duk.	135,000
Blankowi 25.000 duk	450,000
Szambelanowi Gaszyńskiemu 3.000 duk.	54,000
Szambelanowi Tegoborskiemu	108,000
JW. ex-marszałkowi Raczyńskiemu odnośnie do kupna regimentu Szydłowskiego.	36,000
Szambelanowi Camelli	36,000
Pani Camelli, jego żonie	36,000
Zaległości pensyi płaconych przez JKM. różnym osobom według rachunku, złożonego przez JW. Koniuszego Wielkiego do 31 5 1793 roku. . . .	1,187,535
Item, od 1 czerwca do ostatniego sierpnia 1793 roku .	396,883—22½
Pensye należne za rok ludziom dworskim, których JK. Mości oddalić jest zmuszonym, stosownie do układu przyjętego na 1,9 1793 roku	368,217—14
Ponieważ zdaje się, że JKM. życzyłby sobie jeszcze płacić po 1-ym września 1793 pensye ludziom, mającym rzetelne tytuły do jego prawnej dobroczynności, kiedy tymczasem według układu na trzy miliony przyjętego na dniu 1/9 1793 brak potemu funduszów, zgodzono się, aby osoby, mające z nich korzystać, kłaść nadal wedle wykazu dołączonego na rachunek długów JK. Mci, zapewnić im te pensye przynajmniej na lat 5 do zapłacenia bez procentu przez Komisję, która likwidować będzie długi królewskie, z tem zastrzeżeniem, że w przypadku śmierci którejkolwiek z tych osób przed lub w ciągu tych lat 5ci reszta sumy, przeznaczonej dla zmarłego, powróci do masy amortyzacyi długów	1,500,000
Należy się Campioniemu, mającemu na zastaw klejnoty JK Mci wedle tego, co podał JW. Koniuszy 29 10 1793 roku	36,000
Procenta do zapłacenia w Holandyi i innym osobom na 1,9 1793 najmniej.	900,000
Do tego dodaje się suma 47 tysięcy duk, przeznaczono-	

na dla JK.M. na użytek wiadomy JW. ambasadorowi	846,000
Księżu Józefowi Poniatowskiemu w skutek informacji dowodzącej prawa, jakie ma książę do stu tys. duk. z rozkazu królewskiego zapisanych do protokołu 17 listopada	1,800,000
Tak, że ogół długów królewskich wynosi	33,515.236—11

Które przy pomocy trafnych środków, jakie JW. poseł przedsięwzięmie według znanej swojej słuszności, mogą jeszcze sprawiedliwie być umiarkowane biegiem rzeczy, jaki Jego Excel. przepisze i poloży za zasadę Komisji, mającej się zająć tym przedmiotem i stopniowem splaceniem rzeczonych przeszło trzydziestu czterech (!) milionów złotych polskich

9 Listopada 1793 w Grodnie

(podp.) Stanisław August król.

Ten dokument odbija na sobie wyraźnie i zalety rachunkowości, praktykowanej zapewne w kamerze królewskiej, i poszanowanie grosza, i rządność, i rzetelność Stanisława Augusta! Najbardziej charakterystycznym ustępem jest bez wątpienia dopisek z wymienieniem „przeszło 34-ch milionów“ tuż pod sumą cyfrową, wyrażającą tylko 33,515.236 złp. W szczegółach mieszczą się z pewnością pozycje fikcyjne jak np. należność Bacciarellemu, Ryxowi, Tremo, Xciu Józefowi Poniatowskiemu, Tyszkiewiczowej, Zamojskiej i t. p. Z pewnej notatki poufnej familijnej dowiadujemy się, że pod imieniem Meysnera znajduje się suma 11.000 duk. czyli 198.000 złp. dla pani jeneralowej Grabowskiej. Później przybyły jeszcze sumy dla dzieci jej i Stanisława Augusta: 24.000 dukatów dla Stanisława, 6.000 duk. dla Michała i 4.000 duk. dla Kazimierza Grabowskich *). Należność małżonków Camelli

*) Extrait du compte des dettes du Roi signé à Grodno le 9 novembre 1793 r. z numerem 67 bez podpisu i daty w Arch. Jabłonny szafa

jest bardzo świeżej daty i dziwnej treści: w Grodnie, właśnie podczas sejmu, szambelanowa Camelli czarowała śpiewem swoim starego Sieversa, a ten chciał ją wynagrodzić cudzym kosztem. W kilka dni po liście, w którym córce opisywał oktawę swoich imienin oraz odrzucenie ofiarowanych dla niej od Stanisława Augusta brylantów, tenże Sievers przez Friesego żąda 2.000 dukatów dla pani Camelli od króla z 9-ciu tysięcy, jakie mu jeszcze wówczas pozostawały w kasie. Tym razem trafił frant na franta: Stanisław August wyznaczył jeszcze drugie 2.000 dla małżonka protegowanej, ale obie sumy zostały umieszczone na liście długów nieopłacalnych i niewyplacalnych. Rejestr ów obejmuje niewątpliwie, oprócz długów, różne darowizny i gratyfikacje krewnym lub ulubieńcom królewskim, narzucane dworom rozbiorczym do spłaty.

Długi i wydatki grodzieńskie pisane i dzielone były na rachunek spólny sprzymierzeńców: jednakże Stanisław August adorację swoją zwracał, dawnym obyczajem, wyłącznie do Rosyi. Przy podpisaniu traktatu uściskał Sieversa po dwa razy, tulił go do piersi, wylewał łzy radości. Przed końcem sejmu zapytywał go, czy może odesłać część swych ekwipaży i mieć konie w pogotowiu na 23 listopada? Za potwierdzającą odpowiedź Sieversa znów mu dziękował *).

Te ustawiczne dziękczynienia, tem są dziwniejsze, że wypadek ostateczny akcji Grodzieńskiej odbił się fatalnie na funduszach JKMcI. Księga kasy **) wykazuje zaledwo:

VII, Nr. 480 Miscellanea. Wymienione pozycje znajdować się powinny pod Nrami 38 i 36, ale te nie zgadzają się z Tab. 147: może dnia 9 listopada był przygotowany jeszcze inny, szczegółowszy rachunek.

*) Sievers: Pamiętniki wydał Żupański V, str. 339, 361, 880.

**) Archiwum Jabłonny szafa IV, półka F. Nr. 196, księga Nr. 11.

Tab. 149.

od 1 marca 1793 r. do końca lutego 1794 r.

Sumę percepty	5,027.279
Sumę expensy	4,580.544
Remanentu	446.735

W początkach Grudnia wrócili Stanisław August i Sievers do Warszawy; ten ostatni na krótko, bo w kilka dni po przybyciu otrzymał dymisyę przy groźnym ukazie Imperatorowej. Dyktator grodzieński sam znalazł się teraz w kłopotach pieniężnych i tłómaczyć się musiał (przed Zubowem), że niesłychana drożyzna zniewoliła go do wydatków z nadzwyczajnej kasy na utrzymanie własnego domu. Ale Stanisław August miał dosyć czasu, pieniędzy i swobodnej myśli, żeby wykończyć salę balową w Łazienkach i wyrycić na jej ścianach istniejącą do dziś dnia datę MDCCXCIII. Dziwny to jest i bodaj jedyny w dziejach napis, w którym monarcha uwieczniał myślą wesołą datę swojej sromoty i ruiny swego narodu.

Nowe urządzenia sejmowe, czyli raczej Sievers'owe, które odjęły utracyszowi użytkowanie z dóbr stołowych i wyznaczyły mu tylko pensyę ze skarbu, trwały krótko, bo już 24 marca 1794 r. wystąpił Kościuszko w Krakowie. Stanisław August z Radą Nieustającą stosował się, jak wiadomo, do wszelkich rozkazów Igelstroma. Był nawet przez współczesnych pomawiany, że posłał zawiadomienie do tego wodza rosyjskiego o wybuchającym w Warszawie powstaniu dnia 17 kwietnia. Jeśli to prawda, spełnił znów zbrodnię zdrady. Naturalną więc i konieczną było rzeczą usunąć go od wszelkiego wpływu na rządy, jak to uczyniła Rada Zastępcza, a potem Rada Najwyższa Narodowa. Stanisław August pędził tedy samotne życie na zamku, otoczony podejrzeniami ludu, osłoniony wszakże przez władze powstańcze od niebezpiecznej przygody. Kościuszko trzymał go też zdala od spraw; ale okazywał wielkie uszanowanie, bo aż w rękę pu-

blicznie podczas nabożeństwa całował, co bezwątpienia było czynem niezmiernej pokory i czci dla tronu w obec szkaradnej przeszłości tego niefortunnego reprezentanta zasady monarchicznej. Stanisław August usiłował odzyskać popularność datkami na sprawę powstania: w kwietniu ofiarował 18.000, potem do dnia 20 sierpnia dał dwie tabakierki i pięć zegarków złotych z łańcuszkiem, 21.057 złp. na gratyfikacye dla wojskowych, 79.759 złp. na oporządzenie oficerów, 58 koni z własnej stajni, 8.758 złp. na kupno koni dla wojska, karabinów 100, pistoletów par 10, sztuców strzeleckich 9, 1.000 złp. expensy z rusznikarni, 10 par butów dla komisaryatu, ornat i kielich dla regimentu gwardyi konnej, sukna czerwonego na mundury łokci 900 po złp. 5 (a więc złp. 4.500), płótna na podszewki łokci 300, sukna na płaszcze żołnierskie łokci 393, na buty i koszary dla wojska złp. 360. na wspomóżenie cywilnych podupadłych złp. 680; cegły na nową ludwisarnię sztuk 750.000, oraz dachówki „karpówka“ zwanej 25,000, owsa, siana i słomy dla komend. jako też dla aresztantów na złp. 984. We wrześniu Stanisław August zakupił biletów skarbowych za złp. 48.000 i ofiarował dwa wazony srebrne z postumentami. wążące grzywien 300: w październiku sukna czerwonego łokci 144, mosiądzu funtów 1.173, ołowiu funtów 1.288, cegły 60.000 i wapna lasztów 3; nareszcie w przeddzień szturm Pragi d. 3 listopada w ostatnim numerze Gazety Rządowej znajdujemy jeszcze wiadomość, że król daje swój pałac i oficyny Koziennickie na lazaret, „ale bez pieców i okien“, gdyż gmachy te były zrujnowane przez wojsko rosyjskie *).

Ogólna suma gotowizny 178.598 złp. (wartości darów w efektach oszacować nie umiemy). stanowi skromną zapewne

*) Gazeta Wolna Warszawska Nr. 6, str. 82; Gazeta Rządowa Nr. 49, str. 197, Nr. 79, str. 316, Nr. 90, str. 361 i Nr. 121, str. 512.

kwotę w porównaniu z roztrwonionymi w różnych czasach milionami: ale powinniśmy ofiarom tym wyższą przyznać cenę, zważywszy, że Stanisław August przez cały czas powstania w wielkim żyć musiał niedostatku. Ekonomie pozostały wprawdzie w jego dyspozycji, ale czyniły mniejszą intratę, a powstańcy zabrali w maju gotowiznę z kasy Szawelskiej: Chlewiński 85.000 i Sulistrowski 16.000 złp. Obarczona wielkimi wydatkami szczupła kasa generalna skarbowa nie była w stanie wypłacać regularnie listy cywilnej królowi. W sierpniu skarżył się Stanisław August Kościuszce, że nie otrzymał dwumiesięcznej pensji: zdaje nam się, że i w innych miesiącach pensya nie dochodziła go; w rachunkach, ogłaszanych przez Radę Najwyższą Narodową, znaleźliśmy tylko 60.000 złp. pod datą 28 sierpnia „do porachunku od d. 1 czerwca“, oraz biletami skarbowymi 100.000 złp. pod d. 28 października. Przy takich dochodach na zamku warszawskim musiała panować nędza ostateczna, bo i pożyczki żadnej zapewne zaciągnąć nie było podobieństwa. Stopiono sreber w mennicy na 192.006 złp. *).

Ostatni rachunek kasy JK.M. Generalnej przedłużony aż do końca lutego 1795 r. **) przedstawia się w następnej postaci:

*) Gazeta Rządowa Nr. 56, str. 224, Nr. 119, str. 500, Tab. 150, Archiwum Jabłonny szafa VII, plika Nr. 480, Miscellanea list Stanisława Augusta z dnia 19 września 1794 r.: „Mój Sokółku!... obaczemy tu z Kickim, jeżeli i jak odzyskane będą owe 85.000 przez Chlewińskiego i 16.000 przez JP. Sulistrowskiego zabrane w Szawlach“. Innym listem z tejże daty proponował król Wawrzeckiemu Gen. Leut. zarząd generalny zwierzchni Ekonomij litewskich, lecz ten odmówił dnia 2 października z Grodna.

**) Arch. Jabłonny szafa IV, półka E, Nr. 193.

Sala balowa w pałacu

(Podług obrazu L. ...)

Do str. 94. t. III

Łazienkowskim.

(Dymitrowicza).

Tab. 150.

Rachunek percepty i expensy od 1 marca 1794 do końca
lutego 1795 roku.

a) Rekapitulacya percepty.

	Złp.
Z remanentu	446.735
Z należytości 3-milionowej z obu Skarbów Koronnego i Li- tewskiego	820.000
Ex subsidio Charitativo ze Skarbu Koronnego	1,200.000
Z dochodu poczt	201.799
Z dochodu ceł	
Z sreber JKMcI, do stopienia do mennicy oddanych	192.006
Z najmu Składow solnych	
Z dochodu mennicy	205.095
Z dóbr JK.M. stołowych w W. X. Lit.	1,279.198
„ „ w Koronie.	21.666
Z portu Gdańskiego	
Z szkatuły Najjaśniejszego Pana. ,	222.300
Z dzierżawy Miedzianej Góry.	
Z dóbr JK.M. dziedzicznych	1.814
Z percepty extraordinaryjnej	253.407
Suma percepty.	<u>4,844.020</u>

b) Rekapitulacya expensy (wyjątek).

1. Do szkatuły Najjaśniejszego Pana	434.207
2. Familii JK. McI.	276.190
3. Stół, kuchnia, kredens, cukiernia i piwnica	194.971
14. Na adjutantów JK.M.	33.300
15. Na Gabinet	40.900
16. Na Kancelaryę Wojskową	8.750
18. Na opłatę culagów, wart, na stół oficerski w zamku	22.362
19. 20, 22, (razem pensye)	160.590
21. Expens extraordinaryjny.	860.584
Expens reparacyi Zamku warszawskiego	2.004
„ na zapłacenie prowizyi kapitałów.	236.921
Na umorzenie kapitałów.	1,731.967
Suma expensy.	<u>4.676.040</u>

Uboгим tedy, jak nigdy, był Stanisław August w chwili, gdy z okna zamkowego patrzył się na straszny szturm Pragi, gdy baterye Suworowa ryczały nad złamanem powstaniem, nad zapadającą się w otchłanie Rzeczpospolitą Polską. Oblubieniec Katarzyny, co, wstępując na tron, wyciągał rękę po jej dukaty bez wstydu i nawet bez potrzeby materyalnej, szedł teraz na jej chleb, jako żebrak... gorzej—jako zrujnowany, długami obarczony marnotrawca. Dalsze losy jego nie obchodzą już historyka polskiego. Chociaż abdykacja, na którą w najtragiczniejszych chwilach nie umiał się zdobyć, była podpisana d. 25 listopada 1795 r., ale nie był już królem, nie wykonał żadnej czynności monarszej od czasu kapitulacyi Warszawy, zawartej przy jego udziale. Chyba dla zamknięcia rzeczy, dla zaokrąglenia tego ostatniego paragrafu dodamy, że, wyjeżdżając ostatecznie z Warszawy, sprzedał swoje kosztowności, naczynia srebrne, puchary, dzbany, roztruchany z czasów Zygmunto-wskich z piękną rzeźbą, siodła, mundsztuki z drogiemi kamieniami, czapraki, szmaragdy, rubiny, szafiry, granaty i turkusy za kilkadziesiąt tysięcy; że sprzedaże odbywały się też w latach 1796, 1797; że po śmierci znaleziono (d. 2 lutego 1798) w szufladzie 123 dukaty i 55 rubli; cesarz Paweł przysłał za tababierkę z Ninoną Lenclos 400 duk., a sprzedaż powozów, koni, sreber, biżuteryi, porcelany, orderu i gwiazdy Ś-go Andrzeja, win, likierów etc. dała 234.415 rubli; że splata długów Stanisława Augusta została uregulowaną w drodze dyplomatycznej dopiero d. 15 stycznia 1797 r. przez konwencyę przez trzy dwory rozbiorcze zawartą: Rosya i Austria przyjęły po $\frac{2}{5}$, a król pruski $\frac{1}{5}$ sumy ogólnej, która doszła wówczas do wysokości 40,000,000 złp. *). Nie było przecież dług ostatni. Po śmierci

*) Bilan général sur la recette et depense depuis le 1/1 1798 jusqu'au 10 5 1799 Archiwum Jablonny VII, L. (urzędowy i nota Kickiego tamże VII, Nr. 480 Miscellanea Nr. 38. Полн. Собр. Зап. том 24, Nr. 17736, str. 282, Bartoszewicz podług Pamiętników Sagatyńskiego

Katarzyny przeniesiony do Petersburga i utrzymywany dcść hojnie przez cesarza Pawła, Stanisław August potrafił jeszcze przed śmiercią swoją zrobić 7,221.554 złp. długu, po większej części na tajemne rozdawanie synom, Stasiowi Grabowskiemu, Cichoćkim, jakimś Górskim trzem braciom i siostrze zamężnej Rudnickim, nareszcie ofycyalistom swej kamery i t. p. *). A jednak inwentarz, sporządzony dla władz pruskich przez Xcia Józefa Poniatowskiego, jako spadkobiercę po stryju, wykazał wartość dóbr nieruchomych (Ujazdowa z Belwederem i Łazienkami, poczty, mennicy, kamienicy Hryniewiczowskiej i teatru), oraz różnego rodzaju ruchomości—prócz koni, powozów, ubrania, klejnotów i gotowizny, które to artykuły w Warszawie nie znajdowały się—podług szacunku zapewne możliwie szczupłego w poważnej sumie 1.135.992 duk. i złp. 13, czyli złp. 20,447.869, tak, że po strąceniu wszelkich pasywów pozostawało dla Xcia Józefa 7,221.464 złp. w nieruchomościach i ruchomościach **). Oto jakie kapitały były uwięzione w apartamentach pałacowych, w sprzętach zbytkownych, fraszkach galanteryjnych: były one martwe, nawet dla samego właściciela.

Pisarze rosyjscy zwykle wytykają ubóstwo Stanisława Augusta i formują ztąd zarzut Polakom. Gdyby wiedzieli ile

w „Dochodach Stanisława Augusta“, Dzieła Tom I, str. 175. Nie znając ani połowy zestawionych przez nas danych, posługując się wyłącznie prawie Voluminami Legum, trafił przecieź zrozumiął, że ród Poniatowskich żył z „największą krzywdą Rzpltej“. Stanisława Augusta obarcza najcięższymi zarzutami, a stracone przez niego sumy szacuje na 150 milionów.

*) W archiwum Jabłonny w księdze p. t.: Friese znajduje się np. własnoręcznie przez Stanisława Augusta zrobiony podział sumy 50.000 dukatów na dzień 1 stycznia 1796 r. Stasiowi Grabowskiemu 24.000 i innym; potem bez daty podział 67.000 dukatów ofycyalistom, np. Kickiemu 30.000, Königsfelsowi komendantowi Departamentu Paziów 5.000, Ryxowi 4.000 i t. d. z dodatkiem: „Mais que cela reste entre Vous (Friese) et moi sans exception, que le secret reste sacré.“

** Inventarium des Nachlasses des höchstseligen Königs von Pohlen Majestät Stanislaus Augustus etc.

funduszów z Polski wyciągnął, ile unieruchomił dla ubawienia oka, dla zbytkownego a niewczesnego przepychu, ile zmarno-

	Duk.	Fl.	gr.
Przytaczamy główne pozycye:			
Titulus I. An unbeweglichen Gütern (Ujazdów v. Jazdów 38 Huben, 26 Morgen, sammt Lazienki u. Pęcice Kaufs-Pretium 1,000,000 fl., die Fabrique des Palais Lazienki 2,208,849, die Plantierungen 224.373, nach aber den abgegangenen Theilen der Güther Pęcice 100,000, des Palais Lazienki 200,000, des Palais Ujazdów, welches zu den Casernen übergeben worden mit 200,000 u. der auf dessen Fabrique u. Plantierungen wie oben und dagegen mit Hinzufügung des Theils, nämlich der Hälfte des Kaufspreitiums von Belweder mit 109,000 beträgt das Kaufpretium 709,000; die Gebäude Rozdroża, Koszyki, Auberger 333,000, Territorium Belweder 109,000, Lazienki 2,834.400, Häuser u. Plätze Postgebäude N. 421, Münzte, Hryniewitzches Haus, Theater 1,810.000)	—	5,796.283	
Tit. II. In Activis u. ausstehenden Forderungen.	599.393	2	3
Tit. III. An baarem Gelde.	vacat		
Tit. IV. An goldenen, silbernen, u. and. Medaillen u. seltenen Münzen	42.366		10
Tit. V. An Juwelen u. Kleinodien	vacat		
Tit. VI. An Uhren.	3.194		
Tit. VII. An Gold u. Silber-Geschirr	18		
Tit. VIII. An Porcellain.	427		6
Tit. IX. An Gläsern, Spiegeln, Kronleuchtern, Lampen, Laternen	14.218		15
Tit. X. An Zinn, Kupfer, Metall, Messing, Blech, Eisen, Bley	2.781		17
Tit. XI. An Leinenzug u. Betten	2.174		17
Tit. XII. An Meubles u. Hausgeräthen.	8.416		17
Tit. XIII. An Kleidungsstücken.	vacat		
Tit. XIV. An Wagen u. Geschirr ohne Taxe			
Tit. XV. An Pferden.	vacat		
Tit. XVI. An allerhand Vorrath zum Gebrauch.	3.664		
Tit. XVII. An Geräthschaften von Bronze.	10.450		
Tit. XVIII. An Gemälden, Zeichnungen, Kupferstichen u. mathematischen Instrumenten	87.230		16
Tit. XIX. An Büchern u. Manuscripten	12.353		
Tit. XX. An Briefschaften u. Documenten.	—		
Tit. XXII. (sic) An Sachen von Marmor gearbeitet.	43.862		
Tit. XXIII. An Sachen von Stein gearbeitet	2.368		

wał na fajerwerki, metresy, jak nieogłędnym był w datkach, jak nieopatrzny w zaciąganiu długów: przekonaliby się, że

	Duk.	Fl.	gr.
Tit. XXIV. An Sachen von Gips gearbeitet . . .	1.837	9	
Tit. XXV. An Sachen von Thon, Leim, Erde . . .	364	15	
Tit. XXVI. An theatralischen Decoracionen ohne Taxe			
Tit. XXVII. An Orangen, Citronen u. a. Ge- wächsen	3.113	13	
Tit. XXVIII. An Münzengerätschaften ohne Taxe			
Tit. XXIX. An Baumaterialen.	2.598	16	
Tit. XXX. An verschiedenen Sachen in Garde Meubles	13.158		
Summa summarum . . .	1,135.992	13	
Hier von geht ab:			
Tit. XXXI. An Passivis und Schulden sowie solche von dem Herrn Grafen v. Kiki als Plenipotenten notificirt worden jedoch von mir noch nicht eingeräumt werden und daher noch näher verificirt werden müssen	734.794	10	8

(podp.) Fürst Joseph Poniatowski.

Podana w tytule XXXI ostatnia lista wierzycieli obejmuje
następne nazwiska i sumy:

	Czer. zł.
Nięciu Stanisławowi Poniatowskiemu	100.000
Hr. Mniszchowi	60.000
Hr. Kikiemu.	30.000
Vicompte Delpon	20.000
Von Meisner	20.000
Ryxowi za teatr z przyległościami	55.000
Gorzeńskiemu generałowi.	23.000
Berneau	15.000
Badeniemu.	5.000
Bacciarellemu.	25.000
Bergen w Petersburgu.	5.000
Watson.	1.500

największe skarby nie uchroniłyby go od ruiny i nędzy nawet na tronie rosyjskim przy nieograniczonej władzy, przy wolnem rozrządzaniu wszystkimi zasobami państwa. Ciężką winę tego marnotrawcy lagodzi nieco pamięć hojności jego na pożyteczne dla kraju przedsięwzięcia, przemysł, oświatę i sztukę narodową. Żadne wszakże względy i zasługi nie mogą zmyć Stanisławowi Augustowi tej plamy z czoła, że wszelką podłość, jakiej od niego wrogowie kraju zażądali, spełnił, a za wszelki swój czyn haniebny wziął od nich pieniądze.

Za bilety wystawione przez Kiekiego:

Krasowski.	1.500	
Pieniążek	1.000	
Haumann	1.000	
Niewieściński.	1.500	
Szymanowski.	1.000	
Kieciński	1.100	Fl. 16
Fałęcki	655	10
Labarouillère	350	
Foek	1.500	
Pęczkowski	1.000	
Bracia Baczkiewicz	600	
Siarczyński	741	
Marival bez oznaczenia sumy	Duk.	złp.
Sartorius liwerant bez oznaczenia sumy.		
Krupiński	540	
Segebarth	12.000	
Axamitowski	200	
Zaległość służbie od listopada 1797 roku do śmierci.		
Suma summarum. . .	401.197	8

DZIAŁ II.

Skarby Rzeczypospolitej: Koronny i Litewski.

65. P. Rossman dopatrzył podobieństwa w rozwoju budżetu polskiego z rozwojem budżetu Anglii, a profesor Dr. Biliński, dzieląc to zdanie, utrzymuje, iż instytucje budżetowe europejskie pochodzą z Polski i Anglii. gdzie też jedynie w dawnej zachowały się czystości *). Podstawą tego podobieństwa jest podział budżetu na dwie części: stałą, konsolidowaną, od sejmów niezależną, i niestaną, niby budżet okolicznościowy, nad którym baczna kontrolę rozciągały deputacje sejmowe rewizyjne. Podział taki został ostatecznie usankcjonowany dopiero przez konstytucję sejmową z roku 1717, która oznaczyła stałą płacę regimentom i chorągwiom podług tabeli, rozłożonej na pojedyncze województwa i ziemie, a trwał tylko do roku 1775, kiedy wprowadzony był nowy system podatkowy.

Jak daleko sięgać mogło to zaszczytne podobieństwo skarbowości polskiej do budżetów najpierwszej dziś potęgi

*) Rossman: Rys historyczny budżetu w Polsce. Ekonomista 1865 I, str. 21. Dr. L. Biliński: System Nauki Skarbowej. Lwów 1876 roku, str. 407.

finansowej świata? o tem zasadnego zdania objawić nie jestem w stanie ze względu na niedostateczność wiedzy mojej co do historii finansowej obu porównywanych krajów. Zważywszy jednak, że pisarze finansisci znajdują we Francyi pierwszy zawiązek budżetu francuzkiego dopiero w sławnem sprawozdaniu Neckera z r. 1781 (*Compte rendu au Roi*), że w innych krajach Europy budżety powstają dopiero w XIX wieku, że jawność i kontrola sejmowa co do obrotu funduszków skarbowych datuje się w Polsce od połowy XVI wieku: można, zdaje się, przyznać Polsce wysokie stanowisko w historii zasad przewodnich gospodarstwa skarbowego.

Inne wszakże domysły nasuną się nam, skoro zajrzymy do skrzyń podskarbiego i zapytać zechcemy o treść skarbowości, o zawartość realną, o zasoby pieniężne skarbu.

Dopóki wystarczało gospodarstwo średniowieczne, gdzie wojsko, administracya, sądownictwo otrzymywało płace w ziemi, jej produktach i bydle lub futrach, dopóty rząd i królowie słyną z zamożności i potrzebom państwa sprostać mogą bez żadnych prawie stałych podatków. Dwa grosze od łanu, zastrzeżone ugodą koszycką 1374 roku, jako znak poddaństwa szlachty królowi, wystarczają nawet na pompę dworską. Ale gdy od XVI wieku rozwijać się zaczęło gospodarstwo pieniężne w całej Europie, skarb popada z każdym niemal rokiem w coraz większe kłopoty. Nie mamy jeszcze opracowanego w całości obrazu finansów dawnej Polski, możemy więc wyciągnąć powierzchowne tylko wnioski z luźnych cyfr i rachunków; z tego wszakże, cośmy pobieżnie oglądali, domyślać się wolno, iż od czasów Zygmuntofskich rzadko obywał się skarb bez deficytu, rzadko prawdziwą mógł się pochlubić zamożnością. Za Zygmunta I, w badanym przez księcia Lubomirskiego okresie, dochody roczne wynosiły mniej więcej około 100.000 złp. ówczesnych, których wartość podług cen żyta z roku 1868 odpowiada 12¹/₂ milionom złotych dzisiejszych; suma ta nie wystarczała częstokroć na wydatki i deficyt był pokrywany przez bogatego kupca krakowskiego

Seweryna Bonera *). Zygmunt August musiał zaciągnąć znaczne długi, np. 500.000 złp. w roku 1565; na pokrycie tych długów oraz na potrzeby wojenne sejmy uchwały wprawdzie hojne podatki, ale te nie zawsze szły do podskarbiego: poborcy mieli obowiązek rachować się wprost z sejmikami i deputacją sejmową, a pieniądze składali czasem w zamkach głównych województw **). Za Stefana Batorego, według obliczeń prof. Pawińskiego, średni dochód skarbu polskiego w Koronie wynosił 500 do 530 tysięcy, w Litwie 103.000, a doliczając kwartę, czyli skarb Rawski, w ogólnej sumie 725.000 złp., według naszego zaś mniemania 835.000 złp. przy wartości owoczesnego złotego równej 150 dzisiejszym czyli 107,750.000 złp. dzisiejszych ***). Sumy bardzo skromne jak na mocarstwo potężne i kwitujące!

Bo też skarb owoczesny miał zawsze jeszcze niewielkie potrzeby. Podskarbiowie w rachunkach swoich mieszczą tylko wydatki na „ludzie służebne“, na wojsko zaciężne, na żołnierzy kwarcianych, na broń i prochy, na podatki tatarskie i utrzymanie posłów wschodnich, lub wyprawienie poselstw do Tatar, do Turek, do Moskwy oraz pewną sumkę na posłów ziemskich w sejmie. Główną też pozycję dochodową stanowi kwarta. Przy takim gospodarstwie państwowem nie było rzeczą niemożliwą prowadzić wielkie sprawy polityczne, spuszczając się na doraźne przez sejm uchwalane pobory, dopóki szlachta nie zatraciła ducha ofiarności. Wszakże i w XVI wieku brak funduszków utrudniał królom wykonanie najważniejszych zadań, a podskarbiowie, hetmani, nawet rotmistrze

*) Niążę J. T. L. Trzy rozdziały ze skarbowości str. 24, 27, 92, 93.

***) Vol. Leg. II, f. 699, str. 55; uniwersał poborowy 1564. Ibidem f. 668, 699, str. 41, także uniwersał 1565. Ibid. f. 717, str. 64.

***) Pawiński I. cit. str. 206, 469. T. Korzon, recenzja Skarbowości w Tygodniku Ilustrowanym 1881 N. 283, str. 347.

niejednokrotnie własną musieli nadstarczać kieszenią, dopóki chcieli i potrzebę tego rozumieli.

Nie posiadamy zebranych w całość rachunków skarbowych za panowania Zygmunta III; w dwuleciu 1603—1604 r. podskarbi wykazał dochodów: z Korony 1.063.492 złp., czyli w stosunku do Stanisławowskich czasów, podług ewaluacji Czackiego, około 9,400.000 złp., z 1766 roku (a więc po 331.746 złp. równych 4,750.000 zł. Stanisława Augusta, mając na względzie wagę srebra lecz nie wartość w stosunku do cen); wydatki zaś były mniejsze o 47.911 złp. *). W roku 1611 rachunek z poborów 1609, 1610, kwarty 1610 i 1611 z doliczeniem zaległości z lat: 1601, 1603 i 1607 wynosi 844.300 zł., tak, że na koszt wojny moskiewskiej skarb musiał dokończyć 580.502 zł. i tym tylko sposobem zdołał pokryć bez deficytu wszystkie wydatki w sumie 1,424.803 złp. **).

W epoce wojen kozackich z 1648 i 1649 roku wydatki dwuletnie wyniosły 5,979.970 zł. (równe 16,611.028 zł. Stanisławowskich z 1766 roku) a dochody tylko 5,934.446 złp. Pozornie największe ze znanych nam cyfr XVII wieku pochodzą z dwulecia 1659—1661. Dochody z tego dwulecia wynoszą 7,034.237 zł. Wszakże warte one są tylko 19,539.547 złt. Stanisławowskich z roku 1766 (a więc po 3,517.118 $\frac{1}{2}$ zł., około 10 milionów Stanisławowskich na rok podług wagi srebra w ewaluacji Czackiego. ***).

*) Księga Nr. 36.

**) Księga Nr. 40. Ceny w owej epoce, mianowicie w roku 1609 były następujące: kopa czyli masa zboża na Rusi i Wołyniu (a więc w żywej miejscowości) pszenicy gr. 20, żyta gr. 16, owsa gr. 4, siana wóz gr. 3; na Ukrainie trzecinnik pszenicy zł. 1, żyta gr. 20, owsa gr. 6, baran gr. 10, skórę wrócić; wieprz karmny zł. 2, niekarmny zł. 1, gęś groszy 1 i pół, kur kokosz gr. 1, masła garniec, w którym bywa 24 kwart, zł. 1 gr. 10, ser tworzydłowy gr. 1. Vol. leg. II, f. 1704, str. 482.

***) Księga Nr. 47 i 49.

Najbardziej zapewne zdumiewającym jest rachunek koronny ze sławnego dwulecia 1683 — 1685, kiedy miała miejsce wyprawa wiedeńska Jana III Sobieskiego. Dochód dwuletni w tym okresie wyniósł zaledwie 2,291.697 zł., a w tej cyfrze mieszczą się 382.761 zł., wypłacone przez papieża Innocentego XI, oraz 800.000 „z pieniędzy Cesarza Imci Chrześcijańskiego in subsidium tejże wojny tureckiej“. Wydatki wyniosły znacznie większą sumę 2,673.550 zł. czyli 3,653.851 zł. Stanisławowskich z roku 1766 *). Któżby przypuszczał, że wyprawa tak trudna i ważna dokonana była z tak małymi zasobami skarbowymi? A jednak z tych skromnych zasobów pokryte były koszty utrzymania w polu najslawniejszej armii polskiej, z gwardią królewską, artylerią koronną, wojskiem „zaporohowskim“, urzędami kapitaństwa wojskowego, pisarstwa polnego, strażnikostwa koronnego i wojskowego. Nadto mieszczą się w wydatkach znaczne sumy na poselstwa do Holandii i Anglii, Hiszpanii i Portugalii, Wiednia, Persyi i t. p.

Przytoczone tu cyfry stosują się do skarbu koronnego. Nie znamy odpowiednich rachunków skarbu W. X. Litewskiego; wnioskując wszakże ze znanych nam rachunków późniejszych, domyślamy się, że dochody Litwy stanowiły mniej więcej około trzeciej części dochodów koronnych.

Nadmienić przytem musimy, że ewaluacya Czackiego, oparta wyłącznie na ilości srebra w monetach zawartej, nie wystarcza do ocenienia rzetelnej wartości cyfr z XVII wieku, ponieważ cena srebra samego wciąż się zniża. Niezbędnem jest porównanie cen różnych przedmiotów, a szczególnie żyta, lecz uczynić tego nie jesteśmy w stanie. Domyślamy się tylko, że lubo cyfry z wieku XVII zdają się być większemi niż w wieku XVI, wartość ich rzeczywista jest mniejsza skutkiem wzrostu cen na wszelkie produkta, czyli w skutek zniżenia się ceny srebra.

*) Księga Nr. 68.

Porównywając Polskę z pierwszorzędnymi państwami Europy, przekonywamy się, że te już w końcu XVII w. rozrządzały znacznie większymi funduszami. Tak, Anglia przy ludności 5 milionowej dostarczyła skarbowi w spokojnym 1685 roku 1,400.000 funtów sterlingów, czyli najmniej 55.600.000 złp. podług stopy pieniężnej Stanisława Augusta, w czasach zaś wojennych, pod berłem Wilhelma III (1689 — 1702) parlament uchwalał podatki nadzwyczajne, częstokroć w kwocie 1 i pół miliona funtów i zezwalał na pożyczki, które ku końcowi tego okresu dosięgły ogromnej sumy 15,730.439 funtów sterlingów, czyli 624.482.000 złp. Stanisława Augusta *). Cesarz niemiecko-rzymski miewał z końcem XVII wieku około 12 milionów guldenów dochodu rocznego **). Jeszcze uboższym wyda się nam skarb Rzeczypospolitej w porównaniu ze skarbem francuzkim, który już w roku 1610, dzięki umiejętnej i oszczędnej administracji Sully'ego, posiadał 26 milionów liwrów w dochodach zwyczajnych i 13 milionów w nadzwyczajnych; spólczesny zaś Sobieskiemu Ludwik XIV wydawał zwykle po 187 milionów, a w latach wojennych aż po 221 milionów liwrów (663 mil. złp.) — prawda, że nad możność, bo pozostawił długi 2.600.000.000 liwrów (à 28 z grzywny kolońskiej), czyli około 7,₈ miliarda złp. z epoki Stanisława Augusta. O takim długi podskarbi polski oczywiście nie mógłby ani pomyśleć. Nawet wasal polski „wielki elektor Brandenburski, Fryderyk Wilhelm II miał w 1689 r. 1,100.000 reichstalarów czyli 6,₈ milionów złp. dochodu ***).

*) Th. B. Macaulay: History of England, Tauchnitz edition I, 284, VII, 299, 300; Frederick Martin, The Statesman's Year-Book 1875, London, Macmilan p. 223.

***) Arneth: Prinz Eugen von Savoyen 1858. Wien I, 189.

***) Dr. M. Philippson: Heinrich IV und Philipp III Berlin. Duncker: II, 330. Voltaire: Siècle de Louis XIV, Oeuvres 1785, tome XXI, p. 234. Arneth: Prinz Eugen von Savoyen 1858. Wien III, 96 i I, 189; Droysen: Geschichte der preussischen Politik 2-te Auflage, Leipzig. Friedrich I, str. 5.

W XVIII wieku różnice te uwydatniły się jeszcze jaśkrawiej. Europa zachodnia doskonalila swoje maszyny rządowe, Polska za smutnych czasów saskich wyprodukowała słynną anarchię; tam fundusze skarbowe wzrastają potężnie, tu maleją prawie do nicości. We Francji np. w połowie XVIII wieku w latach 1746 — 1749 dochody były obliczane na 334,898.000 do 379,020.000 liwrow, a więc zdwoiły się prawie w stosunku do zwyczajnych a tak wielkich dochodów Ludwika XIV; potem wzrastając wciąż z równą szybkością, budżet państwowy przed wielką rewolucją, w roku 1785, doszedł do 500 milionów oprócz administracji prowincjonalnej (41 mil.), dochodów pobieranych przez duchowieństwo (149 mil.), opłat sądowych (29 mil.), stempli (37 mil.). Doliczywszy cla dziedziców, czynsze, renty i wartość robót. Sybel obliczył ciężar dźwigany przez naród francuzki na 880 milionów liwrow rocznie *). Austria ku połowie XVIII wieku również podwoiła sumę dochodów skarbowych do 24 milionów guldenów, a w roku 1770 bilans krajów Maryi Teresy wykazywał 90,398.156 guldenów dochodów i 83,544.039 guldenów wydatków. W ciągu zaś wojny siedmioletniej zaciągnięto długów na 230.000.000 guldenów. W Rosji w roku 1769 liczono 17 mil., a w 1773 r. 23,6 mil. rubli, czyli 108 i 149 zlp. i t. p. **). Wcale inaczej działo się w Polsce. Rachunki, złożone przez podskarbiego H. Lubomirskiego Augustowi II w 1701 roku z poprzedniego dwulecia, wykazują dochód ogólny (z percepty i prowentów Rzeczypospolitej ordynaryjnych) w sumie 2,713.109 zł., z którego na oszczędność pozostało 20.804 zlp., ostatnie zaś sprawozdanie finansowe

*) Büsching: Magazin tom XII, str. 233 i nast. Sybel: Geschichte der Revolutionszeit 3-te Auflage 1865; Düsseldorf I, 36—37.

**) Büsching: Magazin tom XVII: Landschaftlicher Contributions-Ertrag von den gesamtten k. k. deutschen Erblanden, summarische Anzeige. Arneth: Maria Theresia und der siebenjährige Krieg 1875. Wien II, 254—8. Соловьёвъ: Псторія Россіи: XXIX, 212 i XXVII, 201 rozmowa Fryderyka II z Saldernem 8 5 1767 roku .

z tego okresu, złożone przez podskarbiego w. k. Karola Odrowąży hr. Sedlnickiego Augustowi III i Stanom Rzeczypospolitej na walnym sejmie warszawskim 1748 roku (zerwanym i dlatego w Voluminach niezapisanym), wykazuje dochód dwuletni w cyfrze 1,792.769 złp. z oszczędnością na wydatkach w kwocie 77.074 złt. *). Wypada więc na rok 896.389¹/₂ złt., nie cały milion na Koronę! Wprawdzie jestto rachunek tyłk z wydatków i dochodów nadzwyczajnych, ponieważ od czasu smutnej pamięci sejmu 1717 roku wojsko miało zapełnioną sobie „punktualną placę“, czyli budżet stały normalny, w sumie 3,940.477 złp. dla Korony i 2,046.000 dla Litwy (wraz z hyberną). Nadto od połowy XVII wieku miało jeszcze wojsko 1,014.000 złotych hyberny z Korony na leże zimowe. Placę tę wybierało samo wojsko z województw, ziem, ekonomij, miast i miasteczek za asygnacyami, wydaniami od podskarbiego przez swoich deputatów, a niedobory i wszelkie spory podlegały sądowi Trybunału Skarbowego **).

*) Sumaryusz Rachunków Generalnych Skarbowych etc. pro die 10 Octobris złożony etc. w plice 119 działu II (druk), Rachunki Generalne Sejmowe. 1748, księga 85.

***) Vol. Leg. VI f. 336—337, str. 169, tit. Repartyeya Wojska Koronnego (sumę półroczną rozmnożyliśmy przez 2), f. 381, str. 196, f. 279 sqq, str. 137 nast. tit. Regulamen punktualnej placy etc. Hyberna obliczona podług Vol. Leg. V. f. 710, str. 346 z potrąceniem jednorazowych dodatków. W rachunkach sejmowych 1775 roku (księga „Nr. 92 Dochody I), pozycye te różnią się trochę, mianowicie: pogłównie figuruje w sumie 3,924,000, hyberna 1,063,929 gr. 3. Mamy w ręku jeden kwit, wydany przez deputata wojskowego jakiemś kontrybuentowi, właścicielowi czy dzierżawcy Krzepie, dobrze zachowany, czytelnie drukowany z wypełnionemi rękopiśmieniem sumą i datą. Brzmi w tych wyrazach: „Oddał pogłównego Rathę Pięćdziesiątą drugą, a placę półroczną, zaczynającą się die 15 Septembris sumę należącą złotych czterdzieści jeden gr. dziesięć. Dico f. 41 gr. 10 Regimentowi pieszemu Buławy Wielkiej Koronney, dyspartymnt swoy mającemu, czego quietatur. Działo się Die 9 Mensis 8bris w Krakowie Anno Domini 74! J. Ostrowski Porucznik“.

Przypuszczamy, że wszystkie chorągwie, szczegółową tabelą 1717 roku objęte, utrzymywały się za Augusta III, oraz że podług tejże tabeli wszystkie województwa, ziemie, miasta składały wciąż ową „punktualną placę“ pomimo powszechnego bezrządu; więc doliczając do wykazanej w rachunkach Skarbu Koronnego sumy jeszcze 3,940.477 i 1,014.000 hyberny, otrzymamy całkowitą sumę budżetową 5,850.866 złp., na Koronę i około 2 i pół milionów na Litwę (przypuszczając znów, że Skarb Lit. miał nadzwyczajnych wydatków około 500.000) czyli razem mało co więcej nad:

Nr. 151.

8 milionów złotych polskich rocznie.

Jestto suma niesłychanie mała w porównaniu z dochodami innych państw europejskich, tak np. z rachunkiem społecznym francuzkim z r. 1748 stanowi zaledwo część $\frac{1}{75}$.

Byłaby ta suma nawet niemożliwą, nie do pojęcia, gdyby Polska rządziła się instytucjami francuzkimi, gdyby nie miała swoich, wielce różnych od Zachodu, wcale oryginalnych urzędzeń. Cały jej ustrój państwowy i społeczny gruntował się na zasadzie decentralizacyi, doprowadzonej do najdalszych krańców, dalej niż w Anglii. Z tego powodu obliczenie rzeczywistego obrotu funduszów państwowych w Polsce jest niezmiernie trudne, nawet w słabem przybliżeniu, a dokładne porównanie z Francją, krajem urobionej od dawna centralizacyi jest niemożliwe, bo musiałoby uwzględnić i różnicę zasobów, i różnicę zasady przewodniczącej w gospodarstwie państwowem. Uderzają nas jednak przy pobieżnym przeglądzie następane rysy: 1) podskarbiowie polscy nie potrzebowali opłacać co roku po 100 milionów złotych (63,865.722 liwów) procentu wierzycielom od długów skarbowych, obliczonych w połowie XVIII w., bodaj jeszcze nie zupełnie szczerze na 1,677.276.420 liwów czyli 2,680.000.000 złp. 2) nie wydawali po 25 mil., a czasem (jak w r. 1751) i 68

mil. liwrow *) czyli 40—108 mil. złp. na utrzymanie króla, który w Polsce posiadał, jak wiemy, skarb własny, 3) nie znali wydatków na marynarkę i kolonie (34. mil. liwrow), bo Polska posługiwała się w owym czasie tylko okrętami Gdańska, a sprzedawała tylko produkty własnej gleby, 4) nie troszczyli się o pensje dla sądownictwa (3½ mil. liwrow we Francyi), ponieważ wszystkie sądy polskie, nie wyjmując Trybunałów głównych utrzymywały się ze „skrzynki“ czyli opłat, uiszczanych za decyzje, wyroki, akta proceduralne przez strony, a nawet pisarze, podpiskowie, pachoikowie, jednym słowem kancelarye, urzędnicy, subalterni i służba policyjna nic ze skarbu Rzeczypospolitej nie pobierali, 5) nie potrzebne były też fundusze na opłatę urzędów dworskich ministrów i całej administracji (z 15 mil. liwrow). Chcąc tedy porównywać dwa budżety, należałoby te wszystkie pozycje potrącić z dochodów korony francuzkiej, albo dodać je do budżetu polskiego, a chcąc szukać porównania z budżetami dzisiejszemi, trzeba by jeszcze doliczyć: 6) koszt utrzymania całego ministeryum oświecenia z całym aparatem szkolnym, gdyż w Polsce, podobnie jak we Francyi, sprawy wychowania były załatwiane przez duchowieństwo, albo przez instytucje samoistne, z dawien dawna uposażone, jak np. Akademia Krakowska.

Uregulowanie tych wszystkich rachunków przechodzi zakres naszej wiedzy, a podobno niemożliwem będzie i dla innych badaczy. Z luźnych wszakże wskazówek, jakie nas doszły, wnosić wypada, iż instytucje Rzeczypospolitej, nie objęte sprawozdaniami podskarbich, nie utrzymywały się darmo, a nawet nie były taniemi. Nikt zapewne nie dowie się, ile opłacały strony sędziom, pisarzom, rejentom i mecenasom, ale wiemy, że sądy były bardzo liczne (§. 82), że dużo ludzi przy nich się żywiło, że procedura cywilna była kosztowna,

*) Taine: *Les Origines de la France contemporaine*. T. I, *L'ancien régime* 1876, str. 105.

częstokroć rujnująca. Policya, prócz marszałkowskiej w rezydencji króla nie istniała prawie, ale szkody ponoszone z tego powodu przez kraj niewątpliwie przewyższały koszt, jakiby ponieść wypadło na jej utrzymanie. Sądownictwo kryminalne starościńskie było tak dla kraju kosztownem, jak nigdzie i nigdy zapewne, oprócz bowiem tacy, pobieranej przez gród, starostowie, którzy zresztą sami nigdy nie sędzili i podsędkami się wyręczałi. posiadali przecież ogromne dobra w tak zwanych królewszczyznach. Dochód ogólny z królewszczyzn przed pierwszym rozbiorem był szacowany przez Stanisława Augusta na 12 milionów, w r. 1788 w uszczuplonym kraju na 10¹/₂ milionów, w rzeczywistości musiał być przynajmniej dwakroć większy nawet przy niedbałym gospodarowaniu *). Wprawdzie do królewszczyzn zaliczały się dzierżawy, wójtostwa, sołectwa, leśnictwa, lemaństwa; ale starostwa grodowe stanowiły zapewne większą część obszaru, składały się z dóbr wielkich: więc stanowiły hojne uposażenie dla sądownictwa karnego, czyli raczej dla dygnitarzy, którzy sąd grodowy mianowali i w części utrzymywali. Za swe niezbyt pożyteczne, a pod wieloma względami zgubne dla kraju usługi dygnitarze ci pobierali z pewnością więcej, niż wynosił cały budżet (stały i niestały) Rzeczypospoliej. Wojewoda wileński np. miał blisko 100.000 złp. rocznej intraty z ekonomii wileńskiej **). Zarząd skarbowy służył też nie darmo. Choć podskarbi wielki dopiero w r. 1736 otrzymał pensję sutą (120.000 złp.), jednakże ten urząd od dawna już uchodził za bardzo zyskowny. Zyski płynęły naturalnie z mętnych źródeł, z niesumiennych kontraktów o dzierżawę cel i czopowego, z fałszywych rachunków. Powiadano, że podskarbiowie bywali niejednokrotnie sprawcami zrywania sejmów dla uniknięcia rewizyi swoich sprawozdań przez deputacye, że Bogusław

*) Usprawiedliwienie tego rachunku podamy niżej.

***) Pamiętniki Matuszewicza wydał Pawiński 1876. Warszawa. IV, 290.

Leszczyński, w połowie XVII wieku urzędujący, ujął całą izbę poselską jużto pieniędzmi, już prezentami, a gdy pomimo tego dal się slyszeć przy zatwierdzeniu kwitu głos: „nie masz zgody“! oburzony podskarbi zawołał: „A który to tam taki syn, com mu nie dal“? Dla uzupełnienia efektu opowiadający tę anegdotę autor dodaje, że „ów kontradycent nie pokazał się, bo był wziął i był na registrze“. Znajdują się też wzmianki u mówców i pisarzy o „wexowaniu skarbu, sekretnych ze skarbem obchodach, paluszkowaniu“ *). Wierzyć takim skandalom na słowo nie radzimy jednak, bo, gdybyśmy za nic wazyli sumienie kilkuset ludzi, musimy przecież mieć na pamięci, że na każdym sejmie zasiadala spora liczba ludzi za możnych i magnatów, których podskarbi nie byłby w stanie przekupić bodaj największemi zyskami z dwuletniej administracyi szczupłego skarbu. Owszem napotykalismy dowody wcale skrupulatnych rewizyj; tak, w rachunkach z r. 1685 znajdujemy wypisany przez deputacyę sejmową dlugi szereg pozycyj falszywych: sum, wypłaconych niby na chorągwie, „które nie były i nie są w obozie“, sumę 14.404 złp. utajoną, od podskarbiego Morsztyna należną **). Łatwiej bylo sejm zerwać w epoce rozpasanego panowania liberum veto: nie wiadomo mi wszakże, czy istnieją pewne dowody przeciw podskarbin i którym mianowicie? Zastrzegając się przeciwko przesadzie, nie przeczymy atoli i nie wątpimy nawet, że fundusze skarbowe najczęściej były źle i niesumiennie administrowane. Do takiego twierdzenia wystarcza już świadectwo uczciwego senatora, że za czasów saskich jeden tylko Moszyński, syn nieprawy Augusta II i ojciec niejednokrotnie powoływane go Fryderyka, zasłużył sobie na opinię człowieka rzetelnego, bo pierwszy oświadczył się dobrowolnie przed sejmem, że będzie zdawał rachunki nie ryczałtowe,

*) Jabłonowski: Skrupuł bez skrupułu w Polsce etc. wydanie Turowskiego 1858, Kraków str. 21, 23.

***) Księga 68 Rachunków sejmowych.

ale „ex asse“ t. j. z każdego grosza, z każdej pozycyi *). Jemu to zresztą konstytucya 1736 r. wyznaczyła pensyę roczną 120.000 złl. Przeciwno następcy jego, Karolowi Odrowążowi Sedlnickiemu powstały wielkie hałasy na sejmie 1748 że „z tak wielu cel i komór lądowych tak mało Rzpltej importuje, ile gdy przy spokojnych in Regno et extra Regnum czasach handle nie kwitną“. Ale pomiędzy posłami ziemskim znajdowali się tacy, którzy pobierali pensyę ze skarbu niby za egzaminowanie (kontrolowanie) superintendentów i pisarzy; więc występowali w obronie Sedlnickiego, który rozdawał więcej, niż 100.000 tynfów rocznie na podobne pensye, „czego przed nim inni podskarbiowie nie czynili“ **). Subalterni skarbowi, czyli tak zwani oficyaliści, jak np. exaktorowie, pisarze komorni sami sobie potracali tantiemę z pobranych opłat i składali do skarbu dochód czysty, biuro zaś podskarbiego pobierało pensyę chyba z jego kieszeni. I o nich dochodzą nas niepochlebne głosy. Za czasów Jana III Grzymultowski wytykał „nieznośne rękawiczne, na które więcej podobno contrahentes in privatum dają, niżeli Rzeczpospolita bierze“; pisarze Kotowski i Płaskowski posiadają obszerne włości książęce splendory, kryształowe wazy ***). Opłacało się tedy społeczeństwo służbie skarbowej, lubo pozornie skarb nie na nią nie wydatkował. Oglądanie zaś przechowanych akt z końca XVII w. i z czasów saskich nasuwa domysł, że czynności służbowe odbywały się niedbale i nieporządnie. Tak np. „register wybierania Accyzy w Gostininie“ (z r. 1673) zawiera pod dniami 1—5 maja po jednym wyrazie: „wziąłem“ i po kilka złotych; pod d. 11-ym „nie było co brać“; w niektórych miesiącach znajduje się zaledwo po trzy pozycye. W kaciecie

*) Głos Lubomirskiego marszałka w. k. w Dyaryuszu 1776 na sesyi 27 z dnia 7/10, str. 281.

**) Pamiętniki Matuszewicza t. I, str. 194.

***) Źródła dziejowe tom I Krzysztofa Grzymultowskiego Li-ty i Mowy, wydał Alexander Jabłonowski. Warszawa 1876 r., str. 116, 119, 115.

komory Przedbórz, obejmującym rachunki cel cum subsidio hibernali (z r. 1717) czytamy takie ogólnikowe opisy: Infidelis Berek Abramowicz za wosk, wełnę, miód borowy zapłacił 9 zll. od koni 4-ch zll. 8; przez cały listopad znajdujemy samych tylko infideles t. j. żydów, przeprowadzających towar przez granicę, i niemożemy się obronić podejrzeniu, że ci Żydzi ofiarowali panu pisarzowi rękawiczne; przypuszczamy nawet, że pan pisarz nie zawsze dosiadywał na komorze, bo przez cały grudzień żadnych wpływów nie wykazał i załatwił rachunek lakoniczną zapiską: „December vacat“. Suma kwartalna dochodu celnego wynosi tylko 639 zll. gr. 6 „dobrą monetą“, ztąd pisarz potrąca własne salarium zll. 100, strażnikowi konnemu zll. 100, strażnikowi piechotnemu zll. 100, od rezydencyi zll. 100, na viales (koszta podróży) goniąc kupców Tarnopolskich zll. 16, a więc pozostało do skarbu tylko zll. 141 gr. 23 według dziwnej metody odejmowania, praktykowanej przez Jana Antoniego Kędzińskiego, jak opiewa podpis pisarza *). Gdyby tak miało dziać się na wszystkich komorach, wnieśćby należało, iż administracja celna kosztowała 4¹/₂ razy więcej, niż wynosił cały dochód skarbowy Rzeczypospolitej. Oświecenie i służba religijna uposażone były też funduszami kolosalnymi. Szkół, kościołów, klasztorów było w istocie dużo, więcej, niż dzisiaj w niektórych częściach kraju; pozostały one po lepszych czasach; zważywszy jednak, że za Sasów Polska okryta była gęstą chmurą ciemnoty i do gruntownej doszła demoralizacyi politycznej: wypada zawnioskować, że szkoły i kler w XVIII wieku kosztowały Rzeczpospolitą zbyt drogo. Niepłatnemi w istocie były liczne urzędy ziemskie, ale też nie wielki z nich był pożytek, skoro służyły tylko do nasycania próżności i dla parady, a świadczy przeciwko nim powszechna anarchia. Sprawdziło się tedy na nich przysłowie: jaka płaca, taka praca. Policya wiejska i sądownictwo

*. Te rejestra znajdują się w plikach 52 i 79 działu K. V. w Archiwum Skar. Kor.

nad włościanami było wykonywane przez dwory, bez kosztu dla państwa, ale ceną niewoli ludu. Sejmikowanie, a szczególnie pobyt w Warszawie lub Grodnie podczas sejmów narażał szlachtę na wydatki, a prócz kwater, wyznaczonych przez marszałka, nie płacono już oddawna dyet, ale też posłowie i senatorowie po większej części wynagradzali sobie ten uszczerbek jurgeltami wodzących rej magnatów, a czasem nawet żołdem obcych ambasadorów i ministrów.

Oszacować tych wszystkich kosztów, jakie ponosił naród po za obrębem rachuby budżetowej, nie potrafimy; więc przy porównaniu budżetów polskiego z francuzkim poprzestaniemy na zestawieniu wydatków na wojsko. Otóż, oprócz marynarki i kolonii (34, mil.) sama armia lądowa kosztowała około 100 milionów liwrów czyli 160 mil. złp.: w r. 1746 figuruje suma prawie podwójna 186 mil. liwrów skutkiem wojny. Jakże małym wydatkiem musi być cały 8-milionowy dochód obu skarbów Rzeczypospolitej! Arytmetycznie można zapewne określić stosunek jako $\frac{1}{20}$, czy $\frac{1}{40}$, czy $\frac{1}{50}$ budżetu francuzkiego, ale w rachubie politycznej budżet polski musi być uważany za żaden, za zero. Bo siły zbrojne Francyi wynosiły w r. 1743 w wojskach lądowych 281.699 głów, w marynarce 185.644, czyli razem 467.644 ludzi, w Polsce zaś od r. 1717 stała płaca obliczoną była na 24.000 głów, ale i te kadry nie wypełniały się, brakowało bowiem zwykle gemeinów (szeregowych). Dawniej istniała i w Polsce armia poważna; za Sobieskiego uchwalono raz 80.000 z Korony i 20.000 z Litwy; ale opłata żołdu stanowiła zawsze jedną z najopłakańszych stron gospodarstwa finansowego Polski. Gdy po uchybieniu kilku terminów sejm uchwalil spóźnioną zapłatę, wysadzeni przezeń komisarze formowali rozkład poboru na województwa i ziemie, a następnie deputaci od każdej chorągwi sami wybierali żołd „jeżdżąc po całej Polsce z asygnacją pośrutowaną w drobne kęsy“. Ale bywały niejednokrotne wypadki, że wojsko doczekać się uchwały sejmowej nie mogło; wtedy wiązało się w konfederacye, rzucało się na dobra królewskie, duchowne, wreszcie na ziemskie i rabowało je po nieprzyjacielsku, wetując

sobie z lichwą doznane zawody *). Właśnie pod wrażeniem jednej z takich konfederacji smutnej pamięci sejm 1717 r. przyjął skwapliwie projekt biskupa krakowskiego Lubieńskiego o wyznaczeniu płacy „punktualnej“, ale tylko na 24.000 wojska. Posłowie sejmu czteroletniego niejednokrotnie nazywali to zmniejszenie wojska „zwinięciem“, gdyż w istocie garstka rozproszonego po obszernym kraju żołnierza nie mogła się mierzyć z armią żadnego państwa europejskiego, skoro Szwecya przy 2 milionowej ludności trzymała pod bronią 48.574 głów, prócz rezerwy o 34 tysiącach, a nawet maluczka Dania posiadała 66.909 głów w armii stalej **).

Jeśli nie łatwo jest nam zrozumieć, do jakiego użytku przeznaczoną była 24-tysięczna armia, to przynajmniej jasną i niewątpliwą była druga strona projektu biskupa Lubieńskiego — że armia kosztowała tanio. Najzawzięci z dzisiejszych przeciwników idei państwowej zadowoliliby się cyframi „punktualnej płacy“ i całego dochodu skarbowów Rzeczypospolitej. Gdybyśmy przypuścili, że ludność całej Polski wynosi tylko 10 milionów, to wypadłoby ogółem zaledwo około 24 groszy owoczesnych na głowę; grosz owoczesny mógł wynosić około 5 groszy dzisiejszych, więc ciężar podatków owoczesnych dochodzić mógł najwyżej do 4 złp. czyli 60-ciu kopiejek na głowę, gdy dziś (raczej w r. 1873) przypada w Królestwie Kongresowem po rs. 6 kop. 3 t. j. złp. 40 gr. 6

*) Bogaty w szczegóły obraz takiej konfederacji żołnierskiej z roku 1661 — 1663, upamiętnionej zamordowaniem hetmana polnego Gąsiewskiego, znajduje się w Księdze Pamiętniczej Medekszy w wydawnictwach Komisji Historycznej przy Akad. Umiejętn. w Krakowie Nr. 5.

**) Vol. Leg. VI, f. 336—7 str. 169. Głosy posłów np. Jerzmanowskiego z dnia 29, I na sesji 47 i Wawrzeckiego z dnia 26/1 1789 w Dyar. urzędowym 1788 tom II, część 1, str. 50, 337, nast. Vol. Leg. V, fol. 356, str. 177 tit. Ordynacya Wojska. Büsching: Magazin XII, str. 261—3, 355; Cox: Travels into Poland, Russia und Danmark 1784, London. Nichols II, 548.

wszelkich opłat, a potrącając gubernialne: około 5 rs. (33 złp. *). Wnoszono zatem do skarbu zaledwo część dziesiątą, a najwyżej ósmą dzisiejszych ciężarów pieniężnych.

Ale jest jeszcze jedna strona w urzędzeniach finansowych Polski rozprężonej, domagająca się surowego potępienia, mianowicie rozkład owych podatków na różne klasy ludności.

W r. 1748 dochody skarbowe Rzeczypospolitej pochodziły: 1) z kwarty starej, nowej i kwadrupli; 2) z pogłównego żydowskiego w stałej cyfrze pobieranego po 220 t. rocznie; 3) z cel; 4) ze składnego winnego. „Punktualna płaca“ wojska, czyli budżet stały pokrywał się: 1) pogłównem chrześcijańskim ze wszystkich dóbr i 2) hyberną z dóbr królewskich i duchownych, czyli opłatą na zimowe leże przeznaczoną i pobieraną w stałej cyfrze, niezmienionej w ciągu stulecia prawie **). Podymne wprowadzone po raz pierwszy w r. 1629 za Zygmunta III, znoszone niejednokrotnie skoro gwałtowna potrzeba minęła, było uchwalone w 1717 r. tymczasowo, ale z powodu zrywania sejmów przedłużyło się i utrzymanem zostało w 1733 oraz 1736, pomimo protestacji posłów litewskich, którzy się powoływali na obiecane zniesienie tego podatku w r. 1673 ***).

Żaden z tych podatków nie dotykał szlachty. Cel nie opłacała wcale, jakośmy to zaznaczyli wyżej, mówiąc o handlu; podymne spadało na poddanych, składne winne na mieszczan, pogłowne na żydów, a kwarta i hyberna—na królew-

*) Załęski: Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego 1876 r. Warszawa, str. 297, Nr. 102. Czacki podaje na 1717 rok wartość złotego 1 zł. gr. 8 w porównaniu do stopy 1766 roku: złoty zaś z 1786—1793 r. wart 3,77 dzisiejszych: wypada więc, że złoty 1717 roku wart 4,77 dzisiejszych, lub nieco więcej.

** Cyfra jej, z maluzką różnicą oznaczoną była w konstytucyi 1655 roku, a figuruje jeszcze w rachunkach sejmowych 1775 r.

*** Rachunki sejmowe, Księga 85. Vol. Leg. VI, f. 592, str. 292, f. 674, str. 326.

szczyzny. Przechowując z wieków średnich najbardziej materialne, prostacze pojęcie wolności, szlachta powoływała się wciąż na sejm 1569 roku, gdy Rzeczpospolita podzieloną została pomiędzy nią i króla: król otrzymał na swoje (a więc i państwowe?) potrzeby prawo własności nad królewszczyznami, szlachta wzajemnie prawo niograniczonej własności nad dobrami ziemskimi. Za to bezpłatnie pełnić miała służbę wojskową i bezpłatnie sprawowała wszystkie urzędy. W istocie dawniej, nawet jeszcze w końcu XVII wieku służby te nie były czymś wyrazem. Jan III w roku 1685 nakazał nowej szlachcie, aby stawili poczty usarskie, po koni 3 od osoby, na koniach dobrych, z rynsztunkiem i ochędóstwem, z żołdem i hyberną na trzy zupełne kampanie pod utratą indygenatów i szlachectwa *). Ale w XVIII wieku nie było już wojska, któreby żołdu nie pobierało; pospolite ruszenie, summum robur ac praesidium piersi szlacheckich, figuruje jako czczy frazes w konstytucjach 1712, 1717, 1718, 1724, 1726 roku: więc tylko sejmowanie, sejmikowanie i urzędy ziemskie miały wynagradzać Rzeczypospolitej utratę podatków z najbardziej intratnej części jej ziem i z najuboższej klasy jej mieszkańców. Tyle tylko znaczył wtedy szumny frazes, że szlachta służy krajowi darmo. Krył się pod nim, a nawet nie krył się, lecz występował z cyniczną otwartością najgrubszy egoizm: na sejmie czteroletnim synowie tego pokolenia wyznawali, że nic nie placili, że z mlekiem matki wyssali zasadę, jako nic dawać nie powinni **).

Nie śmiemy tedy zalecać owych najtańszych budżetów polskich z epoki Sasów dzisiejszym znawcom nauki skarbo-

*) Vol. Leg. V, fol. 715, str. 348.

**) Głosy Wawrzeckiego posła brasławskiego na sesji 56 dnia 29 stycznia 1789 roku i Czackiego (Michała) posła czerniechowskiego na sesji 67 dnia 26 lutego. Dyaryusz Seymu Ordynaryjnego w Warszawie rozpoczętego, roku pańskiego 1788 — urzędowy, tom 2, część 1, str. 340 i część 2, str. 181, 205).

wości do studyów i podziwiania. Służyć one mogą chyba za wyraz rozkładu Rzeczypospolitej i narodu szlacheckiego. Kosztowały drogo, bo się opłaciły całkowitem rozprzężeniem maszyny rządowej, a w końcu rozbiorami kraju; działały zgubnie, bo przyzwyczały urzędników, szczególnie wyższych do bezkarności, a szlachtę i magnatów napoiły najgrubszym, bezmyślnem samolubstwem.

Taką to puściznę pozostawił naród szlachecki Stanisławowi Augustowi.

ROZDZIAŁ VIII.

Stan Skarbów Obojga Narodów w okresie I.

66. Uporządkowanie i zasilenie skarbów Rzeczypospolitej było jednym z głównych paragrafów w planie reform, wniesionym przez Czartoryskich na sejmie konwokacyjnym z roku 1764. Dla osiągnięcia pierwszego z tych celów utworzone zostały Komisye Skarbowe: Koronna i Litewska, czyli ministerya finansów; do drugiego doprowadzić miały reformy podatkowe.

Działalność Komisyj Skarbowych znajdzie szczegółową ocenę w tomie IV; tu zapowiemy tylko, że okazała się ona wielce pożyteczną szczególnie pod względem porządku w obracaniu groszem publicznym, że obie administrowały o wiele rzetelniej i ściślej, niż dawni podskarbiowie z władzą nieograniczoną.

Reforma podatkowa zasadzała się na uchwaleniu: 1) cła generalnego „poczawszy od Najjaś. Króla aż do ostatniego obywatela i kupca cujuscunque generis ac conditionis“; 2) głównego żydowskiego po zlp. 2 od każdej głowy obojga pici od roku urodzenia rachując; 3) kwarty sprawiedliwej na podstawie nowej lustracji, zamiast „starej i nowej kwarty“ dotąd placonych. Dla nowych posesorów królew-

szczyzn za pierwsze lata posiadania była utrzymana kwarta podwójna czyli „dupla kwarty“, czyli inaczej kwadrupla; 4) Hybernę, czyli pięć wojska na leżach zimowych, kazano rozciągnąć na wszystkie bez wyjątku starostwa i dzierżawy królewskie, a lustrację miała zarządzić Komisya Skarbowa *).

Na te podatki wiele rachowano; miały one zapełnić skrzynie skarbowe: przewidywano, że możliwem będzie przy nich znieść: 5) pogłównę i 6) podymnę, ciężące na szlachcie od roku 1717; z góry nawet dano upoważnienie Komisji Skarbowej do zniesienia tych dwóch podatków w całości, lub w części, skoro z nowych źródeł dostateczne zaczną płynąć fundusze.

Ale reforma nie mogła sięgnąć głęboko i usprawiedliwić pokładanych na niej optymistycznych nadziei. Tylko 1) w ciele generalnem otwierała nowe źródło dochodów, czyli raczej przywracała stan rzeczy z wieku XV to jest z czasów przed-Olbachtowych (§ 32). To źródło niezwłocznie zatkał Fryderyk II, król pruski, znana już sprawą Kwidzyńską (§ 34) i konstytucya sejmowa wykonana być nie mogła. Ale gdyby nawet taki wypadek nie zaszedł, jakże wysokiej trzebaby taryfy, jak ożywionego handlu, by dochód celny mógł większą część budżetu utworzyć! Co do innych uchwał, niosły one tylko zmianę w sposobie poboru dawnych prastarych podatków. 2) P o g ł ó w n e ż y d o w s k i e istniało od wieku XVI, a Zygmunt August kazał już robić popis żydów dla obłożenia ich tym podatkiem. W wieku XVII wchodzi w zwyczaj sumy ryczałtowe, po 100.000 złp. na rok **); w roku 1717 podniesiono tę sumę do 220.000 złp. po naradzie z kilkoma znaczniejszymi żydami, którzy swój naród reprezentowali. Obecnie po upływie blisko półwieku z obniżeniem war-

*) Vol. Leg. VII, fol. 34, 37, 44, 43 (str. 22—28).

***) Np. w rachunkach sejmowych z roku 1650, księga 49. Za Bogusława Leszczyńskiego.

tości pieniędzy podwyżka była konieczną; przyjęliby ją zapewne reprezentanci narodu żydowskiego, ale nie więcej może jak w sumie podwójnej ryczałtem; sejm kowokacyjny z roku 1764 wprowadzał zasadę poboru podług lustracji głów i mianował 73ch lustratorów ze szlachty, obiecując sobie silniejsze zwiększenie, jakoż w istocie nowe pogłównie przyniosło skarbową sumę 3 i pół razy większą, niż dawniej (po 764.000 na rok), zawsze przecież bardzo szczupłą, nawet w porównaniu z maluczkim budżetem Rzeczypospolitej. 3) Kwarta datuje się też od Zygmunta Augusta, który w r. 1562 z „miłości przeciwko Rzeczpospolitej“ pozwolił, aby czwarta część dochodu z dóbr królewskich „ku stołu naszemu należących“ była na obronę potoczną obracana, t. j. na utrzymanie wojska kwarcianego, czyli armii stałej. Z pozostałych trzech części król obiecywał jeszcze „poprawę zamków koronnych i opatrzenie ich ku obronie“ *). Ilościowo była to piąta część dochodu i tak się nazywała częstokroć w rachunkach z XVI wieku **), ponieważ po wynalezieniu czystego dochodu dzielono go na pięć części, z których pierwsza odchodziła na „opatrzenie i wychowanie“ dzierżawców lub starostów królewskich, druga na skarb Rzeczypospolitej, trzy pozostałe na skarb królewski. Kwartę przeto możemy uważać albo jako część czwartą dochodu oczyszczonego już ze wszelkich wydatków gruntowych i administracyjnych, albo jako część z kolei czwartą po trzech na króla przypadających, gdy odwrócićmy porządek części powyżej zaznaczony ***).

*) Vol. Leg. II, f. 616 i 617 (str. 17).

**) Np. 1578 roku księga 27, dział II, percepta Quinte partis Reipublicae, podobnież w latach 1567—9 księga 25, ale w tejsze księdze znajduje się też nazwa quartae partis.

***) W konstytucyi z roku 1638 o ekonomiach znajdujemy właśnie taki porządek: „aby się trzy części dochodów na stół nasz obróciły, czwarta część na kwartę, a piąta na prowent dzierżawcy starostwa“ (Vol. Leg. III, f. 925, str. 438). Według tej samej metody obliczaną była kwarta w roku 1622 w województwie kijowskiem i innych południowych, patrz

W roku 1590 podobno dokonana się reforma *) wielce dla władzy królewskiej i dla Rzeczypospolitej szkodliwa — podział królewszczyzn na dwie części nierówne: mniejszą, tak zwane ekonomie czyli dobra stolowe, które kwarty opłacać nie miały i z których dochód całkowity miał iść na potrzeby króla oraz większą, starostwa i dzierżawy, które miały stanowić „chleb zasłużonych“ (panis bene merentium) dla szlachty, z których kwarta miała iść do skarbu Rzeczypospolitej, tak zwanego Rawskiego (gdyż kwarta koronna przechowywała się w Rawie), ale zresztą cały dochód należał do posesora, zaszczyconego dożywotnim przywilejem królewskim. Więc z owych pięciu części intraty, wyszczególnionych przed chwilą, cztery szły do kieszeni starosty lub dzierżawcy. Obowiązany jest wprawdzie starosta grodowy reparować zamek, utrzymywać podstarościę i urzędników grodzkich, ale koszty, w ogóle nieznaczne i niekontrolowane, są maluczkim stosunkowo ciężarem, gdy zważymy, iż zamki chyba w wyjątkowych okolicznościach doczekały się reparacyi od starosty, zwykle zaś przychodziły do zupełnej ruiny i w ciągu półtora stulecia nie tylko utraciły charakter obronny, ale częstokroć nie posiadały izb na posiedzenia sądowe, a czasem i na archiwum. Starostowie zaś niegrodowi i wszelkiej nazwy dzierżawcy nie ponosili żadnych już zgoła ciężarów prócz kwarty.

Już tedy od początków wieku XVII królewszczyzny stały się „chlebem“ a raczej paszą dla chciwości szlachty i magnatów. przedmiotem wszelkich frymarków. Rzadko z nich ko-

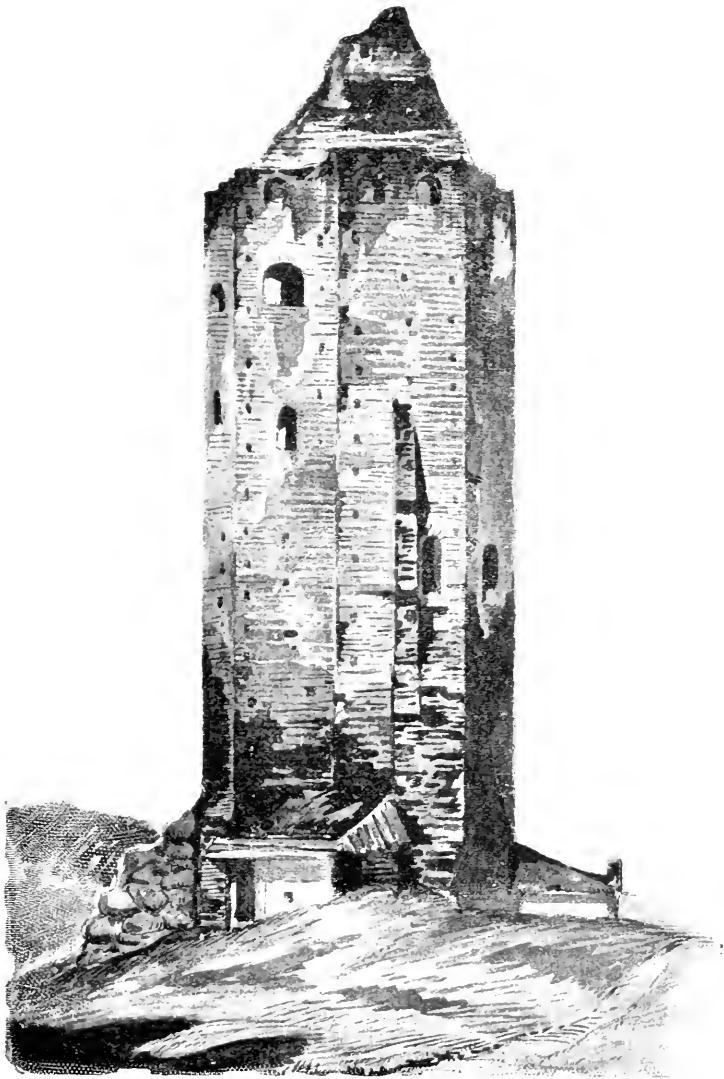
Lustracye Królewszczyzn Ziem Ruskich z pierwszej połowy XVII wieku wydał Aleksander Jabłonowski w *Źródłach Dziejowych* tom VI Warszawa 1877, str. 118 i nast. Podobnie wyrozumiał i wytłómaczył kwartę prof. Pawiński w monografii swojej p. t.: *Skarbowość w Polsce za Stefana Batorego*. Warszawa 1881; uwagi krytyczne co do szczegółów znajdują się w recenzji tego dzieła przez T. Korzóna w *Tygodniku Ilustrowanym* 1881 roku; Nr. 282, 283, 284.

*) Vol. Leg. II, fol. 1334 tit. Rationes stolu Króla Jego Miłości.

rzystali prawdziwie ojczyźnie zasłużeńi, a w XVIII w. o zasługach podobno nie może być mowy. Rzadko i król osiągał korzyści z przysługującego mu prawa rozdawnictwa, lubo każdy posługiwał się niem jako narzędziem do jednania sobie stronników. Cisnęli się zawsze do wakansu liczni kandydaci, nie szczędząc zabiegów i intryg, ale obdarowani rychło o dobrodziejstwie zapominali, a spanoszywszy się na tłustym chlebie, stawali się niejednokrotnie najniebezpieczniejszymi przeciwnikami tronu. Nie potrzebujemy gromadzić przykładów szczegółowych: wystarczy nam rezultat ogólny, że szafunek starostw nie zabezpieczył przecie królów od zupełnego złamania ich władzy. Na królewskichyżnach głównie urosły rody możnowładcze, a gromadzić je i utrzymywać w swoim posiadaniu umiały przedziwnie, to za pomocą expektatyw czyli zapewnienia sobie na przyszłość królewskichyżn, zostających w obcem posiadaniu, to za pomocą przywilejów juris communicativi, czyli przekazywania żonom po śmierci małżonka starosty. Sprobowaliśmy wybrać głośniejsze imiona z najdokładniejszego, jaki znamy, spisu królewskichyżn koronnych, ogłoszonego drukiem w roku 1771, a więc odnoszącego się właśnie do epoki badanej i do okresu pierwszego *).

Okazuje się, że Jerzy Mniszech posiadał 17 nomenklatur (starostw, wójtostw, dzierżaw, wsi, leśnictw), z których kwarta wynosiła 127.589 złp. rocznie; Wacław Rzewuski wojewoda krakowski, hetman polny koronny 10 nomenklatur z 44.354 złp. kwarty; Jan Klemens Branicki hetman wielki koronny 9 nomenklatur z 63.754 złp. kwarty; Potoccy: Franciszek w-da kijowski z małżonką 11 nomenklatur z 51.885 złp. kwarty; Ignacy 1-no starostwo kaniowskie z 22.299 złp. kwarty, Piotr kasztelaniec lwowski, starosta szczyrzecki 3 nomenklatury z 17.785 złp., brat jego Jan 1-ną z 308 złp., Jó

*. Płata Woyska y Chleb Zasłużonych to jest Taryfły kwart, hyberty, pogłównego, łanowego y inne przydatki dla wygody y ciekawości publiczney zebrane y do druku podane Roku 1771.

Wieża zamkowa Rawska,
w której mieścił się skarb kwarciany.

(Z natury w stanie dzisiejszym, podług szkicu M. Wawrzynieckiego).

zef krajczy koronny z małżonką 7 nomenklatur z 43.823 złp., Teodor 1-ną z 6.944 złp., Stanisław 1-no starostwo belzkie z 6.274 złp. a zatem cały ród 25 nomenklatur z 149.318 zł. kwarty; Lubomirscy: Stanisław marszałek w. k. z żoną 6 nomenklatur z 42.173 złp.; Alexander 1-no starostwo ratneńskie z 11.676, Franciszek miecznik koronny 3 nomenklatury z 45.978 złp., Joanna chorążyna koronna 1-no starostwo libuńskie z 8.870, Karolina 1-no soleckie z 5.724, Antoni wojewoda lubelski z żoną 3 nomenklatury z 20.033 złp. a cały ród 15 nomenklatur z 134.454 zł. kwarty.

Dla wynalezienia intraty należałoby legalnie mnożyć każdą z tych liczb przez cztery; mamy przecież liczne powody mniemania, że i pięciukrotne powiększenie nie będzie jeszcze dostatecznym. A liczby te brane są tylko ze spisu koronnego; nie posiadamy podobnych danych dla Litwy, gdzie przecież magnaci nie zasypiali również gruszek w popiele. Co do Czar-toryskich np. znajdujemy pod imieniem Adama, generała ziem podolskich 6 nomenklatur z 25.320 złp. i Michała kanclerza litewskiego 1-ną dzierżawę Przybysławice z 1.696 złp. kwarty; czyż podobna, żeby się zaniedbali tak dalece w obec innych rodów a szczególnie w obec Radziwilla wojewody wileńskiego, o którym zład inąd wiemy, że posiadał w królew-szczyznach miast 16, wsi 583, wójtostw 25 *).

Widzieliśmy już, a jeszcze niejednokrotnie widzieć będziemy, ile, nie już pożytku, ale szkód i krzyw d wyrządzali krajowi ci starostowie. Z bogatych królew-szczyzn wytworzyła sobie Polska olbrzymie źródłisko wszelkich intryg, la-komstwa, samolubstwa, pychy, a nareszcie zdrad. Od czasów Repnina oneto były ceną zaprzędania się wrogowi, gayż ambasador ten, równie jak jego następcy gotowizną szafowali oszczędnie. Kwestya starostw zawsze należała do najdrażliw-szych, najtrudniejszych a nawet niebezpiecznych w Polsce.

*) Dyaryusz 1788 urzędowy głos Krasickiego tom II, część 2, str. 229.

Wzajemnie sobie niechętni i waśniący się magnaci w tej jednej kwestyi łączyli się jednomyślnie.

Reforma Czarторыskich dotknęła tej instytucyi bardzo łagodną ręką: do zasad jej nie sięgnęła, zażądała tylko „kwarty sprawiedliwej“.

Obliczenie kwarty, według ustawy pierwotnej z r. 1562, dokonywało się zawsze na podstawie lustracyj, które miały się odbywać co lat pięć *). Pierwsze lustracje były też wykonane niezwłocznie w 1563—5, następnie w 1569 roku (nie wiem, czy we wszystkich prowincjach) z wielką znajomością rzeczy rolniczej i starannością: z wyszczególnieniem pól, ilości wysiewu, wymienieniem chłopów i wszelkich osadników, obliczeniem robocizny oraz wszelkich służb i opłat. Ale termin 5-letni już w XVI wieku nie był zachowywany: w istocie operacja była zbyt skomplikowana i kosztowna, żeby się mogła tak często w całym kraju ponawiać. Nie studyowaliśmy wprawdzie całego zbioru przechowywanych do dziś dnia lustracyj, z pojedynczych wszakże poszukiwań dochodzimy do wniosku, że się odbywały rzadko, nie zawsze nawet przy doręczeniu starostwa nowemu posesorowi, od połowy zaś XVII wieku przy wzrastającej anarchii coraz rzadziej i gorzej. Tak np. województwo kijowskie lustrowaniem było w latach 1615 i 1622, może w 1629 i w 1636. to znaczy co lat 7. Podolskie w 1615 i 1629, to jest po latach 14 ale nie ściśle, bo z pominięciem rolnego gospodarstwa **); starostwo piotrkowskie było lustrowane w latach: 1565, 1569, 1628 i 1659, z ustępu zaś „O prowentach dworowi z miasta należących“ wnosić należy, iż w tych odstępach inne lustracje miejsca nie miały ***). Od tej ostatniej daty starostowie obejmowali

*) Vol. Leg. II, fol. 618.

**) Źródła Dziejowe tom V. Lustracje Królewsczyzn wydał Alex. Jabłonowski. Warszawa 1877.

***) Oblata trybunalska tej lustracyi z roku 1678 w Archiwum Akt Dawnych Piotrkowskiem, p. t.: Oblata Lustrationis Capitaneatus Petricoviensis 1678 Originale hujus lustrationis anni 1659, fol. 17 i 18.

Piotrków podobno bez żadnego obrachunku aż do roku 1776, kiedy był spisany inwentarz podawczy przez dworzanina skarbowego (Tarczewskiego) dla nowego posesora (Przyłuskiego). Tak rzadka rewizya intrat oczywiście wielce szkodliwą była dla skarbu, a zyskową dla posesora, który płacił kwartę podług starodawnej taryfy, chociaż zmieniała się z czasem wartość pieniędzy i zwiększyć się mogły dochody. W ostatnich przed reformą niniejszą rachunkach z roku 1748 znajdujemy następane dla Korony pozycye *).

Tab. 152.

Z Quarty Rzpłtey Starey, Nowey y Quadruple podług osobliwych sumariuszów quarcianych deductis expensis Ravae erogari solitis

pro 1746	273,228	25
pro 1747	263,540	7

Jesteśmy niemal pewni, iż lustracye kwarty owoczesnej pochodziły z lat różnych wielce, że podskarbi nie posiadał nawet dokładnego spisu królewszczyzn. Gdyby spis taki istniał, dowiedziałby się o nim autor specjalnego „Traktatu o starostwach“ Duńcze w s k i, który tymczasem, ułożywszy sam tabelę alfabetyczną wszelkich królewszczyzn koronnych i litewskich, każdą literę zamyka znakiem: etc. czyli e t c a e t e r a **).

Sejm konwokacyjny, pod łaską Adama Czartoryskiego obradujący, nakazał tedy nowe obliczenia kwarty w całym kraju, zamianował 77 lustratorów ze szlachty posesyonatów, wyznaczył im zapłatę i przepisał instrukcyę co do postępowania: po wykonaniu stosownej przysięgi, mieli oni na gruncie zebrać i sprawdzić wszelkie registra trzechetniej intraty,

* Rachunki sejmowe księga 85.

** Traktat o starostwach tak w Koronie jak y w W. X. Lit., Stanisława z Łazów Duńczewskiego w Warszawie, w drukarni Królewskiej Mitzlerowskiej roku Pańskiego 1758.

wyciągnąć intratę średnią, z tej wytrącić „nieochybną sprawiedliwą expensę miejscową“, wytrącić też prowizję od sum, skarbowi pożyczonych, jeśli dobra znajdowały się w posiadaniu zastawnem lub emfiteutycznym, a z reszty „czwartą część zupełną“ czyli kwartę wynaleźć i w taryfę lustratorską wpisać*). Tym sposobem wymagana była większa ścisłość rachuby, a zarazem powiększono rozmiar samej kwarty, skoro z jednej piątej przeistaczała się na część czwartą „zupełną“. Wyłączone były wszakże z intraty „leśne towary i inne handle“ a to wyłączenie wpłynęło szkodliwie na wysokość kwarty.

Lustratorowie zleconą im pracę wykonali i prawie ukończyli w r. 1765. Czy sumiennie? Orzec nie śmiemy. Nie jeden zapewne pofolgował sąsiadowi lub możnemu protektorowi swemu, gdyż na sejmie czteroletnim dawały się słyszeć oskarżenia o zbyt niski szacunek: „ze starostwa czyli dzierżawy, która kontraktem dzierżawnym za 60.000 bywa puszczana, skarby obojga narodów z półtorej kwarty ledwie trzema tysiącami kontentować się muszą, a z takowej dzierżawy, która za 18.000 komu innemu przez dzierżawcę królewskiego arendowaną bywa, najwięcej 500 zll. też skarby odbierają. Cóż dopiero mówić o tych, które sto, dwieście, trzysta i więcej tysięcy zysku starostom przynoszą“? **). Wszelako w porównaniu ze stanem dawniejszym lustracya 1765 r. przyniosła skarbowi korzyść nie małą, gdyż potroiła dochód dawniejszy (z lat 1747 i 1748).

Nowe taryfy poszły dla przechowania i wykonania do Komisji Skarbowej, która je utrzymuje w porządku. Teraz dopiero możliwem się stało wydanie spisu wszelkich kró-

* Vol. Leg. VII, fol. 37 i 40 (str. 23, 25).

** Głos Rożnowskiego w Dyar. urzędowym 1788 na sesyi 65 z dnia 20.2 1789 r.

lewszczyzn w Koronie przez niewiadomego autora, ale niewątpliwie z ksiąg urzędowych *).

4) *H y b e r n a* obciążała obok kwarty kieszeń starostów i dzierżawców, gdyż wybieraną była z królewsczyzn. Płacili ją też dobra duchowne, a czasem dodatkowo kupcy i żydzi (w r. 1690). Jako podatek, uiszczany pieniędzmi wojsku, rozkwaterowanemu w tychże dobrach na leżach zimowych, ukazuje się ona po raz pierwszy w r. 1649. Ostateczny rozkład jej czyli taryfę ułożono w r. 1684, poprawiono w 1685; podpisali ją hetmani i deputaci sejmowi. Odtąd przetrwała taryfa owa bez zmiany aż do r. 1775 czyli blisko całe stulecie **). Czartoryscy nie tknęli jej.

Również pozostało nietkniętem 5) *p o g l ó w n e c h r z e ś c i a ń s k i e* i w niektórych powiatach podymne; nie miało ono wchodzić do kas skarbowych i po dawnemu wprost przez deputatów wojskowych wybieraniem było z dworów, ale Komisye Skarbowe miały je znieść przy pierwszej możności.

O pomniejszych źródłach dochodu możemy przemilczeć bez szkody dla jasności przedmiotu. Obaczmy teraz, jaki rezultat wydała reforma podatkowa i ustanowienie Komisyj Skarbowych.

Pierwsze sprawozdanie z działalności nowych instytucyj złożone były na sejmie Czaplica w r. 1766. Rachunki Generalne Skarbu Koronnego obejmowały okres 9 kwartałów, od

*) Płata Wojska y chleb zasłużonych etc. 1771 r. Niedawno, w roku 1877 p. Alexander Wejnert wydał rzecz „O starostwach w Polsce do końca XVIII wieku z dołączeniem wykazu ich miejscowości“. (Warszawa, Noskowski), ale nie wskazał źródeł swoich. Spis kompletnym nie jest; uzupełnienia i ocenę tej pracy podaliśmy w *Ateneum* 1878 r., kwiecień str. 155—160.

***) *Vol. Leg IV, f. 281 s. 128; V, f. 710 s. 346.* Konstytucya z roku 1775 (*Vol. Leg. VIII, f. 137 s. 90*) twierdzi nawet, że ten podatek nie był lustrowany przez lat 150, ale z zestawienia powołanych ustępów okazuje się mylność tego twierdzenia. Duzo ksiąg hybernowych znajduje się w Archiwum Jabłonny.

d. 1 lipca 1764 do 30 września 1766 i przedstawiają się w następującej postaci *).

Tab. 153.
Przychody Skarbu Koronnego.

	Złp.	Grosze Denary	
1. Poglówne (chrześcijańskie, wybierane przez wojsko podł. konst. 1717) rocz. po	3,924.000	—	—
2. Hyberna z dóbr królewskich i duchownych	3,191.817	9	—
3. Kwarta (podług nowych lustracyj).	2,860.269	3	6
4. Kwadrupli czy dupli kwarty (podług nowych lustracyj)	136.126	17	2½
5. Z administracyi starostw i wszelkich królewszczyzn	23 323	11	6
6. Z ceł koronnych, składnego winnego tudzież wołów (demptis salariis)	5,111.433	23	16½
7. Poglówne żydowskie	1,719.154	—	—
8. Remanent pruski	32.946	22	—
9. Z mostu i przewozu (nie licząc czasu zimowego, kiedy Wisła stanęła i wolności przejeżdżających podczas sejm Electionis **)	97.859	11	12
10. Sumy z rachunków po zmarłych podskarbach wynikające? ***)	332.508	8	12
11. Proweniencya akcydentalna	222.792	26	6
(Za kwartałów 9. Suma Sumarum (prócz pożyczki 1 ej)	13,730.504	17	10½

Pan Rossman zmniejsza tę sumę do 12,217.482 gr. 29 den. 9, ponieważ dostrzegł, że kwarta i dwadrupla podane

*) Księga Nr. 88 Rachunki sejm., oryginał z pokwitowaniem Delegacyi rewizyjnej sejmowej.

**) Jestto most przez Wisłę pod Warszawą; jego dalsze dzieje podamy w § 69.

***) Mianowicie od sukcesorów Czapskiego z prowizją za miesięcy 7 złp. 101.663 gr. 6 i od sukcesorów Moszyńskiego z prowizją podobnież po 4 proc. złp. 230.845 gr. 2 den. 12. O tych rachunkach obszerniej powiemy w § 69.

były za lat trzy całych, czyli za 12 kwartałów. Ale po zamknięciu rachunków, nazajutrz przyszła kasa prowincyi Ukraińskiej z 81.899 złp. gr. 13 den. 2 i z tego powodu na sesyi sejmowej podano już sumę ogólną na złp. 13,812.404, den. 2, z tym dodatkiem, że w nią nie wchodzi pogłówne z dóbr królewskich, ziemskich i duchownych wynoszące 3 miliony dziewięćkroć kilkadziesiąt tysięcy *).

Biorąc z kolei każdą z tych trzech sum otrzymamy na dochód roczny.

Nr. 154.

złp. 6,102.446 albo 5.429.995 albo 6,134.847, w budżetach stałym i niestałym.

Gdy jednak wpływająca obecnie do kasy hyberna była przeznaczona na „punktualną placę“ wojska, przeto strącając ten podatek z sum ogólnych, otrzymamy na dochód skarbu koronnego w budżecie niestałym rocznie:

Nr. 155.

złp. 4,683.861, albo 4,011,410, albo 4,716.262.

Porównywając te cyfry z rocznym dochodem, wykazanym przez Odrowąża Sedlnickiego w r. 1748 (złp. 896.398 $\frac{1}{2}$), przekonywamy się, że reforma Czartoryskich przyniosła skarbowi koronnemu powiększenie przychodów $\frac{41}{3}$ do $5\frac{1}{3}$ razy, nie licząc powiększenia na hybernie, które nastąpiło zapewne skutkiem zaprowadzenia ściślejszej administracyi.

Komisya Skarbowa nie uznała jednak tego zwiększenia za dostateczne do pokrycia wydatków swoich i uchyliła tylko

*) Rossmann: Rys budżetu w Ekonomistcie 1865, str. 86; Dyaryusz 1766 sesya VII z dnia 13 10 karta L.

podymne *), ale pogłównego nie zniosła, a nawet nie zmniejszała. W istocie dochód ogólny był zawsze jeszcze nader szczupły w porównaniu z finansami państw zachodnich! Doliczając bowiem oddzielnie zapisane w tablicy 153 pogłówne chrześcijańskie, otrzymamy ogół dochodów Rzeczypospolitej na Koronę:

Nr. 156.

okrągiło złp. 10,026.500, albo 9,354.000, albo 10,058.000.

Nr. 157.

Dochody Skarbu Litewskiego.

z cla, kwarty i pogłównego żydowskiego wyniosły złp. 2,516.337
gr. 24.

Znamy tylko tę sumę ryczałtową z Dyaryusza sejmowego, z kwitu zaś dowiadujemy się, że cla są obliczone za 6 kwartałów (od 1 stycznia 1765 do 1 lipca 1766), kwarta zaś, pogłówne i czopowe bodaj za całe dwa lata (inclusive z ratą septembrową tegoż r. 1766 **). Ponieważ nie znamy pozycyij szczegółowych, więc też nie jesteśmy w stanie oznaczyć dokładnie sumy rocznej, przypuszczalnie tylko oznaczamy ją.

Nr. 158.

mniej więcej na 1,500.000 złp.

Nie wchodzi w nią „punktualna płaca“ wojska; przypuszczając, że się utrzymała w dawnej cyfrze t. j., że się

*) O podatkowaniu przez J. Sebastiana Dembowskiego w Krakowie 1791 w drukarni Ant. Grebla, str. 26.

**) Dyaryusz 1766 r. sesya 8-ma z dnia 4, 10 karta M.; Vol. Leg. VII, f. 522 s. 231; zachodzi niezgodność w remanencie zapewne dla tego, że kwit rozciąga się też na czopowe, które w Dyaryuszu nie jest wspomniane.

hyberna nie zwiększyła tak, jak to miało miejsce w Koronie, zapisujemy:

Nr. 159.

na podymne i hybernę 2,046,000.

Z dodania dwóch ostatnich sum (Nr. 158 i 159) otrzymamy całkowity dochód Rzpltej w Litwie.

Nr. 160.

najmniej 3,546,000 złp.

A dodając tę sumę do Nru 154, otrzymamy na całkowity dochód Korony i Litwy, czyli całej Rzeczypospolitej w sumie.

Nr. 161

około 13 milionów złp., prócz skarbu królewskiego, który w owym czasie miewał intraty po 6,86 milionów (Tab. 134).

Pomimo małych stosunkowo rezultatów na Litwie, skarby Rzeczypospolitej rozrządzały teraz zwiększonym 1,86 razy dochodem; taki jest owoc reformy Czartoryskich.

Przejrzyjmy teraz rachunek z wydatków, najprzód Skarbu Koronnego; wynotujemy ważniejsze pozycye:

Tab. 162.

**Expensa generalna Skarbu Koronnego od d. 1 lipca 1764
do 30 września 1766 r. (wyjątki).**

	Złp.	Gr.	Den.
1. Na wojsko Koronne . . .	4,589,275	22	17
2. Z uchwały sejmów wynikająca:			

A. a	N. Królowi Imci... po- wracając sumę z dochodu dóbr stołu JKMcI na ex- pensa Rzpłtej stante inter- regno erogowane . . .	704,154		
b)	JO. Xięciu Prymasowi. . .	100,000		
c)	JO. Xięciu Czartoryskiemu województwie Ruskiemu po- wracając wydatek na ex- pens orientalną uczynio- ny, to jest W. Aleksan- drowiczowi do Porty wy- słanemu czerw. zł. 1.200, J. P. Sługockiemu do Kry- mu oraz i za prezent dla hana tatarskiego czer. zł. 700, na sprowadzenie tłó- macza czer. zł. 327, któ- re złączone wynoszą . . .	40,056		1,191,441 6 12
d	JW. Branickiemu Łowcze- mu Koronnemu na opła- cenie wsiów ad corpus starostwa Halickiego na- leżących	42,000		
e	JO. Xięciu Czartoryskiemu Generałowi Ziem Podol- skich (z 600.000)	51,133	10	
k)	Na suplement pogłównego i reperacyę bruków m. Kraków.	20,000		
o)	Za reperacyę koron z wprawieniem niektórych kamieni.	7,965		
v)	Dła ściśnienia Wisły dla sposobniejszego wystawie- nia mostu, na bicie ta- my	79,643	4 12	
2. B.	Expens vigore Legum et resultatorem senatusconsultorum (J. M. P. Kościuszce Siech- nowickiemu, sędziemu pogranicznemu woje- wództwa braclawskiego za r. 1764 złp. 1750 i t. p.)			68,750

2. C. Expens	na J. PP. Lustratorów dla wy-			
	prowadzenia kwart.	305,000		
2. D. Expens	na JPP. Komisarzów do Pogló-			
	wnego Żydowskiego naznaczo-			
	nych	74,000		
3.	„ na opłaceniu ceł w dobrach szla-			
	checkich, tudzież w miastach kró-			
	lewskich jure perpetuo	243,600		
4.	„ na opłacenie roczne ceł w staro-			
	stwach i królewsczyznach ad			
	cessum vel decessum posesorów.	75,671	26	
5.	„ na opłacenie ceł w dobrach du-			
	chownych i na pensye in perpe-			
	tuum	9,284	23	1
6.	„ per resultata Senatusconsiliorum			
	(posłom Czartoryskiemu Józefo-			
	wi stolnikowi litewsk. do Rzymu			
	23.999, Małachowskiemu refer.			
	W. Koron. do Petersburga 9.000,			
	Rzewuskiemu pisarzowi W. Kor.			
	tamże, Alexandrowiczowi szamb-			
	belanowi do Stambułu, Branicki-			
	emu łowczemu W. Koron. do			
	Berlina, Gischoitemu w Rzymie,			
	Łoyko szambelanowi do Paryża,			
	Zawiszy chargé d'affaires do Ho-			
	landyi, Psarskiemu do Petersbur-			
	ga, Crutta etc.	562,260	16	12
7.	Za asygnacyami J. O. Xięcia Jm. Prymasa			
	stante interregno wydanemi.	164,706	2	12
8.	Na reparacyę i memble (sic) Zamku warszaw-			
	skiego	1,255,780	23	2
9.	Na najęcie domu dla jurysdykeyi Komisji			
	Rzpłtej Skarbu Kor., tudzież na kupno i re-			
	paracyę domu dla czterech jurysdykeyj sądo-			
	wych	851,228	19	—
10.	Na pensye Komisarzom Komisji Wojskowej			
	Koronnej.	288,000	—	—
11.	„ „ Podskarbiemu i Komisarzom Ko-			
	misji Skarbu Koronnego	695,314	5	9
12.	Na ofycyalistów Skarbu Koronnego.	94,411	21	12
13.	Na reparacyę mostu (na sejm elekcyjny wy-			
	stawionego, tudzież na rozebranie tegoż mo-			

stu podczas zimy) oraz na skupienie promu			
etc.	25,510	25	12
14. Na ludzi skarbowych pontonierów	135,210	5	9
15. Expens potoczna	117,110	22	12 $\frac{1}{2}$
<u>Suma Sumarum.</u>	<u>10,746,557</u>	<u>11</u>	<u>2$\frac{1}{2}$</u>
Restat w Skarbie Koron.	2,983,947	6	8

Wydatki Skarbu Litewskiego znane są nam tylko w sumie ogólnej podług Dyaryusza sejmowego.

Nr. 163.

Expens Skarbu Litewskiego.	2,608,442 gr.	8
Remanent (podług kwitu w Vol. Leg.)	502,486 gr.	26 $\frac{1}{2}$

Więc z końcem pierwszego dwulecia skarbowość znajdowała się w stanie zadawalającym: skromne potrzeby państwowe były pokryte bez deficytu i w obu skarbach Rzeczypospolitej leżała pozostałość w samej prawie gotowiźnie, wynosząca blisko 3 $\frac{1}{2}$ miliona, gdy sejm konwokacyjny zastał w skarbie koronnym przy obliczeniu podskarbiego Wessla zaledwo 19.000 złp. gotówki *).

67. Nie długo wszakże trwał ów stan pomyślności finansowej. Już w następnym roku zaczęła się epoka konfederacyj: dysydenckiej, Radomskiej, Barskiej, która się zakończyła traktatami i „osobnemi aktami“ pierwszego rozbioru. W ciągu tego czasu były robione nowe próby reformy finansowej, mianowicie: w r. 1766 było uchwalone czopowe, czyli akcyza od wyrabiania trunków w stosunku 10 $\frac{1}{10}$ od czystego dochodu z propinacyi i szelężne od wyszynku; w r. 1768 sejm ułożył budżety stałe: dla Korony na 17,000.000 i dla Litwy na 11,000.000 rocznej expensy, i uchwalał nowe dochody, potrzebne do zadosyćuczynienia tym zdwojonym wy-

*) Dyaryusz S. Convocationis 1764 głos Ostrowskiego biskupa, str. nr. 2.

mogom, jakoto: oprócz powtórnej lustracyi czopowego i zmian w podymnem Litewskiem, ustanowiono Loteryę Genueńską dla Korony. Te budżety wszakże pozostały na papierze, jako litera martwa. Nie widzimy też potrzeby ani przytaczania ani rozważania tego poronionego płodu frakcyi Radziwiłłowskiej *).

Rzeczywistość musiała zadać kłam urojonym rachubom. Wśród zaburzeń krajowych nie mogło być mowy o powiększeniu, chyba o ubytku dochodów. Stosunkowo najmniejszą jeszcze stratę poniósł skarb koronny w zabranych przez konfederacyę Barską kasach, gdyż wyniosła tylko 1,667.860 złp. Dotkliwsze ubytki pochodziły z ustania handlu, ruiny zasobów ekonomicznych, nieładu w administracyi prowincjonalnej, a najcięższe ciosy zadał sejm delegacyjny i cyniczna gospodarka Ponińskiego. Dzieje tej epoki odbiły się w sprawozdaniach Komisyj Skarbu Koronnego, z których pierwsze obejmuje okres z lat 6 i pół, drugie z lat dwóch; oba przytaczamy podług tekstu rekapitulacyj.

*) Pozwalamy tu sobie stoczyć małą polemikę o ten budżet z p. Rossmanem, który poświęcił mu znaczny ustęp w szacownej swej pracy z powodu, że „w układzie swoim, również jak angielski, przedstawia historyczny obraz rozwoju skarbowości naszej“ (l. c., str. 86). Ponieważ budżet ten, jak sam p. Rossman przyznaje, „nie był nigdy ściśle wykonany“ (str. 94), a wielu pozycyij sejm 1775 roku wcale nie uznał (Vol. Leg. VIII, f. 166, str. 105), więc może mieć tylko wartość literacką, jako udatnie zredagowany projekt do prawa. Ale i pod tym względem nie dostrzegamy w nim zalet, godnych studyowania. Nie widzimy w nim ani ścisłej historyczności, ani systematyczności, np. marszałkowi sejmu nigdy nie płacono 80.000 złp., ani sekretarzowi 20.000, podobnie dowolne są pozycyje na lustratorów 308.000 złp., na deputatów trybunalskich 290.000, na różnych pisarzy (28.000, 6.000, 8.000), na Consilium Sanitatis 300.000; ze względu na systematyczność, niewłaściwem jest umieszczenie w tabeli wydatków ordynaryjnych sum na reparacyę ratuszów, piotrkowskiego i lubelskiego, na powiększenie piechoty węgierskiej marszałka w. k., bo wszystkie te pozycyje z natury swojej nie mogą należeć do wydatków stałych. Niewątpliwie p. Rossman za daleko dał się pociągnąć teoryi swojej o podobieństwie pomiędzy budżetami angielskim i polskim.

Tab. 164.

Przychody i wydatki Skarbu Rzplitej Koronego.

a) przychody	Podług księgi Nr. 91 oryginał od d 1 paź- dziernika 1775 do 31 marca 1775 r.			Podług księgi Nr. 94 oryginał od 1 kwie- tnia 1775 do 31 mar- ca 1775 r.		
	Złp.	Gr.	Den.	Złp.	Gr.	Den.
1. Z remanentu po przeszłych rachunkach z potrąceniem na delaty	2,835.369	3	7 ¹ / ₂	374.746	17	12
2. Z ceł koronnych	7,412.058	1	9	2,597.477	15	8 ¹ / ₄
3. Z kwart	9,178.781	20	9 ¹ / ₄	2,901.277	4	13 ¹ / ₄
4. Poglówne żydowskie	3,204.718	25	9	1,335.367	10	3
5. Kwadrupla	1,056.203	3	10 ¹ / ₂	382.448	27	5
6. Remanent pruski	38.437	26	8	—	—	—
7. Przewóz pod Warszawą	216.945	24	3	50.714	—	—
8. Lanowe	322.549	12	—	107.433	10	—
9. Percepta potoczna	834.678	16	6	49.355	24	4
10. Czopowe	862.996	5	—	728.318	24	9
Suma sumarum	25,962.738	18	8 ¹ / ₄	8,527.139	24	9

b) wydatki	Złp.	Gr.	Den.	Złp.	Gr.	Den.
1. Z uchwały sejmów	2,705.295	25	17 ¹ / ₂	1,097.001	17	10
2. Na wojsko koronne	13,432.537	9	6 ¹ / ₄	3,543.526	7	6 ¹ / ₂
3. Na wojsko z remanentu pru- skiego	16.155	5	14	—	—	—
4. Opłacenie dóbr ziemskich z remanentu pruskiego	14.114	18	9	—	—	—
5. Opłacenie ceł jure perpetuo	157.460	17	6	55.182	12	2 ¹ / ₂
6. Opłacenie ceł w starostwach	293.188	18	7	118.306	27	—
7. Lustratorom starostw od kwart	31.739	17	7 ³ / ₄	—	—	—
8. Fabryka Zamku Warszaw- skiego	804.934	1	4	87.118	21	—
9. Fabryka pałacu Rzeczypos- politej	596.118	23	15	11.862	5	—
10. Pensye JWV. komisarzy wojskowych	732.000	—	—	188.500	—	—
11. Pensye JW. podskarbiemu kor.	321.451	25	1 ¹ / ₂	496.718	4	16 ¹ / ₂
12. Pensye JWV. komisarzom skarbu kor.	1,324.499	20	2 ¹ / ₄	408.936	24	—

b) wydatki	Złp.	Gr.	Den.	Złp.	Gr.	Den.
13. Pensye oficyalistom skarbu kor.	577.143	26	2	174.225	—	—
14. Przewóz, tamy i drogi publiczne	428.471	—	9	13.425	26	—
15. Milicya skarbu kor.	660.664	3	1	124.601	19	9
16. Za dekretami Komisyi i potoczne.	297.149	8	8 ¹ / ₄	109.025	22	5
17. Per resultata senatus consiliorum	940.735	21	—	170.626	15	9
18. Strata na redukecyi i przepięciu (monety).	339.518	23	15	—	—	—
19. Za asygnacyami Konfederacyi Generalnej	246.922	22	9	851.580	—	—
20. Zabrzanych w prowincyach z ceł, z kwart, pogłównego i lanowego (w r. 1769 złp. 145.841 i w 1770 do 1773 zł. 1,522.013)	1,667.760	12	5 ¹ / ₄	763.681	29	3 ¹ / ₂
Suma Sumarum	25,587,992	—	14 ¹ / ₄	8,541.319	21	8

Tab. 165.

Skarb Koronny pozostał winien w okresie 1766—1773 roku:

1. Podług uchwały sejmów	3,050.139	12	10
2. Na wojsko koronne	7,657.740	23	2 ¹ / ₄
3. Na oplacenie ceł w starostwach	159.313	21	11
4. Na pensye JWW. Komisarzom wojskowym	516.000	—	—
5. „ „ „ Podskarbiemu W. Kor.	458.518	4	16
6. Podług resultatorum Senatus Consiliorum.	188.952	2	9
7. „ asygnacyj Konfederacyi Gnej	40.729	6	12
Suma.	12,071.393	11	6 ³ / ₄

a w okresie następnym przybyło niewypłaconych należności, po większej części narzuconych przez Ponińskiego lub delegacyę.

Nr. 166.

złp. 3,010.181 gr. 29 den. 16.

Tym sposobem całkowity deficyt czyli raczej dług skarbu koronnego wynosił z końcem sejmii delegacyjnego:

Nr. 167.

złp. 15,081.575 gr. 11 den. $\frac{3}{4}$.

którego pokryć kasa generalna nie mogłaby całym swoim zapasem, bo ten wynosił tylko złp. 988.940 gr. 16 den. $\frac{8}{4}$ *). Ponieważ do rachunków niniejszych nie wchodziło nie tylko pogłówne chrześcijańskie, ale nawet hyberna, wypada przeto z porównania Nru 153, że skarb koronny był w tej chwili obciążony długiem przenoszącym trzyletnie dochody z kraju przedrozbiorowego. Nie wiemy, ile się okazało niezaspokojonych należności w Skarbie Litewskim? domyślamy się jednak, że stan jego nie był od koronnego pomyślniejszym. Nadto Stanisław August, jak wiemy, wystąpił z pretensją o przyjęcie na rachunek Rzpltej długów jego w cyfrze 13 milionów, z których mu 7 milionów przyjęto. W końcu kraj, uszczuplony rozbiorem, musiał jeszcze spłacić długi Rzeczypospolitej, zaciągnięte u miast i osób prywatnych po większej części w dawniejszych czasach, niektóre aż z XVII wieku. Nieznana wówczas była cyfra ogólna tych długów, bo likwidacya zaczęła się już po rozwiązaniu sejmu delegacyjnego; wiedzano tylko, że jest ogromna. W istocie przed Komisją Likwidacyjną zadeklarowano pretensyj na 129,458.798 złp. gr. 11, nadto na 9.150 czer. zlot., 312.669 talarów i 60.000 tynfów. Po rozpoznaniu wszakże dowodów komisarze przyznali tylko 1,142.670 złp., 350 czer. zł. i 1.700 talarów; do decyzji Stanów przekazali 6,106.151 złp. i 177.669 tal.; resztę zaś wynoszącą aż 122,209.976 złp. etc. „nie należeć demonstrowano“. Jestto zapewne jedna z najdziwniejszych i najhaniebniejszych spraw tego zdemoralizowanego do gruntu pokolenia; sprawa, która zmniejsza, albo przynajmniej zrozumiał-

*) Taki rezultat jest zaznaczony w księdze 92 obejmującej okres z lat 8 i pół i dni 8 od 1 października 1766 aż do dnia 8 kwietnia 1775. Ogół wypłaconych gotowizną sum w tym okresie wynosił 36,023.782 gr. 10 den. $\frac{14}{2}$, ale wypłacić należało złp. 51,105.357 gr. 22 den. $\frac{11}{2}$.

szem czyni natręctwo utracyuszwoskie Stanisława Augusta, gdy w liczbie zuchwałych „pretensorów“ znajdowały się miasta: Kraków, Gdańsk, Toruń, znajdowały się osoby wysokiego stanowiska, nieobarczone zarzutem udziału w delegacji jak np. Michał Brzostowski, podskarbi wielki litew. (na grubą sumę 600.000 złp.) *).

W każdym razie stan Polski w epoce pierwszego rozbioru był równie okropny pod względem finansowym jak ekonomicznym i politycznym. Był to ruina powszechna, rozkład dawnego państwa przerażający, rozpaczliwy! Każdy, kto mógł, spieszył się, aby porwać łup jakiś z walącego się gniazda Rzeczypospolitej.

*) Dyaryusz 1780 roku, sesja XVII z dnia 20, 10, tabela przy str. 114.

ROZDZIAŁ IX.

Reformy i zasoby skarbowe w okresie II.

68. I delegacya sejmowa tę ruinę rozumiała, ale co jest niepodobnem prawie do uwierzenia, nie mało skutecznych na nią wynalazła środków, w zakresie zaś finansów dokonała niezwykle śmiałej i rozległej reformy.

Trudno jest przejrzyć jasno ten odmęt przewrotności i intryg, jakiego siedliskiem była Warszawa w latach 1772—1775. Bo i gdzież jest sposób wytropienia wszystkich maćtactw, użytych przez wytrawną dyplomacyę trzech dworów, przez ambasadorów, podział kraju wykonywających? Czy podobna zrozumieć stosunki, pomysły i pobudki wszystkich grup delegacyi, a raczej wybitniejszych jej przewodców! Cały skład jej budzi w naszej wyobraźni zgrozę, skoro wiemy że wybór jej mógł przyjść do skutku dopiero po zgubieniu Rejtana, dopiero po zakupieniu głosów za 6.000 dukatów z kasy wspólnej ambasadorskiej, dopiero po sesyi 10 maja, z której Stanisław August szukał chluby dla siebie i dla głosującej z nim mniejszości, ale która do najhaniebniejszych wypadków w dziejach świata należy, gdyż 5 kreskami przegłosowaną była ta część sejmu, która w obronie całości i czci kraju stawiała. Całą też działalność delegacyi okryli ryczałtorem potępieniem

posłowie sejmu czteroletniego, zwali ją „szkaradnym jarmarkiem, na którym nie tylko dobra ojczyzny, ale i wnętrzości jej na sprzedaż wystawione były“ *). Zdawałoby się, że w owej delegacyi nie będzie ani dziesięciu mężów sprawiedliwych, którzyby mogli wyjednać przebaczenie Boże dla Sodomy i Gomory. Jednakże w ciągu obrad znalazła się opozycja; ambasadorowie, szczególnie Stackelberg, irytowali się często: kilka imion wspomniano w epoce rozbudzenia narodu z uszanowaniem jak np. Oraczewskiego, Jerzmanowskiego, Bohuszewicza, Korsaka, Dunina, Antoniego Czetwertyńskiego, że nie wspomniemy już o biskupie Turskim, Chreptowiczu, Jezierskim kasztelanie lukowskim, Lubomirskim marszałku wielkim koronnym i innych. Obecność tych ucziwych obywateli dałaby się wytłumaczyć tem, że nie całą delegację mianował Poniński, że ministrowie zasiadać mogli z urzędu, a 13 posłów i wszystkich senatorów mianował Stanisław August, człowiek nie wytrwały nawet w podłości i owszem przechwalający się z czasem, że, „z tychże rozwalin stawiał przybytki dla Cnoty“. Ale następnie nastęrczy się nam inna znów zagadka: dla czego opozycya, a szczególnie Antoni Czetwertyński tamował wszelkie bezwarunkowo uchwały, chociażby najniezbędniejsze i najpożyteczniejsze dla przyszłości kraju? Dla czego projekty reform finansowych były gwałtownie przez Stackelberga popierane i przeszły tylko dzięki jego poparciu?

Całkowitego rozwiązania tej zagadki podać nie jesteśmy w stanie; ale do częściowego wyjaśnienia ośmielamy się podsunąć następane kombinacye:

1) Opozycyoniści bezwzględnie stawali w poprzek wszystkiemu, co wychodziło od Ponińskiego i jego kliki, żeby wciąż protestować przeciwko nielegalnej, samowładnej władzy jego, oraz żeby nie wprowadzić kraju w sidła, jakie, zdaniem ich, zastawiać zawsze pragnęli znani nikczemnicy.

*) Kościółkowski poseł wilkomierski na sesyi 163 z dnia 28,9 1789 w Dz. Cz. S. G. W.

W wielu razach obawa była niesłuszną, ale pokonać ją było tem trudniej, że owi gorliwi posłowie nie byli w stanie krytykować, a bodaj wyrozumieć projektowanych reform. Z pomiędzy przytoczonych wyżej nazwisk poselskich, tylko Oraczewski zyskał sobie uznanie naukowe jako wizytator szkół z ramienia Komisji Edukacyjnej i rektor Szkoły Głównej krakowskiej. Jezierski, później czynny i głośny, przemawiał w delegacji jeszcze jako pospolity szlachcic ze starymi zaborcami. Wszyscy inni ani pierwej, ani później, nie wystrzelili myślą po nad poziom mierności, reprezentowali konserwatyzm szlachecki, usilowali, oczywiście bez skutku, bronić każdego kamienia z obalonego gmachu dawnej Rzeczypospolitej.

2) Stronnictwo rosyjskie od czasu konfederacji Czartoryskich jest ściśle związane z ideą reform. Toć dla pomocy w przeprowadzeniu ich wezwane były do Polski wojska rosyjskie. Wprawdzie w roku 1766 Katarzyna, podrażniona oporem Czartoryskich i Stanisława Augusta w sprawie dysydenckiej, nakazywała Repninowi, aby się dalszym reformom opierał, a minister Panin wyrażał potrzebę „zagrzebać pod zwaliskami konfederacji wszystkie te nowości, które były przez Czartoryskich wprowadzone do rządu państw polskich“. Wszakże gdy Repnin wystawił w silnej nocie potrzebę utrzymania Komisji Skarbowych oraz podziału spraw sejmowych na materye „status“ i ekonomiczne, z poddaniem ostatnich pod większość głosów, Katarzyna przyzwoliła pisząc: „bo gdyby tylko pozostał nam sposób korzystania z liberum votum (sic), dla czegożbyśmy mieli nie pozwalać sąsiadom na używanie pewnego, dla nas obojętnego porządku, który czasem mógłby i na naszą korzyść posłużyć?“ Skutkiem takiej korespondencji przyszły do skutku reformy 1768, które nazwać najwłaściwiej należy Repninowskiemi. Stanisław August wynurzał nadzieję, że otrzyma przyzwolenie na reformy dalsze, lecz Katarzyna dała mu wtedy grzeczną ale odmowną odprawę *). Gdy na-

*) Соловьевъ: Ист. Россіи: XXVII, 191—192, 264, 279.

reszcie przyszło do rozbioru Polski, trzy dwory, wystawiając w swojej deklaracji niebezpieczeństwo z anarchii, zagrażające państwu sąsiednim jako główną pobudkę, słodziły gorzką pigułkę nadziejami, że uszczuplona w granicach Rzeczpospolita kosztować będzie nieznanego szczęścia pod lepszym rządem. Wtedy już Katarzyna przyzwoliła na nowe reformy, na powiększenie wojska do 30.000 i dochodów skarbowych do 33 milionów. Miało to być niby wynagrodzeniem dla jej stronnictwa i dla jej wybrańca Stanisława Augusta za cały ogrom hańby, jaki nań przez akcję rozbiorową zwała. Do takiej to sytuacji stosował się Stackelberg, który nadto sam był autorem projektu Rady Nieustającej, modelowanej na wzór przedajnej i wpływom rosyjskim posłusznej Rady Państwa szwedzkiej.

Reformatoremami nie byli Czartoryscy, oddawna już złamani i odepchnięci od przewodnictwa politycznego, lecz Stanisław August z przywódcami delegacji, posługujący się (z wyjątkiem niemilego mu projektu Rady Nieustającej) poparciem Stackelberga. W delegacji zaś, o ile z protokółów jej domyślamy się, przewodzili najbardziej Poniński i August Sułkowski; obaj oni występowali zwykle pod hasłem postępu i reform. W tem miejscu musimy przyrzeć się im bliżej.

P o n i ń s k i, Adam Łódzia, nie był pospolitym łotrem: można go niemal porównać z Katyliną, nie zapominając naturalnie o tej różnicy, że jeden padł z bronią w rękę, a drugi skończył życie w rynsztoku, bo sąd sejmowy polski nie zdecydował się posłać zbrodniarza na rusztowanie. Przecież na odwadze, a raczej na czelności i zuchwalstwie nie zbywało i Ponińskiemu, jak dowodzi jego wyprawa na sejmik liwski, żeby sobie poselstwo przemocą zdobyć, jego samowładne ogłoszenie się marszałkiem, pochwylenie kija w braku laski marszałkowskiej, stawienie się w obec izby oburzonej, wyrok na Rejtana wydany. A poprzednio już (w roku 1766) był w ciężkich opalach, gdy na sejmiku poznańskim szlachta chciała go zrąbać i ocalił go tylko generał Apraksin pomocą wojskową. Nie mąciło mu umysłu pijaństwo. Był

namiętnym graczem w karty i przegrywał bez końca rosyjskim oficerom lub niejakiemu hr. Tomatysowi Włochowi, który z czasem przyszedł do ładnego pałacyku pod Mokotowem, położył areszt na pensyi Ponińskiego, a nawet otrzymał od niego dokument odstąpienia urzędu podskarbińskiego. Na grę potrzebował Poniński zawsze pieniędzy, a zdobywał je ze sprytem niezwykłym. Pierwsze dukaty rosyjskie musiał dostać od Repnina, gdy podczas konfederacji Radomskiej (roku 1767) był dodany Igelstromowi dla wskazywania, kogo przepychywać należy? Jeździł też do generała Kreczetnikowa, jako agent ambasady rosyjskiej do zbierania partyi i odbierania rewersów bezwarunkowej uległości od zwerbowanych stronników. Od Wołkońskiego zdobył sobie 2.000 czer. zł., ale Salderna zraził do siebie tak dalece, że usłyszał od niego słówko: „niegodziwiec“ i groźbę zupełnego cofnięcia pensyi. W czasie sejmu rozbiorowego odkryć umiał kopalnie Potosi, naturalnie na skalę odpowiednią zasobom zrujnowanej Polski: wybrał z kasy zjednoczonej ambasadorów przez 23 miesiące 46.000 czer. złt. pensyi czyli 828.000 złp., a tę pensyę z podniesieniem do sumy 43.000 złp. rocznie utrzymał i na później, pobierał ją bowiem z ambasady rosyjskiej aż do końca 1788 r. Za uchwałą Delegacyi pożyczył pod gwarancją Rzeczypospolitej większą jeszcze sumę, bo 68.000 cz. złt. (1,224.000 złp.) u Genuńczyków. Nie gardził też mniejszymi łupami: 20.000 złp. raz, potem 30.000 drugi raz z kasy czopowego Wielkopolskiej; z kasy generalnej Skarbu Koronnego za różnemi asygnacyami wybrał 290.000 złp. Wziął jakąś sumkę od żydów za sfałszowanie konstytucyi, wzbraniającej im pobytu w miastach (za dodanie wyrazu „tylko“ przy Warszawie). Wymyślił też nowość, że sprawy cywilne poddał sądom konfederackim czyli wyznaczanym od delegacyi komisjom, zaopatrzoną we władzę nieograniczoną. Niezważano ani na przedawnienie, ani na dawne wyroki, lub ustawy. Obywatel, mieszkający spokojnie o sto mil od Warszawy, otrzymywał niespodzianie pozew; musiał więc jechać albo posyłać kogoś z pieniędzmi, żeby zaś uzyskać przychylnych dla siebie ko-

misarzy musiał jemu się opłacić. Powiadano, że brał od każdego interesanta, za każdą z uchwalonych przez delegację „nadgrode“, zamianę lub darowiznę. Sobie wyjednał korzystną zamianę lichej wioski na królewską Brzozę pod Warszawą, dzierżawę mostu na Wiśle, nadgrody 400.000 złp. i stałej dożywotniej pensyi 100.000 ze skarbu koronnego; ale skarb nie spieszył się z wypłatą dwóch ostatnich sum, a sejm 1776 roku skasował je *). Pomimo tej niefortunnej przygody, akcja rozbiorowa przyniosła Ponińskiemu ogółem ze 2 i pół miliona złp. w pieniądzu, prócz nieznanych zdobyczy z sądów konfederackich, nadto mitrę książęcą, mundur i pensję przeora maltańskiego, ordery, nareszcie urząd—zyskowny niegdys—podskarbiego w. kor. Wszystko to było plonem kwalifikacyj jego politycznych oraz biegłości prawniczej, która czyniła go niezbędnym dla rządów rozbiorczych do wyszukania i dopełnienia formalności legalnych.

Ale Poniński zbierał złote żniwo nie koniecznie na łanach polityki owoczesnej. Jego spryt praktyczny produkował się z powodzeniem w sferach szlacheckich i na polu wszelkich obrotów pieniężnych. Był czas (1776—1782), że w Dubnie na wielkim jarmarku robiły się interesa całych kontraktów w jego mieszkaniu; dwóch plenipotentów, nieustannie zajętych, ekspedyowało sprawy, które Poniński „w mgnieniu oka decydował“. Szlachta wołyńska znosiła mu swe kapitały z największem zaufaniem, pijąc jego wódki i wino, zajadając mięsiwa i sery wśród tłoku, kartowych stolików i wrzawy.

*) Odpowiedź ze strony U. U. Instygatorów Ob. Nar. i ich donoszącego W. A. Ponińskiego przeciwko Woyciechowi Turskiemu etc. (druk) str. 28, 30, 32, 33 i Sumaryusz dowodów dołączonych do Delacyi Turskiego (raczej Barssa) M. Zaleski Pamiętnik s. 47. Кречетниковъ, Журналъ: Чтенія въ Общ. Ист. и Древн. Россіи 1863, III, str. 49. Соловьевъ, Ист. Россіи XXVII 245, XXVIII, 296; Gaz. Rząd. Nr. 52 i 58, Vol. Leg. VIII, f. 210, str. 127. Głos Grabowskiego na sesyi 214, z dnia 29 grudnia 1789 roku. Pamiętnik Sieversa, wydał Żupański str. 208. Schultz Reise eines Liefländers III, 90.

Opowiada to Ochocki, który bywał sam u podskarbiego i którego ojciec był właśnie jednym z wierzycieli. W tych stronach posiadał Poniński (nie przypominamy sobie z jakiego tytułu i od jakiego czasu—bodaj od roku 1772) obszerne dobra Cudnow, które czyniły 260.000 złp. rocznie. Wspominaliśmy dawniej (§ 47), że Poniński sprowadził do Warszawy stolarzy ebenistów i miał jakieś fabryki żelazne na Podolu. Toć nie lada zręczności trzeba było, żeby tak kolosalne pozaciągać długi, że po ogłoszeniu bankructwa w r. 1784 spadło z fortuny do dwóch milionów „długów kredytorskich“ *).

Że przy takich przymiotach Poniński gotów był wszelką zmianę w konstytucyi krajowej proponować lub popierać, że skarbem publicznym mógłby szafować z większą jeszcze rozrzutnością, niż groszem własnym—to oczywista. Ale nie każdyby się domyślił, że ów Poniński miał jakieś wyobrażenie o lepszych, niż dawne polskie, rządach, że chwytal bystrym umysłem plany reform państwowych, że jeszcze w 1764 r. mówił na sejmie o projektowanym podatku stempla i o fabryce papieru stemplowanego „która być ma“ **). Naturalnie Poniński nie zechciałby układać, ani popierać żadnego projektu dla dobra kraju tylko, bez własnego interesu lub wbrew własnemu interesowi, ale częstokroć, gdy osobista kolizya nie zachodziła, mógł się przyczynić do posuwania postępowych projektów.

A u g u s t S u l k o w s k i był najstarszym z czterech synów znanego ministra pod Augustem III Sasem, założyciela książecego domu i ordynacyi Rydzyskiej. O ministrze Sta-

*) Pamiętniki Ochockiego wydanie Kraszewskiego wileńskie I, str. 79, 83—88; Cudnow zostawał w dzierżawie u Korytowskiego w roku 1780, patrz Möllers: Reise nach der Ukraine str. 20. Głos Suchodolskiego na sesyi 115, z dnia 8 czerwca 1789 roku w Kontyn. Dyar. str. 239. Ochocki twierdzi, że po przeprowadzeniu procesu konkursowego (sub hastam potioritatis) same aktywa wyniosły 83 miliony złp., ale cyfra ta wydaje się nam niemożliwą.

**) Dyaryusz sejmu Electionis, sesya X, karta nr. 2.

nisław August mówi w swoich pamiętnikach z lekceważeniem, jako o człowieku „bardzo ograniczonym“, przynajmniej mu wszakże szacowny przymiot, że „nigdy pomówionym nie był o oszustwo lub brak uczciwości“; Moszczeński zaś kreśli nader pochlebną charakterystykę: nazywa go człowiekiem „rozumnym, rządym, przywiązany do kraju Polakiem i nieinteresowanym“. Posiadał minister znaczną fortunę Leszczyńskich — miasta: Rydzynę, Leszno, Szmigiel i inne z przyległościami, po części za skojarzenie małżeństwa Maryi Leszczyńskiej z królem francuzkim Ludwikiem XV, a po części z łaski Augusta III, który zapłacił za te dobra 14 milionów złp. i darował je ulubieńcowi. Później sam Sułkowski kupił księstwo Bielskie na Szląsku i otrzymał dyplom książęcy od Maryi Teresy wraz z majoratem. Dla czterech synów swoich: Augusta, Franciszka, Antoniego i Aleksandra wyznaczył cztery schedy, wybudował i umeblował cztery pałace, ozdobił swe miasta „porządkiem i budowlami“, doprowadził dobra do „najwyższego stopnia ekonomiki, a kto tylko przejeżdżał przez nie, mógł sądzić, że się znajduje w rządym zagranicznym kraju“ *). Wszyscy czterej bracia ukazywali się na widowni publicznej za Stanisława Augusta: dwaj na stanowiskach wojskowych, inni dwaj w służbie cywilnej. Wszyscy byli pomawiani o chciwość na pieniądź nieprawy; żaden nie zyskał sobie czci, ani przyczynił blasku imieniu swemu. Antoni w r. 1793 przyjął od Sieversa kanclerstwo wielkie koronne, żeby służyć mu za narzędzie przy operacji drugiego rozbioru i uniknął losu Kosakowskich tylko dzięki apopleksyi, która go zabiła po pierwszych wiadomościach o powstaniu Kościuszkowskim. On to jednak był ojcem sławnego w czasach Napoleońskich generała Józefa Sułkowskiego, zagorzałego rewolucjonisty i demokracji. August, najstarszy z braci, mały, garbaty i całkiem przez

*) Pamiętniki Stan. Augusta Poniatowskiego, tłumacz. Zaleskiego. Drezno 1870 roku, str. 24, 54. Moszczeński: Pamiętniki wyd. 2 Żupańskiego, 1863, str. 29—33.

(Ze zbioru Wł. Smoleńskiego).

naturę upośledzony, przez ojca jeszcze do zawodu dyplomatycznego przeznaczony i z Mniszchówną, siostrą późniejszego marszałka w. k. ożeniony, już w r. 1751 mógł otworzyć wstęp do wyższych towarzystw wiedeńskich podróżującemu podówczas młodzieńcowi Poniatowskiemu Stanisławowi; później był z nim skoligacony jako z królem przez Mniszcha, ożenionego z Poniatowską. Najczynniejsza rola Augusta, wojewody gnieźnieńskiego, przypada na epokę pierwszego rozbioru i okresu Rady Nieustającej. Pozostały po nim z tych czasów wstrętne ślady: uchodził zrazu za stronnika pruskiego tak dalece, że Fryderyk II mógł żądać od niego, aby zebrał w Lesznie jakąś radę, któraby ogłosiła oderwanie Wielkopolski od ciała Rzeczypospolitej; później znalazł się w dobrych stosunkach ze Stackelbergiem i pobierał z kasy rosyjskiej po 3.000 czer. zł. jeszcze w końcu r. 1779. Nie wahał się wystawiać kwitów w uroczystej formie: „Uznaje, iż odebrałem... August xżę Sulkowski, xżę Bielski, marszałek Rady Nieustającej“ z wyciśnieniem pieczęci rodowej. Nadto wyrobił sobie dzierżawę czopowego w Warszawie za 280.000 zamiast ofiarowanych na licytacji do skarbu 400.000, domagał się dzierżawy stempla, narażając się na kompromitującą odmowę ze strony Komisji Skarbowej itp. *). A jednak nie można go stawiać na jednej linii z Ponińskim alb późniejszym marszałkiem sejmu Grodzieńskiego Biełlińskim. August Sulkowski był człowiekiem zasad, po swojemu może uczciwym, arystokratą zagorzałym i dumnym, a przynajmniej pysznym. Nieporównaną w swoim rodzaju jest charakterystyka jego, skreślona przez wychowawca-synowca, wzmiankowanego przed chwilą Józefa, adjutanta i generała napoleońskiego. Píše on: „Sulkowscy byli trochę za świeżą szlachtą... zrobili skok z przedpokojów Augusta II na

*) Ferrand: Hist. d. trois démembrements II, 63. Gaz. Rząd. Nr. 52 i 58. Dyaryusz 1776 sesya 27 z dnia 7 października, str. 250, Pr. Ek. A 12, str. 1038.

tron książęcy... Ząd powstała mania wielkości: jeden z książąt starszych tego nazwiska (niewątpliwie August) pragnął oddać hołd uroczysty formie kapelusza trójgraniastego, jaki towarzyszy zwykle ubiorowi dworskiemu, kazał tedy postawić pałac w swych dobrach w tej dziwacznej formie. Ukończywszy jego budowę, dał rozkaz straży tego pałacu, aby doń nikogo nie wpuszczala, ktoby chciał wkroczyć w kapeluszu cylindrowym. Nieszczęściem... książę nie miał tyle pieniędzy, aby zapłacić ów gmach, a tem mniej, aby go osobiście zamieszkać... więc pałac zamienił się wkrótce na folwarczny budynek dla niemieckiego barona (we wsi Włoszakowicach pod Wschową)... Już jako wojewoda okryty był August wszelkimi błyskotkami (orderami)... radby jednak posiadać wszystkie godności istniejące w obcych krajach: grandostwo hiszpańskie, niebieską wstęgę francuzką, parostwo nawet angielskie, które według praw angielskich nie może być przyznane cudzoziemcowi... Było to nieugaszone pragnienie—pewien rodzaj puchliny szlacheckiej... Przy tylu przesadach, które prawie przygniatały Augusta Sułkowskiego, byłoby jednak niesprawiedliwie odmawiać mu wszelkich przymiotów.... w Rydzynie utrzymywał dwa instytutu edukacyjne dla szlachty ubogiej... a jego korpus kadetów (na 12 tu chłopców) był kopią warszawskiego... Zwolennik wsteczności i, ze względu na wiek, miłośnik przestarzałych idei, Xżę August z innego względu stał na równi z ideami wieku“ *). Adoptowany synowiec-demokrata stosuje tę pochwałę do pojęć Augusta o edukacji i wynurza mu wdzięczność za własne staranne wychowanie, ale my wiemy jeszcze, że na sejmie delegacyjnym od Augusta wychodziły najświetlejsze i najpożyteczniejsze wnioski lub uwagi, że z pomiędzy zasiadających w owem gronie rzeczników postępu on bodaj okazał najwyższe wykształcenie i uzdolnienie. Przytaczaliśmy już zda-

* Pamiętnik jenerała Sułkowskiego w Pamiętnikach z XVIII w. wydał Żupański, tom IV, str. 26—31.

nie jego w sprawie włościańskiej (wyżej, tom I str. 394); obecnie wymienić musimy jego głos przeciwko używaniu tortur w sądach i protest przeciwko wyrokowi Komisji Skarbowej Koronnej na dwóch żydów fałszerzy monety *); zresztą przejrzymy wkrótce dyskusję finansową.

O przygotowanie projektów podatkowych Delegacya, na wniosek Ponińskiego. upraszała komisarzy skarbowych, ofiarując im miejsce w swoim gronie **). Skutkiem takiego wezwania przybył i w charakterze reprezentanta Komisji Skarbu Koron. zasiadał w Delegacyi wielokrotnie już wzmiankowany finansista Fryderyk Moszyński, którego biografię podamy niżej (w § 84).

Nadto, dla przyspieszenia sprawy podatkowej, Delegacya na wniosek prezesa swego biskupa Ostrowskiego w d. 17 września 1774 r. wysadziła ze swego grona oddzielną deputację czyli „subdelegację do ułożenia podatków“. Weszli do niej: sam Ostrowski podówczas biskup kujawski (później prymas), wojewodowie: gnieźnieński August Sulkowski, poznański Antoni Jabłonowski i płocki Józef Podoski, kasztelan poznański Józef Mielżyński, marszałek w. k. Stanisław Lubomirski i hetman w. k. Fr. Xawery Branicki z senatu i ministerjum, a ze stanu rycerskiego: Raczyński pisarz kor., posłowie: Miaskowski, Korytowski, Antoni Sulkowski, Lipski, Lasocki, Frankowski, Biesiekierski, Rościszewski, Radziwiński, Krosnowski, Radoński, Hadziewicz, Xzę Woroniecki, dwaj Xta Czetwertyńscy (Antoni i Michał, Dąbski, Czaplic i Kochanowski. Nadto z W. X. Litewskiego: Tomaszewicz, Lenkiewicz, Pruszanowski, Jeleński, Stypalkowski, Kurzeniecki i Wolmer ***).

*) Pr. Deleg. Zagajenie IV, sesya 43 z dnia 26 Sierpnia 1774 roku, str. 299.

**) Pr. Deleg. Zagajenie IV, sesya 40, str. 282.

***) Pr. Deleg. Zagajenie IV, str. 397.

Dopiero po złożeniu projektów przez tę deputację, oraz przez Moszyńskiego w imieniu Komisji Skarbowej Koronnej, zaczęły się rozprawy o podatkach nader mozolne d. 10 grudnia 1774 r. w zagajeniu VI, a zakończyły się w zagajeniu VII d. 15 marca 1775 r. Właśnie w pierwszej z pomienionych dat Poniński, wyliczając interesa, jakie do załatwienia pozostawały, na pierwszym miejscu wymienił: 1) pogłówne generalne i „pewnie“ podymne generalne, 2) cło generalne, 3) czopowe miejskie, 4) papier stemplowany. Nazajutrz przyszedł pod obrady projekt cla generalnego, lecz wywołał różne opozycje i wnioski krzyżujące się: to aby wpierv przedstawiono taryfę, która jeszcze ułożoną nie była, a której sam druk, zdaniem Moszyńskiego, zabrałby ze dwa tygodnie; to, żeby wykonanie nie zaczynało się od następnego nowego roku (Czetwertyński); to, żeby cla na szlachtę wcale nie nakładano (Jeziński) i t. p. Pomimo napomnień Stackelberga, że wyznaczony dla Delegacyi termin limity jest już ostatnim, nie przyszło do żadnej decyzji. Nie pomogła też grubo niegrzeczna polajanka Stackelberga na następnej sesji, że „trzej ministrowie (dworów rozbiorczych) sprykrzyli sobie słyszeć więcej wrzasku, niż dobrego zdania“. Dopiero na posiedzeniach 15—17 grudnia uchwalono czopowe z miast i miasteczek nawet dziedzicznych. Wnoszono potem inne projekty: od króla, od Masalskiego biskupa wileńskiego, od Lubomirskiego marszałka w. k. etc., ale decyzję otrzymał jeden tylko projekt Litwinów o opłacie dwóch kwart z królewszczyzn litewskich, poczem przy nadchodzących świętach odroczone posiedzenia na cały styczeń. Najwstrętniejszą stronę tych sporów bezowocnych stanowią targi ze Stackelbergiem o wyznaczenie czasu do słuchania interesów prywatnych, osobistych (szczególnem natręctwem odznaczył się poseł Frankowski). Na pierwszej po tem odroczeniu sesji (d. 1 lutego 1775 r.) wystąpił Stackelberg z groźnem oświadczeniem, że podług otrzymanych od trzech dworów instrukcyj, wszystkie sprawy publiczne mają być załatwione przed dniem 28 lutego; inaczej będą zmuszone dwory „użyć mocy, którą im

Bóg powierzył“ i zmusić Delegację do przyjęcia projektów bez rozpraw. Jakoż złożył 11 projektów, których jednak treści i pochodzenia Protokół nie podaje *). Pogrożka ta osłodzona upewnieniem, że „o pracujących nie będzie zapomniano“ poskutkowała. Z kolei uchwaliła Delegacja (3—10 lutego) prawo o emfiteuzach, o papierze stemplowym, o kalendarzach i księgach żydowskich—dwa ostatnie wniesione przez Ant. Sulikowskiego posła łomżyńskiego, pomimo opozycji Czetwertyńskiego, który białł na uciążliwości obywatelów, i Chomentowskiego, który wyrażał obawę, że nie będzie śmiał pokazać się pozostałym w domu braciom. Niezmierną burzę wywołał projekt podymnego: „Powstała cała izba, pytając się o autora tak uciążliwego dla kraju wynalazku, drudzy oświadczając się *quam solennissime* protestować“. Na to odezwał się August Sulikowski wojewoda gnieźnieński: „Nie wstydę się tego. że ten projekt podałem... komunikowałem go i reprezentowałem JKMci: odesłał go pan dobry i rozumny do rezolucyi Prześwietnej Delegacyi... Znoszą się za to dwa podatki: poglównego i hybernego (*sic*), które tak były niesprawiedliwym i ciężkim haraczem. Sto pięćdziesiąt lat. jak były lustracye: dobra poszły w górę: czyliż nie słuszna, aby więcej na obronę siebie importowały? Jeżeli nie mamy myśli wystarczających do obrony Rzeczypospolitej podatków, pytam się: na co nam tak długi sejm... ale kto kocha ojczyznę i szanuje wolność, przyzna, iż trzeba jej obrony“. Wytknięta w tej mowie zamiana poglównego i hyberny na podymne uspokoiła wzburzenie: po innych głosach i propozycyach (pomiędzy innymi podatku rolniczego plugowego), za poparciem Stackelberga i Ponińskiego, zlecono

*) Pr. Delegac. Zagajenie VI, sesya 14 z dnia 10 lutego, str. 57 (mylna, bo drugi raz powtórzona, sesya 17 z dnia 14 grudnia, str. 67; sesye 18—20 z dnia 15 i 17 grudnia, str. 70, 71, 75, 78, sesya 21 z dnia 19 grudnia, str. 81—83, 86, 87; sesye 22 i 23, str. 90, 94, 97, sesya 24 z dnia 1 lutego w Zagaj. VI, części II str. 3.

Komisji Skarbowej Koronnej ułożyć projekt podymnego i ten ostatni poszedł nareszcie pod stanowczą rozprawę. Został on przyjęty większością głosów dnia 14 lutego 1775 r. z podziałem dymów na dwie klasy, przyczem klasyfikacji dopełniono natychmiast na podstawie—kalendarzyka politycznego (!) *). Potem w ciągu lutego toczyły się rozprawy o kompanii tabaczej, oraz o likwidacji długów i subsydium charitativum na spłatę tych długów, ale dopiero po nowej prolongacie w marcu, pod naciskiem Stackelberga, duchowieństwo zdecydowało się na płacenie 600.000 rocznie (350 t. katolickie i 250 t. greckie); ta suma przyjęta została, bo cytowany przez Szamockiego przykład, że duchowieństwo hiszpańskie, prócz udziału w podatkach ogólnych płaci 3 miliony dukatów rocznie królowi — nie zachęcił nikogo do naśladowania. Projekt lanowego napotykał niemniej zaciętą opozycję ze strony tych starostów, których dotyczył (d. 6 i 7 marca); tylko zniesienie loteryi Genueńskiej i zamiana jej na krajową poszła gładko **). Utrzymanie dawnych podatków i podwyższenie pogłównego żydowskiego odbyło się bez rozpraw.

Spodziewano się, że te podatki wystarczą do zaopatrzenia projektowanego budżetu o 32, a następnie o 33-ch milionach dochodu i 30.000 wojska; cyfry te były oznaczone naturalnie w porozumieniu z posłami trzech dworów, szczególnie ze Stackelbergiem, jako reprezentantem gwarantki na konferencyach poufnych po za Izba ***).

Jakiegokolwiek uczucia, widoki, wpływy składały się na ostateczny wypadek obrad: zaznaczyć winniśmy, że reformy

*) Pr. Deleg. Zagajenie VI, część 2, sesye 25—31, 32, str. 52, 53, sesya 24, str. 62—63.

**) Pr. Deleg. Zagajenie VII, sesye I i 2 z dnia 6 i 7 marca 1775 roku, str. 17—22, 12, 23, sesya 9 z dnia 15 marca, str. 53, 56, 22.

***) Pr. Deleg. Zagajenie VI część 2, sesya 36 z dnia 16 lutego 1775 str. 75, sesya 31 z dnia 10 lutego str. 49 i sesya 32 z dnia 11 lutego str. 50.

Delegacyi sięgnęły dalej, niż dawniejsze, Czartoryskich. Znosiły one istniejącą od 1717 r. tak zwaną „punktualną placę wojska“ i zarząd wszystkich podatków koncentrowały w Komisjach Skarbowych; zarazem podnosiły one skalę podatkową tak znacznie, iż dochody uszczuplonego rozbiorem królestwa będą we dwójnasób większe od dawnych przedrozbiorowych.

69. Przypatrzmy się tedy bliżej temu nowemu systematowi podatkowemu z uwzględnieniem cech, jakich nabrał z czasem w wykonywaniu. Tym sposobem obeznamy się zarazem z częściami składowemi sprawozdań Komisji Skarbowych na cały przeciąg okresu drugiego.

1. Podymne generalne miało być pobierane ze wszystkich trzech kategorii dóbr to jest: królewskich, duchownych (z wyjątkiem samych tylko zakonów zebrzących mendicantium) i ziemskich tak w Koronie, jak w Litwie, tak z miast jako też wsi. Wsie, województwami i powiatami rozklasyfikowane, płaciły jedne po 7, drugie po 5 złp. rocznie od dymu lub komina; miasta dzieliły się na cztery klasy: w pierwszej jedna Warszawa płaciła po 16, 15, 14, 10, 8 i 6 złp. od komina, klasa druga po 12 do 6, klasa trzecia po 8 do 4, najmniejsze miasteczka, mniej niż 300 dymów liczące, po 4 złp. Na Litwie klasyfikacja była inna, a stopa opłat w niektórych razach wyższa *). Dla wykonania tej konstytucji Komisje Skarbowe wykonały lustrację dymów w latach 1775 i 1776, o której mieliśmy już sposobność mówienia (w § 7-m). Podymne zajęło miejsce dwóch zniesionych dawnych podatków: pogłównego chrześcijańskiego i podymnego starego, przeznaczonych niegdyś na „punktualną placę wojska“, co stało się głównym filarem nowego budżetu, wynosiło bowiem rocznie około 5 milionów w Koronie i 2 miliony na Litwie.

2. Półpodymne zastąpiło hybernę z dóbr królewskich i stołowych; zapewne skutkiem uszczuplenia tych dóbr

*) Vol. Leg. VIII f. 133 i nast., f. 631 i nast.

przez rozbiór kraju wynosiło tylko około 350.000 w Koronie (na Litwie nie było go wcale). Płaciły je kominy po 7 i pół i 10 i pół złp.

3. Czopowe (krajowe) było podatkiem dawnym, od roku 1511 wspomnianym pod tą nazwą w Księgach Praw, a pod nazwą „cyza“ (=akcyza) w laudach od roku 1479 *); obecnie wskrzeszono niewykonaną uchwałę z r. 1768 o sposobie wybierania, czyli tak zwaną „ordynację czopowego i szelężnego“. Po zawarciu zaś traktatów handlowych ustalonem zostało: 4. czopowe od likworów zagranicznych i 5. składne winne. Dochód z tych trzech akcyz wynosił w Koronie po 1, do 2, milionów rocznie, w Litwie około 0,3 miliona.

6. Półtory kwarty w Koronie i kwarta sowita (podwójna) w Litwie stanowiły znaczne zwiększenie „kwarty sprawiedliwej“ Czartoryskich, ponieważ obie te opłaty były pobierane na podstawie lustracyi z roku 1765; przynosiły też z uszczuplonego rozbiorem kraju niemniejszy, a nawet nieco większy dochód niż dawniej przed rozbiorem, bo około 1,367.000 w Koronie i 1,103.000 w Litwie.

7. Ł a n o w e było pamiątką po utworzonej przez Stefana Batorego i zapomnianej w XVIII wieku piechocie łanowej z wybrańców. Wyznaczone na jej utrzymanie łany wybranieckie dostały się po większej części w ręce starostów i poszły na zasilenie ich worka. Konstytucya z roku 1764 przypomniała sobie o tym awulsie Rzpltej i kazała lustrować owe łany „dla informacyi Rzpltej“, a należące z nich łanowe razem z kwartą pobierać **). Ale nie zawsze je można było wynaleźć w masie gruntów starostwa lub dzierżawy. Dopiero w drugim okresie, stosownie do zalecenia konstytucyi

*) Vol. Leg. I, fol. 376 tit.: Nobiles Regni. Pawiński: Sejmiki Ziemskie 1895. Warszawa, str. 142.

***) Vol. Leg. VII, f. 42, str. 25.

z roku 1776 *) zajęła się pilnie tą sprawą Komisya Skarbo-
wa Koronna i z czasem dochód z lanowego podwoila; była
to jednak pozycya małej wagi (30 do 60 tysięcy).

8. Poglówne żydowskie Delegacya podwyższyła
z 2ch na 3 złote; ponawiane co lat 3 „lustracye głów żydow-
skich“ przyczyniły się do powiększenia tego dochodu z 495
do 630 tysięcy w Koronie i 300 tysięcy na Litwie.

9. Cła: kupieckie, 10. szlacheckie i 11. od soli
były wskrzeszonym „clem generalnem“ z roku 1764, pobie-
ranem od wszelkich bez wyjątku transportów. Fryderyk II
już mu się nie opierał, posiadłszy Pomorze i ujścia Wisły.
Dochód wszakże nie dorównywa cłu dawniejszemu z lat
1764—1766, a przyczynę tego niepomysłnego rezultatu zro-
zumieiny, gdy przypomnimy sobie taryfę celną pruską, szy-
kany Fordońskie i oplakany stan handlu polskiego w tym
okresie. Przecież ku końcowi onego wszystkie trzy rodzaje
cła czyniły około 1,8 miliona rocznie.

12. Stemple, mianowicie: papier stemplowany**),
13. karty, 14. kalendarze i 15. księgi żydowskie stem-
plowane były teraz wprowadzone po raz pierwszy. Tylko
z papieru, używanego na weksle i tranzakcyje, płynął do skar-
bu koronnego dochód znaczniejszy — od 320 do 427 tysięcy
na rok. Taryfa, ostatecznie w roku 1776 ustalona, nie mo-
gła być uciążliwą, gdy we wszystkich aktach „jurydycznych“
wymagany był stempel ceny 1 grosza srebrnego (6u miedzia-
nych) i to od pierwszego tylko arkusza oryginalów, na we-
ksle zaś i tranzakcyje o kupno dóbr, lub zapisy tabelka za-
czyniała się od 2ch srebrnych groszy na 100—500 złp.; przy
interesie szacowanym na 50.000 płaciło się tylko 30 złp., od
100.000 płaciło się 90 złp. a dopiero przy sumach wyższych

*) Vol. Leg. VIII, 898, str. 554.

**) Był używany najprzód w Hiszpanii, potem od 1655 roku we
Francyi (Ranke: Französische Gesch. 1869, III, str. 122).

nad sto tysięcy stosowano rachubę podwójną *). Odpowiednio do tej taryfy Komisye Skarbowe zamawiały na fabrykach zapas papieru stemplowanego i pakami rozselaly do oficyalistów swoich i do grodów. Przy tranzakcyach na bardzo wielkie sumy odbijano arkusz pojedynczy właściwej ceny; tak w roku 1787 poslano superintendentowi prowincyi ukraińskiej arkusz ceny 28.650 zlp. do kwitu z sumy 12,000.000, zapłaconej przez Potemkina za Smilańszczyznę, potem drugi na sumę 2.682 zlp. do kwitu za sprzedane temuż Potemkinowi dobra Orłowskiego; w roku zaś 1792 regencya stemplowa wydała arkusz wartości 34.650 zlp. od sumy 14 i pół milionów dla Teppera i Meysnera bankierów **). Inne gatunki stempla przynosiły nader szczupłą intratę, a szczególnie stempel, wyciskany na wprowadzonych z zagranicy księgach żydowskich, bo czasem nie całych 5,000 na rok.

16. Pobory od furmanów i flisów stanowiły maluczką strugę dochodu — około 50.000 w Koronie.

17. Proweniencya tabaczna datuje się od sejmu delegacyjnego ***). Pierwszy wniosek wyszedł od Ponińskiego, który zwrócił uwagę izby, że „nietylko w Warszawie, ale we wszystkich miastach kamerdynerowie i cudzoziemcy tak handlują tabaką, że grosz na groszu zarabiają” ****). Prawo pierwotne, z roku 1775 urządziło ten dochód w postaci podatku po złotemu od funta tabaki zagranicznej i 10go grosza od krajowej, uiszczanego przez handlujących w końcu roku, po obliczeniu i zaprzysiężeniu ilości tabaki i tytoniów sprzedanych *****). Prawo to wywołało ruch między kapitalistami

*) Vol. Leg. VIII, 889, str. 549.

***) Pr. Ek. A 24, str. 53, 288; A 30, str. 934.

***) W r. 1661 uchwalilo W. X. Litewskie na termin dwuletni „od kaźdey rule tabaki po złotych pięci... ab industis et evectis“ (Vol. Leg. IV fol. 817), ale to był, jak się zdaje, wypadek jedyny i wyjątkowy.

****) Pr. Deleg. Zagajenie VI cz. 2, sesya 42 z dnia 23 lutego 1775 roku, str. 122.

***** Vol. Leg. VIII, f. 147, str. 95.

i spekulantami. Do Komisji Skarbowej Koronnej wnet zgłosił się niejaki Antoine de Saby, pułkownik wojsk koronnych z projektem „do arendowania tabaki“. Występował on jako reprezentant całej kompanii, zaczynał swe podanie od motywów patriotycznych — wynagrodzenia krajowi strat przez rozbiór poniesionych, proponował od funta tabaki krajowej po złotemu zamiast 6ciu groszy do skarbu; żądał zaś monopolu, cel protekcyjnych i t. p. Na próbę Komisya zawarła z nim kontrakt tymczasowy bez oznaczenia terminu „do nowych praw“ (dnia 28 października 1775 roku). Ta pierwsza, blisko dwa lata trwająca administracya małe przynosiła dochody skarbowi, a szkodliwie miała oddziaływać na produkcję tytoniów krajowych *). Nauczony tem doświadczeniem sejm z roku 1776 podał nowe przepisy, jak np. ażeby fabryki na tabaki wszelkich gatunków w kraju założone były, ażeby taksa sprawiedliwa wszelkich gatunków tabaki zagranicznej lub krajowej ułożona była **) i t. p. Niebawem zgłaszać się zaczęli nowi kontrahenci: Kompania Morska Pruska przez reprezentanta swego J. ab Hein, baron Wetzlar ze swoją kompanią, Jezierski kasztelan lukowski na czele konkurentów krajowych. Ostatecznie po długich układach i roztrząsaniach, tak w Komisji jak w Radzie Nieustającej, otrzymali kontrakt zjednoczeni w Kompanię Tabaczną Andrzej Rafałowicz, Jan Dekert i „Pioter“ Blanc. Ponieważ Komisya Skarbu Kor. „ułożywszy powiększenie dochodu publicznego z tabaki przez przedawanie tabaki na zysk Skarbu Koronnego z wyłącze-

*) Arch. Skar. Kor. dział XXVI Interesa dotyczące tabaki księga Nr. 1 nie paginowana; kontrakt bezterminowy „do nowych praw“ z podpisami komisarzy Piwnickiego i Sobolewskiego oraz Antoine de Saby Colonel et Compagnie, aprobowany przez Kossowskiego p. n. k. z dnia 9 listopada. Głos Michała Czackiego posła czernich. na sesyi 20 października 1789 roku, druk w Bibliot. Uniw. Warsz. Unicat Nr. 4, 16, ⁵/₃₆ („dwa lata tylko tabaka źle administrowana była, a za 20 lat plantacya tytoniu nie powraca“).

**) Vol. Leg. VIII, f. 890, str. 550.

niem wszelkich handlujących od handlu tabacznego, nie mogła na to odważać znacznych sum... na założenie fabryk. na przysposobienie materyałów, na opłacenie fabrykantów i robotników, utrzymanie magazynów i ponoszenie przypadkowych szkód:" więc spółka zebrała kapitał przez akcje, zobowiązała się urządzić własnym kosztem fabryki, przerabiać na nich tyle tytoniu do kurzenia i tabaki do zażywania, ile „konsumencya kraju“ wymaga; założyć i utrzymywać 10 do 12 magazynów w Koronie i z tych tylko towar dystrybutorom sprzedawać pod kontrolą „officyantów“ czyli urzędników skarbowych. Dochód skarbowy formował się z różnicy pomiędzy ceną fabryczną z góry określoną i ceną w sprzedaży, która bywała podwójną albo i silniej jeszcze zwiększoną *). Pod takim systematem upłynął cały okres drugi, gdyż z końcem pierwszego sześćdziesiątego dnia 30 maja 1783 utrzymała się też sama „Antrepriza“, przypuściwszy do udziału Komisję Ekonomiczną J. K. Mei. Drugie sześćdziesiąte upłynęło z końcem 1789 roku i wtedy dopiero Komisya Skarbowa Koronna mogła wykonać konstytucyę z roku 1786, która jej zleciła fabrykować tytonie i administrować cały interes bez pośrednictwa jakiegokolwiek „Antreprizy“ **). Wzrost dochodów z tego źródła w Skarbie Koronnym był stały i znaczny: od 324.000 do 1,076.000 na rok. W Litwie gorzej się działo z tabaką: kompania tameczna, do której wchodził Jezierski, kasztelan łukowski i zysków nie miała, i część kapitału postradała.

*: Interesa tabaczne księga 1, kontrakt z dnia 16 czerwca 1777; dołączona tabelka cen fabrycznych wskazuje, że skarb ma przyjmować po 3 złp. funt tabaki Holenderskiej przedniej, St. Omer i Marocco, oraz tytonie: Turecki najlepszy krajany w ołowiach i Pod królem angielskim; po 2 złp. tabakę Holenderską ordynaryjną w ołowiu i tytuń Turecki średni: po 1 złp. tabakę naturalną ordynaryjną Rappé i tytuń Virginia; po gr. 18 tytuń krajowy w rolach. Ceny sprzedaży znaleźliśmy dopiero pod rokiem 1788 (księga 12): Marocco, St. Omer i Holenderska przednia po 7½ złp., de Paris Oifenbachska złp. 8. (Kontrakt z Komisją Ekonom. JK. Mei i Antreprizą w księdze 7).

**): Konstytucyę sejmu 1786 roku str. 21 tit.: Zakwitowanie Komisji Skarbu Kor.

18. Loteryja krajowa była spadkobierczynią loteryi Genueńskiej (Lotto di Genova), przyjętej dla Polski w roku 1768 przez sejm Radziwiłłowski. Na mocy kontraktu, zawartego przez Komisję Skarbową Koron. z margrabią de Croza, bankierem genueńskim, kantor tej loteryi zaczął funkcyonować od roku 1769 pod dyrekcją niejakiego Filipa de Gibelli, a potem Perozza czy Perazzo. Ale Genueńczycy nie bodaj nie zapłacili do Skarbu, wymawiając się szkodliwym wpływem zaburzeń krajowych. Z tego powodu Delegacya zaleciła Komisjom Skarbowym zawierać umowy 6-letnie z osobami krajowemi, wchodzącemi do kompanii loteryi. W wykonaniu tej konstytucyi Komisya Skarbowa Koronna dnia 10 lipca 1775 postanowiła zawrzeć kontrakt z Tepperem, który się zobowiązał płacić do skarbu po 180.000 złp. rocznie. Tepper odstąpił swego kontraktu bankierowi Boccardo, ale dał zań kaucyę do wysokości opłaty rocznej. W roku 1781 na takichże warunkach podjęli się dzierżawy Kahl i Wilh. Zugehoer, lecz zapewne kaucyi nie złożyli, bo dnia 3 kwietnia tego roku rząd loteryi powierzony został czasowo Tepperowi, a dnia 15 lipca ostatecznie Piotrowi Blanc, który ofiarował własnego kapitału 12.000 czerw. złt. na grę, ale płacić zobowiązywał się tylko po 40.000 złp. rocznie jako minimum dochodu, przynoszącym zaś tę sumę zyskiem dzielić się był powinien ze skarbem po połowie — naturalnie pod kontrolą oficyalistów skarbowych i dozorem jednego z komisarzy podczas ciągnięcia. Jeszcze przed upływem terminu, bo już od początku roku 1787 Komisya Skarbowa Koronna zaczęła organizować własną Dyrekcję Loteryi i, usunąwszy dzierżawcę, objęła bezpośrednią administrację od dnia 1 września 1787 r. Fundusz na grę wyznaczony wynosił 216.000 złp. Jak się dowiadujemy ze szczegółowego „Opisania Gry“, ciągnięcie odbywało się 24 razy do roku we środy, w wielkiej sali pałacu Rzeczypospolitej, Krasińskim zwanego, z okazałością: przygrywała muzyka, przydawał Komisarz Skarbowy, bilety, czyli raczej numera wyciągało dziecię, obwoływali woźni. Po każdym ciągnięciu wypłacano 5ciu ubogim panienkom rodem

z Polski, w szpitalach publicznych znajdującym się, po 80 złp. a więc rocznie 120 pannom 9.600 złp., dziecku ciągnącemu losy 9 złp., a ponieważ place oficyalistów obliczone były na 30.260 złp., więc ogół kosztów wynosił 41.084 prócz tantyemy, pobieranej przez kolektorów. Dochód skarbowy powstawał z zakupywanych przez publiczność stawek i różnicy pomiędzy wpływami a sumą wypłaconych wygranych. Żeby dać wyobrażenie o planie, wypisujemy kilka paragrafów: „Grający zakupuje jedną lub kilka liczb... a cenę zakupionych numerów, wielkość mającego nastąpić zysku i rodzaj ciągnięcia według woli swojej ułożyć może“. W ciągnięciu prostem (extratto semplice) dyrekcyja płaci 14 razy tyle, ile za liczbę postawiono (naturalnie, w razie wygranej); w ciągnięciu określonym (extratto determinatto) wygrane są znacznie większe, ale trudniejsze do zdobycia, bo gdy pomiędzy 5-ciu wyciąganymi numerami grający oznaczył: „ta pierwsza, ta druga będzie“; tedy, jeśli w istocie wyjdą liczby te same i w porządku tym samym, dyrekcyja płaci 67 razy tyle, ile wynosiła stawka; kto zakupi i wygra ambo. weźmie 240 swoich stawek, za terno wykupione i wygrane bierze się 4.800 stawek. Gdy kto wszystkie 5 liczb wygra na wszystkie amba i terna, bierze: za 10 trójek 48.000 oraz za 10 dwójek 2.400, razem 50.400 razy, ale na terno nikomu większa suma nad 10 złp. zapisaną być nie może. Ciągnie się za każdym razem tylko 5 numerów (wygrywających) a wszystkich liczb wkłada się 90 z imieniem i przezwiskiem ubogiej panienki. Była to więc tak zwana loterya liczbowa, hazardowniejsza od praktykowanych dziś klasycznych. Jakkolwiek dochód skarbowy wzrastał szybko (z 28.500 do 253.000 złp.), to jednak wzrost taki nie sprawiłby pociechy dzisiejszemu finansście, gdy wszystkie rządy starają się w XIX wieku loteryę omijać, lub tylko na dobroczynne cele obracać. W Litwie jej nie było *).

*) Szczegóły o loteryi pochodzą z Pr. Ek. A 5 str. 154, 169, 440; A 7 str. 54; A 9 str. 650; A 12 str. 520; A 18 str. 161, 218, 420; plan w A 24 str. 331—349.

19. Miasta Gdańsk i Toruń już od roku 1768 udziału w podatkach i ciężarach Rzpltej brać nie chciały; składały tylko małą opłatę homagialną (36.000 i 3.600 złp.) i to nie zawsze. Nie możemy się temu dziwić, wiedząc z § 34, w jak oplakany znajdowały się stanie. Placiły jednak coś do skarbu królewskiego.

20. Most pod Warszawą po rozebraniu w zimie 1764 roku był zbudowany w roku 1775 przez Ponińskiego; jemu też konstytucya delegacyjna przyznała wybieranie mostowego przez lat 10 na własną korzyść, a po upływie tego terminu zaleciła płacić do skarbu po 50.000 złp. rocznie. Skutkiem bankructwa Komisyja zabrała most w swoją administracyę od roku 1786, ale poprzestawała na zabieraniu swojej należności, przelewając przewyżkę dochodu do masy konkursowej *).

Gdy dodamy jeszcze 21) Perceptę potoczną z drobnych i przypadkowych wpływów, a dla Litwy Młynowe i Czynsz Magdeburski, otrzymamy już całkowitą skarbnicę funduszków, jakimi rząd polski mógł się posługiwać do zaspakajania potrzeb i wymogów państwowych w II okresie. Istniały wszakże inne jeszcze dochody, przeznaczone na użytek specjalny; były one wyjęte z obrotu bieżącego i do żadnych planów przyszłości posługiwać nie mogły. Do takich należą:

22) Proweniencya z dóbr Ostrogskich. Na mocy układu, zawartego z Zakonem Maltańskim, sławna ta z długoletnich procesów i ugód ordynacya przeszła pod zarząd Skarbu Koronnego; dochody jej szły na pensyę dla przeora (Ponińskiego) i kawalerów maltańskich, na wyregulowanie rachunków z duchowieństwem i utrzymanie regimentu Ostrogskiego; małą tylko sumkę (około 3.500 złp. ro-

*) Vol. Leg. VIII f. 205. Pr. Ek. A 23 str. 625, 648; A 25 str. 301 i t. d.

cznie) zdolał skarb koronny zaoszczędzić na rachunek remanentu.

23) *Subsidium charitativum* od duchowieństwa, owe z takim trudem wykolatane 600.000 złp. były przeznaczone na umorzenie długów Rzpltej, a przeważnie Stanisława Augusta. Na tenże cel szło z funduszków skarbowych 500.000 w Koronie i 200.000 na Litwie.

24) Również do służby długu był przekazany czynsz emfiteutyczny, który zasługuje na bliższe rozpoznanie. Czytając w *Volumin'ach Legum* konstytucję 1775 r. p. t. Starostwa i królewszczyzny, możnaby mniemać, że dokonana została jakaś wielce doniosła w skutkach swoich reforma: oto król zrzeka się szafunku starostw i wszelkich królewszczyzn „na użytek i potrzebę publiczną“; sejm zaś stanowi, że one po śmierci każdego uprzywilejowanego teraz posesora puszczane będą prawem emfiteutycznym „na czynsz pewny i bezpieczny dla Rzpltej na 50 lat“ z licytacji (*per plus offerentiam*). Następują potem przepisy wykonawcze: jak mają postępować Komisye z łona sejmu wybierane, Koronna i Litewska, do nadawania kontraktów emfiteutycznych; jak Komisye Skarbowe mają przez swoich lustratorów szacować każdą wakującą królewszczyznę, urządzać licytację z trzykrotnem dzwonieniem „w przeciąglej chwili“; jak ma być pilnowaną ścisłość w placeniu rat czynszowych pod groźbą sekwestracji, egzekucyi wojskowej, zabierania kaucyi i t. p. Tymczasem w wykonaniu prawo to, w głównych częściach oparte na egoistycznym projekcie Moszyńskiego, popierane kilkarotnie przez posła rosyjskiego, zawotowane po uporczywej dyskusyi dnia 3 i 4 lutego, przyniosło skarbowi male korzyści, a stało się powodem wielkiego skandalu. Wysadzone przez klikę Ponińskiego Komisye rozdawnicze rozposażęły mnóstwo królewszczyzn, wakujących i dzierzonych jeszcze, pomiędzy swoich stronników lub tych, co się najlepiej datkami komisarzom okupili, tak, że listę owych obdarowanych emfiteutów lub expektantów nazwano czarną księgą. Warunki dzierzawy musiały być bardzo dogodne, skoro Szczęsny Po-

tockci General Artyleryi nakupił takich emfiteuzów za milion złotych. Na sejmie czteroletnim mówiono o tem prawie i jego wykonaniu dużo z powszechnem oburzeniem; wychwalano księcia Czetwertyńskiego, który nie przyjął ofiarowanego mu starostwa. Nzę Sanguszko Hieronim, wojewoda wołyński, zrzekał się swoich dwóch emfiteutycznych starostw: Czerkaskiego i Kazimierskiego; każdy mówca, jeśli mógł, chwalił się, że imię jego nie znajduje się w „czarnej księdze“. Świątosławski poseł wołyński twierdził, że delegacya sejmowa z r. 1775 nie była umocowaną od Rzpłtej do tworzenia emfiteuzów. Naruszewicz biskup smoleński, słysząc szyderstwa z expektantow (t. j. tych, co zakupywali sobie kontrakt zawczasu, przed śmiercią starosty obecnego) naganil ich, że, „nie zmierzwszy przeciągu życia swego, czekają na koniec cudzego“, ale jako historyk uspakajał izbę perswazyą, że „nie pierwszy sejm 1775 r. dał przykład expektatyw: miała Rzeczpospolita i dawniej Werresów, chciwych majątku publicznego“ *).

Pomijając wszakże stronę moralno-historyczną, która jest haniebną, i stronę państwowo-polityczną, która jest żadną (bo oddzielenie ważnego urzędu starosty od posiadania pewnego obszaru ziemi odkładało się na długie lata, aż do czasu przejścia wszystkich królewskich na emfiteuzy): prawo to ze stanowiska czysto finansowego miało przecież jakąś wartość. W przyszłości, przy prawidłowem wykonaniu otwierało ono skarbowi coraz obfitsze źródła dochodu, gdyż pod licytację przychodziła królewszczyzna „złustrowana i otaksowana“ na nowo; dawna kwarta z r. 1765 stanowić mogła chyba minimalną sumę czynszu; chcąc stanąć do licytacji, konkurent musiał ofiarować coś więcej nad takie minimum, a więc przy najmniej pomyślnych warunkach licytacji czynsz emfiteutyczny musiał być większym od kwarty. Wiemy też z ubocza, że licytacya sprowadzała nawet hazardownych kon-

*) Posiedzenia 65 z dnia 20/2 1789, 68 z dnia 27/2 i 71 z dnia 6/3 w Dyaryuszu (urzędowym) tom II, część 2, str. 117, 262, 282.

kurentów, którzy „z nieprzyjaźni ku starostom aukcyonowali bezwzględnie“. Przytem emfiteuci byli poddani pod wszelkie ciężary publiczne, jakie prawo na nich nałożyć może. i uwalniali się tylko od „dwojakiej kwarty“, którą czynsz zastępował *). Jakoż z rachunków skarbu kor. widzimy, że dochód z czynszu emfiteutycznego w dwuleciu 1786—1788 doszedł do 244.164 złp., a półtóry kwarty i półpodymne. płacone przez dawniejszych starostów i dzierżawców, zmniejszyło się tylko o 142.795 złp., zatem skarb osiągnął rocznego zysku na emfiteuzach już wtedy 100.000 złp. W okresie II wszakże zysk ten nie pomnażał czynnych zasobów skarbu; przeciwnie, uszczuplał je raczej gwoili rychlejszej spłacie długów.

W rachunkach skarbowych, jako dochód, figuruje jeszcze „Grosz 60-ty“, ale ten jest tylko dochodem kasowym, pobiera się bowiem, czyli raczej potrąca się z wypłacanych wierzycielom Rzpltej sum kapitałnych na rzecz komisarzy likwidacyjnych, którym prawo z r. 1775 taką właśnie przyznało zapłatę za ich prace przy rozpoznawaniu i sądzeniu pretensyi. Kasa skarbowa była tedy prostym pośrednikiem w załatwieniu tego rachunku: pobierała należność od zaspokojonych wierzycieli (po zł. 1 od każdego wypłaconych 60-ciu złp.) i wypłacała ją następnie komisarzom **).

Oto są źródła, któremi się zasilaly skrzynie skarbowe Rzeczypospolitej. Ale w tym okresie przeszedł pod dyspozycję władzy krajowej znaczny fundusz, zawarty w dobrach ziemskich i kapitałach, dawniej do OO. Jezuitów należący, po

*) Vol. Leg. VIII fol. 138 i nast. (str. 91—93) szczególnie §§ 2do, 5vo, 10mo. „O Banku Narodowym w Polsce ustanowić się łatwo mogącym“ (broszura) str. 6.

**) Wyjaśnienie takie znajdujemy w drukowanej broszurze in folio p. Kalkulacya Generalna percepty y expensy Rzpltej skarbu kor.... przez W. efa Rudnickiego starosty Konkolowni: bywszego superintendenta kasy Generalnej Rzpltej. Urzędowi Burgrabskiemu Grodzkiemu Starościńskiemu Warszawskiemu Zjazdowemu do weryfikacyi podana roku 1788, str. 8.

zniesieniu zaś Towarzystwa Jezusowego przez Klemensa XIV w r. 1773, przeznaczony na wychowanie narodowe. Ustanowiona przez tęż Delegację sejmową Komisya Edukacyjna ogłosiła w r. 1781 tabelę intrat i kapitałów *) „uroczystemi zapisami obwarowanych“ a 5⁰/₀ rocznie przynoszących; nie kładła w niej „tych dóbr, ani sum, ani dziesięcin o które windykacya rozpoczęta lecz nieskończona, ani oraz tych, względem których proces... jeszcze nie jest zaczęty“. Sumując wszystkie pozycye szczegółowe z tej tabeli otrzyaliśmy sumy następane:

Tab. 168.

Fundusze Komisji Edukacyjnej.

	Złp.	Gr.
Intrata z dóbr po-jezuickich w Koronie	384.539	9 ³ / ₆
„ „ „ w W. X. Lit.	533.447	24 ¹ / ₂
Kapitały zapisane na dobrach:		
ziemskich w Koronie	4,682.967	13
w W. X. Litewskim	2,431.042	13
	<u>7,114.009</u>	26
Procent od kapitałów (5 ⁰ / ₀) powinien wynosić	355.700	14
Suma dochodu rocznego	<u>1,273.687</u>	18 ¹ / ₃

Ten dochód zwiększał się ustawicznie, ale szczegółowych sprawozdań układać nie widzimy potrzeby, gdy fundusz edukacyjny nigdy w najtrudniejszych nawet czasach wojny nie

*) Druk p. t. „Komisya Rzeczypospolitej Edukacji Narodowej w Koronie polskiej i Wielkim Xięstwie Litewskim“. Tabele znajdują się w środku uniwersału, a na końcu data: dnia 10 marca 1781 i podpisy: Mich. Xzę, Poniatowski biskup płocki prezydujący, Hyacynt Małachowski podkanclerzy W. K., Joachim Chreptowicz podkanclerzy W. X. Lit., Stanisław Xzę Poniatowski Marszałek Rady Nieust., Mich. Mniszech sekr. W. W. X. Litew., Ignacy Potocki pisarz W. W. X. L., Adam Czartoryski G. Z. P., Andrzej Mokronowski, Franciszek Bieliński starosta czerski, Andrzej Zamoyski Ordynat.

był ku innym celom odwracany, a zakłady naukowe pod rządem Komisji doszły, jak wiadomo, do stanu znakomitego.

Usuwać z rozważania fundusz edukacyjny, porównajmy tylko ilość podatków okresu II z ilością podatków okresu I, a przekonamy się odrazu, że delegacja 1773—5 r., ten najhaniebniejszy ze wszystkich sejmów polskich, w zakresie skarbowości dokonała reformy śmiałej i rozległej. Sejm 1776 małoznacznie tylko wprowadził poprawki lub wyjaśnienia. Czy ten nowy system podatkowy przyniesie oczekiwane dochody? tego delegacja przy braku informacji statystycznych przewidzieć nie mogła. O tej kwestyi decydował ostatecznie ekonomiczny stan kraju, a poniekąd wykonanie przepisów. Ale my będziemy w możności dać zupełnie dokładną odpowiedź, skoro przejrzymy sprawozdanie czyli „Rachunki Generalne Sejmowe“ obu Skarbów Rzpltej.

70. Czas pomiędzy rozwiązaniem delegacji i zebra-
niem się nowego sejmu w r. 1776 wykazał, że zawodną była rachuba tych finansistów, którzy mniemali, że nowy system podatkowy dostarczy skarbowi koronnemu 18,341.461 a Litewskiemu 11,000.000 *) czyli razem około 30 milionów złp. Sprawozdanie Komisji Skarbowej Koronnej za czas od d. 8 kwietnia 1775 do 31 sierpnia 1776 r., a więc za 17 blisko miesięcy wykazało dochodu tylko 11,748.568 gr. 19, den. 17¹/₂ **). Stosunkowo wypadłoby zatem na rok mało co więcej nad 8 milionów zamiast spodziewanych 18-tu. Podobnie w Litwie rachunek 13-miesięczny (od d. 23 marca 1775 do 25 kwietnia 1776) wykazał dochodu tylko 5,492.488 złp. wraz ze „sperandą“ ***). Tego jednak szczupłego dochodu nie wprowadzimy do rozumowań naszych, ponieważ pochodzi z epoki

*) Vol. Leg. f. 133 str. 99 i f. 644 str. 402.

***) Arch. Kom. Sk. Kor. Nr. 98.

***) Dyaryusz 1776 sesya 44 z dnia 23 10 str. 433, i sumaryusz do fol. 434. Rzeczywiście pobranych przychodów było tylko 2,299.725 złp.; reszta zaznaczona „praenotatorie“.

anormalnej, przejściowej, gdy nowe podatki urządzone były po raz pierwszy, gdy pobór nie mógł się jeszcze odbyć prawidłowo.

Zasadnie rozważać można dopiero rachunki późniejsze od r. 1776. Tak też uczynimy. Postrzeżemy rozwój postępowy w zasobach i w wykonaniu budżetów. Rachunki Komisji Skarbowych systematyzują się. Komisya Koronna urabia sobie pewien wzór stały, z którym warto jest zapoznać się dla łatwiejszego oryentowania się.

Dzielią się Rachunki Skarbu Koronnego na sześć rozdziałów, oznaczanych numerami. I tak, Nr. I jest przeznaczony na obrachunek z Remanentu Sejmowego, Nr. II obejmuje „Dochody“ i „Expens“, Nr. III nosi nazwę „Opłata długów Rzpltej,“ Nr. IV zawiera Proweniencyę z dóbr Ostrogskich; pod Nrem V mieści się „Grosz Sześćdziesiąty“, nareszcie pod Nrem VI formuje się „Rekapitulacya“ wszelkich remanentów. Każdy z tych działów rozpadał się znów na dwie części: „Perceptę“ (przychód) i „Expens“ (wydatki). Rok skarbowy kończył się d. 31 sierpnia i nowy zaczynał się od d. 1 września. Zwykle we wrześniu lub październiku zbierały się sejmy ordynaryjne co lat dwa. Ztąd i rachunki bywają dwuletnie. Zaczynamy od Nru II jako najważniejszego i podstawowego. Dla oszczędności miejsca i pracy weźmiemy tylko trzy dwulecia, przeskakując przez drugie, i trzecie i piąte. Odrzucimy też grosze i denary.

Tab. 169.

Nr. II. Przychody dwuletnie Skarbu Rzpltej Koronnego.

	1776—1778	1782—1784	1786—1788
1. Podymne.	9,998.301	10,016.239	10,014,850
2. Półpodymne	709.989	659.782	659.717
3. Czopowe krajowe.	2,551.254	3,490.197	3,544.364
4. Półtory kwarty.	2,825.121	2,741.943	2,732.538
5. Lanowe	62.808	120.839	119.978

	1776—1778	1782—1784	1786—1788
6. Poglówne żydowskie.	991,651	1,107,478	1,261,667
7. Cło kupieckie	2,232,568	2,557,278	2,801,346
8. Cło szlacheckie	629,250	699,493	597,136
9. Cło od soli	285,894	279,551	317,813
10. Składne winne	3 91,931	322,875	218,842
11. Czapowe od likworów zagr.	728,454	779,942	731,944
12. Pobory	109,473	107,484	88,145
13. Papier stemplowany	642,936	759,198	854,040
14. Karty stemplowane	95,625	58 019	123,839
15. Kalendarze stemplowane	14,715	12,998	17,941
16. Księgi żydowskie stempl.	14,295	9,732	9,834
17. Proweniencya tabaczna.	648,029	1,713,352	2,152,895
18. Loterya krajowa	57,000	261,115	396,897
19. Miasto Gdańsk.	—	67,000	79,200
Miasto Toruń	14 070	6,700	—
20. Most pod Warszawą.	—	—	10,000
21. Percepta potoczna.	57,197	243,992	49,413
22. Hyberna	57,833	—	—
Suma Sumarum percepty.	23,154,953	26,015 127	26,981,718

Uzupełniając sumy ogólne tego działu dwuleciami, pominiętymi w powyższej szczegółowej tablicy, otrzymamy kompletny szereg w następnjej postaci :

Tab. 170.

Sumy ogólne z Nru II (w Koronie).

		Złp.	Gr.	Den.
I. Dwulecie	1776—1778	23,154,953	—	9 ¹ / ₄
II. „	1778—1780	25,832,766	16	1 ¹ / ₄
III. „	1780—1782	25,436,318	15	6 ¹ / ₂
IV. „	1782—1784	26,015,127	2	1 ¹ / ₄
V. „	1784—1786	26,661,971	—	3 ¹ / ₂
VI. „	1786—1788	26,981,718	29	6 ¹ / ₂

Tabele te przekonywają nas dowodnie, że dochody skarbu koronnego wzrastały z każdym dwuleciem, oprócz III.

Takie samo zjawisko objawia się i w skarbie litewskim, chociaż do Komisji Skarbowej Litewskiej zakradł się nieład, który się odbił i na jej sprawozdaniach. Nie znając ksiąg

oryginalnych, nie możemy wyklarować rachunków i poprze-
stać musimy na tych tylko materiałach, jakich nam dostar-
czają dyaryusze sejmowe *).

Tab. 171.
Przychody Skarbu Rzeczypospolitej W. X. Litewskiego.

	1778—1780	1780—1782	1782—1784	1786—1788
	Złote	Złote	Złote	Złote
	Gr.	Gr.	Gr.	Gr.
1. Podtymne	1778—1780	1780—1782	1782—1784	1786—1788
2. Czopowe 10 grosza (wiejskie, z karczem i szynków)		4,128,577 —	4,134,970 10	4,165,338 —
3. Podłowne żydowskie		541,104 9 $\frac{1}{2}$	541,943 27	552,600 8
4. Kwarta sowna (z przybył- sca na nowych lustracjach		626,158 22 $\frac{1}{2}$	642,635 15	682,072 —
5. Młynowe (czyli kolowe)		2,224,747 14 $\frac{1}{6}$	2,206,667 14 $\frac{1}{6}$	2,230,785 19
6. Czynsz Magdeburcki . . .		63,656 —	63,732 —	63,732 —
7. Percepta z cel splaynych i ładowych (po oddzieleniu 3-cj części Skarbowi JK Mia zostało sie)	Za 2 raty: 4,835,681 29 $\frac{1}{6}$		63,081 17 $\frac{1}{6}$	63,373 25 $\frac{1}{6}$
8. Czopowe miejskie (z Wina, Kowina, Mińska, Nowogród- ka, Wilkomierza, Polocka)	Za 3 raty: 7,319,056	1,444,500 14 $\frac{1}{6}$	1,813,043 28 $\frac{1}{6}$	1,716,812 18 $\frac{1}{6}$
9. Stempel kart	a za 5 rat: 12,151,738	301,553 13 $\frac{1}{3}$	384,954 22 $\frac{1}{6}$?
10. Procent tabacyny	8 $\frac{1}{3}$	5,344 —	24,815 13 $\frac{1}{6}$?
11. Procent pożyczny (Vant b- tuli: kwadrupli waleńców i adudykatów)	Złot 2-let- chiot 2-let- za 4 raty $\frac{1}{6}$	119,504 —	275,292 3	?
12. Procentowe		66,476 27 $\frac{1}{6}$	72,705 29 $\frac{1}{6}$?
Remnant		182,505 5 $\frac{1}{6}$		
Od Tyzenhuza pobrano		22,246 7 $\frac{1}{3}$	31,990 22 $\frac{1}{6}$	291,236
Od Tyzenhuza pobrano		474,284 19 $\frac{1}{2}$	35,673 21	
Suma effict	9,723,791 —	10,262,112 10 $\frac{1}{6}$	12,258,931 27 $\frac{1}{6}$	10,365,136 —

*) Kolumna I pochodzi z Dyaryusza 1780 r. stronie 145 i 155; pominęliśmy pozycje szczegółowe z powodu niesystematycznego i zagma-

Sumy ogólne z obu ostatnich tablic nie wyrażają jeszcze wszystkich wpływów skarbowych, całkowitego dochodu dwuletniego, bo prócz numeru drugiego rachunki koronne zawierają jeszcze „perceptę“ w N-rach I, III, IV i V. Wprawdzie do percepty Nru III na opłatę długów wchodzi 1 milion brany z funduszków skarbowych, wprawdzie percepta grosza 60⁰ (zwykle mała, kilkanaście lub kilka tysięcy wynosząca) nie była rzeczywistym dochodem; wszakże znajdują się w tych działach bardzo poważne pozycje jak 1,200.000 „daru“ duchowieństwa (subsidiu charitativum), lub 607.000 z dóbr Ostrogskich. Żeby więc rzeczywistą „sumę summarum“ otrzymać, dodać wypada sumy wszystkich pięciu działów. Nie robiła tego Komisya Skarbowa, poprzestając na sumowaniu samych remanentów. My jednak wykonaliśmy to działanie, nie potrącając funduszu skarbowego na długi obracanego, ani grosza 60-go, by nie naruszyć równowagi z expensą. Otrzymaliśmy dla Korony następujące wypadki:

Tab. 172.

Sumy ogólne przychodów koronnych ze wszystkich 5u działów.

	Złp.	Gr.	Den.
I. 1776—1778 . .	26,028,093	5	13 ¹ / ₂
II. 1778—1780 . .	29,084,748	3	9 ³ / ₄

twanego ich układu ratami pojedynczemi; kolumna II z Dyaryusza 1782 str. 109; kolumna III z Dyaryusza 1784 karty 150; nareszcie kolumna IV z Dziennika Czynności S. G. W. sesya z dnia 18.3 1791. Ponieważ jestto publikaçya nieurzędowa i pośpiesznie prowadzona, więc nie mamy zupełnego zaufania do wymienionych w niej liczb; nadto brak tu czterech pozycyj; jednakże suma jest dokładna; mogliśmy ją bowiem uformować z wzmianki uczynionej przez Deputację sejmową w „Relacyi examinu rachunku Komisyi Skarbu W. X. Lit.“ z lat 1788—1790 etc. przez Butrymowicza... w drukarni Dufoura str. 21. Wiemy, że podobna Relacya z dwulecia 1786—1788 była ogłoszona drukiem, aleśmy jej nie oglądali.

III. 1780—1782 . . .	29,586,204	—	2 ³ / ₄
IV. 1782—1784 . . .	31,052,429	22	7 ³ / ₄
V. 1784—1786 . . .	31,733,558	3	9 ¹ / ₄
VI. 1786—1788 . . .	32,194,412	24	10 ¹ / ₄

Co do skarbu Litewskiego i tam odbywała się opłata długów Rzeczypospolitej z funduszu skarbowego w ilości 250.000 rocznie, tudzież z daru duchownego, po 100.000 złp. wynoszącego. Należałoby przeto powiększyć sumy dwuletnie z tablicy 168 o 700.000 złp. każdą. W dwuleciu 1782—1784 znajdujemy opłaconych aż 781.591 złp. gr. 27, ale przy panującym w Komisji Litewskiej nieładzie, nie śmiemy liczby takiej brać za normalną. Przecież 700-tysięczna suma powinna być pewną, a w niej 200.000 od duchowieństwa stanowiły dochód rzeczywisty i wpływać akuratnie musiały. Grosza 60-go rachunki litewskie nie zaznaczały oddzielnie. Dodając przeto wzmiankowane 700.000, otrzymamy:

Tab. 173.

Sumy ogólne przychodów Litewskich.

		Złp.	Gr.
I. 1778—1780 . . .	około	10,423,791	
II. 1780—1782 . . .	„	10,962,112	10 ¹ / ₃
III. 1782—1784 . . .	„	12,958,931	27 ¹ / ₅
IV. 1786—1788 . . .	„	11,065,136	

Jakkolwiek sumy te niezupełnie czynią zadość wymaganiom dokładności, wykazują jednak wzrost dochodów w skarbie litewskim podobny do wzrostu w Koronie. Z wielkiem prawdopodobieństwem zawnioskować możemy, iż ogół dochodów w dwuleciu 1776—1778 wynosić mógł około 10-ciu a w 1786—1788 około 11 milionów złp. Dodając te przypuszczalne liczby do I i VI sum z tab. 172 i biorąc połowę otrzymanych tym sposobem sum nowych, oznaczyć możemy przybliżony przychód roczny obu skarbow Rzpltej.

Mr. 174.

na 18.000.000 w latach 1776 i 1777, a na 21,600.000 w latach 1787 i 1788 oprócz skarbu królewskiego, który miał w owym czasie 6 do 8 milionów rocznie (Tab. 142, 143).

Rzuciwszy okiem na Nr. 161 i 151, przekonamy się odrazu, że w uszczuplonej rozbiorem Polsce dochody okresu II-go zwiększyły się $1\frac{1}{2}$, a potem $1\frac{3}{4}$ razy w porównaniu z najwyższymi dochodami przedrozbiorowego królestwa po reformie Czartoryskich, a $2\frac{1}{2}$ do 3-ch blisko razy w porównaniu z ciężarami państwowymi z r. 1748.

¶1. Przewróćmy teraz kartę księgi rachunków generalnych koronnych i przypatrzmy się wydatkom.

Tu sejm z r. 1775 zapisał też jedną pożyteczną zasadę—płatność wszystkich urzędów państwowych. W wykonaniu jej wprowadzić nie umiał oprócz skali wynagrodzenia na ilości i wartości pracy; wyznaczając kolosalne pensye dygnitarzom, a maluczkie rzeczywistym pracownikom, alimentował butę pańską: ale taką przynajmniej korzyść przyznać można nowej zasadzie, że człowiek ubogi mógł teraz urzędować w Komisjach i że dygnitarze przy ogromnych pensjach swoich mniej kosztowni byli dla kraju, niż przy dawnem bezpłatnem urzędowaniu.

Ale po za tą innowacją niewiele mądrości i dobrej woli znajdziemy w dyspozycjach wydatkowych delegacyi. Owszem tu się mieści główne brzemie win i nieprawości konfederatów Ponińskiego: nagrody, gratyfikacye, pensye, dożywocia, zamiany etc. dla ludzi, którzy właśnie najgorzej się ojczyźnie zasługiwali—„bez rzucania losów vestimenta Reipublicae diviserunt“ jak powiadał jeden z posłów (Dobiecki w r. 1776 *). Obliczono, że suma rozszafowanych pensyj wynosiła 299.000 złp. rocznie (w tej liczbie znajduje się 100.000 dla Poniń-

*) Dyaryusz 1776, str. 151, tabela ad fol. 118.

skiego, po 20.000 Twardoskiemu i Rogalińskiemu, 5.000 podlemu Boskampowi); suma rozdanych kapitałów wynosiła 1,589.750 złp. (w tej liczbie Ponińskiemu i Radziwillowi marszałkom po 40.000, Drewnowskiemu sekretarzowi i redaktorowi głównych konstytucyj politycznych 100.000, Szysze regentowi konfederacji litewskiej 10.000), nareszcie sumę oddanych dochodów publicznych na 367.106 złp.; w tej liczbie Branicki otrzymać miał dochodów na złp. 117.935 gr. 16, oprócz zwrotu dochodów z Białej Cerkwi 79.412, półpodymnego i hyberny w dwóch cyfrach na 31.620 i kwarty z Lubomli w ilości 39.706 złp.). Tym sposobem prócz zamian w dobrach jak np. Lachowicz o 50.000 intraty na cztery starostwa o 300.000 dochodu dla Massalskiego biskupa wileńskiego, delegacya obarczyła kraj ciężarami na rzecz swoich członków.

Tab. 175.

W kapitałach 3,289.924 złp. z których dochód à 6 proc.	197.395
W pensjach.	299 000
W oddanych dochodach publicznych	<u>367.106</u>
Razem.	863.501

Nadto:

Stanisławowi Augustowi pensji	5,000.000
Na amortyzację długów (7m).	<u>900.000</u>
Razem.	5,900.000

Ułożyła też delegacya „tabelę expens cywilnych i wojskowych“ na 29,341.641 złp. dla Korony i Litwy *), w której hojnie położyła pensye Radzie Nieustającej, ministrom, różnym komisarzom, a nie wspominała o gratyfikacjach i nagrodach, oraz o spłacie długów królewskich i Rzeczypospolitej. Budżet taki był niemożliwym nawet w końcu II okresu

*) Vol. Leg. VIII, f. 153, (str. 99, i fol. 643 (str. 401):

przy uporządkowanych i zwiększonych dochodach, cóż dopiero w r. 1775! We wszystkich galeziach służby objawił się przeto deficyt przerażający. „Fundusz na wojsko z czołowego i podymnego nie wystarczył; reszta podatków nie wystarczyła na skarb JKMci; wielu zaś z cywilnych nie prawie nie zapłacono“. Marszałek w. k. Lubomirski mówił: „Jestem i ja w tym kazusie, gdy na chorągiew węgierską, już trzeciej nie odbierając raty, expens na nią do stu kilkunastu wynoszący tysięcy z własnych zastąpiłem pieniędzy; gdy na oficyalistów nie doszła płaca, z których jedni służą bez zapłaty, a drugim ja płacę, a jednak wyznaczona na nich płaca nie jest darmodajna... WK. Mość 25.000 suppe-dytować raczyłeś“. Hryniewiecki kasztelan kamieniecki wołał: „Podana tabela przerażać powinna: percepty 15,070.173 złp. gr. 9, pien. 4, a expensy 34,800,183 złp. gr. 20, pien. 12, więc brak 19,750.000“ *).

Takie było położenie finansowe, gdy się zebrał sejm skonfederowany w r. 1776. Konfederację tę zawiązywał niepraktykowanym dotąd przykładem sam król; działał on w porozumieniu ze Stackelbergiem i z Radą Nieustającą; legalność była pogwałconą; posłów przepuszczala do sali gwardya królewska przez kołby: ale marszałkiem został poważany i uczciwy człowiek — Mokronoski, weszło trochę ludzi nowych do izby i dawni członkowie delegacyi przyszli już do upamiętania. To też sejm niezwłocznie zabrał się do spraw skarbowych. O podwyższeniu dochodów nie mogło być mowy, trzeba było tedy myśleć tylko o oszczędnościach, o zmniejszeniu wydatków.

Nasamprzód skasowano wszystkie gratyfikacye, nagrody, wdzięczności. Następnie złożono kilka projektów zmniejszonej tabeli expens. Massalski (bp. Wileński) rozpiisał dla służby cywilnej złp. 2,671.794 w Koronie i 1,402.666 w Litwie, a z wydatkami wojskowymi 11,628.461 na Koronę i 5,208.108

*) Dyaryusz 1776, sesya 17 z dnia 19.10, str 122, 123, 128.

na Litwę; Lubomirski marszałek w. k., nie tykając budżetu wojkowego, zmniejszał placę służby cywilnej do 3,835.461 i 1,958.000, a Markowski redukował budżet cywilny do 5,012.794 dla Korony i 2,523.387 dla Litwy, wojkowy zaś do 8,726.108 złp. dla obu narodów; umieścił jednak nietkniętą placę dla Rady Nieustającej, podając motyw charakterystyczny: „Lepiej niech własna ojczyzna płaci, bo gdyby (konsyliarz) był placony od obcej, życzliwiejby tej sprzyjał, która płaci“. Rozprawy, jak zwykle, gdy mowa o podatkach, były mozolne. Zniecierpliwiony Stanisław August mówił nareszcie: „Pokazałem, że tylko 1,401.668 złp. nie dostaje. Podane były na to siedm gatunków podatkovania do wyboru; odchylałem kolejno to, co się nie podobalo. Gdy nakoniec i kwarta od starostw nie jest do smaku, zostały tylko dwa rodzaje: z papieru stempłowego i z tabaki... Jutro trzydniówka expirat: dies decisionis zająśnieje“. Zatwierdzono w końcu tabelę, podobno od króla do łaski podaną *). Tabela ta stanowi budżet obowiązujący dla Komisyj Skarbowych; była też przez nie z możliwą ścisłością wykonywana i stała się regulatorem całego gospodarstwa finansowego w okresie II, a po części w III-cim. Podajemy ją przeto do pilnego uwzględnienia, wszakże nie podług Voluminów Legum **), ale w takiej, nieco inaczej usystematyzowanej formie, w jakiej ją Rachunki Sejmowe zwykle powtarzają. Od siebie dodajemy tylko numeracyę i objaśnienia pojedynczych pozycyj w przypiskach.

Tab. 176.

Tabela (budżet) expensy Koronnej (roczna).

	Złp.	Gr.
1. Skarbowi JKMcI	2,666.666	20

*) Dyar. 1776 r., sesye 17 i 29 z dnia 19 9 i 2 10, str. 131, 204, 222, 250, 267.

**), Vol. Leg. VIII, fol. 890, (str. 550).

2.	a) Konsyliarzom Rady Nieustającej podług konstytucyi osobnej *)	220.000
	b) Subalternom Rady Nieustającej.	80.000
3.	Departament Marszałkowski.	
	a) JW. NN. Marszałkowi W. K.	60.000
	b) JW. NN. Marszałkowi Nadwornemu Koronnemu.	40.000
	c) Na chorągiew Węgierską do Łaski należąca	67.461
	d) Na oficyalistów Marszałkowskich	36.000
4.	Departament Kanclerski:	
	a) JW. NN. Kanclerzowi w. k. **)	60.000
5.	Departament Skarbowy:	
	a) JW. NN. Podskarbiemu w. k.	60.000
	b) JW. NN. Podskarbiemu Nadwornemu kor.	32.000
	c) 10ciu Komisarzom Skarbowym wraz z Instygatorem kor.	100.000
	d) Na oficyalistów Skarbowych	100.000
	e) Na Korpus Milicyi Skarbowej	120.000
	f) Na expens prawną *** i drobną.	000.000
	g) Na koniagraty, alewiacye, decesa i za Lubomlą W Rzewuskiej wojewodzinie wołyńskiej****)	00.000

*) W tabeli Vol. Leg. pozycya ta nie znajduje się.

**) W tabeli kanclerz nie wymieniony; tylko dla podkanclerzego jest 40.000; zmiana jednakże nastąpiła już w roku 1776 na skutek decyzyi Rady Nieustającej. (Sprawozdanie Morskiego dnia 13 I 1791 w Dyaryuszu urzędowym 1790, tom I, cz. 2, str. 44).

***) To jest w sprawach sądowych, przez Komisję wyznaczonych i t. p.

****) Dobra Luboml, niegdyś Wyhowskiemu nadane, po długich procesach ostatecznie w roku 1768 przez Komisję sejmową Fr. Xaweremu Branickiemu przysądzone; ponieważ atoli Antonina Rzewuska miała na nich dożywocie, więc sejm 1775 r., pozwoliwszy Branickiemu objąć niezwłocznie dobra te w swoje posiadanie, obciążył Skarb Koronny roczną opłatą 70.000 na rzecz wojewodziny. Innemi słowy, była to pensya płacona Branickiemu ze skarbu, oprócz pensyi hetmańskiej (Vol. Leg. VIII, f. 246, str. 143). P. Rzewuska cieszyła się długim życiem: płacono jej jeszcze w 1793, a nawet 1794 roku, chociaż przy rozprawach o tej pozycyi w r. 1776 (Dyaryusz str. 293) Gurowski pocieszał sejmujące stany, „że wiek damy niedługą pewnie skarbowi koronnemu uczyni przykrość”.

6. Różne expensa:

a) JW. NN. Marszałkowi Trybunału Kor. *) . . .	20,000
b) JW. X. NN. Prezydentowi Trybunału Kor. . . .	10,000
c) Na fundusz umorzenia długów Rzeczypospolitej.	500,000
d) Na posłów zagranicznych, gabinet, tłumaczy i szkołę Orientalną w Konstantynopolu **).	000,000
e) Na pensye sędziom pogranicznym braclawskim, kijowskim, podolskim	00,000
f) Na reperacye pałaców i zamków Rzpłtej (war- szawskiego i krakowskiego ***)	00,000
g) JW. NN. Marszałkowi Sejmowemu	13,333 10
h) Ur. NN. Sekretarzowi Sejmowemu	3,333 10
i) Na szkołę rycerską czyli Korpus Kadetów . . .	200,000
k) Na szpital generalny warszawski (Dzieciątka Je- zus)	25,000

7. Pensye, rekompensy i gratyfikacye:

a) Najj. królewiczom, książętom saskim Xaweremu i Karolowi ****)	178 666 20
---	------------

*) W tabeli dodana uwaga: „Deputatom wraca się skrzynka podług dawnych praw“.

**) Szkołę Orientalną w Stambule założył z rozkazu Stanisława Augusta „dla sposobienia młodzi polskiej do potrzebnej ojezynie usługi“, Tomasz Aleksandrowicz podkomorzy nadworny i poseł extraordinaryjny do Porty Otomańskiej. Sejm 1766 roku nakazał Skarbowi Ob. Nar., aby na utrzymanie jej wypłacał „taką sumę corocznie, jak się pokaże z obrachowania nieodbitych wydatków“. (Vol. Leg. VII, f. 486, str. 215). Znajdujemy w tabeli z roku 1768 (Vol. Leg. VII, f. 638, str. 299) sumę 30,000 złp. wyznaczoną „na utrzymanie szkoły języków Orientalnych w Konstantynopolu“. Od roku 1776 w rachunkach skarbowych koronnych i litewskich figuruje stale 10,000 złp. rocznie na tę szkołę; o jej „prezesie“ mówi Stanisław August w Grodnie w roku 1793, że pozostał nawet po odwołaniu posła Piotra Potockiego ze Stambułu (Opisanie Sejmu 1793 rękopis str. 90). Ilu było w niej uczniów? jakie wykłady? jakich wydała wychowawców? nie wiemy. Nie wspomina o niej nawet Mikosza, dworzanin Stanisława Augusta, który w roku 1781 jeździł do Konstantynopola i wydał 2-tomowy opis cesarstwa tureckiego.

***) W Tabeli 90,000, w rachunkach rozmaite sumy.

****) Konstytucya z roku 1768 „pragnąc uroczycie oświadczyć poważanie krwi Najjaśniejszych Augusta II y Augusta III“ wyznaczyła „na przyzwolną oprawę“ po 12,000 czer. zł. rocznie każdemu z nich; w roku 1775-

b) WW. Oficyalistom ziemstwa i grodu warszawskiego *)	00,000
c) Mikulskiemu i sukcesorom Buczowa **)	6,000
8. Na expens extraordinaryjny ***)	00,000
9. Na wojsko Koronne (żold podług tabel od Prześw. Komisyi Wojskowej podawanych).	6,290,000
10. Na exaktorów podatków Rzpltej *****)	74,000

zmniejszono tę pensję do 208.000, a w roku 1776 do 178.666 na obu (Vol. Leg. VII, fol. 609, VIII, fol 153, 891).

*) W tabeli oznaczone pozycye: α) dla sędziów... żyjących 10.000.

β) dla pisarza ziemskiego grodzkiego warszawskiego za wydawanie ekstraktów konstytucyj 10.000, γ) Ur. Kraszewskiemu generał-majorowi 20.000. Jenerał Kraszewski regimentarz wielkopolski, był, zdaje się, jednym z dwóch oficerów, którzy spełnili obowiązek żołnierza i bronili granicy w roku 1772. Gdy się zbliżyły wojska pruskie, Kraszewski posunął się przeciwko nim o ćwierć mili; oddział jazdy, sto głów z dobytymi szablami miał atakować Polaków, lecz Kraszewski kazał swoim ludziom zsiąść z koni i przywitać nieprzyjaciela ogniem. Spostrzegłszy to, oficer pruski powstrzymał swój szwadron i zawiadomił Kraszewskiego, że nie ma rozkazu bić się. Tak opowiedział tę sprawę Poniński na posiedzeniu delegacji. (Pr Del sesya 41, Zagajenie III, str. 257) z nadmienieniem, że Kraszewski dotychczas ma tam swoją konsystencję. Podobno król kazał stawiać opór Prusakom—naturalnie pozorny, dla oka ludzkiego. Z czasem zaczęła się tworzyć przesadna o Kraszewskim legenda. Branicki w kilka miesięcy później świadczył „jako wódz“, że „pierwsza krew jego (K-go) lała się za kraj“. Pr. Del. Zagajenie VI 10.12 1774, str 62), a Suchorzewski na sejmie czteroletnim opowiadał już o K-m, że „w sto koni nie zląkł się jenerała pruskiego, dwiema tysiącami ludzi dowodzącego, którego zniósł, rozpędził, samego enerała z orderów odarł i okul w kajdany — lecz cóż się stało? Intryga w Warszawie to zrobiła, że Kraszewskiego ztamąd cofnięto“. (Dz. Czyn. S. G. W. sesya 309, nie 306, z dnia 6.9 1790. Porównać Vol. Leg. VIII, f. 222).

***) Za ocalenie króla podczas zamachu, dokonanego w dniu 8.11 1771 roku: „Sławetny niegdyś Jerzy Buczów i Szymon Mikulski, z których pierwszy w tymże razie życie swoje, broniąc Nas, na ofiarę śmierci zamienił, drugi zaś śmiertelnie zranionym został“. Vol. Leg. VIII, fol. 304, str. 169. Mikulski umarł w roku 1788; po śmierci jego pensya ustała.

****) W tabeli oznaczona suma 300.000, w rachunkach jest zmienna.

*****) W tabeli umieszczone są jeszcze „sumy kapitalne“, które ratami uspokoić należy z funduszu „umarzającego“ 5 pozycyij razem na 1,226,477

Tabela niniejsza odpowiada tabeli przychodów (Tab. 169) i w rachunkach sejmowych stanowi drugą połowę działu IIgo pod napisem: „Expens dwuletni Skarbu Koronnego a die 1 Septembris anni 17... ad ultimam Augusti 17...” (z dniem ostatnim sierpnia bowiem zamykał się rok finansowy podług regulaminu przepisanego w roku 1775). Sejm z roku 1776 oznaczył wszystkie bez wyjątku pozycje cyframi stałymi, których suma ogólna wynosi 11,628.461 złp. (prócz pozycji długowych). Ale w wykonaniu siedem pozycji, któreśmy oznaczyli zerami, mianowicie 5 f i g, 6 d, e, f, 7 b, i 9 — stały się ruchomymi, zmiennymi. Tym sposobem budżet rozpadł się niby na dwie części: stałą i zmienną, okolicznościową, wszakże nie wskutek systematycznego przeprowadzenia jakiejś zasady finansowej, lecz w drodze faktu, przez wpływ okoliczności pod kierunkiem Rady Nieustającej, która nie wahała się korzystać z przyznanej sobie atrybucji tłómaczenia praw i wydawania dyspozycji do Skarbów. To też w miarę wzrastających dochodów i suma wydatków przekracza ową normalną tabelę sejmu z roku 1776. Obie części zarówno podlegały rewizji deputacyj sejmowych, gdyż obie objęte były rachunkiem.

Ponieważ Komisya Skarbowa Koronna prowadziła teraz swoje rachunki porządnie i układała je podług jednego szematu, przeto, posługując się podaną obecnie tabelą (176), możemy odrazu obejrzeć cały szereg budżetów, wykonanych w ciągu sześciu dwuleci (1776—1788). Czytelnik, nie zaglądając do oryginałów, będzie w stanie odtworzyć sobie najważniejszy II dział rachunków sejmowych za pomocą następczej metody:

zł. 1 gr. W rachunkach mieszczą się one w dziale III, tu zaś znajduje się zwykle pozycja dodatkowa, tabelą nieobjęta, mianowicie 11. Na Lustratorów głów żydowskich, zmienna: przeciwnie pozycja 10 na exaktorów podatków ukazuje się w rachunkach, chociaż nie ma jej w tabeli, ale jest stałą.

Tab. 177.

Pozyccye niestałe w Expense Nr. II Rachunków Sejmowych Koronnych.

	I dwulecie 1776—78	II dwulecie 1778—80	III dwulecie 1780—2	IV dwulecie 1782—4	V dwulecie 1784—6	VI dwulecie 1786—8
5 f. Expens prawny i drobny	72,638-16-17	60,000	102,633-18-14	83,879 20-2 ¹ / ₂	92,952-22-8	322,695-15-5 ¹ / ₂
g. Konflagracye, al- lewijacye, decesa 6 d. Na posłów, rezyd. domaczoów etc. . .	301,743 9-8 ¹ / ₂	266,292-2-3 ¹ / ₂	227,736-22-6 ⁵ / ₈	204,538-2-4 ¹ / ₂	268,856-28-16 ¹ / ₂	
e. Sędziom pogrami- nicznym	516,494-7-12	324,910	338,530	475,224-21-9	567,800-15	512,200
7 b. O Fryalistom Ziemstwa i Grodu Warszawskiego . .	40,000	58,000	38,666-20	106,500	68,666-20	80,666-20
8. Expens extraordy- naryjny	234 257-3	737,529	554,221-21	592,298-4 6	588,725-15-3	600,000
11. Na Lustrato- rów głów żydow- skich,			19,866-18		29,992	22,261-21
12. 7 b β Kra- szewskiemu G. M.	40,000	40,000	35,111-3-6			

a) w każdym dwuleciu trzeba powtórzyć pozycje stałe, mnożąc je przez dwa i wynotować parę zmian przypadkowych *).

b) dopisać pozycje zmienne na miejsce zer podług 177-ej tabelki:

Gdy więc dodamy odpowiednie kolumny niniejszej tabelki do poprawionych należycie liczb części stałej w Tab. 176tej: wypadną nam z zupełną dokładnością sumy ogólne Expensy Nr. II Rachunków (Summa Summarum Expensy) a mianowicie:

Tab. 178.

I.	1776— 8 . . .	23,092.867	9	10 $\frac{1}{2}$
II.	1778—80 . . .	23,537.406	—	8 $\frac{1}{2}$
III.	1780— 2 . . .	23,335.443	12	17 $\frac{3}{4}$
IV.	1782— 4 . . .	23,650.837	4	10
V.	1784— 6 . . .	23,647.774	15	1 $\frac{1}{2}$
VI.	1786— 8 . . .	23,715.049	26	14 $\frac{1}{2}$

Odciągnąwszy zaś te liczby (Tab. 178) od odpowiednich liczb Tab. 170, otrzymamy szereg remanentów z działu IIgo („Remanent ad Nrum II“).

Dla historyka mają szczególny interes dwie pozycje części ruchomej budżetu, mianowicie 6 d na posłów, rezydentów, gabinet, tłumaczów, szkołę orientalną i 8 expens extraordinaryjny, w nich bowiem odbija się ruch interesów

*) Mianowicie: w Iem dwuleciu na Radę Nieustającą najprzód jednoroczną płacę 220.000, potem trzy raty dla pierwszej Rady 454.415 gr. 28 den. 9, na Oficyalistów Skarbu Koronnego 199.833 gr. 10, na Milicyę Skarbu Kor. 227.422 gr. 20, na exaktorów podatków Rzeczypospolitej 74.244, królewiczom saskim 178,666 gr. 20; w 2gim dwuleciu na Radę Nieustającą 460.226, na Oficyalistów Skar. 198.000; w 3iem dwuleciu Rada Nieustająca 433.995 gr. 14 den. 9; w 4tem dwuleciu Rada Nieustająca 480 681 gr. 19 den. 6; w 5tem dwuleciu Rada Nieustająca 460.000, w 6tem dwuleciu Rada Nieustająca 460.000, Kancelerzowi Kor. 110.000.

bieżących, dynamika rządu. Pozycje te były usprawiedliwione rachunkami szczegółowemi, z których wyciąg podajemy; pozwalamy sobie zmieniać tylko porządek pozycji dla lepszego usystematyzowania tychże.

Tab. 179.

Expens extraordinaryjna.

W I-em dwuleciu. Za sancjami Konfederacyi Głnej: 3 deputowanym do wojska i komisarzom do rozgraniczenia z Dworem Berlińskim 14.246 gr. 7 den. 9. Za asygnacjami Rady Nieustającej: Najęcie palacu dla posła rosyjskiego 50.250, na Dworzan i potrzeby kancelaryi Rady Nieustającej 10.000, metrykantom i pisarzowi Asesoryi 40.000. Za dyspozycjami Komisji Skarbowej: expens na stancję dla posła tureckiego i „na podróż wyjeżdżając z Polski“ 106.896 gr. 3; expens około czyszczenia rz. Pilicy 12.864.

W II-m dwuleciu. Podług asygnacyi (R. N.) za marszałka JW. Twardowskiego: Szl. Tepperowi za najem palacu dla posła rosyjskiego jedna rata 16.750. JW. Branickiemu hetmanowi w. k. 105.000, JW. Mokronowskiemu Gen. Inspektorowi 120.000, JW. Twardowskiemu za expens przy rozgraniczeniu 7.654 gr. 22 den. 9, W. Goltzowi Exercyer-Maystrowi Wojsk 8.000, Ur. Bonarowi (też) 1.000; na expens czyszczenia rz. Pilicy 2.135 gr. 7 den. 9; na brukowanie ulicy na Pradze od mostu 11.076 gr. 20, Ur. Kosakowskiemu tlómaczowi ruskiemu 10.000. Podług asygnacyj za marszałkostwa JW. Potockiego: Szl. Tepperowi za najem palacu dla posła rosyjskiego za lat dwa 67.000, na expens czyszczenia Pilicy 40.000; na bruki warszawskie 30.000; na expens demarkacyi z Rosją 53.000, na reparacyę ratusza piotrkowskiego 21.000, expens ex re powietrza 1.675 etc.

W III-m dwuleciu. Szl. Tepperowi za najem palacu dla posła rosyjskiego 67.000; expensa ex re powietrza 47.315; na

reparacyę okopów warszawskich 6.000, na reparacyę ratusza piotrkowskiego 17.000 i lubelskiego 50.940; expens czyszczenia rz. Pilicy 44.000, bicie tam pod m. Steżycą 9.000, miastu Poznaniowi 15.000, bruki warszawskie 30.000; expens demarkacyi z Nową Serbią 18.000, potrzeby koszar kamienieckich 22.649. De Vitte komendantowi fortecy kamienieckiej 12.000 etc.

W IVm dwuleciu. Na fabrykę pogorzonego palacu Rzeczypospolitej 200.000, z tegoż funduszu na budowę palacu Rzpltej 10.375; Ur. Mroczkowi na popieranie sprawy o najazd 500, na żywienie więźniów o najazdy obwinionych 1.200; na reparacyę ratusza piotrkowskiego 4.000 i poznańskiego 20.000, Urodz. Leymanowi na bicie tamy przy moście warszawskim 28.000 i 1.800 etc.

W Vm dwuleciu. Na ubezpieczenie i utrzymanie tam na Wiśle pod Warszawą 14.000, na dokończenie tamy pod Steżycą 2.000; za zrobienie mapy od ściany pruskiej Ur. Skarżyńskiemu 1.500, na wystawienie domów nad granicą turecką do odbywania kwarantanny 22.000 etc.

W VIIm dwuleciu. Opatrzenie potrzeb fortecy Kamieńca Podolskiego 18.000; na pomnożenie magazynów zboża tamże 30.000; reparacya bruków warszawskich 30.000, na restauracyę miastu Piotrkowu 30.000, na gwałtowne potrzeby m. Poznania 15.000, na ulżenie podatków m. Krakowu 16.000; amunicye Ukrainy i Podola 10.000; expensy przedsejmowe 1.800 etc.

Inne ważniejsze pozycye do Tab. 180.

W Im dwuleciu. Expens posła tureckiego 184.666 gr. 7 denar. 12 (na tegoż posła znajduje się jeszcze suma 106.896 w tab. 179). Na kancelaryę Departamentu Sprawiedliwości w Radzie, Nieustającej 4.000, J. O. Xięciu Stanisławowi Poniatowskiemu w poselstwie do dworu petersburskiego 25.125.

W IIIm dwuleciu. Powrócenie awansów J. K. Mości 107.246.

Tab. 180.

Na posłów zagranicznych, rezydentów, gabinet, tłumaczy i szkole orientálną w Stambule.

	1776—8	1778—80	1780—2	1782—4	1784—6	1786—88
1. JW. Debolemu ministrowi w Petersburgu.	23,207	15,750	32,687-15	36,000	36,000	34,500
2. Ur. Goltuchowskiemu, sekretarzowi tamże.	2364-22-9	3,000	4,800	4,000
3. JW. Bukatemu, ministrowi w Londynie	10,251	36,900	36,000	36,000	36,000
4. Anticnemu, ministrowi w Rzymie.	6,700	40,500	36,000	36,000	36,000
5. Corticellemu, ministrowi w Wiedniu	46,750	46,000
6. Pokubiato, sekretarzowi Legacji tamże	1,708-15	13,188-20	14,000	14,400	14,400	13,800
7. Ur. Zabłockiemu, rezydent. w Berlinie	14,838-25	23,272	28,800	28,800	28,800	27,600
8. Ur. Zabłockiemu, agentowi w Chersonie	10,300	16,200	26,833-10
9. JP. Zawiszcy, rekompensy za usługi na rezyden- cyi w Holandyi	11,959-15	30,000	30,000
10. JP. Bosecamp Lasopolskiemu 143,473 i Ewerhar- dowi	126,125	33,000
11. Na expensę ekstraordynaryjną ministrów i rezyden- tów u dworów zagranicznych	34875-22-9	18,460	16,751
12. Na expens szkoły języków orientálnych.	6,000	6,000	40,000	38,333-10
13. Na ekstraordynaryjną expens Departamentu Intere- sów Cudzoziemskich	19,237-15	40,000	40,000	60,734-15
14. Kuryerowi w Kamieńcu utrzymywanemu	2,592	2,592	2,916	2,700	2,592	648

W IVm dwuleciu. Debolemu na expens extr. 3.600, Bukatemu 4.242. Sekretarzowi Legacyi w Londynie Bukatemu 3.600. Na expens kancelaryjną i inne wydatki w Chersonie 101.250, na ułatwienie handlu przez Cherson 10.050, na expens w Rzymie i ułatwienie handlu 16.750.

W Vm dwuleciu. Na potrzeby gabinetu J. K. Mości 77.790, na expens Departamentu Interesów Cudzoziemskich i na pracujących tamże 49.333.

W VI m dwuleciu. Bukatemu Sekretarzowi Legacyi w Londynie 13.800, Chrzanowskiemu ajentowi w Stambule 26.666 gr. 20.

Reszta poszła na tłumaczy, np. języków wschodnich (Crutta, Giuliani), ruskiego (Manugiewicz); Tęgoborski Subaltern Departamentu Cudzoziemskiego *) pobierał 7.500, 15.025, i 10.000 złp.

Dział II Rachunków kończy się zwykle bilansem, zwanym Recapitulatio. Ponieważ w ciągu całego niniejszego okresu wydatki nie wyczerpywały dochodów, przeto z pozostałej przewyżki część obracano zwykle na zaspokojenie różnych należności i potrzeb wojska. Tak np. w II dwuleciu z superaty wypłacono: Konsyliarzom drugiej Rady Nieust. 214.993 gr. 28 i nowej 97.345 zł.; Skarbowi J. K. Mci 306.810 g. 15 (ad complementum 963.817 zł.); na polepszenie stanu Wojska Koronnego podług rezolucyi Rady Nieustającej 428.860; „na culagę dla komend od regimentow Dywizyi Malopolskiej do Warszawy dla exercerunku na czas mustry artylerycznej nadeszłych“ 1739, w III na polepszenie stanu wojska 436.318 groszy 15 den. 9, w IV 480.071 gr. 29 den. 12, $3/4$ w V 746.334 groszy 9 den. 8. nadto na budowę koszar w Warszawie 244.713 a w VI na wojsko tylko 538.455 gr. 5 den.

*) Ow Tęgoborski z czasem za poparciem Sieversa został sekretarzem W. W. X. Litewskiego oraz sekretarzem odnowionej po drugim rozbiore Rady Nieustającej; z rozkazu Kościuszki był on aresztowany w roku 1794 (Journal Historique, Dufour, str. 56).

10, zaś 1,039.882 groszy 17 na zakupienie pałacu dla posłów rosyjskich (Brühlowskiego po Ponińskim), stajen i na umeblowanie, które pochłonęło jeszcze z extraordynaryów 36.000. O to kupno właśnie wynikła na sejmie głośnie sprawa w 1791 roku.

Dział III Rachunków generalnych, jak wiadomo, nosi napis: „Oplata długów Rzeczypospolitej“. Skład dochodu w tym dziale jest nam znany: w expensie zaś godną uwagi jest pozycja I, wynosząca 1,200.000, do skarbu królewskiego placona bez przerwy najprzód podług uchwał z lat 1775 i 1776 na długi skarbu królewskiego, a potem podług prawa z roku 1784 na spłatę „reszty długów“ i na subsidium aż do roku 1793 włącznie.

Pozycja druga w expensie tego (IIIgo) działu obejmuje umorzenie sum kapitałnych, dłużnych osobom prywatnym i miastom. Do rozpoznania wszystkich pretensyj wysadzona Komisya Likwidacyjna ukończyła czynność swoją dopiero w roku 1780 ze znanym już nam rezultatem: przyznała ona tylko 1,142.670 złp. gr. 21, czerwonych złotych 350 i talarów 1.720; do decyzyj Stanów, to jest sejmu przekazała 6,106.151 złp. i 177.669 talarów; resztę zaś wynoszącą aż 122.209.976 złp. etc. wykreśliła. Słusznie, ale przesadnie, chwalił ją Czacki poseł czernihowski, „że nie szli ci zacni mężowie za osobistym obłowem, gdyż czem więcej przyznałiby długów na Rzpltą, tem częstszy grosz 60ty, przez konstytucję im przyznany, przychodziłby“ *).

*) Dyaryusz 1780 sesya XVII z dnia 20 października, tabela przy str. 114, głos Czackiego str. 128. Pierwszy projekt likwidacji był wniesiony na sejmie delegacyjnym w roku 1775 przez Szydłowskiego; zaraz potem August Sułkowski wojewoda gnieźnieński zażądał podzielenia wierzycieli na trzy klasy: w 1-ej miał być umieszczony król, w 2-giej wojsko, w 3ej obywatele. Poniński zaś wylizzał te długi w liczbach przybliżonych: król winien 7 mil., wojsku należy się 5 mil., Radziwiłłom 7 mil., xiążętom Jabłonowskim 8 mil.; (Prot. Delegacyjne zagajenie VI część 2, str. 123—125).

Do każdego rachunku dołącza się lista wierzycieli, której tu nie powtarzamy. Wystarczy uwaga, że wierzycielami są (oprócz królewiczów saskich) wyłącznie obywatele krajowi: Czartoryski, Sapieha kanclerz litewski. Borch kanclerz w. k., Nowicki metrykant, Brzozowski pisarz Asesoryi, Brühl, Unruh starosta hamersztyński, kapituły: poznańska, plocka, kujawska, krakowska i t. d. W roku 1784 przyznana została należność sukcesorów Hreorego Ogińskiego i Radziwiłłów. Co do tej ostatniej dały się slyszeć zarzuty na sejmie czteroletnim, a Kościalkowski poseł wilkomierski, występując w obronie Nięcia Karola „Panie Kochanku“, przytaczał, że mu były zabrane armaty i amunicye z Nieświeża, wiele zamków spustoszone z kosztownymi ozdobami i na stajnie dla koni moskiewskich obrócono, srebra kredensowe na 12 brykach do Rosyi wywieziono, bibliotekę wielką, galeryę osobliwych a kosztownych kolekcij za granicę zabrano: „więc od Rzpltej tylko sprawiedliwość nastąpiła“. Szczególna logika! Jak gdyby Rzplta miała obowiązek wynagradzania magnatom wszelkich strat. poniesionych przez własną nieudolność w wojnach. przedsiębranych na własną rękę, bez upoważnienia władz krajowych. Nie dal się też przekonać Józefowicz poseł orszański i żądał, aby „superata nad 3 miliony w dobrach Radziwiłłom dana, zwróconą została“. Ale sejm już nowej uchwały nie wydał *).

Ilość wyplaconych z tej pozycyi pieniędzy wynosi:

Tab. 181.

I.	IV.
1,018,219 15 4 ¹ / ₂	1,124,776 17 11 ⁵ / ₈
II.	V.
1,049 938 17 15 ¹ / ₂	1,171,250 18 8 ³ / ₈
III.	VI.
1,071,077 26 ¹ / ₂ —	1,445,305 18 7 ¹ / ₄

*) Dz. Czyn. S. G. W. sesya 263 z dnia 14 maja 1790.

Pozycya 3 zawiera prowizyę roczną od długów niespłaconych.

Nareszcie w pozycyi 4-tej pokutuje nieustannie jakaś sumka 16.212 złp. „na retentach u duchowieństwa,“ wynikła podobno przy pierwszym podziale kraju, a niemożliwa do odebrania, jak się o tem dowiadujemy z rachunków sejmowych z 1792 roku *).

I z tego działu pozostaje mały remanencik, który jednak nie otrzymuje nigdy innego przeznaczenia i dołącza się do percepty roku przyszłego.

Działy IV i V nie zasługują na rozbiór szczegółowy.

Nareszcie w dziale VI wszystkie pojedyncze remanenty z działów I, II, III, IV i V grupują się w ogólne sumy w takich cyfrach:

Tab. 182.

	I.		II.		III.				
W gotowiznie	90.200	17	11 ¹ / ₄	811.580	27	7 ⁵ / ₈	1,610.804	16	10 ³ / ₄
Na retentach	655.049	19	5	402.099	25	17 ⁵ / ₈	433.273	22	1
<hr/>									
Summa Summarum									
Remanentu	745.250	6	16 ¹ / ₄	1,213.680	23	7 ¹ / ₄	2,044.088	8	11 ³ / ₄
	IV.			V.			VI.		
W gotowiznie	1,802.845	7	8 ¹ / ₄	1,973.467	24	4 ¹ / ₄	1,522.443	8	7 ⁷ / ₈
Na retentach	268.678	3	3 ³ / ₄	187.888	13	3 ³ / ₄	277.288	4	14 ¹ / ₄
<hr/>									
Summa Summarum									
Remanentu	2,071.523	10	9	2,161.356	7	5	1,799.731	13	4 ¹ / ₈

*) W drukowanym sumaryuszu dodana uwaga co do tej sumy, że jest invindicabilis. Czytaliśmy też objaśnienie, zdaje się Kossowskiego, lecz nie jesteśmy w stanie podać dokładnej cytaty.

Stosunek gotowizny do retent świadczy, że z każdym dwuleciem wzrastała dokładność w działaniu administracji skarbowej.

Takie remanenty zowią się „sejmowymi“, gdyż za pośrednictwem wysadzanej ad hoc deputacji są meldowane sejmowi; muszą też one w następnem dwuleciu stać przed wszystkimi innymi obrachunkami i stanowić dział I, o którym myśmy dotychczas zamilczeli, a który jednak zasługuje na uwagę, bo większa część jego obracaną bywała na zaspokojenie potrzeb bieżących, pokrywały się też z niego decesa podatkowe, to jest takie należności, które skutkiem wypadków losowych lub przyczyn prawnych wykreślane były za dekretemi Komisji Skarbowej.

W niniejszym okresie z remanentu placono po części długi, np. w 1776—1778 roku królewiczom xiążętom saskim 118.843 i t. p., a po większej części obracano je na cele wojskowe, np. 1780—82 gruba suma 749.824 złp., prócz pomniejszych, w 1782—84 na polepszenie stanu wojska koronnego za rezolucją Rady Nieustającej 1.671.369, na potrzeby wewnętrzne regimentu gwardyi pieszej koronnej 32.269 zlot., na kontynuację budowy koszar w Kamieńcu Podol. 40.000, na tenże cel w V dwuleciu dano 25.938 złt. i na skupienie żywności dla wojska w Ukrainie i Podolu 54.000 złp.

Gdyśmy tedy zebrali wszystkie sumy expensowe z 5 u działów (przypominamy znów, że pomniejsze były w tekście pominięte), otrzymaliśmy ogół wydatków, sprowadzony przez oryginalną „rekapitulację wszelkich remanentów.”

Tab. 183.

Ogół wydatków Skarbu Rzpltej koronnego.

Dwule- cia.	złp.	gr.	den.	Dwule- cia.	złp.	gr.	den.
I.	25,412.371	13	15 ¹ / ₄	IV.	28,962.418	18	13 ¹ / ₈
II.	28,287.279	10	2 ¹ / ₂	V.	29,572.201	28	3 ³ / ₄
III.	27,542.116	2	7 ³ / ₄	VI.	30,910.680	29	1 ⁵ / ₈

72. Nie znajdziemy takiej dokładności i jasności w rachunkach Komisji Skarbowej Litewskiej. Powinna ona była także wykonywać przepisaną w r. 1776 „tabelę expensy generalnej”, oraz „komput i placę wojska W. X. Lit.”^{*)}, wszakże sprawdzając te przepisy z rzeczywistymi rachunkami, widzieliśmy niezgodność ich we wszystkich bez wyjątku działach. Wspominaliśmy wyżej, że Komisya Litewska nie posiadała nawet porządnie zebranych sprawozdań na każde dwulecie, przynajmniej nie złożyła ich sejmom. Z tego powodu nie możemy zastosować planu, użytego do wyświetlenia rachunków koronnych, ani też podać kompletnego szeregu cyfr z całego okresu. Poprzestajemy na zebraniu możliwie usystematyzowanych wydatków, (ob. str. 198), czerpiąc dane z Dyaryuszów i sprawozdań deputacyj rewizyjnych ^{**}).

Do tego sprawozdania głównego dołącza się zwykle rachunek dodatkowy z funduszu na umorzenie długów Rzpłtej. Tak, w latach 1778 — 80 percepta wynosiła z pięciu rat 383.651 złp. gr. 3, expens czyli wypłata zabrała 292.651 złp. gr. 3, a w tej sumie znalazły się niewłaściwie dwie pensye dla konsyliarzy Rady Nieustającej: Radziwiłła kasztelana wileńskiego 5.350 złp. i Sułkowskiego wojewody gnieźnieńskiego 3.678 złp., z których 2.428 nie należało płacić^{***}). W dwuleciu zaś 1782 — 84 spłacono 781.591 zł. gr. 27.

Dokładniej wyświetlić expensy litewskiej nie możemy dla niedostateczności materyałów i dla nieładu, jaki się w Komisji Skarbowej Litewskiej uporczywie gnieździł. Zresztą co do sum ogólnych i co do stanu finansowego Litwy nie napotykałyśmy żadnej wątpliwości: sumy wydatkowe równały się sumie dochodów. Wszystko, co wpłynęło, było też wydane; przy zamknięciu rachunków w kasie okazywały się pustki,

*) Vol. Leg. VIII, fol. 931, str. 568, fol. 923, str. 565.

** Kolumna I. pochodzi z Dyaryusza 1776 r. sumaryusz ad fol. 434, inne kolumny ze źródeł wymienionych w przypisku do Tab. 171 (wyżej str. 159).

***) Dyar. 1780 r. str. 162.

Tab. 184.
Expensa Skarbu W. X. Litewskiego.

	od ²⁵ / ₃ 1775		1778—1780		1780—1782		1782		1784	
	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.
1. Na dochód Najjaśn. Pana prawem r. 1776 na- znaczony	805,392	18	5,651,457	25	2,666,666	20	2,666,666	20	2,666,666	20
2. Na Departament Wojskowy (z pensją JW. Ko- marzewskiemu Generalowi 1778 r. wyznaczoną)	822,374	22 ¹ / ₂	3,464,409	—	4,600,000	—	4,612,000	—	4,612,000	—
3. Na Departament Marszałkowski.	22,500	—	3,005,000	—	2,352,46	18 ² / ₃	2,352,46	18 ² / ₃	2,352,46	6
" " Kancelerski	11,000	—	238,000	—	212,000	—	212,000	—	212,000	—
" " Skarbowy	403,781	28	484,031	1	452,220	15	447,996	13	447,996	13
			{ 18000 *						(1200000)	
JW. Podskarbiemu									(1280000)	
Komisarzom Skarbowym ośmiu									(120000)	
Skarbnemu Lit.									(789000)	
Na ofycjalistów Skarbowych									(89096	13)
Na Milicję Skarbową									(200000)	
Na drobne expensa Komisji.									(5000000)	
Na opłatę różną konstytucyjną, jako to:	117,665	23 ¹ / ₂	1,324,846	22 ² / ₃	1,496,666	20	1,496,666	20	(178666)	20)
Do funduszu umorzenia długów Rzpltej.			150,000 *						(2000000)	
Na pensję Najjaśn. królewiczów									(5000000)	
Na rezydentów zagranicz., tłumaczy i szkółę oryentalną									(178666)	20)
									(2000000)	

*) Nad tabelę i bez kwitów.

**) Za rezolucją Rady Nieustającej.

	od ^{25/3} 1775 do ^{25/4} 1776		1778—1780		1780—1782		1782—1784	
	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.
Na szkołę Rycerską	(200000)	
Na pensyę konsyliarzy Radnych	(300000)	
Na Radę Nieustającą	21000	—	{ 255,985		.	.		
			{ 33,858	247)	.	.		
Marszałkom sejmowym	(13333 10)	
Sekretarzom sejmowym (za rat 5).	(4166 20)	
Pisarzowi sejmowemu	(12000)	
Instygatorowi Lit.	(12000)	
Marszałkom Trybunałskim	(40000)	
Na chorągiew Trybunałską	(40000)	
Na pensyę Pisarza Skarbowego (za rat 5).	(75000)	
Na kopanie kanału do złączenia rzeki Pilicy z Muchawcem.	(120000)	
Na opłatę dochodu staroście Brzeskiemu	(80000)	
Ditto proboszczowi Montwid za kody w Wilnie i staroście Dorsuniskiej za brzegowe	(37000)	
Na utrzymanie zamków Grodzieńskich	(200000)	
Na pensyą margrabiego architekta i fejerwachów 7. Na reparację Zamku Grodzieńskiego, uspa- biając go na rezydencyę N. Pana w czasie Sejmu podług rekwizycji Prz. Rady i na pałac dla JW. posła rosyjskiego	(12767 21/2)	
8. Na opłacenie dworzan skarbowych dla lustro- wania starostw zażytych	103000	
							12618 10 ^{3/4}	

*) Nad tabelę i bez kwitów

	od ²² / ₃ 1775	1778—1780	1780—1782	1782—1784
	do ²⁵ / ₄ 1776	złp.	złp.	złp.
	złp.	gr.	gr.	gr.
9. Na procedura z JW. Tützenhauzem podsk. n. lit. i innymi na opłacenie zażytych do tradycyów urzędników i dworzan, oraz na inne z tego powodu expensa				48472 27
10. Na zaspokojenie zaległych pensyj, bonifikacyę wojsku, za niedobory procentowego i inne expensa			119944 14 ¹ / ₂	171900 29 ³ / ₆
11. Na zaspokojenie zaległych pensyj przed r. 1780				
12. Na bonifikacyę trzeciej części cła Skarbowi JKMei należącego, dla JW. Rzewuskiego zastępnie za oddeccosowanego oficyalistę zmarłego Dzditowieckiego, co na majątku tegoż Skarb Rzpłtęj dochodzi, zaliczono				12000
13. Na bonifikacyę wojsku, decessu ua JP. Góreckim, z którego majątku i na poręczniku Skarb dochodzi, dano				8413 2 ¹ / ₆
14. Na expensa z różnych potrzeb wynikające, z sumy 611000 tabelą 1776 r. na różne wydatki przeznaczonej przez lat dwa.	26219 1 ¹ / ₂			52382 7 ¹ / ₆
15. Na opłatę sum sancitis Konfederacyi Generalnej 1775 r. i od Rady Nieustającej asygnowanych	64876 21			
In Suma expensy z Kasy Skarbowej	2.294810 24 ¹ / ₂	12.048071 24 ¹ / ₃	9.783344 28 ¹ / ₄	10.254595 18 ¹ / ₆
16. W allewających pogorzałym miastom za Konstyt. 1775 r. i za sancyami Komisyi.				113930 9 ¹ / ₆

	od ²⁵ / ₃ 1775 do ²⁵ / ₄ 1776		1778—1780		1780—1782		1782—1784	
	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.	złp.	gr.
17. W decesie za dekretami i sancjami Komisji.								
18. W remanencie i na retentach do windykacji . . .							1765	29 ³ / ₆
19. Remanentu w kasie ad futurum calculum . . .			56.869	6*)	4482	22 ¹ / ₃	2.113931	23 ¹ / ₆
							4336	9
Zgodnie z pereptą								
Z decesem i remanentem suma aktualnej expensy	2.299725	8 ¹ / ₂						
20. A dolieżając asygnacye do podymnego i czo- powego na wojsko	2.376282	—						
21. I dla króla Imei pracnotatorie	816480	—						
Suma wszelkich Skarbu Lit. wydatków . . .	5.492488	7 ¹ / ₂					12.488560	—

*) Remanentu zostaje ad futurum calculum: Na Rogowskim kontraregistrancie Repartycji Białoruskiej z podatków Orszańskich przez niego skradzionych, który w łańcuskach siedzi, a z poręcznikiem jego proces: 15.964 gr. 15. Na oficyalistach za reversami 1.208 gr. 12¹/₂; w kasie gotowizną być powinno, ale nie masz 39.696: gr. 6.

lub tak mały remanent, że się nim zajmować nie warto: w latach 1778 — 80 z wykazanych 56.000 nie wpłynęło ani grosza, w dwóch późniejszych dwuleciach po 4 tysiące, a i w ostatnim 1786 — 1788, z którego dokładnych rachunków expensy nie znamy, pozostało w kasie gotowizną 300 zł.; przytem na opłatę wojska brakło pieniędzy, jak się dowiadujemy z wyrzekań Kazimierza Sapiehy, marszałka konfederacji Litewskiej*).

Lubo tedy nie znamy archiwów Komisji Skarbowej Litewskiej; lubo z niekompletnych jej rachunków sejmowych ogólnikowe tylko możemy tworzyć pojęcia, albo na domysłach poprzestawać: z tego jednak, co wiemy, wnioskować wolno, że gospodarstwo jej finansowe w tym okresie było pod każdym względem naganne.

Czyja w tem wina? Prawdopodobnie Tyzenhauza, jak będziemy widzieli niżej. A wina wielka, gdy w dziale dochodowym źródła, przez prawo odkryte, nie były wyzyskane należycie i nie zawsze dostarczały sum określonych budżetem z r. 1776 (5,000.000 złp.); w dziale też wydatkowym wciąż ponawiają się nadużycia, nielegalne wypłaty, przeniewierstwa oficyalistów, nieporządki w rachunkach, brak remanentów, a nawet brak funduszków na pokrycie opłat, prawem przepisanych.

Ale Komisya Skarbowa Koronna zyskała słuszne pochwały u współczesnych i chlubnie wychodzi z obecnej naszej rewizji. W ciągu lat 12 tu pomiędzy rokiem 1776 i 1788 sumienna i gorliwa praca wydała piękne owoce: stały, systematyczny przyrost w dochodach, niezachwianą równowagę budżetową i szereg znacznych remanentów (Tab. 182) po zaspokojeniu wydatków prawnych. Te remanenta za dyspozycjami Rady Nieustającej mogły być obracane na roboty użyteczności publicznej i na powiększenie wojska.

*) Głos z dnia 21 stycznia 1789 r. w Dyar. (urzędowym) z roku 1788, tom II, część 2, str. 286.

ROZDZIAŁ X.

Działalność finansowa sejmku czteroletniego (w okresie III).

73. Widocznym tedy, uderzającym było polepszenie skarbowości, podniesienie finansów państwowych ku końcowi okresu II nie tylko w porównaniu z epoką pierwszego rozbioru, ale nawet ze skarbem przedrozbiorowej, rozleglejszej Rzeczypospolitej. Czy jednak to polepszenie było dostatecznym, czy stan Skarbu chociażby w ostatnim dwuleciu był już zadawalniającym? to znów inne pytanie. W stosunku do państw innych, do potrzeb własnych, do wymogów samoistnego politycznego bytu 21 milionów złp. rocznie stanowiły jeszcze zbyt szczupły, wcale niedostateczny dochód. Nie czuli też zadowolenia z tych rezultatów ludzie społeczni, co się o podźwignienie kraju troszczyli, a gdy się zbierał sejm czteroletni z pragnieniami i planami reform, sprawy skarbowe nabrać musiały największej wagi.

Jakież przygotowania, jakie warunki i zasoby intelektualne znalazł ów sejm w społeczeństwie, które reformować zamierzał?

Pouczającami wielce mogły być badania nad budżetami państw zachodnich, tych szczególnie, które wytworzyły za pomocą subtelnie rozwiniętych systematów podatkowych bo-

gate, miliardowe skarby. Żeby ściągnąć potoki złota i srebra do skrzyń państwowych, potrzebną była nie tylko zamożność narodu, ale też umiejętność wyzyskania tej zamożności, pomysłowość u finansistów. Do takich badań Polacy nie kwapili się, bo ich przerażał ucisk, wywierany przez olbrzymie budżety, przygnębiecie, pod jakim jęczą klasy opodatkowane.

W istocie, wiemy teraz, że dla ściągnięcia 500 milionów liwrów rocznie do skarbu rząd francuzki zabierał 53% czystego dochodu rolnikowi, który nadto dźwigał brzemię ciężarów feudalnych i opłat duchowieństwu uiszczanych, tak, iż na ogół dla siebie mógł zatrzymać zaledwo 18,29% z czystej swojej intraty*). Łatwo dowiedzieć się można było o podatkach pruskich i austriackich od tamiecznych obywateli, z których wielu przebywało w Polsce, a nawet zasiadało na sejmie czteroletnim; ale jakież ztamtąd przychodziły wieści? Oto, że dziedzic w Galicyi płaci 40% z intraty dóbr swoich, oprócz podatków niestałych, pośrednich, które na ogół ludności spadały. „We wszystkich państwach, mówi Staszic, dzisiaj w Europie z mocy sławnych, podatki w jednych trzech częściach dochodów czystych równają się, a w drugich sześćdziesiąt od sta czystego dochodu wnoszą“**). Dla szlachcica polskiego, co to „z mlekiem matki wyssał zasadę, jako nic dawać nie powinien“, nie były to ponętne wzory do naśladowania! To też w literaturze owoczesnej nie znajdujemy żadnego dzieła, poświęconego wykładowi finansów zagranicznych, badaniu systematów podatkowych, albo pomysłów finansowych. W pismach ekonomicznych i politycznych znajdują się tylko liczne uwagi, wypowiedziane zawsze w tonie niechętnym, czasem w połączeniu z naganą czynów despo-

*) Taine: Les origines de la France contemporaine tom I L'ancien régime, str. 543, note 5.

***) Staszic: Uwagi nad życiem J. Zamojskiego, wydał Turowski, str. 116.

tycznych, z pochwałami dla wolności republikańskiej*). W porównaniu z innymi działami literatury owoczesnej dział finansowy najmniej mógł czytelnika oświecić — nie tylko dla tego, że był najuboższym, ale że przechowywał uporczywie zasady krańcowo przeciwne wyobrażeniom i praktyce Europy.

Pisarze polscy epoki badanej głoszą zasadę fizyokratyczną na polu finansowości tak samo, jak w całej dziedzinie ekonomii politycznej (§ 33).

Popławski, zwolennik nieograniczonej wolności handlu, przeciwnik wszelkich cel, uznaje w r. 1774 tylko podatek z ziemi i przytem z czystej intraty, proporcjonalny do stopy zamożności tj. większy od bogatych, niż od ubogich posesorów dóbr**).

On też zapewne zadawał w r. 1787 kandydatom stanu akademickiego przy szkole Głównej Koronnej (Akademii Krakowskiej) takie tematy: „Czyli wyznaczona pewna cząstka w proporcję czystej z gruntu intraty jest najlepszym podatkiem w kraju rolniczym? Czy wszystkie inne różnego gatunku podatki nie spadają ostatecznie na właścicieli? i spadając nie zmniejszają tak reprodukcji, jak i kwoty samychże dochodów publicznych“?***) Niewątpliwie żądał profesor na te wszystkie pytania twierdzącej odpowiedzi.

X. Strojnowski Hieronim zupełnie identyczne pojęcia wpaja akademikom szkoły Głównej Litewskiej (Wileńskiej): „Moc narodu najbardziej zawisła od miary dochodów publicz-

*) Wylczywszy ogromne wydatki dworu francuzkiego, Staszic woła: „Ty, wolny narodzie, który swemi podatkami rozrządzasz, namyśl j się nad tem i umiej lepiej szacować i bronić wolności“. (Tamże, str. 108). Napomnienie dla Polaków zupełnie zbyteczne!

***) Zbiór niektórych materyi politycznych przez A. P. Warszawa 1774, Scholarum Piarum, str. 64—71.

***) Porządek materyi z nauk moralnych i fizycznych na popisy publiczne dla kandydatów stanu akademickiego przy Szkole Głównej Koronnej edukujących się, z roku 1788. Kraków, w drukarni Szkoły Głównej.

nych... Ponieważ podatki w narodzie są potrzebne na publiczne nakłady coroczne i nigdy nie ustające, zatem nie mogą być placone, tylko z dostatków pewnych i co rok się odradzających. Rzemieślnicy, kupcy i inni jakimkolwiek przemysłem bawiący się ludzie, nie mając takowych dostatków, któreby się co rok odnawiać i przyczyniać mogły (?), jedynie nagrodą i zyskiem w swym stanie utrzymując się, corocznego podatku ze swego płacić nie mogą. Wymiar podatków, konieczny potrzebny i sprawiedliwy, raz na zawsze uczyniony być powinien przez ustanowioną proporcję między czystym dochodem gruntowym a podatkiem, do skarbu należącym. Ponieważ zaś dochody gruntowe z czasem powiększać się lub umniejszać mogą, zatem oznaczone być powinny też epoki pewne do poznania i obrachowania czystych dochodów gruntowych" *).

Te same przekonania wyznaje Staszic. „Czworaki jest sposób układania podatków: na osoby; na rzeczy, na dochody i na ziemię. Wszystko ziemia wydaje. Wszystkie daniny na ziemię spadają. Tylko jeden jest rzeczywisty podatek, a ten ziemia płaci... Dla oszczędności sądzą mędrcy niektórzy, aby zamiast tylu gatunków ustanowić jeden powszechny: na dochód, albo na ziemię podatek. Ta myśl jest sprawiedliwa... Podatek nigdy rolniczych wydatków naruszać nie powinien, tylko z dochodów czystych wybierany być może“ **).

Kollataj w zasadzie podobnież uznaje, że „podatek opierać się może tylko na pożytkach własności gruntowej wiejskiej i własności gruntowej miejskiej“, a więc nie wprowadza w rachubę nawet domów, które przecież przynoszą stały dochód w miastach; w zastosowaniach zaś praktycznych proponuje zastąpić wszystkie podatki (kominowe czyli

*) Nauka Prawa Przyrodzonego, Politycznego, Ekonomiki Politycznej i Prawa narodów. . Edycya 2ga 1791 w Wilnie, str. 215, 217, 226.

**) Staszic: op. cit. str. 112, 115, 110.

podymne, 10ty grosz, cla na komorach itd.) dziesięciną zbożową, którąby właściciele dóbr składali w magazynach centralnych, a następnie urzędnicy skarbowi wyprzedawali w drodze licytacji kupcom krajowym i zagranicznym *).

I dziwny ten pomysł trzymał się nietylko głowy Kollataja. Odnajdujemy go w broszurze, zapewne w r. 1789 wydanej p. t. „Projekt sejmowy z Autora Zgoda i Niezgoda wynikający“ **). Czytamy tu: „Każda ziemia i powiat oberze sobie kasyera na realacyjnych sejmikach, doda do niego dwóch wiarogodnych komisarzy, a ci zjechawszy mediis februar iis (w połowie lutego) do miasta stołecznego... dziesięciny licytować będą i najwięcej dającemu za gotowe ex nunc pieniądze przedadzą“.

W r. 1791 wyszła jedyna bodaj specjalna rozprawa: „O podatkowaniu przez J. Se b a s t y a n a D e m b o w s k i e g o“ ***). Wychodząc z zasady, że „podatek nie co innego jest, jak tylko udział jednej części własności swojej dla obrony i zachowania reszty onejże“, wyprowadza ztąd dwie „prawdy“: 1) że nikt inny podatku dać nie może, tylko ten, co ma swoją własność, 2) że więcej posiadający więcej też dać może. Idzie zatem, iż lud niewolniczy, żadnej własności nie mający, podatkiem obowiązywać nie można, lecz ten szczególnie na samych właścicieli spadać może i powinien. A że własność gruntowa najobfitszym jest bogactw krajowych źródłem, zasilającym nietylko właścicieli onych, ale nawet i każdego żyjącego, dającym jestność rzemiosłu i handlowi: więc cokolwiekbyśmy pod opłatę podciągnąć chcieli, zawszeby opłata tego na dochód własności gruntowej spadała, to jest na rol-

*) Listy Anonima: Część III, str. 290, 295.

***) Bez wymienienia autora, daty i miejsca druku, z połową kart białych, przeznaczonych dla czytelnika do wpisywania uwag.

****) Komisarza Cyw. Woysk. Wdztwa Krakowskiego, w Krakowie, w drukarni Antoniego Grebla, stronic 100 in 16: przytoczenia pochodzą ze str 14, 95

nictwo, z którem nierozłącznie wszystkie inne bogactw krajowych źródła są spojone“. Przechodząc następnie istniejące już w Polsce podatki: poglówny, dymowy, skórowy, kwaternkowy, stempla i cła, odrzuca wszystkie i żąda, aby „zwołna, łagodnie, stopniami postępując“, zamienić je na „jeden powszechny, ogólny gruntowy, wszystkich krajów mieszkańców w proporcyci czystych ich dochodów dotykający“.

Nie można odmówić konsekwentności, sprawiedliwości, a nawet szlachetności zasadam takim. Widzieliśmy (§§ 28, 29), że ekonomiści nasi mieli zawsze na baczeniu interesa rolnika-właściciela wyłącznie, że dla nich poświęcali interesa przemysłu i handlu; słuszna więc, jeśli na własność ziemską zwałali też wszystkie ciężary państwowe. A jednak fizyokratyczne ich wywody ze względu na społeczeństwo, do którego były stosowane, jako też na chwilę, w której były wygłaszane, niosty więcej szkody, niż pożytku. Jako teoria mieściły one błąd zasadniczy w zacieśnionem, ulonnem pojęciu bogactwa narodowego, w zapomnieniu o jednym z głównych jego czynników — pracy. Zamiast oświecania umysłów, umacniały w nich przesąd, zakorzeniony od wieków, zwiężały widnokrag, uszczuplały pole kombinacyi. W lat trzydzieści później pomysł dziesięcin zbożowych, albo podatku gruntowego od zbiorów był już herezyą dla Fryderyka hr. Skarbka, wykładającego naukę finansów na Uniwersytecie Warszawskim *). Przy stosowaniu do praktyki nauka fizyokratów naszych wpłynęła niezawodnie na ochranianie włościan od ciężaru nowouchwalonych podatków, ale z drugiej strony wrażała wciąż szlachcie, że wszelkie niestale, pośrednie opłaty i podatki odbijają się na jej intratach, a takie „m e m e n t o“ było co najmniej niewczesnem dla pokolenia,

*) Fr. hr. Skarbek: Rys ogólny nauki finansowej dla użytku uczniów Uniw. królewskiego Warszawskiego 1824. Warszawa, str. 28: „Podatek gruntowy od rocznych zbiorów jest niesprawiedliwym w zasadzie... w rozkładzie uciążliwy dla kontrybuentów, a kosztowny dla skarbu“.

wychowanego na zakorzenionem od wieków sobkostwie. Tanie budżety saskie odzwyczaiły od płacenia podatków nie samą szlachtę, ale wszystkie klasy narodu. Już w okresie drugim brzemień opłat wydawało się zbyt ciężkiem: zdarzało się, że chłop wolał mieszkać w jednej chałupie z żonatym synem, że dziedzice rozbierali stare budynki, że mieszczenie rozwalali swe domy po miasteczkach przed lustracją dymów i stawiali je na nowo po lustracyi, żeby uniknąć podymnego, które przecież wynosiło tylko 4, 5 lub 7 złp. rocznie *). Czyliż tedy możliwem było wobec praktyki przypuszczenie, że podatek z czystej intraty rolnej właściciela dóbr dziedzicznych wystarczy na zapelnienie skarbu państwowego?

A jednak budziło się w społeczeństwie pragnienie reform głębokich, rządu mocniejszego, wojska liczniejszego. Sejm z r. 1780 nakazał, aby remanenta obracane były na powiększenie liczby „gemejnów“, t. j. żołnierzy szeregowych (bo na strojnych oficerach nigdy nie zbywało w Polsce, nawet podczas pierwszego rozbioru, kiedy ich liczono podobno 1.271 na 3.298 żołnierzy w całym wojsku litewskim). Na sejmie Grodzieńskim w r. 1784 Linowski, poseł krakowski, wymówił już, o ile nam wiadomo, pierwsze słowo o stu tysiącach żołnierza **), sam jednak wyznawał niemożność takiego przedsięwzięcia za jednym skinieniem „przy rozwolnionym rządzie i ubogim skarbie. Naszemu krajowi tak się wzmacniać potrzeba, jak choremu“. Radził więc tylko pomnażać regimenta stopniowo.

Zwiększanie wojska wymaga wielkich kosztów. Przy zasobach skarbowych z drugiego okresu remanenta wystar-

*) W Pajęcznie w roku 1779 obywatele miejscy „domy obalali przed podaniem dymów i abjurat dla uchylenia się od podatku, a potem je stawiali“ (Pr. Ek. A 16, str. 274). W roku 1790 w województwie rawnym Pęczkowski rozwałił 3, a Cywińska 2 chałupy; oboje przysięgali, że chałupy były bez gruntu (K. C. W. Rawska księga Nr. 3 pod dniami 12 8 i 18 8).

***) Dyar. 1784, sesya XXIX z dnia 3 11, str. 475.

czaly zaledwo na dodanie m a x i m u m 700 glów rocznie; w r. 1786 wojsko koronne i litewskie bylo doprowadzone zaledwo do liczby 18.500 glów; sila taka nie zaslugiwala na nazwe armii, nie mogla miec zadnego znaczenia na linii bojowej, przydatna byla tylko do sluzby garnizonowej, do utrzymania bezpieczenstwa wewnetrznego. Chcąc armie tworzyć, trzeba bylo nowymi zrodlami skarb Rzeczypospolitej zasilic.

Jakiz na to sposob wynajda rzecznicy reformy w literaturze? Co powie Staszic w swem wiekopomnem dziele z r. 1785, w Uwagach nad zyciem Jana Zamojskiego?

Z niechecia, z naganą przyznaje on przecie, że „dzisiaj krajowej mocy gruntem są pieniądze... że teraz ani monarchia, ani arystokracja, ani demokracja, zgola żaden kraj i żaden rząd tego przywileju niema, aby pod nim obywatel żył bez podatków. Równie jak w despotyzmie, tak w najwolniejszej Rzpltej dzisiaj trzeba oddać połowę, albo trzy części dochodów dla ocalenia czwartej. Teraz nie ten kraj jest wolnym, który nie daje podatku, ale ten, który płaci najwięcej... Ten rząd jest mało wiadomy albo nieczynny, który teraz powiększeniem podatków nie zabezpiecza krajowi obrony. Ten naród, który dotychczas na nieplaceniu podatków swoją wolność zasadzał, niechaj myśli dzisiaj, że podatki są źródłem ubóstwa ludzi, ale przytem jedyną obroną wolności jego... Podatek i kredyt są to dwa prawa mocy potrzeby. Gdyby Polacy za Augusta II, zamiast rozpuszczenia 60 tysięcy wojska, byli dla utrzymania jego złożyli podatki, dotychczas wolni i poważani żyliby“ *).

Więc w tem prawie potrzeby, w pragnieniu wolności i poważania dla Polski znajduje Staszic aż nadto silne pobudki do szukania obfitszych źródeł dla skarbu. Wobec panującego w Europie militaryzmu, którego zresztą bynajmniej nie chwali, uznaje on za niezbędne dla Polski sto tysięcy

*) Staszic: Uwagi nad zyciem J. Zamojskiego, str. 107, 108, 109.

wojska i, zmierzając do tego celu, zadaje sobie pytanie: „Jak wiele Rzplta polska w dzisiejszym stanie dałby mogła podatku“?

Rozwiązanie tej kwestyi poczyna od obliczenia płaconych już podatków. Oblicza je tylko na 12 milionów zł. (oczywiście liczy za mało nawet dla samej Korony, jak widać z tab. 172). Porównywając z innymi państwami, zwraca uwagę, że Francya samej prowizyi od długów swoich płaci 385 mil.; że tam, jakoteż w Prusach i Austrii, Komisyja Skarbowa nakłada na dziedziców 24 od sta z dochodów; że cesarz niemiecki wydaje rocznie 100 mil. zł. na utrzymanie 250.000 wojska, że sama Galicya płaci rocznie 40 milionów.

Potem zabiera się do obliczania intrat z dóbr ziemskich, ponieważ zdaniem jego, „tylko jeden jest rzeczywisty podatek, a ten ziemia płaci“. Obliczenie produkcyi zbożowej, jakżeśmy we właściwem miejscu wykazali, jest za wysokie. Wszakże przy tak wysokim nawet rachunku „podatek szlachecki“ wyniósł w stosunku 15° od 165,000.000 czystej intraty zaledwo 24,750.000. Przeniewierając się tedy zasadzie gwoli wymogom praktycznym, Staszic utrzymuje: kominowe miejskie i chłopskie, pogłównne żydowskie, loteryę, tabakę, wszystkie rodzaje czopowego, stemple, cla: podnosi subsidium charitativum do miliona złp., dochód z emfiteuzów do trzech kwart i dopiero tym sposobem otrzymuje sumę ogólną 43,798.251 złp. Zważywszy jednak, że punktem wyjścia dla niego był zbyt szczupły, bo 12 milionowy dochód dawniejszy, przypuszczamy, że celem jego było powiększenie podatków dawniejszych 3^{1/2} raza. Z tak zwiększonym podatkiem możnaby podnieść etat wojska z 16 na 62 tysiące żołnierzy. Resztę chce formować z chłopów dóbr starościńskich, którymby Rzeczpospolita rozdawała prawem dziedzictwa grunta tak chłopskie, jak pańskie, z obowiązkiem 50-letniej służby wojskowej (!) i mustry raz na tydzień, zamiast zniesionej pańszczyzny. Zresztą zaleca jeszcze oszczędność, a szczególnie zmniejszenie niezmiernej liczby oficerów, których utrzymanie

najdrożej kosztuje. Długów zaciągać nie radzi; podatki chce pobierać tylko od dochodu czystego *).

W tym planie finansowym znajdujemy jeden tylko pomysł nowy—podatku szlacheckiego 15-procentowego; wszystkie inne zaś pozycje dochodowe pochodzą z dawnego, już wprowadzonego w wykonanie systematu bez żadnej zmiany (w podatkach pośrednich) lub z podwyższeniem stopy (w podatkach stałych). Słabą, a raczej niebezpieczną, wątpliwą stroną jego stanowi odwoływanie się do ofiarności stanów uprzywilejowanych; biegły, pomysłowy finansista szukałby obfitszych źródeł w urządzaniu lub wynalezieniu podatków pośrednich, niestałych, które nie tak wyraźnie wystawiają na próbę indywidualne rachuby, interesa, usposobienia, które spadają na masy, nie zaś na grupy najmniej liczne.

W r. 1788 Staszic wydał „Poprawy i Przydatki“ do książki poprzedniej. Tu oblicza on powtórnie „pożytek z pól, łąk, i pastwisk“ w liczbach jeszcze wyższych, a stosując do tych trzech kategorii stopę podatkową galicyjską (8¹/₂, 13, 15 groszy od 4-ch zł.), wnioskuje, że „w tej proporcji cała Polska mogłaby płacić na rok jeden z gruntu podatku 71,607.088 złp. Czopowe, cła, pogłównne żydowskie, tabaka, starostwa, loterya, papier stemplowy etc. mogłyby uczynić drugie tyle, t. j. około sto kilkadziesiąt milionów“ **). Taki dochód wystarczyłby już na wszystkie potrzeby państwowe—ale, dodajmy, gdyby mógł być pobrany. Możliwość wykonania tego drugiego planu przedstawia się w świetle nader wątpliwem, skoro przy porównaniu z pierwszym nie znajdujemy żadnego nowego pomysłu, tylko zwiększenie gwałtowne skali w podatku szlacheckim, oraz niczem nieusprawiedli-

*) Staszic: l. cit. str. 110, 79, 94, 111, 127, 115, 126, 78, 117.

***) Staszic: Poprawy y Przydatki do książki: Uwagi nad życiem J. Zamoyskiego. Dan w Heilsbergu dnia 10 listopada roku 1788. Patrz Ogólny Summaryusz Polski.

wione przypuszczenie, że inne podatki, po większej części pośrednie, przyniosą „drugie tyle“, około 70 milionów.

Wiadomo (tom I, str. 391—396), jak potężne wrażenie wywarła na społeczeństwo książka Staszica; nie pozostały też bez wpływu jego kombinacje finansowe; one to zapewne zrodziły na sejmie czteroletnim uchwałę o podatku szlacheckim nazwanym „ofiara 10-go grosza“; ale obliczenia cyfrowe nie sprawdziły się w wykonaniu praktycznym. Dotknięty zawodem Staszic wydał jeszcze jedno dzieło d. 4 stycznia 1790 p. t. „Przestrogi dla Polski“, gdzie z goryczą zarzuca niesumienność lustratorom królewsczyzn przy obliczaniu kwart i komisarzom 10-go grosza przy obliczaniu intrat w dobrach dziedzicznych; nie waha się nawet cisnąć strasznego oskarżenia na cały stan szlachecki w słowach: „szlachcic polski krzywoprzysięgl. aby nie dał podatku“ *). Atoli oskarżeniu temu ciężkiemu wtedy tylko przyznalibyśmy wagę i powagę, gdyby wywody Staszica gruntowały się na liczbach pewnych, gdyby rachunek jego był ścisłym. Ponieważ jednak przeświadczyliśmy się sami o wadliwości zasadniczych danych i o przesadności rezultatów, przeto nie przyznamy słuszności wyrzekaniom jego, a gorycz, pochodząca z nieziszczonych nadziei, przypisać musimy niedostatecznemu uzdolnieniu jego do kombinacyj finansowych, oraz żarliwości uczuć obywatelskich, która popychała go niejednokrotnie do sądów namiętnych.

Podczas obrad sejmu czteroletniego nie brakło nawoływań do hojności w zasileniu skarbu, ale środki wskazywane były zwykle naiwne w rodzaju następnego:

Niech każdy da z ochotą piątą część intraty

I tę do skarbu składa na kwartalne raty **).

*) Przestrogi dla Polski z terazniejszych politycznych związków y z prawa natury wypływające, przez pisarza Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego, dnia 4 stycznia 1790 roku str. 159, 301, 304.

**) Arcy-wielki projekt najłatwiejszego y najprędszego podatku, wyjęty z rękopismów... Jowisza Ammońskiego etc. (bro-

Nie więcej mógl się nauczyć czytelnik z pism Kollątaja i ze specjalnej rozprawy Dembowskiego o podatkowaniu. X. Ossowski, który miał „objaśnić powszechność narodu w materii bogactw krajowych i wynalezienia z nich prawdziwego podatków źródła“*), wypracował jeden tylko projekt: sprzedaży starostw. Najobfitszą pono w pomysłach finansowych była książka Naxa p. t.: „Wykład początkowych prawideł Ekonomiki Politycznej“, wydana w r. 1790, już za późno dla wpływu na obrady, ponieważ sejm zatwierdził wtedy główne wnioski podatkowe i zajmował się sprawami innymi. Przejrzyjmy jednak dział finansowy tej książki. I Nax uznaje czynsz gruntowy za formę podatku najprzystoitszą i najpewniejszą, ale robi uwagę, że do ustanowienia rzeczonoego czynszu trzeba zrobić „wymiar ogólny całego królestwa“ i klasyfikację gruntów, a to jest trudne i kosztowne. W celu zachęcenia do uprawy nieużytków radzi nałożyć podwójną daninę na stępy, odłogi i pustkowia. Potępia loteryę, jako „zarazę szulerską“, jako „zdrożność rozumu ludzkiego“. Żąda dobrowolnej subskrypcji, donum gratitum, czyli subsidium patriotycznego od osób, nie mających osiadłości, a nie dopuszczać (dla honoru, dla emulacji) poddanych, oraz ludzi, którzyby się nieuczciwym rzemiosłem bawili; kwit z uiszczenia tej opłaty ma nadawać prawo znajdowania się na sejmikach. Proponuje nareszcie złoty na każdy garniec wyszynkowanej wódki i, biorąc tylko połowiczną ilość rocznej konsumpcji (40-tu mil. garncy), liczy dochód z tego źródła na 20 mil. złp. Potem radzi opodatkować młyny, stępy, tartaki i ztąd spodziewa się 50.000 złp. Dalej żąda nałożenia 5% na pensję oficyalistów, co uczyni 100.000 złp. Od liberyi kazalby płacić po 10 złp., a z tego źródła płynęłoby po milionie zł. rocznie; za konie cugowe i wierzchowe możnaby

szura, czyli raczej pojedyncza kartka, na której znajduje się oprócz tytułu tylko przytoczony dwuwiersz).

*) Kollątaj: Listy Anonima Część III, str. 124.

pobierać też pewną sumę. Cła radby rozgatunkować na trzy klasy i w trzeciej od towarów zbytkownych zaleca 100⁰/₀ na pożytek kasy narodowej. W końcu powiada: „Choć w zachwyceniu mego patryotyzmu ledwobym się nie udał do proponowania osobistych podatków, choćby też pod te moja głowa, i ręce jedyne źródło moich dochodów podpadać miały... przecieźbym nigdy nie doradzał do udania się do jakich szkodliwych, ciemiących i dobru publicznemu przeciwnych podatków“ *).

Okazuje się więc z niniejszego przeglądu, że literatura wpajała i wpoila szlachcie przeświadczenie o potrzebie opodatkowania swoich intrat gruntowych; jestto jej niezaprzeczoną i poważną zasługą. Ale z drugiej strony nie wystudowała i nie wyrozumiała nader ważnego i ofitego działu podatków pośrednich (niestałych), nie umiała prawodawcom sejmowym podać żadnych wskazówek, rad, pomysłów; w najlepszym razie utrzymywała dawne bez udoskonalenia sposobów poboru z nietajoną niechęcią, z poczuciem przykrej konieczności (Staszic); częściej odrzucała je (Kołłataj, Dembowski); kilka trafniejszych myśli Naxa przyszły za późno i wpływu podobno nie wywarły — a więc w tej gałęzi teorya pozostała w tyle po za praktyką, literatura obowiązkom swoim względem społeczeństwa i potrzeb czasu nie sprostała. Nadto przy rozmowaniach fizyokratycznych wszyscy pisarze, nie wyjmując żarliwego Staszica, rozwodzą się nad szkodliwością wysokich podatków, nad niebezpieczeństwem zubożenia kraju, zniszczenia źródeł bogactwa narodowego przez ucisk rolnictwa, przez nadwężenie czystego dochodu z roli. Ponieważ Polska owoczesna od takiego niebezpieczeństwa była bardzo daleką, więc budzenie podobnych obaw mogło tylko szkodliwy wpływ wywierać.

*) Wykład początkowych prawideł Ekonomiki Polityczney... Warszawa, Dufour 1790, str. 11, 77, 25—27, 67, 79, 80—83.

74. Pierwsza uchwała sejmu czteroletniego stanowiła podniesienie wojska do liczby 100.000. Wniosek pochodził od Walewskiego, wojewody sieradzkiego, którego szczery patriotyzm zaprowadził niegdyś do konfederacji Barskiej, a później wytrzymał próbę groźb Sieversa, kiedy go starszszlacheckie pojęcia zaprowadziły do Targowicy. Może nie czytywał pism, głoszących reformy, może nawet nie sympatyzował z nimi: ale pragnąc wzmocnienia i wyzwolenia Rzpltej, pochwyił myśl, która już od roku 1784 w społeczeństwie kielkowała. Widzieliśmy, że ją wypowiedział nieśmiało naprzód L i n o w s k i; potem usiłował wynaleźć dla niej sposoby praktycznego urzeczywistnienia S t a s z i c; nareszcie kilka sejmików z r. 1788 wpisało ją do instrukcyi dla swych posłów. Snadź tkwiła ona już w usposobieniu ogółu, bo wniosek był przyjęty bez rozpraw, jednomyślnym okrzykiem: „zgoda“! wśród powszechnego zapалу, jako hasło zbawienia narodu, jako promień świetnej przyszłości.

W istocie instynkt był trafny: stotysięczna armia nie zawodnie ocaliłaby, zbawiłaby Polskę owoczesną. Ale trzeba było uchwałę wykonać.

Wykonanie zależało nasamprzód od uchwalenia stosownych funduszów—to jest zadanie sejmu; potem od zebrania ich i zarządzenia nimi—to było zadanie Komisyj Skarbowych; nareszcie od umiejętności, a nawet szybkości zorganizowania samej siły zbrojnej — to zadanie spadło po części na sejm, ale najbardziej na Komisję Wojskową. Wszystkie te strony najważniejszej w owej chwili, najżywotniejszej kwestyi zbadamy w odpowiednich ustępach; obecnie przystępujemy do rozważenia strony pierwszej, t. j. rozpraw i uchwał finansowych sejmu czteroletniego.

Rozprawy te toczyły się trzema nawrotami: 1) od d. 5 listopada 1788 do d. 29 maja 1789 r. 2) od d. 18 lutego do d. 13 lipca 1790 r. 3) od d. 10 października 1791 do d. 26 maja 1792 r.

Pierwsza faza była szczególnie mozolną, a nawet męczącą. trwała bowiem przeszło pół roku, zanim nowy budżet

się wyklul. Rozwlekłość mów, wtrącanie obcych materyj, bezowocność wielu długich posiedzeń, objawy częste krótkowzrocznego egoizmu ściągnęły surowe potępienie społecznych i nowoczesnych sędziów. rzuciły posępne światło na całą pracę sejmu. Ktokolwiek odczytał pierwszą lepszą książkę, zawadającą o tę epokę, spotkał się niewątpliwie z wyrzekaniami na fatalną gadatliwość posłów. Zbytecznym tedy byłoby powtarzanie rozlicznych zarzutów, raczej pozuwamy się do obowiązku wyświeetlenia sytuacji, wyjaśnienia faktu wedle słuszności.

Nie łatwą była w istocie sprawa podatków dla tworzącego się dopiero stronnictwa reformy. Na ławach izby poselskiej, a szczególnie na krzesłach senatorskich, zasiedli i ludzie z dawnej konfederacyi Ponińskiego. i sam Poniński w charakterze ministra, i możnowładcy, którzy uknuli później Targowicę, i tłum tych, co wyznawali zasadę, „że świętemi są majątki szlacheckie, że tykać ich, choć w nagłych Rzeczypospolitej potrzebach, jak najskromniej należy“ *), a sami reformatorowie nie posiadali dostatecznego zasobu, ani pojęć teoretycznych, ani biegłości praktycznej. Bo literatura podala, jak wiemy, ubogi i mętny materyał: praktycy mogli kształcić się, urzędując w Komisjach Skarbowych. a właściwie tylko w Koronnej; ta jednak wykonywała czynność swoją na małą jeszcze skalę w zakresie 11, 12, 13-milionowych budżetów, stworzonych w latach 1775 i 1776. Przytem komisarze, urzędujący pospolicie po dwa lata, znający tylko odpowiedzialność zbiorową, nie zawsze bywali pilni, niezbyt głęboko zapuszczali się w obserwacye nad biegiem interesów. Najpracowitszy i najbardziej uzdolniony z pomiędzy nich Fryderyk Moszyński. posługujący obecnie od województwa Braclawskiego, posiadał biegłość w rachunkach nawet statystycznych, ale wiadomości z dziedziny finansowej nie okazał. na

* Rzyszczewski, kasztelan lubaczewski na sesyi oS z dnia 28 2 1789. Dyar. tom 11, cz. 2, str. 205.

żadne pomysły nie zdobywał się — może przez obawę, aby nowy podatek nie dotknął jego fortuny, gdyż był egoizmem mocno przesiąknięty. Waleryan Strojnowski, ekonomista, poseł wołyński, brał gorliwy udział w rozprawach i pracach deputacyj sejmowych, ale znakomite pisma jego, a więc i epoka należytej dojrzałości umysłowej, przypada już na początki wieku XIX. Niepomyślną też było okolicznością, że najznakomitsi koryfeusze reform nie mogli bezpośrednio brać udziału w tak ważnej pierwszej dyskusji: Staszic przysłuchiwał się tylko z galerii, bo do sejmu nie należał, Kollataj również stał jeszcze za drzwiami i tylko na prywatnych naradach, albo przez listy Anonima, do marszałka adresowane, pewny wpływ wywierał: dopiero podkanclerstwo dało mu prawo przemawiania z ławy ministrów. Zachwalany przez niego ekonomista N. Ossowski nie zasiadał w izbie i drukowany swój projekt o starostwach wnosił za pośrednictwem Zielińskiego, posła nurskiego. A może w toku rozpraw rzucona jedna trafna uwaga, albo jaki świątły pomysł specjalisty więcej pożytku sprawiłby, niż drukowane projekta i rozprawy. Marszałek sejmowy, Stanisław Małachowski, był szczerym zwolennikiem reform, był niewątpliwie obok Kościuszki najczystszym moralnie człowiekiem i obywatelem z całego pokolenia owoczesnego, które go też czcilo i Arystydem polskim nazywano; był w zasadach swoich stałym i nieugiętym, lecz zacności tej zbywało na sile; brakło mu tyle nawet energii, żeby odebrać głos posłowi, który wychodził z porządku dziennego i gmatwał deliberację nowymi wnioskami*). W końcu była jeszcze jedna nader ważna, do-

*) Właściwym sobie stylem wypowiedział ten zarzut Jezierski, kasztelan łukowski: „Kogóż tu de damnis rerum et dierum winować? JW. Marszałku konfederacji Koronnej! powiem o Tobie rzecz przeciwną a prawdziwą... że zguba czasu jest twoją winą. Powolność, uleganie dla każdego posła, delikatność są to twoje dziedziczne enoty, a w narodzie winy, bo czas zgubiły”. Prosił Jezierski, aby w sali sejmowej był zawieszony zegar, iżby głosy posłów nie trwały dłużej nad kwadrans (Dz. Cz. S. G.

tąd przez historyków niedostrzeżona przyczyna rozwlekłości obrad początkowych, oto — nie brak regulaminu, ale owszem istniejący od roku 1768 „porządek sejmowania“, podsunęty podobno przez Repnina w celu utrudnienia prac prawodawczych. Zależał na tem, że każdy projekt miał być decydowany „*categoriatim*“ t. j. przez pojedyncze punkta, a nawet „przez słowa“. W istocie każdy wniosek napotykał mnóstwo poprawek, stawianych częstokroć w złej wierze przez członków różnych stronnictw, a dotyczących nie tylko zasady, ale i drobnych odcieni w redakcyi frazesów. Zdarzało się skutkiem tego, że wniosek pierwotny został zwichnięty, lub skazony w uchwalonem prawie, że się zakradły szkodliwe niedokładności, lub sprzeczności, a przedewszystkiem strata czasu przez gadulstwo stawała się klęską nieuchronną, ponieważ marszałek nie miał mocy naruszyć opisanego prawem porządku, albo raczej nieładu. Stan taki trwał aż do d. 21 lutego 1791, kiedy Kiciński poseł liwski, utrafiwszy w rdzeń kwestyi, wniósł zmianę wadliwego regulaminu na nowy, podług którego projekta miały być przekazywane deputacyom (komitetom) do redagowania, na posiedzeniu zaś sejmowem opracowane w ten sposób projekta mogły być już albo całkowicie przyjmowane, albo całkowicie odrzucane, albo do poprawy odsyłane. Izba, porwana wymową wnioskodawcy, zgodziła się jednomyślnie*). Odtąd sejmowanie odbywało się bez porównania zwawiej i składniej.

W. sesya 169 z dnia 8 10 1789). W listopadzie 1789 roku Matuszewicz poseł brzeski litewski domagał się porządku w roztrząsaniu projektów po kolei, a Małachowski chętnie godził się na to i zawczasu przeproszał, że jeśli kto będzie wsuwał inną materję, to mu powie, iż extra materiam mówi tamże sesya 189 z dnia 13 11). Jakoż raz, ale był to jedyny bodaj wypadek, Małachowski odmówił kilku posłom, a jednemu (Nosarzewskiemu) odebrał nawet głos na posiedzeniu z dnia 14 3 1791 r.

* Dz. Cz. S. G. W. sesye 388 z dnia 17 2, 389 z dnia 18 2 i 390 (nie 340 jak mylnie wydrukowano) z dnia 21 2 1791. O mowie Kicińskiego pisał Stanisław August do Bukatego: „bez pisma mówiona a od

Po takim wstępie, który oby natchnął czytelnika cierpliwością i usposobił go do pobłażania, zaszkiecujmy przebieg samych rozpraw.

1. Otworzył je Suchorzewski poseł kaliski. Dnia 5 listopada 1788 r. wystąpił on z wnioskiem z powodu uchwalonego świeżo 100.000-go wojska: „Ponieważ na zakupienie broni (za granicą, bo własne fabryki nie wystarczą) i innych rekwizytów wojskowych... suma 100.000 jest potrzebna... przeto stanowimy, aby na dzień ostatni tego miesiąca na komory, przeznaczone do odbierania podymnego, nieodwłocznie wszyscy panowie i posesorowie dóbr, nie narzucając nic na poddanych, jedno podymne złożyli. Że zaś ta suma wystarczać jeszcze nie będzie, ustanawiamy subskrypcyę“... Chciał, aby do składek na wojsko powołani byli wszyscy: młodzi i starzy, panowie i słudzy, rolnicy i kupcy. Ale zaraz potem zaczęli występować różni posłowie, z rozmaitemi nieobmyślanymi projektami, powstały halasy i rezultatem posiedzenia było tylko wezwanie wszystkich stanów do składek, otwarcie zapisów na dary dobrowolne. W kilka dni potem dowiadujemy się, że ofiary już wpływać zaczynają: Kublicki poseł ofiarował 1.000 zł.; Bieliński, pisarzewicz koronny, ze swej pensyi dziecinnej wynoszącej 9 czerw. zł. zobowiązał się płacić 7 itp. U marszałka Malachowskiego d. 8 listopada na głos mecenasa Asesoryi Litewskiej, Grabowskiego, posypały się spore sumy: od samego wnioskodawcy 3.000, od Krzuckiego 35.000, od Nięcia Stanisława Poniatowskiego 54.000; Niemcewicz dał 500 zlp. z tysiąca, jaki miał wtedy w gotowiznie*). Wszakże w Voluminach Legum znajdujemy kon-

nikogo niespodziewana tak wzruszający i nagły uczyniła efekt“. (Kalinka: Pamiętniki do panowania St. Aug. Dokumenta, str. 175).

*) Listę osób, od których ofiary wpłynęły, znajdzie czytelnik w dodatku A do niniejszego tomu. Nie może być ona kompletną, naprzód dlatego, że gazety nie zdążyły wszystkiego wydrukować, a potem, że nie wszystkie ofiary były zadeklarowane urzędowo. O znacznej gotowości do ofiar autor Uwag nad Uwagami str. 155 i inni.

stytucję na str. 220 odpowiednią, p. t. „Dobrowolna ofiara na naglące potrzeby ojczyzny“ dopiero pod d. 17 grudnia.

Jan Suchorzewski,

poseł kaliski † 1809.

(Z portretu olejnego w posiadaniu wnuka jego Franciszka).

Na razie ofiary płynęły dosyć obficie, nie tylko od szlachty ale i od mieszczan, czasem od chłopów; damy składały swoje klejnoty, co zjednało im komplementa od mówców i pisarzy. Lecz jakież małż stanu albo finansista śmiałyby opierać plan uzbrojenia i utrzymania armii na datkach dobrowolnych, na ofiarach dzieci i kobiet? Jeśli Suchorzewski duży na to źródło liczył, to się zawiódł, w pierwszym bowiem dwuleciu wpłynęło do skarbu koronnego z województw i zapisów w domu Małachowskiego, marszałka, niespełna pół miliona złp. (498.414)*). Prawie jednocześnie we Francji dary patriotyczne w pierwszym roku rewolucyi uczyniły tylko 361.587 franków**). Dopiero w czasie wojny 1792 r. i podczas powstania Kościuszkowskiego objawiła się gorliwsza ofiarność szlachty i niższych stanów ludności.

W ciągu grudnia parę razy podnoszono potrzebę uchwalenia funduszków, np. Suchodolski i Jacek Jezierski, kasztelan łukowski (2 grudnia), Śląski poseł krakowski, który żądał złożenia zaraz podymnego na fundusz werbunkowy, i Niemcewicz w podobnym zamiarze, ale na porządku dziennym utrzymała się wciąż sprawa etatu, czyli organizacyi uchwalonego wojska, i postawienia Komisyi Wojskowej na miejsce Departamentu Wojskowego Rady Nieustającej, bo naprzód polskim obyczajem wynikły obawy, aby przez nominacye oficerów król nie zdobył sobie władzy despotycznej; obok tego zaś toczyła się walka o politykę zagraniczną między ambasadorami rosyjskim i pruskim, między stronnictwami królewskim i patriotycznym.

Dopiero po świętach Bożego Narodzenia, d. 7 stycznia 1789 r. marszałek sejmowy Małachowski oświadczył, że w jego domu porozumiewali się posłowie co do „gatunku podatkovania“, oraz „ulżenia onego przez wyszukiwanie innego

*) Rachunki sejmowe 1790—91 i 92 roku, Dyar. 1790, str. 111.

***) Taine: La Revolution 1878 I, str. 359 „y compris les boucles d'argents des députés“.

rodzaju źródeł, składających dochody publiczne „*”). To oświadczenie było złą wróżbą dla wchodzącej na stół sprawy, bo i jakież mogły się znaleźć „innego rodzaju źródła“, któremiby się daly zastąpić podatki? Przewidując trudności i długość rozpraw, wystąpił nazajutrz Stanisław hr. Potocki, poseł lubelski (późniejszy minister oświecenia za królestwa kongresowego), świetny mówca, z wnioskiem podwójnego dymowego, które powinno być w bieżącej racie do skarbu wniesione sposobem pożyczki „nim podatki wieczne ułożonemi będą“. Nazwano to „podatkiem czasowym“, albo „podymnem protunkowem“, t. j. na ten raz (pro tunc) mającem się zapłacić. Bardzo chętnym do popierania okazał się Suchorzewski, bo żądał przyjęcia tego wniosku natychmiast bez deliberacyi. Walewski, wojewoda sieradzki, przemówił też życzliwie, podobnie i Suchodolski; ale ten dopominał się o czytanie własnego wniosku, oraz żądał zabrania biskupstwa krakowskiego na placę wojska. Nagle dyskusya zwróconą została na inny tor, za sprawą Bazylego Walickiego, wojewody rawskiego. Był zapewne już złożony u laski projekt podatków od orderów. Walicki tedy mówi długo przeciwko takiemu podatkowi i wskazuje „łatwiejszy sposób pomnożenia dochodów“, mianowicie: zabrania na skarb starostw, dzierżaw i różnych królewszczyzn, jak to uczyniły rządy trzech mocarstw w województwach, przy pierwszym rozbiórze zajętych. Odprzedanie starostw lub ustanowienie administracyi skarbowej „sprawi ulgę w podatkach dla nas, a tembardziej osobom w stanie rycerskim szczuplejsze dochody mającym“ **). Domyślamy się, że miał ordery, a nie miał żadnego starostwa. Podskarbi nadworny Kossowski złożył dwa projekta: o pomnożeniu dochodu z papieru stemplowanego i powiększeniu czopowego od trunków zagranicznych — oba malej wagi, bo wróżyły bagatelny przyczynek do owej ogromnej sumy, jakiej wymagało utworzenie armii. Z tego wszy-

*) Sesya 45 dnia 7 stycz. 1789. Dyar. 1788, tom 2gi cz. 1, str. 1.

***) Dyar. 1788, tom 2 część 1, str. 28.

stkiego ułożono niby porządek dzienny z czterech projektów (1 fundusz dla wojska, 2 powiększenia stempla, 3 powiększenia czopowego i 4 ubezpieczenie fabryk krajowych, jeszcze tylko obiecany). Sekretarz sejmowy odczytał je wszystkie, lecz izba żadnego nie zdecydowała i posiedzenie zawieszonem zostało.

Nazajutrz znowu Weisenhof, poseł inflancki (ze stronnictwa reformy), domaga się podatku stałego, ale tymczasowo popiera podymne protunkowe, proponowane przez St. Potockiego. Atoli przeciwko temu ostatniemu wystąpił Szcześny Potocki, generał artylerji koronnej, jako poseł braclawski, ponieważ województwa Podolskie i Braclawskie placą skutkiem mściwej uchwały sejmu delegacyjnego z r. 1775 (na którym nie były reprezentowane) nader uciążliwe podymne, nieproporcjonalne do innych województw. Wołają one dać „dziesiąty grosz intraty swojej“. Nie bardzo wierzymy w to „uciążenie“ województw południowych — najobszerniejszych, najżyźniejszych, obecnie zaś bogacących się nawet handlem chersońskim, ale notujemy nową propozycję 10-go grosza; która teraz po raz pierwszy zdaje się była wymówiona. Przemawiali dosyć jednomyślnie: Krasieński poseł podolski, Niemcewicz, Wawrzecki, Matuszewicz za podatkiem stałym. Kosakowski biskup inflancki był zapewne w niezwykłym humorze, bo nie tylko przyjmował podymne protunkowe, ale nawet chciał je darować skarbowi; podobnie Suchodolski. Lasocki, poseł sochaczewski, oświadczył, że na 10-ty grosz nie pozwoli, lecz na podwójne podymne zgadza się. I to posiedzenie spelzło bez żadnej decyzji *).

Podobnie spelzło posiedzenie następne z d. 12 stycznia wśród krzyżujących się głosów. Butrymowicz, poseł piński, proponuje pożyczkę u bankierów krajowych, a nie chce pozwalać na podymne przed ukończeniem etatu wojska. Za Kociell, poseł oszmiański, raczył oświadczyć łaskawie, że prowincya Litewska nie odpisze się od podatków na dobra „na-

*) Sesja 47, 9 stycznia 1789 r.

wet ziemskie“ *). Ukazują się niespodzianie projekta o Straży, o Sejmie Nieustającym, o Radzie Nieustającej; Małachowski nie mógł odczytać własnego projektu o podatkach i, tłumacząc się chorobą, prosił o zawieszenie sesyi.

Niemniej niesforem było posiedzenie 49 d. 13 stycznia. Poniński wystąpił z projektem zastąpienia podatku protunkową pożyczką i oświadczył, że Komisya Skarbowa „znalazła sposobność zaciągnięcia sumy dość znacznej, bo do miliona czerwonych złotych“ (t. j. 18,000.000 złp.) Zdaje się, że kłamał, ponieważ gdy przyszło naprawdę do zaciągania pożyczki, napotkano wielkie trudności z wydostaniem 10-u milionów. W końcu Morski, w długiej mowie wywodząc konieczność uchwalenia podymnego, zawołał: „straszna, ale sprawiedliwa o nas będzie definicya Historji: nieczynność sejmu zadziwia, śmieszy i wzgardą ku nam napelnia całą Europę“. I to jednak nie poskutkowało: decyzji żadnej nie powzięto. Owszem na następnem posiedzeniu Fryderyk Morszynski, sekretarz W. X. Lit., poseł braclawski, kierując się instynktami dawnego egoizmu szlacheckiego, wykazywał, że skarb będzie miał 3,703.000 zwykłych dochodów do użycia na zrekrutowanie wojska, brakującą zaś na pierwsze potrzeby sumę 696.900 złp. może pokryć „asygnacyami skarbowemi“ (bonami?), więc podatek protunkowy nie będzie potrzebny**).

Zdawałoby się, że owo podymne protunkowe musi być już uchwalone d. 16 stycznia, kiedy Stanisław Potocki wygłosił w obronie swojego wniosku niezmiernie gorącą i znakomitą mowę. Przedstawiając groźną sytuację kraju w obec wypadków, za granicą rozwijających się, zaklinał obywateli swoich „aby do ratunku ojczyzny jaknajśpieszniejszym biegli

*) Sesya 48, dnia 12 stycznia 1789 r. Dyar. tom 2gi część 1, str. 66.

***) Sesya 50 dnia 15 stycznia 1789 r. Dyar. tom 2 część 1, str. 166 i nast.

crokiem". Radził prócz swego podatku pożyczkę zagranieczną „bo gdy mogła Rzpta na mniej ważne potrzeby zaciągnąć 9 milionów i z nich się uścić, za cóż ich tak bojaźliwymi znajdują tam, gdzie o ostatni idzie jej ratunek, tam gdzie wolność kupić sobie przychodzi? Już w oczach świata niewolnikami jesteśmy, już nas za takich potomności podano". I przytoczył znany ustęp z dzieł Fryderyka II. Następnie zwrócił się do króla: „Najjaśniejszy Panie! Dzień jutrzejszy jest dniem narodzin W. K. Mci... Miłościwy Panie, spraw, aby projekta protunkowego podymnego i pożyczki zgodnie przyjęte dziś były, a dopiero wraz z siłą swoją odrodzi się Polska. Staniesz się, miłościwy królu, stwórcą narodu, który od kilkunastu lat już zginął, już z liczby narodów wymazanym został" *). I cóż?... podatek ani pożyczka uchwalonemi nie zostały. Czyliż przynajmniej o wielkie ofiary tu chodziło? Nie, tylko o 4½ miliony złp., które bynajmniej jeszcze nie odrodziłyby Polski, nawet w połączeniu z pożyczką, jak zapewniał w zapale wnioskodawca.

Zresztą słowa Potockiego sprawiły wrażenie. Gdy Kosiakowski chciał mówić, wielu posłów prosiło go, żeby odstąpił głosu, a Rzewuski przymówił się, że po mowie, dopiero słyszanej, nie widzi, co może być więcej do powiedzenia jak prosić o turnum (t. j. o głosowanie); król poparł wniosek, od siebie dodając, że pragnie, aby zaraz potem uchwalone były podatki wieczyste. Sekretarz sejmowy odczytał pięć wniosków, odnoszących się do podymnego protunkowego i pożyczki. Ale przed zarządzeniem głosowania, marszałek Malachowski, niewiem dla jakiej przyczyny oddalił się do izby konferencyonalnej. Podczas jego nieobecności Potocki, poseł bielski, odezwał się, że podług jednej z dawniejszych uchwał należy przed podatkami rozstrzygnąć sprawę rządu przedsejmowego. Wtedy sam Stanisław Potocki, poseł lubelski, zaniechawszy swójego wniosku, oświadczył, iż ustanowienie

*) Dyar. 1788 tom 2 część 1, str. 180—181.

rządu przedsejmowego zmierza do zniesienia Rady Nieustającej, więc proponuje zniesienie wszystkich praw z 1775 i 1776 roku, Radzie tej przysługujących, czyli zniesienie tej Rady. Król się przeraził takim obrotem rozpraw; ostrzegł, że tym sposobem mogą być pogwałcone traktaty i sesję zawiesił aż na 2 dni. Pomimo to 19 stycznia, po burzliwych rozprawach, Rada Nieustająca runęła większością 120 przeciwko 11 głosom.

Na następnem posiedzeniu d. 21 stycznia Stanisław Potocki rzekł: „pierwsze skutki uchylecia Rady widzieć się dają w tej teraz jedności, w tej gorliwości narodu“ *). Było to jednak zbyt optymistyczne mniemanie; powstało ono w jego umyśle pod pierwszym wrażeniem tryumfu. Publiczność warszawska, prowincye, literatura peryodyczna i ulotna nagliły o pośpiech w uchwalaniu podatków. W tym samym dniu, kiedy Potocki wygłaszał znakomitą swą mowę, odbijano broszurkę p. t.: „Głos Województw, ziem i powiatów do swych posłów sejmujących w r. 1788 i 1789“, która się zaczyna od wykrzyknika: „Przebóg, już tylko dwa miesiące do wiosny, a jeszcze ani podatków, ani wojska nie widać!“ a podpis nosi: „Datum w Koronie i Litwie d. 16 stycznia 1789“ **). Posłowie wspominali niejednokrotnie o listach i głosach, dochodzących z województw. Sapieha zapewniał, że „obywatele po prowincyach nad nieczynnością sejmu są w rozpacz“). Pomimo to rozprawy podatkowe zawsze jeszcze były najeżone przeszkodami.

Na tem samem 53-em posiedzeniu Zieliński, kasztelan rypiński, zwalczał podatek protunkowy: „mówi bowiem publicum, iż mogą się znaleźć tacy, którzy niedadzą nam przyjsć do generalnych źródeł podatku, aby uchronili swoje majątki od wiszących na nie nakładów“. Gładziej wszakże poszedł

*) Sesya 53 dnia 21 stycznia. Dyar. tom 2 część 1, str. 275.

***) Zbiór pism i mów niektórych w czasie sejmu 1788 r. Wilno, tom VII, str. 6.

wniosek o pożyczce 10 mil. dla Korony „etiam z ofiarowaniem wyższego (nad prawny) procentu“. Na zapytanie marszałka dal się slyszeć okrzyk „zgoda!“, który powtórzono trzykrotnie. Nie potrzebne więc było głosowanie i ta pierwsza uchwała finansowa zapadła jednomyślnie *). Skorzystał zaraz z tej sposobności Moszyński, by wyprowadzić wniosek, że teraz podatek czasowy nie będzie już potrzebny! Poczem przysła kolej na Litwę. Kazimierz Sapieha, marszałek konfederacyi lit. oświadczał, że jego prowincya okaże gorliwość „nie skąpiąc majątków swoich“ przy uchwalaniu podatków stałych, ale teraz przy ubóstwie skarbu swego i 300 zł. rewanentu pożyczka jest możliwą chyba „za dzielnością JO. Xcia Podskarbiego W. W. X. Lit. (Poniatowskiego), z własnej osoby swej mającego kredyt“. Czytał więc sekretarz Komisyi Skarbowej Lit. Ancuta projekt zaciągnięcia pożyczki dla Litwy tylko 3,000.000 zł. I ten projekt został przyjęty jednomyślnością. Wtedy marszałek sejmowy prosił króla o zawieszenie posiedzeń na czas dłuższy, iżby posłowie mogli się na prywatnych konferencyach porozumieć co do projektów podatkowych.

Następne więc posiedzenie miało miejsce d. 26 stycznia i zakończyło się również jednomyślnem uchwaleniem podwójnego podymnego protunkowego, gdy dodano poprawkę, że termin opłaty przedłuża się do końca marca. Moszyński nie zaniedbał odradzać, ale okrzykowi „zgoda“! nie przeszkadzał i głosowania imiennego nie żądał. W konstytucyi znajdujemy warunek. „iż ten podatek na dwory, nie na rolników jest nałożonym“. Litwa nazajutrz ofiarowała, zamiast podymnego drugą ratę z kwart, starostw, czopowego, podymnego miejskiego, młynowego i subsideum charitativum.

*) Dyar. 1788 roku, tom 2 część 1, str. 283. W konstytucyach uchwała ta, równie jak i poprzednia (zniesienie Rady Nieustającej) nosi datę o dwa dni późniejszą, bo tyle mniej więcej czasu schodziło na oblatowanie konstytucyi w księgach ziemstwa lub grodu.

Sapieha chwalił się, że ofiara ta wyniesie trzecią część koronnej (1,900.000 złp.), chociaż prowincya W. X. Lit. wyrównywa tylko czwartą częścią prowincjom koronnym. Starostowie podobno sami dopraszali się, aby im wolno było złożyć w marcu drugą kwartę *).

Teraz wypadalo już zabrać się do stanowienia podatków stałych, wieczystych. Izba wiedziała i zdecydowaną była nałożyć podatek na dobra ziemskie, na dwory, na szlachtę; rozumiała konieczność zrzeczenia się słodkiego przywileju, żeby wszelkie opłaty ponosili poddani oraz królewsczyzny i dobra duchowne. Ponieważ jednak wysokość podatku zależną była od budżetu wojskowego, więc reprezentanci szlachty chcieli najprzód wszelkie inne źródła dochodowe wyczerpać, aby przypadającą na dobra ziemskie resztę, o ile można, zmniejszyć. Taką też drogę wytknął Kublicki, poseł inflancki, który w długiej mowie proponował: papier stempłowany dla Litwy, zwiększenie poglównego od żydów, oraz cla od przedmiotów zbytkownych, podatek od orderów, zabranie części dochodów edukacyjnych z dóbr pojezuickich (po oddzieleniu tylko sumy potrzebnej na utrzymanie dwóch akademij i na pensye zasłużonym), podatek od kawalerów maltańskich, procent od pensyj cywilnych wyższych nad 10.000 złp., zabranie funduszu przeznaczzonego na garnizon Częstochowski, zajęcie propinacyj miejskich na skarb, nareszcie zabranie starostw. Składając projekt do laski, oświadczył energicznie, że „dopóki nie będą urządzone królewsczyzny, do żadnego podatku nie przystąpi“ **).

I zatoczyły się znowu szeroko rozprawy o starostwach, emfiteuzach i wszelkich królewsczyznach, pouczające pod względem historycznym i prawnym, ale skape w pożytki po-

*) Data konstytucyj jest znów o dwa dni późniejsza: 28 i 29 stycznia. Tytuły: Ofiara na ten raz uczyniona i Ofiara na potrzeby wojska W. X. Lit. Głos Sapiehy w Dyaruszu tom 2 część 1, str. 313.

***) Dy ar. 1788, tom 2 część 1, str. 316—320.

lityczne dla owej chwili. Krytykowano całą instytucję ostro; sejm 1775 r. potępiano surowo; niektórzy posłowie, jak Sanguszko i kilku innych, oświadczyli się z gotowością zrzeczenia się swoich królewskich, marszałek sejmowy zawiadomił o dobrowolnych propozycjach starostów większej opłaty od skarbu: ale kwestya nie posuwała się jakoś. Znać było wpływ J.W.W. i J.O.O. starostów i magnatów. Mieli też oni swoich rzeczników. Tak np. Leszczyński, poseł inowrocławski, żądał od „gorliwych na cudze dobro patriotów... żeby nie cudze ofiarowali, lecz kupiwszy po kilka starostw, z tych Rzpltej uczynili ofiarę: gdy to usłyszę, przekonam się, iż nie tylko księga pamięci może ich imię najpierwej umieścić, ale i warci będą, aby pomiędzy świętymi w kalendarz polski zapisanymi zostali *)”. Nawet Kublicki był posądzany „o pochlebstwo“ i odpierając ten zarzut, mówił: „uczynilem ofiarę zdania mojego, żebym pokazał, że się śmiało narażam starostom, nie bojąc się wyrzutu zapłaconego sentymentu **). Nie powtarzamy zresztą samej dyskusyi, bośmy z niej poprzednio już czerpali dużo. Zaznaczymy tylko wypadek długich sporów. Starostowie postąpili pół kwarty, a tym sposobem mieli wnosić do skarbu całkowite dwie kwarty, czyli tak zwane 50 gr. (połowę dochodu); nadto nakazana została nowa lustracya wszystkich królewskich (co też i wykonano w tym samym 1789 r.); ale gdy chciano pociągnąć starostów do opłacania podatku ziemiańskiego jeszcze od drugiej, dla nich pozostawionej połowy intrat, wniosek został odrzucony 116 głosami przeciwko 86. Expektantom kazano płacić jednomyślnie 2¹/₂ kwarty ***).

* Ibid. str. 324.

**) Dyar. 1788, tom 2 część 2, str. 253.

***) Prawo o dwóch kwartach oblatowane pod dniem 6 kwietnia 1789 roku; o wykonaniu lustracyi dowiadujemy się ze sprawozdania Moriskiego: Dyar. 1789 tom 2, część 2, str. 129; głosowanie na podatek ziemiański ze starostw ibid. str. 227. Co do expektantów uchwała z dnia 5 marca.

Latwiej poszło z podatkiem od urzędów, stempla i orderów, chociaż Suchodolski poseł smoleński ostrzegał, że papier stempowany jest przeciwny równości szlacheckiej (!), a Dziekoński, podskarbi nadw. lit. żądał, żeby Litwę zwolniono za to od innych podatków, które tam stempel zastępowały. Przy rozprawach szczególnie się irytował Kosakowski, biskup inflancki: wyrachował on, że „gdyby skarbnik posuwał się stopniowo i chciał dojść do kasztelanii krakowskiej, wypadłoby dla niego 120.000 czerwonych zł.“ Ale Krasieński, poseł podolski, odpowiedział na to: „Czytając historię narodową, nie doczytałem się w niej, ani też z nikąd nie słyszałem, żeby który szlachcic od skarbnika doszedł do kasztelanii krakowskiej, a jeżeli los któremu posłuży do tego szczęścia, zapewne też sama wszechmocna ręka, która go stopniami temi prowadzić będzie, potrafi opatrzeć mu sposób opłacenia stempla“. Oplata uchwaloną została, a z dołączonej do prawa tabeli dowiadujemy się, jaka to ogromna moc urzędów istniała w Polsce. Najwyższy stempel ustanowiono od przywileju na arcybiskupstwa (1.000 cz. zł.), potem na biskupstwa (600 cz. zł.), od przywilejów zaś na województwa, kasztelanie krakowską i ministerya tylko po 200, najniższy (1 cz. zł.) na komornikostwa graniczne i ziemskie, subdelegactwa, burgrabstwa, namiestnikowstwa, regencye ziemskie i grodzkie, vice-regencye, susceptantwa, podwojewództwa i inne podobne. Nadto biskupi i koadjutorowie musieli płacić jeszcze 50% od czteroletniej intraty swojej. Cieciszowski, biskup kijowski, przedstawił, że z biskupów ruskich 2-ch albo 3-ch zaledwo mogłoby tak wysoką opłatę uiścić. Dodano więc poprawkę, że opłacie podlegają te tylko biskupstwa, które przeszło 10.000 intraty posiadają. Wszystkie zaś metropolie i episkopie obrządku greckiego zwolnione były od stempla *).

*) Sesye 56 i 57 dnia 29 i 30 stycznia 1789 roku, konstytucya oblatowana dnia 5 lutego. Lista urzędów przedrukowana w Dzienniku Rządowo-Ekonomiczno-Handlowym 1789 r., str. 352—364.

Jednocześnie domagano się też zwiększonego podatku od dóbr duchownych. Suchorzewski, poseł kaliski, wykazywał, że, mając dochodu 150.000 złp. rocznie, z dziewięciorgiem rodziny swojej większą ofiarę poniesie, płacąc 12.000 podatku, niż duchowny, któryby zapłacił z takiegoż dochodu 36.000, bo chociaż w pierwszym przypadku pozostaje 138.000 złp., ale suma wystarczyć musi na całą rodzinę, gdy duchowny obracałby swoich 114.000 na jedną tylko własną osobę. Podał więc swój projekt do łaski „w tej myśli, ażeby gdy dziedzic dóbr ziemskich grosz 1, to duchowny i starosta groszy 3 zapłacił“. Rachubę swoją stosował on do 60.000 wojska, którego etaty wynoszą 16 milionów, ale radby mieć 100.000 i nie będzie żałował dać więcej, byle ten sam stosunek (1 do 3 groszy) był utrzymany *). Gdy ze strony duchowieństwa zachodził opór, Jezierski, kasztelan łukowski, ostro wyrzucał mu winy względem narodu spełnione **). Krasieński, poseł podolski, i Moszyński, zawsze skory do zmniejszenia podatków, chcieli poprzestać na 15 procentach od intraty z dóbr duchownych, ale biskupi, widząc większość zdań, zezwolili na 20⁰/₀, utrzymując zarazem dawniej już płacone subsideum charitativum. Propozycja ta przyjęta została przez sejm jednomyślnością ***).

Pomniejsze wnioski, jak np. o podniesieniu stempla od kart zagranicznych i o sumach duchownych, z Galicyi odebranych, przeszły prawie bez rozpraw.

Co do wykonania uchwały o pożyczce, Poniński, jako podskarbi w. kor., doniósł d. 4 lutego, że Komisya Skarbowa Koronna „nadgłosiła się do obywatelów polskich“ za pośrednictwem swoich superintendentów, ale ci nadesłali odpowiedź „iż nie jest w takim kredycie Rzplta, aby mogła

*) Dyar. 1788, tom 2, część 1, str. 359.

***) Dyar. krótko zebrany Sejmu Głównego Warsz. etc. Dufour, tom 1, str. 234.

****) Ibid. 236.

u obywatelów znaleźć pożyczanie pieniędzy“. Musiała tedy udać się do bankierów o pośrednictwo w zaciąganiu pożyczki zagranicznej. Układy z Genuieńczykami wlokły się przeszło pół roku i zakończyły się zupełnem niepowodzeniem. Pomyślniej poszła sprawa z Hollendrami, ale ofiarowana przez nich pożyczka wpłynęła dopiero w końcu 1790 r. (Dokładniej opowiemy tę sprawę w § 77).

Zbliżała się nareszcie chwila decydowania o podatkach ziemiańskich. Trzeba było już „dolożyć, czego nie dostawało, gdy wprzód wszystkie zwyczajne będą wyczerpione źródła“, jak powiadał poseł słonimski, Przeclawski. Wszystko było już wyczerpione: proponowany przez niego podatek od „baletników, sztukatorów, redutników, mód i zbytków wynalazców“, oraz ślubny od żydów nie zwrócił niczyjej uwagi. Odwołanie się Kublickiego do króla, aby „z dóbr stołowych ustąpił“ (zapewne, żeby większe długi robił!), zmusiło tylko Stanisława Augusta do zrzeczenia się czopowego z miast *Grodna* i *Brześćcia*. Niemcewicz wołał: „oddalmy od siebie to systema-- niech da drugi, aby ja nic nie dał; dajmy wszyscy i dajmy prędko“. Marszałek Malachowski wstydził przykładem sejmu szwedzkiego, który, od kilku tygodni obradując, uchwalił nowych ciężarów na 6 mil. talarów „choć kraj ten niewiele posiada cyrkulujących pieniędzy“. Już i Moczyński radził podatek generalny z dóbr ziemskich, by dociągnąć do potrzebnej sumy budżetowej 41,951.263 zł. gr. 27. zresztą proponując jednoczesne zniesienie innych podatków, jak np. czopowych, młynowych i akcyz; dla osłonięcia zaś swoich województw ułożył znane już nam pracowite, wiele użyteczne, drogocenne Tabele statystyczne *).

Nieszczęściem nie posiadamy urzędowego Dyaryusza na dzień stanowczy 26 marca 1789 r., ale z Dufour'owskiego „krótko zebranego“ Dyaryusza dowiadujemy się, że sprawa

*) Dyar. urzędowy tom 2 część 2, str. 255, 259, 175, 171. Moczyńskiego Głos w Zbiorze Mów etc. tom VIII, str. 1—18.

poszła nad wszelkie spodziewanie gładko. Wprawdzie po zagajeniu sesyi kasztelan biecki Franciszek Żeleński zaczął usilnie domagać się, aby wrócono do jakiegoś artykułu 17 Komisyi Wojskowej, i żeby rozprawiano o sądach cywilno-wojskowych, ale wszyscy jednogłośnie oparli się temu. Potem poseł kijowski, niejaki Bierzyński chciał rozerwać uwagę sejmujących listem o buntach chłopskich. I to nie poskutkowało. Kasztelan rypiński, Ludwik Zieliński chciał, żeby przed podatkiem ziemiańskim szły jeszcze rozprawy o podatku na kawalerów maltańskich, ale marszałek kazał czytać sekretarzowi projekt o podatku ziemiańskim. Żeleński domaga się odczytania swojego wniosku. Wtedy Sapieha rzekł: „Już tu, widzę, pogłoska zagranicznych potencji sprawdzać się zdaje, że gdy przyjdzie do podatku ziemskiego, chęć patriotyizmu początkowa ostygnie i zgaśnie“. Pomimo to Żeleński nie pozwalał sekretarzowi na czytanie. St. Potocki usiłował zawstydzić czelnego oponenta — i to nie pomogło; domagał się on głosowania, które zabraloby niemal czasu. Nareszcie król wezwał go do tronu i do milczenia naklonić potrafił. Odczytano projekt, zredagowany przez Jana Małachowskiego, posła sandomierskiego, starostę opoczyńskiego. Matuszewicz, poseł brzeski litewski (późniejszy minister) najznakomitszy mówca izby, zaproponował inny tytuł, mianowicie: „O f i a r a wieczysta stanu rycerskiego Obojga Narodów na wojsko“. Na zapytanie marszałka dał się słyszeć trzykrotny okrzyk: „Zgoda!“ nawet, jak powiada Dyaryusz: „z ukontentowaniem“. Nie potrzebne więc było głosowanie (turnus). Marszałek złożył powinszowanie królowi i stanom, król winszował sejmowi i marszałkowi, a wreszcie rozplakał się; sejm ruszył do tronu całować rękę królewską *).

W istocie uchwała ta miała wielką doniosłość. Był to pierwszy stały podatek, jaki szlachta nałożyła na siebie. zrzu-

*) Dyaryusz Dufour'a tom I, str. 251—257. Konstytucya nosi datę 6 kwietnia 1789.

cając z siebie pleśń wieków średnich. Wynosił on 10% od dochodów „stałych i pewnych“ z dóbr ziemskich, a 20% „z dóbr duchownych“; do niepewnych, a więc opodatkowaniu nie podlegających, zaliczono dochody z kopalni, z lasów, z fabryk wszelkich, z handlów i rękodzieł. Forma jego

Tadeusz Matuszewic († 1819).

(Podług portretu litografowanego przez Hermanową z Tańskich w r. 1826, ze zbioru Wł. Smoleńskiego).

zadawalnia finansistów naukowych*), co do wykonania zaś obrano drogę, która największy możliwie pośpiech wrożyła.

*) Biliński: Nauka Sarbowości, str. 164—189.

Do obliczenia wysokości przypadającego na każde dobro podatku tego, a więc do ułożenia taryf szczegółowych, Jan Krasieński starosta opinogórski wskazał trzy drogi: 1) zeznanie intrat pod honorem z przyjmowaniem delacyj na zeznania fałszywe; 2) lustrację urzędową, opartą na rejestrach gospodarczych i stwierdzoną przez przysięgę; 3) szacunek kominowego z tranzakcyj. Sam mówca oświadczył się za ostatnim sposobem; podobne oświadczenie złożył Waleryan Strojnowski. Pomysł należał do Fr. Moszyńskiego, który go tak wytłumaczył w mowie, przed miesiącem wygłoszonej: trzeba ściągnąć z grodów odpisy wszelkich tranzakcyj, t. j. sprzedaży, zastawów, exdywizyj dóbr etc. dokonanych w ciągu lat 5-ciu (od r. 1784) i z nich wyciągnąć dla każdego województwa, dla każdej ziemi szacunek dymu. Tak np. z aktu exdywizyi dym wypada na 1.220 złp.; licząc po 5%, wypada rocznej „prowizyi“ złp. 61; więc podatek 10-go grosza wynosić powinien złp. 6 gr. 3 *). Nazajutrz wszakże Moszyński od projektu swojego odstąpił; inne wnioski były usunięte; utrzymał się projekt posła podlaskiego, jak się domyślamy, Krasnodębskiego i wtedy zredagowaną być mogła ostatecznie konstytucya p. t.: „Ofiara Wieczysta Prowincyów Obojga Narodów na powiększenie sił krajowych“ nosząca datę 6 kwietnia 1789 r. Za podstawę taryfy przyjęto zeznanie intraty przez dziedzica lub jego rządcę, ekonomę, pełnomocnika, poparte inwentarzami lub rachunkami gospodarczemi, o ile być może trzyletniemi, a następnie przysięgą. Po załatwieniu różnych szczegółów co do sposobu wybierania podatku w dniach 23, 24, 27, 28 i 30 kwietnia, 11, 12, 19, 22, 28 i 29 maja, „mając wzgląd na rychłe zarządzenie potrzeb Rzpltej“, sejm „niepraktykowanym nigdy sposobem“, uprzedzając wybór obywateli z każdego respective województwa,

*) Dyar. krótko zebrany 1, 305 nast. sesya 87 z dnia 3 4 1789 r. głos Krasieńskiego; Zbiór Mów etc. tom VIII, str. 15, 16 głos Moszyńskiego z dnia 9 3 1789.

sam wyznaczył „komisarzy 10-go grosza“ z pomiędzy szlachty osiadłej po 15 do każdego powiatu, na ogół 1.800 (1.445 na Koronę i 345 na W. X. Lit.) i na tem czynność prawodawczą zakończono w słodkiej nadziei, że już wszelkie potrzeby budżetu są zaspokojone *).

2. Nadzieja ta okazała się, niestety! zawodną. Komisarze 10 grosza wykonali swe zadanie szybko, bo w ciągu czterech prawie miesięcy, ale ułożone przez nich taryfy wykazały spółnie z 20-tym groszem z dóbr duchownych około 6,3 miliona (same dobra ziemskie niespełna 5 milionów) na Koronę, a zatem o milion parękroć więcej, niż wynosiło podymne i 2,2 miliona na Litwę, czyli od podymnego o ośm kroć sto tysięcy więcej, razem na ogół trochę więcej, niż 9 milionów na rok. Inne podatki również przyniosły dochód szczupły w porównaniu z przypuszczalną rachubą. Zawód był gorzki. Od listopada 1789 r., gdy już wypadek całej operacyi był znany, zaczęły się sypać zarzuty i wyrzekania tak w izbie, jak w literaturze politycznej. Nax szukał przyczyny w ubóstwie kraju: „Wygórowane tuszenie tych konjektur kalkulatorów, którzy z dawniej uchwalonych podatków czopowego, generalnego podymnego, a nawet terażniejszej ofiary niezliczone miliony przed lustracyami obiecywali, znacznie zostało omylonem w tem swem mniemaniu o niezmiernych bogactwach krajowych“. Ale Staszic wręcz nie wierzył, aby szlachta polska miała około 60 ciu milionów dochodu; rachował zawsze 120 milionów; oskarżał ją o „niesprawiedliwe podawanie“ intrat, a nareszcie nie wahał się napisać strasznego oskarżenia: „szlalcic polski krzywoprzysiągli, aby nie dał podatku“. Na wiarę tych słów, historycy nowocześni potępiąją skąpstwo i sobkostwo społeczeństwa szlacheckiego **).

*) Lista imienna komisarzy oraz instrukcyja dla nich w Zbiorze konstytucyj i uchwał seymu... 1788, edycyja Pijarska, Warszawa 1791, pod dniem 30,5 1789, str. 46—74.

**) N a x: Wykład począt. prawid. Ekon. Polit. str. XXII; Staszic: Przestrogi dla Polski 1790, str. 301, 304; Niemcewicz (Pamięt. czasów

W istocie dochód roczny z samych dóbr ziemskich według obliczenia późniejszego poprawnego (Tab. 185) wynosił 105,554.840 złp., więc 10-ty grosz powinien był przynieść skarbowi 10,555.484 złp. Z dóbr zaś duchownych, które czyniły mniej więcej szóstą część poprzedniej intraty, przy zdwojonym podatku wypadło z górami 35 milionów, razem przeto ofiara powinna by przynieść przeszło 14 milionów rocznie, gdyby prawo zagarniało wszystkie dochody i cały stan szlachecki. Ponieważ jednak wyłączali się wszyscy właściciele, posiadający mniej niż 10 korcy wysiewu: więc należałoby stracić całą intratę szlachty uboższej, zagonowców na własnej siedzących roli, tudzież wielu instytucyj duchownych i proboszczów z mniejszem uposażeniem w ziemi. Dla braku materiałów dokładne obliczenie jest niemożliwe; niepodobna przecie przypuszczać, aby przez potrącenie wymienionych pozycyj cyfra opodatkowanych intrat mogła się zmniejszyć do 91 milionów, a podatek ofiary do 9,1 miliona, jak to wypadło z taryf, ułożonych przez Komisję 10 go grosza. Jest tedy rzeczą niezawodną, że oszacowanie intrat było zbyt niskie. Nie kwapmy się jednak do takiego wyroku i rozejrzyjmy się w szczegółach.

Przysłuchajmy się głosom sejmujących—są one szczerze; w zapędzie walki oponenti nie szczędzą sobie wyrzutów, dochodzą nawet do przesady.

Przytaczano przykłady zbyt niskiego szacunku; żalowano, że za sprawą Wielkopolan był odrzucony projekt Moszyńskiego o wyciąganie intraty z transakcyj; Czartoryski radził

moich 1848, str. 118) woła: „prócz małych wyjątków, wstyd powiedzieć! ledwie drugi lub trzeci płacił”. Nie mówił tego jednak w izbie sejmowej, gdy był postem, lecz w 50 lat później; rzecz do prawdy nie podobna, bo tabele były sprawdzane przez Komisję Skarbową. X. Kalinka (Sejm czteroletni 1880 I, 438) decyduje podobnie: „Długie nawyknięcia sobkostwa i, dodajmy, nierzetelności, pozbawiły Rzpląt środków, bez których i uchwała o wojsku i ofiara 10go grosza stały się tylko patryotyczną przechwałką, zapal narodowy płomieniem ze słomy”!

wrócić do tego projektu. Wtedy, d. 3 listopada 1789 r. zabrał głos Suchorzewski: „Zgłosili się do mnie i do marszałków komisarze powiatu pyzderskiego, że posesorowie dóbr Krotoszyńskich, przez człowieka notowanego klasyfikując te dobra z uszczerbkiem skarbu, okazali małe intraty, że dwa folwarki zataili, że 1.700 beczek piwa mniej podali; żądali więc woli stanów“. Nie broniąc nadużyć, mówca zwraca jednak uwagę na wadliwość przepisanej komisarzom instrukcyi, bo chce to „wyświetlić, aby przekonać całą Europę... i odwrócić opinię, krzywdzącą Rzpltą, że jest napelniona krzywoprzysięzcami“. I tak, w Wielkopolsce nie ma zwyczaju rachowania dochodów z krów przy sprzedaży dóbr, więc i komisarze nie porachowali go. Na poparcie twierdzenia tego odwołuje się Suchorzewski do świadectwa Xcia Jabłonowskiego; o sobie zaś mówi: „Nie miałem przyczyny krzywoprzysięgać, bo ja dobrowolnie ofiarowałem np. z wioski jednej 500 złp. i wiecznie będę płacić, a podług reguł, przez Komisję przepisanych, nie można było wyprowadzić więcej, jak 250 złp. W wiosce tej mam 150 krów, z tych dochodu mam 300 dukatów; nie mogłem ich podać do intraty, bo Komisye tego artykułu, jako nie wchodzącego do przedaży dóbr i niepewnej intraty, słusznie nie rozkazały podawać... Komisya położyła takse na kopę żyta złp. 6, kopę pszenicy złp. 8... stosownie do zwyczaju... Jeden tylko jest powiat, który może zbłądził, że na 4 złl. taksował kopę żyta, ale czyż go nie powinien wymówić daleki transport produktów, bo o dwadzieścia kilka mil? Owiec z każdej wsi rachowano, czy były czy nie były, tyle, ile jest kop żyta i pszenicy; każdą oceniono po złp. 2.. Projekt Moszyńskiego... nie może znaleźć tylko moją i kolegów generalu wielkopolskiego opozycyę, ten bowiem projekt zasadzony na wygórowanej kalkulacyi... Bo w Wielkopolsce oprócz osad holenderskich tak są liczne dymy, iż gdybyśmy z tranzakcyi otaksowali dym, toby podatek przeniósł całą intratę z dóbr“. Jako przykład przytoczone dobra Dolsk *).

*) Dz. Cz. S. G. W. sesya 153 z dnia 3 11 1789.

Uderzający przykład różnic, wynikających z instrukcyi, podali Proskura i Trypolski posłowie kijowscy na dobrach Ncia Potemkina Smiła, położonych w powiecie Żmigrodzkim, który zaliczał się wtedy do dwóch województw: braclawskiego i kijowskiego. Komisya braclawska obliczyła z nich podatek 10 go grosza na 105, a kijowska, przy wyższej cenie pańszczyzny, na 150 tysięcy złp. *).

Zacny Zakrzewski, poseł poznański zwrócił uwagę izby, że nadany podatkowi tytuł „ofiary“ wielu osobom nasunął mniemanie, iż to jest raczej rzeczą dowolną, niż przymusową; twierdził, że niejasno zrozumianem było określenie dochodów stałych; nareszcie przypisywał wiele błędów rachuby użytym cenom z lat dawniejszych, zbyt niskim w porównaniu z owoczesnemi. Stanisław Potocki, poseł lubelski, ubolewał, że „niedokładne tego podatku wybieranie, niedostateczny od nas w tej mierze opis zawiódł Rzpltej nadzieje. Mam zawiadomienie od poczciwego i godnego wiary obywatela, że na Rusi 10⁰ 0 wnosi, a nawet 2¹/₂ nie płaci w Mazurach“ **).

Powtarzały się przytem oskarżenia o nierzetelność poddań. Zieliński, poseł nurski, donosi, że w sąsiedztwie z nim królewsczyny (ale te nie należały do podatku ofiary) podaly 10 zamiast 40-tu tysięcy intraty; że jeden obywatel z 12.000 będzie płacił tylko 11 czer. zł. Suchorzewski, docinając województwom ruskim, „słyszał, że tam, gdzie tak dalece szczyć się z gorliwością i jęczą pod ciężarem podatków, otaksowano 900 złp. z wsi dzierżawionej za 50.000. Węzyk widział niepodobieństwo, aby intrata dziedziców z całego kraju wynosiła tylko 50 milionów, gdy za granicę wychodzi rocznie po 100 mil. Suchodolski poseł chełmski oskarżał proboszczów, że mając po 4.000. podawali tylko 2.000 intraty. I Moszyński

*) Tamże sesya 249 z dnia 19 4 1790.

**) Tamże sesya 225 z dnia 23 2, sesya 222 z dnia 18 2 1790.

nie chce już spuszczać się na dobrowolne zeznanie, „kiedy nawet przysięgi zawiedziona zostały“^{*)}.

Szukając informacji z innych źródeł, znaleźliśmy w księgach Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Czerskiej następane wyjaśnienie co do obliczenia ofiary w tej ziemi, należącej do województwa Mazowieckiego: 1) nie rachuje się wcale intrata z pańszczyzny i tłok; szarwarków niema; zboża osepowe rzadko gdzie bywają dawane, a szacunek tychże niepewny obliczać się może tylko podług cen targowych; stróża nie czyni intraty; danina z kapłonów i jaj była oszacowana na Komisji Ofiary; danina z gęsi, kur i inne rzadko się traflają; 2) do sprzedaży dóbr niemasz żadnej reguły pewnej; sprzedają się na 4 lub 3¹/₂; najczęściej jednak projekt sprzedaży formuje się z wysiewu na dwa ziarna; tak też Komisya Ofiary zarachowała, a ponieważ prztem nie potraçała ordynaryi gruntowej, więc „ustanowiła szacunek przyzwoity“; siana wóz dwukonny rachowała po zll. 4 do 6-ciu; 3) owce nie były rachowane, ponieważ intrata z nich jest niestala na gruntach sapisnych; 4) z lasów nic nie rachowano; propinacyę obliczono podług kontraktów, lecz i ta intrata może być niestala, jeśli arendarze mają dodane kotły, garnce, statki browarne etc.; 5) do niestalych intrat, a więc nierachowanych, zaliczono „bydło, trzody, drobie upadkowi podległe i większej liczby czeladzi wymagające; sady nieurodzajom, wiatrom i wymarżnieniu podpadające; ogrody expensy wymagające, zabudowania dobre... wygodę tylko czyniące“ (nie dochód) 6) nie był liczony dochód z rzek i wód wszelkich. Do tych wyjaśnień Komisya Cywilno-Wojskowa dołączyła wyciąg z sumaryusza tranzakcyj, zawartych w czasie od d. 1 stycznia 1784 do d. 31 grudnia 1789 r.; wymieniono tu dóbr 24 o 614 dymach w szacunku 1,882.100 złp.; dochód z nich 5⁰/₁₀₀ wynosi 94.105 złp., ztąd podatku ofiary przypada 9.410

*) Tamże sesye 184 z dnia 5 11, 185 z dnia 6 11, 224 z dnia 22 11, 225 z dnia 23 11 1789.

na wszystkie dymy, czyli po złp. 15 gr. 9 na jeden dym. I oto Komisya Porządkowa zaznacza, iż od tej kwoty „malo co się różni ofiara Ziemi Czerskiej, intraty swoje dla ustanowienia podatku z dwóch ziarn zboża wszelkiego podającej, a proporecyi, która, przez tranzakeye odkryta, niestale intraty i wygody obejmuje, w tem tylko nie donoszącej“ *).

Mając to jasne i charakterystyczne wytłómaczenie procederu szacunkowego, możemy już zrozumieć, dlaczego na Mazowszu podatek ofiary wypadł tak szczupły, że właściciel dóbr z województw ruskich cenił go zaledwo na $2\frac{1}{2}\%$. Nadano tu najobszerniejszy wykład wyrazom prawa: „z pewnych i stałych intrat“, wykład przesadny, bo czyż sady i ogrody podpadają nieurodzajom, wiatrom i wymarznieniu w innej mierze, niż pola ozime lub jare? Czemu grunta „sapiaste“ miały odbierać owcom przymiot stałej intratności, kiedy w Wielkopolsce dochód z owiec do najstalszych był liczony i nawet porównywany z ilością kóp zboża? Moznaby rachować dochód z bydła, gdy w miasteczkach tejże ziemi funt mięsa kosztował najmniej 6 groszy. I z lasów powinien być dochód, gdy co roku pewno splawiano drzewo do Gdańska Wisłą. Wóz siana był rachowany najwyżej na 6 złp., a dla wojska wydawano takse po 20 groszy za pud, a więc około 20 złp. za furę dwukonną. Nareszcie plon 2-ch ziarn, chociażby na złych gruntach, daje się usprawiedliwić chyba lichym stanem gospodarstwa rolnego. Najbardziej nas wszakże dziwi rezultat ostateczny, że obliczona na takich zasadach ofiara „malo się różnila“ od dziesiątej części dochodu wyciągniętego z tranzakcyi kupna i zastawu dóbr. Przeczy temu późniejszy poprawny rachunek, gdyż, jak ujrzymy w Tab. 185, dawna ofiara wynosiła 8.548, a nowa 14.728 złp.

Lubo sprawdzenia ścisłego całej operacyi szacunkowej do ofiary nie wykonaliśmy i wykonać nie jesteśmy w stanie,

*) Komisya Cyw. Wojsk. Ziemi Czerskiej księga I pod dniem 9/4 1790, str. 41—46.

wszelako z przytoczonych tu wyznań i głosów czerpiemy przeświadczenie, że przyczyną główną obniżenia podatku było niejasne określenie „dochodów pewnych i stałych“ w redakcyi samego prawa. Komisarze 10 grosza wykonywali swą czynność pod wpływem obawy, aby ta granica przestapiona nie była — obawy, którą do przesady wzmagala literatura i nauka owoczesna. Przypomnijmy sobie (§§ 25 i 73), ile to się czytało i słuchało wówczas o „czystej intracie“, o „odbierze rolniczej“, o zubożeniu krajów przez wygórowane podatkowanie. Wykazywaliśmy już, jak dalece te fizyokratyczne wywody krzewić i bujać mogły w umysłach szlacheckich, zacieśnionych w kulcie interesów rolniczych. Po raz pierwszy od lat dawnych ziemianin decydował się obarczyć intratę swoją podatkiem: ileż to obaw powstawało w duszy jego, by nie zwichnąć przez nieopatrzne taksowanie całej produkcji dóbr swoich w przyszłości, by nie zostawić potomkom zepsutego warsztatu rolnego! Bo przy operacyi podatkowej nie szło już o doraźną ofiarę, o jednorazowy datek dla skarbu Rzpltej, ale o brzemień stale, niezmienne, które zawsze własność ziemską przytłaczać będzie. Więc bez nadużyć i oszukaństwa, w dobrej wierze, pod opieką najmędrszych i najzacniejszych publicystów, odbywało się owo bojaźliwe szacowanie „stałych i pewnych dochodów“. Toć nie w szkodliwych dla skarbu zamiarach, ale pod wpływem panujących wyobrażeń ekonomicznych sejm, złożony ze szlachty zamożnej, zwolnił od podatku ofiary szlachtę, poddanych nie mającą, i wszystkich właścicieli, posiadających mniej niż 10 korey wysiewu, a stanowiących klasę bardzo liczną. Gorszono się później, że ofiara wyrównywała za ledwo podymnemu, ale o tem zapomniano, że podymne płynęło ze wszystkich posiadłości wiejskich i miejskich, ofiara zaś tylko z dóbr dziedzicznych i duchownych, które pod wyłączenie nie podpadały. Niesłusznie tedy oskarżył szlachtę o krzywoprzysięstwo Staszic, który swojemi teoryjami sam nie mało się do spaczenia operacyi podatkowej mógł przyczynić. Podania fałszywe krzywoprzysiężne zdarzały się tu i ówdzie, jako przestępstwa

indywidualne; w rozprawach sejmowych wspomniano o pięciu takich wypadkach: błędem byłoby przecież rozciąganie wyjątków na ogół, przyznawanie kryminalowi przewagi nad przymiotami przeciętnego człowieka. Oszustwa na wielką skalę były niemożliwe, gdy komisarzami byli ziemianie miejscowi, którym dobra swojego powiatu były znane, którzy, działając zbiorowo, do grzesznej pobłażliwości posuwać się nie mogli. Jakoż widzieliśmy, że komisarze powiatu pyzdarskiego, przeświadczywszy się o fałszywym podaniu intraty z dóbr Krotoszyńskich, sami donieśli o tem marszałkom sejmowym. Zkądinąd znów, mianowicie z pożyczek Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Królestwie Kongresowym, dowiadujemy się, że niektórzy dziedzice z gorliwości patriotycznej podali zbyt wysoki szacunek intrat swoich i większą, niż należało. placili ofiarę. Zresztą fałszywe zeznanie należało też przewidzieć w prawie i odpowiedni rygor na nie rozciągnąć: jeśli tego nie uczyniono, to znów jest winą prawodawców *). Dzisiejsze prawodawstwa n. p. austriackie, jeśli opierają podatek na deklaracjach, czyli „fassyach“, nie zapominają zagrozić dotkliwemi karami wszelką nierzetelność podania.

Czy godzi się jednak potępić samo prawo o podatku ofiary i wykonanie jego, czy można je nazwać

*) Ścisłość określeń potrzebną była w Polsce więcej, niż w innych krajach, gdy szlachta od tak dawna nie płaciła i nie umiała płacić podatków. Ciekawy do obserwacji przykład znajdujemy w jednym z listów Kościuszki do siostry Estkowej, która rządziła wsią jego Siechnowicami: „Z Włocławka, 20 marca 1790. Anusiu! Bój się Boga! Nie chcę ja, żeby ludzie (to jest poddani) nowy podatek dawali, jak tylko stary; więcej nie; dwór trzeba żeby oddał... co każą z dymu dawać po 4 garnce żyta, 16 owsa, siana, to tylko dać żyta i cokolwiek owsa, zaś siana nie. Podymne zaś dwór zapłacić powinien, nakazane teraz nowe“. (Listy Kościuszki wydał L. Siemiński 1877, Lwów, str. 187, 188). Nikt przecie nie posądzi Kościuszki o sobkostwo i brak patriotyizmu, a jednak urządza się on z podatkiem zsympki zbożowej według swojej kombinacji gospodarczej i wykonywa tylko wyraźne zalecenia prawa.

„przechwalką patryotyczną, a zapal narodowy płomieniem ze słomy“? *)).

Przy tworzeniu instytucji tak wielkiej, złożonej i zupełnie nowej, uchybienia w szczegółach są nieuchronne, a zupełnie uregulowanie jej wymaga czasu i doświadczenia, czerpanego z praktyki. Co do wykonania przepisów winniśmy zaświadczyć, że komisarze ukończyli swą czynność w niespełna pół roku w całym kraju bezpłatnie, a więc bez żadnych kosztów dla skarbu, dokładnie i wogóle sumiennie. Tylko w 13 ziemiach i powiatach intrata była podana ogólnikowo: na wniosek marszałka tym 13 Komisyom sejm kazał przesłać napomnienie **). Niech znawcy dziejów administracji i skarbowości orzeką, czy zdołałaby taką pracę wykonać prędzej i lepiej najsprężystsza biurokracja scentralizowanego państwa w XVIII wieku? My zwrócimy tylko uwagę na fakt spóczesny, że we Francji rewolucyjnej podatek nowy, uchwalony w r. 1789 pod nazwą „contribution patriotique“ nie był uregulowany jeszcze w połowie r. 1793, brakło bowiem wtedy 7.000 taryf, obliczenie zaś, oparte pierwotnie na deklaracjach dobrowolnych obywateli, okazało się bez porównania skąpszem niż w Polsce, zdarzało się bowiem, że podawano 48 livrów podatku zamiast 150, jak o tem przekonała nakazana później detaksacja ***).

Że dzieło komisarzy zasługiwało na uznanie, tego dowodzą późniejsze dzieje. Ustanowione w r. 1825 dla królestwa Kongresowego Towarzystwo Kredytowe Ziemskie wzięło za podstawę do udzielania pożyczek nie podymne, ale ofiarę ****). Rząd pruski utrzymał w zajętych przez siebie pro-

*) X. Kalinka: Sejm czteroletni I, 438.

***) Dz. Cz. S. G. W. sesja 257 z dnia 3 5 1790.

****) Taine: La Révolution. Paris 1878, Hachette I, str. 359 do 362.

*****) W Projekcie względem Towarzystwa Kredytowego, przesłanym przez Ministra Sekretarza Stanu hr. Grabowskiego Namiestnikowi dnia 12 (24) czerwca 1823 roku, w Usprawiedliwieniu do art. 15 czytamy: „Dla wykrycia istotnej terażniejszych dóbr wartości przemiar i deta-

wineyach ofiarę podług dawnego urzędzenia, ale zmienił jej skalę, podnosząc do 24⁰/₀, co nie stanowi bynajmniej poprawki w dziele komisarzy 10-go grosza, ponieważ zwiększony w ten sposób podatek był w latach 1823 i 1824 uważany za część piątą czyli za 20⁰/₀ intraty przy podniesionej znacznie wartości dóbr. Wszystkie inne późniejsze rządy utrzymywały ofiarę, a i do niedawna jeszcze po stu latach była ona osią systematu podatkowego w Królestwie Kongresowem.

Chociaż tedy z późniejszych poprawnych obliczeń przekonywamy się, że ofiara obliczoną była za nisko w stosunku do 5 procentów od wartości dóbr ziemskich i duchownych: jednakże nie potępiamy działań komisji 10 grosza, ponieważ przy braku statystyki nikt w owym czasie nie znał rzeczy-

xacya ich byłaby nieodzownie potrzebną; uskutecznienie zaś tego tak długiego wymagałoby czasu, że nimby się przyszło w pomoc właścicielom dóbr, jużby skutki po skończonem moratorium wynikające znacznie uczuły się dały i bezcenna dóbr sprzedaż wielu dłużników do ostatniego przywiódłaby zniszczenia“. Dla pośpiechu tedy projekt zaleca ofiarę 10, 20, 24 gr. rozmnożoną przez 5, jako istotny czysty dochód z dóbr, który ma się kapitalizować z 5⁰/₀, a $\frac{3}{5}$ tego kapitału w listach zastawnych miały być wydawane. Zaznaczono przy tem, że „gdy ustanowienie podatku ofiary w odległą sięga epokę, rozliczne zaś na pożytek i zwiększenie szacunku ziemi czynione od tego czasu nakłady wartość jednych dóbr przeciw drugim nie w równym podniosły stopniu... więc w ogólności sposób takowy oszacowania niższą od prawdziwej wykryje majątków cenę, przecież w niektórych przypadkach do tej ostatniej zbliżyć się może“. Deputacya sejmowa przyjęła rzezoną zasadę ocenienia dóbr ziemiańskich, tę tylko wprowadzając do redakcyi artykułu 15 zmianę, że wszystkie obliczenia mają się opierać na 24 groszu. (Zmiany etc. str. 4). Tak zmodyfikowany artykuł wszedł do projektu, wypracowanego przez Radę Stanu (str. 9), i do prawa ostatecznie zatwierdzonego. Wypadek rachunku w ten sposób przeprowadzonego wyda cyfrę czystego dochodu wyższą tylko o 20 proc. od obliczeń z roku 1789 ($24 \times 5 = 120$, gdy $10 < 10 = 100$), a cyfra pożyczki ($120 < \frac{3}{5} = 72$ proc.) zaledwo o 5¹/₃ proc. różni się od tej, jakaby wypadła z 10 grosza, stosując przyjętą w tychże projektach normę: $\frac{2}{3}$ wartości dóbr. Porównaj: Trzetrzewiński: o podatkach stałych w Królestwie Polskiem, str. 24. Prawo nosi datę 1 (13) czerwca 1825 roku.

wistej ceny zasobów narodowych; ponieważ pierwsza próba opodatkowania nie mogła się obejść bez nieporozumień, uchybień, błędów; ponieważ odrzucono z taksy dochody „niepe-
wne“, które w powtórnem obliczeniu z transakcyi (tab. 185) wyłączone nie były: ponieważ dla ustalenia czystej intraty potrącono zapewne im podatki stałe, jak np. podymne, łanowe, subsidium charitativum, płacone dotychczas przez chłopów de jure, ale de facto najczęściej przez dwory skutkiem ubóstwa chłopów; ponieważ nareszcie ludzie dobrej wiary i dobrej woli pod wpływem panujących pojęć ekonomicznych uważali przeciążenie intraty rolniczej za krok niebezpieczny, grożący wyniszczeniem głównego źródła dochodów państwowych na przyszłość.

Jakkolwiekbydz, ofiara zawiodła nadzieje powzięte w czasie uchwalania jej, a ten zawód był wielce dotkliwym wobec zaczętych już zaciągów do wojska. Do dawnych dochodów skarbu, wynoszących 19,⁵ miliona przybyło tylko 9,¹ mil. czyli razem fundusze Rzpltej nie dosięgały 29 mil., a przy stutysięcznej armii potrzeba było wedle obliczeń Moszyńskiego 48.531.411 złp. gr. 27, oprócz wydziału interesów zagranicznych, według dokładniejszego zaś, ostatecznie przez sejm uchwalonego w r. 1792 etatu, samo wojsko na stopie wojennej z doliczeniem racyj furażowych potrzebowało blisko 47 mil., a na stopie pokojowej 39,141.816 złp.*).

Niespodzianie tedy ukazał się niezmierny deficyt i znów sejm zmuszony był szukać nowych funduszków do zapelnienia rozwartej otchłani. Na domiar klęski układy o pożyczkę zagraniczną szły z oporem; bankierowie genueńscy,

*) Zbiór pism i mów niektórych w czasie seymu 1788. Wilno, 1798, tom VIII, str. 12 głos Moszyńskiego z dnia 9,3 1789; Et at z d. 22 5 1792 r. (znajdujący się w konstytucjach, aktach Komisji Wojskowej i licznych drukach luźnych) obliczony na 98.515 głów, z 23.478 kantoni-
stami i 6.892 koni, nie wchodzących do komputu pokojowego, wymagał 42,427.867 złp. gr. 18 den. 13 na żołd, 4,510.260 złp. na racye furażowe.

pomimo zadośćuczynienia ze strony sejmu wszelkim ich wymaganiom, pieniędzy nie nadesłali, a nareszcie ratyfikowaną już pod d. 30 września umowę zerwali (§ 77).

W obec tak trudnego położenia sejm zdecydował się na odroczenie kompletnej organizacji wojska do późniejszego czasu i tymczasowym etatem z d. 8 października 1789, tudzież zaleceniem do Komisji Wojskowej z d. 3 marca 1790 r. zmniejszył liczbę głów do 65.074 dla Korony i Litwy razem; obok tego szukał nowych źródeł do zasilenia skarbu i rozwinął drugą seryę rozpraw podatkowych na skutek oświadczenia (z d. 17 września 1789) podskarbiego Kossowskiego, że wojsku „laffę opłacać potrzeba, a pieniędzy niemasz“.

W miarę jak nadchodziły wiadomości o wypadku prac Komisyj 10 grosza, mnożyły się skargi na niski szacunek intrat i na małą wydajność podatku ofiary. Wśród oskarżeń i wyrzekań, któreśmy przed chwilą powtórzyli, posłowie domagali się sprawdzenia całej czynności na ściślejszych zasadach i składali projekta Deputacyi Koekwacyjnej, czyli Deputacyi do porównania ofiary i podatków. W nazwie tej mieści się mniemanie, że w niektórych dobrach takowanie było zbyt niskie w porównaniu do innych. słusznie otaksowanych, że w tym wypadku znajdują się całe prowincye, np. Mazowsze w porównaniu z województwami ruskimi, że deputacya, z łona sejmu wysadzona, ma pociągnąć wszystkie dobra do równej a właściwie do najwyższej skali opodatkowania. Najpierw, mianowicie: już w październiku 1789 r. żądali koekwacyi Suchodolski, poseł chełmski, i Potocki Stanisław; w listopadzie Suchorzewski żądał rozpraw nad złożonym przez siebie projektem, ale stanowczo sprawa ta rozważaną była dopiero w 1790 r. na posiedzeniach z d. 18, 19, 22 i 23 lutego. Przemawiali: Potocki Stanisław, Wejsenhof, Moszyński, Czartoryski Adam z zaleceniem własnego projektu, Morski z pochwałą dla projektu X. Ossowskiego, Strojnowski, Suchorzewski, Cieciszowski biskup kijowski i inni. Izba okazywała szczerą gorliwość. Nawet Moszyński wnosił dodatek, iż „jeśliby się przez to zmniejszyła intrata skarbu,

Tablica (Kolumny oryginalne z opuszczeniem kolumn IV i X jej oraz kolumny monetarnej w III, V, VI)

Województwa	Proporcja wynaleziona z tranzytu Dobry Ziemijskich	Komput nowych Dymów z wypadającą nową Ofbarą	Komput Dymów z Dobry Dobrownych y proporcje z 1 dymu albo 15 proc
Prowincja Wielko-Polska			
Prowincja Małopolska			
Prowincja Śląska			

natenczas przy dawnych taryfach zostać“. Z opozycją odezwali się tylko Zieliński poseł zakroczymski, na mocy otrzymanej od wyborców instrukcyi, oraz kasztelan biecki, Żeleński, ten sam, który się tak odznaczył przy uchwalaniu podatku ofiary, ale wdanie się króla i prośby całej izby zmusiły go do zamilczenia, więc uchwała zapadła bez głosowania, jednomyślnością. Utrzymała się zasada, pierwotnie przez Moszyńskiego podana: oszacowanie dymu w każdym powiecie podług tranzakcyj z ostatniego sześćciolecia. Dnia 4 marca obraną została sama Deputacya Koekwacyjna z 24 osób, pomiędzy któremi znaleźli się: główny autor projektu, Moszyński; czcigodny biskup płocki Okęcki; jeden z najzasłużeńszych członków stronnictwa reformy „złożony z samej cnoty“. Zakrzewski, poseł poznański: doświadczony i wytrawny pisarz Komisji Skarbu Koronnego Józef Mikorski, poseł gostyński; Niesiołowski wojewoda nowogrodzki, prezydujący najczęściej w Komisji Wojskowej; Wawrzecki poseł braclawski, późniejszy Naczelnik Najwyższy Siły Zbrojnej po Kościuszcze; Bernowicz, świątły poseł nowogrodzki. Znalazł się wprawdzie i Kossakowski, znany biskup inflancki, i Gutakowski poseł orszański, późniejszy Targowiczanie; wogóle jednak skład jej dawał dostateczne rękojmie sumiennosci i gorliwości; należeli do niej najznakomitsi finansisci sejmu i kilku najgorętszych patryotów*).

Czynność Deputacyi Koekwacyjnej zaczęła się w marcu 1790 r., albowiem pod dniem 13 tego miesiąca rozesłała ona drukowany okólnik do wszystkich kancelaryj trybunalskich, grodzkich, ziemskich, kontraktowych, metryk etc., aby wszelkie tranzakcyje, kontrakty, kwity, cenę dóbr stanowiące, a pomiędzy d. 1 stycznia 1784 i 1789 zeznane, były w tabelę podług „schemy“ (szematu) zapisane i w jednym egzempla-

* D. Cz. y. n. S. G. W. sesye 174, 177, 183 z dnia 16, 10, 22 10, 3. 11 1789 roku, sesye 222, 223, 224, 225, 227, 229 z dnia 18, 19, 22, 23, 26 lutego i 4 3 1790 roku; konstytucya nosi datę 8 3 1790.

rzu przesłane. Obok transakcyj miały być też dołączone ostatnie taryfy dymów i ludności. Na wykonanie tej czynności wyznaczono termin 8-tygodniowy. Może nie w tak krótkim czasie, ale zebrano się przecie ze wszystkich prowincyj 3.288 aktów. Ktoby chciał poznać sposób wykonania, może dziś jeszcze przejrzeć duże operaty kilku powiatów i korespondencję z Komisjami Porządkowemi Cywilno-Wojсковemi^{*)}. Wynotowując z każdego aktu cenę dóbr i liczbę objętych nim dymów, Deputacya Koekwacyjna obliczała intratę w stosunku 5% od wykazanego w akcie szacunku jednego dymu i podatek z niego, czyli wynajdywała stopę podatkową dymu dla każdego powiatu lub ziemi, a nareszcie mnożąc tę stopę przez liczbę dymów, otrzymała spodziewaną sumę, czyli „komput nowej ofiary“. Owocem mozolnej pracy była olbrzymia tablica (185), pod wieloma względami dla nas pouczająca; przytaczamy też ją z pominięciem dwóch kolumn, mianowicie III-ej, zatytułowanej: „Intrata a 5 p. C. z tych dóbr“, ponieważ kolumnę tę łatwo jest odtworzyć z następnej noszącej napis: „Nowa ofiara z tej intraty à 10 p. C.“, oraz kolumny IX p. t.: „Wiele dymów za 100.000 się kupiło“^{**}).

W tablicy tej znajdujemy w najwiarogodniejszych możliwie liczbach wyrażoną charakterystykę rolnictwa w różnych częściach krajów (kolumna VIII „szacunek dymu“ od 1.025 aż do 4.625 zlp.), oraz ogół intraty ze wszystkich dóbr

*) Okólnik i parę pism innych znajduje się w Archiwum Skarbowem Koronnem w plice Nr. 54; „Zbiór transakcyjów“ obejmujący 7 kajetów z Grodu i Ziemstwa prasnyskiego, płockiego, z Ciechanowa, Mławy i Kolna także w plice 86; korespondencja z Komisją Porządkową Czerską w Archiw. Akt Dawnych w księgach tejże Komisji.

***) Tablicę tę znaleźliśmy nie w archiwum skarbowem, lecz w księgach wojskowych, mianowicie: Militaria z roku 1791, 1792 (etykiety Nr. 88) tom I Raporta Komisji (Wojskowej) Sztabu Generalnego i t. d. ad Nr. 34 działu Komisji. Domyślamy się, że była przepisywaną przez kancelistów Kom. Wojsk. na rozkaz Niesiołowskiego.

ziemskich, dziedzicznych szlacheckich (mnożąc przez 10 kolumnę XII „komput nowej ofiary“). Wadliwą nam się wydaje kolumna ostatnia XV p. t. „Nowa ofiara z dóbr duchownych“ naprzód dla tego, że jest obliczona w stosunku 15% zamiast 20 grosza, a potem, że Deputacya nie mogła posiadać najważniejszych transakcyj sprzedaży i kupna, gdyż dobra te stanowiły nienaruszalną własność instytucyj kościelnych. Pod względem moralnym uderzyć nas musi porównanie nowej ofiary ze starą (kolumny V i VI); z tego porównania chlubnie wychodzą tylko trzy województwa: Kijowskie, w którym różnica dwóch obliczeń jest nieznaczna, oraz Podolskie i Braclawskie, w których na wyznaniach oparty podatek okazał się wyższym od obliczonego na podstawie transakcyj; wszystkie inne zaś podlegają zarzutom egoizmu, nierzetelności, krzywoprzysięstwa, jakimi je obarczali mówcy sejmowi i Staszic, gdyż stara ofiara wynosi często połowę, a czasem część trzecią nowej. Pomimo tak niekorzystnego dla ogółu szlachty świadectwa cyfr, my jednak nie powinniśmy się kwapić z wyrokiem potępienia, mając na względzie przytoczone wyżej (str. 224 — 228) wyjaśnienia, tudzież rozmaitość zasad, na których oparte są dwa różne obliczenia. Wszak 5-procentowa intrata nie do każdego może być zastosowana majątku i sama Deputacya przewidziała wypadki przeciążenia dobr niektórych podatkiem. W przygotowanym i zredagowanym już projekcie do prawa był pozostawiony termin roczny dla każdego obywatela, któryby się sądził być pokrzywdzonym nową taryfą, do żądania lustracyi przez Komisję Skarbową z udziałem delegata od Komisji Porządkowej; nadto, co do województw wielkopolskich, przyznała Deputacya istnienie takich czynszowników, którzy posiadają grunta wiecznym prawem nadane, którzy dziedzicom swoim lub posesorom duchownym tylko mierny bardzo czynsz wypłacają, żadnych robocizn ani powinności nie pełniąc; ci mieli być pociągnięci do opłacania połowy podatku z własnego mienia; przyznała również, iż „zdarzają się miasteczka bez wiosek, dziedzicom swoim a osobliwie posesorom swoim ma-

ło co importujące, gdzie dwory ani gruntów żadnych, ani propinacyi żadnej nie mają“; miasteczka te miały być „prosto zaraz do lustracyi odesłane“. Więc tablica niniejsza nie może jeszcze służyć za dowód, potępiający społeczność szlachecką; trzeba było poczekać na rezultat lustracyj, które, jak widzimy, w wielu razach byłyby zarządzane z urzędu. Nie jest też pewną i obliczona suma ogólna podatku ofiary 10,5 miliona z dóbr dziedzicznych, a co się tyczy dóbr duchownych, Deputacya wniosła zmianę uchwalonej już przez prawo stopy 20-procentowej na 15%₀, „gdy te dobra częścią z więcej dymów są złożone, niż szlacheckie świeckie, a zawsze dla małych pańszczyzn i powinności, tudzież wolnych, do gruntu nie przywiązanych włościan... tak małą czynią intratę, iżby posesorowie duchowni ze swojej kieszeni dokładać musieli“ *).

Przygotowane przez Deputacyę projekta nie przyszły już pod decyzję sejmu i poprawka w taryfach nie mogła być przeprowadzoną przez władze skarbowe, ponieważ zaczęła się wojna nieszczęśliwa, a potem nastąpiły rządy konfederacyi Targowickiej. Niepodobna przecież podawać w podejrzenie ani dobrej woli, ani pilności członków owej Deputacyi Koełkwacyjnej, jeśli się rozpatrzymy w ogromie dzieła, przez nich wykonanego w ciągu lat dwóch pracą własną, nawet bez pomocy kancelaryi. Przypomnijmy sobie, że sławna biurokracya pruska, mając do czynienia z częścią czwartą rozebranej Polski, nie zdołała ukończyć szacunku ryczałtowego na podstawie akt hipotecznych jeszcze w r. 1804. Trudności techniczne mnożą się i wzrastają w stosunku prostym do stopnia ścisłości metod, użytych przy rachubie statystycznej.

Bacząc na to wszystko, musimy uznać trafność pierwotnej uchwały sejmu o sposobie wyciągania podatku ofiary

*) Tamże Nr. 34. Urządzenie wniesienia ofiary 10-go i 20-go grosza (przygotowany projekt do konstytucyi; przytem projekt lustracyi na 2-ch arkuszach ścisłego pisma).

przez 1.800 komisarzy, bo ci wykonali i ukończyli przepisana sobie czynność w pół roku, przy dokładniejszych zaś procederach, przy zalecanej przez Moszyńskiego zasadzie transakcyj, sejm zapewne nie doczekałby się taryf ofiary aż do r. 1792, jak nie doczekał się rezultatu koekwacyi.

Szcześcieniem nie porzestał sejm na tych poprawkach taryfowych lecz skwapliwie przyjmował wnioski o nowych podatkach. Tak, nazajutrz po wzmiankowanym przemówieniu podskarbiego o braku funduszów na żołd wojskowy. Suchodolski, Weisenhof i Mierzejewski zażądali decydowania materij podatkowych, a sekretarz odczytał trzy projekta: 1) o podwojeniu podymnego z m. Warszawy, 2) o powiększeniu czopowego od trunków zagranicznych, t. j. od win węgierskich z 9 na 50 złp. (od beczki) i francuskich do 36 złp. (od oxfetu), 3) o sprzedaży dóbr galicyjskich, t. j. duchownych, zwróconych przez Austryę na skutek regulacyi granicznej po pierwszym rozbiórze kraju.

Powiększenie czopowego po wysłuchaniu uwag co do traktatu handlowego z Austryą i reklamacyj rządu cesarskiego, po wprowadzeniu małych poprawek, przyjęto jednomyślnością.

Sprzedaż dóbr Galicyjskich po-duchownych nakazaną została w drodze licytacyi, pomimo wyjaśnień, dostarczonych przez Kossowskiego, że składają się z drobnych i nienależycie urządzonych majątków, tak, iż przy licytacyi cząstkowej wypadłoby sprzedawać las bez pastwiska, albo pastwisko bez wody; że intrata ogólna z tych dóbr czyni za ledwo 75.000 złp. rocznie. Jakoż przed 1 września 1790 r. sprzedano już tych dóbr za 1,725.711 złp. Od sum galicyjskich, wypożyczonych osobom prywatnym, podniesiono procent z $3\frac{1}{2}\%$ do 5% , przeznaczając go na wojsko *).

*) Dz. Cz. S. G. W. sesye 158, 159, 161 z dnia 18, 21, 24 9 1789 roku. Uniwersał Komisji Skarbowej Koronnej z dnia 5, 10 i 14 11 1789 w Prot. Ek. A 27, str. 999 i 1141. Objasnienie Morskiego do ta-

Zdwojenie podymnego od Warszawy napotkało pewne zarzuty w redakcyi, ale d. 12 października odczytany został nowy projekt p. t. *Powiększenie dochodu z miast większych królewskich*, według którego Warszawa miała płacić 400.000, prócz dawnych podatków, a pewne miasta jak Lublin, Piotrków, Poznań, Wschowa, Łowicz etc. w Koronie, Wilno, Grodno, Wolkowysk w Litwie pociągnięte były do płacenia półtora podymnego. Jeziński, kasztelan łukowski, twierdził, że Warszawa mogłaby bez uciążliwości płacić po 800.000 rocznie, ale izba wolałaby wyznaczyć poprzednio deputacyę do zbadania stanu miasta i do oznaczenia słusznej stopy podatku, „mając na względzie krzewienie handlu“ *). Ponieważ jednak miasta zapłaciły na początku roku podymne protunkowe, więc sejm kazał zwrócić połowę tego podatku przy poborze najbliższej raty, a miasto Kraków zostało uwolnione od pół podymnego na lat piętnaście, celem dźwignienia miasta, niegdyś stołecznego, z upadku. Raport obszerny deputacyi miejskiej, odczytany przez Kublickiego, był nacechowany życzliwością dla m. Warszawy, ponowiono znów projekt o 400 (nie 800) tysiącach, ale uchwała nie przyszła wtedy do skutku, ponieważ wytoczyła się właśnie w grudniu owa wielka sprawa miejska z „czarną procesyą“ Dekerta i memoryałami, żądającami reform politycznych dla stanu miejskiego (§ 52). Sejm wybrał nową deputacyę, z tego powodu odroczyła się też i sprawa podatkowa na parę miesięcy. W lutym Warszawa ofiarowała do skarbu 50.000 złp., miasta koronne rzekły się zwrotu podatku protunkowego, a d. 4 marca 1790 r. miasta koronne i litewskie wystąpiły z oświadczeniem, że, gdy stan rycerski i król JM przykładem przodkują, miałyby się za naj-

beli, zamieszczonej w *Dyaryuszu urzędowym* 1790 roku tom 1 część 2, str. 112, punkt 3 podatkow niestających.

*) Dz. Cz. S. G. W. sesye 173, 199, 206, 222, 229, 230 z dnia 15 10, 1 12, 15 12 1789, 18/2, 2 i 4 3 1790 roku.

nieszczęśliwsze, gdyby się ze swej strony do dobra Rzpltej nie przyłożyły; dlatego i uczynioną dawniej ofiarę do Skarbu zapłąą i nową chętnie przyjmują“. Słowa te wywarły najlepsze wrażenie: zamilkły wnet niechętnie głosy (Butrymowicza, Jezierskiego, Świętosławskiego), Weisenhof zaproponował wyrażenie wdzięczności, a sejm odpowiedział jednomyślnym okrzykiem: „Zgoda!“ *)

Lamali też sobie głowę posłowie nad wynalezieniem innych podatków. Tak przez Gorskiego posła żmujdzkiego wniesiony projekt strącania 10 go grosza z pensyj cywilnych, przenoszących 10.000 złp. rocznie, został przekazany do deliberacyi a następnie przyjęty **).

Nazajutrz Madaliński. poseł gnieźnieński, zażądał podniesienia swojego projektu o podatku skórowym. Jakoż izba zdecydowała niezwłocznie większością 44 głosów przeciwko 36, że podatek ma być wprowadzony i uiszczany w naturze t. j. rzeźnicy mają oddawać skóry wołowe do Skarbu. Szczegółowe rozprawy toczyły się jeszcze przez kilka posiedzeń, aż do 30 października 1789 r., i zakończyły się uchwaleniem opłat w postaci stempla od bydła drobniejszego: cieląt, jagniąt, kozłąt, owiec, oraz uwolnieniem bydła upadłego. Przy wykonaniu ten podatek okazał się niedogodnym w poborze i uciążliwym dla ludności z powodu podrożenia mięsa, oraz szykan, wyprawianych przez rzeźników. Narzekania dają się czytać i w aktach Komisji Porządkowych i w raportach oficyalistów skarbowych, i w drukach społecznych. Nareszcie Komisya Skarbowa Koronna wystąpiła w r. 1791 z obszernym raportem i własnym projektem zamiany podatku skór-

*) Tamże sesye 171 i 172 z dnia 12 i 13 10 1789; projekt deputacyi pochodził od Ankwicza; wyznaczeni do niej: Walewski wojewoda sieradzki, książę Jabłonowski kasztelan krakowski, Felkierzamb wojewoda witebski, a z posłów: Kublicki, Strasz, Bierzyński, Mikorski (kaliski), Jeleński.

** Tamże sesya 173 z dnia 15 10 1789.

rowego podatkiem od rzezi, pobieranym w jatkach. Zamiana przyjętą została bez opozycji *).

Dnia 17 listopada 1789 r., Węzyk Rudzki doradził ustanowienie magazynów w każdym powiecie dla wojska; furáže miały być zwożone w naturze, izby konsystujące w pobliżu oddziały mogły z nich brać siano i owies po cenie stałej niższej (zwykle po 3 złp. za korzec owsa). Po krótkiej dyskusyi i zachęcającej przemowie króla izba ozwała się okrzykiem: „zgoda“! W grudniu zaś uchwalono po złotemu z dymu na magazyn generalny żołnierski **).

Jezierski, kasztelan łukowski, radził (d. 3 listopada), aby zniesiono dawną uchwałę o zwrocie pobranego już podatku protunkowego, sam zrzekał się swojej części i wszystkich senatorów do podobnego postępku zachęcał. Izba nie uznała za słuszne łamać zaciągniętego względem narodu zobowiązania i nakazała zwracać podatek protunkowy stosownie do poprzedniego prawa; wszakże rachunki skarbowe przeświadczają nas, że kasztelan Jezierski znalazł naśladowców. bo w samej Koronie skarb zyskał około 700.000 złp., oczywiście skutkiem dobrowolnego zrzekania się ze strony kontrybuentów. Zrzekły się całe powiaty: chęciński i wiślicki, oraz miasta prowincyi skarbowej krakowskiej. Morski w raporcie swoim liczył nawet 818.714 złp. ***).

*) Dz. Cz. S. G. W. sesye 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182 z dnia 16 10, 20 10, 23 10, 26 10, 27 10, 29 10, 30 10. Zamiast skór ustanowiono stempel od kozła złp. 1, kozy gr. 15, koźlęcia gr. 5, barana gr. 15, owcy gr. 10, jagnięcia gr. 5, wieprza karmnego złp. 3, od chudea złp. 1.

**) Dz. Cz. S. G. W. sesya 191 z dnia 17 11 1789 Konstytucye, prawo p. t. Komisye Porządkowe Cywilno-Wojskowe z dnia 15 12 1789. Uniwersał Komisyi Skarbowej Koronnej z dnia 25 1 1790 w Prot. Ek. A 27, str. 9.

***) Dz. Cz. S. G. W. sesye 183 i 186 z dnia 3 i 9 11 1789, porównaj pozycyę 33 z tabl. 186 z 10 i 12tą z tabl. 199. Pr. Ek., A 27, str. 239, Dyar. 1790 tom 1, część 2, str. 112.

Na skutek noty, przeslanej do Komisji Skarbu Koronnego, sejm zezwolił obracać 1,000.000 złp. na fabryki tabaczne, celem osiągnięcia większych zysków. Odtąd, zakupiwszy wszystkie fabryki i narzędzia od spółki, która dawniej wyrobem tytoniów trudniła się, Skarb wziął ten interes w swoje ręce *).

Strojnowski, poseł wołyński, wnosił, aby nakazano żydom zapłacić jedno pogłównie oprócz zwykłej raty; opierał się temu Butrymowicz przez wzgląd na ubóstwo żydów; izba zaś nakazała tylko pobranie zwykłego pogłównego podług nowej lustracji, wyznaczonej na miesiąc maj 1790 r. **).

Dnia 1 grudnia 1789 r. marszałek Kazimierz Sapieha doniósł sejmowi, że na wniosek Stanisława Poniatowskiego (podskarb. litt.) prowincya litewska zgodziła się jednomyślnie na porównanie wszystkich swych podatków z Koroną, „jakkolwiek przykrą dla niej jest ta zmiana“. Wykonanie uchwały wymagało, naturalnie, dłuższego czasu.

Dnia 26 lutego 1790 r., gdy już tyle uchwał podatkowych zapadło, a sprawa koekwacyi była na ukończeniu, Stanisław August oświadczył, że dla zaspokojenia wszystkich potrzeb skarbowych niezbędnymi są nowe ofiary. Chcąc przodować przykładem, wystąpił z darowizną brylantów, które miały wartość około pół miliona złp. Izba wynurzyła wdzięczność swoją przez ucałowanie ręki królewskiej i zaraz uchwalila ofiarę podymnego pojedynczego z Litwy i Małopolski, a podwójnego z Wielkopolski, zapewne kompensując tym sposobem zbyt szczuple podania do taryf 10-go grosza ***).

*) Nota z dnia 21 10 w Pr. Ek. A 26, str. 1052, Dz. Cz. S. G. W. sesya 174 z dnia 16 10 1789, prawo z dnia 5 11 1789 r.

***) Dz. Cz. S. G. W. sesya 227 i 229 z dnia 26, 2 i 2, 3 1790.

****) Dz. Cz. S. G. W. sesya 227 z dnia 26, 2 1790, Konstytucye z dnia 27, 2 1790 roku, Uniwersał Komisji Skarbowej Koronnej z dnia 3 3 w Pr. Ek. A 27, str. 235 („nie wyłączając dóbr stołowych“).

Na posiedzeniu następnym Butrymowicz objawiał mniemanie, że skarb już opatrzonym został, i wnosil zlecenie dla Komisji Wojskowej, aby wystawiła 65-tysięczne wojsko „bez żadnej ekxuzy“. Ale w parę miesięcy później Strasz, poseł sandomierski, snadź po dokładniejszym obrachunku, twierdził, iż do kosztów utrzymania takiego wojska brak jeszcze 8-u milionów. Zkądże znów te miliony wydostać? Brzostowski, poseł trocki, wnosil, aby prócz króla nikomu nie było wolno używać srebra w naczyniach i ozdobach, pozwalał zaledwo na zatrzymanie srebrnych łyżek i sztucców, wszelkie zaś inne przedmioty chciał do mennicy odsyłać *). Ten wniosek rozpaczliwy może służyć za wskazówkę, że posłom brakło już pomysłów do podatkowania. Wytoczono więc drugą wojnę starostom.

Najprzód d. 18 marca 1790 r. wniesiono projekt o donatywach, który dotyczył czterech wielkich starostw: Białocerkiewskiego, Korsuńskiego, Bohusławskiego i Chmielnickiego, nadanych przez delegacyę w r. 1775 Stanisławowi Augustowi, a przez niego natychmiast odstąpionych Branickiemu, bratu podkomorzemu i synowcowi Stanisławowi. Chciano je do skarbu odebrać. Król, przywoławszy ministeryum do tronu, zabrał głos przeciwko wnioskowi. Mówil, iż słabość ledwie mu przyjsć do izby pozwoliła; przyszedł atoli, żeby tych bronić, którzy z rąk jego dobra wzięli. Przekladał, że te starostwa były mu dane jako wynagrodzenie za odstąpione prerogatywy królewskie, oświadczył w końcu, że donataryusze gotowi są zapłacić 1,050.000 złp. do skarbu; poczem wyszedł, a propozycyę królewską popierał biskup Naruszewicz. Wywiązała się następnie drażliwa dyskusya, w której wspomniano, że w r. 1775 „żli tylko brali nagrody, bo ich dobrzy przyjmować nie chcieli“, że gdyby król te starostwa zatrzymał, nie miałyby potrzeby Rzplta 6 milionów na sejmie Grodzieńskim mu ofiarować i t. p. Nazajutrz sekretarz czy-

*) Tamże sesye 228, 257 z dnia 1, 3 i 3, 5 1790.

tał zredagowany wniosek królewski, ale pomimo poparcia ze strony Ignacego Potockiego izba nie przyjęła go i tylko wysłała dla układów deputacyę do chorego Stanisława Augusta. Na następnem więc posiedzeniu ukazała się nowa propozycya królewska, że donataryusze zapłacą 2 miliony jednorazowo, albo płacić będą podatku 20° 0 od intraty wiecznie, albo narzeczcie zgadzają się na odbiór części, odpowiadającej 10-ciu procentom intraty. I te warunki nie znalazły dobrego przyjęcia w izbie; mnożyły się zarzuty, a Weisenhof i Stanisław Potocki odzywali się o poszukiwaniu wszystkich darowizn 1775 r. Dopiero gdy marszałek Małachowski zaproponował 30° „o d d o c h o d u z t y c h c z t e r e c h s t a r o s t w”, ozwał się okrzyk: „zgoda!“ *)

W miesiąc później „na żądanie wielu osób” znów sprawa starostw i donatyw wywołaną została: odczytano mianowicie projekt Tadeusza Czackiego, starosty nowogrodzkiego p. t. „Opatrzanie potrzeb Rzpltej”, zalecający skarbowom obojga narodów, by na zastąpienie potrzeb wojska prze dały w ciągu lat trzech w Koronie za 10, a w Litwie za 3 miliony. Na następnych zaś posiedzeniach wynurzyły się nowe projekta Suchorzewskiego i Rożnowskiego o donatywach i zamianach, sięgające aż 1768 r., kiedy Repnin najpierw „ściągnął rękę do szafunku dobrami ojczyzny naszej”. Rozprawy miały ostry przebieg; Stanisław August znalazł się w przykrych opalach, stając w obronie obdarowanych, strasząc śmiałych mówców zgrzyzotami sumienia za „krzywdę bliźniego”. Poniżał się aż do prośby o wzgląd na brata ex-podkomorzego, a musiał słuchać dotkliwych zarzutów i wyjaśnień Suchorzewskiego i Kublickiego, jak dalece obdartą była Rzplta na starostwie szadkowskiem, nadanem jako wynagrodzenie za żołąd, awansowany jednemu regimentowi (str. 59—60). Dostało

* Dz. Cz. S. G. W. sesye 237, 238 i 239 z dnia 18, 19 i 22/3 Konstytucya pod dniem 31,3 1790 p. t.: Ofiara 30 grosza z czterech starostw.

się też Branickiemu Naweremu za nieprawne zagarnięcie przyległego do Białej Cerkwi starostwa kamienobrodzkiego i zrzuconie na skarb opłaty dożywotniej z Lubomli. Jeden z posłów, Szymanowski, odezwał się za „sprawiedliwością“ dla jakiegoś Rychłowskiego expektanta, który się wyzuł w r. 1775 z własnego majątku, oczekując na starostwo wareckie; lecz powiedziano mu *verba veritatis*, że Rychłowski był pierwszym zausznikiem i sekretarzem posła moskiewskiego, a Kiciński poseł liwski, oświadczył, że lubo Rychłowski jest jego ciotecznym bratem, wszakże nie broni go i, powodując się względami sprawiedliwości, żąda równego wymiaru sprawiedliwości dla wszystkich. Jeszcze gwałtowniejszym był atak na Masalskiego, biskupa wileńskiego, o zamianę Lachowicz z mniemaną fortecą na cztery sute starostwa. Z gorliwą obroną występował po razy kilka Kościalkowski, poseł wilkomierski, wystawiając koszta poniesione (400.000 złp.) na budowę i osuszenie błot, rozwodząc się nawet nad cierpieniami za ojczyznę w r. 1772 przez biskupa doznanemi, gdy w habicie kamedulskim uciekał Wilią i Niemnem przed Moskwą. I Stanisław August domówił się, że Masalski musiał kraj opuścić skutkiem pogroźek Salderna. Nic to nie skutkowało wobec oburzenia, z jakim przemawiali Zieliński, poseł nurski, i Kublicki poseł inflancki. Ten ostatni chciał nie dopuszczać do solwowania sesyi, by „dobyć fortecy Lachowickiej ogłodzeniem, kiedy nie można szturmem“. Nie zrażał się tylko w protegowaniu ludzi sponiewieranych Stanisław August, bo żądał przyznania 300.000 złp. na starostwie soleckiem Przebendowskiemu „w nagrodę szkód, przez antenatów jego jeszcze za wojny szwedzkiej poniesionych“! Ale Radziwiłł, kasztelan wileński, rzekł się sumy, na starostwie borysowskiem zapisaney *)).

*) Dz. Czyn. S. G. W. sesye 250, 252, 253, 255, 256, 258, 259 z dnia 20 4 do 6 5 262, 263, 264, 268 z dnia 11, 14, 17, 21 5 1790 r. Powodem gorliwości Kościalkowskiego to było, że posiadał sumę, wypożyczoną biskupowi i zapisaną na starostwie połagowskiem.

Jakież był wypadek tych ostrych rozpraw? Dość blahy. Dnia 30 kwietnia w głosowaniu jawnym przyjęty był większością 77 przeciwko 24 głosom obszerniejszy wniosek Suchorzewskiego, ale w sekretnej 64 kreskami przeciwko 37 utrzymał się szczuplejszy projekt Rożnowskiego, aby do skarbu wrócili tylko te dobra, które podczas darowizny czterech starostw w r. 1775 do tych starostw nie należały; stosowało się to zapewne do jednego Kamienobrodu. Starostwa zaś: kowelskie, nadane Rzewuskiemu, i szadowskie xcia podkomorzego były pozostawione w posiadaniu ich dziedzicznym, nawet z opłatą nie 30°/_o, ale 10-go grosza podatku. Dnia 6 maja jednomyślnością u c h y l o n o wszystkie zamiany starostw i królewszczyzn z lat 1768 i 1776, a więc i Masalskiego. Narzeczcie dnia 17 maja zmniejszono do połowy dożywotnią sumę (70.000), płaconą wojewodzinie Rzewuskiej za Lubomłę Braniczkiego *). W wykonaniu prawie wszystkich tych uchwał musiały wyniknąć liczne trudności i zwłoki procesowe; gdy np. niektóre starostwa pozostawały jeszcze w expektatywie, a prawo dawnych posesorów nie dosięgało; inne dobra przeszły już przez kupno, darowiznę, dekreta konkursowe w różne ręce; w dobrach zamienionych Komisye Skarbowe miały sprawdzać „ekwiwalencyę“, co wymagało procesu i t. d.

I te wszystkie wysilenia jeszcze nie dorównały potrzebom. W lipcu Sapieha doniósł sejmowi, że w skarbie litewskim zabraknie 3 milionów na opłacenie raty wrześniowej wojsku. Dla zaradzenia tej biedzie Butrymowicz wniósł projekt z s y p k i z b o ż o w e j dla wojska. Żeleński, kasztelan biecki, nie omieszkał oponować swoim zwyczajem, ale Morszynski naglił, przekładając okropny stan kawalerji narodowej i pomimo nieobecności 115-tu posłów, projekt natychmiast uchwalonym został **).

*) Zbiór Konstytucyj etc. pod dnjem 31,3 i 20/5 1790 r., str. 187, 188.

***) Dz. Cz. S. G. W. sesye 285 i 286 z dnia 12 i 13 7 1790.

Dla uzupełnienia obrazu starań, poczynionych przez sejm celem zaopatrzenia skarbu, dodać winniśmy, że jeszcze przed rozpoczęciem rozpraw podatkowych zapadła uchwała o zajęciu na fundusz wojskowy dóbr biskupstwa krakowskiego d. 27 lipca 1789 r. Nowomianowany biskup Turski miał wydzielonych dla siebie dóbr na 100.000 złp. intraty; z reszty jedną część Komisya Skarbowa, podzieliwszy na cztery przedziały (w powiatach: krakowskim, prószowskim, sandomierskim, radomskim, wiślickim, chełmińskim i w księstwie Siewierskiem), wypuściła z licytacji; drugą część administrowała sama, mianowicie klucze samsonowski i suchedniowski z kuznicami, które wielce przydatnymi okazały się do wyrabiania amunicyi i różnych efektów metalicznych dla wojska. Czysty dochód z dóbr, po straceniu podatków i expensy gruntowej, był podany przez podskarbiego Kosowskiego na 574.861 złp.; a do tej sumy doliczyćby należało wartość amunicyi i dostaw dla wojska, oraz osiągnięte później wpływy z magazynu warszawskiego za sprzedawane publiczności wyroby żelazne: te ostatnie przynosiły na rok czystego dochodu około 45.000 złp. *). Były więc dobra biskupstwa znacznym dla skarbu zasilkim. Mniej korzystnem, a czasem nawet wprost szkodliwym dla skarbu było prawo ogólne o biskupstwach, wyznaczające biskupom katolickim i metropolicie unickiemu po 100.000, biskupom zaś unickim po 50.000 rocznej pensyi, ponieważ przy oddaniu biskupstwa łuckiego Naruszewiczowi pokazalo się z lustracyi, że dochód wynosił tylko 100.604 złp. więc dla skarbu nic nie pozostało, przy zawałowaniu zaś biskupstwa chełmskiego znaleziono dochodu zaledwo 48 334

*) Uniwersal Komisji Skarbowej Koronnej z dnia 11/2 1790 roku w Pr. Ek. A 27 i w Dz. Handl. 1790, str. 200—221; oświadczenie Kosowskiego w Dz. Cz. S. G. W. sesya 269 z dnia 26 5 1791; rachunek magazynu żelaznego od dnia 1 9 1790 do 1 9 1791 w Pr. Ek. A 28, str. 1655. X. Kalinka (Sejm czteroletni I, 476) myli się mniemając, że Skarb zyskał tylko 40.000 na zajęciu biskupstwa.

złp., tak, że skarb musiał jeszcze dopłacać Skarszewskiemu około 52.000 złp. *).

Na tem zamykamy drugą seryę rozpraw finansowych sejmku czteroletniego. Widzimy w nich szczerę pragnienie zasilenia skarbu funduszami potrzebnymi do utrzymania wojska najprzód stutysięcznego, a potem, gdy się przekonano o zawodności obliczeń, 65-tysięcznego. Chociaż Moszyński i teraz jeszcze (w lipcu 1790 r.) przewidywał deficyt na Koronę 2 mil., a na Litwę 2 mil. kilka kroć sto tysięcy, przekonamy się jednak, że skarb mógł już wydatkom podolać, bo się odkryły teraz źródła kredytu tak w kraju, jak za granicą, skutkiem rozbudzonego w Europie zaufania do nowych urządzeń sejmowych.

3) Gdy po upływie dwóch lat za zgodą narodu sejm nie rozwiązał się, lecz prowadził dalej swoje dzieło reform, przyjąwszy do swego składu drugi komplet posłów z nowych wyborów, przybyło dużo świeżych sił, dużo postępowych i patryotycznych umysłów, z którymi sprawa odrodzenia narodu szła żwawiej. Jakoż w ciągu kilku miesięcy dojrzała i ogłoszoną została Ustawa Rządowa Trzeciego Maja (1791 r.), ale też objawiały się wrogie zamiary żywiolów opozycyjnych, z za granicy dochodziły wieści o jakichś planach powtórnego podziału Polski, położenie międzynarodowe kraju pogorszyło się stanowczo skutkiem zakończenia wojny rosyjsko-tureckiej. W przewidywaniu groźnych wypadków trzeba było myśleć o doprowadzeniu wojska do stu tysięcy, t. j. znowu o wynalezieniu funduszków. Tymczasem złożone d. 9 czerwca 1791 r. sprawozdanie Komisji Skarbowej Koronnej wykazało blisko 7 $\frac{1}{2}$ miliona deficytu na samą Koronę przy etacie, ułożonym na 65 tysięcy żołnierza **).

*) Pr. Ek. A 28, str. 166, 365.

***) Gaz. Nar. y Obca sesya z dnia 9 czerwca 1791 r. str. 188. Dochód roczny stały figurował w cyfrze 19,681.131, niestały 7,350.0000 mie

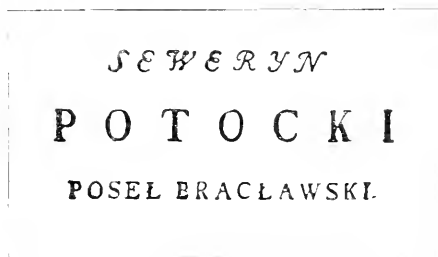
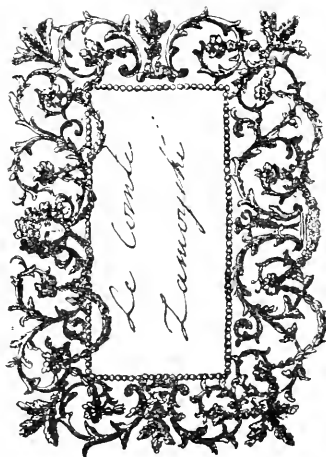
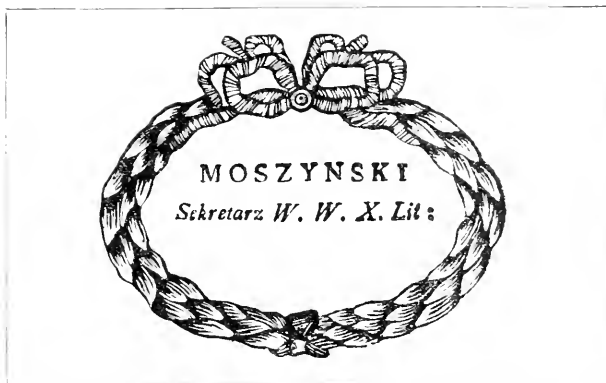
Jakaż na to rada?

Po wysłuchaniu raportu Komisji Skarbowej jeden z posłów (Wojczyński) odrazu zwracał uwagę sejmu na starostwa, drugi (Nosarzewski) radził zabrać fundusz Zakonu Maltańskiego. Jeszcze w marcu Byszewski, poseł, łęczycki domagał się sprzedaży starostw przez licytację. Sprawa była trudna i zawikłana wielce, nie tylko ze względu na opozycję ze strony osób interesowanych, po większej części możnych, ale jeszcze bardziej z powodów prawodawczych, gdy jedne królewsczyzny znajdowały się w posiadaniu emfiteutycznym, wydane z licytacji na lat 50 (§ 69), inne były zahaczone w dożywociach, expektatywach, przywilejach *juris communicativi* lub obciążone długami (starostwa sumowe) itp. Wszakże d. 29 września Gliszczyński, poseł poznański, wniósł projekt X. Ossowskiego, sejm wyznaczył deputację do rozwiązania kwestyi i wypracowania stanowczego projektu, a tym sposobem trzecia ostateczna kampania przeciwko starostom otwartą została *).

Projekt X. Ossowskiego, zapewne ten sam, który się znajduje w znaczniejszych księgozbiorach p. t. „X. Michała Ossowskiego o urządzeniu starostw rada y projekt do prawa“ (in folio art. 34), zasadzał się na myśli, że starostwa, wójtostwa i wszelkie królewsczyzny powinny być rozprzedane i zamienione „na dziedzictwo ziemskie“, bo „zwyczajnie nikt tak usilnie nie pracuje i nie przemyśla, ani tak hojnie kosztów nie łoży, kiedy nie jest zapewniony, iż wszelkie wynikające ztąd ulepszenia i spodziewane korzyści niewątpliwie i na zawsze własnością jego zostaną“. Dobra kame-ralne za granicą i starostwa w Polsce okazały się wobec światła Ekonomii Politycznej mało użytecznymi dla kraju: wy-

rachując przybytku, spodziewanego z koekwacyi i zsyłki zbożowej; expens na wojsko 24,814.668, a z wydatkami cywilnymi ogół expensy 32,169.762 złot. pol.

* Gaz. Nar. y Obca 1791, str. 317.

Bilety wizytowe z czasów sejmu 4-letniego.

(Ze zbioru Z. Glogera).

szły też nakazy sprzedaży tychże od Józefa II i rządu francuskiego (rewolucyjnego). Wyjątek jest zastrzeżony tylko dla dóbr kościelnych, za których „niewzruszoną stałością“ oświadcza się autor. Na spłatę praw dożywotnich i emfiteutycznych może wypaść najwyżej 100 milionów złp., ale wartość 150.000 dymów wiejskich w królewstwach, rachując dym po 2.000 złp., wynosi 300 milionów; więc po strąceniu trzeciej części na spłatę, otrzymany ze sprzedaży kapitał powinien przynosić dochodu 9 milionów rocznie, rachując po $4\frac{1}{2}\%$. Ponieważ kwarta z Korony i Litwy czyniła dotychczas tylko 2,450.898 złp., więc na proponowanej operacji skarb zyskać musi około 7-miu milionów. Dla dokonania wyprzedaży w korzystnych warunkach trzeba dobra zlustrować, rozmieścić, urządzić, od długów i pretensyj oczyścić, co wymaga kilkuletniej pracy; dla zaradzenia więc nagłym potrzebom skarbu X. Ossowski radził wypuścić biletów skarbowych na 18 do 20 milionów złp. „sposobem antycypacji“, z obowiązkiem umorzenia w czasie zamierzonym. Tym sposobem utworzy się znaczny fundusz na opatrzenie wojska i zbrojowni bez nakładania nowych podatków, a nawet na zasilanie krędytem fabryk przez pożyczki 4-procentowe na lat kilkanaście.

Rozprawy toczyły się z przerwami blisko trzy miesiące. Zambrzycki, poseł nurski upatrywał w biletach skarbowych niebezpieczeństwo dla kraju „ile zewsząd otwartego“, jak gdyby kredyt publiczny wymagał gór i mórz nieprzebytych na granicy. Sokolnicki, poseł poznański, chciał materję biletów skarbowych odłączyć od materji starostw. Prymas, zasiadający znowu w senacie po powrocie z za granicy, dowodził, że projekt pieniędzy papierowych grozi Rzpltej zgubą, że pieniądze takie już niejeden kraj zgubiły, że sprzedaż starostw zachwieje konstytucyę 3-go maja; protestował przeto tak przeciwko monecie papierowej, jako też przeciwko wyprzedaży królewstwach *). Suchodolski, obecnie już kasztelan

*) Gaz. Nar. y Obca sesye z dnia 10, 11, 28, 10 1791, str. 320, 321, 351.

radomski, twierdził, że sejm nie jest mocen uchwalać sprzedaży starostw, bo te znajdują się we władzy całego narodu. Również przeciwko sprzedaży oświadczał się Skarszewski biskup chełmski, a Moszyński, broniąc zagrożonej placówki, ułożył jakąś tabelę dla przekonania izby, że deficytu niema, więc nie zachodzi potrzeba nowych projektów i uchwał. Wszakże Witosławski, poseł, i Tadeusz Czacki, komisarz skarbowy, wykazali, że sławny rachmistrz obliczał błędnie, bo się posługiwał niedokładnymi cyframi *.

Za projektem przemawiali: Plater, poseł trocki, Witosławski poseł podolski, który zwracając uwagę na deficyt, wystawiał możliwość prowadzenia wojny bez długu przez lat dwaście za cenę sprzedanych starostw: Rzewuski, kasztelan witebski, który oświadczał się za sprzedaż, ale był przeciwny wypuszczeniu biletów skarbowych: Olędzki, poseł żmudzki, który doradzał nawet założenie Banku Narodowego i wypuszczenie 5-ciu milionów w papierach: Czetwertyński, kasztelan przemyski, który domagał się sprzedaży „dla zatracenia nazwiska dóbr tej natury“, ale za gotowiznę, a najsilniej Prot Potocki, uczeń i przyjaciel X. Ossowskiego, bankier i świeżo mianowany senator — wojewoda kijowski, który przypominał, że projekt X. Ossowskiego był aprobowany jeszcze w 1788 r. przez Zielińskiego, posła nurskiego, Czartoryskiego, generała ziem podolskich, i Wawrzeckiego posła brackawskiego; obecnie zaś, gdyby przyszło do zakładania Banku Narodowego, on sam ofiarował pożyczkę w gotowiznie ze zniżonym procentem. Król, jak zwykle, kładąc na pierwszym miejscu sprawy osobiste, godził się na sprzedaż królewszczyzn, ale żądał, aby licytacja odbywała się dopiero po śmierci starosty **). Do najgorliwszych i najczynniejszych stronników sprzedaży należał Sołtyk, poseł krakowski. Jego też projekt otrzymał zwycięstwo nad projektami Jasińskiego, posła san-

* Tamże sesye z dnia 28 10, 22 11 i 1 12 1791, str. 350, 379, 388.

**) Gaz. Nar. y Obca sesye z dnia 10, 28 i 31 10, 12 12 i 24 11, str. 320, 350, 354, 400, 401, 384.

domierskiego i Sokolnickiego, posła poznańskiego, przy głosowaniu odbytem w d. 19 grudnia 1791 r. *). W projekcie tym zawierały się „zasady do urządzenia na sprzedaż wieczystą królewskorzyną w drodze licytacji, z ubezpieczeniem dla dożywcotników połowy, dla expectantów półtoiej kwarty, dla emfiteutów jednej ósmej intraty, jaka się z najwyższej licytacji okaże.

Była to jedna z najśmielszych i najważniejszych uchwał sejmu czteroletniego; sprawiła ona silne wrażenie w sferach dyplomatycznych. Lucchesini, poseł pruski pisał nazajutrz po owej sesji sejmowej: „Starostowie dużo stracili; wielu z nich jest zrujnowanych; skarb Rzpltej zyska niewiele, ale Rosya osiągnie korzyści z tego przedsięwzięcia, ponieważ ujrzy zwiększającą się liczbę swoich stronników“. I Bulhaków, poseł rosyjski, zapisał w swoim dzienniku d. 3 stycznia 1792 r.: „Liczba malkontentów wzrasta. Zwyczajnie w wigilię Nowego Roku zbierają się wieczorem na zamku kobiety; tą rązą było ich tylko siedm, licząc w to księżnę Kurlandzką z dwiema damami swej świty, i siostrę króla; inne wymówiły się chorobą, a większa część odpowiedziała, iż po odjęciu starostw nie mają za co sukien sobie kupować“. O tej demonstracyi niewieściej wspomina też podróżnik, Inflantczyk Schultz **).

Wróżby i złośliwe nadzieje obu dyplomatów nie trafiają nam do przekonania. Starostowie i starościne mogli się dąsać i demonstrować na zamku przeciwko niemiłej uchwale sejmowej, ale biedz do obozu rosyjskiego nie mieli żadnej ponęty, gdy Rosya, podobnie jak rząd pruski, zabierała wszy-

*) Obłaty konstytucyj (rękopis, oryginał w Archiwum Głównem Królestwa) pod dniem 23 12; Gazeta Nar. y Obca sesya z dnia 19, 12, str. 409.

***) X. Kalinka: Pamiętniki do panowania Stanisława Augusta wyd. Żupański, tom X. Dokumenta, str. 283, 289. Reise eines Lielländers III, 163.

stkie królewszczyzny na skarb, nawet bez upewnienia jakichkolwiek praw lub intrat posiadaczom. Nie było tu nic do zyskania, raczej przypominała się możność poniesienia większych strat. I sejm nie zachwiał się bynajmniej w swoich „Zasadach“. Owszem d. 24 kwietnia 1792 r. uchwalił wypracowane szczegółowo prawo p. t. „Urządzenie wieczyste królewszczyzn“ tej treści: każda królewszczyzna ma być zlustrowana, z procesów oczyszczona, geometrycznie rozmiarowana i najdogodniej pod względem gospodarczym podzielona; potem pójdzie na licytację, która odbywać się ma w Warszawie i w Wilnie podług rozporządzeń Komisyi Skarbowej; nabywca zapłaci odrazu piątą część szacunku, a reszta pozostanie jako dług skarbowy, oparty na dobrach z obowiązkiem uiszczania 5 $\frac{1}{10}$ rocznie; z tych opłat procentowych utworzy się stały dochód, przeznaczony wyłącznie na wojsko; na żadne inne cele, na żadne dary ani ów dochód, ani kapitał nie może być odwracany nawet na rzecz króla, lub następcy tronu; w razie potrzeby Komisyja Skarbowa Obojga Narodów za wiedzą i wolą sejmu zażądać może spłaty pewnej części z pozostałych czterech piątych kapitału, rozrzucając żadaną sumę równomiernie na całą masę dóbr; prawo zachęca posiadaczy królewszczyzn do dobrowolnego poddawania się pod licytację, nabyte bowiem tą drogą dobra stają się ich własnością dziedziczną; ktoby zaś wolał pozostać przy swem prawie posiadania aż do ostatka, ten będzie płacił: jeśli jest dożywotnikiem 3 kwarty, jeśli expentantem 3 $\frac{1}{2}$, jeśli emfiteutą 4 kwarty, posiadacze ostatniej kategorii, jeśli będą wyrzekali na przeciążenie, mogą żądać obniżenia opłat, składając ściśle (ex asse) rachunki trzyletnie podług lustracyi z r. 1789.

Operacya sprzedaży musiałaby zabrać z kilkanaście lat czasu, nie była też wykonaną z powodu szybko nadbiegających wypadków gwałtownych; wszakże nowe prawo przyczyniało skarbowi dochodów niezwłocznie przez podwyższenie kwart.

Na żądanie Tadeusza Czackiego, w imieniu Komisji Skarbowej zanesione, d. 10 maja 1792 sejm zahypotekował mającą się zaciągnąć pożyczkę 30-milionową na starostwach lub na funduszu, ze sprzedaży starostw utworzyć się mającym.

Nareszcie w obec wypowiedzianej przez Rosyę wojny, d. 26 maja, izba uchwaliła pobór generalny w ilości 10% dodatkowych do podatku ofiary, tak, iż dobra dziedziczne miały wnieść do skarbu 20%, duchowne 30%, donataryusze 40%, szlachta nie płacąca ofiary i mieszczenie dwoje podymnych, włościanie pół podymnego, żydzi podwójne pogłównne. Była to ostatnia uchwała finansowa; w kilka dni później nastąpiła limita, czyli raczej ostatnie posiedzenie sejmku czteroletniego.

75. Rozpatrzmy się teraz w rachunkach skarbowych, sprawdzonych przez Deputację Sejmową i objaśnionych przez jej sprawozdawcę Morskiego, posła a następnie kasztelana kamienieckiego.

Dnia 13 stycznia 1791 r. podskarbi koronny Kossowski przemówił w te słowa: „W porze dla mnie radosnej i nader mnie uszczęśliwiającej głos zabieram nie dlatego, abym się wczśnie badał, co o czynnościach moich powie Deputacya? bo pocziwe zawsze i proste kroki moje dalekim mię czynią od trwogi i obawiania się wyroku waszego: ale żebym Najjaśniejsze Stany zawiadomił, że sejm dwoiście trwający dwoiście odbierać będzie rachunki, do czego z osobna tabele, okazujące stan skarbu, rozdane zostaną. W pierwszej ujrzycie dawniejszy dochód skarbu ograniczony i wydatek z niego na szczupły komplet wojska, listę cywilną (właściwie służbę cywilną), podług prawa i nad prawo użycie remanentu. W drugiej tabeli zobaczycie już skutki dzieł waszych i nadto usłyszycie o ścisłym egzaminie z urzędowania Komisji Skarbu Koronnego. Dla czego proszę o pozwolenie wnijsćia oficyalistom skarbowym końcem rozdania wzmiankowanych przezemnie tabel *).

*) Dyaryusz 1790, tom I, część 2, str. 30 nast.

Wniesiono drukowane tabele z rachunkami z lat czterech: 1) za dwulecie 1786 — 1788 r. i za dwulecie 1788 — 1790, zamykające się w przeddzień 1 września z końcem roku finansowego. W tej chwili zajmować nas będzie rachunek drugi, poprzednie bowiem dwulecie było już wyżej przedstawione. Wiadomo wszakże, iż sejm czteroletni trwał jeszcze blisko dwa lata po 1-szym września r. 1790. Dla przedstawienia więc całej jego działalności finansowej potrzeba zbadać rachunki późniejsze. Te były zrobione w Komisji Sk. Kor. w trzech epokach: 1) za półrocze od d. 1 września 1790 do d. 1 marca 1791 r., 2) za rok od 1 marca 1791 r. do 1 marca 1792 i 3) od 1 marca 1792 do 1 września r. 1792. Pierwsze były zrewidowane przez Deputację Sejmową i pokwitowane (ks. Nr. 113); drugie przez rewizję nie przeszły i zawierają się w księdze 112; trzecie stały się przedmiotem sporu pomiędzy Kossovskim, stojącym w obronie swoich ofycjalistów, i trzema delegatami od konfederacji Targowickiej, którzy zjechali na rewizję niespodzianie w d. 13 października r. 1792, a na oryginalnym egzemplarzu (Nr. 111) rachunków, zamiast pokwitowania, napisali nagane dla Komisji. Sprawa ta jednak, o ileśmy ze szczegółów poznać mogli, nie uwłacza bynajmniej rzetelności rachunku. Mamy więc prawo dołączyć go do poprzednich. Żeby utworzyć obraz finansowy dwulecia, gdy nam brak sprawozdania deputacji rewizyjnej przed sejmem, pozostaje nam jedna tylko droga: wynalezienia sum zbiorowych z materiału, jaki nas doszedł, trzymając się jaknajściślej rubryk i metody, przez ofycjalistów skarbowych używanej*). Do wyklarowania strony buchalteryjnej dopomógł nam laskawie urzędnik

*) Próbowaliśmy badać ten okres w półrocznych przedziałach i mamy przed oczyma sporządzoną w ten sposób tabelę porównawczą, lecz cała administracja skarbowa nie była do takich terminów zastosowaną; ztąd w rachunkach znajdują się pozycje niekompletne i wynika gmatwanina. Księgi, z których materiał czerpaliśmy, noszą Nry 111, 112, 113.

Tab. 186.
Nr. II. Przychody Skarbu Rzeczypospolitej Koronnej.

A) Podatki (stałe, na dawniejszych konstytucyach oparte).

	Dwuł. 1788 - 1790		II Dwuł. 1790- 1791		Rok 1791	
	Złote	gr. den.	Złote	gr. den.	Zł. pol.	
1. Podymne	10,258,158	15	11,968,499		5,983,427	
2. Pół-podymne	647,672	7 9	687,854	15	341,004	
3. Czołpowe krajowe	3,791,157	29 9 ^{1/2}	3,915,105	8 1	1,862,728	
4. Półtory albo dwie kwarty ezyli 50 groszy	2,049,467	2 1 ^{1/2}	6,841,163	13 15	3,134,394	
5. Łanowe	119,929	28	119,735	12	59,926	
6. Poglówne żydowskie	1,315,639	15 15	1,620,627	29 15	822,023	
7. Cło kupieckie	3,092,742	9 2	2,691,126	1 11 ^{3/4}	1,603,371	
8. Cło szlacheckie	606,808	22 17 ^{1/2}	737,334	22 3 ^{1/4}	378,615	
9. Cło od soli	279,993	19 4	255,534	8 8	130,073	
10. Składne winne	311,978	20 7 ^{1/2}	221,212	25 16	125,422	
11. Czołpowe od likworów zagranicznych	1,239,945	5	1,733,086	18 17 ^{1/2}	971,400	
12. Pobory	87,708	27 9	110,761	19	55,024	
13. Papier stemplowany	1,276,001	1 1	2,220,075	24 9 ^{1/2}	1,289,955	
14. Karty stemplowane	58,129	10	70,672	28	36,600	
15. Kalendarze stemplowane	16,825	7 9	20,506	1 2	11,372	

	I Dowl. 1788 — 1790		II Dowl. 1790 — 1792		Rok 1791
	Złote	gr. den.	Złote	gr. den.	Zł. pol.
16. Księgi żydowskie stemplowane	11,523	21 15	15,757	13 12	9,005
17. Prowenieneyra tabaczna	2,320,822	8 15 1/2	2,875,183	28 3 1/4	1,770,031
18. Loterya krajowa	692,704	17 3 1/4	945,549	7 2	497,494
19. Miasta Gdąpsk i Toruń	72,200		79,200		39,600
20. Most pod Warszawą	100,000		112,500		50,000
21. Percepta poczożna	(Wiążez do Loteryi)		53,654	29 8 1/4	37,149
22. Konfiskaty celne			14,249	9 12	8,252
B) Podatki nowouchwalone (na sejmie czteroletnim).					
23. Ofiara wieczna 10-go gr. z dobr ziemskich	9,717,977	2 1	10,137,339	27 17 1/4	5,018,876
24. Ofiara wiecz. z dobr duch. 20 i 30-go grosza	2,836,018	24 4	2,076,938	21 4 1/2	1,348,282
25. Pół-podymne z miast królewskich	185,043		565,302	24	61,681
26. Dochód z lasów dobr, królewskich zwanym			93,409	23 13 1/2	46,868
27. Pobór od skór i bydła rżniętego	1,488,919	15 16 1/4	4,758,344	9 4 1/4	2,400,937
28. Poglówne żydowskie z prawa r. 1790.			662,399		
29. Ofiary dobrovolne i doczesne	498,414	26 9	397,756	15 11	1 645
30. Dochód z dóbr Rżpltej po Duchowienstwie			1,109,775	18 10 1/4	593,009
31. Miasto Warszawa 400 m. rocznie	600,000				
32. Intrata z kadukow			12,207	13 13 1/2	12,207
(f) Podatki niestale i sumy pożyczzone.					
33. Podymne (1791) i ofiara (1792) protunkowe	4,696,963		3,195,584	23 15 1/4	406,633
34. Podymne dwuroczne i roczne	7,284,109				

35. Na magazyny złoły z dymu	I Dwul. 1788 — 1790 Złote gr. den.	1 019,714	II Dwul. 1790 — 1792 Złote gr. den.	50,362	Rok 1791 Zł. pol.	50,362
36. Dochód z dóbr kpiłej po duchowieństwie, z biskupstwa Krakow., duchowieństwa Galicyjskiego, sumy za dobra sprzedane i sumy kapitałne podmieione	2 935,360 18 12 ¹ / ₂	759,679 27				
37. Sumy podług prawa 1789 r. skarbowi Rzpltej Kor. od obywateli krajowych pożyczzone	5,554,663 27	654,000				84,413
38. Dwie kwarty v. 50 gr. z dóbr królewskich	1,758 2 18 17 1 ³ / ₄	168,770 21				
39. Trzy grosze z dymu wilejskiego zann. skórowego		7,596 7 9				
40. Grosz 10-ty od pensyi		742,157 3				
41. Magazynowe skarbowe pożyczzone		17,522 26 15				17,522
42. Percepta za sprzedane magazyny		52,921 1-1 6				
43. Podatek zsyplki zbożowej		5,274				
44. Podatek skludki na rekrutów						
45. Prowizya od 2-eh milionów W. X. Litewskiego pożyczonych		100,000				
46. Sumy w Holandyi pożyczzone	69,931,812 7 3 ¹ / ₂	10,450,505 27 7 ³ / ₄				10,450,505
			73,137,560 10 14 ¹ / ₄			39,709,811

Banku Handlowego w Warszawie, autor kilku prac finansowych, pan Jan Smolak.

Ponieważ jednak w pierwszym dwuleciu nowouchwalone podatki wpływały jeszcze nie wszystkimi ratami, a w drugim ku końcowi działalność i zwycięstwo konfederacji Targowickiej sprawiły znaczny zamęt w skarbowości, przeto dołączamy w oddzielnej kolumnie rachunek roczny od d. 1 marca 1791 do d. 31 lutego 1792 r. podług księgi autentycznej Nr. 112. Ten właśnie rachunek może służyć za najdokładniejszy możliwie wyraz prac sejmu czteroletniego, (wszakże dla uproszczenia odrzucamy grosze i denary w pozycjach szczegółowych).

Porównyując kolumnę pierwszą niniejszej 186-tej tablicy z kolumną ostatnią 167-ej tablicy, dostrzegamy ubytek dochodu w trzech pozycjach: 2, 4 i 15, we wszystkich zaś innych objawił się przybytek. Z objaśnień kasztelana Morskiego, sprawozdawcy „Deputacyi do egzaminowania Skarbu koronnego“ wyznaczonej, dowiadujemy się, że ubytek na półpodymnem (pozycja 2) jest pozorny tylko, gdyż powstał z wykreślenia 12.000 płaconych przez Warszawę, która płaciła już wyższy podatek 40.000 złp.; podobnie półtory kwarty (pozycja 4) jest podana tylko w trzech ratach, ponieważ później zastąpiły ją dwie kwarty, wykazane pod pozycją 38; rzeczywisty ubytek objawił się tylko na kartach (pozycja 15) w kwocie 65.710 złp. „z okazji zbyt drogiego stempla“, przynoszącego wartość towaru. Przybytek zaś na podymnem (p. 1) wynikł z przybyłych dymów na skutek nowej lustracji, a więc udoskonalenia poboru; przybytek na czopowem zagranicznym, papierze stemplowanym i dochodzie tabacznym (p. 11, 13, 17) był owocem nowych praw, na sejmie czteroletnim uchwalonych. Na pogłównem żydowskiem (p. 6) przybytek 54.000 nie jest jeszcze całkowity, ponieważ pobór nie został ukończony z powodu nieukończenia nowych taryf. Przyrost dochodów w innych pozycjach nie był przez sprawozdawcę objaśniony; gdy jednak objawił się takowy w podatkach pośrednich, wnioskować należy, iż pochodził z ożywienia działal-

ności i wzrostu zamożności narodowej. W ogólnej zaś sumie dochodu z podatków dawnych dwulecie 1788 — 1790 przewyższyło sumę poprzedniego dwulecia o 1,374.750 złp.

Do tego już zwiększonego funduszu przybyły dwa całe działy przychodów, dawniej nie istniejących. Nie wszystkie wprawdzie wpływy stanowią rzeczywiście bogactwo skarbu, gdyż niektóre sumy przechodziły przez kasę chwilowo, jako pożyczka zwracana w ratach następnych i pozycye 33 i 34, 37, 38, które znajdują się zaraz w expensie (Tab. 197 pozycye 10, 11, 12, 13), ta ostatnia w obu dwuleciach; niektóre, jak np. sumy kapitałne, najmniej 400.000 złp. podniesione z dóbr galicyjskich, mieszczą się pod pozycją 36, a powinnyby figurować w dwudziestej części, bo niosły 5 proc. dochodu *); inne znów, jak 1,725.711 złp. ze sprzedaży dóbr poduchownych galicyjskich, stanowią wpływ jednorazowy **): wszelako po strąceniu tych wszystkich pozycyj czyste dochody z dwulecia 1788—1790 wyniosą jeszcze

Nr. 187.

56,809.164 złp.

a dochody czyste z jednego roku 1791 — 1792 po strąceniu pożyczki holenderskiej i podymnego protunkowego (p. 33 i 45) wyniosą:

Nr. 188.

28,902.673 złp.

Podobnież przez potrącenie w dwuleciu drugim (1790—1792) pożyczek (poz. 33, 37, 41, 46), lubo niektóre z nich

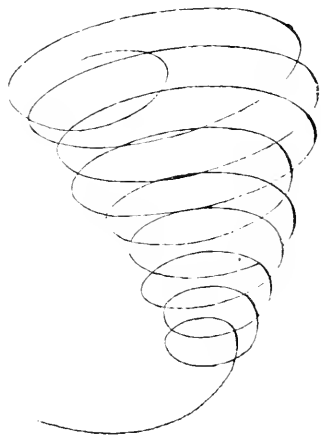
*) Podniesione kapitały wynosiły 400.000 do dnia 19 marca 1789; zostały umieszczone na dobrach Prota Potockiego; pozostało jeszcze do odebrania około 2ch milionów (głos prymasa w Dy ar. krótko zebranych I, 241).

**) Sprzedano tych dóbr za 1,725.711 złp., jak wyjaśnił Morski.

Rachunki Generalne
Skarbu Rzeczypospolitej Koronnej
w Roku 1791

Składające się

- N^o I. Z Reszty Sejmowej Roku 1790 ~
 N° II. Z Percept i Expens ~
 N° III. Z Percept i Expens Funduszu na Opłatę Długów Królestwa ~
 N° IV. Z Percepty i Expensy Grosza Szwedzkiego ~
 N^o V. Z Percepty i Expensy Prowincyi z Dobrej Cierpki ~
 N° VI. Z Rekapitulacyi wszystkich Reszantów ~

Tytułowa karta księgi 113 Rachunków Sejmowych

za półrocze od 1 września 1790 do 1 marca 1791 r.

(Podobizna zmniejszona).

za Summą wyżej wyrażonego Residualu do explikacy i okazania kwotow
z oddanych Przewidy zwiazac ad Calculum do przyszłych Rachunkow Sygna
wych wraz z innymi Perceptami i Expensami niewschodzącemi ad diem. *Annus*
Marty w mniejsza Kalkulacya

Adnotaw Jz z Hollandyi od Bankierow Amsterdamskich na mocy Rozkazu Sta
now Sygnacyjnych zaciagnąć Skarb Koronny Złotyeh i Hollenderskich 3055555.
z których teraz niezdaje Kalkulacyi z przyczyny iż takowa Summa zaciagnię
ta wszecze do Kasy Pańey nieweszła i bo dopiero 2^{go} Kwietnia wmydzie i na
żadne Expensa S^{to} Bankierow Warszawskich nie jest dotąd ruszona i za

afygnowana przez Skarb Koronny

Grzegorz z Józefem Kiepskiemi S i M
Antoni Kralcy Młodański Wiewoda
Generał i Jemni Sigetwa Maszarskiego.
Józef Komorowski Kt Sny.

Teofil Woyciech Kta Jędruski

• Tadeusz Bocki Lita Nizki. K. G. S. K. Kommissary

Adam Dorota Chod. Cierdaj Kt K.

Domini Kamonski Komf. Sny. K. G. S. K. Kommissary

Antoni ual Wodzislawski z Brzezia Kucharski

Józef Niekorski S. S. K. S. K.

Przedostatnia karta księgi 113.

(Podobizna zmniejszona).

My Podpisani od Stanow Rzeczypospolitej Skonfederowanych teraz
 Sejmujących do odebrania Rachunków Skarbu Koronnego z Polśca
 powtórzona zlecenie mający Delegowani, te Rachunki Dochodów i wy:
 datków przez Komisję Skarbu Koronnego od dnia 15° Miesiaca Wrze:
 snia 1790 Roku do dnia 15° Miesiaca Marca 1791 przed nam złożone przez
 rzeszmy, z Prawem, z Dowodami Percept i Kwitami z Expens pólne zwi:
 nifikowaliśmy, z których okazuje się, iż po wypłaconych Prawem nakaza:
 nych wydatkach zostaje paratus w Kasie Generalney Skarbu Koronne:
 go Summa 7140511, groszy 21 denarów 12° częścią na Retenadi Bło:
 tych 326084 groszy 23 denarów 13° Summa Summarum Rema:
 nente Kasych 7466596, groszy 15 denarów 7° Przytym widzieliśmy
 Czynności teży Komisji w okazanych Nam Protokółach, tak Ekono:
 micznych, jako i Sądowych zawarte, uważaliśmy we wszystkich dopełnione
 Prawo, usilne w rozrządzeniach i pomnożeniu dochodów Skarbu Koron:
 nego dla Dobra Publicznego Starania, przykładna, iest Administracya

Krzysztof Ant. Szembek Dyktor Pański Prętki
 Stan: Padermski Woi. Łęci: Deputowany
 Jan Antosteurski Pod. i wice Dod. Łęci —
 August Wiche Lib. Was. Przedw. — Prętki
 Andrzej Rostworowski: tenż zim. Lib. Deputowany
 Paw. Potocki Pod. Przewodni. Prętki 2. i wice Prętki

Ostatnia karta księgi 113.

(Podobizna zmniejszona).

zwróconemi nie były, otrzymamy czysty dochód skarbowy w kwocie

Nr. 189.

58,745.313 złp.

Porównyując Nry 187 i 189 z sumą dochodów w ostatnim dwuleciu poprzedniego, drugiego okresu (Tab. 170), a Nr. 188 z połową tejże sumy, przekonamy się, że dochód netto skarbu koronnego, osiągany z podatków, a więc wypłatność podatkowa narodu wzrosła skutkiem uchwał sejmu czteroletniego 2_{,11}, 2_{,14}, 2_{,17} razy czyli o 210 proc., 214 proc., 217 proc. Ponieważ jednak i pożyczki niosły wielki pożytek skarbowi, a możliwemi się stały tylko dzięki powadze tegoż sejmu i zyskanemu tak u narodu, jak za granicą zaufaniu: więc na porównanie zasługują też sumy tablicy 186, wyrażające ogół wpływów skarbowych działu IIgo, niby dochód brutto, a wykonawszy to porównanie, otrzymamy jeszcze wyższe stosunki: 2_{,59}, 2_{,71}, 2_{,9}, czyli o 259⁰/₀, 271⁰/₀ i 290⁰/₀.

Nie zapominajmy, że tablica 186 obejmuje jeden tylko dział, mianowicie Nr. IIgi rachunków skarbowych koronnych. Dla utworzenia całkowitych, ogólnych sum przychodów, winniśmy doliczyć jeszcze „summy summarum percepty“ z innych działów.

Sumy te odpowiadają tabl. 172-giej z okresu drugiego i świadczą o potężnem, bo prawie trzykrotnem zwiększeniu zasobów skarbowych Korony.

Zajrzyjmy teraz do skarbu litewskiego.

Dyaryusz urzędowy nie zawiera tabel i sprawozdania deputacyi sejmowej, chociaż „examin“ obu Skarbów Rzpltej odbywał się jednocześnie. Butrymowicz, poseł i podstarosta piński, ogłosił swoją relację drukiem w postaci oddzielnej bro-

Tab. 190.
Ogół wpływów do Skarbu koronnego ze wszystkich 5-ciu działów budżetowych.

Nr.	I dwul. 1788—1790		II dwul. 1790—1792		Rok 1791 Zł. pol.
	Złote	gr. den.	Złote	gr. den.	
I. Remanent podług rachunków na sejm przeszły podanych (z przybytkiem)	1,799,731	13	10,063,288	10 13 ¹ / ₄	7,116,029
Nr. III. Na opłatę długów Rzpltej.	2,537,312	8 13 ¹ / ₄	1,753,595	8 17	1,118,019
Nr. IV. Grosz 60-ty od sum na długu Rzpltej wyplaconych	1,383	28 1/4	2,321	4 ¹ / ₂	2,592
Nr. V. Dochód z dóbr Ordynacyi Ostrojskiej	600,000		600,000		315,045
Łącznie	4,938,427	19 17 ¹ / ₈	12,419,205	14 13 ¹ / ₈	8,551,685
Razem zaś z powyższemi sumami Nr. II (tablica 186) ogół	74,870,269	27 31 ¹ / ₈	85,556,765	24 13 ¹ / ₈	48,261,496
a po strąceniu pożyczek (podług Nr. 188).					37,451,358

szury *). W drugim dwuleciu sejm uchwalił zjednoczenie skarbow pod rządem Komisji Skarbowej Obojga Narodów.

*) Relacya examinu rachunku Komisji Skarbu W. X. L. z drugich dwóch lat zawierających cztery raty półroczne to jest 7brową 1788,

Zjednoczenie to dokonaniem zostało pod względem kasowym dnia 1 lutego 1792 roku i trwało do końca tegoż roku finansowego czyli do dnia 31 września, a więc przez 7 miesięcy. Z powodu owej reformy w rachunkach wynikł zamęt, o roku 1791 nic nie wiemy, dopiero 7-miesięczny okres z roku 1792 ukazuje się w księdze 111-tej Komisji Skarbowej Koronnej (czyli właściwie Obojga Narodów) jako Nr. III. Musimy więc poprzestać na jednym dwuleciu, podanem w relacji Butrymowicza.

Tab. 191.

Przychody Skarbu W. X. Litewskiego od 1 września 1788 do dnia 1 września 1790 roku.

A) Podatki dawne.

	Złp.	gr.
Z remanentu 1788 roku	398.839	19 $\frac{1}{2}$
1. Podymne generalne wedle taryf 1775 roku.	4,165.338	
2. Czopowe 10 grosza z karczem i szynków.	552.885	23 $\frac{1}{2}$
3. Poglówne żydowskie	672.072	
4. Kwarta dawna z królewsczyzn	2,155.863	28 $\frac{4}{6}$
5. Młynowe, czyli kołowe	63.678	
6. Czynsz z miast magdeburskich.	56.174	26
7. Cła szałwne i lądowe.	2,001.934	24 $\frac{2}{6}$
8. Czopowe miejskie	315.725	17
9. Stempel z kart	12.635	
10. Prowent tabaczny	98.918	26 $\frac{4}{6}$
11. Varii tituli (z kwadrupli, wakancyi i adjudykatów)	11.635	25 $\frac{2}{6}$

marcową i 7brową 1789 roku, oraz marcową 1790 roku... przez tęż samą deputację czynionego, a przez trzymającego w deputacji pióro JW. Butrymowicza podstarostę i posła powiatu pińskiego stanom sejmującym doniesiona w roku 1791 w miesiącu marcu, dnia 18 i następujących, z woli zaś sejmujących stanów wydrukowana w drukarni Dufour etc.

12. Z funduszu umorzenia długów Rzpltej w sposobie odłożenia w ratach następnych wzięto	46.607	28 ¹ / ₆
Suma percepty z podatków dawnych.	10,552.296	9 ¹ / ₆
Osobno za sprzedaną kamienicę w Wilnie.	80.000	
Z dochodu kwitowego i wizowego	163.212	6 ² / ₆
Efficit percepta.	10.795.508	15 ¹ / ₂

B) Podatki nowe wieczyste.

13. Oñary 10go grosza i 20go procentu z dóbr wszelkich ziemskich, duchownych i po-Jezuickich	4,236.360	1 ² / ₂
14. Akcesu podymnego z abjuraty dymów 1789.	275.169	20 ² / ₆
15. Akcesu kwarty z starostw wedle lustracyi 1789	2,239.543	4 ¹ / ₆
16. Pół-podymne z miast królewskich i starościńskich w ratach trzech	139.720	
17. Pół-procentu z dóbr po-Jezuickich w ratach trzech.	117.699	6
18. Od sygilaty przywilejów z kancelaryów pieczętarskich	53.318	
19. Czopowe z miast Brześcia i Grodna przez X. Pana na potrzeby wojska ustąpione	70.398	20 ³ / ₆
20. Czopowe od trunków zagranicznych	8.461	7 ¹ / ₆
21. Prowent ze sprzedaży i rzezi bydła po miastach	187.185	14 ² / ₆
22. Dochody leśne w starostwach	5.407	29
23. Varii tituli: przybyłości przy formujących się dopiero fabrykach wynikię, zaległości do skarbu	10.690	15
Suma z podatków nowych wieczystych.	7,343.980	15

C) Z podatków czyli dochodów nowych doczesnych.

24. Sumy kredytem od obywateli krajowych zaciągnione	1,500.000	
25. Podatki protunkowe w roku 1789 wniesione	1,762.769	14
26. Podymne całoroczne darem na potrzeby Rzeczypospolitej w racie marcowej 1790 r.		

	ofiarowane prócz dobr stołowych JK. Mości	2,428.244	17
27.	Pogłówne żydowskie darem w racie Juniowej 1790 półrocznie wniesione	167.861	22 ¹ / ₂
28.	Ofiara dobrowolna, czyli subskrypcya na po- trzeby wojska	12.129	18 ¹ / ₂
	Suma z podatków doczesnych	4,371.025	12
	Suma percepty ogólna	24,010.514	12 ⁵ / ₆

Potrącając pozycye 24 i 26 otrzymamy na czysty dochód z dwulecia 1788—1790 r.

Nr. 192.

20,747.745 złp.

czyli zasobność dwukrotnie zwiększoną w porównaniu z dwuleciem poprzedniem (Tab. 173).

Gdy zaś porównamy sumę ogólną bez potrąceń, w takim razie ilość funduszów z dwulecia 1788—1790 roku przewyższy poprzednią sumę (z tablicy 169 ej) razy 2,31, czyli o 231⁰/₀.

Oprócz wykazanej obecnie „percepty“ istniał jeszcze fundusz umorzenia długów Rzeczypospolitej, który dostarczył skarbowi z czynszu emfiteutycznego i subsidii charitativi *).

Nr. 193.

408.601 złp. gr. 5.

co doliczywszy do powyższej sumy ogólnej, otrzymamy na ogół wpływów do skarbu W. X. Litewskiego:

* W relacji Butrymowicza (str. 74 i 75) percepta z tego funduszu jest wykazana w kwocie 665.298 złp. gr. 26⁵/₆, ale w to wchodzi odłożonych z funduszu cywilnego 256.697 złp. gr. 21.

Nr. 194.

24,411.115 złp. gr. 5.

W dwuleciu drugim dochody powinnyby się zwiększyć, gdyby pół-podymne miejskie, pół-procentu z dóbr po-Jezuickich i przybytek z lustracyi królewsczyzn wpłynęły w kompletnych czterech ratach. Nie śmiemy wszelako takich poprawek wprowadzać, gdy zmiana systematu podatkowego skutkiem porównania z Koroną wywoływała potrzebę układania nowych taryf, a zatem sprowadzić mogła chwilo-we niedobory. Możemy przytoczyć tylko wzmiankowany już Nr. III ci z rachunków Komisyi Skarbowej Obojga Narodów *).

Tab. 195.

Przychody Skarbu Rzpltej prowincyi W. X. Litewskiego od dnia złączenia Skarbow O. N. to jest od 1 Februarii 1792 do d. 1 Septembris 1792 do Kasy Generalnej w Warszawie wniesione gotowizną.

1. Zostało w Kasie Ginej Rzpltej Skarb. Kor. ad complementum sumy dwóch milio-nów Skarbowi W. X. Litewskiego po-życzonych reszty.	53.030	9	14
2. Z Kasy grodzieńskiej importowano	1,632.639	1	9
3. Remanent z raty marcowej 1792	100.768	22	9
4. Cła wszelkie	241.688	15	12
5. Czopowe zagraniczne	24.050	28	9
6. Czopowe krajowe	6.651	24	
7. Pobór skórowy	11.135	23	
8. Dochód leśny.	16.637	8	
9. Dochód tabaczný	12.376	13	9
10. Oñara wieczysta 10go i 20 grosza	76.943	1	
11. Papier stemplowany	73.084	14	
12. Sigillata przywilejów	165.221	15	
13. Sumy magazynowe pożyczone.	46.384	21	
14. Składka na rekrutów	4.760		

*) Arch. Skar. Kor. księga Nr. 111.

15. Ofiary dobrowolne	29.327	15	9
16. Komora Jurborg z akcydensów	15.081	1	
Taż do dalszego porachunku	39.217	16	9
17. Komisya Porządkowa Mozyrska przez Ko- misję Brzeską Litewską	57.486	10	
18. Ceł w Koronie wybieranych dla prowincyi W. X. Litewskiego należących od 1 Januarji 1792 zostało	38.677	18	17 ¹ / ₂
Suma percepty w gotowiźnie	2.644.162	19	16 ¹ / ₂

Materiał taki jest niedostateczny dla obrachowania całego dwulecia, wolimy poprzestać na przypuszczeniu, że dochód skarbowy pozostał w takiej samej kwocie, w jakiej figurował poprzednio.

Z dodania obu sum w tablicy 190-iej do Nru 194 otrzymamy

Nr. 196.

Ogół wpływów do obu skarbów Rzpltej:

w Im dwuleciu	w IIm dwuleciu
99.281.385 złp.	około 110 milionów złp.

Z dodania zaś Nrów 187 i 189 do 192 otrzymamy

Nr. 197.

Czysty dochód obu skarbów Rzpltej, prócz służby długu publicznego i funduszu Ostrogskiego.

w Im dwuleciu	w IIm dwuleciu
77,556.909	około 79,500.000

A dodając do Nru 188 połowiczną sumę z Nru 192, otrzymamy

Nr. 198.

około 40tu milionów na r. 1791 jako czysty dochód obu skarbów Rzpltej również bez służby długu i funduszu ordynacyi

Ostrogskiej (bo doliczając te ostatnie źródła, otrzymalibyśmy 41,„ miliona).

Suma ta odpowiada połowie sum z ostatnich kolumn tablic 168 i 171, to jest 18,673.000, przewyższa ją przeszło dwa razy i z wielu względów służyć może za wyraz reform podatkowych sejmu czteroletniego. Można je tedy scharakteryzować jednym określeniem: że zdwoiły siłę podatkową państwa.

76. Przystępując do wyjaśnienia wydatków, uprzedzić winniśmy, że w „liście cywilnej“, czyli raczej w służbie cywilnej, zaszły różnice względem dawniejszej tabeli z r. 1776 (176-tej), upadła bowiem: 1) Rada Nieustająca, a zatem jej pensye wykreślić należy, a wynagrodzenie dla jej subalternów przeszło do działu wydatków zmiennych; 2) po śmierci Mikulskiego pozostała tylko pensya dla sukcesorów Buczowa w kwocie 3.000 złp. rocznie; 3) Marszałek sejmowy Małachowski nie pobierał płacy, więc tylko sekretarzom, Łuszczewskiemu i Siarczyńskiemu, wypłacono z Nru IIgo w obu dwuleciach po 6.666 złp. gr. 20 *). W drugim dwuleciu wykreśla się fundusz na umorzenie długów Rzpltej, 500.000 złp., bo dawniejsze spłacone zostały. 5. Na marszałków i prezydentów trybunalskich w drugim dwuleciu wypłacona suma połowiczna tylko 30.000; 6) ofycyalistom marszałkowskim w drugim dwuleciu zapłacono tylko 61.166 złp. gr. 20; 7) podobnież ofycyalistom skarbowym w temże drugim dwuleciu 197.416 złp. gr. 20 i ofycyalistom Grodu warszawskiego tylko 18.751. Wojsko koronne skutkiem reorganizacji przechodzi do budżetu zmiennego; podobnież 8) batalion piechoty skarbowej skutkiem urzędzenia przy nim szkoły inżynierskiej i zwiększania się liczby kadetów. Nareszcie 9) komisarzom skarbowym w drugim dwuleciu zapłacono 204.237 złp.

Do zmodyfikowanej tym sposobem tablicy dodać należy:

*) Dostali oni nadto sute gratyfikacye z Nru I. Łuszczewski 20.000 w 1790, a w 1791 r. wraz z wydatkami kancelaryi sejmowej 70.000 złp. i 590 złp. Siarczyński w 1792 roku raz 22.015 złp., drugi raz tytułem nagrody spólnie z kancelaryą sejmową 40.000.

Tab. 199.

Nr. 11. Expens Skarbu Rzpltej Koronnego (wydatki zmienne).

	1888—1790		1790—1792		Rok 1791 Zł. pol.	
	Złote	gr. den.	Złote	gr. den.		
1. Na expens prawną i drobną	147,608	10	171,093	13	9	95,455
2. Na komitagny, alieciacye i decesa	392,620	25	409,939	6	1 1/2	261,185
3. Na posłów, rezydentów, tłumaczy i szkołę oryentalną	664,784	25	1,996,411	24		1,270,158
4. Na reparacye zamków i pałaców Rzpltej	98,808	21	120,968	10		
5. Na expens extraordinaryną	290,661	22	536,915	11		231,762
6. Na exaktorów podatków Rzpltej	88,250		139,900			70,400
7. Na instratorów, administratorów, geometrów do dóbr po duchowieństwie wysłanych etc.	63,732		129,119	10	15	86,766
8. Na spłacenie remanentów przysądzonych sukcesorom biskupa Sołycka	466,223	18	8 1/4			
9. Na pensye subalternów zeszej Rady Nieustającej	110,551	6	35,275	18		35,275
10. Miastu Warszawie powrócenie podym. i polpodymnego za rok 1789,	137,078	16	54,869			
11. Na spłacenie długu w r. 1789 i 90 zaciągniętego	2,160,000		3,391,663	27		3,391,663
12. Na powrócenie podatku podymn. protunków. etc.	3,878,188	3	17 3/4			
13. Na powrócenie półtory kwarty i czynszu emfiteutycznego za rok 1789	1,467,038	18	6 3/8			

	I dwul. 1788—1790 Złote	gr. den.	II dwul. 1790—1792 Złote	gr. den.	Rok 1791 Zł. pol.
14. Na extraordinaryjne wydatki wojska: t. j. zaciąg kawalerji i pułków, rekrut, piechoty, żołd dla tycheże, umundur., amunicyje, magazyn, lazarety, broń i różną expens.	14,441.925	6	1,103.835	17	2,663,636
15. Na żołd wojska kor. podl. Tabel P. Kom. Wojskowej.	27,759.892	10 9/4	45,258.714	16	22,659,747
16. Na wydatki dla tegoż wojska z prawa p. t. Gólowość do obrony pospolitej.			4,434.213		
17. Na wydatki wojska za asygnacyami Najj. Konfederacyi.			1,038.000		
18. Na spłacenie długów Rzplitej, w r. 1793 (tak) zaciągających, obywatelom krajowym i zapłacenie przewiży od sum w Holandji pożyczonych.			1,090.673	15	1,695,232
19. Na deces z przyczyny redukcji monety pruskiej.			49,301		29,388
20. Na batalion piechoty skarbowej i szkołę.	288.000		292.000		146,500
21. Na pensye JW. komisarzom i olicyalistom policyi. Na pensye JW. asesorum w sądzie asesorskim kor. zasiadającym.			103.100		
22. Na założenie magazynow po województwach (dla wojska)			1,019.714		1,019,714

Wykonawszy dodawanie otrzymamy sumy expensy z Nr. II.

Sumy expensy z Nr. II.

Tab. 200.

w I-tem dwuleciu	w II-giem dwuleciu	w r. 1791
Zhp. 61,000,619 gr. 13 den. 10 ¹ / ₁	76,925,294 gr. 25 den. 5	po uzupełnieniu kilku pozycyi 39,373,846 gr. 2 d. 11 ² / ₁
Zbiieraję expens z innych działów otrzymamy:		

Tab. 201.

	I.	II.	1791
Złote	gr.	gr.	gr. d.
Złote	1,185,853	1,536,986	698,207
den.	16	27	27
den.	3 ¹ / ₈	7 ¹ / ₂	9
Łącznie	1,185,853	1,536,986	698,207
Łącznie	1,000,000	1,000,000	619,706
Łącznie	2,173,870	1,452,925	2,592
Łącznie	2,807	3,510	24,352
Łącznie	15	1	4 ¹ / ₂
Łącznie	17 ³ / ₁	13 ³ / ₁	9
Łącznie	600,000	531,570	241,352
Łącznie	4,862,532	3,525,092	1,561,858
Łącznie	7 ¹ / ₈	21	13 ¹ / ₁
Łącznie	1,561,858	1,561,858	1,561,858
Łącznie	1,561,858	1,561,858	1,561,858

Dodaję te sumy do tab. 200 otrzymamy ogół wydatku Skarbu Koronnego:

Nr. 202.

I dwulecie 1788—1790
65,863.151 11

II dwulecie 1790—1792
80,450.317 16 17 $\frac{1}{4}$

czyli przeciętnie na lata 1789 i 1790 po 32,931.575 na lata 1791 i 1792 po 40.725.149 złp.

Widzimy przeto, że w skarbie koronnym kasa nigdy próżną nie była i z końcem drugiego okresu pozostał remanent w ilości 5,106.448 złp. gr. 7 den. 14 $\frac{3}{4}$ *).

Wydatki dyplomatyczne w Koronie urosły w tym czasie, a zaspakajane były z remanentów, funduszu na posłów, tłumaczy etc. po części też z expensy extraordinaryjnej. Znajdujemy pod temi pozycjami następujące cyfry w Tab. 203:

Kosztowali też coś sekretarze, z których jeden szczególnie. Pokubiato w Wiedniu, pobierał czasem i po 14.000 złp. (w I-em dwuleciu). Deputacya Interesów Zagranicznych wydatkowała na swoje potrzeby, na pensye i na nagłe interesa w II-giem dwuleciu 129.514 złp., a kanclerz Jacek Małachowski w II-giem dwuleciu wziął oprócz tego odrazu 35.955 złp. Tłumacze, kuryery przyczyniali też sporo kosztu. Nie zaniedbała Deputacya skarbić sobie względów obcych ambasadorów i ministrów prezentami: tak w I-em dwuleciu na prezenta dla dworu berlińskiego ofiarowano 89.100 złp., oraz dwie tabakiery dla ministryum berlińskiego wartości 34.920 złp., tabakierę dla Stackelberga 18.000; w II-giem

*) Nasz remanent różni się od ostatecznego remanentu wykazanego w księdze 111 o sumę 901.040 złp. gr. 11 den. 7 $\frac{1}{2}$, która stanowi remanent, ze skarbu litewskiego wcielony; ponieważ my rachunki litewskie 7miesiączne wykluczaliśmy z budżetu koronnego, należy więc strącić i całą tę sumę z ogólnego remanetu. Gdy to się zrobi, wtedy cyfry zgodzą się w zupełności. Pod względem stanu kasowego przytoczony wyżej remanent rozpadal się na następujące trzy działy: gotowizny bez sumy litewskiej) 3,290.678 złp. gr. 11 den. 15 $\frac{1}{2}$; zaległości (na retentach) 602.770 złp. gr. 5 den. 2 $\frac{1}{2}$, na fabrykach tabacznycych i w tytuniach 1,000.000, obywatelom krajowym wypożyczono 213.000.

Tab. 203.

JW.	Potockiemu	posłowi	w Stambule	405,000	460,640 *
"	Bakalemu	"	w Londynie	154,690	95,852
"	Wojnie	"	w Wiedniu	112,657	78,149
"	Rzewuskiemu	"	w Kopenhadze	61,800	27,000
"	Potockiemu	"	w Sztokholmie	66,600	33,300
"	Małachowskiemu	"	w Dreźnie	36,000	27,000
J. O. Nyciu	Ogińskiemu	"	w Hadze	33,300	33,300
"	Czartoryskiemu	"	w Berlinie	22,000	—
"	Jabłonowskiemu	"	w Petersburgu	83,000	27,000
JW.	Debolemu ministrowi	"	w Petersburgu	36,000	23,779
"	X. Antylemu	"	w Rzymie	36,000	11,232
"	Opraczewskiemu	"	w Paryżu	—	54,400
"	Morskiemu	"	w Madrycie	—	59,400
"	Zabłockiemu rezydentowi *)	"	w Berlinie	28,800	7,200
Lfr.	Zabłockiemu konsułowi	"	w Chersonie	43,000	12,000
"	Hemmingowi komisarzowi	"	w Gdańsku	10,800	3,600

* „Przez lat 18 w legacji pruskiej pilnie się sprawował i dla przyjeżdżających obywateliw polskich szczegółowej swej atencji w interesach dawał dowody“, jak świadczył Zieliński poseł zakroczymski (Dz. Czyn. S. G. W. sesya 8, 16 1796) żądając dla niego nobilitacyi. Drugi Zabłocki zapewne brat, był konsulem w Chersonie.

zaś dwuleciu dla ministra duńskiego tabakiera kosztowała 6.840 złp., dla p. Henin posła francuzkiego 18.000 złp., nadto „na kancelaryę dworu berlińskiego z okazji zawartego aliansu 9.000“.

Zawiązanie stosunków międzynarodowych niewątpliwie było jednym z najpilniejszych obowiązków nowego rządu, więc też wydatek na utrzymanie poselstw był koniecznym. Należy się też od nas pewna doza wyrozumiałości na niezręczność dyplomatów polskich, bo skądżeby mieli nabyć doświadczenia i niezbędnych stosunków, gdy Rzplta nie miała nigdy stałych legacyj i od lat stu przynajmniej ani królom nie pozwalała, ani sama nie uczestniczyła w żadnych związkach z rządami europejskimi? Przy całej wszakże wyrozumiałości niektóre pozycye niniejszego rachunku mogą dostarczyć zarzutów przeciwko Deputacyi Interesów Zagranicznych. Nie mówiąc już o tabakierze dla jakiegoś ministra duńskiego, po co było potrzebnem poselstwo w Madrycie, które odciągnęło od prac sejmowych jednego z najzdatniejszych ludzi, Morskiego? Czy osiągnięto jaki pożytek z niesłychanie kosztownej ambasady w Konstantynopolu i z wyboru Piotra Potockiego, starosty szczyrzeckiego, który jechał do Konstantynopola przez cały rok z dworem złożonym z kilkuset osób, pisały się ze zbytkiem azyatyckim, naraził Portę na koszt około 3 milionów piastrow, miał służbę niesforną i hardą, a sam przez niewłaściwe listy klócił się z wezyrem i kapudan-baszą *).

Nr. 204.

Z expensy extraordinaryjnej notujemy: 10.116 na interes zaciągnięcia pożyczki w Holandyi Ogiń-

*) Mówił to pierwszy drogman Porty, Moruzzi, Michałowi Ogińskiemu. Mémoires de Michel Ogiński. Paris 1826 II, 167. Na same prezenta dla sultana i ministerym Ottomańskie w roku 1789 dana była ze skarbu koronnego suma 5.500 dukatów (99.000 złp.): Protok. Ekonom. A 26 str. 244.

skiemu; 10.000 na wsparcie cudzoziemców przybyłych do Polski; 5.704 w sprawie Adama (Ponińskiego) w sądach sejmowych agitowanej; 18.000 na podróż wysłanym do Pińska na synod Greko-Oryentalny komisarzom; 3.200 „na osłodzenie przykrej doli aresztu X. Łukasiewicza i Hromaczewskiego ritus Graeci“ (w I-em dwuleciu). O biskupie Wiktorze Sadkowskim nie znajdujemy żadnej wzmianki w rachunkach skarbowych; ale z protokołów Komisji Wojskowej wiemy, że regent tejże Komisji był obowiązany dostarczać więźniowi obiadów na pięć potraw i wieczerzy na cztery, „prócz kawy i innych trunków jakich zażąda“ *).

Nr. 205.

Na wojsko, zbierając wszystkie szczegółowe pozycje z różnych działów, prócz kilku drobnych, które mogły ująć mojej uwagi, wydano w Koronie: w I-em dwuleciu 42,201.817 w II-giem 57,037.205 złp. (prócz sumy przez Targowicę asygnowanej).

W Litwie, podług powołanej relacji Butrymowicza, wydatki z I okresu dwuletniego przedstawiają się w następującej postaci:

Nr. 206.

Expens Skarbu W. X. Litewskiego a lma 7bris 1788 ad lma 7bris 1790 roku.

A. Expens na wojsko.

	Złp.	gr.	den
1. Na pensję JW. komisarzów czterech z prowincyi Litewskiej w trzech ratach à 16.000	48.000		
2. Na żołd dla całego wojska według klarygacyów P. Komisji Wojskowej . . .	9,159.597	22	2

*) K. W. księga 168 pod dniem 26 5 1789, str. 112.

3. Na dodatek do tegoż żoldu wedle etatu po racie 7browej 1789 roku na kwartał Xbrowy	628.733	8	9
4. Na nowy zaciąg w brygadach Kawaleryi Narodowej, pułkach Przedniej Straży i Pieszycy, na oporządzenie i umunduro- wanie głów nowozaciężnych	2,166.914	14	
5. Na zakupienie broni dla całego wojska w Berlinie umówionej	839.358	4	
6. Oficerom do Berlina dla wybierania broni jadącym	18.000		
7. Dla artyleryi Litewsk. z korpusem inżynie- rów, na zakupienie materyałów do ro- bienia prochów, przysposobienie drze- wa na lawety, sprowadzenie rekwizy- tów do laboratorium	100.000		
8. Na amunicyę dla całego wojska	92.105	18	
9. Na mundur wielki, sprawunki 10 i 18letnie dla regimentów pieszych Komisarjatu Wojskowemu odłożono	99.387	6	14
10. Na pensyę regenta likwidacyjnego, kance- larzystów, kopistów oraz aplikantów	10.000		
11. Dla regimentu szefostwa J. O. Nięcia Imei Radziwiła wojewody wileńskiego na wyprawę do marszu	9.506	10	
12. Zaległości sztabowi Generalnemu z raty marcowej 1787.	74.568	20	9
Suma expensy wypłaconej na wojsko.	13.246.171	13	16
13. Osobno z funduszu wojskowego na zaspoko- jenie długi od JW. Prota Potockiego i bankierów warszawskich zaciągnię- go (1,500.000) zapłacono i odłożono	750.000		
14. Na bonifikacyę podatków doczesnych, w ra- cie marcowej 1789 roku opłaconych, prócz dóbr stołowych J. K. Mci (z któ- rych ofiara doczesna in quantitate 84.088 gr. $\frac{5}{6}$ wniesiona przez Najjaśn. Pana w darze oświadczona) i prócz kilku in- nych pozycy	1,626.926	26	17
Suma expensy z funduszów na woj- sko przeznaczonych	15,623.098	10	13

B. Expens na Listę Cywilną.

15. Na dochód Najaśniej. Pana wedle prawa i tabeli	2,666.666	20
16. Departament Marszałkowski	256.000	
JW. Gurowskiemu m. w.		
Litewskiemu	120.000	
JW. Potockiemu m. nadw. Lit. (dawniej).	80.000	
Na chorągiew Krucką Mar- szałkowską	56.000	
Na oficyalistów Łaski Mar- szałkowskiej.	—	
17. Departament Kanclerski	232.000	
J. O. Xięciu Sapiezie kancl. w. litewskiemu	120.000	
JW. Chreptowiczowi pod- kanclerzemu litewskiemu.	100.000	
JW. Jeleńskiemu pisarzowi dekretowemu Asesoryi	12.000	
18. Departament Skarbowy	619.517	
Podskarbin i komisarzom		
Oficyalistom skarbowym		
Dodatek pensyi mało płat- nym oficyalistom	32.100	
Na podróży expens dla różnych komisarzów i oficyalistów	18.778	6
Na lustratorów do starostw etc.	29.670	
Na lustracyę kanału Mu- chawieckiego.	2.000	
Na alewiacye	16.226	12
Na burgrabiego i stróżów Zamku grodzieńskiego	8.768	
Na extra expens t. j. pa- pier, lak, drwa, świece, druki, sztafety, stancye.	28.247	5 6
19. Na różne expensa konstytucyjne.	1,277.330	18 9
Na szkołę rycerską czyli ka- detów	200.000	
Na pensyę Marszałka trybu- nalskiego	46.951	

Na fundusz umorzenia dłu- gów Rzpłtej	256.697	21
Na pensję Instygatora litew- skiego	12.000	
Na posłów zagranicznych, gabinetów, tłumaczy	208.882	9 $\frac{1}{2}$
Na najęcie pałacu dla po- sła Rosyjskiego		
Na reparację Zamku gro- dzieńskiego	15.000	
Na pensję Marszałka sej- mowego	19.521	1
Na pensję pisarza sejmo- wego	12.000	
Na pensję sekretarza sej- mowego	4.746	
Sekretarzowi sejmu tera- źniejszego litew. JP. An- cucie	10.000	
Na kontynuację kanału Mu- chawieckiego	102.000	
Na pensję najjaś. królew- ców Polskich	178.666	20
Na chorągiew trybunalską	40.000	
Na przeszłą Radę Nieusta- jącą	60.000	
Na subalternów przeszłej Rady Nieustającej	41.454	15
Na Archiwum w Wilnie i czyszczenie Niemna	11.011	3 $\frac{3}{6}$
Pensya pisarza skarbowego	6.000	
Na dochód drągowego J. O. Xięciu staroście Brzeskie- mu	8.000	
Na dochód kotłów montwi- dowskich dla proboszcza	3.600	
Na dochód brzegowego dor- suniskiego	200	
Na pensję biskupa smoleń- skiego JW. Wodzińskiego	40.000	
20. Na fundusz Administracji tabaczej odłożono		310.000

21. Na uspokojenie asygnacyów skarbo- wi Najaśn. Pana do percepty cel od kupeców litewskich w Koronie	5.741	11	16
22. Na różne expensa z dochodu Kwito- wego i Wizowego	17.674		
Summa summarum Expensy na Listę Cy- wilną opłaconej	5,384,929	15	7
W ogóle było expensy	21,008,027	26	2
Remanent	3,002,486	16	13
Z którego w gotowiznie po Komisjach Cywilno-Wojskowych	2,426,975	18	12

Oprócz tych wydatków Relacya zawiera oddzielny rachunek z funduszu umorzenia długów Rzeczypospolitej. Expens z tego działu wynosi 618.690 gr. 28 den. 12, ponieważ jednak wykazanych już było pod pozycyą 19tą w expensie zlp. 256.697 gr. 21, przeto kładziemy tu resztę:

Nr. 207.

zlp. 361.993 gr. 7 den. 12.

Pozostały remanent (porów. Tab. 191 poz. 12) w kwocie zlp. 46.607 gr. 28 den. 3 został użyty na wydatki listy cywilnej.

Doliczając Nr. 207 do poprzedniej sumy, otrzymamy ogół wydatków skarbu litewskiego w I-em dwuleciu:

Nr. 208.

21,370,021. gr. 3 den. 14.

Nadmienić przytem winniśmy, że niemal pod każdą pozycyą znajdowały się niedopłacone zaległości urzędnikom, a nawet wojsku z lat dawniejszych. Płacono regularnie tylko należności z bieżącego dwulecia.

W ciągu siedmiu miesięcy (lutego—sierpnia) 1792 roku było expensy podiug księgi 112 Skarbu Koronnego (O. N.).

Tab. 209.

Ad Nrum III.

Expens Skarbu Rzpłtej prowincyi W. X. Lit.

1. Skarbowi J. K. Mości in vim trzeciej części cła	180,000	}	230,000
Skarbowi J. K. Mości ex subsídio charitativo . . .	50,000		
2. Departament Marszałkowski .			64,000
J. W. Potockiemu M. W.			
W. X. Lit.	30,000		
J. W. Sołtanowi M. X. W.			
Lit.	20,000		
Na chorągiew Krucką Mar- szalka W. X. Lit.	14,000		
3. Departament Kanclerski. . .			28,000
J. W. Chreptowiczowi pod- kanclerzemu W. X. Li- tewskiego	20,000		
Ur. Zenowiczowi pisarzo- wi Asesoryi Lit.	5,000		
Ur. Kaczanowskiemu Me- trykantowi Lit.	3,000		
4. Prawna i drobna expens . .			30,682 15
5. Departament Skarbowy. . .			69,909
J. W. Tyszkiewiczowi Pod- skarbiemu W. W. X. L.			
kwartalnie	15,000		
J. W. Dziekońskiemu Pod- skarbiemu N. W. X. L.			
kwartalnie	10,000		
J. W. Komisarzom skar- bowym W. X. L.	25,763		
Ofycyalistom skarbu W.			
X. Lit.	17,346		
Na manualistów provin- cyi Lit.	1,800		
6. Różne Expensa			163,333 10
Na szkołę Rycerską czyli korpus kadetów	50,000		
J. W. Gorzyńskiemu (tak)			

biskupowi smoleńsk.	10,000		
Ur. Siarczyńskiemu Sekretarzowi sejmu pensyi	3.333	10	
Na zapłacenie prowizyi rocznej ad d. 1 Aug. 1792 do Skarbu Kor.	100,000		
7. Na wojsko W. X. Lit. (na żold a 1 Mar. ad 1m 7bris podług tabl. Prześwietnej Komisji Wojskowej oprócz asygnaacyi wypłacono)		226.687	12 9
8. Na extra expens tegoż wojska		930.510	
Na zarekrutowanie 3-ch batalionów letkiej piechoty Ur. Trembickiemu	27,000		
Na racye furażowe gwardyi pieszej litewskiej	3.510		
Na żold wojska a die 7bris a. c. dana suma za kwitem J. W. Tyszkiewicza P. W. W. X. Litew. przy rozłączeniu skarbów.	900,000		
Suma expensy		1,743.122	8 9
Remanent w gotowiznie.		901.040	11 7½

Łącząc Nry 202 i 208, otrzymamy:

Nr. 210.

Ogół wydatków obu Skarbów Rzpłtej w 1788—1790 r. złp. 87.233.172 gr. 14 den. 14.

W drugim zaś dwuleciu (1790—1792), zważywszy, iż w skarbie litewskim pozostało 901.000 złp. w gotowiznie, a w koronnym 5,106.448, wydatki podług Nru. 196 musiały wynieść około 104 mil. złp.

Na wojsko, doliczając do Nru 205 sumę expensy wojskowej z Nru 206 oraz pozycje 7 i 8 z Tab. 209 wydano z obu skarbów:

Nr. 211.

w Ilem dwuleciu
57,824.915 złp.

w Ilem dwuleciu
najmniej około 73,816.813 złp.

czyli w pierwszym dwuleciu około 29, a w drugim około 37 milionów na rok.

77. Gdy obfity materiał dostarczył nam informacji jasnych i niepospolicie dokładnych, poczuwamy się do obowiązku osądzenia wartości prac sejmu czteroletniego na polu finansowem.

Wiadomo, że jedną z pierwszych uchwał jego było ustanowienie armii stutysięcznej. Nie ulega wątpliwości, że z pomiędzy wszystkich zadań ta właśnie uchwała była najpilniejszą i najważniejszą. Armia taka mogłaby ocalić Polskę w r. 1792 w wojnie z Rosją, odebrałaby królowi pruskiemu nadzieję łatwych nabytków i wynagrodzeń za straty poniesione w wojnie francuzkiej, a więc zapewne uchroniłaby kraj od drugiego podziału, czyli od ostatecznego upadku.

Wystawienie takiej armii zależało najpierw od ilości zgromadzonych w skarbie funduszów: 47-miu milionów w razie wojny, 39,150.000 na stopie pokojowej, prócz służby cywilnej, długu publicznego, rachunków z królem i wydatków jednorazowych na zakupienie broni, amunicyi, koni, różnych rekwizytów i t. d.

Otóż Nr. 211 przekonywa nas, że nawet w drugim dwuleciu fundusz taki nie był użyty na wszelkie wydatki wojskowe, a gdybyśmy wzięli sam żold na uwagę, to w okresie rocznym pomiędzy 1 marca 1791 i 1792 r. (Tabl. 199 pozycya 15 i tabl. 206 pozycye 2 i 3) otrzymalibyśmy zaledwo 32,5 miliona. W następnym kwartale toczyła się już wojna; skarb Obojga Narodów wydał wtedy na mocy prawa p. t. „Gotowość do obrony polspolitej“ 4,434.213 złp., ale

i z tym dodatkiem dociągnęłoby się zaledwo do 37-miu mil., a więc o 10 milionów mniej od etatu wojennego. Trzeci zaciąg w r. 1789 doznał kilkumiesięcznego spóźnienia skutkiem braku funduszków w skarbie; sejm zniżył sam liczbę wojska do 65 tysięcy i gdy nareszcie zaczęła się wojna, armii stu-tysięcznej nie było; tylko na papierze pozostała powtórna o niej konstytucya czyli etat na 98.515 głów z dnia 22 maja 1792 r., nie zamieniona w czyn, nie wykonana, czyli raczej nie zupełnie wykonana dla braku czasu wśród klęsk nie-szczęsnej kampanii. Podwojenie ofiary, podymne i pogłównie żydowskie, uchwalone d. 26 maja, dostarczyłoby już dosta-tecznych funduszków na potrzeby etatu wojennego, ale ów pobór generalny już wpłynąć w całości nie mógł, bo skutkiem nieudatnych działań wojennych obszerne i bogate wo-jewództwa południowe ruskie, oraz Litwa cała zbyt rychło-oddane zostały wojskom rosyjskim, a d. 23 lipca Stanisław August wojnę zakończył akcesem do konfederacyi tryumfu-jącej, nie zużytkowawszy ofiar, które prócz broni, sreber, kosztowności i efektów, dosięgły w samej gotowiznie w r. 1792:

Nr. 212.

najmniej 810.674 złp. *)

Gdybyśmy wyrokować mieli tylko podług zbioru kon-stitucyj i sprawozdań z posiedzeń izby, musielibyśmy udzielić pokwitowanie sejmowi czteroletniemu, istnieją bowiem pra-womocne uchwały jego tak wojskowo-organizacyjne, jak fi-nansowe na skompletowanie stu tysięcy, zapowiedzianych w r. 1788. Ze stanowiska formalnego członkowie sejmu słusznie mogliby twierdzić, że jako prawodawcy ukończyli dzieło swoje, że odpowiedzialność za dalsze wypadki spada na władzę wy-konawczą. Taki argument musiałby nawet mieć swoją wagę,

*) Patrz dodatek A.

bo w istocie: czyliżby uzbrojenia i przebieg wojny nie poszły inaczej, gdyby w r. 1792 naczelną władzę nad wojskiem sprawował nie Stanisław August, ale np. Kościuszko? Wszakże nikt z historyków, nikt z polityków, a wogóle nikt ze współczesnych i z potomnych nie usprawiedliwiał w ten sposób reformatorów sejmowych. Zwracamy uwagę zawsze na dwa tylko momenta: 1) sejm uchwałą z d. 20-go października 1788 r. zaciągnął zobowiązanie wobec narodu i Europy, że utworzy armię stutysięczną; 2) nie utworzył jej aż do dnia ostatniej limity 31 maja 1792 roku. Wiemy nadto, że nie był ciałem wyłącznie prawodawczym, że piastował władzę najwyższą, że król nie krępował jego czynności przynajmniej jawnym oporem, że od sejmu zależało stanowienie władzy wykonawczej i kierowanie takową: więc na niego też spada cała odpowiedzialność za niedokonanie dzieła. Jakkolwiek rozumować będziemy, zawsze pozostanie fakt goły, że sejm zobowiązania swego nie wykonał w czynie.

Można chyba postawić pytanie dla wykrycia strony moralnej fatalnego faktu: czy wykonać nie chciał, czy nie mógł, czy nie umiał?

Wyłożony w paragrafie 74 przebieg rozpraw sejmowych świadczy, iż egoistyczne nalogi szlacheckie były zwalczane usilnie i z powodzeniem coraz łatwiejszem od czasu uchwalenia podatków ziemskich, a szczególnie po przybyciu drugiego kompletu posłów. Najtrudniejsza sprawa starostw została rozstrzygniętą wedle życzeń stronnictwa reformy. Ze strony społeczeństwa sejm nie napotykał najmniejszego oporu przeciwko swym uchwałom finansowym i wojskowym, owszem, jak się przekonamy później, odbierał niejednokrotnie podniętę przez ofiary dobrowolne pieniądze, przez liczne objawy nastroju wojowniczego, przez nawoływanie literatury ulotnej. Widzieliśmy, że po kilka razy sejm doznawał przykrego zawodu, gdy uchwalone przezeń środki okazywały się w praktyce wykonawczej niedostatecznymi, ale czy się tem zrażał? Bynajmniej. Układał w takim razie nowe projekta i rozpoczynał nowe obrady. Okazuje się ztąd wadliwość rachuby,

niedostateczność informacji statystycznych, ale nie brak szczerzej chęci.

Żeby możność wymierzyć, odróżnijmy możność materialną od intelektualnej.

Co do pierwszej nie wątpimy, że zasobów Polski owoczesnej starczyło na dużo większe ofiary. Zestawiając Nr. 198 i Tab. 145 z Nr. 133-m przekonamy się, że skarby Rzeczypospolitej i królewski zabierały niespełna piątą część, czyli 20% czystego dochodu narodowego, gdy w Austrii według Staszica podatki zajmowały 24%, a we Francji, podług badań Taine'a 53% *). Rząd pruski, po ostatnim rozbiórce pobierał ofiarę w stosunku 24% zamiast 10-go grosza, podwoił pogłówne żydowskie i podymne miejskie, zmonopolizował handel soli, zreformował cło, akcyzę i opłaty stemplowe w celu osiągnięcia wyższych dochodów **). Mamy jeszcze i trzeci dowód na poparcie niniejszego twierdzenia: porównanie budżetów sejmu czteroletniego z finansami Królestwa Polskiego (kongresowego) z najwcześniejszej możliwie daty, mianowicie z r. 1823. Był to rok wcale niepomysłny. Namiestnik Xzę Zajączek w „raporcie złożonym Najjaśniejszemu Cesarzowi i Królowi Aleksandrowi I“ uskarża się na smutny stan rolnictwa“, na „bezcenność płodów obok wysokiej stopy kontyngensu liverunkowego“, na „drogość nieodzownych potrzeb życia“. Przemysł zaczyna dopiero kielkować po klęskach wojennych i politycznych, które zniszczyły całą niemal pracę z epoki Stanisława Augusta. Towarzystwo Kredytowe jeszcze nie istnieje, ani Bank Polski. Stosunki ekonomiczne niewiele

*) Uwagi nad życiem J. Zamojskiego wyd. Turowskiego str. 111, Taine: Les Origines de la France Contemporaine. L'Ancien Regime I, 543. Miłodecki: O polepszeniu terażniejszego stanu włościan polskich. Warszawa 1815, str. 49 podaje, że w departamencie kaliskim ofiara wynosiła podług lustracyi 1789 roku złp. 477.606 gr. 12, zaś w roku 1815 przy 24% stopie złp. 963.125 g. 2.

**) Rossman: Rys historyczny budżetu w Polsce; Ekonomista 1868 zeszyt XI i XII, str. 219.

się zmieniły; ceny żyta w Warszawie: najwyższa 18, najniższa 16, zatem średnia 17 złp., gdy w dziewięcioleciu 1786—1793, jak wiemy z tablicy 72, wynosiła 12^s₁₅ złp. (w epoce sejmu czteroletniego była nawet wyższą). Porównanie więc nie jest niemożliwym. Warszawa ma 118.284 ludności, a w całym kraju spis wykazał 3,704.306 głów. Ludność ta stanowi znacznie mniej niż połowę ludności, jakąśmy wynaleźli na rok 1791 (Nr. 47). Rozległość 2.312 mil kwadr. stanowi prawie czwartą część Polski z czasów sejmu czteroletniego. I otóż w tem małym Królestwie kongresowem w r. 1823 do kas skarbowych wpłynęło 69,136.977 złp. gr. 2, które co do wartości swojej (podług różnicy w cenach żyta) odpowiadają 50,971.575 złp., z epoki sejmu czteroletniego *). Biorąc miarę z tej cyfry, możnaby żądać od Polski przeszło dwa razy ludniejszej i blisko czterekroć rozleglejszej przynajmniej 100 milionów rocznego przychodu w skarbie, a z takiej sumy jużby się mogła utrzymać armia 200.000-na, obok służby cywilnej, gdy cesarza austriackiego, jeśli mamy wierzyć Staszicowi, nie więcej kosztowało utrzymanie 250.000 wojska.

Inaczej wszakże przedstawi się nam ta sama sprawa. skoro na nią spojrzymy ze stanowiska polityki wewnętrznej: skoro spytamy o możliwość intelektualną lub, jeśli się tak wyrazić można, psychiczną. Porównajmy dochody skarbu Rzeczypospolitej Koronnej z lat 1748, 1766, 1788 i 1791 (str. 111. Nry 156, 172, 190), a przekonamy się, że w królestwie całkowitem przedrozbiorem dochody te wynosiły za Augusta III 5.850.000, skutkiem reformy Czartoryskich zwiększyły

*) Dane pochodzą ze wspomnianego w tekście raportu księcia Zajączka, obejmującego stan kraju w latach 1820, 1821, 1822 i 1823, str. 31, 51, 36, 30, oraz ze sprawozdania urzędowego p. t. „O obraz pięcioletnich przychodów i wydatków kas skarbowych od roku 1824 do r. 1828“ (bez daty i miejsca druku, in folio), tablica przedostatnia p. t. „Obraz przychodów i wydatków kas Skarb. w roku 1823, rubryka II, służba bieżąca, w roku 1823 „wpłynęło“.

się w roku 1766 do 10 milionów, a w królestwie uszczuplo-
nem o część trzecią doszły w okresie Ilgim do 16 milionów,
w roku 1791 do 37 i pół, które należałoby powiększyć o 1/3,
czyli do 50 mil., żeby porównywać z dochodami przedrozbio-
rowemi. Nie wątpimy, że budżet z roku 1748 nie zwiększył
się aż do śmierci Augusta III: a zatem w ciągu jednego pa-
nowania, w ciągu ćwierci wieku skarb Rzpltej zbogacił się
prawie dziewięćkrotnie i doszedł do takich sum, jakich nie
widział podobno żaden podskarbi może nawet za najświetniej-
szych czasów dawnej Polski. Któż ośmieli się przeczyć, że
wysilenie było wielkie, że akta prawodawcze sejmu czterolet-
niego znakomicie natężyły siłę podatkową narodu?

Można było natężyć jeszcze więcej; zasoby materyalne
kraju pozwalały na podwojenie jeszcze raz całej sumy bud-
żetowej, jak przekonywają nas obecnie szeregi danych staty-
stycznych i historycznych. Tak, ale kto o tem wiedział, kto-
by temu uwierzył wówczas? Ożywienie produkcyi i handlu
było zjawiskiem zbyt świeżem, przez społecznych niedostrze-
ganem i niezrozumianem: wspomnienia strasznej nędzy, spo-
wodowanej katastrofą pierwszego rozbioru, były jesze żywe;
publicyści w broszurach i czasopismach biadali na brak „cyr-
kulujących pieniędzy“: Fryderyk Moszyński, wielka powaga
w sprawach rachunkowych, w zestawieniach porównawczych
wykazywał ubóstwo Polski: wykonanie prawa o podatku
ofiary spowodowało gorzki zawód w przypuszczalnych oblicze-
niach: jakże tu mówić i myśleć o 100 milionach podatku?
A zresztą i ludzie i narody dochodzą do wielkich dzieł, do
znaczących wysileń, lub ofiar nie raptownie, lecz stopniowo
nabywając wprawę. Zmiana systematu podatkowego spro-
wadza zawsze pewne zaburzenia tak w interesach prywat-
nych, jak i w całym gospodarstwie społecznem. Rachować
się z tem muszą nawet rządy samowładne, a cóż dopiero
sejm wolnego narodu, który przeżył kilka wieków bez żadnych
prawie stałych podatków! W podobnem do Polski położeniu
znajdowała się Ameryka podczas wojny z Anglią o niepodle-
głość: i oto Waszyngton w liście z dnia 15 stycznia 1781 r.,

żądając pomocy wojskowej i pieniężnej od Francji, wyraża obawę. „aby naród kupiecki, wolny, nieprzyzwyczajony do wielkich ciężarów, zmęczony nowymi a nieznośnymi kontrybucjami, nie uchylił się od poświęceń, odpowiadających ważności chwili“, to jest: aby broni nie złożył *). !Prawda, rząd pruski potrafił wybierać mocno zwiększone podatki, ale nie zapominajmy, że działał we wrogich dla ludności polskiej zamiarach i że w ciągu lat dziesiątka doprowadził całą niemal klasę dziedziców ziemskich do katastrofy wywłaszczenia, od której wyratowały ją tylko wkraczające do Warszawy, jak Deus ex machina, wojska francuskie. I w roku 1823 obraz ogólny przychodów i wydatków kas skarbowych nie daje dobrego świadectwa o zasobach finansowych kraju, bo chociaż wpłynęło w ciągu roku, jak podano wyżej, 69,136,977 złp., ale „istotna do poboru należność“ wynosiła 153,053,535 złp., a w tej sumie mieściły się niepobrane dochody z lat poprzednich, mianowicie z epoki Nięstwa Warszawskiego 43,75 i z epoki Królestwa 35,3, milionów, łącznie 79,153,586 złp. i w działach wydatków na ten rok wyznaczonych ujawnił się blisko 11-milionowy deficyt (pozostało w kasach 12,5 miliona, licząc w to gotowiznę i dowody, pozostało zaś do wypłaty 23,3 mil.) **). Jest to stan wcale niepomysłny, nawet bardzo groźny, a wynikał w następstwie wrogiej narodowi polityki rządu pruskiego i niezmiernie kosztownej opieki Napoleona I. Wiadomo, że do końca roku 1820 trwał moratorium, że obywatele krajowi byli przywaleni brzemieniem niepodobnych do spłacenia długów, że z przepaści bankructwa kraj został uratowany dopiero po kilkunastu latach pokoju

*) Laboulaye: *Historia Stanów Zjednoczonych* (tłumaczenie polskie, wyd. Glücksberga, Warszawa) II, 264.

***) Projekt względem Towarzystwa Kredytowego, przesłany Namiestnikowi dnia 12 24 czerwca 1823 roku z woli N. cesarza i króla str. 2. **O b r a z** czteroletnich Przychodów i Wydatków kas skarbowych od roku 1820 do roku 1823.

przez założone w roku 1826 Towarzystwo Kredytowe Ziemskie i 1828 Bank Polski.

Czyliż sejm czteroletni mógł szafować zasobami kraju w ten sposób, jak Prusacy, albo Napoleon? Czy w reformach swoich, zmierzając do dźwignienia zamożności i mocy narodowej, mógł zabaczyć o powtarzanych aż do przesady w literaturze ekonomicznej przestroгах co do „odbierki“ rolniczej, intraty czystej, produkcyi z ziemi; czy mógł sięgać po ostatnie grosze z dochodów ziemianina i wtrącać go w długi, w bankructwo? Byłoby to błędem, grzechem, szaleństwem w okresie prac ustawodawczych, przy tworzeniu konstytucyi, obliczonej na długie lata, na stulecia. Narody i rządy chwytają się środków ostatecznych, stawiają wszystko na kartę w chwilach rozpaczliwej walki o swe istnienie, jak to czynili: Fryderyk II podczas wojny siedmioletniej i Konwencya francuska podczas wojny z Europą, ale sejm czteroletni zawiesił swe czynności dnia 31 maja 1792 roku, a wojna zbyt prędko i nieszczęśliwie zakończyła się bez jego udziału. Wszyscy znakomitsi jego członkowie ukazują się znów na widowni dopiero pod sztandarem Kościuszki, a wtedy już nie wahają się żądać od narodu wszelkich wysiłen i ofiar. Dopóki jednak nie zajrzało w oczy narodowi bezpośrednio a nagle niebezpieczeństwo utraty bytu, nie widzimy możliwości psychologicznej do zdwajania świeżo zdwojonego już ogółu podatków, lub do operowania na stopie podatkowej nawet w mniejszych rozmiarach, np. w stosunku 1 i pół razy.

Pozostaje nam do rozważenia jeszcze względ umiejętności dysponowania bogactwem narodowem. Czy z tych samych, jakie sejm uchwalil, podatków, nie można było obfitszych wyciągnąć wpływów? W braku gotowych funduszków, czy umiano posługiwać się kredytem?

Na pierwsze z tych pytań całkowitej odpowiedzi dać nie możemy, bo wydajność podatku w znacznej mierze zależną jest od gorliwości władz wykonawczych, to jest Komisij Skarbowych, o których niżej mówić będziemy; tu zaś rozwa-

zać możemy tylko instrukcję prawodawczą, Komisjom przepisaną.

Instrukcje podatkowe w wielu razach okazały się nieudatniami. Widzieliśmy, że niedokładność określeń w prawie o podatku ofiary spowodowała potrzebę nowej czynności — koekwacyjnej. Podatek skórowy w pierwotnej formie — oddawania skór w naturze — był pomyślany wadliwie. Rzeźnicy znieśli setkami do szopy skarbowej w Warszawie skóry świeżo zdjęte, które gnić zaczęły pierwiej, nim oficjaliści skarbowi zdolali je sprzedać. Powstały powszechne narzekania, które czytamy w drukach społecznych, w aktach Komisji Cywilno-Wojskowych i w raportach urzędowych, odbieranych w zarządzie skarbowym. Komisya Skarbowa Koronna wystąpiła nareszcie z notą do marszałków sejmowych, żądając zamiany tego podatku na podatek od rzezi bydła *). A i po tej refor-

*) Nota znajduje się w Pr. Ek. A 28, str. 373 — 8, data 15 3 1791 roku. Podajemy z niej wyjątek:... „Rzemień czyli skóra do pierwszych potrzeb gospodarskich jest używaną: w miarę drogości tego towaru, uciąża się Rolnictwo, a Podatek, który uszkadza gospodarza w reprodukeyi, cięży powtórnie, w konsumpcyi ciągnie za sobą ucisk, pod którym rolnik i rzemieślnik doświadczyć nędzy muszą. Podatek z intraty choćby największy cięży obywatela, zwróci się jednak choć w części przez Cyrkulacyą do niego, lecz podatek, który dotyka choć w najmniejszej części odradzających się bogactw, daje miejsce zubożeniu kraju. Akcyza z rzezi ma swoje nieprzyzwoitości; rzut oka na obraz takowych dochodów, wydatków, konfiskat i stanów fabryk w Prusiech, ustawnie zasilonych, daje w tej mierze oświecenie, lecz w takim układzie przynajmniej konsumujący po groszu dodaje na funcie mięsa: tu z góry od wieprza karmnego fl. 3 płacąc, a od wołu skórę oddając, pierwiej część znaczna wartości kapitału ginie właścicielowi; nim się bydło zkonsumuje, już skarb poprzedniczo odbiera swój udział, odbiera zaś z wartości szacunku bogactw, nie z dochodu od niego. Płaci obywatel chętnie podatek do skarbu, lecz w podatku skórowym płaci dwie części do składu dochodów publicznych, a trzecią część przeznaczają oficyalistom skarbowym, których Komisya Skarbowa utrzymać musi. Od czasu kiedy pieniąż zaczął być środkiem zamiany produktów, żaden naród nie miał takowego podatku: musiała więc Komisya wykonywać prawo z tą ostrożnością, z tem własnemu dziełu niedowierzaniem, którego pierwszy raz przychodząca materya pod decyzją wymaga. Postanowiła Komii-

mie podatek czynił zaledwo 2,4 mil. rocznie. tymczasem Jezierski, kasztelan lukowski, obliczał go po kilkakroć na 9 mil.

sya najprzód cenę stosownie do wagi, lecz kiedy co godzina skóry wysychając odmieniały się w swojej dla skarbu oplacie, kiedy w tym układzie oficyalista był losu kupującego panem, kiedy nakoniec wag wszędzie nie było, upadło pierwsze urządzenie: skóry więc, ogółem biorąc, kazano po trzy przedawać. Taksa wzięta równa, wyjąwszy większe miasta, gdzie drobniejsze w większej części bydła bija, i województwa ruskie, gdzie tańsze bydło daleko jest i cena skóry mniejsza; lecz w samym wykonaniu znalazły się trudności; te ułatwiane drugie rozdziły w urzędzeniu pilności tego dochodu. Oto miasta otwarte tyle mają dróg do wchodu, ile prawie do nich jest wchodzących. Wyłączenie skór od całkowitego skór oddawania, zwolnienie acz sprawiedliwe opłaty od bydła upadłego stały się pozorem do ogromnego skarbu uszkodzenia. Oficyalistów namnożona liczba stawała się dochodom publicznym w wydatkach ciężarem; użyła więc Komisya Skarbu Koronnego, aby prócz większych niektórych miast, na inne posesorom, magistratom lub kahałom kontrakty były wydawane z oznaczeniem procentu, a tak podatek, przez zwierzchność dworską lub miejską utrzymywany, łagodził jego przykrość i tem samym mniejsza oficyalistów liczba stawała się potrzebną. Ciż kontrahenci nie odpowiedzieli w większej części oczekiwaniu Komisji, szukali oprócz procentu w podrózeniu skór zysku, a korzyść ta, którą odnosił fabrykant i rzemieślnik, a w tańszej robocie potrzebujący ich pracy, przenosiła się zupełnie do dzierżawcy. Oświadczona na kontrahentów takich ostrość częścią zwróciła nazad skarbowi kontrakty, częścią do innego zwróciła podejścia. Zakładali sami garbarne i surowe, nie dzieląc na masy, fabrykantom i rzemieślnikom skóry z znacznym zarobkiem wybrane przedawali. Nie omieszkała Komisya takowego gromić postępowania, lecz im więcej troskliwość Komisji zgłębiała nieprzyzwoitość czynów kontrahentów, tem więcej przekonana się, że tylko za tarczą wolności kwitnąć mogą fabryki, że ustawy zachęcać do fabryk dobroczynnością prawa winny. Tak przed prawem zapadłem fabryki wszystkie miały dość skór za granicą, że przemysł i chęć zysku wywoził; dziś tego towaru niema zagraniczny handel, a Komisya otoczona zostaje fabrykantami, co warsztaty rzucać muszą dla wystawienia swoich na ucisk narzekających; wyznaje Komisya, że te wszystkie urządzenia są niedogodne, lecz zupełnie je dobrymi stanowić jest rzeczą niepodobną. Południowe Rzeczypospolitej prowincye miały znaczny handel sałhanów; ten upadnie w miarę konkurencji z Wołoszczyzną przez samą różnicę w cenie tej skóry, którą Polak skarbowi, a Wołoszyn swemu zyskowi przeznaczają. Handel mięsa na morza Bałtyckie i Czarne ustanie, gdy za granicą z naszego nawet bydła obcy przemysł dla siebie pożytek znajdzie, co już Komisya doświadczyła, gdy

Kublicki donosił sejmowi, że Paschalis ofiaruje 12 milion., do Malachowskiego marszałka zgłaszał się jakiś cudzoziemiec z propozycją 18 milionów. Tych propozycyj nie przyjmowano. już to przez wstręt do „monopolów“, już „ochraniając ucisku ludzi“, jak Malachowski, który owemu cudzoziemcowi nawet „ustąpić kazał z domu swojego“ *). Dochód tabacznym powinien był dostarczyć Skarbowi przynajmniej 20 milionów według obliczeń Strojnowskiego. opartych na dziele Neckera i skali takiegoż dochodu, wyciąganego z Galicyi (w kwocie 12 mil. rocznie). Ponieważ tabaka i tytoń nie stanowią przedmiotów pierwszej potrzeby, przeto mogłyby znosić akcyzę wysoką; tymczasem rachunki skarbowe wykazują zaledwo 1,4, a najwyżej 1,7 mil. „proweniencyi tabaczej“, przy czem nabycie fabryk i kapitał obrotowy pochłaniały cały milion, który wydzielano zwykle z superaty Nru II, lub z remanentu. Narzeczcie dowiadujemy się przypadkowo, że w niektórych miastach brakło papieru stemplowanego, co z pewnością na zwiększenie dochodu z tego źródła niekorzystnie wpływało **).

Brak stempla musi być zaliczony na winę Komisyj Skarbowych, winę niedbalstwa lub niedostatecznej biegłości w wykonaniu prawa; ale w innych razach przyczyna małej wydajności podatków niestałych leży w samym prawodawstwie, a nawet w usposobieniach umysłowych całego społeczeństwa. Akcyzy, cla, stemple — jednym słowem wszelkie opłaty pobierane nie z ziemi, wszelkie podatki pośrednie, które dziś są

nie mogła wyłączyć z tego prawa tych, co dla floty szwedzkiej kontrakty o mięso solone zawarli. Smutną nakoniec było rzeczą Komisyi odbierać wiadomość, że lud w południowych Rzeczypospolitej prowincjach, przyzwyczajony tustością zaprawiać jadło swoje, dla podrożenia słoniny i sadła sprowadzał tran rybi z morza Czarnego i polykał częstokroć śmierć. Te są przyczyny, które zwracają Komisję do przełożenia potrzeby odmiany tego podatku.“

*) Dz. Cz. S. G. W. sesye 297 (nie 295) z dnia 3 8 1790, sesye 404 i 405 z dnia 22 i 23 3 1791.

**) Dz. Cz. S. G. W. sesya 183 z dnia 3 11 1789; Gaz. Nar. y Obca z dnia 28 1 1792 głos Kołłątaja.

głównym filarem wszystkich budżetów, budziły nieufność i niechęć w umysłach, napojonych krańcowym fizyokratyzmem (§ 73). Stosowano też do tych podatków stopę jak najniższą, nie umiano zawarować dokładności poboru, nie lamano sobie głowy nad opisaniem procederów przemysłowych lub handlowych celem ścisłego zaaplikowania opłaty. Tym sposobem po mozolnych obradach w izbie, po uchwaleniu wszelkich możliwych, jakie na myśl przychodziły, podatków, blahe osiągnano rezultaty.

Gdy więc nie umiano dostarczyć skarbowi Rzpltej dostatecznych dochodów, pozostawał już jedyny i ostatni środek do zaspokojenia potrzeb naglących — pożyczka.

Już d. 2 stycznia 1789, zapewne skutkiem poufnych zleceń sejmu, Komisya Skarbowa Koronna rozpisała listy do superintendentów z poleceniem, aby wyrozumieli: czy obywatele krajowi nie pożyczą 2 do 3-ch milionów złp. na lat 2 do 3-ch na procent między 5°/_o i 6°/_o; zalecała szczególnie poczynić starania na kontraktach w Dubnie. Odpowiedzi nadeszły już po wyznaczonym dla nich, nieco za krótkim, bo 8-dniowym terminie, mianowicie d. 15, 17 i 18 stycznia z prowincyi Wielkopolskiej, Ukrainkiej i Ruskiej, a brzmiały niepomyślnie — superintendenci donosili o niemożności dostania sum na skarb. Przesłano im nowy okólnik w d. 24 stycznia; zapytywano też Malachowskiego, marszałka sejmowego, o udzielenie wiadomości co do czynionych przez niego starań i o wysokości ofiar dobrowolnych na brzoń, dla 30.000 wojska składanych; podano obwieszczenie do gazet o żądanej pożyczce (d. 21 stycznia)*): wszystko to pozostało prawie bez skutku, bo dopiero d. 26 kwietnia poczciwy Malachowski, marszałek, pozaciągawszy pożyczki na swój własny majątek od swoich znajomych i dolożywszy, ile mógł, od siebie, uformował sumkę 360.000 złp. i tę wniósł do skarbu na wysoki procent, bo aż 7 od sta; potem d. 31 lipca przydał

*) Pr. Ek. A 26, str. 1, 2, 61, 54, 55.

jeszcze 216.000. W ciągu następnych kilku miesięcy na podobną odwagę zdobyli się: instygator Komisji Skarbowej Koronnej Krajewski (72.000), de Fryze, konsyliarz JK. M-ci (154.000), jakaś Ossolińska (13.000) i Ur. Mścichowski — wszyscy razem 835.000 (prócz awansów Prota Potockiego i Teppera z zięciami *). I ta skromna sumka musi być uważaną raczej jako wyraz ofiarności wierzycieli, niż zaufania do Skarbu, w latach bowiem 1790 i 1791 wszystkie te kapitały splecono, a nikt z wierzycieli nie wpraszał się, aby na czas dalszy suma jego w skarbie pozostała **).

W Kwietniu 1790 r. na rachunek też Małachowskiego przesłano do Berlina 180.000 złp. za broń, której bez gotowizny wydać nie chciano ***). Był to awans chwilowy.

Po ostatniej limicie sejmu w czasie toczącej się już wojny 1792 r. w Czerwcu (d. 26-go) Ostrowski, podskarbi nadworny koronny, pożyczył skarbowi 216.000 złp. na 7°, a Małachowski od 16 czerwca do 2 lipca wniósł trzy sumy, ogółem wynoszące 438.000 złp, instygator Krajewski obiecywał coś, ale nie uścił się z obietnicy. Po nieszczęsnem zakończeniu kampanii i wkroczeniu wojsk pruskich, przed wyjazdem z kraju, d. 25 lipca Małachowski zażądał zwrotu wszystkich trzech sum, „będąc przyciśniony od tych, którzy mu je powierzyli“. Skarb spłacił niezwłocznie tak jego należność, jako też Ostrowskiego, bez żadnego procentu. Ob-

*) Tabela tych długów w Dyaryuszu urzędowym 1790 t. I, cz. 2, str. 339; co do pożyczki Małachowskiego mówił o niej Morski w swoim sprawozdaniu. Ibid. str. 329. W rok później sam Małachowski, wspominając o tym wypadku, mówił, że pierwsza suma 20.000 czerw. złt. pochodziła od jednego tylko obywatela, ale słowa mogą być niedokładnie przytoczone, bo się znajdują nie w Dyaryuszu urzędowym, lecz w Dz. Cz. S. G. W. sesya z dnia 3 5 1790.

***) Pr. E. k. A 28, str. 761 pod dniem 1 6 1791.

***) Dz. Cz. S. G. W. sesya 298 z dnia 16 4 1790.

wieszczenie do publiczności, wydane pod d. 24 czerwca, pozostało bezowocnem *)

Trudno jest zrozumieć przyczynę takich niepowodzeń w zaciągnięciu pożyczki wewnętrznej, krajowej. Mamyż widzieć w nich dowód braku kapitałów, czy nieufność do Skarbu Koronnego? Alboż był nierzetelnym, czy zadłużonym?

Na liście wierzycieli z epoki sejmu czteroletniego nie znajdujemy ani Czartoryskich, Potockich, Radziwiłłów etc., ani mieszczan bogatych, prócz kilku bankierów z profesyi: nie możemy tedy szukać wyjaśnienia faktu w ubóstwie kapitalistów. Co do długów skarbowych, niejednokrotnie mówiono w izbie poselskiej, że Polska od nich jest wolną, że pod tym względem w pomyślniejszych, niż inne państwa, znajduje się warunkach. W istocie do r. 1788 umorzono 7-milionowy dług królewski; w r. 1790 ogólna suma długów, razem z kwestynowanymi przez Komisję, wynosiła 3,954.239 złp., gdy remanent w gotowiźnie pozostały wynosił wówczas 9,688.956 złp.: z końcem zaś sejmu czteroletniego, jak się zdaje, wszystkie długi krajowe spłaconemi zostały. Wreszcie o skrupulatnej rzetelności świadczyć może taki fakt, że do owego wykazu ogólnego wciągnięte były 68.800 złp.. należne miastu Toruniowi za dostawione zboże Janowi Kazimierzowi w czasie wojny ze Szwecyą (a więc około 1658 r.), tudzież 173.000 złp. sukcesorom Daniłowiczów za sumy. Władysławowi IV pożyczone a z mocy prawa 1647 r. do województw asygnowane. Jedyne wyjaśnienie, jakie nam się przytrafiło, pochodzi od marszałka Małachowskiego, który podczas rozpraw o królewszczyznach radził załatwić sprawę „starostw sumowych, bo kredyt cierpi“: przytaczał za przykład pewnego obywatela, który swoich 20.000 czerw. zł. nie chciał wypożyczyć skarbowi, ale chętnie oddał jemu, Małachowskiemu,

*) P. r. E. k. A 30, str. 1633, 1704, 1725, 1810, 1827, 1981, 1646; Tabela tamże w A 32, pod dniem 14 stycznia umieszczona, zaznacza, że obie sumy zwrócone były bez prowizyi może z powodu krótkości terminu, gdyż o sumie Ostrowskiego wiemy wyraźnie, że oddaną była na 7 proc.

widząc zawieszono niektóre legalne sumy i obawiając się podobnego przypadku *). Więc na ziemian-kapitalistów rzucili poploch projektu sprzedaży starostw i gwałtowne rozprawy, jakie się ponawiały na sejmie czteroletnim. Dawniej pożyczano królowi lub skarbowi Rzpltej na zastaw dóbr zwykle bardzo zyskowny: ten system już był zaniechany stanowczo, a nadto mówiono wciąż o wyprzedaniu wszystkich królewskich, które w pojęciu szlachcica stanowiły widomy fundusz, zabezpieczający wypłatność skarbu. Bez takiej hipoteki rzeczowej szlachcic nie ufał skarbowi: zaręczenie zaś rządu, wiara w zasoby całego narodu, śnać mu nie wystarczała.

Jakkolwiek trafnem lub nietrafnem może być wyjaśnienie obecne, pozostaje zawsze niewątpliwym fakt, że pożyczka wewnętrzna była dla sejmu czteroletniego niemożliwą: prawdę powiedział Poniński, „iż nie jest w takim kredycie Rzplta, aby mogła u obywatelów znaleźć pożyczanie pieniędzy“. Tymczasem rozprawy sejmowe wykazały potrzebę większej — bo 10-milionowej pożyczki. Wtedy Komisya Skarbowa Koronna udała się do bankierów o pośrednictwo w zaciągnięciu pożyczki zagranicznej. Wydelegowani od niej komisarze Lanckoroński i Kamieniecki zagaili układy z Blankiem, ale ten ofiarował do spółki z Kabrytem tylko 1 milion złp. na czas krótki i na procent nader wysoki: 10 do 12° 6; Malachowski zaś Antoni, wojewoda mazowiecki, i Kossowski podskarbi nadworny koronny, lepszego doznali powodzenia: „po długich konferencyach“ z Tepperem zdolali oni ułożyć „konwencyę“, podpisaną przez tego ostatniego w d. 28 i akceptowaną na posiedzeniu Komisji Skarbowej d. 31 stycznia 1789 r. Expens w ilości 6 do 7° „ miał być z góry opłaconym, t. j. że za 100 czerw. zł. miało wpłynąć do Skarbu tylko 94 lub 93; procent zaś, obecnie jeszcze nie oznaczony, miał być rachowany od 100. Zastrzegal sobie Tepper, że opłata procentów, tudzież spłata kapitału za granicę dokony-

* D. z. C. z. S. G. W. sesya 257 z dnia 3 5 1790.

waną będzie wyłącznie za jego pośrednictwem, co mu przynosić miało po 2°/_o agio za przewekslowanie. Nadto zobowiązywała się Komisya dawać mu preferencyę na sprawunki dla wojska, na dostawę strzelby, palaszów, lederwerków, guzików etc. Ze swojej strony Tepper ofiarował tytułem awansu 100.000 czerw. zł. (1.800.000 złp.) dwiema ratami na 7°/_o. Warunki tedy były dość uciążliwe; jednakże Tepper nazywał swą usługę „bezinteresowną“ i dopraszał się tytułem nagrody, aby sejm pozwolił nabywać dobra ziemskie jego zięciom, Arndtowi i Szulcowi *).

Umowa ta, przesłana marszałkom, przyszła pod obrady sejmu w d. 4 lutego 1789 r. i, pomimo poparcia ze strony Ponińskiego, a nawet zapewnienia ze strony Kossowskiego, że Tepper zrzekł się 2°/_o agio oddzielnym rewersem — doznała nieprzychylnego przyjęcia. Nie pomogła nawet złożona później przez Stanisława Potockiego deklaracya Teppera, że dostarczy 5 milionów na zawołanie, na resztę zaś, gdyby do maja nie wyszukał za granicą pieniędzy, wyda „skrypta, które równy walor mają, co pieniądze“. Sejm konwencyi nie zatwierdził i polecił układać się z kilkoma bankierami (czego właśnie Tepper sobie nie życzył).

Na skutek tego polecenia Komisya Skarbowa ułożyła z Protem Potockim, Tepperem, Szulcem i Arndtem nowe, dużo korzystniejsze warunki: awans zwiększał się (z warunkiem: jeśli wojny i zaburzeń nie będzie) do 5,000.000 złp. wypłacalnych czterema ratami w ciągu roku bieżącego, a zwracanych również czterema, ale półrocznymi ratami w ciągu dwóch lat następnych 1790 i 1791; gdyby zaś wynikły wojna lub zaburzenia krajowe, obowiązywał bankierów tylko awans 100.000 czerw. zł. zawsze na 7°/_o. Wykreślono wszystkie inne dogodności i pozostawiono tylko warunek pozwolenia na kupno dóbr ziemskich dla zięciów Teppera. „Chcąc uniknąć najmniejszego nieporozumienia względem czystości

*) P. r. E. k. A 26, str. 64—70, 89.

zamiarów swoich", bankierowie zobowiązali się do pokazania Komisji korespondencyj, prowadzonych w tej materii, oraz rachunków. Ta nowa umowa, podpisana w d. 23 lutego przez Ponińskiego i Kossowskiego za Komisję, tudzież przez Piotra z Ferguszonów Teppera, Wilhelma Arndta, Karola Schultza i Karola Krugela (za prota Potockiego), znalazła dobre przyjęcie u sejmujących stanów. Z opozycją wystąpił jeden Walewski, wojewoda sieradzki, i to wyłącznie przeciwko warunkowi o kupowaniu dóbr ziemskich; widział w tem ułżenie prerogatywie szlacheckiej; wołał przypuścić Schultza i Arndta do stanu szlacheckiego, niż tworzyć szkodliwy wyjątek z prawa ogólnego (!). Sejm jednak zatwierdził konwencję tegoż dnia jednomyślnie: tylko w senacie znalazła się jedna negatywa, zapewne Walewskiego. Zaraz potem Komisya Skarbowa wydała stosowną plenipotencję bankierom w języku łacińskim (*plenipotentiae tabulae*) do negocjowania pożyczki zagranicznej *).

W istocie, wypadnie uznać uczynność i dobrą wolę bankierów warszawskich, gdy się zważy, z jakimi trudnościami spotkać się musieli w negocjacyach zagranicznych. Udali się oni do Genui, gdzie już poprzednio Stanisław August zaciągał pożyczki na rachunek swego królewskiego skarbu. Bankier tameczny, margr. Gentili Rossi, podejmował się wprawdzie interesu, lecz okazywał wielką nieufność: żądał nasamprzód zaświadczenia urzędowego o wielkości sum wpływających do Skarbu Rzpltej z czopowego i podymnego, potem specjalnej drugiej plenipotencji na zaciągnięcie 7.777.777 lir. w monecie genueńskiej po 5⁰/₆; potem znów deklaracji od sejmu, że nie zniesie podymnego i czopowego, dopóki dług spleconym nie zostanie, nadto hypoteki na dochodach Korony i Litwy z oznaczeniem terminu odpowiedzi na 25 października. Komisya wystawiała żądane zapewnienia w aktach

* Pr. Ek. A 26, str. 141 — 144 (oryginał), 145, 189. Dyaryusz sejmu 1788 (urzędowy: tom 2, część 2, str. 23 następn. i 152 nast., sesye 60 i 66.

urzędowych łacińskich, a do sejmu przesłała notę z d. 18 września, ale sama snać była tą nieufnością zrażona. gdy proponowała sprzedaż dóbr po duchowieństwie w Krakowskiem i Sandomierskiem z dochodem rocznym 75.000 zlp., resztę zaś radziła dokończyć u obywateli krajowych. Genueńczycy ustąpili przecież z przesadnych i obrażających dla państwa wymagań, i umowa zawartą została, jak widać z nadesłanej od marszałków sejmowych pod d. 30 września ratyfikacyi, tudzież z wydanego od Komisyi exaktorom i superintendentom polecenia, aby potrącali z dochodów pewne kwoty na prowizyę i zwrot kapitału w Genui zaciągniętego. Ale dotychczas wpłynęły do Skarbu tylko awanse bankierów warszawskich (przed umówionemi terminami), z Genui zaś pieniądze nie przychodziły, „pomimo dopełnienia wszystkich żądań“. Komisya przeto w d. 5-m grudnia zawezwała Prota Potockiego i Teppera z zięciami, „aby dzisiejszą pocztą do Genui pisali“, z wyznaczeniem terminu do 1 stycznia na odpowiedź. Ta nie nadeszła, więc pożyczka się rozchwiała *)

Jakie były powody tego wielce kompromitującego i szkodliwego z wielu względów zawodu? Malachowski marszałek widział przyczynę niepowodzeń tak pożyczki krajowej, jak i genueńskiej w niezalutwieniu starostw sumowych. Co do krajowej zgodzilibyśmy się na takie tłómaczenie, ale dla bankierów genueńskich sprawa starostw była zupełnie obojętną, skoro otrzymali hypotekę na podymnem, czopowem i wszystkich dochodach skarbowych, skoro wymogli zapis „ledwie nie na duszę polityczną całej Rzeczypospolitej“, jak powiadał Nax. Nie wiedział i w zacnem sercu swoim nie przypuszczał Malachowski, że kapitalistów zagranicznych od pożyczki odstraszał uważany wówczas za przyjaciela Polski dyplomata pruski, włosz Lucchesini, który pisał w raporcie swoim z d. 21 stycznia 1789 r.: „Uprzedziłem po cichu bankierów genueńskich... że nie można ufać tutejszemu rządowi. Obecnie

*) P. r. E. k. A 26, str. 391, 653—6, 923—6, 962, 976, 1168, 1169, 1261; A 27 str. 174.

zamierzają Polacy udać się w tymże celu (pożyczki) do dworu kasselskiego i prosili mnie o poparcie; napisałem przeto do hr. Schlieffena odradzając raczej, niżli doradzając przyjęcie tej propozycji*. *) Wszakże i to wyznanie ostatecznego rezultatu nam nie tłumaczy, gdyż układy z Genuą bankierów warszawskich zaczęły się dopiero w lutym i doprowadziły przecie do zawarcia umowy w październiku. Więc powód bezpośredni zerwania pozostaje nieznanym. Prawdopodobnie Genueńczycy nie mieli wiary w trwałość i nieodwołalność ustaw sejmu czteroletniego.

Tymczasem potrzeby nagliły — zwiększone wojsko musiało otrzymać żołd swój na dzień 1 marca 1790 r. Komisya Skarbowa udaje się tedy do Deputacyi Interesów Zagranicznych o polecenie X-ciu Jabłonowskiemu, posłowi polskiemu przy dworze pruskim, iżby „się dowiedział, czyli w Banku Berlińskim... nieodwlocznie i pod jakimi warunkami pożyczycyby można“. Ofiarowano bezpieczeństwo na wszystkich dochodach Rzpltej, szczególnie na przychodach ze starostw: kładziono tylko warunek, żeby rachowano talary podług kursu, nie zaś podług normy: 3 talary za 1 złoty holenderski. Zanim jednak układy mogły dojść do skutku, Stanisław August wystąpił z ofiarą klejnotów, sejm uchwalił dar podymnego i posłano sztafetę X-ciu Jabłonowskiemu, aby przestał wszelkich starań o pożyczkę w Berlinie. Tymczasem pośpieszyli z pomocą istotnie bezinteresowną bankierowie warszawscy: na zaproszenie Komisyi Sk. Kor. wyliczyli d. 1 marca 1 mil. złp. w zlocie na tygodni pięć, Tepper z zięciami i Blanc sam (po połowie), a za tę usługę nie przyjęli nawet ofiarowanego sobie procentu **).

*) Dz. Cz. S. G. W. sesya 257 z dnia 3 5 1790. W. Kalinka: Sejm czteroletni I, 404.

**) Pr. Ek. A 27, str. 174, 223. X. Kalinka: Sejm czteroletni tom II, str. 31 (1881 r.). Kossowski mówił w izbie, że bankierowie pobudzeni byli do takiego kroku przykładem króla, który zrobił ofiarę z klejnotów i gorliwością stanów (Dz. Cz. y. n. S. G. W. sesya 228 z dnia 1 3 1790 r.).

Wszakże wytrwale prace sejmu, wprowadzenie w czyn uchwalonych reform, a może i zbliżające się do pomyślnego skutku układy o przymierze pruskie, jednały Polsce za granicą coraz większe poważanie, które odbiło się zaraz i na sprawach pieniężnych. W pierwszych dniach czerwca 1790 r. konsyliarz (zapewne JK. Mci) Glave wystąpił do Komisji Skarbowej Kor. z propozycjami w imieniu bankierów holenderskich Hoguer Grand i Smeth'a. Ułożono pierwszy projekt d. 2 czerwca, a d. 9 września Komisya spisała swoje ultimatum, w którym zrzęcznie wyzyskała chwilową sytuację polityczną Europy, mianowicie widoki pokoju pomiędzy rewolucyjną Francją i mocarstwami zachowawczemi. Postawivszy na oczy bankierom zasoby Polski i brak wszelkich długów skarbowych, Komisya nie przyjęła nawet całej ofiarowanej sumy i poprzestala tylko na 400.000 czer. zł., czyli 7,200.000 złp. Po takiej argumentacji polożyła swoje warunki: że na koszta kurtażu (*frais courtiers*) ofiaruje tylko 5⁰/₁₀₀ jednorazowo, zamiast żądanych 9⁰/₁₀₀; że prowizyi oplacać będzie 5⁰/₁₀₀ rocznie; że upoważnienie da takim tylko domom, które dostarczą najlepszej rękojmi powodzenia hr. Ogińskiemu, ministrowi Rzpltej w Hadze, mającemu otrzymać stosowne instrukcyje. Splatę długu zastrzegła sobie Komisya w ciągu lat 12-u, poczynając od d. 24 czerwca 1794 r. (a więc do roku 1806). Instrukcyja Ogińskiemu w istocie przesłana wnet zostala *).

*) Projekt pierwotny w Pr. Ek. A 27, str. 944 — 8; w Ultimatum czytamy: „Les temps de crise pour tous les pays rendent communément les negociations d'argent plus avantageuses aux capitalistes et plus onéreuses pour les états. Les alarmes pour une rupture générale n'existent plus; les souverains ont déposé leurs armes... La Pologne ne manque pas de ressources: un Etat presque sans dettes ou un citoyen sur un seul exposé de besoin de la Caisse ne balança point de sanctionner dans une heure 12 millions et ou le contribuable se porta volontiers à verser cette somme dans l'espace d'un mois, peut avoir des titres à un piste credit“. Ibid. str. 1277, 1561, 1562, 1623.

Dyplomatyczna obrotność Komisji z tego się okazuje, że dopiero teraz poruczyła Protowi Potockiemu, Tepperowi i jego zięciom zawiadomić ostatecznie margr. Gentili Rossi, że jeśli pożyczka w Genui przed d. I stycznia skutku swego nie odbierze, wtedy hypotekę cofnie i zwrotu dokumentów zażąda. A gdy Ogiński napisał, że domy Hoguer Grand i Smeth domagają się potrącenia 7⁰/₁₀₀ od całego kapitału na koszt kurtażu, Komisja przystała na to żądanie, odstępując od swego ultimatum. Na tych warunkach dobito targu: Holendrzy dostarczyli niezwłocznie żądanej sumy 2,100.000 zł. holenderskich, czyli 6,935.799 złp. rachując po 109 sztyce-rów na 1 czer. złoty *). Remitowali tę sumę bankierzy warszawscy: Prot Potocki i Tepper z zięciami w trzech, a Piotr Blanc w jednej czwartej części. Kwit został przez Komisję wystawiony już pod datą I listopada 1790 r., chociaż pieniądze wpływały później aż do I maja w roku następnym, ale to stanowiło już oddzielny rachunek z miejscowymi bankierami, którym za czas spóźnienia potrącano 7⁰/₁₀₀ od daty wypłacenia w Amsterdamie **).

Świetnie więc poszła sprawa pożyczki holenderskiej nie tylko w porównaniu z negocjacjami krajowymi, z niedoszłą pożyczką genueńską, ale nawet w porównaniu z pożyczkami państwowymi XIX wieku, ani kursu bowiem 93 za sto, ani procentu 5⁰/₁₀₀ nominalnego lub 5,25⁰/₁₀₀ rzeczywistego uciążliwym bynajmniej nazwać nie można. Takie powodzenie było niewątpliwie dowodem uznania, zyskanego w Holandyi przez sejm czteroletni, jak o tem świadczy wyraźnie świadek

*) Zapewne do tej ostatniej fazy układów stosują się słowa Ogińskiego, że wielu bankierów amsterdamskich nastrożono się z realizowaniem pożyczki i że negocjacja ukończoną została niespełna we 24 godziny. Mémoires de M. Ogiński 1828 Paris I, 80.

***) Pr. Ek. A 27, str. 1615, 1823, 1825; A 28, str. 1760—4. Kosowski doniósł sejmowi o zawarciu pożyczki już dnia 28 10 z uwagą, że skarb osiągnie znaczną korzyść, gdy płacąc 5 proc. Holendrom, spłaci awansowane na 7 proc. przez bankierów warszawskich 5 mil. Dz. Czyn. sesja 337 dnia 28 10.

naoczny i negocyator bezpośredni w tej sprawie Ogiński, owocny poseł Rzpłtej. W znacznej mierze przyczyniła się też do tak pomyślnego rezultatu Komisya Skarbowa Koronna nie tylko gorliwością swoją, ale też ładem, porządkiem, jaki w administrowaniu funduszami publicznymi zaprowadziła.

Bo jednocześnie Komisya Skarbowa Litewska, mając od sejmu upoważnienie do pożyczania 3 milionów, nie mogła nigdzie dostać tej sumy i zmuszona była udać się do Koronnej o zaciągnięcie pożyczki na jej rachunek. Z godną uznania uczynnością Komisya Koronna przesłała stosowne zlecenie Ogińskiemu do Hagi, a podskarbi Kossowski napisał oświadczenie list do Hoguer'a Grand i Spółki (d. 17 listopada); w końcu grudnia nadeszła pomyślna odpowiedź sztafeta; suma 955.555 złl. holl., czyli 3,155.961 złp. niezwłocznie dostarczoną została, tak, że Komisya Koronna wystawiła swój kwit już w d. 1 stycznia 1791, a d. 7 czerwca oświadczyła „z ukontentowaniem“ koleżance swojej, że całkowitą pożyczkę jej wypłaci. W istocie jednak wypłacono tylko 2 mil. z tego zapewne powodu, że wkrótce zaczęły się przygotowania do połączenia obu instytucyj w jedną Komisję Obojga Narodów. Bankierowie bowiem otrzymali wezwanie do złożenia w kasie 103.197 czer. złl. 10 złp. 10 gr. i den. 6 dopiero d. 26 lipca dla pożyczania skarbowi W. X. Litewskiego; wypłata z kasy generalnej nastąpiła d. 11 sierpnia, a prawo o Komisji Oboj. Nar. nosi datę 29 października. Tym sposobem w r. 1791 Komisya Koronna miała nominalnie dług zagranicznego 10,091.741 złp. w sumie kapitałnej, istotny wszakże dług koronny był o 2 miliony mniejszy *).

Jeszcze świetniejszy objaw zaufania, zyskanego za granicą przez sejm czteroletni, napotykamy w r. 1792-gim. Oto w początkach kwietnia, a więc w przededniu fatalnej walki z Targowicą i z obrażoną cesarzową Katarzyną, kapitałści

*) Pr. Ek. A/27, str. 1994, 1997; A/28, data 31 stycznia, str. 33, 561, 824, 1009, 1014, 1085, 1760—4.

zagraniczni sami się zgłaszają z propozycjami nowej pożyczki dla Rzpltej („presqu'en même temps plusieurs propositions du même genre sont parvenues ici de differents endroits...“ pisze Komisya Skar. Ob. Nar. pod d. 12 kwietnia). A więc nie na wiatr; jak przed trzema laty, ale gruntując się na otrzymanych ofertach, uchwalił sejm w d. 28 kwietnia wielką, nigdy jeszcze dotąd niepraktykowaną w Polsce pożyczkę 30,060.000 złp. na potrzeby Obrony Narodowej. Niezwłocznie też zgłosił się X. Ossowski, jako plenipotent bankiera holenderskiego Piotra de Haän, z propozycją 15-tu milionów. Do układów z nim wydelegowała Komisya Skarbowowa podskarbiego w. litt. Tyszkiewicza, oraz komisarzy: Wollowicza, Tad. Czackiego i Lyszkiewicza. Zawarta przez nich umowa była jeszcze korzystniejszą od dawnej; za prokurę bowiem potraćano się tylko 5⁰ „ jednorazowo (a więc kurs pożyczki wypadł prawie a l p a r i); prowizya roczna wynosić miała tylko 4½⁰/₀, za remisę rachowano tylko 4¼⁰/₀; hypotekę stanowiły starostwa; spłata miała być dokonana w ciągu lat 12-tu, poczynając od połowy r. 1795 *). Ponieważ jednak z powodu zaszłego tymczasem wypowiedzenia wojny cesarzowi niemieckiemu przez Francję X. Osowski powziął wątpliwość co do możliwości interesu przy zmianie stosunków politycznych Europy i podpisał warunki z zastrzeżeniem („jeżeli Piotr Haän przyjąć zechce“): przeto Komisya Skarbowowa postanowiła wysłać swego pełnomocnika do Holandyi, o czem doniosła królowi pod d. 6 maja **). Nie wysłała jednak, tylko przesłała upoważnienie rezydentowi polskiemu w Hadze Midletonowi ***); nie czekając na wy-

*) Pr. Ek A'30, str. 752, 753, 1052, 1103, 1115—1118.

**) Tamże str. 1104—1107.

***) Był to niewątpliwie Polak, pomimo cudzoziemskiego nazwiska: cała korespondencya z nim toczyła się w języku polskim, a jednocześnie w ciągu wojny 1792 roku niejaki Nikodem Midleton, pisarz grodzki powiatu kowieńskiego, figuruje na liście woluntaryuszów z powiatu preńskiego (Raporta z Kampanii Lit. 1792, tom VII ad Nrum 190).

padek tych układów, X. Ossowski w d. 8 maja podpisał bez zastrzeżeń umowę na powyższych warunkach; aliści naza-jutrz d. 9 maja otrzymano list od Hoguera Grand i Smeth'a z gotowością dostarczenia drugich 15-tu milionów za więk-szą wprawdzie prokurę, ale z 8-dniowym terminem na pier-wszą wypłatę. Niedługo, bo listem z d. 15 maja de Haän doniósł Komisji, że przesela domowi Prota Potockiego zle-cenie, aby do skarbu Rzpltej zapłacił zebraną już sumę 500.000 zł. hol. (przeszło 1¹/₂ mil. złp.). Jednakże po wkro-czeniu wojsk rosyjskich, w dniu limity sejmu Komisya wi-działa konieczność podwyższenia Haänowi prowizyi do 5⁰/₀, a w tydzień po tem przyznania Hoguerowi Grand i Smeth-owi 7⁰/₀ prokury (d. 8 czerwca). *)

W takim stanie znajdowała się sprawa pożyczki przez resztę czerwca, gdy Stanisław August napisał list do Katarzyny o zawieszenie broni pod d. 22-gim. Usprawiedliwiając ten krok małoduszny przed Bukatym, posłem swoim w Lon-dynie, i zalecając „przynajmniej dobre imię moje ratować“, zwała własne winy na sejm i wspomina, że „pożyczka w Ho-landyi teraz idzie tak mizernie“. Tenże argument czytamy i w uniwersale obwieszczającym naród o haniebnym akcesie do konfederacyi Targowickiej **). Protokoly Komisyi Skar-bowej świadczą, iż Stanisław August kłamał. Sprawa po-życzki bynajmniej zrozpaczoną nie była; bankierowie nie usunęli się od niej; większego pośpiechu trudno było żądać i spodziewać się, gdy oni dostarczać mieli pieniędzy nie z własnych kas, ale z wpływów za sprzedane na giełdzie papiery kredytowe. Przecie pożyczka z r. 1790 poszła po-myślnie, a zabrała czasu dużo więcej, niż obecna.

W lipcu wynikły nieporozumienia z Holendrami: Smeth i Grand domagali się zerwania z Haänem. Komisya żądania

*) Pr. Ek. A 30, str. 1142—6, 1478, 1484, 1569, 1571.

***) X. Kalinka: Pamiętniki do panowania Stanisława Augusta. Dokumenta str. 217, list króla do Bukatego 2 dnia 30 6 1792.

tego nie przyjęła, lecz zaproponowała koalicję rywalizującym firmom, przy czem upoważniła Middletona podnieść prokurę Haänowi też do 7° 0. Nie przyszła do skutku koalicja, a tymczasem kampania wojenna kończyła się, nad pożyczką zaciężył groźny uniwersał konfederacji Targowickiej z d. 2 czerwca, zapowiadający utratę wszelkich sum, danych skarbowi Rzpłtej. Wszakże dopiero we dwa tygodnie po zaniechaniu wyjazdu króla do wojsk, w kilka dni po ogłoszeniu formalnem akcesu Stanisława Augusta do konfederacji Targowickiej, po wysłaniu do wojska ordynansów o zaniechaniu działań wojennych i zawarciem armistycjum wstrzymał X. Ossowski, plenipotent de Haän'a, wypłatę sum, domowi Prota Potockiego zleconą, mianowicie d. 30 lipca „dla uniknienia rygoru“, uniwersalem Targowickim przepisanego. Wtedy, mianowicie dnia 2 sierpnia, Komisya cofnęła swoje skrypta. Jednakże w kilka dni potem, d. 6 sierpnia, Grand i Smeth nadesłali jeszcze raz propozycje swoje, lecz Komisya oświadczyła im wdzięczność i nie powzięła żadnej rezolucyi, gdyż „nie jest w przedsięwzięciu teraz popierać pożyczkę“. W istocie nie była potrzebna; wszystko już było stracone *).

Więc bankierowie holenderscy nie opuścili sejmu i przewodniczącego w nim stronnictwa reformy aż do ostatka, nawet po limicie w ciągu walki, nawet po akcesie St. Augusta do Targowicy i zawarciu rozejmu z Rosyanami. Jest to chlubnem świadectwem dla zreorganizowanego w ciągu trzech lat rządu, że po tak upokarzających niepowodzeniach 1789 r. wyrobił sobie kredyt za granicą obfity i tani, bo o 2° 0 blisko tańszy od panującej w kraju stopy procentowej.

*) Prot. A 30, str. 1828, 1831, 1833, 2529, 2042. Dnia 17 lipca obóz króla JMci był ogłoszony „w aktualnym marszu“, a tegoż samego dnia, zapewne wieczorem, Komisya kazała już sprzedać kocz, konie i sprzęty, do kasy obozowej skupione (ibid. 1945 . to jest: Stanisław August zdecydował się... nie jechać! Akces do konfederacji Targowickiej podpisany dnia 23 lipca, zaś dnia 25 i 27 wysłane ordynanse do wojska, jak ujrzymy w tomie IV.

Ale czy ten kredyt wystarczał na zadośćuczynienie potrzebom i wymogom położenia politycznego? Czy dostarczył brakujących na 100-tysięczną armię funduszów?

Nie. Z pożyczki holenderskiej r. 1790 wpłynęło 10 mil., które utonęły w organizacyi 65-tysięcznego wojska, a raczej poszły na spłatę awansów, pobranych jużto od bankierów warszawskich, jużto od narodu w postaci podatków tymczasowych. Wystarczyłaby dopiero pożyczka 30-milionowa, ale ta nie weszła do kas Rzpltej z powodu zbyt szybkiego następstwa fatalnych wypadków. St. August w powołanym liście do Bukatego stawia zarzut sejmowi, że owych 30-tu milionów nie pożyczył rokiem wcześniej. Atoli trudno jest zarzutowi takiemu przyznać słuszność. Pożyczka 10-milionowa wpłynęła ostatecznie dopiero w lipcu 1791 r.; czy można więc było przed ostatecznem uregulowaniem jednej zagajać układy o drugą, trzykroć większą pożyczkę, bez obawy porażki, jakiej doznano niedawno w Genui? Jeśli St. August żywił przekonanie, że można, to czemuż sam nie wystąpił z odpowiednim wnioskiem lub radą? Gdyby sejm odrzucił przełożenia jego, dopiero wtedy zasłużyłby na naganę albo na potępienie.

Nas uderza inny, nierównie wydatniejszy grzech finansowy owoczesnego pokolenia — oto, daremnie szukamy w państwie instytucyi naprawdę kredytowej, któraby operowała papierami wartościowemi, jak banki państwowe. Wenecki, Genuński, Angielski, Berliński, Rosyjski, Szwedzki, Duński, jak Caisse d'Escompte we Francyi, lub świeżo założony (1790 r.) Bank Narodowy Stanów Zjednoczonych w Ameryce Północnej. Sejm uchwalał, a Komisya Skarbowa zaciagała pożyczki tylko w gotowiznie, odręczne, krótko-terminowe: albo na pół roku, na parę lat, albo najdłużej na lat 12. Było to ciągle przelewanie pieniędzy z kas prowincjonalnych do generalnej i naodwrot znow do prowincjonalnych: ściągano podatki protunkowe, sumy magazynowe, żeby je zwracać następnie z wpływów bieżących, z awansów bankierskich i narzeczcie z pożyczki holenderskiej. Zaspakajano tylko nagle,

bieżące wydatki, ale właściwie skarb nie miał funduszu znacznego, którymby na dłuższy czas spokojnie mógł rozporządzać. Nagromadzenie milionów w monecie złotej zawsze jest rzeczą trudną i dłuższego czasu wymaga: więc i szybkie zasielenie kas w razach gwałtownych jest niemożliwe. Inaczej pojmowano już w całej Europie kredyt publiczny; inaczej zarządzano długami państwem. Żeby ocenić i osądzić całą winę rządu polskiego, musimy szczegółowo przejrzeć wszystkie pojęcia i próby kredytu publicznego, poczynione za Stanisława Augusta.

78. Ponieważ w XVIII w. pod Sasami Polska usuwała się od wszelkiej akcji międzynarodowej, od obcowania z rządami europejskimi, więc też jej ministrowie nie potrzebowali sobie łamać głowy nad wytwarzaniem wielkich instytucyj finansowych. Upadek akademij, obniżenie poziomu oświaty pomiędzy wielu smutnymi następstwami zrodziło i to, że nikt nie znał i nie badał instytucyj, utworzonych w Europie. Nie zdarzyło się też nam w żadnym druku, w żadnym piśmie naukowem albo literackiem, w żadnym Dyaryuszu sejmowym napotkać ani słówka o istnieniu banków, papierów, o kredycie publicznym aż do czasów Stanisława Augusta.

Pierwszą operacją kredytową, dokonaną w szczupłym gronie kilkudziesięciu osób z otoczenia królewskiego, a więc nie publiczną, było zebranie wcale skromnego kapitału 43.200 dukatów na Kompanię Manufaktur Welnianych za pomocą akcji. Te akcje opisane w § 46, były też pierwszym papierem kredytowo-przemysłowym. Później w r. 1777 były wypuszczone akcje Antreprzyzy Tabacznej przez spółkę, złożoną z trzech kapitalistów, Piotra Blanc'a, Andrzeja Rafałowicza i Jana Dekerta, którzy zawarli układ z Komisją Skarbu Kor. o 6-letnią dzierżawę dochodu tabacznego. Czy krążyły te akcje między publicznością—nie wiemy. Giełda w Warszawie nie istniała; zważywszy jednak, że akcje były ułożone w języku niemieckim, przypuścić winniśmy, że sprzedawać chciano w Gdańsku, Toruniu, a może i w miastach pruskich.

Podobizna jednej z tych akcyj znajduje się w „starożytnościach Warszawy“ Aleksandra Wejnerta *). Zape-
wne podobne akcyje były wypuszczone przez Antreprzyżę Ta-
baczną Litewską, do której wchodził Jacek Jezierski, kaszte-
lan lukowski. Wiemy jeszcze o akcyjach fabryki płóciennej
łowickiej (§ 47) i Kompanii Solnej Buskiej hr. Beusta (§ 46),
aleśmy żadnego exemplarza nie oglądali.

O kredycie państwowym znajdujemy pierwszą wzmian-
kę dopiero podczas pierwszego rozbioru w r. 1774. Na po-
siedzeniu delegacyi przemówił August Sulkowski, wojewoda
gnieźnieński, w tych słowach: „niech mi się godzi dolożyć
z wiadomości zagranicznej, że gdy... zaciągnięte długi prze-
stępują sposoby uspokojenia kredytów, jest kreacya cedul pa-
pierowych, które ida pro currenti moneta“; przy czem oświad-
czał się z gotowością podania odpowiedniego projektu **). Rze-
czywiście w kilka miesięcy później Sulkowski złożył ów za-
powiedziany projekt „pomnożenia dochodów Rzpltej przez
ustanowienie Banku, który płaciłby prowizję według spo-
sobu, w projekcie ułożonego“. O wartości tej pracy nie mo-
żemy powziąć żadnego wyobrażenia, gdyż nie została wy-
drukowaną i nie wywołała nawet rozpraw, tylko satyrycz-
ną uwagę Jacka Jezierskiego, podówczas posła nurskiego:
„Podobno się temu projektowi nikt nie sprzeciwi, bo jesteśmy
pewni, że nikt pieniędzy nie da: doświadczyła tego Polska,
że publiczna wiara vacillat i takie piszemy prawa, jakie nam
nie publiczne dobro, ale własny dyktuje interes“ ***). W isto-
cie chwila nie była stosowną do zakładania instytucyj kre-
dytowych, kiedy kraj przebywał najstraszniejsze katastrofy —
polityczną i ekonomiczną; ale obojętność, czy lekceważenie

*) Zeszyt V. str. 130. Wejnert mniemał, że to są pierwsze akcyje
w Polsce; oczywiście mylił się.

***) Pr. Del. Zagajenie VI, sesya VIII, str. 40.

***) Pr. Del. Zagajenie VI, część 2, sesya 44 z dnia 26 2 1775,
str. 143.

projektu przez izbę obradującą pochodziło bezwątpienia z nieświadomości, z niepojmowania spraw tego rodzaju.

W r. 1776 świeżo utworzona Rada Nieustająca otrzymała dwie propozycje założenia lombardu. Baron Wetzlar „zakredytowany u dworu Cesarskiego z tytułem agenta“ wystąpił d. 8 listopada z memorialem treści następującej: „chcąc w Polsce i w W. X. Litewskim uczynić wygodę, której inne stany (zapewne: państwa) doznawają z założenia w nich kas, pieniędzy na zastawy dostarczających, odważam się zaproponować, że takowych ustanowienie własnym moim podejmę kosztem w miastach do tego najzdatniejszych“. Żądał przywileju wyłącznego na lat 12 i nazwy dla swej instytucji: *Dom Rzeczypospolitej Pożyczający*, upoważnienia do pobierania od pożyczek 12⁰/₀ rocznie, nadto pobierania od sum większych nad 5.000 złp. szeląga od złotego „ażeby ulżyć znacznym kosztom, które będą musiał ponosić“, nareszcie dodania warty za opłatą po gr. 15 dziennie na żołnierza. W kilka tygodni później znalazł się współzawodnik „dawny obywatel Warszawy“, znany bankier Adam *Ziemann*. Jego projekt, opatrzony datą d. 3 grudnia 1776 r., drukowany, nosi tytuł: „Fundusz na Szpital Warszawski Dzieciątka Jezus“. Żąda przywileju na lat 10, upoważnienia do poboru 7⁰/₀ od pożyczki i różnych innych dogodności; obiecuje płacić na szpital po 10.000 złp. rocznie. W nowej propozycji z d. 10 grudnia ofiaruje po 1⁰/₀ na młodzież szlachecką, jeśli Komisya Edukacyjna zechce lokować sumy po-jezuickie na lombardzie; kapitał zakładowy chce zebrać przez wypuszczenie akcyj. Wtedy i Wetzlar zmienił swoje warunki. albo może mu zapronowano inne: prowizyę 5 proc., a nadto 2 grosze miedziane i 1 szeląg od złotego „na expensa i hazardy imprezy *)“.

*) Akta Dep. Policji od roku 1776 D. P. 15 w Archiwum Gł. Projekt Wetzlarski nosi Nr. IX, Ziemanna, zdaje się XIII; druk na pół-arkuszu pod tyt.: Punkta pryncypalne do ułożenia kontraktu względem Lombardu.

Departament Policji, przystępując do rozpoznania tych projektów, zastanawiał się naprzód nad pytaniami: czy Rada Nieustająca ma moc zawierania kontraktów na czas dłuższy niż dwuletni (t. j. nad termin swego urzędowania)? czy można jest wydawać przywileje, gdy sejm zakazał wszelkich monopoliów? czy można pozwalać na 12 proc. gdy prawo z r. 1775 raz na zawsze 5 proc. ustanowiło? Następnie odrzucił projekt Ziemanna, uznawszy, że w porównaniu z warunkami bar. Wetzlara jest pod względem prowizji „daleko dla obywateli uciążliwszy, do wygody dla pożyczających mniej zdolny, dla bezpieczeństwa publicznego nie dosyć umiarkowany“. Nareszcie odrzuconym też został i projekt Wetzlara *).

W r. 1777 ukazał się drukowany u Dufoura (bez daty i autora) Projekt względem monety papierowej. Nieznany autor, zwany w aktach „Polakiem,“ gani prawo o procencie obowiązującym 5 proc., bo „w najszcześniejszych i najspokojniejszych czasach kapitalistowie pożyczali dziedzicom na 8 proc.“ Przypomina pożyczki, udzielane przez Fryderyka II obywatelom szląskim i przez rząd rosyjski na zastaw dusz chłopskich; widzi jednak trudność urządzenia podobnej instytucji dla Polski w braku funduszków. Dla zaradzenia temu brakowi proponuje utworzyć monetę papierową, opartą na ziemi „tak dalece, że każdy obywatel, będący właścicielem jakiej sumy w monecie papierowej, mógłby wiedzieć, gdzie w ziemi jest wartość istotna jego papieru i mógłby być pewien, że na termin wyznaczony jego moneta papierowa będzie zamieniona na metal“. Ilość takich biletów oznacza autor na 40,000.000 złp. „przez co by się przyczyniła przez czwartą część masa cyrkulujących w kraju pieniędzy, którą aktualnie suponuję wynosić na 120,000.000“. Bilety mają wartość nominalną 100 złp., wypuszczają się na żądanie za-

*) Pr. Czyn. Dep. Policji 1776 i 1777 D. P. Nr. 2, tom 1, str. 10, 23, Arch. Gł. Dyar. 1778, str. 79.

ciągających pożyczkę dziedziców, z których każdy musi oznaczyć termin spłaty długu i zapisać w grodzie upoważnienie do sprzedaży dóbr, obciążonych pożyczką, per plus offerentiam (z licytacji) w razie uchybienia. Dla bezpieczeństwa wysokość zaciągniętej pożyczki nie może przenosić połowy wartości dóbr. Pożyczający płacić musi 5 proc. rocznie, a ztąd utworzy się zysk roczny dla Dyrekcyi w sumie 2,000.000 złp.

Był jeszcze jakiś podobny projekt Ostrowskiego, kasztelana czerskiego.

Departament policyi oba te projekty odrzucił *). Dlaczego?

Co do lombardu Rada Nieustająca bała się narazić kraj na wyzyskiwanie przez monopolistę, uzbrojonego w przywilej pobierania wysokich procentów. Wnioskodawcy jednak wystawiali w motywach swoich dobroczynne widoki zwalczania lichwy, która wyciskała po 30 proc. Przy układach zapewne można było porozumieć się z Wetzlarem albo Ziemannem na 7 do 8 proc. netto i wtedy stanęłaby wielka instytucya kredytowa, któraby oswoiła społeczeństwo z operacyami tego rodzaju, wykształciłaby w technice finansowej gromadkę swoich oficyalistów, dyrekcję, oraz władze kontrolujące. Gdyby nawet publiczność w pierwszych latach za drogą pożyczki swe opłacała, to sama nauka, wprawa, obycie się z kredytem publicznym okupiłoby tę ofiarę. Prawo z r. 1775 o 5 procentach, z pewnością nierozsądne i niewykonalne, stawalo na przeszkodzie; należało wnieść na najbliższym sejmie odwołanie takowego, albo żądać wyjątkowego upoważnienia. Jeśli Rada Nieustająca wolała odrzucić projekta bezwarunkowo, to znaczy, że jej członkowie, konsyliarze **), przejęci byli panującym u szlachty wstrętem do „monopoliów“,

*) Akta De. Pol. od roku 1776 D. P. 15, Nr. XXII; Prot. Czyn. Dep. Pol. 1776 i 1777 D. P. 2, sesya 68 z dnia 3 11 1777, str. 618.

***) Massalski biskup wileński, Rzewuski marsz. n. k. Bazyli Walicki wojewoda rawski. Tomasz Ostrowski podsk. n.

tlómacząc ten wyraz w najrozleglejszem, zbyt rozległem znaczeniu.

Co do projektu „Polaka“ — można go uznać za dowód nieznamomości praw i urządzeń kredytowych, gdyż mieści się w nim pomysł nie „monety papierowej“, nie banknotów, mających zastępować monetę brzęcząca, ale jakichś listów zastawnych, wypuszczanych przez towarzystwa kredytowe ziemskie. Strona finansowa jest bardzo słaba: zysk roczny dyrekcji oblicza się na 2 miliony, chociaż niepodobna przypuszczać, iżby zaciągnięto pożyczek odrazu na 40 milionów i żeby pożyczki wciąż utrzymywały się na tej normie przy rozmaitych terminach spłat; dyrekcya nie posiada kapitału wymiany, a więc bilety nie posiadają głównego warunku dla utrzymania się w obiegu na kursie al pari; wszelkie obniżenie kursu zmniejszyłoby dla pożyczającego pobraną kwotę gotowizny, a więc podwyższyłoby stopę procentową do skali niewiadomej i nie dającej się obliczyć a priori; nareszcie pożyczający nie korzysta z dogodności częściowej, powolnej amortyzacji i po kilku lub kilkunastu latach musi cały kapitał spłacić pod groźbą niezwłocznej licytacji na zastawione dobra. Zaciągana w takich warunkach pożyczka jest niebezpieczna dla właścicieli ziemskich, czyli dla szlachty, a jednak bilety, będące wyrazem tej pożyczki, nie mogły zyskać wiary u powszechności, skoro wymiana ich na złoto nie była zapewnioną ani wskazaniem kas, należycie w gotowiznę zaopatrzonych, ani losowaniem w pewnych terminach, podług ściśle określonego planu. Na podobnej niby zasadzie Zgromadzenie Ustawodawcze francuskie oparło w r. 1790 swoje asygnaty, ale podobieństwo jest pozorne, bo nabywca asygnaty mógł natychmiast, albo przynajmniej w ciągu kilku miesięcy otrzymać za nią częśćkę dóbr po-duchownych lub skonfiskowanych szlacheckich, rozprzedawanych nieustannie przez urzędy municypalne i stanowiących fundusz wymiany papieru na ziemię.

Ukazywały się nieznanne nam bliżej wnioski i projekty Banku Narodowego na sejmach 1780 i 1784 r., a w r.

1786 król w propozycjach od tronu żądał, aby wyznaczone były „osoby do roztrząsania projektów (zapewne kilku) banków, lombardów, assekuracji i po należytem rozważeniu, aby jeden z nich projekt był utworzony *). Wszystkie te usiłowania szły na marne; sejm pomijał je bez rozpraw; projekty nie były drukowane.

Profesorowie, statyści, pisarze wpływowi nie chcieli zajmować się kredytem publicznym, owszem, przy sposobności objawiali nawet niechętnie a zawsze niedojrzale, nieprzetrawione zdania. *Popławski* i *X. Hieronim Strojnowski* w dziełach swoich, a zapewne i w prelekcjach, nie wspominali nawet o bankach i żadnych papierach wartościowych, a *Staszic*, wysilając się na wynajdywanie różnych podatków, których do żądanej ilości doprowadzić nie był w stanie, powiada przecież: „nie radzę udawać się do pospolitego teraz sposobu, do długów **“). *Moszyński*, który długo urzędował w Komisji Skarbowej i w Radzie Nieustającej, nie jest wcale zwolennikiem kredytu: godzi się na wydawanie asygnacji skarbowych (zapewne: bon), ale zaleca: wstrzymać się od ułożenia papierowych pieniędzy, które dla naszego kraju bardzo niebezpieczne być sądzę ***“).

Tak w okresie drugim żadnej instytucji publicznej kredytowej nie utworzono. Rozmnożyli się tylko bankierowie prywatni, którzy, zwabiwszy do kas swoich ogromne kapitały przynętą wysokiego procentu 7 i 8⁰/₀, operowali na zysk i stratę własną, w tajemnicy, układali się tylko z osobami prywatnymi, mieli na widoku tylko obroty handlowe. Gdy jednak ani w literaturze, ani w teorii kwestya nic nie zyskała na zakresie, ani na jasności, więc tylko z tych sfer

*) Cytatę z *Dyar.* 1780 zatraciliśmy, *Dyar.* 1784, str. 301, *Gaz. Warsz.* 1786 Nr. 83, propozycja X. na sesyi XII.

***) *Staszic*: Uwagi nad życiem *J. Zamojskiego*, str. 117.

****) *Głos* na sesyi 50 dnia 15.1.1789 w *Dyar.* (urzędowym) 1788, tom 2, część 1, str. 168.

bankierskich można było wyglądać pomysłów i rad praktycznych.

W istocie sejmowi czteroletniemu pierwszym projektem przysłużył się M i c h a ł O s s o w s k i, plenipotent i główny kierownik firmy Prota Potockiego, później pełnomocnik bankiera holenderskiego de Haän. Już w r. 1789 ogłosił on drukiem rozprawę p. t.: „O pomnożeniu dochodów publicznych, wynalezieniu kapitału publicznego ku zasileniu nowych potrzeb Rzeczypospolitej z oszczędzeniem podatków“ *). Autor słusznie objawia mniemanie, że nowe podatki „nienawykłemu narodowi zdawać się będą uciążliwemi do dźwignania tego ciężaru“. Chcąc przysporzyć funduszów skarbowi, zwraca uwagę na kapitał z „majątku publicznego“, jakim są starostwa, wójtostwa, emfiteuzy, czyli królewszczyzny. Liczbę dymów wiejskich we wszystkich królewszczyznach Korony i Litwy oblicza na 150.000, a wartość ich w kapitale na 300,000.000 złp., z których, jeśliby się potraciło 100 milionów na spłatę praw dożywotnich i emfiteutycznych, powinno być dochodu od pozostałych 200 licząc po $4\frac{1}{2}\%$ przynajmniej 9.000.000; tymczasem kwarta przynosi zaledwo 2,450.898 złp. Doradza zatem sprzedaż królewszczyzn na dziedzictwo ziemskie, a przed uregulowaniem całej operacji zastąpić niedobór wpływów z niej biletami skarbowemi umarzalnemi w czasie zamierzonym. Ilość emisyj oznaczał autor na 18 do 20 milionów; z tej sumy znaczna część mogła być oddzieloną na opatrzenie wojska i zbrojownię. Kasy skarbowe powinny były przyjmować te bilety z $\frac{1}{2}\%$ rabatu, tylko clo miało być płacone w zlocie. Bilety miały być wypuszczane przez sekretną kancelaryę, opatrzone w cyfrę gabinetową „w przeskokach używaną“ i w znaki sekretne. W r. 1791 tenże X. Ossowski ponownie przedstawił swój plan z poprawkami p. t.: „Projekt o urządzeniu starostw“, zredagowany w postaci prawa sejmowego w 34-ch

*) Na ostatniej karcie: W drukarni Nadworney JK. Mei y Prześw. Komisji Edukacyi Narodowej; stronnic 30 nieliczbowanych.

X. Michał Ossowski.

(Z wydawnictwa Medali gabinetu Stanisława Augusta, ze zbioru Kicińskich w Białopolu).

artykułach z przedmową, zawierającą motywa. Część tego projektu podaliśmy wyżej w §. 74 przy wykładzie rozpraw o sprzedaży starostw. Zwalczając uprzedzenia względem biletów skarbowych, spodziewa się, że: „ten wynalazek dogodny okolicznościom da poznać całemu narodowi, że go niepotrzebnie straszono jakąś ogólną szkodliwością papierowych pieniędzy. Nadużycie papierów zamiast pieniędzy byłoby zapewne szkodliwe; ale użycie rozsądne i umiarkowane tę samą wygodę sprawi i te korzyści przyniesie, jak gdyby rzeczywiście przybyło tyle złota i srebra do krajowej cyrkulacji“. Plan samej operacji kredytowej zawiera się w artykule XXXIII projektu, noszącym tytuł: „Zastąpienie tymczasowe przyszłego dochodu z sprzedaży starostw, czyli Antycypacja w biletach skarbowych“. Czytamy tu: „Gdy użyta zwłoka czasu w dopełnieniu już zapadłego prawa nieodzownej sprzedaży królewszczyzn poświęcona być ma doskonałemu tych dóbr urządzeniu i razem powiększeniu ich dziedzicznej wartości. zkaąd utworzony będzie kapitał szacunkowy nierównie większy niżeli mógł być wyciągnięty z aktualnego tychże królewszczyzn stanu, dochód stały na przyszłość zostanie powiększony; niemniej z układu warunków tej sprzedaży wejdzie na ten czas do skarbu publicznego tak znaczna gotowizna, iż z tych samych źródeł, które nam dobrze użyta zwłoka otworzy, zdolamy na potem zastąpić czasowy niedostatek dzisiejszy i zrównać stały dochód publiczny ze zwyczajnymi wydatkami Rzpltej. Znajdziemy w tem samem źródle przyszłej sprzedaży królewszczyzn nowy dodatek i gotowy fundusz na umorzenie tymczasowego zakładu, który na dopełnienie dochodu, wydatkom terażniejszym odpowiadającego, potrzebnym być uznajemy. Przeto sposobem antycypacji na ten przyszły rachunek sprzedaży starostw postanawiany utworzyć corocznie 3,000.000 złp. w Biletach Skarbowych, które w wypłatach zwyczajnych dla wojska i na inne z przepisu prawa wydatki w równym podziale na dwie prowincye Koronne i na trzecią prowincję Litewską, jakoteż i w równym rozkładzie na zwyczajne raty przez Komisyje Skarbowe wydawane będą w przeciągu tych

lat kilku, dopóki sprzedaż królewsczyzn skutku brać nie zacznie. Te zaś bilety na wszelkich dochodach skarbowych, równie jak gotowe pieniądze, przyjmowane będą z zyskiem dla wypłacającego po pół od stu przy każdym płaceniu bądź w zwyczajnych ratach podatkowych, bądź w innych dochodach, do administracyi skarbu publicznego należących. Co jako rękojmią dobrej wiary i pewnej wziętości tych biletów najściślej Komisyom Skarbowym przykazujemy, pod surową odpowiedzią z ich osób, jako w rzeczy kredyt publiczny, który jest skarbem Narodowym, interesującej. Zapewniamy i to w szczególności, iż w czasie licytacyi starostw na dziedzictwa wszelkie sumy, które za kupno tych dóbr w gotowiznie do Skarbu Rzpltej przychodzić mają, jeżeli tymi biletami płacone będą, także po pół od sta na zysk wypłacającego uczynią, chociażby kto całą należytość tymi biletami opłacał. Urządzenie tych biletów z przezornością, zabezpieczającą od łatwego sfalszowania, dla zupełnej jednostajności powierzamy samej Komisyi Skarbu Koronnego, która część ich do skarbu Litt... na zwykłe raty wydawać będzie. Chcemy zaś, aby najwyższej wartości bilety nie przechodziły zł. pol. N. jakoteż, aby w pewnej części dla łatwiejszej cyrkulacyi wydawane były bilety waloru niższego, wszakże nad zł. pol. N., nie niższe“. W artykule zaś następnym XXXIV znajdujemy jeszcze takie rozrządzenia: „Jak tylko z sprzedaży starostw utworzy się nowy dochód i nowy fundusz w gotowiznie, już więcej bilety nowe wychodzić nie będą. Te tylko, które w przeciągu lat kilku przychodziły i w cyrkulacyi na ten czas znajdować się będą, równą zawsze wziętość zachowają i jednakowym zyskiem dla wypłacających dochody publiczne przyjmowane będą do skarbu Rzpltej. Następnie zaś w każdym roku Skarb Rzpltej część tych biletów wykupi, które przez Komisyje Skarbowe publicznie spalone będą. A ile ich za każdym razem wykupionych i zniszczonych zostanie, o tem powszechność krajowa uniwersalami Komisyów obwieszczona będzie“.

Pod względem gruntowności i oględności najbojaźliwszy szlachcic owoczesny nie miałby chyba nic do zarzucenia. Bezpieczeństwo biletów skarbowych było ufundowane na dziesięciokrotnej wartości dóbr według minimalnego szacunku; kilkoletni termin emisji nadawał tym papierom cechę długu ulotnego (*dette flottante*); byłyby to prawie bony, jakie dziś ministrowie skarbu wypuszczają nawet bez upoważnienia parlamentów dla zaspokojenia potrzeb bieżących, budżetem nieprzewidzianych.

Ze śmielszym i szerzej pomyślanym projektem wystąpił Jędrzej Kapośztas, kupiec i bankier warszawski, żarliwy patriota. W lipcu 1790 r. podał on za pośrednictwem posła Kublickiego sejmowi, a potem wysadzonej od sejmu Deputacyi projektu Ekonomiki Krajowej, swoją „Plantę ułożenia projektu Banku Narodowego *)“; nadto wydrukował ją, poddając „pod trutyne całej powszechności krajowej... na wszelkie zarzuty, na wszelkie poprawy, odmiany, dodatki, odpisy, a nawet, żeby i na zupełne obalenie onej, co wszystko jak nie mający nic innego na celu, jako tylko dobro publiczne, zawsze z winnem uszanowaniem przyjąć“ oświadczał się. We wstępie znajdujemy krótką, ale treściwą charakterystykę banków europejskich owego czasu z dowcipnym podziałem na dwie kategorie, giro-banków i lombardów, powstających z przyczyny obfitości (Wenecki, Amsterdamski, Hamburgski, Genueński, Mons Pietatis i Pruski), oraz na zakładane z niedostatku banki biletowe w Anglii, Austrii, Szwecyi, Danii, Moskwie, Francyi, pod imieniem *Caisse d'Escompte* i banki ziemskie, operujące „biletami“ (listami) zastawnemi, jak na Szlązku. Dla Polski potrzebnym był bank z niedostatku, a więc Biletowy i przy tem Narodowy, czyli Krajowy, opatrzony przywilejami i prawami zgodnemi z formą

*) W drukarni Nowey J. K. M. y Rzpłtey u Piotra Zawadzkiego in folio; broszura ta była dołączoną do Dz. Handl. 1790, w postaci doklejonych arkuszy.

rządu i sytuacją kraju. Według plany, przywilej ma upoważnić bank do wypuszczenia na lat 20 „asygnacyj bankowych“ w biletach po 10, 25, 50, 100, 500 i 1,000 złp. ogółem na sumę 40,000.000. Pierwsza emisja ma wynosić 10,000.000, następnie po 2 miliony na kwartał według uznania Komisji Bankowej (Dyrekcji), która będzie zostawała wciąż pod nadzorem Komisji Skarbowej. Pierwsze 10 mil. będą wprowadzone w obieg tym sposobem, iż wyjdzie nakaz Rzpłtej (sejmu), aby wszelkie podatki publiczne były opłacane w połowie biletami, a w połowie gotowizną. Ztąd wpłynie od razu 10 mil. monety, która zatrzymaną zostanie na fundusz wymiany, czyli „realizacyjny“, a ten da możność na każde żądanie okaziciela asygnacyę spłacić. Dla dogodności w Warszawie ma być urządzony kantor pryncypalny, w Wilnie, Lublinie, Poznaniu, Dubnie, lub Żytomierzu i Mińsku Lit. sześć kantorów prowincjonalnych; na komorach skarbowych miały znajdować się kasy „realizacyjne“. Gdy się nagromadzi zbyt wiele gotowizny, można będzie przy banku urządzić Lombard: *Mons Pietatis* z przybraniem 10 milionów, zebranych przez akcyje; na każdy milion gotówki wolno będzie wypuścić 2 miliony biletów, aż do wysokości drugich 40 tu mil. Ogół przeto biletów, mogących wejść w obieg, dosięgnąłby 90-ciu milionów, ale nie prędzej, jak w ciągu 3¹/₂ lat. Zabezpieczenie tych papierów polegać ma na 40 tu milionach gotowizny, utrzymywanych w kasach realizacyjnych, 10 ciu milionach złożonych przez akcyonalistów, hipotece, na drugie 10 milionów w dobrach tychże akcyonalistów, narzecznie na gwarancyi Rzpłtej, wszystko to wystarcza na usunięcie wszelkich obaw, gdy Necker w r. 1789 dnia 4 września, proponując plan przekształcenia Kasy Eskontowej na Bank Narodowy we Francyi, uznawał 70 mil. za sumę zupełnie wystarczającą do zabezpieczenia realizacji biletów na 240 mil. *Mons Pietatis* będzie wypożyczał kapitały tylko na zastaw ruchomości, Lombard zaś może wypożyczać nietylko na domy i grunta, ale nawet na produkta krajowe za okazaniem zaświadczenia z magazynu o ilości i gatunku

tychże, oraz dowodu asekuracyi od ognia. Zyski, z tych pożyczek osiągnane, pójdą po części na dobro akcyonaryuszów, a po części na skarb dla umniejszenia podatków. Również zaleconem być musi Komisjom Skarbowym, aby we wszystkich kasach publicznych wszelkie expensa krajowe zwyż 10 złp. były wypłacane biletami przynajmniej przez połowę. Rząd bankowy miał się składać z ó-ciu komisarzy bankowych po dwóch od każdej z trzech prowincyj Rzpltej (Wielkopolski, Małopolski i Litwy), dyrektora i vice-dyrektora ze wszystkich, z wyboru dokonywanego przez sejm. Dla zapobieżenia fałszerstwu bilety miały być opatrzone podpisami czterech rąk różnych, ozdobione kolorami, przyrządzanemi sposobem sekretnym, pisane atramentem również sekretnego składu („wedle nowego arcanum“); brzegi obcięte podług formy w drzewie wyrzniętej i wyraz wodny: „Jezo-rna“, przecięty w połowie dla sprawdzenia, miały uzupełniać warunki wiarygodności. Prawo miało zagrozić karą śmierci fałszerzom. Kaposztas spodziewał się tak wielkiego zaufania od powszechności, że uważał za możliwe oznaczyć dla biletów przy emisji kurs wyższy o 1° od pari, t. j. po 101 za 100, przy odbiorze zaś bank miał płacić tylko al pari. Miało to służyć za bodziec, aby publiczność wolała sprzedawać swe bilety prywatnie, omijając kasy realizacyjne banku, nie wyczerpując gotowizny.

Jednocześnie wystąpił z projektem Banku Ziemięskiego Glave, którego Bułhaków nazywał włóczęgą *), a którego my znamy, jako poprzednika w sprawie pierwszej pożyczki holenderskiej, zaszczyconego indygenatem za tę przysługę, oraz jako redaktora dziennika, wydawanego w Warszawie p. t.: Gazette de Varsovie spólnie z de Mehée 1791—1792,

*) X. Kalinka: Pamiętniki do panowania Stanisława Augusta, Dokumenta, str. 27°, dziennik Bułhakowa pod dniem 14 12 1791: „Znany włóczęga Glave, który w Berlinie odsiadywał więzienie w kajdanach, wydaje tu dziennik francuzki“.

a zapewne też i *Journal Historique* w r. 1794. Nie znamy tego projektu, domyślamy się tylko niektórych z zasad z polemiki, toczonej przez Kaposztasa. Zdaje się, że Glave chciał wypuścić papiery kredytowe, oparte na trzeciej wartości zastawionych dóbr ziemskich, i obiecywał obniżenie stopy procentowej przez bank do 6⁰/₁₀, a z czasem po latach dziesięciu nawet do 5⁰/₁₀. Kaposztas, przypuszczalnie „rachując ogólny szacunek dóbr nieruchomości w Polsce“ na 3 miliardy złp., dowodził, że pożyczki nie mogą być udzielane w stosunku ¹/₃ wartości dóbr, ponieważ wypadłoby wypuścić „papierowej monety na miliard, a tyle jej nie może w kraju naszym kursować *)“.

Projekt i polemika Kaposztasa okazują dostateczną znajomość urządzeń bankowych Europy i obycie się praktyczne z kredytem. Suma 40-to milionowa mogłaby wystarczyć na wszystkie potrzeby chwili owoczesnej. Może wystarczyłyby nawet sposoby, obmyślane dla nadania wartości „asygnacyom bankowym“; chociaż trudno byłoby może utrzymać je na kursie 101. Lubo niebezpiecznym pomysłem zdawać się może rozpoczynanie operacji kredytowej bez funduszu zakładowego, ale obawa jest pozorna, w istocie bowiem skarb dawał odrazu 10 mil., skoro zamiast oczekiwanej gotowizny przyjąć miał przy poborze podatków całą wypuszczoną serię asygnat. W objaśnieniach swoich Kaposztas wspominał o konieczności podobnego początku: „1-mo, bo w naszym kraju nadto za mało handlu, któryby takowe bilety tak jak w innych krajach handlowych z Banku na cyrkulację wyprowadzić mógł; 2-do, bo trudnoby obywatelowi wyperswadować można było przyjmowanie biletów, póki by on nie wiedział, że koniecznie przy każdym podatku takowych biletów potrzebować będzie... wtedy nietylko one z wszelką ochotą przyjmować, ale nawet przy sprzedażach swoich produktów

*) Odpowiedź z uwagami na plantę bankową JP. Karola Glave uczyniona (do sejmu) przy Dz. Handl. 1790.

o takowe domagać się będzie". Dodać winniśmy, że projekt Kaposztasa był opracowany szczegółowo z obliczeniami i wszelkimi objaśnieniami tak, że odrazu mógł być zatwierdzony przez izbę i w prawo zamieniony.

Gdy rozprawy podatkowe uwydatniały całą trudność gromadzenia funduszków na potrzeby skarbu, wtedy myśl o banku narodowym i o kredycie zjednywała sobie zwolenników w sejmie i po za sejmem. Ukazuje się kilka nowych projektów, wynika mała polemika w Pamiętniku Historyczno-Politycznym. Niektóre pisma nie są mi znane, jak np. „Uwagi względem fabryk i Banku Narodowego“ pewnego obywatela, złożone Deputacyi Ekonomicznej przez Kublickiego *).

W r. 1790 czy 1791, zapewne pod wrażeniem rozpraw o starostwach, ukazała się obszerna dosyć broszura p. t. *O Banku Narodowym w Polsce z ustanowić się łatwomogącym* (bez daty, miejsca druku i autora, str. 40 in 4-to, przytem tablic 6). Oryginalną stronę projektu stanowi zasada, iż „żadna papierowa moneta pozwoloną nie będzie Bankowi, oraz, iż Skarb publiczny znać onej nie chce i onę w jakimkolwiek sposobie zaręczać i poważniać nie myśli“. Nawet weksle zostawać mają pod najtroskliwszą czujnością Komisji Skarbowej, a żadnych „pożytków z wekslarstwa Skarb Narodowy zbierać nie będzie, ani powinien“ (str. 31). Buchalterya weksłowa ma posługiwać tylko do stosunków z zagranicą. Zdaniem autora, „Bank nic innego nie jest, jak skład milionów pod wiedzą rządu... odłożony na to, aby potrzebujący ratunku i wsparcia pieniężnego w każdym czasie dostawali onego za procent prawem nakazany i aby też same miliony zaręczeniem i ewikcyą były dla tych partykularnych kapitalistów, którzyby zbiory swoje w pienią-

Dz. Cz. S. G. W. sesye 291 (nie 293) z dnia 23,7 1799. Nie znamy też wcześniej wydanych „Uwag względem bankoceti“, zbijanych przez X. Ossowskiego w pierwszej jego rozprawie.

dzach oddawać docześnie albo na zawsze chcieli bankowi, pod zawarowaniem procentu... niżonego“...

Dla tej, tak jednostronnie i wadliwie pojętej instytucji kredytowej, autor wynajduje fundusz w starostwach i ekonomiach królewskich, bo Polska „nie mająca gór własnych kruszcowych nie ma sposobu z siebie wystawienia milionów... wybitemi być mających, a pożyczać indziej tę masę ogromną pieniędzy nie jest bezpiecznem, aby do tyłu nieszczęśliwości krajowych jarzmo długu narodowego. dotąd niebyłego, w wieczne ją nie wprzęgło poddaństwo“. Więc królewszczyzny mają być rozprzedane na dziedzictwo prywatne. z pozostawieniem pierwszeństwa obecnym ich posiadaczom: starostom, emfiteutom, dzierżawcom. Ci mają płacić w ciągu lat 20-tu po 8⁰ „, od kapitału, wynalezionego z ostatniej lustracji, lub z licytacyi, ale bank będzie zabierał tylko 3⁰ „ na swój fundusz. pozostałe zaś 5⁰ „ będą przelewane do skarbu tytułem podatku (2. 2¹/₂ i 3¹/₂ kwart, czyli 50, 62¹/₂, 88 ¹/₂ 0), przeznaczonego na wojsko. Skutkiem tej operacji z końcem 20-go roku posiadacze królewszczyzn staną się ich dziedzicami, a bank posiędzie 38 milionów; nadto z rozpożyczonych obywatelom 202 milionów będzie pobierał dochody w ciągu drugich lat 20-tu, a z tych, odkładając część pewną, utworzy z końcem roku 40-go wieczny „nieśmiertelny“ kapitał na roczną płacę wojska (po 7,200.000 złl.). Tablice wyjaśniają szczegóły operacji. Podstawa rachunku, roczna intrata ze starostw 8 milionów, jest aż nadto bezpieczna (bo Moszyński obliczał tę intratę na 10,571.000, a król Stanisław August na 12,000.000); nie rozumiemy tylko, jakim sposobem przez raty roczne, niezwłocznie rozdawane obywatelom tytułem pożyczek, umarzalnych w okresie 20-letnim, powstać może z końcem 20-go roku taki nowy kapitał, jaki mógłby chyba powstać ze składania wszystkich rat nietykalnie w kasach banku? Nie wyjaśnił też autor, z kądże Polska „własnych gór kruszcowych nie mając,“ dostarczyć mogła 210 mil. w zlocie, gdy, jakeśmy widzieli wyżej, ilość wszystkich pieniędzy złotych, srebrnych i miedzianych nie była wtedy na cały kraj obli-

czaną nawet na 100 milionów? Sądzę, że autor był równie słabym rachmistrzem, jak nieudolnym teoretykiem w dziedzinie ekonomicznej. Bo w tabeli B już od roku 36-go sam wykazuje braki, które przez lat 5 dōjdą do 16,480.000 zł. a na pokrycie tego deficytu ogólnikowo tylko wskazuje „profit“ z innych funduszków. Dyrekcya Bankowa ma się składać z dyrektora „szlachcica dobrze urodzonego (!) i osiadłego, oraz dwóch asesorów z rzędu bankierów, albo majątniejszych kupców kraju, wybranych wszystkich trzech na sejmie wraz z komisarzami skarbowymi“, ale prezydować w niej ma Komisya Skarbowa, „a przeto bez kompletu Komisji Dyrekcji Bankowej jąc się jakichkolwiek bądź operacyj nie należy... Dyrekcya powinna być jednym z departamentów Komisji Skarbowej“ (str. 23). Tak niewłaściwe skojarzenie władzy administracyjnej i obieralności w dwuletnich okresach z czynnościami bankowymi, wymagającymi specjalnego uzdolnienia i stałości w zasadach przewodnich, staje się jeszcze bardziej rażącym, gdy zwrócimy uwagę na ilość operacyj, narzucanych bankowi przez autora. Bo oprócz skupu starostw i wypożyczenia obywatelom ziemskim kapitałów „na przepad“ (t. j. sposobem amortyzacyi) lub na 5% (terminowo), bank ma utrzymywać lombardy po miastach i miasteczkach dla wypożyczenia mniejszych sum na krótsze, bodaj nawet miesięczne terminy szlachcie, mieszczanom osiadłym, rzemieślnikom za ewikcyą cechu, żydom za poręką kahałów, nawet włościanom za kaucyą ich panów. Nie dość na tem: bank ma podejmować się asekuracyi, t. j. ubezpieczeń od ognia, od niepomyślnych wypadków żeglugi rzecznej, od nieurodzajów i gradobicia, od hazardów handlu, ba, nawet od przypadków na morzu... z czasem „kiedy bandera polska na morzach bezpiecznie bujać pocznie“ (str. 28). Następnie „buchalterya lokacyjna“ ma przyjmować wkłady kapitalistów. Dalej „bank może przyjmować kompanistów do różnych entrepryzów w kraju jako to: dobywania kruszców i soli, do za-fundowania manufaktur, do handlu nawet czyli wewnętrznego czyli zewnętrznego tak lądowego jak wodnego, a w rządzie

ostatnim już morskiego, już rzecznego“ (str. 30). Na te wszystkie fantasmagorye wystarczy jedno zdanie—że lęgnąć się one mogły tylko w takim kraju, gdzie nie istniały nigdy ani banki państwowe, ani banki handlowe, ani towarzystwa ubezpieczeń. gdzie operacye finansowe były dla szlachcica czemś w rodzaju „*lana caprina*“. Z tych przymiotów, jakoteż ze szczególnej troskliwości o dobra zastawne *) wnioskujemy, że autorem był szlachcic i bodaj zadłużony. Zasługuje też na uwagę ta okoliczność, że troszcząc się o interesa ziemian, nie pomyślał wcale o potrzebach rządu, o wojsku, o nagłych potrzebach chwili.

Przeciwnie, w interesie państwowym wyłącznie zabierał niejednokrotnie głos w Izbie, wszedł do Deputacyi Ekonomicznej i domagał się rozpraw nad swoim projektem *Jacek Jezierski, kasztelan łukowski*. Nie doczekawszy się wprowadzenia swojego wniosku na porządek dzienny, wydrukował go w Pamiętniku Historyczno-Politycznym *Świtkowski* (g o **), p. t. Projekt Banku Narodowego. Czytamy tu: „Gdy Komisye Skarbowe... Bank w biletach z osiemdziesiąt milionów ustanowią, tak jakby 80 mil. obcych pieniędzy do krajowej cyrkulacyi wprowadziły, tak jakby kraj 80-ciu milionami podsycały... Jakowemi biletami Skarby obojga Narodów płacić będą wszystkie expensa tak cywilne jako i wojskowe bez (t. j. przez) połowę, a drugą połowę pieniędzy, za

*) Zapowiada on, że Administracya Bankowa, po wejściu „percepty“ do kasy bankowej „obwieści obywatelów o wielości kapitału najistotniej i najszczególniej destynowanego prawem dla ratunku powszechności przez lat 20 pierwsze i dla uwolnienia obywatelów od zgubnego przez lichwiarzów wyzyskania, a równo z takowem obwieszczeniem uwiadomionemi będą Komisye wojewódzkie i powiatowe, aby doniosły o najuciążliwszych dla dziedziców zastawach dóbr, w okręgu własnym znajdujących się, a to dla tego jedynie, aby wzgląd Rządu, od oswobodzenia dziedziców tą smutną przygodą przygiętych poczawszy, istotnego zarazem dobra kraju stał się sprawcą“, str. 10.

**) 1790 r., str. 1123—1128.

bilety u siebie zostawioną, składać będą do Banku biletowego, aby mający bilety, a chcący mieć za nie pieniądze, każdej godziny mógł je przemienić na realne. Z takowego Banku Skarb Rzpltej żadnego mieć nie będzie awantażu, owszem na ofycyalistów expens, zaś kraj 80-ma milionami w cyrkulacyi stanie się bogatszym. Aż dopiero z tych milionów, osobno składanych do Banku, ustanowi się Bank drugi, Lombard nazwany; z tego Lombardu potrzebni pożyczycy mogą sum na zastawy srebra, złota, klejnotów i na pewną dobr hypotekę po 7°/_o. Z tych pożyczonych na hypotekę sum dłużnicy będą mieli to dobrodziejstwo, że w uplaceniu corocznie z kapitału tyle, ile będą chcieli, wypłacić się mogą... Od tych dopiero rozpożyczonych (40-tu) milionów Rzplta będzie miała percepty do skarbu swego, po 7°/_o rachując, 2,800.000. Odtrącić od tego należy na expens ofycyalistów, taksatorów plus minus 300.000, zostanie czystego prowentu dla Rzpltej 2,500.000; z tych gdy skarby Obojga Narodów na zakładanie fortec, arsenałów, krajowych magazynów odłożą corocznie 1,500.000, a 1,000.000 na czyszczenie rzek, łączenie onych kanałami, na zakładanie fabryk z produktów krajowych, kopanie mineralów, szukanie czyli warzenie soli, corocznie lożyć będą, stanie się ztąd kraj szczęśliwym, ludnym, mocnym i bogatym. Te sto lub więcej milionów, successive expensowane, nie wyjdą z kraju: bogactwo jego się nie zmniejszy, owszem go niezmiernie przybywać będzie, gdy przy dobrym rządzie ludność zamieszka próżne odłogi i te wszystkie expensowane miliony wracać skarbowi będzie. Te 2.500.000 przybytku corocznie do skarbu nikogo nie ucisną, owszem ogólność zbogacą nie ex monopolio, nie ex ultima consumentia, ale od potrzebujących z procentu wynikają i owszem gwałtownej potrzebie pomagają. Tento wymysł łagodny podobnych Banków sąsiedzkie kraje do tej świetności, w której są, przyprowadził. Wygoda pieniędzy papierowych większa jest, niż metalowych, raz dla złodzieja, powtórre dla ciężaru; miliony papierami w kieszeni przewozić można, a w metalu niepodobna; po trzecie. bezpieczeństwo od

ognia, gdy zamiast zniszczonych, Bank insze wydaje; zgubione a ogłoszone Bank znalazcy nie wypłaca. Prawność bankowych biletów jest w Polsce niezawodna, bo Skarby Obojga Narodów, mając ziemię własną w starostwach, bezpieczeństwo biletów w 80-ciu milionach hypotekować i asekurować będą, czego inne monarchie w kredycie nie dokażą, jeśli własnej ziemi nie mają. — Całą treść banku w krótkości wypisałem, że Bank jest niby panem, a Lombard jest jego ekonomem, Bank pomnaża bogactwo w cyrkulacyi, a Lombard należącą mu wypłaca intratę... Ten Bank tymczasem do lat 20-tu mniej więcej trwać ma, a po wyszłych pewnych latach jak się Rzpltej upodoba, tenże powiększyć, zniżyć, aprobować czyli onże skasować wolno będzie“.

Po Jezierskim, jako jednym z najbardziej przedsiębiorczych ludzi w Polsce owoczesnej, zajęтым od lat kilkunasu spekulacyami, fabrykami, umowami ze skarbem, możnaby się spodziewać jaśniejszych i lepiej wyrobionych pojęć o kredycie. Tymczasem w projekcie jego znajdujemy naprzód błąd zasadniczy: zakładanie instytucyi kredytowej bez kapitału zakładowego. Pomyślał on wprawdzie o funduszu wymiany, ale ten fundusz miał się utworzyć z niedopłaconej przez skarb gotowizny w stosunku połowy wartości: więc Bank miałby chyba za zadanie oswajać publiczność z biletami, przekonać każdego szlachcica, że zaraz może pójść do kasy, żeby drugą połowę dukatami odebrać, bo zresztą byłaby to czcza operacya, praca bez żadnej korzyści, przenoszenie pieniędzy z jednej skrzyni do drugiej. Skarb płaciłby należność całkowitą i funduszu swojego za pomocą kredytu nie zwiększyłby; tylko że połowa gotowizny byłaby uwięzioną w kasie wymiany. Skąd tu wyniknąć może zwiększenie cyrkulacyi? O tem nawet zapomniano, że skarb w ciągu jednego roku przynajmniej nie miałby możności wypuścić ani 80, ani 40 milionów biletów, ponieważ nie miał tyle wypłat według budżetu swojego. Połączenie z lombardem przyniosłoby zysk blahy (2¹/₂ mil.), ale dla czegożby nie miał bank prowadzić wszelkich interesów bankowych, jak np. dyskonta weksli, przyjmowania

depozytów, udzielania zaliczeń, otwierania kredytów bieżących, przekazów i t. p.² Przy tak ocieżalej i szczupłej działalności proponowanego Banku, Jezierski uznaje jeszcze potrzebę oparcia wartości biletów, chociaż nie wskazuje sposobu uruchomienia tej ewikcyi. Dla braku szczegółowych urzędzeń i przepisów, dla braku wszelkich form, wymaganych od jakiegokolwiek ustawy, projekt jego był niemożliwym do zamienienia w prawo, nie kwalifikował się do rozpraw sejmowych, zasługiwał zaledwo na nazwę pomysłu. Z zarzutami wystąpiła też Redakcyja Pamiętnika, zamieszczając swój artykuł p. t. *Mysli i Przestrogi nieobojętne dla Narodu względem projektu Bankowego. Wzór nowy Banku użytecznego*^{*)}. Autor, krytykując projekt Jezierskiego, twierdzi, że przed wypuszczeniem 80-ciu milionów trzebaby naprzód „zebrać fundusz w gotowiznie, któryby wyrównywał sumie, jaką chcemy mieć w biletach; albo przynajmniej postarać się o trzecią część tyle gotowizny, a reszta będzie zastąpiona przez to, kiedy skarb oświadczy, że podatki i cła wszelkie wolno będzie każdemu opłacać pieniędzmi lub biletami bankowemi“. Przewiduje „zamięszanie i zatrudnienie w cyrkulacyi krajowej, gdyby tak wielkie mnóstwo biletów (80 m.) ukazało się w kraju do tego nieprzyzwyczajonym. Zkąd wziąć kapitału gotowego, któryby choć w trzeciej części reprezentował tak wielką w biletach sumę? Zaś bez tego kapitału czy można spodziewać się, że bilety mogą się utrzymywać zarówno z pieniędzmi i mieć z niemi kurs równy?“ Przypomina bankructwo Lawa i nieszczęścia, zrządzone przez bank sztokholmski, gdy od 1762 do 1775 wydał niezmierne mnóstwo biletów. „Przyszło do tego, że przez te bilety wyprowadzono z kraju aż nawet wszystką miedzianą monetę“. Nareszcie za jeden talar srebrny musiano dawać 96 biletów bankowych. „Tę okoliczność uważając, Fryderyk II wszystkimi ciężkościami wojny 7-letniej nie

*) Pam. Hist. Polit. 1790, str. 1129—1145.

dal się przymusić do szukania pomocy i ratunku w ustanowieniu biletów bankowych“. Za wzór do naśladowania jest podana ustawa Banku Duńskiego, który przeistoczył się wtedy z cyrkulacyjnego na „Depozyto-pożyczalny z kompanii prywatnych“ z przywilejem na lat 40. Ustawa ta ma być podobna do banków londyńskiego, edynburskiego, berlińskiego.

Do artykułu niniejszego przywiązujemy znaczną wagę, ponieważ ukazał się w czasopiśmie, które najgorliwiej i stosunkowo najumiejtniej krzewiło idee reformy, a którem kierował utalentowany i zacyjny publicysta Ś w i t k o w s k i. Może on sam był autorem artykułu. I cóż? Trafnie jest uchwycony błąd J e z i e r s k i e g o w pojęciu, jakoby samo wybicie i wypuszczenie biletów bankowych równało się wprowadzeniu 80 milionów obcych pieniędzy do cyrkulacji krajowej; dosyć szczęśliwie jest wyrażony warunek nadania biletom wartości przez nagromadzenie i utrzymywanie gotowizny w stosunku trzeciej części do sumy ogólnej wypuszczanych biletów, wiadomo bowiem z praktyki dzisiejszej, że część trzecia, a zwykle nawet i piąta, wystarcza do zaspokojenia wszelkich żądań wymiany; ale płonną jest obawa „zamięszania i zatrudnienia w cyrkulacji krajowej, gdyby tak wielkie mnóstwo biletów ukazało się w kraju do tego nie przyzwyczajonym“, a jeszcze dziwniejszem jest zwichnięcie celu proponowanej instytucji kredytowej. Boć przy założeniu Banku Narodowego idzie o to, żeby skarb mógł wystarczyć na wydatki niezwykle i niepodobne do zaspokojenia z wpływów podatkowych, nie zaś o wypożyczenie pieniędzy osobom prywatnym na zastawy i przyjmowanie depozytów. Można było wybornie czekać chociażby lat pięćdziesiąt na założenie banku „depozyto-pożyczalnego“. gdy czynności tego rodzaju były już zalatwiane przez bankierów prywatnych — Teppera, Prota Potockiego, Blanc'a, Kabryta i innych. Nagłą była potrzeba utworzenia instytucji, któraby urzędziła i spotęgowała kredyt państwowy, któraby posługiwała rządowi i operacjami swemi zdwoiła przynajmniej jego zasoby. Pod nazwą Banku Narodowego myśmy szukali Banku Państwowego. Jezierski

przeznaczał dla skarbu małą kwotę zysków zaledwo 2¹/₂ mil., ale w niejasnym jego pojęciu o pomnożeniu cyrkulacji 80 milionami kryła się zapewne nadzieja, że możliwem będzie zwiększenie chociażby wydajności podatków; krytyk zaś jego ma na myśli wyłącznie wygodzenie interesom prywatnym.

Cóż wynikło z tych wszystkich projektów? W jaki sposób zużytkował je sejm czteroletni?

Oto w ciągu rozpraw odezwał się raz podskarbi Kosowski, że „gdy będą wniesione sumy ze sprzedaży starostw (12 mil.), miałby skarb superatę: takbyśmy założyli Bank Narodowy, z którego miałaby Rzeczpospolita korzyści“ przy hypotekowaniu dóbr królewskich *). W kilka miesięcy później król, zalecając Izbie najpilniejsze do roztrząśnienia przedmioty, mianowicie prawa o sejmikach, sejmach i straży, wymienił też Bank Narodowy **)“. Ale sejm puszczał te napomnienia mimo uszu. Gdy Jezierski domagał się wprowadzenia sprawy Banku na porządek dzienny, odpowiedział na to Krzucki: „Uwielbiam autora projektu Banku Narodowego JW. kasztelana łukowskiego, lecz roztrząsanie radzę odłożyć po egzaminie Komisji Skarbowej Litewskiej“ ***), a po tym egzaminie znalazła się znów sprawa pilniejsza. I żadnej uchwały nie powzięto, i nawet do rozpraw nie przyszło.

To właśnie w oczach naszych jest największym błędem sejmu czteroletniego w dziale prac finansowych. Źródła takiej opieszałości szukać należy w niedostatecznym uzdolnieniu posłów sejmowych, komisarzy skarbowych, podskarbi i wogóle całego pokolenia owoczesnego. W istocie przodownicy postępu, rzecznicy reform wyszli przeważnie ze szkół Komisji Edukacyjnej i z korpusu kadetów, t. j. z zakładów naukowych średnich. Akademe Krakowska i Wileńska znaj-

*) D z. Cz. S. G. W. sesya 222 z dnia 18 2 1790.

**) Tamże sesya 314 nie 313 z dnia 16 9 1790.

*** Tamże sesya 402 z dnia 18 3 1791.

dowały się jeszcze w stanie przejściowym, przeistaczały się ze zgrzybiałych średniowiecznych scholastycznych kolegiów na nowoczesne uniwersytety. Nie wydały one jeszcze godnych uczniów krajowi, a w szkołach wydziałowych nauka skarbowości nie mogła być wykładana. Tym sposobem tylko daje się wytłumaczyć i nieudolność projektodawców i obłądne zdania, głoszone w literaturze, i obawę istic zabobonna, z jaką sejm wszelką wzmiankę o papierach kredytowych przyjmował: rozumiano tylko rachunki ziemiańskie, pożyczkę dukatami na zastaw wioski lub zapis w grodzie; oswojono się z weksłami, które wchodzą w powszechne użycie dopiero od r. 1775; ale obrót funduszów w łonie narodu, warunki kredytu publicznego, zakres powagi finansowej świeżo zorganizowanego rządu — były to już rzeczy niezrozumiałe, niepodobne do wyrozumienia. Sejm nie mógł zdobyć się na taką deputację ekonomiczną, któraby z projektów złożonych lub z własnych wiadomości potrafiła ułożyć porządną ustawę dla banku państwowego. Przyjawszy prawo o sprzedaży starostw podług projektu X. O s s o w s k i e g o. sejm odrzucił artykuły o biletach bankowych, tak oględnie i gruntownie ułożone. Projekt K a p o s z t a s a był trafnie pomyślany, rachunkami objaśniony, w szczegółach dokładnie zredagowany; można go było przyjąć odrazu bez rozpraw, a nikt go ocenić nie raczył. Podskarbi Kossowski przynosił do Komisji Skarbowej blahe projekta podniesienia czopowego i stempla, ale rozumiał tyle tylko o banku narodowym, że będzie mógł wypożyczać pieniądze na hypotekę dóbr, jak to już czynił na wielką skalę Prot Potocki. Możliwoby nareszcie sprowadzić ustawy banków zagranicznych, zażądać dokładnych opisów z Londynu, Paryża, Amsterdamu, Berlina od posłów swoich, zasięgnąć wiadomości o zakładanym właśnie w r. 1790 Banku Narodowym Stanów Zjednoczonych, który miał spłacić ogromny dług wojny o niepodległość; ale i o tem nikt nie pomyślał, ponieważ sama wzmianka o biletach bankowych wywoływała w umysłach groźne wspomnienia bankructw Lawa, banku szwedzkiego i duńskiego, bankocetli austriackich.

Bez kredytu wszakże niepodobna było w końcu XVIII w. dokonać wielkich przeobrażeń w budowie państwa, stworzyć armii stutysięcznej. Dokoła wszystkie rządy używały i nadużywały tej potęgi. Austria w r. 1763 miała 150 milionów guldenów, czyli 600 m. złp. długu (6 razy więcej, niż cały dochód roczny), ale dotrwała w wojnie siedmioletniej. Kongres amerykański wypuścił papierowych pieniędzy na 42 miliony dolarów, t. j. 336 mil. złp. przy ludności niespełna 4-milionowej; te pieniądze doszły do kursu 1 za 100, ale Stany Zjednoczone zdobyły sobie niepodległość. Anglia gromadziła swój olbrzymi dług państwowy już od końca XVII w., ale zdobyła sobie panowanie nad wszystkimi morzami globu. Zgromadzenia: Ustawodawcze i Prawodawcze we Francji, zasilaly skarb wyłącznie prawie asygnatami; Konwencya doszła do 8 miliardów w połowie 1794 r., a do 16 miliardów franków ku końcowi 1795 r., sprowadziła ciężkie zawikłania ekonomiczne: ale całą skoalizowaną Europę odparła i zwyciężyła. Katarzyna II wydała asygnat na 200 mil. rubli, t. j. około 1,2 miliarda złp.: ale Turcyę dwukrotnie pobila i Polskę podzieliła. Jeśliby sejm czteroletni rozumiał te zjawiska i fakta, czyliby się ośmielił się przypuszczać, że przez proste podatkovanie i odręczne krótko-terminowe pożyczki dostarczy skarbowi zasobów dostatecznych do stawienia czoła potężnym finansom państw ościennych? Przechwalali się niejednokrotnie politycy polscy, że Skarb Rzpltej nie jest obciążony długami: tem większą jest ich wina, że tej dogodności nie wyzyskali na ratunek kraju w ostatniej potrzebie.

ROZDZIAŁ XI.

Stan Skarbu Rzpltej w okresie IV.

79. Okres czwarty w dziejach skarbowych powinien datować się nie od zawiązania konfederacji w Targowicy (d. 14 maja), nie od limity ostatniej sejmicy czteroletniej (31 maja), nawet nie od akcesu Stanisława Augusta (23 lipca), lecz od d. 18 sierpnia, kiedy się rozwiązała Komisya Skarbowa Obojga Narodów, wysławszy ostatni swój rozkaz do superintendenta prowincyi Krakowskiej, że, „kasę tylko pod groźbą niezwłocznego posłuszeństwa, jako nie mogący się oprzeć, wydać może“. W pięć dni później dwaj komisarze, pozostający z dawnego kompletu, i podskarbi w. k. Kossowski, wykonawszy przysięgę na posłuszeństwo konfederacji, zagaili szereg posiedzeń Komisyi Skarbowej Koronnej; we wrześniu ustanowioną została, acz nieskompletowana, oddzielna Komisya Skarbowa Litewska: okres walki zakończył się, Szczęsny Potocki, Nawery Branicki, Seweryn Rzewuski zdobyli sobie rząd skarbu i wszystkich zasobów kraju.

Wszakże zaznaczone wyżej momenta z okresu walki nie są bez znaczenia i wpływu na obrót funduszków publicznych. Uchwalony na sejmie d. 26 maja pobór generalny wpływał w czerwcu, ale do tych kas tylko, które nie znaj-

dowały się w promieniu działań postępującej szybko armii rosyjskiej. Ile uczynił? Wymiarkować nie umiemy; wiemy tylko, że sam Skarb Koronny zwrócił później szlachcie, nie licząc poboru od mieszczan, chłopów i żydów ofiary 10-go i 20-go grosza *).

Nr. 213.

1,230,035 złp.

a nie wszystko było zwrócone.

Znajdowały się w kasie Generalnej w Warszawie ofiary dobrowolne w klejnotach i gotowiznie. Tych ostatnich narachowaliśmy według Protokołu **):

Nr. 214.

199.725 złp.

Z drugiej strony Konfederacya Targowicka nie omieszkała paraliżować usiłowań rządu i społeczeństwa, wydając pod d. 31 maja uniwersal do oficyalistów komor skarbowych z groźnym zaleceniem, aby nie słuchali rozkazów Komisji Skarbowej Ob. Nar.; urządzając uniwersalem z d. 21 czerwca administracyę skarbową na swoją korzyść w ten sposób, iż konfederacye miejscowe miały według własnej uwagi podatki „doceźnie wybierać i zmniejszać“; nareszcie zakazując po-

*) Rach. Sejm. księga 114 Expens Nr. II: „Na powrócenie poboru ofiary 10-go i 20-go grosza w czerwcu 1792 roku złożonego“. Rachunków Skarbu Litewskiego z tego okresu nie znamy, a więc i cyfra zwróconych podatków nie jest nam wiadoma.

**) Pr. Ek. A 30, str. 1816, 1863, 1872, 1967, 1973, 1978, 1979, 1984, 2013, 2014. Według Rach. Sejm. (ks. 112, dochody Nr. II i III) wypada tylko 136.416, ale za to w księdze 114 znalazło się jeszcze 16.593 złp. Różnica mogła wynikać ze zwrotu niektórych ofiar i z przetopienia

życzki pod groźbą utraty kapitałów *). Oręż rosyjski poparł te groźby i zdobył dla konfederatów wszechwładztwo w zwyciężonym kraju.

W dalszym rozwoju wypadków wyróżnimy trzy epoki: 1) rządy Najjaśniejszej Konfederacji Targowickiej; 2) urzędzenia sejmu czyli zjazdu Grodzieńskiego; 3) rozkazy Kościuszki i Rady Najwyższej Narodowej w r. 1794.

1) Nazywając sejm czteroletni „rewolucyjnym“ i niwecząc dzieła jego. Najj. Konfederacja decyzją swoją z d. 24 sierpnia 1792 r. zniosła podatki podwójne i nakazała płacić te tylko, które były pobierane przed d. 3 maja 1791 r. Nie było to jednak zupełnem obaleniem systemu finansowego, stworzonego przez sejm nienawistny; nie było powrotem do stanu z czasów przedsejmowych. Utrzymanie ofiary 10-go grosza usprawiedliwiała N. Konfederacja takim argumentem, że ofiarę uważa jako dar dobrowolny; ale utrzymania innych podatków podwyższonych nie usprawiedliwiała wcale. Snadź dawały się słyszeć jakieś narzekania ze strony zwolenników „złotej wolności“, bo w listopadzie Najjs. Konfederacja zdobyła się na dar wcale hojny: oto, nakazała bonifikację czyli zwrot podatków „narzuconych po dniu 3 maja 1791 r.“, a już dawno opłaconych do skarbu i wyexpensowanych przez kasy skarbowe **). Oczywiście „bonifikacja“ miała się doko-

sreber w mennicy. Zresztą suma ofiar nie jest kompletną, wpłynęły bowiem tylko z Siu Komisij Cywilno-Wojskowych; inne nie zdążyły przesłać, jak to wiemy dowodnie o czerskiej.

*) Zbiur wszystkich druków Konfederacji Targowickiej y Wileńskiej tom I, str. 177, 265. Summaryusz Generalny (urzędowy litewski) z księgi pod Nrem I, Nr. 21.

** Zbiur wszystkich druków Konfederacji Targowickiej y Wileńskiej I, str. 306. Pr. Ek. A 31, str. 43. Summaryusz Generalny (urzędowy) czynności Konf. Targ. z wypisaniem treści tak sancitów jakoteż rezolucyi... w myśli tak) prawa Sejmu terazniejszego 1793 Ru na dniu 26 7bra zapadłego sporządzony i drukiem Województwom, Ziemiom i Powiatom W. X. Lit. ogłaszający się. Z księgi pod Nrem I, Nro. 116.

nywać przez potrącanie kontrybuentom uiszczonej kwoty przy opłacie przyszłych rat podatkowych. Tym sposobem zwrócił skarb koronny 1,230.000 złp., jakieśmy zapisali wyżej (Nr. 213). Podobna operacja odbywała się też w skarbie litewskim. Wszakże lojalna konsekwentność obrońców złotej wolności okazała się nieco za kosztowną, bo wypróżniała skrzynie skarbowe: na ratę marcową wojsko nie otrzymało asygnacji, d. 6 kwietnia Komisya Skarbowa Koronna wyznaje, „że w kasie nie ma gotowizny“, a w maju trzeba było płacić Grandowi i Smethowi prowizję od pożyczki holenderskiej. Czyniono rozpaczliwe wysilenia; tak np. posłano list naglący do superintendenta prowincyi ruskiej, aby jak najprędzej przesłał do Warszawy 200.000 złp.; ściągnięto z kuźnic wszystkie artykuły zdadne do sprzedaży (znalazło się takowych na 31.365 złp.); zawieszono w dobrach biskupstwa krakowskiego wszelkie reparacye i roboty; kazano, aby wszystkie zaległości na poddanych i karczmarzach exekwowane były „pod odpowiedzialnością osobistą“. Wysłano też do mennicy wszystkie srebra z ofiar pochodzące. Były to właśnie owe ofiary, które przed kilkoma miesiącami płynęły na walkę z tą samą konfederacją Targowicką. W grudniu 1792 Komisya postanowiła wszystkie fanty sprzedać z licytacji, zatrzymawszy tylko brylanty, przez króla ofiarowane; srebra zaś w przystępie dobrego humoru miano wtedy obrócić „na bicie medali dla cnoty obywatelskiej“! Chociaż na licytacyach konkurenci nie stanęli, medal dla uczczenia konfederacyi został jednak wybity. Niektórzy ofiarodawcy wyjednali sobie zwrot darów jak np. Husarzewskiemu oddano skrypt jego na 13.000 złp.; zwrócono też brylanty królowi na rozkaz Sieversa. W końcu Najjaś. Kontederacya raczyła cofnąć swoją hojną darowiznę: uniwersalem z d. 25 maja odłożono bonifikacyę poboru do dalszego czasu i nakazano płacić już w racie czerwcowej wszystkie podatki przed 3-m maja uchwalone *).

*) Pr. Ek. A 31, str. 690; A 32, str. 314, 531, 533, 534; A 33, str. 22, 581, 542; A 31, str. 911 — 914; A 32, str. 973, 703. Bonifikacya

Nie wiele to zresztą pomogło. Od pierwszego marca rozwarła się już przepaść, która pochłonęła sześć najzamożniejszych firm bankierskich: od 12-go marca zaczyna się już likwidacya: wojska rosyjskie i pruskie zaciągały nowy kordon: w kasie prowincyi Ukraińskiej zabrano 1.150.670, w Wielkopolskiej 1.002.727 złp.: nie wiemy, ile zabrano z kas liwowskich; czytamy nieskończony rejestr skarg na uciążliwe furaze i na gwałty wojsk rosyjskich: nędza rozpościerała się widomie po całym kraju. Pomimo to Konfederacya miała zawsze jakieś pilne, wyjątkowe wydatki. Tak, w czerwcu przywrócony przez jej sancitum do czci Poniński wystąpił do Komisyi Skarbowej Kor. z żądaniem wypłaty: 1) pensyi podskarbińskiej za czas, kiedy sądzoną była jego sprawa; 2) pensyi przeora maltańskiego na rzecz nieodstępnego swego druga, gracza hr. Tomatysa; 3) żądał też zwrotu administracyi mostu warszawskiego. Komisya dała mu na razie grzeczną odprawę, lecz poparcie było widocznie silne, gdy w lipcu wydać musiała asygnacyę na 15.000 do percepty czopowego warszawskiego na sierpień, a w listopadzie gotowizną wypłaciła 10.000; potem Tomatys otrzymał 20.000 z pensyi przeorskiej, a więc razem kosztował Poniński 45 000 złp. Ankwicz za swoje poselstwo do Danii domagał się wypłaty 4.083 dukatów w takiej chwili, kiedy ani wojsko, ani król nie byli zaspokojeni, a domagał się skutecznie, bo w parę tygodni wypłacono mu 1.000 dukatów, a potem i resztę (razem 73.493 złp). Konsyliarze Konfederacyi pobierali bez zawodu swoje place, a nawet ów magnat tak dumny, bogaty i hojny. Szczęsny Potocki, nie tylko sięgał po place generała artyleryi, ale jeszcze kazał sobie wyliczać pensyę generał-leutenaanta. Podobnie Seweryn Rzewuski kazał sobie wypłacić 50.000

wynosiła połowę ofiary podymnego, kwarty i pogłównego żydowskiego, jak świadczy Relacya Deputacyi do examinowania Skarbu Ob. N. przez Stany... 1793 r. wyznaczoney co do Skarbu Koronnego uczyniona na karcie E.

gaży hetmana polnego, zaległej (raczej zatrzymanej, niewysiedzianej) w r. 1790 za trzy kwartaly i za 2 kwartaly r. 1792. Wiktorowi Sadkowskiemu tytułem zwrotu wydatków w czasie aresztu wypłacono 18.000. W końcu kwietnia Komisya otrzymała rozkaz oddania Kossakowskiemu ogromnych dóbr biskupstwa krakowskiego wraz ze wszystkimi kuźniami i fabrykami, ponieważ N. Konfederacya „kościolowi je przywracając... procenta z nich w nagrodę zasług tegoż JW. biskupa (inflanckiego) na dochód i użytek jego przeznaczyła“. Komisya Skarbowa, „znając posłuszeństwo“, natychmiast dozwoliła objąć te dobra Kontrymowi, jako specjalnemu plenipotentowi Kossakowskiego i do podania onych oficyalistów swoich wyznaczyła *)

Rachunki Generalne Sejmowe nie mogą nam dokładnie określić gospodarki Targowickiej, ponieważ układane były w okresach półrocznych, poczynając od d. 1 września t. j. od zwykłej daty roku finansowego, a rządy konfederacyi trwały znacznie dłużej. Zubożenie skarbu odbija się wszakże wyraźnie na księdze 115 koronnej, obejmującej okres od d. 1 września 1792 do d. 1 marca 1793 roku. Zachodzi nawet zmiana w układzie samych rachunków: znikają dawne sześć działów, pozostają tylko cztery, a właściwie trzy (bo Nr. III jest tylko „rekapitulacyą percepty i expensy“, czyli bilansem): pod Nrem I mieści się dawny remanent, pod Nrem II złączone są wszystkie dochody i wydatki z dawnych N-rów

*) Pr. Ek. A 32, str. 297, 351, 793, 941, 1481. Rachunki Głone Sejmowe księgi 117 i 118. Pr. Ek. A 22, str. 658, 700, 871, 287, 652, 653, 667. Co do furazów rosyjskich i uciążliwości patrz np. w Sumaryuszu Głonym. Protokół Nr. 2do uniwersal konfederacyi litewskiej pod Nrem 2 sumaryusz materyi Nr. 9, 10. Prot. Nro. 5, Nr. 6, 10. Protokół Nr. 4 Nr. 107 i r. p. Dwie pozycye (Rzewuskiego i Sadkowskiego pochodzą z „Wyszczególnienia sum wziętych pod różnemi tytułami ze Skarbu Narodowego za sancjami spisku Targowickiego i Zjazdu Grodzieńskiego, z ksiąg Komisyi w kasie będących wypisanych dnia 15 sierpnia 1794 roku“. (rękopis). Ogół tych sum wynosi 1,185.750 złp., oprócz 7-miu asygnacyj, wydanych na przyszłość Mesynerowi na 1,390.191 złp.

II, III i IV; nareszcie pod Nrem IV znajdujemy rekapitulację remanentów. Nie widzimy potrzeby ani pożytku z powtarzania szczegółowych pozycyj—są one już znane z tablic dawniej podanych: dość powiedzieć, że się zmniejsza liczba i waga tych pozycyj. Podajemy więc sumy ogólne.

Tab. 215.

Z Rachunków Generalnych Skarbu Koronnego

od 1 września 1792 do 1 marca 1793 r.

	Nr. II.	Złp.	Gr.	Den.
Summa percepty półrocznej		15,496.938	2	4 $\frac{1}{2}$
„ expensy „		17,940.675	5	6

Nr. III.

(Rekapitulacja percepty i expensy .

Zostający remanent na d. 1 7bris 1792 w gotowiznie dla niewyrównywającej percepty półrocznej tu do Rekapitulacji przenosi się w sumie		5,217.756	17	9 $\frac{3}{4}$
Percepty Głej półrocznej od dnia 1 9 1792 do 1,3 1793 jest		15,496.938	2	4 $\frac{1}{2}$
Summa		20,714.694	19	14 $\frac{1}{4}$
Expensy półrocznej		17,940.675	5	6
Zostaje z percepty post expensas		2,774.019	14	8 $\frac{1}{4}$

Jako to:

W gotowiznie w skarbie zostawać powinno złp.

2,290.866 gr. 1 den. 14 $\frac{3}{4}$, leez gdy z tych wziął Ur. Żórawski b. Superintendent ukraiński złp. 111.950 gr. 15 den. 15, przeto zostaje tylko

	2,178.915	15	17 $\frac{3}{4}$
Na Retentach etc.	359.959	27	7 $\frac{1}{4}$
	595.103	28	8 $\frac{1}{8}$
Summa w gotowiznie i na retentach	3,133.979	11	15 $\frac{3}{8}$

Nadto z remanentu znajduje się dana do fabryk tabaczknych suma	1,000.000
Podług prawa obywatelom krajowym na procent dana	213.000

Tak więc, pomimo ograniczenia spłaty długów (opłacono tylko prowizję do Holandyi 79.995 złp.), pomimo uszczuplenia wydatków na poselstwa zagraniczne aż do 40.000 złp. i pominięcia niektórych innych wydatków, dla zapelnienia deficytu trzeba było użyć przeszło połowę remanentu, który dawniej miał inne przeznaczenie.

Rachunków skarbu litewskiego nie znamy, ale pewni jesteśmy, że nie doczytalibyśmy się w nich lepszego stanu funduszków. Pewność tę opieramy na wskazówkach protokołu Konfederacyi Litewskiej. Tak, jeszcze we wrześniu z powodu „nieznajdowania się kompletu Komisji Sk. Litt.“ zalecono Tyszkiewiczowi, jako prezydującemu, ażeby sam jeden podpisał kwit na sumę wojsku litewskiemu od skarbu koronnego należną: później na zapytanie tegoż Tyszkiewicza podskarb. w. litt., zwrócono wszystkich oficyalistów do winnego jej posłuszeństwa, ale zakazano jej wszelkich asygnacyi prócz zapłacenia expensów Fundi i królowi, „gdy z przyczyn zamieszania krajowego ani liczba wojska, ani wielość percepty skarbowej nie są wiadome“. Snadź nie dobrze wróźono o tej percepcie, gdy „na wydatki Konfederacyi Generalnej“ nałożono podatek nowy po gr. 15 z każdego dymu *). A dla „cnotliwych“ obywateli Konfederacya Litewska nie była niemniej uprzejmą od Koronnej. Tak np. kamienicę, należącą do urzędu skarbstwa w Wilnie, zabraną przez Suchodolskiego, kasztelana smoleńskiego, zostawiła w jego posiadaniu do rozpoznania w sądach Asesoryi Litt. „z powodułożonych na restaura-

*) Sumaryusz Głny etc. Protokół Nr. 4 p. t.: Protokół Czynnościów Konfederacyi Głny W. X. Lit. zaczęty roku 1792 m-ca września 9 dnia w Brześciu Lit. Nr. 2, 12, 29. Królowi kazano wypłacić w październiku ze skarbu Litewskiego 666,666 złp. (księga Nr. 1, determinacya Nr. 209).

cyę wydatków“; w r. zaś 1793, stosując się do noty Sieversa, przywróciła zniesioną przez sejm czteroletni zmianę starostwa Połagowskiego za Lachowicze i nadała możność biskupowi Massalskiemu w każdym czasie, nawet z użyciem siły zbrojnej, objąć w posiadanie dziedziczne: Połagę z wsią Tarwidy, Mejszagolę, Plungiany i Szyrwinty. Potem zaraz kazala wydać w dożywotnią dzierżawę z opłatą połowy dochodów, wykazanych przez ostatnią lustracyę, same Lachowicze, świeżo przemienione w królewszczyznę, hetmanowi Szymonowi Kossakowskiemu. Temuż Kossakowskiemu zapewniona suma 500.000 złp. na starostwie braclawskim (z warunkiem, że przed wyliczeniem tej sumy nikt do posesyi starostwa przyjść nie może) niby wydatkowana z własnej kasy przez hetmana, wszakże bez wymienienia: na co? Niepodobna przypuścić, żeby na wojsko, gdyż znajdują się w Protokóle asygnacya na 2.281.469 złp., oraz dwa kwity: na 900.000 i na 1.393.359 złp. żołdu w ciągu kilku miesięcy r. 1793, wypłacone ze skarbu. Otrzymał nadto Kossakowski gażę general-leutenantską za lat 3¹/₂ w kwocie 42.000 i hetmańską za kwartał jeden 10.000, razem 52.000 złp. I Ankwiczowi dano 15.451 złp., i Józefowi Zabielle „w nagrodę zaslug“ dwa starostwa (wilkiskie i telszewskie), i panowie konsyliarze generalności nie zapomnieli o sobie. Tak np. jakiś konsyliarz Szpink „w nagrodę pracowitych zaslug“ wziął dzierżawę grabowską, Romanowicz dzierżawę Matucie, Manuzzi kazal sobie zmniejszyć podatek ze starostwa opeskiego, gdyż lustracya z r. 1789 była niby uciemniająca; miano mu nawet potrącać przebór z lat poprzednich; nareszcie sekretarz Ferd. Kontrym otrzymał starostwo inturskie. Ogół wypłaconych za sancitami Konfederacyi i Sejmu Grodzieńskiego sum obliczano na 1,5 milionów *). Przy takiej gospodarce dochody skarbowe nie mogą być w stanie kwitującym.

*) Tamże Nr. 176; Protokół Nr. 5 od roku 1793 m-ca stycznia 23 dnia Nra: 21, 53, 120, 121, 301, 176, 251, 348, 318, 344. Gaz. Rządowa Nr. 4, str. 15.

80. Po dokonaniu drugiego rozbioru, sejm Grodzieński prawem swoim z d. 27 sierpnia 1793 zlecił ministrom Pacis Ob. Narodów ułożyć budżet czyli projekt dochodów oraz wydatków, zastosowany do nowych uszczuplonych granic. Do tej czynności zasiedli nowi ministrowie, mianowani przez Sieversa: Ogiński Michał, dawniej poseł w Hollandyi, obecnie podskarbi w. W. X. Litt., Żaluski Teofil podskarbi nadw. kor., Fr. Moszyński marszałek w. k., Tyszkiewicz Ludwik już nie jako podskarbi, ale jako marszałek w. W. X. Lit., Plater Kazimierz kanclerz lit., czasem Sulkowski Antoni kanclerz kor., a z dawnych Dziekoński, podsk. nadwor. litt. Posiedzenia odbywały się w pomieszkaniu Moszyńskiego, który był najczynniejszym członkiem owej deputacyi. Za wskazówką sejmu przyjęto zasadę zmniejszania wszystkich plac cywilnych, poczynając od króla, o czwartą część. Przy układaniu tabeli przewidywanych dochodów Deputacya uznała za konieczne przez wzgląd na wycieńczenie obywateli miasta Warszawy znieść placony przez nich od r. 1789 „uciążliwy“ podatek ofiary (400.000 złp.) i wrócić do podymnego z półpodymnem takiego, jakie było placone przed r. 1788 t. j. 160.000 złp. Przewidywała też znaczne zmniejszenie na podatkach niestałych (pośrednich) z powodu „odjęcia tyłu źródeł, zeszyłym sejmem otworzonych“. Dla powetowania tych ubytków nie znalazła Deputacya innego sposobu, jak żądać od króla, aby się zrzekł swojej trzeciej części ceł w Koronie i Litwie. Stanisław August, jak zwykle, przystał na to żądanie bez oporu; ofiarę jego obliczono na 250.000 z cla kupieckiego koronnego i na 208.000 ze wszystkich ceł litewskich. Przy układaniu zaś tabeli wydatków wypadło „ulożyć proporcję“ czyli oznaczyć stosunek, w jakim skarb litewski miał się przykładać do expens spólnych z Koroną. Ponieważ rozbiór kraju uszczuplił w znacznie większej mierze prowincye koronne, niż Litwę, przeto zamiast stosunku dawnego (1 : $\frac{1}{2}$) oznaczono nowy jak 10 do 6. Tym sposobem Deputacya doszła do następujących sum budżetowych.

Tab. 216.

D o c h o d y.

Summa niezawodnego przychodu Skarbu Koronnego.	10,000,0000
„ „ „ „ „ W. X. Lit.	6,000,0000

W y d a t k i (podług Rekapitulacji .

Król Imci	3,000,0000	
Fundusz umarzający długi Rzpłtej.	2,000,0000	
Lista (służba) cywilna.	3,369,944	15
Summa	8,369,944	15
Na wojsko.	7,530,055	15
Summa ogólna expensy	16,000,0000	

Szczegółowych pozycyij nie powtarzamy, ponieważ ten budżet trwał zbyt krótko, a nawet nie był w zupełności wykonany z powodu powstania Kościuszkowskiego *).

Sejm, uchwałą z d. 21 października, wszystkie wnioski deputacyi zatwierdził, a chociaż przy tej sposobności sejmowi czteroletniemu należał i niby do tabeli 1776 wracał, przecież jego system podatkowy z mało znacznymi zmianami utrzymał **).

Rachunki generalne Skarbu Koronnego obejmujące: 1) półrocze od 1 marca do 1 września 1793 r. i 2) półrocze następne do 1 marca z dołączeniem okresu półtoramiesięcznego do d. 17-go kwietnia 1794 r. noszą widoczne oznaki zamętu, w jakim się rozbiegający kraj znajdował. W pierwszym z tych rachunków podług księgi 116 Remanent przedstawia się w następnej postaci:

*) Tabele szczegółowe oraz cały przebieg narad na 14 sesyach, od dnia 30 sierpnia do dnia 12 października 1793 roku obejmuje drukowany „Protokół Czynności Deputacyi do ułożenia Tabelli wydatków Listy Cywilney wyznaczoney“.

**): Prawo p. t. Podatki Obojga Narodów i Urządzenie Wydatków O. X. (na oddzielnych półarkuszkówkach drukowane) z podpisem: J. Xzę Massalski B. W. W motywach czytamy: „Gdy sejm zeszył Rewolucyjny

Tab. 217.

Rekapitulacja Generalna Remanentów.

	W sumach użytych i na procent danych	W gotowiznie	Na retentach
Nr. I. Z remanentu na d. 1 Marca zostaje: dana suma do fabryk tabaczknych	1,000,000		
Z tegoż prawa obywatelom krajowym na procent dana	210,000		
Nr. II. Z percepcyj łącząc sumę remanentu po 1 Marca 1793 w gotowiznie (została) od d. Marca 1793 do d. 1 7-brysi b roku zostaje		2,087,102	1 11 ⁴ s 1 1,730,815 8 1 ¹ / ₂
Summa kemitu w gotow. i na retentach		4,348,127	14 17 ¹ / ₂
Summa Summarum Remanentów		6,244,773	5 1 ¹ / ₂

Są to jednak liczby kancelaryjne, nie rzeczywiste, znajdujemy bowiem dopiski, że gotowizny teyle zostawać powinny, ale dokładnie wiedzieć nie można. Ite jej będzie w pozostałym kraju, a ile w zabranyim: że 2,911,679 złp. użyto na expens dla niewystarczającej gotowizny i t. p. Odpisanie półmilionowej sumy z funduszu tabacznego i wypożyczonego do rubryki retent wskazuje, że pewne

fabryki tabaczne i dobra obciążone długiem skarbowym znalazły się za kordonem; podobne znaczenie mają retenty Nru II. Jakoż, gdy się ukończyło wytykanie nowych granic, pokazało się, że pokazy 6-milionowy remanent zmalał do 367 624 złp., które znalazły się w rachunku następnym.

Ten następny i zarazem ostatni rachunek, ułożony przez Komisję Skarbową Koronną (księgi 117 albo 118), zawiera obrót funduszków publicznych w następnym bilansie:

Tab. 218.

Rekapitulacja Percepty i Expensy.

Percepty półrocznej a 1 mar. ad 1 7bris 1793				
wraz z dołączeniem ad 17 Aprilis 1794.	7,532.621	7	$\frac{5}{8}$	
Pozostało się z remanentu sejmowego	367.624	1	$15\frac{1}{4}$	
Suma	7,900.245	8	$15\frac{7}{8}$	
Expensy raty 7browej wraz z przyłączoną ad 17				
April. 1794 oprócz sumy z Remanentu				
wypłaconej złp. 272.992 gr. 15 den. 8	7,121.847	20	$13\frac{1}{4}$	
Restat	778.397	18	$2\frac{5}{8}$	

Taki to małuczki remanent i to nie w samej kasie Generalnej, ale też we wszystkich prowincjonalnych znajdował się w dniu wybuchu powstania Kościuszkowskiego. W Warszawie Protokół Komisji Skarbowej świadczą o nieustannych i ciężkich kłopotach: w lipcu niema funduszu na opłatę wojska, ani na pensye dla komisarzy policyi; we wrześniu, na 3,562.613 złp. należnego żołdu jest w gotowiznie tylko

Warszawski pod wielorakimi tytułami różne nowe podatki postanowił, które często dla nieużyteczności swoich przeznaczeń, jako to: z rzezi, z stępla podwyższonego prócz orderów, podatku 400.000 złt. na Warszawę nałożonego... częścią nakoniec dla illegalności czynów całego sejmu uchylić uznaliśmy za rzecz przyzwoitą". Jednakże utrzymane są: ofiara i kwarty 2, $2\frac{1}{2}$, $3\frac{1}{2}$ i 4, to jest, właśnie główne.

1¹/₂ miliona; w styczniu 1794 Komisya chce pożyczyć z Komisji Bankowej pieniądze „na zaspokojenie wojska nieodbić potrzebne“ z zapewnieniem, że „terminu nie uchybi“, a d. 7 kwietnia już nie przyszła do skutku licytacja na arenę królewskiej „bo konkurentów nie było *)“. O skarbie litewskim z tej epoki nic nie wiemy.

Warto jednak rzucić okiem na tab. 170, żeby się przekonać, że nawet po klęskach drugiego rozbioru i po nowem uszczupleniu granic dochód Skarbu Koronnego przewyższał jeszcze cyfrę dochodów z okresu drugiego. Widzimy w tym fakcie dowód nowy doniosłości reform finansowych sejmu czteroletniego, gdyż utworzony przezeń system, acz z pewnymi zmianami, utrzymywał się dotychczas.

Winniśmy jeszcze dokończyć przerwane w § 77 dzieje pożyczek zagranicznych holenderskich.

Po wykonaniu przysięg na posłuszeństwo Konfederacyi Targowickiej, nazajutrz Komisya Skarbowa Koronna pomiędzy innymi żądaniami zapytywała: czy ma opłacać prowizję od 10 mil. holenderskiego długu i czy ma rozważać świeżo nadeszłe „nowe odezwy od bankierów?“ Komisya na pierwsze zapytanie otrzymała zapewne odpowiedź twierdzącą, jak się okazuje z działań późniejszych. Co do drugiego Najjsn. Konfederacya na razie nie chciała zaciągać długu, chociaż d. 29 sierpnia nadszedł powtórny list „bankiera z Amsterdamu“, owszem kazała nawet zerwać zawartą poprzednio z de Haänem umowę, zażądać od niego zwrotu skryptów, a gdyby wbrew temu żądaniu miał dalej zbierać kapitały, ogłosić

*) Pr. Ek. A 32, str. 883, 871, 1117; A 33, str. 6, 459. O stanie kasy generalnej posiadamy ostatnią wiadomość z pomyślniejszej przedpowstańczej chwili, mianowicie: na dzień 24 lutego zostało gotowizny w kasie generalnej 129.591 złp., a razem z prowincjami 810.259 złp.; do tego doliczono w sperandzie 240.000 i w delatach 240.671, razem cały remanent wynosił 1,290.931 złp., które podskarbi Kossowski kazał dokończyć do 1,400.000 (Plika Nr. 48 p. t. Noty od różnych Magistratur 1793 i 1794 po Seymie Grodzieńskim w Arch. Gł.).

najsolenniejszą protestację. Rozkazy te Komisya wykonała, przelawszy list do Middletona, sekretarza poselstwa polskiego w Hadze, i udzielając odmowną rezolucję na memoriał X. Ossowskiego. Ale Haän skryptów zwrócić nie chciał i do sejmu zaapelował; urząd zaś amsterdamski zaświadczył, że już jest zaciągniętej pożyczki 797.000 zł. holend., które są oddane do dyspozycji domom Prota Potockiego i Teppera. Komisya wszakże uznawała kontrakt za zerwany, ponieważ wypłata tych sum powstrzymaną była przez X. Ossowskiego w d. 30 lipca. Cofnięto więc plenipotencję i ponowiono polecenie Middletonowi, aby protestację w Amsterdamie ogłosił. To poskutkowało: w styczniu Haän zapewnił, że bez woli Komisji pożyczki zaciągać nie będzie. Wkrótce wszakże sprawa wikłać się zaczęła. Konfederacya zdecydowała się przyjąć owe 797.000 zł., ale Tepper i Pctocki odmówili wypłaty w d. 9 lutego 1793 r. pod pozorem, że „bez X. Ossowskiego nic czynić w tym interesie nie mogą“. Dziwnem wydawać się może, iż X. Ossowski nie czynił nic, gdy właśnie należało mu być czynnym; dziwną też wydaje się nota Komisji do Konfederacyi, we 27 dni później pisana w celu odwiedzenia, aby tej sumy nie brać i obrachunku nie robić, dopóki Haän straconych z jego winy korzyści skarbowi nie wynagrodzi, tem bardziej, że przysyłał pieniądze bez dyspozycji Komisji. Z tej noty wyczerają bodaj manewry bankierów, ostatnie ich wysilenia, żeby się od grożącego im bankructwa ratować. Ale w kilka dni później rozwarła się przed nimi przepaść. Katastrofa była znaną Komisji już d. 1 marca *). Sprawa de Haäna skomplikowała się jeszcze bardziej. Znalazł się teraz (d. 12 marca) X. Ossowski ze skryptami Teppera i Potockiego, ale Komisya ich nie przyjęła, bo już

*) Nawet 25 lutego kredytorowie już zażądali w Sądach Konfederacyi zabezpieczenia funduszu Teppera; ten wszakże oświadczył, że wierzycielów swoich uspokoić chce i zażądał terminu na ułożenie bilansu swego; dano mu 4 tygodnie (List Deszerta z dnia 26,2 1793 w Korespondencyi Kicińskiego, tom II).

wartości pieniężnej nie miały. Sumy Haäna utonęły wraz ze wszystkimi innymi kapitałami w procesie likwidacji, przeszły do rąk nowo ustanowionej Komisji Bankowej. Znów tedy zaczęła się korespondencya z Middletonem, przesyłanie do akt expozycyi interesu, odwoływanie się do pośrednictwa Hoguer'a Grand i Smeth'a w celu odzyskania skryptów i t. p. Haän do żadnej propozycyi przychylić się nie chciał, a prawnicy amsterdamscy, do narady wezwani, orzekli, iż za wyprzedane obligacye Haän'owskie Skarb Koronny odpowiadać winien, o swoją zaś należność proces Haänowi wytoczyć może. Jednocześnie brak gotowizny w skarbie spowodował zwłokę w wypłaceniu prowizyi Hoguer'owi Grand i Smeth'owi; na usprawiedliwienie wszakże Komisji zaznaczyć wypada, że na kilka tygodni przed terminem (t. j. przed 1-szym maja) przesłała notę do Konfederacyi o potrzebie asygnowania około 10.000 czer. zł., a nie otrzymawszy odpowiedzi, ponowila przedstawienie swoje w dziesięć dni później. Tymczasem tłómaczyła się przed Holendrami, że w Warszawie żaden bankier nie chce remittować pieniędzy do Hollandyi (d. 17 kwietnia: potem, że dochody zajęte zostały przez wojska obce, że rachunków zebrać niepodobna (11 maja). Wszakże d. 17 maja wynalazła już fundusze i całkowitą sumę 10.300 czer. zł. złożyła w kasie pod kluczem Meysnera, który miał przesłać ją do Hollandyi nie pierwiej jednak, aż złoży kwit Smetha i Grand. Za swą usługę Meysner kazal sobie zapłacić aż 3⁰⁰/_o. Rata następna, lipcowa była też zawczasu, bo d. 8 czerwca, przygotowana i Meysnerowi oddana. Kiedy więc Grand i Smeth skarżyli się na uchybianie terminów, Komisya mogła zasadnie ich zarzut odeprzeć argumentem, że kwity nie były we właściwym czasie przysłane. Kredyt Rzpltej za granicą został uratowany o tyle przynajmniej, że bankierowie uwierzyli w rzetelność Komisji Skarbowej*).

* Pr. Ek. A 31, str. 7—13, 27, 129, 149, 218, 658, 660; A 32, str. 99, 215, 236, 283, 282, 348, 480, 483, 488, 531, 621, 623, 682, 712,

Interes Haäna wznowił się na sejmie, przyjechali bowiem do Grodna z pełnomocnictwem jego dwaj pomniejsi bankierowie: Hasselgreen i Gulcher. Żądali oni, aby suma, Tepperowi i Potockiemu doręczona, była teraz wypłaconą przez Skarb Koronny Haänowi. Układy poszły gładziej, gdy poseł rosyjski Sievers obiecał gwarancję swego dworu. Sejm grodzieński uchwalił dwie nowe pożyczki: 10 mil. dla Rzpltej i 7.500.000 złp. na spłacenie długów królewskich. Hasselgreen i Gulcher nie byli dalecy od ofiarowania usług swoich do zrealizowania tych pożyczek i nawet przyjechali do Warszawy. Dnia 3 grudnia 1793 r. Komisya odbyła z nimi pierwszą konferencję; nazajutrz o 11-ej naradzała się z bankierami krajowymi: Blankiem, Satlerem, Pocim i Berneaux; 6 grudnia wydała uniwersał, wzywający obywateli krajowych do pożyczania sum Skarbowi, napisała list do Hoguera Grand i Smeth'a: ale korzystnych widoków nigdzie powziąć nie mogła. Warunki Hasselgreena i Gulchera były uciążliwe: 9°/_o prokury, przyjęcie w obrachunku papierów Haäna, potrącenie dawniej zaciągniętego w Hollandyi długu królewskiego w kwocie 2.300.000 złp. z opłatą 1°/_o. Nie poskutkowało „zdanie Komisyi na punkta przez bankierów holenderskich podane“. Potrzeby nagliły. Dnia 22 grudnia, wieczorną porą kancelarya Komisyi otrzymała rezolucję Króla i Rady Nieustającej, i zaraz w tymże dniu, czyli raczej tego wieczora, Komisya przystąpiła do ostatecznych układów z Holendrami, a d. 27 grudnia podpisane zostały punkta nowej pożyczki holenderskiej. Bankierowie utrzymali wszystkie swoje warunki, bo chociaż porachowali sobie za prokurę i kurtaż tylko 8°/_o, ale za to wzięli 1°/_o od papierów Haänowskich; same te papiery (obligacye) musiały być przyjęte pro persoluto w rachunku, również jak dawny dług królewski. Zwrot całkowitej poży-

791, 1453. Dotąd opowiada w krótkim wykładzie sprawę de Haäna Relacya Deputacyi Sejmu Grodzieńskiego do exam. Skarbu na kartach G1—G2.

czki miał się ukończyć w r. 1811. Część prowizji miała być nawet przez skarb rosyjski opłacaną *).

Atoli właśnie z tej strony wynikała nowa trudność: dnia 2 stycznia 1794 r. doniosła Komisya Radzie Nieustającej, że ambasador rosyjski wypłatę zawiesił; dla utrzymania kredytu przeto skarb koronny z upoważnienia Rady wypłacił brakującą sumę z własnej kasy za pośrednictwem Meysnera. Potem d. 11 marca generał Igelstrom wezwał do siebie podskarbiech i komisarzy na konferencyę, oglądał wszystkie dokumenta i dopytywał się, jaka jest pewność, że bankierowie dotrzymają umów? Zapewnienie Hasselgreena, że uskutecznił pożyczkę dworu szwedzkiego, snadź nie wystarczało generałowi, ponieważ Komisya napisała do Middletona, żeby się dowiedział o stanie zamożności Hasselgreena przez Hopego. Odpowiedzi na ten list już nie ma w protokóle **). W parę tygodni później Kościuszko powołał naród do powstania, pożyczka tedy holenderska do skutku nie przyszła, a bankierowie uregulowali swoje rachunki zapewne już z trzema dworami rozbiorczeni.

81. Rozpaczliwy był stan skarbu, okropny był stan ekonomiczny kraju w chwili, gdy się zaczynało powstanie Kościuszkowskie. Bankructwa sześciu firm pochłonęły w swoich passywach przeszło 150 milionów złp., a likwidacya zaledwo się rozpoczęła i nie prawie nie zwróciła jeszcze wierzycielom z masy aktywów: „publiczna składka furazów dla wojska moskiewskiego“, zarządzona przez Konfederacyę Targowicką i siedmkroć ponawiana, wyczerpała zapasy zbożowe; opłata za nie „po niskich cenach“ i z wielką mitręgą dawała się odebrać od generała Igelstroma ***); na wiosnę 1793 Nie-

* Pr. Ek. A 32, str. 862, 1500, 1533, 1526, 1580, 1582, 1591—7. Pamiętniki Sieverssa w Pamięt. XVIII, wydanie Żupańskiego, tom V, str. 403.

** Pr. Ek. A 33, str. 6, 26, 335.

***) Gdy Sievers chciał płacić, zawsze albo milczenie, albo kontrrokaz z Petersburga na drodze mu stawały. Igelstrom był w przeszkodach

men i Wisła były „zamknięte“ dla statków polskich, przepuszczano tylko nowych poddanych Imperatorowej; w jesieni lękano się głodu; spustoszenia, zrządane przez wojska rosyjskie, wywoływały całą gamę jęków i narzekań ze strony obywateli polskich, a były energicznie stwierdzone przez posła rosyjskiego Sieversa *); skarb koronny utracił znaczne sumy w prowincjach, zajętych drugim rozbiorem; Komisya Skarbowa musiała zdobywać się na wszelkie możliwe sposoby, żeby żołd wojsku zapłacić, a z trudnością mogła dostać małą sumkę, żeby Tyszkiewicza do Petersburga posłać; cały zapas gotowizny w kasach koronnych, jak widzieliśmy, wynosił zaledwo 778.397 złp. W Litwie zaś całą kasę Komisji Skarbowej Grodzieńskiej, kasę ekonomij królewskich i zapasy magazynów sukiennych zabrał generał Cycyjanów, gdy po wybuchu powstania cofał się z Grodna na Pińsk; nadto nałożył jeszcze kontrybucyę na mieszczan grodzieńskich, która mu uczyniła 108.600 złp. **).

niewyczerpany: to brakowało mu pieniędzy, to jeżeli miał pieniądze, nie miał rozkazu do płacenia. Dopiero w końcu października pisał Igelstrom, że już zapłacił milion rubli, a ma do zapłacenia tylko 300.000 rubli i to „jedynie dlatego, że wierzyciele rachunków swoich nie pokończyli“. (Pamiętnik Sieversa wydanie Żupańskiego V, 369, 376). Szlachta mińska w petycyi do cesarza Pawła I w punkcie 7mym dopraszała się, aby za dostawiony siedem razy furaz podczas Konfederacyi Targowickiej, prócz zbieganego bez kwitów, nastąpiła zapłata, chociażby tylko według kwitów (Де-Пуле: Станисл. Августъ въ Гроднѣ и Литва въ 1794 г. Спб. 1871, str. 225).

* Sievers pisze do Katarzyny: „...krzyki na ciężary, jakich wojska W. Imp. Mei z wielu względów są przyczyną, szczególnie z obawy głodu i dla niskich cen, jakie płacą, nadto nieunikniony brak karności w kraju, gdzie nie masz żadnej policyi“; żąda wycofania wojsk rosyjskich z Litwy i Korony (Pamiętniki wyd. Żupańskiego V, 357. O zatrzymywaniu statków 152, 163).

** „Journal Historique“ z listu pod datą 8 5 1794 roku na str. 60; kasa skarbu Rzpltej Litewskiej szacowaną była na 600.000 złp.; cyfra może być niepewna, ale fakt zaboru wszelkich pieniędzy publicznych przez generała nieprzyjacielskiego, lubo nie z urzędowych źródeł wzięty, musi być

Tak więc Kościuszkę i jego współpracowników oczekiwały wszędzie puste skrzynie skarbowe, a napelniać lub zasilać je można było tylko środkami nadzwyczajnymi i gorącą ofiarnością społeczeństwa.

W pierwszym dniu powstania, d. 24 marca 1794 w Krakowie zgromadzeni „obywatele mieszkańcy województwa krakowskiego“, spisując uchwałę względem urządzenia i opatrzenia siły zbrojnej, obmyślili też pobór na podstawie ostatniego prawa, wydanego przez sejm czteroletni na czas wojenny, ale ze znacznem powiększeniem skali, z zastosowaniem nowej zasady: progresyi w stosunku do intrat. Odnosne punkty tej uchwały brzmią jak następuje: „Gdy skarb publiczny zostaje dotąd w rękach zdrajców ojczyzny i zagranicznej przemocy, zatem na pierwsze potrzeby i nieuchronne wydatki siły zbrojnej uchwalamy na ten raz pobór na województwo nasze, pewni, że obywatelska gorliwość nasza od wszystkich województw naśladowaną będzie. Pobór ten w następującym rozkładzie mieć chcemy: 1) Dożywotni posesorowie starostw i wszelkich królewszczyzn 3 kwarty, expectanci $3\frac{1}{2}$, emfiteuci 4 kwarty zapłacą podług ostatniej lustracyi. 2) Dziedzice ziemscy, którzy przez prawa sejmu konstytucyjnego do ofiary 10-go grosza są obowiązani, ci, których intrata od 100 zł. do 2.000 dochodzi 10⁰/₁₀₀ zapłacą; ci którzy od 2.000 do 10.000 intraty mają od pierwszych 2-ch tysięcy 10⁰/₁₀₀ od reszty 20⁰/₁₀₀ zapłacą; ci, którzy mają 10.000 do 50.000 intraty, od pierwszych 2-ch tysięcy

wiarogodnym a nawet koniecznym; kwota pobranej kontrybucyi nosi też cechę wiarogodności. Wawrzecki w zeznaniach petersburskich mówi o zaplaceniu 120.000 złp. kontrybucyi i o zrabowaniu wszystkich domów około Grodna Чтенія въ Общ. Петерб. и Древн. Россіи. 1867, 1, str. 62 Сѣбѣ). Generał Paszkowski (Dzieje Tadeusza Kościuszki, Kraków 1872 str. 99) wie, że wszyscy wyżsi oficerowie oddziału xięcia Cyncyanowa nalegali, aby kazał Grodno w perzynę obrócić, a mieszkańców wyciąć. Cyncyanow oparł się energicznie i w szlachetnym gniewie zerwał z siebie szarfę, ale złupienia musiał dopuścić.

10⁰/₀ od 8-miu następnych tysięcy po 20⁰/₀, a od reszty 30⁰/₀ zapłacą; ci, którzy mają nad 50.000 intraty, w różnej progresyi jak poprzedzający płacić będą, wyjąwszy, iż od tego, co mają nad 50.000 intraty 40⁰/₀ zapłacą, a to podług podania swych intrat przed Komisję do ofiary 10-go grosza. 3) Duchowni w następującej proporcyi pobór ten płacić są obowiązani: ci, którzy od 100 do 1.000 zł. mają intraty, 10⁰/₀ zapłacą; ci, co od 1.000 mają aż do 2.000 intraty, od pierwszego tysiąca 10⁰/₀, od drugiego 20⁰/₀ zapłacą; ci zaś, co mają więcej jak 2.000, od pierwszego tysiąca 10⁰/₀, od drugiego 20⁰/₀, a od reszty co mają nad 2.000 intraty 50⁰/₀ zapłacą. Klasztory w teje samej progresyi zapłacą pobór, jak jest rzeczone względem duchownych, rozkładając masę intraty klasztornej na liczbę głów zakonnych, żyjących w klasztorze. 4) Dobra narodowe, leżące w województwie naszym, zaraz przez Komisję Porządkową wzięte będą na rzecz skarbu. 5) Żydzi pogłównie całoroczne na pobór złożą. 6) Pobór ten w przeciągu trzech tygodni podług rozkazu Najwyższego Naczelnika Siły Zbrojnej wypłacony ma być*. Nadto w artykułach następnych 3-cim i 4-tym zapisano: „Oświadczamy zsypkę do magazynów i czego potrzeba będzie dla wojska, tudzież koni, podwód, ludzi do naprawy dróg na rozkaz Najwyż. Naczelnika S. Zbr., za wydanemi od niego lub podkomendnych jego paletami, dostarczymy. Mieszkańcy miasta tenże pobór wypłacą podług rozkładu, który sami obywatele między sobą za nieuciążliwy, a w proporcyi zarówno majątki każdego dotykającej uchwalą“ *).

W odezwie „do obywatelów“, tegoż dnia datowanej, Kościuszko woła: „Przystawiajcie ludzi zdatnych z bronią do wojsk naszych: nie odmawiajcie im żywności w mąkach, sucharach, zsypkach zbożowych i t. d. Dostawiajcie koni, ko-

* Zbiór wszystkich pism urzędowych str. 19—23; w Odezwach Kościuszki wyd. przez L. Nabelaka str. 45—47.

szul, obuwia, sukna prostego, płótna na namioty". Nazajutrz d. 25 marca Komisya Porządkowa, nakazując dostawienie w ciągu trzech dni jednego rekruta z 5-ciu dymów, zaleciła: „Ażeby każdy z tych uzbrojonych ludzi miał czapkę, koszul dwie, buty dobre, płachtę, czyli grube prześcieradło z dwóch brytów: żeby był opatrzoney sucharami na 6 dni i żeby miał dany sobie lenung w pieniądzech na jeden miesiąc, t. j. złp. 15". Zalecono jeszcze „pod winą wam nieufności i ostrością egzekucyi z dymu każdego sucharów po f. 24 do miasta Krakowa dostawić". Powtórzyła też Komisya powyżej podany pobór od starostw, ziemian i duchowieństwa, nakazując złożyć go „do kasy zwyczajnej Rzpltej, w Krakowie będącej, dwiema ratami t. j. pierwszą na dzień 10-go kwietnia, drugą na d. 10 maja, za kwitami Ur. exaktorów" *).

Łączące się z Kościuszką korpusy wojska regularnego przychodziły ze swemi kasami, a Madaliński ze wziętymi z kas pruskich solnych 53.539 złp.: Manget miał w kasie brygadnej 60, czy 80 tysięcy, Grochowski 80.000 lub nieco więcej **). Pobór województwa Krakowskiego został pomyślnie przewieziony przez Galicyę do obozu pod Pińczów, lecz suma nie jest nam wiadomą; mieścili się w niej też znaczne ofiary obywateli krakowskich i galicyjskich, tudzież dużo sreber kościelnych ***).

Z obozu pod Winiarami dnia 30 kwietnia Kościuszko nakazał „traktować o to z zwierzchnością duchowną, aby wszelkie bogactwa, w kościołach tak świeckiego, jako i zakonnego duchowieństwa (mendicantes · nawet nie wyjmując)

*) Zbiór wszystkich pism urzędowych str. 40 i nast.; współczesny plakat w Odezwach wyd. Nabelaka, str. 50.

***) Zeznania Kościuszki w Petersburgu: Чтенія въ Общ. Исторіи и Древн. Россіи (Смѣсь); o Madalińskim powiedziano ogólnikowo 40 do 60 tysięcy; dokładną cyfrę podaje Treskow: Feldzug der Preussen im Jahre 1794, str. 22.

***) Sanguszko: Pamiętniki, wydanie Szujskiego, Kraków, str. 28—29.

będące, na terazniejszą Rzpltej potrzebę pod rejestrem i szacunkiem oddane były do rąk Komisji Porządkowej województwa Krakowskiego z zaprzysiężeniem miejscowej zwierzchności lub communitatis, gdzie ta jest, iż nic nie ukryto, i że wszystko wiernie oddano, wyjąwszy to, co za uznaniem Komisji na nieuchronną potrzebę Śtej Religii obrządków zostać ma“. Zwrot owych bogactw po wojnie był zaręczony z funduszków skarbowych. Urząd biskupi wydał od siebie odpowiednie zlecenie w Krakowie dnia 7 maja. Jakoż z katedry krakowskiej był wzięty krzyż szczerozłoty, zabrany przez Kazimierza W-go we Lwowie w czasie podbicia Rusi Czerwonej; krzyż ten przebito na suwereny *)

W dniu 17 kwietnia powstała Warszawa, i tu po zwycięztwie, odniesionem nad Rosyanami, zawiązała się Rada Tymczasowa Zastępcza pod przewodnictwem Tad. Kościuszki. Owocem zwycięztwa była kasa ambasady rosyjskiej, której zawartość wynosiła podobno 95.000 dukatów **). Znalazło się jakichś 106.000 Xięztwa Mazowieckiego, które oddano Komisji Porządkowej; z kasy ordynaryjnej wojskowej odebrano 60.731 złp.; lud przyniósł zabrane z Komisji Bankowej pieniądze masy Tepperowskiej w kwocie nam nieznaney; jenerałowa Mokronoska zebrała w pierwszych dniach 22.910; do Archiwum m. Warszawy zniesiono, prócz sreber i złota, 16.782 złp. z ofiar dobrowolnych ***). Nie znajdujemy wzmian-

*) L. Nabelak: Odezwy Kościuszki V, str. 14, 19. Niemcewicz: Pam. czasów moich str. 214 i 260.

***) W Gazecie Wolnej Warszawskiej Nrze 3cim na str. 38 znajdujemy tylko ogólne zawiadomienie, że „kasa rosyjska jest już do kasy Generalnej wniesiona“; o 95ciu tysiącach dukatów mówią: M. Ogiński (Mémoires I, 384) i Niemcewicz (Pam. czasów moich Paryż, str. 204). Rada Najw. N. proponowała Deputacyi Centralnej Litewskiej 350.000 w monecie srebrnej moskiewskiej. Gaz. Rząd. Nr. 19 z dnia 19/7, str. 75.

****) Gaz. W. Warsz. str. 25, 38, 26, 55. W księdze p. t.: Dystrybucya Tepperowska z roku 1802 (rękopis w Arch. Gł.) czytamy tylko: „Utraciwszy w rewolucyą część gotowizny“. Nie podaje również

ki, czy Rada Zastępcza objęła też gotowiznę, jaka w dniu 17 kwietnia znajdowała się w kasie generalnej? przypuszczać raczej należy, iż podczas walki, gdy pałac Rzpłtej, Krasieńskich zwany, uległ zniszczeniu i pożarowi, pieniądze mogły być zrabowane *); dopiero dnia 24 kwietnia wyszedł rozkaz umieszczenia kasy generalnej na zamku królewskim: gdyby się w niej znajdowały pieniądze, czyliby ją trzymano przez cały tydzień w zrujnowanym gmachu? To tylko zdaje się możliwym, że część wykazanej w Tab. 218 gotowizny znajdowała się w kasach prowincjonalnych, lub w rękach oficyalistów, a więc później wpłynąć mogła.

W każdym razie Rada Zastępcza nie czuła obfitości funduszów nawet w pierwszych dniach swego urzędowania: zachęca do składania ofiar dobrowolnych, nakazuje odbierać ofiary, zapisane na sejmie pod łaską Małachowskiego odprawionym, rekwiruje 50.000 złp., zapisanych w owym czasie przez Stanisława X-cia Poniatowskiego, zabiera do kasy „wyśledzone“ pieniądze Szmula Jakubowicza w kwocie 757 czer. zlt. **). A zabierając się do urzędzenia podatków, postępuje energiczniej, niż obywatele krakowscy. Oprócz bowiem utrzymania podatku od rzezi i przywrócenia loteryi krajowej, Rada Zastępcza wydaje pod dniem 30 kwietnia obszerny uniwersał poborowy, który nakłada wzorem uchwały krakowskiej 3 do 4-ch kwart na królewszczyzny, 10⁰/₀ do 40⁰/₀ postępowego podatku od intraty z dóbr ziemskich i duchownych, pogłównie

kwoty Wybicki w Pamięt. wyd. Raczyńskiego V, 60, twierdząc, że masę Tepperowską on sam rozdał wierzycielom, zrabowane zaś były przez lud masy Szulca i Kabrego.

*) W raporcie jednego z regentów Komisji Skarbowej, Wilkanowskiego, pod datą 3 6 1794 czytamy: „Rabonek, dopełniony przez wojsko moskiewskie w dniu 17 kwietnia 1794 roku w pałacu Rzpłtej, Krasieńskim, pozabawił wszystkich oficyalistów majątku nie tylko w gotowiznie znajdującego się, ale też i w sprzętach innych domowych“. (Arch. Skarb. Koronne. Interesa Tabaczne. Plika Nr. 60¹).

***) G. W. Warsz. str. 26, 38, 50, 54.

na żydów; ale nadto w miastach i miasteczkach trzyletnie podymne na obywateli miejskich; 10⁰/₀ na oberżystów; 10⁰/₀ od pensyj skarbowych; 10⁰/₀ i 20⁰/₀ od placy pobieranej przez młodź kupiecką; po 6 do 18 złp. od osoby na rzemieślników; po 36, 72 i 108 złp. od kamienia na młyny wietrzne i wodne *)

W tydzień później, dnia 8 maja, Rada Zastępcza nałożyła podatek na służbę prywatną: po 5, 10 i 20⁰/₀ od zasług; zwolnieni byli tylko lokaje i stróże. Gdy zważymy, iż jednocześnie nakazany był rekrut z 5-ciu dymów i pospolite ruszenie, zagarniające ludność męską od 15 aż do 50 lat, iż były żądane przy rekrucie efekta, opłata miesięcznego leningu, a dla rot i gromad pospolitego ruszenia żywność „pokąd nieprzyjaciel zupełnie z granic ziemi i całego Nięstwa Mazowieckiego wypędzonym nie będzie“ **); gdy sobie przypomniemy, iż Kościuszko ogłaszał ulgę w pańszczyźnie i robociznie, a Rada Zastępcza już dnia 17 maja wydała uniwersał względem niewyprowadzania bydła i wszelkiej żywności za granicę: przekonamy się, że tym razem nie oszczędzano kieszeni szlacheckiej, nie oglądano się na „odbierkę rolniczą“ i nietykalność reprodukcji rolnej.

Wilno poszło za przykładem Warszawy: i tam się zawiązała Deputacya Centralna Litewska d. 25 kwietnia. I ona też zaczęła swoją gospodarkę finansową od przyjmowania ofiar, które płynęły w wielkiej obfitości, wyniosły bowiem z województw i powiatów w pierwszych trzech tygodniach 461.750. do d. 12 czerwca w samym mieście Wilnie 363.552 złp. gr. 4, prócz sreber, klejnotów i innych ruchomości, częścią przystawionych do Warszawy. Do tejże daty dochód Skarbu Litewskiego z podatków, poborów i ofiar uczynił 1.661.579 złp.; usiłowano też odzyskać blisko 1 i pół miliona

*) G. W. Warsz. str. 55, 46.

***) Ogłoszenie Pospolitego Ruszenia z dnia 4 maja punkt 10-ty w Gaz. W. Warsz., str. 51.

wydanych za sancytami Targowicy i uchwałami Zjazdu Grodzieńskiego, ale zdolano wtedy odzyskać tylko 120.727 złp. *). Tytułem zdobyczy wojennej zabrano w Warszawie kilka tysięcy krojów (skóry na buty) i w Kownie 20.000 par butów; Wawrzecki kazał zabrać pieniądze X-cia Kurlandzkiego w dobrach jego, oraz na komorach Libawskiej i Windawskiej, lecz nie wymienia ilości, powołując się tylko na rachunki kasy korpusowej; chciał dostać od kupców litewskich weksel na 25.000 dukatów na kupno broni w Danii i Szwecyi, lecz ci wymawiali się obawą zemsty rosyjskiej i proponowali tylko ewikycę na swych majątkach **).

Dnia 24 maja przyjechali do Warszawy: Ignacy Potocki marszałek w. lit. i podkanclerzy kor. X. Hugo Kollątaj, witani przez lud, pod ratuszem licznie zgromadzony. Niebawem urządzoną została Rada Najw. Narodowa z 18-tu radców i 32-ch zastępców; organizacya i skład jej podany do wiadomości powszechnej dnia 31 maja; wydział skarbowy przypadł Kollątajowi, jako prezydującemu w nim. Było to dobrą wróżbą: z pomiędzy wszystkich mężów stanu owoczesnych Kollątaj, lubo nie finansista z powołania, wyróżniał się bystrością umysłu i energią, zdolnością przyswajania pomysłów, zrodzonych w kraju lub za granicą. W istocie nikt chyba nie postawi zarzutu, aby Rada Najwyższa Narodowa zaniedbała w wydziale skarbowym jakiegokolwiek źródła, albo sposobu zażycia kas.

Opatrzony podpisem Kollątaja pierwszy „uniwersał względem podatków i poborów“ z d. 8 czerwca przywracał „wszelkiego rodzaju dawniejsze podatki, jakie na ostatnim sejmie uchwalone były“ i rozciągał na kraj cały świeżo wprowadzoną zasadę podatku progresywnego od dochodów z ziemi.

*) Gaz. Rząd. Nr. 4, str. 15, Gaz. W. Warsz. str. 102.

**) Protokół korespondencji z Radą Najw. Nar. Wydziału Potrzeb Wojskowych, księga Nr. 25 pod dniem 7 sierpnia i liczne asygnacye w pl. ce 35 a. p. t. Raporta generałów; Zeznanie Wawrzeckiego w Petersburgu: Чтенія въ Общ. Пет. и Дрѣв. Россіи 1867 I, str. 98, 66.

Wkrótce, d. 12 czerwca, wydział skarbowy Rady N. N. wydał „prawidła o podatkach“, czyli przepisy wykonawcze, któremi nadał możliwie największą rozciągłość ogólnym określeniom uniwersału. Tak, podatki litewskie miały być płacone w tym samym zakresie, jak przed złączeniem Komisji Skarbowych, czyli przed d. 1 lutego 1792 r., ale dodany był pobór „nadzwyczajny“ progresyjny podług uchwały województwa krakowskiego; dziedzice, na drobnych częściach szlacheckich siedzący i ofiary nie oplacający, mieli roczne podymne zapłacić; dobra stolowe i ekonomie królewskie od ofiary dotąd wolne „podług rezolucyi Rady N. N. z d. 6 czerwca do poboru pociągnięto. podług kontraktów z posesorami zawartych i taryf przez Komisye Porządkowe... uformować się mających w tej progresyi, jak dobra ziemskie“. „Miasta królewskie i duchowne, ofiarę 10-go grosza oplacające, prócz raty zwyczajnej, w czerwcu przypadającej, zapłacą progrediendo połowę rocznego poboru i całoroczne podymne, wyjmując m. Warszawę podług uchwały Rady Zastępczej pobór wnieść winne, oraz miasta Kraków, Wilno, Lublin, Brześć Litewski, Sandomierz, Kowno, Łuck, Nowogródek, same nadzwyczajny pobór na wzór Warszawy ułożyć i do skarbu wносить mające“. Podatki niestałe przywracały się podług dawnych urzędzeń. Termin uiszczenia wszystkich podatków oznaczony najdalej na 10 sierpnia pod groźbą egzekucyi. „Ułatwiając ciężar podatkowania“, wydział skarbowy zezwalał na opłatę efektami dla wojska potrzebnemi podług taksy, jaka przez Komisye Porządkowe ustanowioną być miała. Innym uniwersałem (z d. 13 czerwca) nakazano spisać fabryki, rzemiosła i rękodzieła, dla potrzeb wojska służące. „Podług woli Najwyż. Naczelnika, d. 3 maja w obozie pod Winjarami oświadczonej“, znizono ligę monety krajowej do 84¹/₂ zlp. z grzywny kolońskiej, stosując się do stopy pruskiej: mennica miała wybijać sztuki po 6, 2 i 1 zlp., oraz 10 cio groszówki; wywóz monety za granicę ostro zakazany. Wzięte w depozyt składy solne kompanii pruskiej i wszelkie własności rządu pruskiego (d. 16 czerwca). Ponieważ zakłady niegdyś skarbowe w dobrach

biskupstwa krakowskiego były zrujnowane, więc zdecydowano, iż „dopóki kuźnice krajowe odsłonięte zostaną, kartacze w Warszawie kute być mają“ (d. 7 lipca *). Wykonywając wolę Kościuszki, Rada N. N. poleciła wydziałowi skarbowemu, aby w całym kraju odebrał srebra zbywające po kościołach, do czego nuncyusz przeszkód nie stawiał i owszem od siebie odezwę popierającą wydał. Wykonanie było szybkie: w końcu lipca czytamy nakaz przyśpieszenia spisu w województwie Lubelskiem i w m. Lublinie, „gdy ofiara ze sreber kościelnych skuteczniejsza już w innych województwach i powiatach z przykłądną gorliwością“ **). Z klasztoru Dominikańskiego w Lublinie wzięta oprawa złota z drzewa Ś-go, wartująca 6.000 dukatów. Dnia 27 lipca z polecenia Kościuszki Rada N. N. kazała zabrać srebra w Litwie. Dnia 10-go lipca też Rada obstrzyła zakaz wywozu wszelkich produktów (żywności, drzewa, pieńki, potażu) za granicę, dając na jeden raz tylko folgę żydom, oraz czyniąc wyjątek dla wywozu morzem z Kurladyi do Szwecyi i Danii ***).

Zakaz ten był na dobie, gdyż od d. 9 lipca wojska pruskie zbliżyły się do Warszawy, od 13 zaś, połączywszy się z 18 tysięcznym korpusem rosyjskim, rozpoczęły oblężenie, pozostawiając otwartą tylko stronę wschodnią od Wisły ku Pradze. Najpilniejszym wtedy zadaniem Rady Najw. Nar., a szczególnie Deputacyi Żywności, stało się zaopatrzenie obszczonego miasta w chleb i mąkę. Wkrótce d. 18 lipca wy padło wydać ponowny uniwersal względem produktów i furazów w całym kraju o niewywożeniu za granicę; pozwolono zaś przywozić i sprzedawać do miast „byle żywność z miejsca zdrowego pochodziła“; Komisjom Porządkowym zalecono

*) Gaz. W. Warsz. str. 201, 235, 237, 230, 366.

***) Gaz. Rząd. str. 58, 61, 105, 219. Z Krakowa przyszło podobno 6 kufrów wartości 25.000 dukatów (Journ. Histor. str. 149). Niemcewicz: Pamięt. wyd. Żupańskiego 1871 I, 173. Liczne spisy sreber kościelnych dekanatami znajdują się w Archiwum Skarbowem, plika 68, działu 69.

***) Gaz. Rząd. str. 68—71.

sporządzić konskrypcję żywności; ponieważ jęczmiona i owsy były w tym roku popalone przez upał zbyteczny, więc ograniczono wyrób piwa w browarach, przy czem postawiono za przykład Warszawę, która, będąc „przyzwyczajoną do lepszych piw dubeltowych, obchodzi się teraz piwem ordynaryjnym, po 3 beczki z korca siodu ciągnionem“. Gorzelnie warszawskie zostały też zamknięte z rozkazu Wydziału Żywności *).

Były to zapewne ograniczenia konieczne w obec wyższego i naczelnego celu, jakim była obrona stolicy. Wydział Żywności nie szczędził starań i kosztów, żeby utrzymać w mieście cenę żyta na zł. 12 za korzec, a cenę chleba na niskiej taksie, i dobrze spełnił zadanie, gdyż mieszkańcom Warszawy chleba nie zabrakło przez cały czas oblężenia. Ale na stan dochodów skarbowych, na czopowe i cła bezpośrednio, oraz na wydajność wszystkich podatków pośrednio, rozrządzenia powyższe musiały wywrzeć wpływ nader szkodliwy. Nie zapominajmy, iż ludność Warszawy musiała odbiegać warsztatów i zwykłej pracy dla sypania okopów, dla służby garnizonowej, a nawet dla walki z wojskami nieprzyjacielskimi.

Niedostatkowi funduszków Rada Najw. Nar. chciała zaradzić i nadstarczyć kredytem państwowym. Wśród warunków nieskończenie trudniejszych, niż przed trzema laty, rząd powstańczy powziął nierównie śmielsze postanowienia, niż sejm czteroletni.

Już w lipcu opłacano potrzeby, nawet wojskowe, biletami mennicznymi, czyli minscetlami (Münzzettel), „które tu (w Warszawie) równy kurs z monetą krajową mają“. Nie znamy bliżej i nie mieliśmy sposobności oglądać papierów tego rodzaju.

Wypuszczano też z a r ę c z e n i a s k a r b o w e podług ustawy, noszącej datę 14 czerwca, podpisanej przez Ignacego Potockiego, jako prezydującego i T. Czecha, jako sekretarza

*) Gaz. Rząd. str. 78—80.

w Radzie N. N. Wydawane być miały na sumy nie mniejsze, jak 3.000 złp.: przyznany im był „walor i kurs monety krajowej za przekazaniem ich przez każdego właściciela, tudzież w opłatach podatkowych, poborowych i w przyszłym kupnie dóbr narodowych“; obiecano, iż „za pomnożeniem monety krajowej w kasach i exakcyach skarbowych każdego czasu nieodwłocznie na nią wymieniane będą z 4 procentem na rok, który od czasu wydania zaręczeń aż do zwrócenia ich do skarbu w proporcję czasu rachowany i właścicielowi zaręczenia bonifikowanym być ma“. Skarb wypłacać miał niemi za przystawiane produkta i wszelkie potrzeby. Na przełożenie Wydziału Żywności pozwolono wydawać zaręczenia skarbowe na mniejsze sumy, mianowicie na 1.000 i na 500 złp. *).

„Dla uwiadomienia publiczności, jak zaręczenia skarbowe coraz więcej zyskują kredyt i jaka jest obywatelów ufność w rządzie“, a właściwie dla wyrobienia kredytu i ufności, Wydział Skarbowy podawał do gazet wykazy wydanych zaręczeń władzom lub osobom prywatnym z wymienieniem nazwisk. Z takich ogłoszeń dowiadujemy się, że do d. 27 lipca było wydanych na 285.325, a do d. 15 września na 1,200.480 złp. Wtedy Rada N. N. wstrzymała dalsze wydawanie zaręczeń i kazała je zamienić na bilety skarbowe **).

Bo od d. 16 sierpnia znajdowały się już w obiegu bilety skarbowe, czyli asygnaty, ceduly, pieniądze papierowe, które dawniej tak niebezpiecznymi się wydawały Moszyńskiemu, Staszicowi, wszystkim niemal publicystom, wszystkim sejmom polskim. Jeszcze d. 8 czerwca zapadła uchwała

*) Gaz. Rząd. Nr. 31, str. 121, Nr. 3, str. 10.

**) Gaz. Rządowa, str. 109, 123, 311 i 384, Nr. 94 z dnia 3/10. W Nrze 101 na str. 412 jest wykaz zaręczeń, wydawanych aż do 30 września; przypuszczamy, że były to chyba wypłaty, dokonywane przez władze niższe zaręczeniami, dawniej wypuszczonemi. Jeśli domysł jest trafny, w takim razie po należytem skombinowaniu sum ze str. 412, 384 i 243 przybyłoby 682.565 złp. na wypłatę zaręczeniami od 15 do 30 września.

p. t. „Ustanowienie biletów skarbowych“, w której określono zasady całej operacji. Podając w motywach „zatomowanie cyrkulacji pieniężnej i trudność negocjowania kapitałów z zagranicą“, Rada N. N. stanowiła bilety na „ukaziciela“ wypłacalne „z funduszków na umorzenie... przeznaczonych i na ogólnych dobrach narodowych hipotekowanych“, oraz przyjmowane we wszystkich dochodach publicznych. Kurs miał być stosowany „do proporcji pieniędzy bitych po złp. 84 $\frac{1}{2}$ z grzywny kolońskiej“, a więc *al pari* ze złotym metalicznym nowej stopy (z d. 3 maja). „Na umorzenie dobra narodowe sprzedawane będą, a najprzód od daty dzisiejszej za rok jeden przedanych będzie dóbr narodowych za 10,000.000 i tak następnie co rok... aż do umorzenia. Każdy, dobra narodowe kupujący, walor kupionych dóbr nie tylko biletami płacić może, ale nadto 5 $\frac{1}{10}$ na pożytek płacącego biletami skarb narodowy bonifikować będzie, a takowe dobra tak krajowi, jako i zagraniczni religii chrześcijańskiej bez różnicy stanu kupować mogą... Gdyby zaś ktokolwiek tych biletów za towary, produkta krajowe, robotę i prowizye brać nie chciał, takowy w miarę przewinienia swego w sądach miejscowych policyjnych karany będzie“, t. j. za pierwszym razem 10 $\frac{1}{10}$, za drugim 20 $\frac{1}{10}$ od tej kwoty, jaką w papierach przyjąć nie chciał; za trzecim razem cały towar opornego podlegać miał konfiskacie na rzecz skarbu. „Dopóki terażniejsza wojna ukończoną nie będzie, wszyscy wnoszący dochód do skarbu w połowie gotowizną, a w drugiej połowie biletami skarbowymi opłacać go winni... Tymczasowo bilety skarbowe nie na większą sumę jak na 60,000.000 złp. zrobione będą, a to w klasyfikacji, jaką dyrekcyja następnie ułoży“. Falszerzom zagrożono karą śmierci, delatorom fałszerstwa obiecano 50.000 złp. *).

W „ustanowieniu“ tem odnajdują się pomysły projektodawców z epoki sejmu czteroletniego, szczególnie Kaposztasa

*) Gaz. Rząd Nr. 39.

(§. 78); dają się czuć wpływy prawodawstwa francuzkiego o asygnatach; znajdują się też kombinacye, wynikłe z okoliczności miejscowych: wszystko to skojarzone w całość niezbyt udatną. Konstytuanta francuzka pierwszą swoją uchwałą z d. 17 marca 1790 r. pozyskała zaufanie narodu i zjednała kurs al pari dla swoich asygnat dlatego, że wypuszczając na 400 milionów, jednocześnie zarządziła sprzedaż dóbr duchownych natychmiastową w równym tej sumie szacunku: uchwała zaś Rady N. N. obiecywała sprzedać królewsczyzn w ciągu roku na 10 milionów, a zapowiedziała emisję „biletów skarbowych“ na 60 mil., a więc żądała cierpliwości i wiary na okres sześćoletni, nie wskazując na razie żadnych „funduszków na umorzenie“, nie utworzywszy żadnego funduszu wymiany, nie będąc nawet w stanie zapewnić publiczności, czy na szczupłym terytorjum, jakie władzom powstańczym podlegało, znajdzie się dostateczna ilość dóbr narodowych do zahypotekowania całkowitej 60 milionowej emisji. Przy tak wątpliwych fundamentach obiecany rabat 5⁰/₁₀ z szacunku dóbr, wystawić się mających na licytację, nie mógł wzmacniać zaufania, ale raczej budził podejrzliwość do biletów skarbowych. Kaposztas żądał dawniej nakazu opłacania podatków w połowie biletami bankowemi, ale w ten sposób miało być udzielonem tylko poparcie władzy Bankowi, instytucji prawie samoistnej, i dostarczony mu fundusz wymiany od skarbu; podług uchwały zaś Rady N. N. skarb miał sam wypuszczać bilety, nie wymieniał ich na gotowiznę i w dodatku nie obiecywał przyjmować ich przy opłacie podatków nad połowę należności. Obok tych zasadniczych błędów w urzędzeniu finansowem niewielki pożytek przynieść mogło ogłoszenie kursu przymusowego, zagrożenie konfiskatą całego mienia każdemu, coby się ośmielił odmówić przyjęcia biletu.

Wykonanie uchwały nastąpiło nierychło. Dopiero w końcu lipca Rada N. N. roztrząsała „obszerny projekt manipulacji biletów skarbowych“ i, nie poprzestając na czytaniu takowego, wyznaczyła do bliższego rozważenia trzech członków swoich: Sulistrowskiego, Mostowskiego i Szymanowskiego. Na

Uchwała Rady Najwyższej Narod. Dnia 8 Czerw. 1794

Bilet Skarbowy

10

DZIE
SIĘC

Na Dwieście Złotych polskich / cackenac z jednej
Liry żywej, Kolońskię Lit^ę pol^ę 84² Monety
Srebrnej, które Skarb Narodowy każdemu Uka-
zidowowi niniejszego Biletu z funduszu
na umorzenie Biletów Skarbowych prze-
znaczonych na ogólnych Dobrach Na-
rodowych hipotekowanych zapłaci oraz
we wszelkich dochodach Publicznych we-
dług powyższej Uchwały Rady Najwyż-
szej Narodowej przyjmować będzie

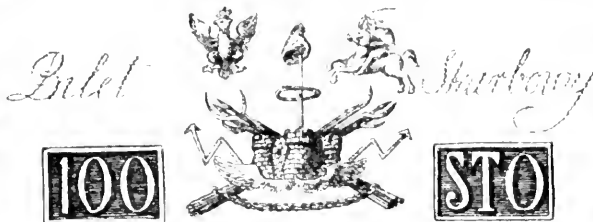
Wiceprezesa T. A. H. Amerszki

N° 29155

Pieniądze papierowe z roku 1794.

Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru
Gustawa Bisiera.

Uchwała Rady Najwyższej Narod Dnia 8 Czerw 1794

Na Sto Złotych polskich / ośmiuście z iednego
Grzywny Szlonskiej Lit = pol = 84 zółkonoty
Srebracy / ktore Skarb Narodowy kaźdemu Uko-
zicielowi niniejszego Biletu z funduszeru
na utworzenie Biletów skarbowych prze-
znaczonych y na ogólnych Dobrach Na-
rodowych hypotekowanych zapłaci oraz
we wszelkich dochodach Publicznych we-
stug powyższej Uchwały Rady Najwyż-
szej Narodowej przyjmowac będzie-

Wojciechowski Jkbb.

A. Michałowski.

N° 10723

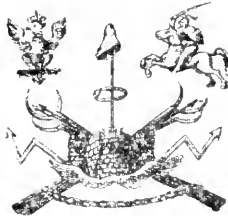
Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru Gustawa Bisier).

A

Uchwała Rady Najwyższej Narod Dnia 8 Czerw 1794.

Bilet

Skarbowy

500

PIECSET

Na Pięset Łatwych polskiego rodzaju z uduony
Przywieszony w Kolekcji 2^{ty} pol. 842 Monety
Srebrny które Skarb Narodowy każdego Uka-
żnielowi nowego Biletu z funduszów
na umorzenie Biletów Skarbowych prze-
znaczonych y na ogólnych Dobrach Na-
rodowych hipotekowanych zapłać oraz
we wszelkich dochodach Publicznych we-
dług powyższej Uchwały Rady Najwyż-
szej Narodowej przyjmowane będzie

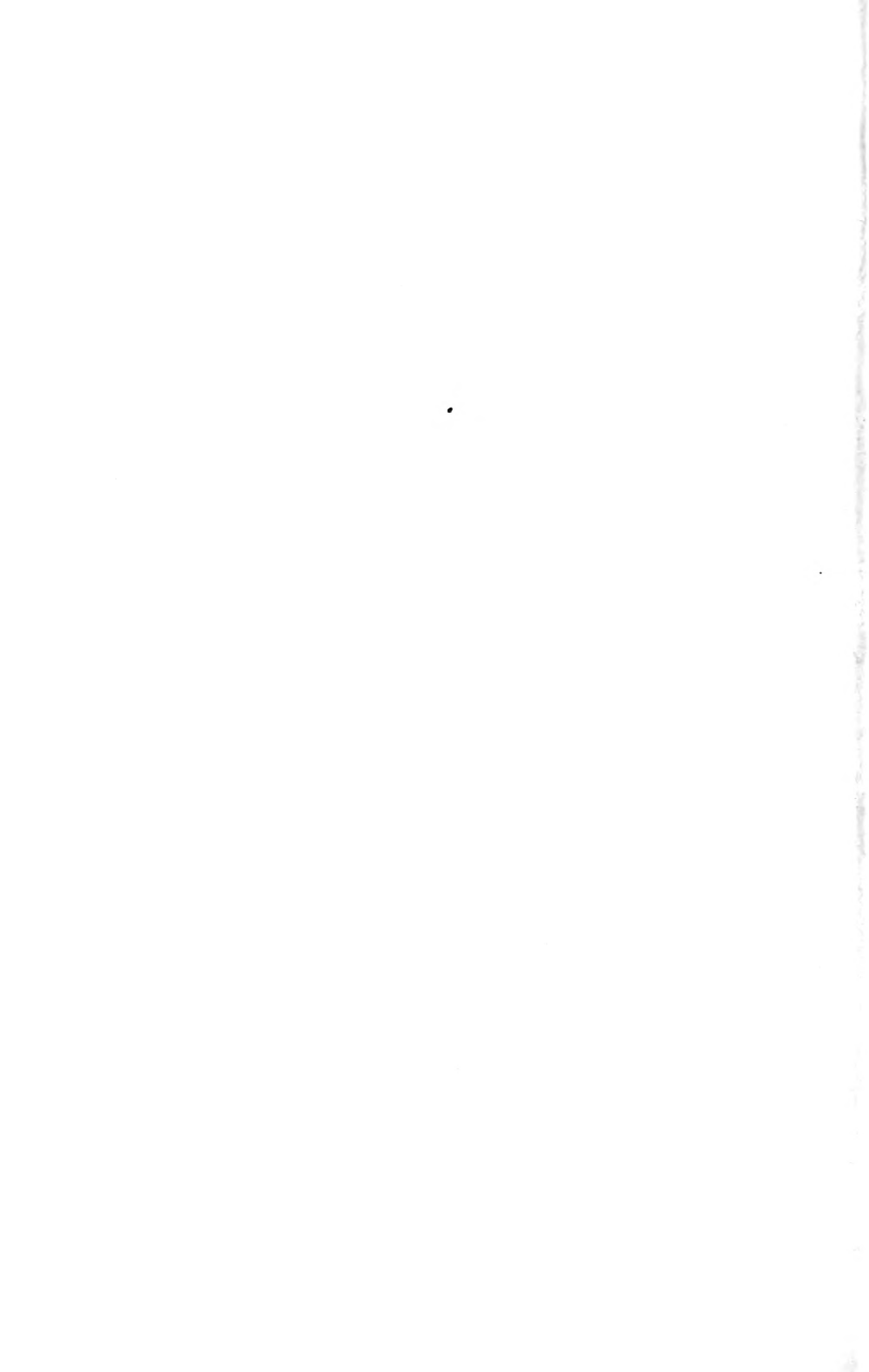
Przewodniczący J. M. S.

A. Michalski.

N° 467

Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru Gustawa Bisier).

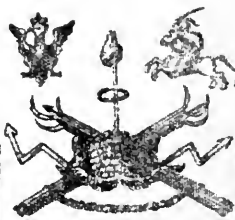

WŁO WŁO WŁO

C

Uchwała Rady Najwyższej Narod. Dnia 8 Czerw. 1794.

Bilet

Skarbowy

50

PIĘDZIE
SIAT

Na Przewziasat Złotych polskich /rachmego z równy
Gryzpony Koloriskicy Złt = pol = 84 z Monety
Srebrney / które Skarb Narodowy kazdemu Wka
zucielow ninieyszego Biletu z funduszow
na umorzenie Biletow Skarbowych prze
znaczonych y na ogólnych Dobrach Na
rodowych hypotekowaniych zapłaci oraz
we wszelkich dochodach Publicznych we
dług powyższej Uchwaly Rady Najwyż
szej Narodowej przyimowac będzie

Przed. *[Signature]*
N° 22007.

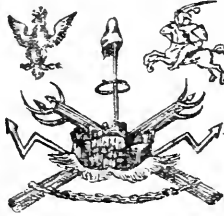
Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma p. dług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru Gustawa Eisera).

N B 1

Uchwała Rady Najwyższej Narod Dnia 8 Czerw. 1794

Bilet

Skarbowy

5

PIEC

Na Pięć Złotych polskich rachując z idney
Grzywny Kolońskięj 2¹/₂ pol²/₂ 84¹/₂ Monety
Srebrnej które Skarb Narodowy każdemu Uka-
zielowi niniejszego Biletu z funduszow
na umorzenie Biletów Skarbowych prze-
znaczonych y na ogólnych Dobrach Na-
rodowych hipotekowanych zapłaci oraz
we wszelkich dochodach Publicznych we-
dług powyższej Uchwały Rady Najwyż-
szej Narodowej przyjmować będzie

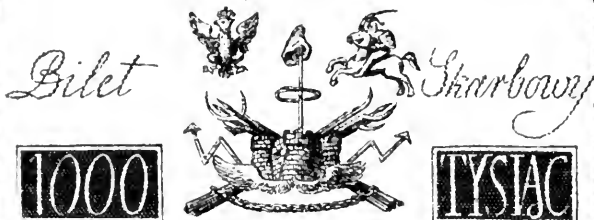
J. Beckner
A. Beykowski
N° 20106

Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru
Gustawa Bisier).

A.

Uchwała Rady Najwyższej Narod. Dnia 8 Czerw. 1794

Na Tysiąc złotych polskich inchojąc ziedney
Grzywny Holenderskiej Litt^{re} pol^{ite} 84 z Monety
Srebrney / które Skarb Narodowy kużdemu Utku
ziednowi mniejszego Biletu z funduszów
na umorzenie Biletów skarbowych prze-
znaczonych y na ogólnych Dobrach Na-
rodowych hyyptekowanych zapłaci oraz
we wszelkich Dochodach Publicznych we
Dług powyższej Uchwaly Rady Najwyż-
szej Narodowej przyjmowac będzie-

Wzrostowski

Mich.

Michatowski.

N° 724

Pieniądze papierowe z roku 1794.

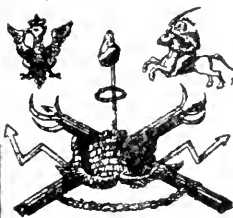
(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru
Gustawa Bisier).

WZ WZ WZ WZ

B

Uchwała Rady Najwyższej Narodu Dnia 8 Czerwca 1794

Bilet

Skarbowy

25

DWADZIE
SCIAPIEC

Na Dwadzieścia pięć złotych polskich w rachunku z jednej
Gryzowny Półoniskiej 2½ pol = 84½ Monety
Srebrnej, które Skarb Narodowy każdemu Wła-
ścicielowi niniejszego Biletu z fundaszow
na umorzenie Biletów Skarbowych prze-
znaczonych w na ogólnych Dobrach Na-
rodowych hipotekowanych zapłaci oraz
we wszelkich dochodach Publicznych we-
dług powyższej Uchwały Rady Najwyż-
szej Narodowej przyjmować będzie

P. Groznan

M. Jarzewski

№ 380.

Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru
Gustawa Bisier).

początku sierpnia Dyrekcyja Biletowa przyniosła projekt należy-
cie poprawiony, który też otrzymał zatwierdzenie Rady N.
N., poczem ogłoszono nazwiska Dyrektorów, jako to: Jędrzej
Kaposztas, Piotr Billing (zapewne bankier wileński), Filip
Garlicki, Jerzy Poths, Augustyn Kariski, Jerzy Küssel. Ksa-
wery Działyński, Antoni Dzeduszycki (dyrektor poczt), An-
toni Lanckoroński, oprócz dwóch ostatnich wszyscy płatni;
dodano im 7-miu asesorów; w tej liczbie znajdował się Ant.
Magier *).

Zacząła się robota techniczna: przyrządzanie, odbijanie,
podpisywanie, urządzenie rachunkowości. Było to zadaniem
Kaposztasa, który chlubił się później w Petersburgu tak pro-
stotą i dokładnością buchalteryi, jakoteż trafnością sekretów,
obmyślanych spólnie z niejakim chemikiem i farbiarzem Ja-
nem Fryderykiem Zejdelem w celu zapobieżenia falszerstwu **).
Emisya nastąpiła w chwili niepomysłnej: w ciągu trwającego
jeszcze oblężenia Warszawy. Dnia 16 sierpnia ukazało się
w Gazecie Rządowej „Obwieszczenie względem zaczynającego
się już kursu biletów skarbowych“ z podaniem cech dla
każdej seryi, których było wtedy 7, mianowicie: 5-złotowe
koloru fioletowego, 10-złot. lila, 25 pomarańczowe, 50 bru-
natne, 100 różowo-czerwone, 500 ceglaste, 1.000-złotowe
koloru żółto-cytrynowego. Wyszczególniono też podpisy. Je-
dnocześnie zapowiedziano sprzedaż dóbr narodowych na dzień
1 grudnia 1794. W Litwie sprzedaż miała się odbyć dnia 1
marca 1795 r. Wydział skarbowy wypracował wkrótce pro-
jekt, a d. 1 września ukazało się już zatwierdzone „Urzą-

*) Gaz. Rząd. str. 105, 109, 151.

**) Zapewniał Kaposztas, że z pomiędzy wszelkich asygnat, jakie
istnieją w Europie, polskie od 5ciu do 1.000 złp. są najtrudniejsze do fał-
szowania, a nawet w mniejszych aż do 10-groszowych były zastosowane
wynalazki nowe dotąd nikomu nieznanne: Чтения въ Общ. Ист. и Древн.
Россіи 1867, 1, str. 114—115.

dzenie względem sprzedaży dóbr narodowych“ podług prawa z d. 26 kwietnia 1792 r. *).

Godnem jest uwagi, że nazajutrz po wypuszczeniu żydzi warszawscy podali już memoriał „iż od biletów po 5 gr. sr. opłacać muszą“. Z tak nieokreślonej skargi nie możemy się domyśleć, jakim mianowicie kursem powitała publiczność polska pierwsze swoje asygnaty, bo jeśli 5 gr. sr. żądano za 1.000 zł., toby uczyniło agio bardzo niskiem, jeśli zaś rachowano tyle od 5 zł., toby wypadło agio na 20%^o. Ponieważ nie było giełdy w Warszawie, więc niepodobna też oznaczyć kursu. Nie lamal też sobie głowy przydujący wówczas w Radzie N. N. Zakrzewski. Wytłómaczył on poprostu żydom, że „dawniej więcej placili i że na wojsku zarabiają“ **). Tłómaczenie takie polepszyć kursu, oczywiście, nie mogło i bilety, tak samo jak zareczenia skarbowe, były przyjmowane albo pod przymusem rządowym albo jako ofiara, kwalifikująca się do ogłoszenia w gazetach ***). Znajdujemy protokoły, sporządzane w „dozorach“ na prowincyi przez komisarzy rządowych i obejmujące spis imienny „obywateli, gotowe pieniądze i efekta w zlocie albo srebrze zamieniających na bilety skarbowe“ ****). Jeszcze d. 2 sierpnia Rada N. N. ogłosiła, że zareczenia skarbowe mają być przyjmowane „bez żadnej trudności i wymówki od każdego z obywatelów; oporni zaś... jako przeciwni powstaniu narodowemu uważani być mają“; we wrześniu kazała niejakiemu Rabbé, domagającemu się gotowizny, przyjąć bilety skarbowe za miedź przystawioną. W październiku trzeba było już wydać proklamacyę „Do Lu-

* Gaz. Rząd. str. 180, 181. Ogiński: Mémoires II, 23. W rękach prywatnych przechowuje się do dzisiaj dużo biletów skarbowych, tylko niektóre serye są osobliwością. Dokładną instrukcyę dla zbieraczy podał X. Polkowski w Dwutygod. Naukowym krakowskim.

**) Gaz. Rząd. str. 184.

***) Tak np. w Nrze 76 Gaz. Rząd. przedrukowany list niejkiej pani Wykowskiej, która zmieniła 2.000 złp. na bilety skarbowe (str. 302).

****) Arch. Sk. Kor. plika 68 działu LXIX.

du Polskiego“ o biletach skarbowych z objaśnieniami, z powołaniem się na przykład Francji (nie zbyt zachęcający, bo właśnie asygnaty spadły już tam do 17^{0/0}), nareszcie z groźbą sądu kryminalnego za nieprzyjmowanie. Jakoż dnia 20 października Rada N. N. zatwierdziła „Prawidła postępowania sądowego z wzbraniającymi się przyjmować bilety skarbowe“. Kupcy, rzemieślnicy i sprzedający trunki mogli być skazywani na zapłacenie do skarbu kary 20 razy większej od nieprzyjętej kwoty, a nawet na konfiskatę towaru; przekupki zaś drobni handlarze i osoby niehandlujące na areszt 6-dniowy, przy ponownej odmowie na więzienie 6-miesięczne z konfiskatą *).

W istocie były wypadki pociągania do Sądu Kryminalnego za odmowę przyjęcia asygnat, a nawet skazywania na areszt 6-dniowy **), lecz surowszych środków nie używano. Przyganiać tej wstrzeźliwości nie myślimy wcale, pomnąc na to, iż w sprawach finansowych okazała się niedość skuteczną nawet gilotyna, tak często aplikowana przez terrorystów francuzkich. Przyczyna główna nieufności i braku kredytu leżała nietyle w wadach ustawy, ile w rozpaczliwem położeniu politycznem i w ruinie ekonomicznej kraju. Mamy niewątpliwe wskazówki w tablicach wywozowych, w czynnościach rządowych i w spostrzeżeniach społecznych, np. Ogińskiego, że pieniądze metalicznych było bardzo mało w obiegu, a skutecznie zaradzić temu ubóstwu powszechnemu nie zdołałby zapewne najbiegły finansista. Kto wie? może nie było podobieństwa urządzić najszczuplejszej kasy wymiany, jeśli skarb nie mógł wystarczyć na potrzeby bieżące. Bo nawet urządzano w Warszawie „kantory do zmiany biletów skarbowych“, ale tylko na papier, na bilety mniejszej wartości nominalnej.

Jeszcze przed pierwszą emisją d. 11 sierpnia Kościuszko przesłał do Rady N. N. żądanie, aby na pewną sumę bilety

*) Gaz. Rząd. str. 126, 323, 424, 450.

***) Np. rzeźnika Rocha. Gaz. Rząd. nr. 116, str. 484.

skarbowe były bite w kwotach drobniejszych. Stosownie do tej woli Najw. Naczelnika przyniesiony był projekt ustanowienia biletów zdawkowych po gr. 5, 10, 20 i po 1 złp., na sumę 6-ciu mil. złp. i zaraz przyjęty d. 17 sierpnia. Fabrykacja jednak, pomimo bardzo skromnej powierzchni kartek, odbywała się opieszale, ponieważ zaledwo dnia 27 września Kollątaj wydał obwieszczenie, iż na komorze Warszawa w pałacu Rzpltej Krasieńskich otwiera się kantor „do zmiany biletów większych na 5-złotowe, a tych na 5 i 10 groszowe“. Jednocześnie zawiadomiono też publiczność o wypuszczeniu biletów 4-złotowych, ustanowionych przez Radę N. N. d. 5 września; bilety zaś 2-złotowe tą samą uchwałą objęte (w sumie ogólnej na oba rodzaje 8 mil. złp.) podobno nie ukazały się wcale, gdyż w czasie późniejszym, na parę dni przed szturmem Pragi Kollątaj zawiadomił tylko, o „weszłych w kurs“ biletach 1-złotowych. Liczba kantorów wymiany była d. 16 października zwiększona do pięciu *). Nie wiele zresztą pomagały te kasy: d. 17 października Departament Uzbrojeń w Komisoryacie Generalnym Wojskowym donosił „o trudnym kursie biletów skarbowych przez przekupniów“, oraz, że robotnicy chcą opuszczać warsztat, zaś d. 2 listopada fabrykanci, robiący broń w zbrojowni koszar Gwardyi Pieszey Koronnej, przesłali raport do tegoż Departamentu Uzbrojeń z oświadczeniem, „że wymuszonymi będą opuścić warsztaty dla niemożności kupienia wiktuałów za asygnaty, upraszają przeto Wydziały, aby im obmyślił sposób, to jest takowy, żeby mogli dostawać ze skarbu chleb, mięso, kaszę za asygnaty, a tym sposobem chętnie ofiarują pracę swoją na usługi skarbu“ **). Oglądaliśmy przechowane do dziś dnia paczki asygnat na 16.000 złp., wypłacone ludwisarzowi Die-

*) Gaz. Rząd. str. 175, 184, 348, 264, 508, 436.

**) Plika Nr. 36 a. Przełożenia Departamentu Uzbrojenia w Okto-brze i 9-brze 1794. Raport jest podpisany przez Łączyńskiego w imieniu 108 robotników.

trichowi, który z własnej kieszeni musiał gotowizną robotników opłacać i cały prawie swój fundusz na to wydał *).

Wypadek ostateczny operacyj kredytowych rządu powstańczego był przecież dosyć pomyślny w stosunku do trudności zadania. Nie wiemy ile przygotowano biletów skarbowych na większe sumy? Z pewnością zaś wiemy, że w samej Koronie skarb wypłacił cedułami mennicznymi, za ręceniami i biletami skarbowymi **) 7.360.336 złp. t. j. blisko $\frac{1}{5}$ wydatków, gotowizną opłaconych.

Biletów zdawkowych kazano wypuścić na 14 milionów i zapewne znaczna część tychże rozeszła się między publicznością, przez co stosunek powyższy okaże się jeszcze korzystniejszym o tyle, że ilość wypuszczonych w obieg papierów dorówna, a może i przewyższy nieco gotowiznę skarbową. Świadczy zaś Kaposztas ***), niewątpliwie świadek najkompetentniejszy, że w rękach mieszczan Warszawy znajdowało się asygnat na sumę:

Nr. 219.

około 10 milionów złp.

Jeśli więc osiągnięto zdwojenie zasobów skarbowych, to się opłacily trudy, zabiegi i pogrożki Kollataja.

A jakże się przedstawiła operacya podatkowa w obec warunków chwili?

Ogiński Michał, który przyjeżdżał do Warszawy podczas oblężenia, powiada: „Odezwy Rady Najw. Nar. z przypomnieniem narodowi obowiązków były wyrzutem za niedbal-

*) Asygnaty owe widzieliśmy w posiadaniu córki Dietricha, cziogodnej matrony pani Gersonowej, matki znakomitego artysty-malarza.

**) Suma ta wypadła z obliczenia szczegółowych pozycyij, które będą podane niżej w dodatku.

***) Читенія въ Общ. Пет. и Древ. Росс. 1867, I, str. 114 (Смѣсь .

stwo w dopełnianiu onych; niestety! był to wyrzut uzasadniony, ponieważ kasa skarbową nie odbierała akuratanie funduszów należnych i ponieważ z wnętrza kraju nie nadsyłało wszystkich zasilków, jakich armia wyglądała. Ignacy Potocki i Kollataj, których miałem sposobność widzieć kilka razy, uskarżali się na obojętność, jaka panowała wśród mieszkańców prowincyi, tudzież na opieszałość, z jaką pełniono rozkazy rządu“. Gdzieindziej wszakże zaznacza, iż niedostatek monety z każdym dniem coraz bardziej utrudniał opłacanie podatków, a jednak w obozie Kościuszki panowała „obfitość“ *). Czytamy też w gazetach pod d. 2 sierpnia nagłą odezwą Rady N. N. „z przyczyny niewniesionych jeszcze dotąd podatków i poborów“ z groźbą podwójnej opłaty i egzekucyi wojskowej, jeśli kto zaległości nie uiszczy przed 10-tym sierpnia **). Był to zresztą termin „prawidłami“ z d. 12 czerwca oznaczony; więc niniejsza odezwa może mieć znaczenie tylko przestrogi, nie zaś oskarżenia.

Nie dziwimy się bynajmniej, że ludzie, stojący wśród piętrzących się niebezpieczeństw, z niedostatecznymi zasobami, obciążeni wielką odpowiedzialnością, jako sternicy miotanej burzą nawy, mogą się niecierpliwie i na rządzonych uskarżać: nie idzie za tem jednakże, abyśmy przyjmowali te skargi bez sprawdzenia, bez uwzględnienia warunków, w jakich się akcja odbywała. Otóż winniśmy sobie zawsze uprzytomniać niezmierne wyniszczenie kraju skutkiem uwięzienia 150 milionów w upadłościach 6-ciu bankierów (§ 42), skutkiem klęsk wojny z r. 1792, presyi wywieranej na handel i produkcję przez Sieversa, utrzymywania armii rosyjskiej, zamieszania mnóstwa interesów prywatnych przy rozgraniczeniu rozbiorem (§ 22, 101), nareszcie skutkiem wstrząśnienia w gospodarstwie rolnem, zrządzonego przez uniwersałę Kościuszki o zmniejszeniu pańszczyzny (§ 31). Nado

*) Mémoires II, 7, I, 463, II, 24.

***) Gaz. Rząd. str. 26.

winniśmy pamiętać, że prócz wojska polskiego, żywiły się dwie, a w końcu trzy armie nieprzyjacielskie przeważnie przez rekwizycje przymusowe; że oddziały rosyjskie wszędzie znaczyły ślad swego pochodu rabunkiem, zniszczeniem, pożogą. W Warszawie podczas walki z powstańcami w d. 17 kwietnia jegry rabowali jedno skrzydło pałacu Saskiego, koledzy ich rozproszyli się w podobnym celu po domach okolicznych, niektórzy zostali aż do nocy, narażając się na śmierć pewną; miało to nawet szkodliwe dla samego wojska rosyjskiego skutki pod względem strategicznym, jak wykazuje Pistor, generał kwatermistrz rosyjski *). Uchodząc z Wilna, major Tuczkow i inni komendanci zapalili przedmieścia i karcznię, i wszystkie mieszkania na Pohulance, następnie palili wsie, dwory i karczmy, będące na drodze ku Grodnowi. Kościuszko z obozu swego pod Polańcem widział każdej nocy po kilka wsi płonących ogniem. W Rawskim już na początku maja były zniszczone wsie: Gustomie, Trębaczów, Ostrolęka nad Pilicą; w Ziemi Czerskiej zrabowane m. Warka. Kolo Brześcia w lipcu zboża i łąki stratowane, dwie wsie Oziembłowskiego zniszczone przez Derfeldena, wzięto 3.000 z kasy Czartoryskiego, Niemcewicza (ojca) Skoki i Kliniki zrabowane, dobra wszystkie Rajskiego, Ruszczyca w Kobryńskim, biskupa Gedrojcia, Paszkowskiego pułkownika, Frankowskiego generał-majora i Górskiego uległy podobnemu losowi: straty Rajskiego były obliczone na 130 tysięcy złp. Przed bitwą Szczekocińską Rosyanie zapalili wieś Przybyszew bez potrzeby, a nawet ze szkodą dla szyku strategicznego, na co uskarżali się Prusacy **) Jakiś obywatel prowincyi Litewskiej w rozpaczliwym liście do gazety donosi, że miasta Orany i Merecz

*) Mémoires sur la révolution de la Pologne trouvés à Berlin. Paris 1806, str. 120 noty 1) i 2).

**) Z woli Rady krótkie opisanie porządku, którym nastąpił akt podniesienia narodu litewskiego w Wilnie: Pamięt. z XVIII w., wydał Żupański, tom VII, str. 238; v. Treskow: der Feldzug der Preussen im Jahre 1794. Berlin 1837, str. 87. Gaz. Woł. Warsz. str. 59.

„rabunkiem, ogniem, gwałceniem tysięcznych osób płci niewieściej, zabojeństwem i odjęciem całkowitego majątku tak zniszczone, że nie okazują nic więcej, prócz ruin i nie są innem siedliskiem, jak kilka nędznych i ze sposobu utrzymania życia ogolonych obywateli. Równie okolice Grodna na mil kilka ze szczętem ogolone“. Niszczyli również Rosyanie wsie i miasteczka po drodze z Grodna ku Nowogródkowi. Radzykałnie zniszczoną została cała ekonomia Koziennicka, fabryka broni, hamernia i pałac królewski, w którym powybijano okna, porozwalano piece, pomimo listu jenerała Igelstroma *). Podobnego losu doznały bogate i piękne Puławy. Dążąc pod Maciejowice, Kościuszko i Niemcewicz znaleźli Żelechów, dobra Zakrzewskiego, zrabowane; w Korytnicy zupełną ruinę, nawet stoly, kanapy, biurka posiekane; w pałacu Maciejowickim (Podzamczu), do Zamojskich należącym, gdzie przed bitwą spędził ostatnią noc Kościuszko, była zabrana nawet biblioteka, prócz jednej paki gazet, a w sali portretowej wizerunki prymasów, kanclerzy, hetmanów, biskupów, miały powykalane pikami oczy, porąbane twarze. Poczynając od Krupczyc „miejsce każde, gdzie się posuwał Suworów, odznaczyło się pożarami wsi i dworów“ **). Alboż spis ten jest kompletny? Wystarcza on jednak do zrozumienia, jaki to szlak czarny pozostawał po za wijąciami się w różnych kierunkach wojskami Imperatorowej.

I na tak uciśnioną, zrujnowaną niemal własność wiejską i miejską spadło brzemień podatków większych, niż za sejmu czteroletniego, pomnożonych nowym podatkiem od intryty (income tax). Termin do wniesienia podatków oznaczono najkrótszy możliwie, niespełna 2-miesięczny, gdy ludność była przyzwyczajoną do opłat półrocznych i przytem

*) Gaz. Wol. Warsz. str. 115, 59, 358, 397, 398. Gaz. Rząd. str. 512.

***) Niemcewicz: Pamiętniki moich czasów str. 222. Zenowicz: Kampania pod generałem Sierakowskim w Bibliotece Kraszewskiego VI, 38.

z ratami różnemi dla różnych podatków. Nagle zgromadzenie należności podatkowej mogło być niezmiernie trudnem, czasem niemożliwem dla niejednego kontrybuenta. A czyż podobna wymagać akuratnego uiszczenia opłat, kiedy po całym kraju chodziły wojska nieprzyjacielskie? Zdarzało się, że nieprzyjaciel wybierał dla siebie raty podatkowe np. w Lublinie grosz 10-ty, oprócz 6.000 rubli kontrybucyi. Podobnież w Brześciu tenże generał rosyjski Derfelden podczas pobytu swojego od d. 7 do d. 12 lipca wziął podymne i od żydów pogłównę, zabrał skład tabaczny, remanent z podatków czołowego i konsumpcyjnego, a z wielu spichlerzów sól obywatelską *). Poborcy, oficyaliści skarbowi częstokroć uciekać musieli z kasami i dorywczo tylko przybywali dla przyjmowania pieniędzy, a kontrybuenti nie wiedzieli, jak i gdzie mają płacić? Mamy na to niewątpliwe świadectwa w raportach urzędowych, przesyłanych do wydziału skarbowego. Tak np. pisze exaktor Wierzbicki: „Gdy generał (ziemiański) Jelski w tysiąc koni przeszedł do Wizny i tym sposobem część ziemi Wizkiej wolniejsza jest od Prusaków... obywatele przybyli do Łomży z oświadczeniem, że dla uczęszczania i pładrowania przez Prusaków domów obywatelskich dotąd podatków nie odwozili, ale teraz jeżelibym zabawił w Łomży dłużej, obiecali odwozić podatki. I zaraz płacić zaczęli. Ja, lubo określony obowiązkiem, determinowałem się dla zabrania pieniędzy dłużej w Łomży wybierać i przez ten tydzień kilkanaście tysięcy zniesiono z miejsc tych, do których egzekucya w tym czasie dojszby nie mogła“. Pisarz komory Kołno (Gumowski) odwiózł kasę do Warszawy, pomimo zakazu Prusaków, za co został przez nich zrabowany i ukrywać się musiał za Narwią z żoną i ośmiorgiem dzieci. Exaktor drohicki, Kożuchowski, donosi, że pobrał mało podatków, bo exakcja przed nieprzyjacielem przeniesiona z Drohiczyzna do Sokolowa i obywatele, w odleglejszych parafiach mieszkający,

* Gaz. Wol. Warsz. Nr. 21 str. 281, Nr. 27 str. 358.

nie prędko się wywiedzieli, gdzie oddawać mają. Exaktor sandomierski musiał oddać kasę (5.388 złp.) niejakiemu Ciszewskiemu, który ukrył się w Galicyi u oficjalisty celnego cesarskiego; odebrał ją potem, ale, gdy odwoził przez Chwałkowice, został tam aresztowany. Exaktor lubelski, Jasiński, donosi w dwóch egzemplarzach, że austriacy zabronili mu korespondencyi ze zwierzchnością, że nie puszczają wołów do Warszawy, że na siebie każą podatki wybierać i kwity podrukowali. Pomimo to z exakcyi lubelskiej wysłana została do kasy prowincyi mazowieckiej suma 157.462 złp. d. 2 października nie transportem, lecz przez komisarza Porządkowego lubelskiego „obywatela“ Korna, który rzetelnie z polecenia wywiązał się, bo pieniądze do kasy oddał, ale dopiero 18 października *). Te raporta pochodzą wprawdzie z sierpnia, września i października, ale fakta w nich podane mogą być cofnięte wstecz aż do początków powstania, gdy wiadomo, że wojska rosyjskie cały kraj zajmowały, a pruskie przekroczyły granicę swoją i weszły na Mazowsze już d. 1 kwietnia. Mamy też przed oczyma dowód wzorowej gorliwości urzędników i obywateli o grosz skarbowy z połowy czerwca, kiedy Kraków dostał się w moc Prusaków: oto, kasa Komisyi Porządkowej, do 45 tysięcy złt. wynosząca, przeniesioną została tajemnie na Podgórze do domu kupca Hallera i tam złatwiła asygnacyę Kościuszki za woły, należności rzemieślników etc.; srebra zaś, w ilości 1.200 grzywien (a więc przeszło 100.000 złp.) miały być przetopione w sztaby, żeby się łatwiej mogły zrealizować „przez negocyacye handlu Hallerowskiego“ **). W obec takich warunków nie dziw, że do licytacji po-

* Plika 56 działu XXXIX Raporty do Wydziału skarbowego R. N. N. Jasińskiego z dnia 6 8 i 28 8, Ciszewskiego z 5, 8, Wierzbowskiego z 16 8, Gumowskiego z 27 9, Kożuchowskiego z 6 10 1794, kwit Garlickiego z dnia 18 10.

** Raport X. Łaneuckiego, komisarza, do Kościuszki z dnia 19 7 1794 z Dobrzanowic w Galicyi, autograf.

datków pośrednich brakło pretendentów: wspomniany exaktor Jasiński sam administrować musi w Lublinie podatek konsumpcyi. Wszelkie tedy rachuby skarbowe, wszelkie obliczenia przypuszczalne musiały natrafić na zawód, ale nie z winy społeczeństwa. Z wielką oględnością przyjmować należy ustęp z raportu Horaina, jednego z najgorliwszych komisarzy, iż „posesye majątniejszych i niektóre miasta najopieszalej w tej wyprawie postępują: zaległość na nich pieniężna najznaczniejsza, żołnierz kantonowy od niektórych opornie dostawuje się, jak gdyby nie znali, że w interesie ogólnym krajowym znajduje się ich dobro“. Ta skarga ogólnikowa znosi się innym ustępem tegoż raportu, z którego dowiadujemy się, że województwo Brzeskie dawało furaz i żywność dywizjom Sierakowskiego i Chlewińskiego: że oprócz sreber tenże Horain posłał w gotowym groszu 73.218 do obozu Mokronoskiego, a nadto 26.781 zlp. z kasy wyprawnej i lenungowej *).

Zważywszy, iż przy działaniach wojennych niepodobna było używać wojska na egzekwowanie „delat“ skarbowych iż wogóle środki przymusowe rządu były słabe i że pogrożki bodaj nigdy, a przynajmniej w nader rzadkich pojedynczych wypadkach były wykonywane, że pomiędzy komisarzami lub dozorcami nie było St. Just'ów, Fréron'ów, Tallien'ów i tym podobnych mężów teroryzmu, przyznać winniśmy raczej niepospolitą rzetelność kontrybuentom i silne podbudzenie uczuć patriotycznych ogółowi. W aktach napotkaliśmy jeden tylko memoriał kahału żydowskiego m. Brześcia lit. o uwolnienie od powtórnego podymnego i pogłównego, oraz od dostawienia rekrutów konnych lub opłaty za nich z powołaniem się na udzieloną dawniej od Komisji Skarbowej libertacyę 10-letnią **). Zresztą nie słychać żadnych narzekań na uciążliwość poborów, dostaw i składek. A było

*) Gaz. Rząd. str. 237.

***) Gaz. Rząd. str. 199. dnia 21 8.

na co wyrzekać, gdy rząd powstańczy, walcząc z niedostatkami, coraz nowych ofiar żądał. Bo szereg przytoczonych dotychczas rozrządzeń wcale nie jest kompletnym. Pozostaje nam jeszcze dużo do przytoczenia.

Z obozu pod Mokotowem podczas oblężenia Warszawy d. 30 lipca Kościuszko napisał, jak zwykle, własnoręcznie na kartce rozkaz do Wydziału Potrzeb Wojskowych: „aby płaszcze dla kawalerji i rajtuzy na zimę przysposobić“. Atoli d. 13 sierpnia „z zadziwieniem odbiera wiadomość, że sukna na płaszcze i rajtuzy dla wojska nie wystarczy, o co jednak przed kilku miesiącami starać się potrzeba było“. Więć napisał zaraz, że „wszelkie sukno zdatne z kościolów ma być brane“. Znajdujemy też zaraz bilety przydującego wówczas w Radzie N. N. Tadeusza Dembowskiego: „zalecić obywatelowi księdzu Cyborskiemu, aby sukno z kościolów zabierać pospieszał, aby od misjonarzow kir zabrał, a czerwonego jeszcze nie; Rada N. N. spodziewa się sukna więcej znaleźć w handlu Gautiego i Chwaliego“. „Trzeba zakonnotować, że Kollegiata Warszawska sukno z kościoła swego na ofiarę wojsku oddaje“. „Czy obywatel Frybes fabrykę sukienną po Procie Potockim ukończył? Czy wyjeżdża dziś do Kowna po buty i koszule?“ A już poprzednio magistrat m. Warszawy drukowaną odezwą z d. 2 sierpnia nakazał konskrypcyę sukien i płócien *).

Dnia 12 sierpnia ogłoszonym zostało urządzenie Kościuszki względem sposobu wybierania żywności i furazów, tudzież dostawienie podwód dla wojska. W każdym województwie, ziemi, powiecie, powinny być „ile można, zawsze w pogotowiu żywności, furaze, wozy, konie, kresy i te przynajmniej materyaly wojenne, które w każdym mieście i wsi zna-

*) Własnoręczne bilety Kościuszki Dembowskiego z dnia 19/8 tu powołane, oraz odezwa magistratu znajdują się w plikach 26 i 48 K. W. w Arch. Gł. p. t.: Rekwizycye Najw. Naczel. Wawrzeckiego, oraz Noty y rekwizycye różnych Magistratur y Jurysdykcji 1794 roku.

leżć się mogą ku reparacyi i dostarczeniu potrzeb wojskowych, jako to: żelazo, drzewo zdadne do pojazdów, skóry, olów, powozy, welna, płótna i t. p.“ Przez czas wojny dwa razy na rok przez Wydział Żywności zsyпка (zboża) nakładana i wydawana będzie; obywatele oddawać i odwozić tam, gdzie rząd każe, bezpłatnie mają; lecz wszelkie inne bądź produkta, bądź potrzeby wojenne, nad wymienioną zsypkę do wojska Rzpitej rekwirowane i brane, tymże obywatelom od rządu płacone będą. Podwozy dostarczane być mają za paletami Komisyj Porządkowych z wyrażeniem czasu, przez który usługiwać obozowi mają; na upornych pomoc wojskowa od komendy wojskowej użytą być ma. Ustanowione poczty obywatelskie po traktach nie powinny nikomu dawać pojazdów, ani koni, który nie okazał ordynansu od komendanta dywizyi wojska liniowego. „Oziębły lub nieposłuszny owej zwierzchności mieszkaniec, któryby produkta lub potrzeby wojskowe nie podawał albo tail, tudzież rekwizycyom legalnym zadosyć czynić nie chciał, przez zwierzchności swoje karany być ma, a zwierzchności, któreby nie chciały uskutecznić powinności sobie przepisanych... odesłane będą do sądów kryminalnych“ *). Nazajutrz, d. 13 sierpnia Rada N. N. podała do wiadomości powszechnej odezwę Kościuszki o składkę w płaszczach, kocach i t. p. Czytamy w niej: „Od czterech miesięcy piszę nieustannie o płaszczach; dotąd ich wojsko niema: nie wiem nawet, kiedy spodziewać się ich może. Troskliwość o zdrowie żołnierza, bojaźń, by niewygody i bieda nie stały się przyczyną dezercyi, przynaglają mię udawać się do samej już Rady N. N., aby, gdy płaszczów gotowych nie ma, wynalazła sposób zebrania, ile można, dostatnich siermiąg chłopskich, der pozostałych od koni, których, rozumiem, wielka liczba jest w Warszawie, lub koców: słowem co tylko może do okrycia się służyć. Nadto Rada N. N. ze chce uczynić odezwę do obywatelów Warszawskich, aby

*) Gaz. Rząd. Nr. 44, 45, 46, 47.

zrobili składkę płaszczów choć noszonych i starych“. W parę dni później ukazał się uniwersał Rady N. N. względem przystawienia butów, koszul i siermiąg; nakazano nim dawać darmo po dwie koszule z 5-ciu dymów, ale za parę butów rząd miał płacić po 6 złp. i za sukmanę po 10 złp.; należało je wszakże dostawiać w tymże stosunku (z 5-ciu dymów). Inną odezwą, z d. 20 sierpnia, Rada N. N. nagliła o dostawienie niewydanych jeszcze kantonistów, czyniąc gorzkie wyrzuty „obojętnym, lękliwym i nieżyczliwym ojczyzny synom“, grożąc egzekucją wojskową i karą pieniężną po 100 złp. od każdego brakującego rekruta *). I te wyrzuty są podobno przesadzone, bo zawód w dostawieniu oczekiwanej liczby kantonistów niekoniecznie pochodził z obojętności, lęklivosti lub nieżyczliwości względem ojczyzny, skoro w samej Warszawie magistrat wykazał w tabeli z d. 6 września: należytość 2.530 głów, dostawionych 1.258, niedostawionych 1.229 blisko połowa, jednakże niedobór ten według raportu ztąd wynikał, że znalazło się wiele domów pustych i że trwał wciąż „wolny rekrut“, czyli że wielu się zaciągało na ochotnika; zresztą obywatele miejscy składali pieniądze za niedostawionych ludzi“ **).

Powyższe rozrządzenia były wykonywane przez komisarzy: mamy o tem niekompletne wprawdzie, ale dosyć liczne wskazówki w przechowanych raportach. Tak np. konstrypeya wszelkiego żelaza w siedmiu cyrkulach m. Warszawy była dopełnioną już d. 30 lipca; do zlustrowania składów handlowych sukien, płócien, butów i kożuchów w sześciu

*) Gaz. Rząd. Nr. 43, 48, 51

**) Plika Nr. 48 K. W. p. t. Noty y Rekwizycye różnych Magistratur y Jurysdykcyi 1794 w Archiwum Gł. Tabela rekrutów z dymów przy odezwie Magistratu m. Warszawy z dnia 6,9 1794. Kościuszko w kartce z dnia 5,9 (Plika 26 K. W.) pisze: „z przeznaczonych 500 rekrutów do obozu mego z województwa brzeskiego litewskiego dostawiono tylko 372; reszta w drodze uciekło; pozostawieni odebrali tylko po złotemu... Gdzie pieniądze złożone?“

miastach delegowany komisarz Michał Zakrzewski od Wydziału Żywności d. 15 sierpnia; komisarz Kropiński donosił (bez daty, ale przed cofnięciem się generała Sierakowskiego za Brześć), że kazał wybierać mosiądz zewsząd, a najbardziej ze świeczników żydowskich, miał też zabrać dzwony, ale wtedy nie mógł jeszcze dostać bryk i koni *). Tabela skór, znajdujących się w składach 17-tu garbarzy warszawskich i 21 prazkich, była gotową d. 30 października **).

W bilecie z dnia 5 września, adresowanym do Wydziału Potrzeb Wojskowych, Kościuszko napisał: „Ołów trzeba zbierać i zakupować w Warszawie samej; można by go wyszukać z dachów, ryn, figur po pałacach i kościołach”. Je-

* Plika Nr. 48 K. W. Archiw. Gł. p. t.: Noty wydziałów różnych Rady N. N. 1794.

**) Dla okazania na przykładzie, że spisy robiły się ściśle, przytaczamy sumy ogólne z rzezonej tabeli (z pliki a. 38 Raporta Departamentu Umundurowania Sber i 9ber 1794).

I m i e	Przezwisko	Skór wyprawnych								Skóry, których wyprawa nie-skończona		Skór surowych						
		U l i c a	Numer domu	Podszwianych	Brandzółowych	Juchtowych	Fałdrowych	Głansowanych	Bukacych	Ćielęcych	Wolowych	Krowich	Bukacych	Ćielęcych	Wolowych	Krowich	Bukacych	Ćielęcych
Garbarze Warszawscy																		
Garbarze Prazcy																		
Suma skór				316	241	968	100	286	195	1.823	5.308	380	1.698	5.160	1.148	115	400	6.325

den tylko był zrobiony wyjątek dla Wilanowa: „Za pokazaniem tego mego zakazu nikt nie ma się ważyć obdzierać blachy z pałacu Wilanowskiego“ (dnia 10 września *)). Nie był oszczędzony nawet Zamek królewski, Kollątaj bowiem wydał dyspozycyę do budowniczego Rzpłtej i murgrabiego, aby ci, zniosłszy się z X. Cyburskim, komisarzem Departamentu Uzbrojenia względem zabrania ołowiu, na gmachu zamkowym znajdującego się, natychmiast takowe zabranie dopełnili (23 września); obnażoną zaś tym sposobem galeryę Merlini pokrył deskami. A w miesiąc później (dnia 23 października) wydział skarbowy „odbierając rekwizycyę Wydziału Potrzeb Wojskowych o zalecenie ofycyalistom skarbowym, ażeby ciż wyslanemu w Sandomierskie komisantowi obywatelowi X. Cyburskiemu byli pomocą, oraz aby dozwolić zbierać metale z gmachów i domów Rzpłtej“, zalecił lustratorom dóbr narodowych uskutecznienie tego zlecenia z uwagą, aby szkody w budowlu nie było“. Wydano też Wydziałowi Potrzeb Wojskowych żelaztwo ze składu skarbowego wartości 20.618 złp. (dnia 10 października **).

Pomimo takich wysiłen rząd wciąż doznawał niedostatku: dnia 16 sierpnia Departament Umundurowania żąda przysłania sobie pieniędzy na opłatę rzemieślników, bo komisarze nie mają spokojności nawet w domach swoich; dnia 21 sierpnia tenże Departament donosi w swoim raporcie: „krawcy nie robią dla niezaplacenia im zaległych pieniędzy; o szewcach donosi się toż samo; deputacya Ratunkowa, zatrudniająca się rozdaniem płótna na szycie koszul, ma zaległych pieniędzy za 8.000 koszul złp. 4.000 i więcej szyc nie chce“.

*) Plika Nr. 26 K. W. Arch. Główn. p. t.: Rekwizycyę Najwyższego Naczelnika Wawrzeckiego.

** Plika Nr. 48 K. W. p. t.: Noty wydziałów różnych Rady Najw. Nar. 1794 Arch. w Jablonnie szafa VIII, półka L, nota Merliniego: „z rozkazu Najjaś. Pana pokryłem deskamy galeryę w Zamku, z której ołów był zdjęty podczas rewolucyi; kosztowało 147 złp.“

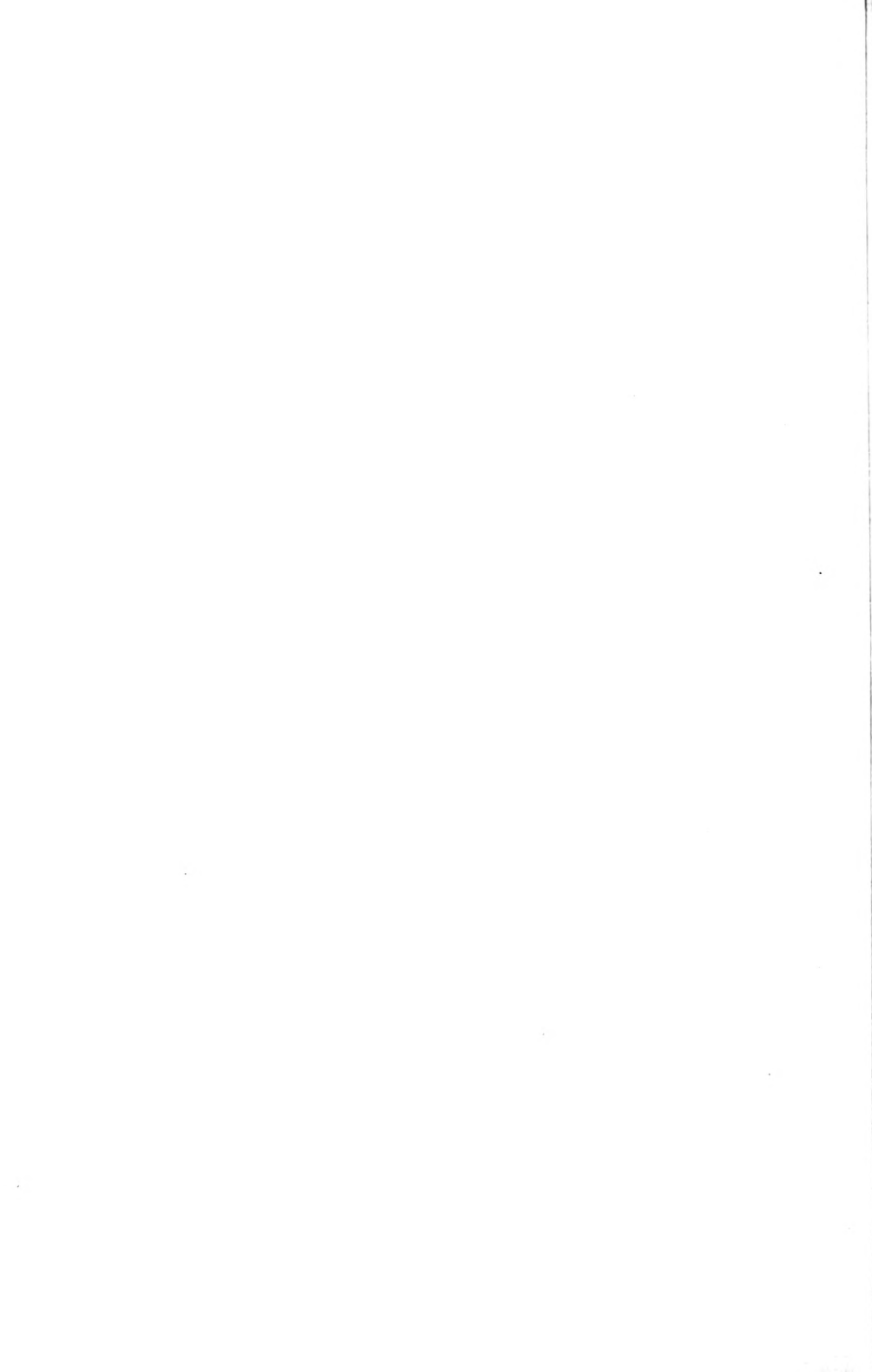
Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru Gustawa Bisier).

Pieniądze papierowe z roku 1794.

(Podobizna barw, rysunku i pisma podług oryginalnych egzemplarzy ze zbioru Gustawa Bisier).

Jednakże w post scriptum dodano, że wspomniona Deputacya rekwirowała wydanie 20.000 łokci płótna, czyli podejmowała się dalszego szycia, ale z tym warunkiem „aby jej pieniądze niezwłocznie wypłacone zostały“. Podobnie Departament Uzbrojenia prosi pod dniem 16 sierpnia, że „wszystkich robót zaprzestanie, jeśli fundusz dostarczony nie będzie... bo dziś przyjdzie stu kilkudziesięciu robotników, a kasa próżna“ *). Dnia 29 sierpnia Wydział Skarbowy ma tylko 40.000 do zapłacenia kupcom zagranicznym należności za płótno, wynoszącej 68.565 złp. gr. 21 den. 9; na pokrycie reszty proponuje zaręczenia skarbowe, a dnia 20 września Kollataj odpowiada Wydziałowi Potrzeb Wojskowych bez ogródki, że „za dostawione płótno 30.000 złp. kasa Narodowa zapłacić nie jest w stanie“ **). W końcu do tego przyszło, że pułk 2-gi Nięstwa Żmudzkiego, liczący po przybyciu do Warszawy 45 głów, wystąpił dnia 30 października z żałosną skargą, że od kwartału płacy nie pobierał i dopiero Tadeusz Dembowski, prezes Wydziału potrzeb Wojskowych, „widząc skwirik tych ludzi, zebrzących żywności lub na żywność“, kazał wypłacić według złożonego porachunku 69 złp. gr. 10 gotowizną ***).

W obec tak dokuczliwego niedostatku, w obec trudności, na zwalczenie których brakło już sposobów, rząd powstańczy zdecydował się na krok bardzo energiczny, nawet gwałtowny. Dnia 11 września Rada Nar. N. „z powodu żądania Najwyższego Naczelnika przyśpieszenia gotowych pieniędzy... postanowiła urządzenie wzięcia w rekwizycję depozytów tak sum gotowych, jakoteż efektów w srebrze i złocie w depozytach gdziekolwiek znajdujących się... oraz pożyczkę

*) Plika Nr. 38 p. t. Przełożenia i raporta Departamentu Umundurowania w sierpniu 1794 r. noty pod powołanemi datami; plika 36 i. p. t. Przełożenia i raporta Departam. Uzbrojenia w sierpniu 1794 r.

***) Tamże.

***) Plika a. 35 Rekwizycye Gener. w 8-brze i 9-brze 1794.

dobrowolną obywatelską na nagłe potrzeby wojenne⁴. Rekwizycyom podlegać miały: 1) sumy złożone w magistratach i jakichkolwiek jurysdykcyach miejskich, 2) w kancelaryach ziemiańskich, 3) w kapitulach, kolegiatach, kościołach, klasztorach i u ich syndyków tak własne duchowieństwa, jako też od różnych obywateli w depozyt dane, 4) sumy przenoszące 1.000 dukatów przez obywatelów do utajenia złożone, 5) sumy z akordów kupieckich i innych... dla zamkniętej teraz komunikacyi z zagranicą, lub dla niedoszłych terminów wierzycielom płacić się nie mogące. Depozytaryusze obowiązani są donieść o przechowywanych sumach w ciągu 10-ciu dni, po którym to terminie będą przyjmowane denuncyacye z nagrodą dla denuncyanta, wynoszącą piątą część sum utajonych. Wydział skarbowy miał wydawać dokumenta obligacyjne rządowe na każdą wziętą sumę z zapewnieniem 5°. Pożyczkę zaś miał przyjmować skarb na hypotekę dóbr narodowych, na termin roczny, na procent 6° „... Nareszcie tym, którzy dawać zechcą gotowiznę za bilety skarbowe, obiecany zwrot po 8-miu miesiącach w gotowiznie z 6-tym procentem *)).

O ile była wykonaną ta uchwała o depozytach? Orzec trudno, ale że była wykonywaną — to pewna. Sam Kościuszko wspomina w swych zeznaniach, że na prośbę Dębińskiej, starościny wolbromskiej, kazał zwrócić część depozytu jej, zabranego z klasztoru a wynoszącego 3, czy 6 tysięcy dukatów **).

Co do pożyczki — nie mamy śladu, aby ktoś dał ją skarbowi na obiecanę, wcale skromne zresztą, procenta. Utrata Wilna, porażka pod Brześciem generała Sierakowskiego, zbliżenie się Suworowa, mnożące się niepowodzenia wzmacniać kredytu nie mogły. Były tylko przykłady wymiany bi-

*) Gaz. Rząd. str. 287, 290, 294, 314.

***) Чтения въ Общ. Цетор. и Древност. Россіи. 1866, III, стр. 42 (Смѣль).

letów skarbowych na gotowiznę w znaczniejszych sumach przez osoby zamożniejsze. Nędza powszechna stawała się coraz dokuczliwszą: Rada Najw. N. musiała upoważniać pełnomocników swoich do przyjmowania w podatkach żyta, owsa, krup, grochu i siana, „wprzód ułożywszy się o cenę jak najniższą“, a następnie „zapewnić publiczność, że już więcej pobór nakładanym nie będzie, i że nie w połowie jak dotąd, ale w całkowitej opłacie poboru i podatków bilety skarbowe przyjmowane będą“ *).

A tu nawala nieszczęść i okoliczności tragicznych, w jakich znalazło się mnóstwo osób, wkładała na władzę inny jeszcze obowiązek, troskliwości o los ofiar powstania. Oprócz przyznawania pensji wdowom i rodzinom po poległych, Rada N. N. d. 27 września, „zapatrzywszy się na zniszczone po większej części obywatelskie majątki, na zrujnowane domy, opuszczone role i wsie popalone“, ustanowiła wydawanie pożyczek ze Skarbu Narodowego tak na dobra ziemskie, jako i miejskie w połowie szacunku, na 3^{0/0}, na wypłatę ratami w ciągu lat 12-tu lub 6-ciu; gdyby ktoś żądał zasilku na osobiste swoje potrzeby (nie na prowadzenie gospodarstwa lub rzemiosła), dostać miał pożyczkę w stosunku dwudziestej części swego mienia. Zaraz też obraną została Administracja Pożyczek Skarbowych z 7-miu osób, mianowicie: Jelski na prezydującego, Bogusław Mirski, Leżański, Dulfus, Łuszczewski, Burakowski, Szperling. Rada N. N. miała się jeszcze zatrudniać ustanowieniem Lombardu, czyli kasy pożyczającej na rzeczy ruchome. Tym sposobem ziściłyby się już wszystkie części projektu Kaposztasa i wszystkie żądania projektodawców z epoki sejmu czteroletniego (§ 78). Ale czasu brakło i możliwości. Dnia 10 października zaszła bitwa Maciejo-

*) Upoważnienie pełnomocnikowi X. Tomaszewskiemu z dnia 23 września w Gaz. Rząd. Nr. 86 str. 345; zapewnienie Rady N. N. o niemakładaniu poboru uchwalone dnia 29 września, ogłoszone dnia 4 października w Nrze 92 str. 375.

wicka, a d. 13 t. m. Rada N. N. w odezwie do Ludu Polskiego doniosła o klęsce i o niewoli Tadeusza Kościuszki. Po takim ciosie, w tak rozpaczliwym położeniu trzeba było wiele energii, żeby się zdecydować na przedłużenie walki pod nowym Najwyższym Naczelnikiem, Tomaszem Wawrzeckim. Wydział Skarbowy, t. j. Kollątaj, mógł opierać swoje wypłaty przeważnie na biletach skarbowych, to też z podwójną gorliwością usiłował je rozpowszechnić przez urządzenie kantorów do zmiany i przez groźbę odpowiedzialności sądowej za odmowę przyjęcia. Administracja pożyczek skarbowych rozpoczęła sesje swoje d. 30 października; ale to było już na 4 dni przed szturmem Suworowa *).

Cały ten przegląd czynności rządu na polu finansowem dostarcza, zdaniem naszym, obficie dowodów przekonujących, że ani Kościuszcze, ani Kollątajowi, ani Radzie Najwyższej Narodowej niepodobna zarzucać niedbalstwa, ani braku energii w gromadzeniu funduszków na sprawę powstania. Zapędzono się aż do rekwirowania pieniędzy należnych kupcom zagranicznym od kupców polskich, aż do naruszenia depozytów. Zużytkowano też wszelkie pomysły, na jakie zdobyć się mogli projektodawcy, pisarze, ludzie fachowi, lub jakie można było zaczerpnąć z przykładów zagranicznych. Powzięliśmy też przeświadczenie, że naprężeniu energii przypisać należy gorzkie lecz nieusprawiedliwione wyrzuty, czynione przez Radę N. N. „obojętnym, lęklwym lub nieżyczliwym“, a rozciągane przez późniejszych historyków na całe społeczeństwo. Że się znajdowały indywidualia lęklwe, obojętne, może nawet występne, to rzecz naturalna. Że wiele osób zamożniejszych wyjeżdżało za granicę, o tem czytaliśmy narzekania spólczesne **). Sam Kościuszko wymienił raz „stawnego z egoiz-

*) Gaz. Rząd. str. 362, 366, 398, 502.

***) Magistrat m. Warszawy uskarżał się z okazji licznych wyjazdów za granicę, że wywożone są znaczne pieniądze, a cyrkulacja w kraju coraz bardziej się zmniejsza (Gaz. Rząd. str. 109).

mu Franciszka Krasickiego“ i kazał obrócić na lazaret dom jego, położony na ulicy Mazowieckiej pod N-rem 1351 *). Ale społeczeństwo, ale naród cały we wszystkich warstwach swoich na takie zarzuty nie zasłużył. To już mogłoby starczyć za dowód posłuszeństwa rządowi i gorliwości patriotycznej, że ani podczas powstania, ani później nie ozwał się ani jeden głos protestacyi lub skargi na uciążliwość wymaganych podatków, poborów i dostaw; możnaby mniemać i mniemano w istocie, że nic nadzwyczajnego rząd powstańczy nie wymagał od narodu, że szlachta, niepoprawna w egoizmie swoim, skąpiła grosza nawet dla Kościuszki. Milczenie przyczyniło się zapewne w znacznej mierze do potępienia, jakie nad szlachtą wyrzekli historycy XIX wieku, w tym razie niesłusznie i niesprawiedliwie.

Oprócz dowodu negatywnego, istnieje przecież dowód jeszcze wymowniejszy, pozytywny. Oto spis ofiar dobrowolnych, które wciąż płynęły wśród najtrudniejszych okoliczności, aż do ostatnich chwil walki. Umieszczamy go w dodatku pod literą A, uprzedzając, że kompletnym być nie może, gdyż pochodzi wyłącznie prawie ze sprawozdań, drukowanych w dziennikach Warszawskich. Suma tych ofiar minimalna wynosi jednak w samej gotowiznie:

Nr. 220.

złp. 1,339.757

oprócz wartości rozlicznych przedmiotów i koni, którą szacować można przynajmniej na:

*) Bilet własnoręczny Kościuszki do Wydziału Potrzeb Wojskowych z dnia 18.9 w plicie 26 K. W. Arch. Gł.

Nr. 221.

1,928,036 złp.

oprócz nareszcie przyjętych zaręczeń i biletów skarbowych które, jak wiemy, kredytu sobie nie zjednały podczas powstania i skupionemi nie były po upadku Warszawy. Były to więc też ofiary, tylko, że po większej części nie dobrowolne. I w dziale pierwszym ofiar właściwych znajdują się takie, które były złożone pod wrażeniem obawy lub nacisku opinii powszechnej, jak np. Fr. Moszyńskiego, biskupa Massalskiego i Skarszewskiego, a nawet Stanisława Augusta, ale nie może podlegać wątpliwości dobra wola takich ofiarodawców, jak bezimienni, co dawali po kilkaset, po tysiąc, po 6 tysięcy, i po 50.000 przez „czulość nad losem ojczyzny swojej”—albo jak Wichliński urzędnik Komisji Skarbowej, co oddał „wazę na nóżkach z uszkami, pokrywą i kwiatkiem do niej srebrnemi, dwa dzbanuszki nowe do kawy i mleka, 1 dzbanuszek nowy do herbaty, blacik, cukierniczkę, 2 solniczki i 2 pudełka srebrne nowe, okrągłe do gotowalni damskiej“ (zapewne żony), albo jak owi lokaje, kucharze, pisarze i cała służba hetmanowej Ogińskiej, która złożyła blisko 6 tysięcy złp., albo jak owi Józef i Jan Ossoliński z Ziemi Drohickiej, którzy oprócz wystawienia i utrzymania całego batalionu z 600 głów i 6 pocztowych, dali 26 koni pod armaty, ochotników, brykę, 13.700 złp., skóry, płótno, akcyę fabryki Łowickiej i koszta kancelaryjne Komisji Porządkowej, a może nawet jak owi pijarzy Drohiccy, co to dali „armatę żelazną bez lawetu i mszę śpiewaną co miesiąc“. Całe brygady żywione były darmo, jak np. Madalińskiego w Ziemi Łomżyńskiej; województwo brzeskie dawało furaz i żywność dywizyom Sierakowskiego i Chlewińskiego. A przystępowały do powstania Ziemi: Sochaczewska d. 4 października, wieluńska 16 października już po bitwie Maciejowickiej, na parę tygodni przed szturmem Pragi. Wiemy nadto, że Kościuszko „miał sobie wprost i tajemnie przesyłane znaczne sumy i kosz-

towności przez osoby, które, jak Ordynatowa Zamojska, nie chciały być w swych darach wydatne“ *). Więc ofiarność bardzo licznych osób i ziem całych, lubo nie dająca się wyrazić w cyfrze, wymykająca się rachubie, była niewątpliwie wielką, nieraz przekraczała zakres możliwości. Zakrzewski, dawny poseł sejmu czteroletniego, prezydent miasta Warszawy, członek Rady Tymczasowej Zastępczej i Najwyższej Narodowej, człowiek niegdyś zamożny, na starość był żebrakiem. Kościuszko pozostał ubogim, Ogiński znalazł się w kłopotach pieniężnych za granicą, liczni wychodźcy poszli na obcą ziemię w nędzy, stodoły chłopów były wypróżnione, głód, według listu Stanisława Augusta do Katarzyny II, był nieuchronny **).

Metoda, jakiej dotychczas trzymaliśmy się, wkłada na nas obowiązek przedstawienia całego obrotu funduszków publicznych w dokładnej tablicy, opartej na źródłach urzędowych, ale niedostateczność tych źródeł staje nam na przeszkodzie w dopełnieniu obowiązku. Zaleciła wprawdzie Rada N. N. Wydziałowi Skarbowemu, aby zdał rachunki z kasy Narodowej od d. 19 kwietnia do 31 maja i od d. 1 czerwca do 13 września, po tej dacie zaś kazał codziennie przynosić sobie księgę percepty i expensy ***), lecz my nie znaleźliśmy rachunków na dwa pierwsze okresy; jedyna zaś nam znana

*) Paszkowski jeneral str. 247.

**) Gaz. Rząd. str. 311 zalecenie z dnia 15 września.

***) Mówił też Wawrzecki w śledztwie petersburskiem, a więc jawnie w oczy Samojłowowi i Katarzynie II, że „domy szlachty były obalone, lub zniszczone, stadniny i bydło zabrane, słowem wszelkie mienie ruchome wywiezione; obywatele, siedzący po domach, wydani na samowolną dzikość kozaków, bici, męczeni na ogniu, w najdotkliwszych mękach musieli wydawać pieniądze i własność swoją; wiele pól nieuprawionych z powodu zaboru koni, zboża i bydła, co już grozi krajowi głodem i nędzą powszechną... Polska zrabowana i spustoszona tak, jak nie było przykładu w ostatnich stuleciach i wojnach“. (Чтения въ Общ. Пет. и Древи. Россіи 1867, I, str. 82.

„książka z Kasy Generalnej Narodowej dla Rady Najwyższej“ zaczyna się od d. 13 września i obejmuje codzienne tak wpływy, jak wydatki aż do d. 6 listopada, kiedy już Praga była zdobytą. W dniu otwarcia księgi remanent wynosił 1.054 dukatów w zlocie i 75 zlp. w biletach skarbowych; w dniu 3 listopada znajdowało się 8.363 $\frac{1}{2}$ dukatów, 594.178 zlp. w biletach skarbowych i 392.976 zlp. w gotowiznie, a w dniu zamknięcia złota wcale nie było; pozostały tylko bilety skarbowe na 459.065 zlp. i mincette menniczne na 170.628 zlp., co zaświadczone jest podpisami Jana Biernackiego superintendenta kasy Generalnej, oraz Zajączka i Zakrzewskiego; całą tę pozostałość Zakrzewski kazał wydać do kasy wojennej *). Gdy więc nie posiadamy rachunków urzędowych, z ręki oficyalistów skarbowych, nie pozostaje nam żadnej innej drogi, jak tylko zebranie z gazet sprawozdań o wydatkach Rady Zastępczej i Najwyższej Narodowej. Ponieważ po kapitulacji Warszawy kasa generalna nie posiadała już gotowizny wcale, przeto suma wydatków może służyć zarazem jako suma wszystkich dochodów. Ale w braku szczegółowych wykazów z percepty nie jesteśmy w stanie ocenić, o ile dokładnym był pobór nałożonych podatków, o ile szkodziły poborom działania wojsk nieprzyjacielskich, a nawet o ile przyczyniły się do zwiększenia zasobów kasy generalnej ofiary dobrowolne, które mogły być wydatkowane na miejscu, nie przechodząc przez księgi warszawskie Wydziału Skarbowego. Nie mamy rachunków od d. 1 listopada i nie znamy dokładnie stanu kasy

*) Arch. Sk. Kor. oddział VII Nr. 75. Gotowiznę i kosztowności, jakie miał z ofiar Kościuszko, zabrał podobno Kollataj, wyjeżdżając zaraz po zdobyciu Pragi dnia 4 listopada do Kozienic; wyprawiony za nim w po- goń dnia 4 listopada po południu Madaliński dogonił kasę, wziął z niej 7.000 dukatów i 70.000 zlp., lecz sam Kollataj wyjechał do Galicji; zresztą wysłany z polecenia Rady Zajączek znalazł w Warszawie w Kasie Generalnej z górą 6.000 dukatów, które oddał kilku oficerom; z tych niektórzy ukryli się później; tak opowiada Wawrzeccki w śledztwie petersburskiem. (Чтенія въ Общ. Ист. и Дрви. Росс. 1867, I, str. 80 i 84).

z jaką Wawrzecki szedł pod Radoszyce, chociaż on wyraźnie mówi o wypłaceniu pensji za listopad wojskom swoim, oraz o zabranii z mennicy złota i srebra jeszcze nie wybitego na 157.000 złp. *). Przed złożeniem dowództwa Wawrzecki podpisał ogólny obrachunek za cały czas swego urzędowania i polecił kasyerowi Krauzowi, oraz adjutantowi Hornowskiemu odwiedzić całe archiwum do Warszawy dla wręczenia „rządowi krajowemu“, ale czy wola jego wykonaną była nie wiemy i dokumentu wspomnianego nie znamy.

Z takimi zastrzeżeniami przystępujemy do ułożenia szczegółowego rachunku. Liczby są brane z Gazety Wolnej Warszawskiej i Rządowej; stronnice przytaczamy; kilka pozycji pochodzi z innych źródeł—te wynotujemy oddzielnie.

Tab. 222.

Koszta powstania pod Kościuszką.

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
24 Marca do 25 Kwietnia	1	A. Gotowizną. Koszt powstania w województwie Krakowskim, obozowania pod Luborzycą, Koniuszą, Słomnikami, Bosutowem, Igołomią w całości nie znany; częściowe wskazówki patrz pod pozycjami 184, 185, 186, 217, 218, 219	?	—

* Wawrzecki: Чтения въ Общ. Ист. и Древн. Росс. 1867. I, str. 85, 87, 94.

Data	Nr. pozycyi	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
a) Wydatki Rady Zastępczej Tymczasowej.				
				G W. W.
Kwietnia	25	2 Na umundurowanie korpusu artylerji	66.370	38
"	26	3 Piotrowskiemu pułkow. lekkiego pułku	2.000	53
		4 Tolkmittowi kasę ubogich	3.000	"
		5 Na więźniów	2.000	"
"	27	6 Haumanowi na potrzeby wojenne	18.000	54
		7 Kwaśniewskiemu pułkownikowi wolontaryuszów. Na ekspedycje extraordinaryjne Dorau, Sekret. Rady	2.000	"
		9 Na lazaret w pałacu Branickich	9.000	"
		10 Na ludwisarnię	2.000	"
Kwietnia	28	11 Na Komisoryat	10.000	"
"	30	12 Na umundurowanie 1 pułku wolontaryuszów Jana Rafalowicza	25.555	55
		13 Dorau na expensa extraordinaryjne	9.000	77
		14 Żołd wojska	2.691	78
Maj	1	15 Na Komisoryat	268.000	"
"	2	16 Sierakowskiemu na inżynierów extraordinaryn.	50.000	"
"	4	17 Korpus kadetów	1.800	79
"	5	18 Na potrzeby wojenne	18.604	"
"		19 Regiment. Gwardyi Kor. Dla Komisoryatu wojennego	36.000	93
"		20	12.000	"
"	6	21 Na potrzeby wojenne	25.000	"
"	7	22 Wedelstettowi pułkownikowi Wojsk lit.	6.000	"
"	7	23 Inżynierom za pomiar biskupstwa krak.	540	"
"	8	24 Umundurowanie komp. artyl. Deybla pułkownika	2.817	"
"	9	25 Na więźniów Dep. Dorezej	15.300	94
"	13	6 Komisoryatowi	6.000	124
"	"	21 X. Palmowskiemu	50.000	126
"	"		6.000	"

Data	Nr. pozycyi	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Maj . . .	13 28	Deputacyi Dozorczej na więźniów	13.371	126
" "	29	Kijeńskiemu i Pęczkowskiemu za most.	80.262	"
"	16 30	Komendantowi siły zbrojnej X-twa Mazowieck. Komisarjatu wojskowemu	100.000	151
"	" 31	Deputacyi Menniczej	50.000	"
"	17 32	Józefowiczowi Sekret. Legacyi rosyjskiej	75.000	152
"	19 33	Deput. Dozorczej nad więźniami	1.000	"
"	20 34	Dorau, sekretarz. Rady. Na utrzymanie osób dyplomatycznych rosyjskich. Dufour'owi za druki i papier	15.000	153
"	21 35	Mokronoskiemu Generallejtenantowi	9.000	"
"	23 36	Boczkowskiemu	6.000	154
"	" 37	Mokronoskiemu Generallejtenantowi	3.600	"
" 24 i 27	38	Boczkowskiemu	200.000	177
"	" 39	<u>Suma pozycyj od 2—39.</u>	<u>540</u>	"
			<u>1,152.772</u>	
		Koniec wydatków Rady Zastępczej.		
		b) Wydatki Rady Najwyższej Narodowej		
"	30 40	Mokronoskiemu	400.000	205
"	31 41	Na kancelaryę Wydz. Potrzeb wojskowych	1.000	"
"	" 42	Deputacyi Dozorczej na jeńców rosyjskich	6.000	"
Czerwiec	2 43	Dep. Dozorczej na więźniów	6.000	206
"	3 44	Na potrzeby wojenne	54.000	"
"	4 45	Dep. Dozor. na więźn. Na Wydz. żywności	6.000	263
"	5 46	Wielohorskiemu	100.000	"
"	" 47	Dla Komisaryatu wojen. Na oświetlenie pałaców Rzpłtej	10.000	"
"	7 48	Dep. Dozorczej na więź. X. Sabie Palmowskiemu. Wydziałowi żywności	46.000	264
"	" 49		4.000	"
"	" 50		10.000	"
"	9 51		6.000	289
"	" 52		100.000	"

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Czerwiec	10 53	Wydz. Potrzeb wojsk.	200.000	290
"	12 54	Wydz. Porządku. . . .	1.000	291
"	13 55	Obywat. Orłowskiemu .	1.500	"
"	14 56	Dep. Dozor. na więźn.	20.000	305
"	" 57	Jener. Sierakowskiemu.	3.600	"
"	15 58	Orłowskiemu na potrze-		
		by wojenne	100.000	"
"	" 59	Morawskiemu majoro-		
		wi	1.800	306
"	16 60	Osobom dyplomat. ro-		
		syjskim	6.000	317
"	" 61	Osobom do Wydż. dy-		
		plomacy zagranicznej. .	58.562	"
"	17 62	Wolskiemu.	237	318
"	" 63	Jeneral. Orłowskiemu .	180	"
"	18 64	Fabryce Grodzieńskiej		
		na sukna dla wojska .	65.034	329
"	" 65	Dep. Dozor. na więźn.	6.000	"
"	20 66	Dembowskiemu pułko-		
		wnikowi podług dyspoz.	2.000	338
"	" 67	Najw. Naczelnika		
		Zabłockiemu, Rezyden-	20.478	339
"	" 68	Temuż na podróż	4.000	"
"	21 69	Na nieprzewidziane wy-		
		datki obozowe jenerałowi	18.000	"
"	" 70	Sierakowskiemu.		
		Wydziałowi Bezpieczeń-	40.000	"
"	" 71	stwa.		
		Wydziałowi żywności	200.000	"
"	22 72	na Warszawę		
		Zakrzewskiemu na mi-	4.000	340
"	" 73	licyę municypalną	2.000	"
"	" 74	Na rozszerzenie ducha		
		powstania.	4.000	"
"	24 75	Cichoickiemu na nadzw.		
		wydatki wojenne	18.000	342
"	" 76	Kancelaryi i Wydziało-		
		wi Sprawiedliwości . . .	300	"
"	" 77	Na druki	6.000	"
"	" 78	Wydż. Potrzeb Wojsk.	200.000	"
"	25 79	Dyrekeyi biletów Skar.		
		na 200 ryz papieru . . .	10.000	343
"	" 80	Na fabrykantów Kozie-		
		nickich, Kownackiemu. .	2.000	"

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Czerwca 26	81	Na lazaret	10.000	351
" "	82	Orłowskiemu, komend- X-twa Mazowieckiego na dezertarów pruskich . . .	1.800	"
" 27	83	Mokronoskiemu, gene- ral-lejtenantowi	20.000	"
" 30	84	Zakrzewskiemu na 400 głów milicyi policyjnej .	103.461	Gaz. Rz 7
Lipca . . 1	85	Orłowskiemu Komend. X-wa Mazowiec. na woj- sko	400.000	9
" "	86	Na sukna dla wojska w Brześciu Litewskim . .	95.420	10
" "	87	Na podobne potrzeby . .	200.000	"
" 2	88	Sztabs-Chirurgowi . . .	3.000	13
" 3	89	Jenerał. Cichockiemu . .	40.000	17
" 4	90	Na szpital Dzieciątka Jezus	6.250	23
" 5	91	Węgierskiemu	9.000	25
" "	92	Kancelaryi interes. za- granicznych	19.325	"
" 6	93	Fabryce Grodzieńskiej (z kasy ekonomicznej) . .	63.034	29
" 7	94	Wydziałowi Bezpieczeń- stwa	40.000	33
" 9	95	Wydział. Potrzeb wojsk. Korpusowi Kadetów . . .	100.000	41
" "	96	Świderskiemu na konie . .	9.764	"
" 10	97	Piotr. Potockiemu gen. Lubelskiemu na lenungi .	9.000	"
" "	99	Sierpińskiemu podpułk. Józefowiczowi sekretar- zowi Ambas. Moskiew. z licznem potomstwem . .	900	49
" "	100	Kancelar. Deputacyi do rewizyi papierów	1.000	"
" "	101	Na potrzeby lazaretu Wydz. Potrzeb Wojskow. Na lenungi w dywizyi Zajączka	1.000	"
" 12	103	Wyrobnikom Warszaw- skim na okopach po 1 zł. Dla Skarbu Litewskie- go w Rublach	10.000	58
" "	104	Dla kasy wojskowej Najwyższego Naczelnika .	100.000	"
" "	105		?	66
" "	106		500.000	"
" "	106		150.000	69

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety	
Lipca .	19	107	Na wydatki wojskowe.	200.000	81
"	"	108	Nieletnim Ożarówskim, nim segregacya majątku nastąpi	18.000	86
"	24	109	Horainowi na jego wydatki	3.600	93
"	"	110	Obywatelom za broń oddawaną	20.000	97
"	"	111	Dla wdów i dzieci poległych	5.000	"
"	"	112	Pełnomocnikowi w Województwo Lubelskie . .	3.600	102
Sierpnia .	2	113	Wydz. Bezpieczeństwa.	40.000	125
"	"	114	" Potrzeb wojsk.	200.000	"
"	3	115	Najwyż. Naczelnikowi.	600.000	129
"	"	116	Na utrzymanie osób dyplomat. rosyjskich . . .	3.000	"
"	7	117	Magistratowi m. Warszawy na wyrobników .	30.000	154
"	"	118	Wydz. Potrzeb Wojsk.	266.800	163
"	"	119	Deput. Ratunkowej dla żon	375	165
"	"	120	Na potrzeby W. X. Lit.	100.000	175
"	"	121	Na warty ubogich . .	12.000	"
"	18	122	Deput. Central. W. X. L. na kożuchy i siermięgi .	100.000	200
"	21	123	Na druki	10.000	211
"	22	124	Na osoby dyplomat. i jeńców rosyjskich . . .	3.000	215
"	"	125	Wydz. Potrzeb Wojsk.	300.000	"
"	23	126	Deput. Ratunk. dla żon dopłacić	195	219
"	"	127	Jenerałowej Bielakowej z 13giem dzieci po . .	3.000	223
"	24	128	Na Korpus Kadetów .	30.000	225
"	25	129	Korzeniowskiemu majorowi za 30 lat służby po.	1.500	227
"	28	130	Pilnującemu okopow pod Zegrzem i Zbytkami.	30.000	236
"	"	131	Królowi Imci do porachunku od 1 czerwca *).	60.000	242
"	29	132	Wydz. Żywności . . .	100.000	239

*) Mylnie podane 660.000, sprostowanie znajduje się na str. 242.

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Sierpnia 30	133	Wydz. Bezpieczeństwa na jeńców etc.	40.000	-
Września 5	134	Na szpital Dziec. Jezus X. Jaszewskiemu	6.250	263
" 12	135	Na reperacye palacu Krasieńskich reszty	2.295	295
" "	136	Wydz. Potrzeb Wojsk.	500.000	-
" 15	137	Na ekstraordynar. wyd. Wydz. Skarbowemu . . .	10.000	311
" "	138	Wydz. Bezpieczeństwa.	40.000	312
" 18	139	Na osoby dyplomatyczne rosyjskie	9.000	327
" "	140	Dep. Cetralnej W. X. L.	100.000	-
" "	141	" " Detto	44.509	-
" 19	142	Deputacyi Ratunkowej . . .	4.000	331
" 22	143	Wydz. Potrzeb Wojsk.	500.000	340
" 24	144	Na potrzeby wojenne . . .	500.000	350
" 25	145	Sukcesorom Filsjean'a rocznie po.	1.000	354
" 28	146	Na szpital gener. War.	12.500	361
" 29	147	Na furmanki etc. w województwie Lubelskiem . .	100.000	365
" "	148	Chrzanowskiemu do Londynu wyslanemu	7.200	-
" "	149	Na otwarcie teatru Boguslawskiemu	6.000	366
" 30	150	Na ekstraordynar. wyd. Wydz. Skarbowemu	10.000	369
" "	151	Wydz. Potrzeb Wojsk.	500.000	-
Październ. 2	152	Wydz. Bezpieczeństwa na jeńców.	40.000	374
" 3	153	Dla wojska na Litwie Mokronoskiemu	200.000	381
" "	154	Alojzemu Krauze, kasyerowi generaln. obozowemu	200.000	"
" 5	155	Magistratowi m. Warszawy na wsparcie obywatelów warszaw. utrzymujących warty i wystawienie koszar zimowych, oplacenie fabrykantów broń reparujących	20.000	389
" "	156	Berkowi Joselowiczowi na pulk starozakonny. . .	3.000	382

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Październ. 6	157	Na kancelaryę generalną Rady N. Nar. miesięcznie	3.466 20	393
"	158	Do kasy Inwalidów	5.000	"
"	9 159	Na potrzeby wojenne i opłatę wojska w monecie srebrnej	100.000	405
"	11 160	Na ludzi do fortyfikacyi Warszawy	3.000	413
"	14 161	Kupcom warszawskim na sukno i rasę.	23.743	415
"	16 162	Deputacyi Ratunkowej	6.000	"
"	16 163	Za najem domu dla aresztantów	4.200	433
"	17 164	Na fortyfikacye Pragi, koszary zimowe etc.	30.000	437
"	19 165	Na potrzeby lazaretów Orłowskiemu	50.000	441
"	20 166	Na fortyfikacye Pragi i reparacyę broni	20.000	455
"	21 167	Wydz. Bezpieczeństwa.	40.000	459
"	" 168	Za wizerunek Kościuszki Kościelskiemu.	2.860	"
"	" 169	Na ekstraordynar. wyd. Wydziału Skarbowego	12.000	"
"	22 170	Konowi zaległości	120	465
"	23 171	Na ludzi przy fortyfik. Pragi Magistratowi Warszawskiemu	40.000	472
"	25 172	Departamentowi Interesów Zagran. pewną sumę.	?	475
"	26 173	Druk pism rządowych.	8.000	481
"	27 174	Na przeformowanie domów na lazarety Aignerowi	6.000	487
"	28 175	Na aptekę generalną dla lazaretów	45.000	499
"	" 176	Żołd dla Wojska Lit. pod komendą Gener. Gędrojcia	30.000	"
"	" 177	Starozakonnym kupcom Grodzińskim za potrzeby wojskowe	13.947	500
"	" 178	Dyrektorowi poczt	18.000	"
"	30 179	Wydz. Bezpieczeństwa.	40.000	505

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Paździer. 30	180	Dla robiących okolo fortyfikacyi Pragi	60.000	"
" "	181	Na Korpus Kadetów	20.000	"
" 31	182	Na culaq dla robiących fortyfikacye mostu	2.500	511
" "	183	Zwrot zabranych przez Wielhorskiego do kas.	40.000	"
Suma Wydatków z kasy Generalnej R. N. N. (pozyce 40 — 183 prócz 104 i 172)			9,259.905	

c) Wydatki innych władz, czerpane z różnych źródeł.

W Marcu i Kwietniu	184	Doręczone Kościuszce: przez Madalińskiego wzięte z kas pruskich	53.539	Treskow, 22
"	185	Doręczone Kościuszce: przez Mangeta	80.000	Чтения, 1864, IV, 185
"	186	Doręczone Kościuszce: przez Grochowskiego	80.000	" "
WKw. i Maja do d. 12 Czer.	187	Deput. Centr. Lit. miała ze Skarbu Lit.	1,661.579	Gaz. Rząd. 15
Czerwca 4	188	Komisya Porządkowa Ziemi Bielskiej otrzymuje upoważnienie od K. N. N. podnieść i na zakup broni użyć (bez sejmiku) sumę wojewódzką, złożoną przez ludum w rękach Elżbiety Branickiej, kasztelanowej krakowskiej	72.000	Księga 25 Prot. Kor. z R. N. N.
"	8 189	Komisarze i exaktor chelmski ocalają 97.550 złp., z których 41.300 wypłacono Zajączkowi	97.550	Ważyńs. II, 53, 54.
Sierpnia 4	190	Horain posłał do obozu Mokronoskiego dwie sumy razem	100.000	G. Rząd. 237

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Listopada 9	191	Wawrzecki posłał zółd na korpus brygadiera Ja- żwińskiego	75.000	Чтенія 1867, I, 114
		Suma	2,219,830	
B. Biletami. Zaręczenia- mi Skarbowemi i Mince- tlami.				
Czerwca 21	192	Wydziałowi żywności zaręczenia Skarbowe . . .	400.000	339
Lipca . . .	9 193	Wydz. Potrzeb wojsk. cedułami mennicznymi . . .	100.000	41
"	194	Korpusowi Kadetów ce- dułami mennicznymi. . . .	14.695 ¹ / ₂	"
"	16 195	Dla Skarbu Litewskie- go w mincełtach	300.000	66
Sierpnia. 7	196	Na potrzeby wojska (N. Naczelnik).	800.000	145
"	197	Dla Wydz. Żywn. w za- ręczeniach Skarbowych . . .	400.000	"
"	198	Magistratowi m. War- szawy na wyrobników bi- letów Skarbowych	24.000	154
"	11 199	Na potrzeby Prowincyi W. X. L. zamiast mince- tli biletami Skarbowemi . . .	300.000	175
Września 1	200	Wydz. Żywn. biletami skarbowemi (zaręczenia Skarbowe).	400.000	252
"	201	Wydz. Żywn. biletami Skarbowemi	100.000	311
"	12 202	Wydz. Potrzeb wojsk. w zaręczeniach Skarbow. w zaręczeniach Skarbow.	100.000	295
"	27 203	Na potrzeby wojenne w zaręczeniach Skarbow.	20.000	358
Październ. 3	204	Dla wojska na Litwie Mokronoskiemu monetą papierową.	400.000	381
"	9 205	Aloizemu Krauze kasye- rowi general. obozowemu.	424.000	"
"	11 206	Na potrzeby wojenne i opłatę wojska za kwitem Krauze kas. Generalnego.	50.000	405

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
Paździer. 10	207	Na sukno etc. Wydział. Potrzeb wojsk. zaręczeniemi Skarbowewi . . .	308.603	410
" "	208	Na sukno etc. biletami menniczemi	133.733	"
" 13	209	Wydziałowi żywności . . .	500.000	421
" "	210	Wydz. Potrzeb wojsk.	500.000	"
" 22	211	Na żółd dla wojska	250.000	465
" 28	212	Wydz. Potrzeb wojsk.	500.000	499
" "	213	JKMcI	100.000	500
" 30	214	Na żółd dla wojska	800.000	505
" "	215	Na opłatę domów, na inkwaterunek żołnierzy, opał, świece, sienniki etc.	500.000	505
Listopad 9	216	Jaźwińskiemu Bryg, od Wawrzeckiego na żółd asygnatami	75.000	"
		Według zaś powołanego wyżej świadectwa Kaposztasa znajdowało się asygnat na sumę około	10,000.000	
C. Nieoznaczone liczbami lub nieznane wydatki.				
Marzec	217	Wartość krzyża Kazimierza W-go z katedry krakowskiej, przebitego na suwereny przez Kościuszkę.	180.000	Janko z Czarnkowa, cap. 4
Marzec i Kw.	218	Pobór województwa Krakowskiego. pomnożony ofiarami z Galicji i przywieziony pod Polaniec przez Sanguszkę, wydatkowany przez Kościuszkę		
Kwiec. i Maj	219	Pobór z województwa Sandomierskiego wydatkowany przez Kościuszkę		
	220	Wydatki wielu Komisij Porządkowych w Koronie i Litwie		

Data	Nr. pozycji	Przedmiot wydatku	złp.	Stronnica Gazety
	221	Wydatki wielu jenera- łów ziemiańskich na po- spolite ruszenia i korpu- sy powstańcze		
Listopada 9	222	Zółd całemu wojsku za mies. listopad zapłacony przez Wawrzeckiego w Go- stomiu	?	Чтенія 1867, I, 114.
D. Zebranie.				
	A	Suma a) i b) wydatków gotowizną z Kasy Gene- ralnej warszawskiej . . .	9,259.905	
		c) Wydatki innych władz czerpane z różnych źró- deł	10,000,000	
	B.	Suma wydatków bileta- mi etc.	2,219.830	
		<u>Suma wydatków pe- wnych, wiadomych. . .</u>	<u>21,479.735</u>	
	C.	Nieoznaczone liczbami lub nieznanne wydatki, mo- że około	4,000,000	
		<u>Ogół kosztów powsta- nia 1794 roku około . .</u>	<u>25,000,000</u>	

Zamykając rozdział niniejszy, zaznaczamy główne wypadki przeprowadzonych badań.

Sila finansowa Rzeczypospolitej Polskiej w epoce Saskiej zesła prawie do nicości w porównaniu ze wszystkimi państwami Europy, gdy cały koszt utrzymania wojska i administracyi nie przenosił 8 miu milionów złp. Prawie drugie tyle, około 7 milionów, miał lub mógł mieć przy porządnej gospodarce król z oddzielnych dochodów skarbu swojego, królewskiego. Znanych było sześć rodzajów podatku, które dotyczyły samych plebejuszów. Szlachcie strzegł zaw-

sze zdobytego w wiekach średnich przywileju wolności podatkowej, chociaż nie pełnił już służby rycerskiej, której zapłatą był rzeczony przywilej; od stu lat prawie nie uchwalał poborów nadzwyczajnych: więc w istocie „z mlekiem matki wysysał przekonanie, jako nic dawać nie powinien“, i udoskonalonych gdzieindziej systematów skarbowości nie znał, nie rozumiał, lub, zasłyszawszy coś o nich, odpychał je z odrazą, jako narzędzia niewoli, właściwe tylko państwu despotycznemu.

Panowanie Stanisława Augusta jest epoką nieustannego rozwoju finansów i przeobrażenia pojęć o skarbowości: lecz imię jego może służyć tylko za termin chronologiczny w tej gałęzi pracy narodowej, albowiem nie wiąże się z nim żadna zasługa ani intelektualna, ani praktyczna. Przeciwnie, bezmyślnym, grzesznym, częstokroć zbrodniczym nierządem swoim król ten utrudniał i hamował proces reformy państwowej.

W okresie I-ym, jeszcze przed elekcyą, przeprowadzoną została reforma braci Michała i Augusta Czartoryskich. Pociągnęła ona szlachtę do „clu generalnego“, więc zrobiła pierwszy wylom w przywileju podatkowym; otwierając to nowe źródło dochodów publicznych, zarazem ulepszyła sposób poboru innych podatków. Owocem było zwiększenie natychmiastowe dochodów skarbowych do 13 tu milionów, prócz skarbu królewskiego, który pozostał przy dawnym dochodzie (niespełna 7 milionów). Lecz z tej reformy na przyszłość pozostały tylko pewne korzyści intelektualne: stronę zaś materialną zniweczyły: opór Fryderyka II króla pruskiego przeciwko clu generalnemu przez tak zwaną sprawę Kwidzyńską, i zaburzenia, wywołane przez protektorkę Czartoryskich, Imperatorową Katarzynę II. W epoce pierwszego rozbioru skarb Rzpltej znalazł się w stanie ruiny, a przywalało go brzemie długów, przenoszące cały dochód roczny, osiągnięty w pierwszych dwóch latach okresu.

W okresie II-m możnaby przewidywać uszczuplenie dochodów skarbowych o jedną trzecią, proporcjonalnie do

zmniejszenia rozległości kraju: tymczasem okazał się wzrost funduszy skarbowych nieustanny, osiągający ostatecznie 21 milionów, prócz dochodów Komisji Edukacyjnej i skarbu królewskiego. Było to owocem drugiej reformy, opracowanej przez „subdelegację do ułożenia podatków“ w roku 1774, której najwybitniejszymi członkami byli: August Sulkowski, Poniński i biskup owoczesny kujawski, a późniejszy prymas, Ostrowski. Subdelegacja przywróciła zawieszony (w roku 1766) cło generalne, oraz nieudatnie zaprojektowaną w r. 1768 loteryę krajową, wskrzesiła zapomniane lanowe, wprowadziła nieznanne dotychczas w Polsce stemple i akcyzę tabaczną, oddała skarbowi część funduszu Ostrogińskiego i pociągnęła duchowieństwo do płacenia „zasilku miłosiernego“ (subsidiium charitativum); więc otworzyła nowe źródła dochodów skarbowi, a to jej na rzetelną policzyć należy zasługę, iż usiłowała jak najszerzej rozwinąć system podatków niestających, czyli pośrednich. Mniemała, że przez reformę swoją dostarczy obu skarbowi Rzpłtej 33 miliony rocznego dochodu, lecz rachunek ten, nie oparty na żadnych badaniach statystycznych, nie sprawdzony przez praktykę, okazał się mylnym. Zawiniła zaś odwróceniem pewnej, zresztą malej części (dzięki poprawkom sejmu z roku 1776) spodziewanych zasobów skarbu na łupieżstwo prywatne, a szczególnie wprowadzeniem do budżetu kilkumilionowego ciężaru na placę roczną i na spłatę długów Stanisława Augusta.

Trzecia reforma sejmu czteroletniego sięgnęła już do podstaw społeczeństwa polskiego, zniósła bowiem przywilej Kłoszycki szlachty, owszem przy uchwalaniu nowych podatków orzekała zwykle, że mają spadać na dwory, nie na robotników. Najznakomitszem i najtrwalszem jej dziełem jest podatek ofiary wieczystej 10-go grosza z dochodów pewnych i stałych. Mądrze i szlachetnie pomyślany, bo nie zagrażał rozwojowi rolnictwa w przyszłości i nie obciążał ani włościan, ani drobnej własności zagonowej szlachty, jest on owocem najlepszym fizyokratyzmu, zbyt długo i zbyt wyłącznie panującego w dawnej Polsce. Nazwa „ofiary“ była niewła-

ściwym komplementem dla szlachty opodatkowanej i wprowadzała w początkach pewne zamieszanie pojęć przy układaniu taryf. To układanie, czyli obliczanie należności ze wsi każdej szlacheckiej ściągnęło wielkie wyrzekania tak na komisarzy, wykonawców uchwały sejmowej, jako też na posesorów dóbr. Staszic zarzucił nawet krzywoprzysięstwo całej szlachcie polskiej. Po gwałtownych i długich rozprawach sejm nakazał powtórne oszacowanie podatku na innej zasadzie (transakcyj, zamiast deklaracyj) i wyznaczył z łona swe-go Deputacyę Koekwacyjną, wzbraniając jej zniżania poprzednich taryf bezwarukowo. Deputacya ta wypracowała z trudem ogromnym nową tabelę podatkową dla wszystkich województw i ziem, przygotowała projekt poprawnej konstytucyi: lecz z powodu wybuchłej wojny sejm nie zdążył już udzielić tym pracom swej sankcyi, niemniej świadczą one tak o szczerych chęciach najlepszego uregulowania taryf podatkowych ofiary, jako też o przesadności zarzutów, uczynionych poprzedniemu szacunkowi komisyj Dziesiątego Grosza. Przebieg spraw sejmowych, oraz pomnożenie pozycyij dochodowych w rachunkach skarbu koronnego do 46 a litewskiego do 28 (prócz subsidium i funduszu Ostrogskiego) świadczą, że reformatorowie owocześni szukali gorliwie źródeł nowych, o ile starczyło im wiedzy, nie zrażając się dwukrotnie doznany-m zawodem w zamierzeniach budżetowych. Owocem ich reformy było 40 milionów dochodu czystego na rok 1791 (prócz służby długu, funduszu Ostrogskiego i niektórych dochodów skarbu królewskiego), a więc nagle podwojenie podatków w porównaniu z końcem okresu poprzedniego; jeśli zaś obejrzymy się po za siebie o 40 lat wstecz, przekonamy się, że w tym stosunkowo niedługim przeciągu czasu siła podatkowa państwa polskiego, uwzględniając uszczuplenie rozległości i ludności, wzmożła się siedem i pół razy *).

*) Absolutnie 40 milion. (z Nru 198) jest większe od 8-miu (z Nru 151) tylko 5 razy, lecz gdy skutkiem pierwszego rozbioru kraj zmniejszył

Wszakże i te dochody nie dorównywały zorganizowanemu oddawna finansom mocarstw innych: nietylko trzykroć ludniejszej i dziesięciokrotnie bogatszej Francji (o 750 milionach), nietylko Rosyi (o 140 lub więcej milionach), ale i małych Prus owoczesnych, które przy $5\frac{1}{2}$ mil. ludności pobierały 180 mil. złp. rocznie. Podatki sejmu czteroletniego nie wystarczały też na wystawienie stu tysięcy wojska, co było naczelnem zadaniem chwili. Na udoskonalenie techniki poborowej, na zwiększenie wydajności podatków przez natężenie ścisłości brakło umiejętności, doświadczenia i czasu; ozwały się tedy z po za izby sejmowej głosy, doradzające użycia kredytu państwowego, ukazały się nawet wytrawne projekty Banku Narodowego i papierów kredytowych. Sejm nie uwzględnił tych głosów, nie zużytkował projektów, bo ich nie zrozumiał i to było najcięższym błędem, najsmutniejszym dowodem niedostateczności wykształcenia politycznego w izbach poselskiej i senatorskiej. Wobec nadciągającej burzy wojennej szukano znowu powiększenia ilościowego dochodów, nakazano zaciągnąć pożyczkę zagraniczną w zlocie, zarządzo- no sprzedaż królewskich, wymagającą wszakże kilkuletnich przygotowań, wreszcie uchwalono pobór nadzwyczajny zwiększony ofiary, podymnych i pogłównego. Wartość pieniężna tych ostatnich uchwał nie daje się obliczyć, ponieważ nie-szczęśliwy przebieg wojny przeszkodził rychło ich wykonaniu; lecz znaczenie polityczne i moralne wyjaśniło się dostatecz- nie, gdy pobór odbywał się bez żadnego oporu lub szemra- nia, dopóki nie zachodziła przeszkoda ze strony nieprzyjacie- la; gdy społeczeństwo całe wyrażało swe uznanie dziełom sejmu limitowanego datkami dobrowolnemi, zobowiązaniami osób prywatnych na cały czas wojny, nawet uchwałami no- wych poborów, jak np. województwo Krakowskie.

W okresie czwartym rządu Najj. Konfederacji Targo- wickiej i akcja drugiego rozbioru sprowadzają znów ruinę

się do $\frac{2}{3}$ dawnego obszaru, należało przeto zastosować jeszcze proporcję:
 $x : 5 = \frac{2}{3}$.

skarbu państwowego, a bankructwo 6-ciu firm najmniejszych wysusza źródła zasobności skarbowej. Wśród powszechnego zubożenia na terytorium, powtórnie uszczuplonem a nie dającym się nawet obliczyć pod stopami i kopytami wojsk nieprzyjacielskich, władze, powstające w imię Kościuszki, przywracają moc obowiązującą uchwałom sejmu czteroletniego i. wykonywając wszędzie uniwersał poborowy województwa Krakowskiego, wprowadzają jeszcze jeden, największy z pomiędzy wszystkich dawnych: podatek progresywny od wszelkich dochodów. Ktokolwiek przejrzy działalność finansową Rady Najwyższej Narodowej i licznych jej pełnomocników, oraz Komisyj Porządkowych, przyzna z pewnością, że ze strony rządu nic nie było zaniedbanem w wydośtaniu wszelkich możliwych funduszków w drodze podatkowania, rekwizycyj, kredytu publicznego (bo wypuszczone zostały nawet asygnaty), nareszcie w drodze odwoływania się do ofiarności publicznej. Złoto ze skarbcza Krakowskiego, srebro z ołtarzy, dzwony z wież kościelnych, kir z katafalków, olów i miedź z dachów pałacowych, w końcu zdeponowane gdziekolwiek kapitały prywatne zabierano z rozkazu rządowego. W ciągu pół roku mniej więcej wyciągnięto z obszaru prawie połowicznego w porównaniu z Polską z r. 1792 przeszło 25 milionów według najmniejszej rachuby, które warte są z pewnością stu milionów sejmu czteroletniego. I społeczeństwu też nikt zapewne nie zarzuci braku ofiarności: gdy na liście datków ujrzy obok sreber z kredensów pańskich, pudełek i brylantów z gotowalni damskich, kilka łokci płótna zgrzebnego z wiejskiej chałupy, lub kilka złotych złożonych przez żebraka, a w sumie ogólnej około 2, od roku zaś 1788 przeszło 7 milionów, prócz mnóstwa nieznanych i niepochwytanych poświęceń.

DODATEK A.

Spis ofiar dobrowolnych złożonych na potrzeby wojenne.

DZIAŁ I W PIENIĄDZACH.

Data	Nazwisko i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
I. Na skutek uchwały sejmowej p. t. „Dobrowolna ofiara na naglące potrzeby ojczyzny 1788 r.“				
a) Jednorazowo.				
1788 d. 8/11	W domu St. Małachowskiego marszałka sejmowego, z projektu Grabowskiego, mecenasa Asesoryi Litewskiej, oraz u Laski.			
	Tenże Grabowski	3.000		
	Krzucki poseł wołyński	15.000		
	Tenże na milicję	10.000		
	Tenże za ubogą szlachtę województwa wołyńskiego	5.000		
	Sanguszkowa marszałkowa lit.	18.000		
	Miaskowski	1.800		
	Suchorzewski Jan za siebie i za 2-ch braci	5.400		
	Suchorzewski Wincenty	4.500		
	Sokolicki weksel na	10.000		
	Miaskowski szambelan	540		
	Bielński 9-letni pisarzewicz 7 duk.	126		
	Cech pyzdrowski młynarski 2-gie podymne	?		
	Hulewicz Benedykt	1.800		
	„ Stanisław	1.800		
				Zbiór mów i pism niektórych w czasie sejmu 1788. Wilno 1790, Tom III. str. 328, 330, 333, 334, 337, 338, 346

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
10 11	Hulewicz Franciszek	1,800		
	Sołtan Stanisław	18,000		
	Mieszkowski szambelan	1,800		V, 343
	Kochanowski Michał	1,000		
	Rudzki Węzyk od 6-ciu córek	1,800		
	Cieszkowski starosta kleszczewski	7,200		
	Szultz Karol	18,000		
	Winnicki	350		
	Morski Mik. kan. krakowski	1,800		
	Swidziński	4,000		
	Niemcewicz	500		
	Mniszech Franciszek	1,800		
	Potocki Seweryn	9,000		
	Przedzicki	540		
19 12	Oficerowie regimantu królewicza (II), szefostwa Woździckiego miesięczną gażęc	6,650		Zbiór mów VIII, 344
20 12	Majewski Jan mecenas Trybunału lubelskiego	1,000		V, 350
	Rutkowski Stanisław	540		" "
	Do Łaski Sejmowej.			
1789				
7 1	Książnin Franciszek Dyonizy			VIII, 346
	Z różnych ksiąg Szultza ban- kiera, Pęczkowskiego, goniąd- kich, łuckich etc.).			
1788	Szpitalny Antoni	90		" 347
20 12	Chroniewski z synem	540		" 348
	Ziemiańska, Hejnikowa, Kuleszyna wdowy	7		" "
	Dąbrowski Jakób, Dziemsiewicz fur- man	9	15	" "
	Przygodzki, Scieńnicki ogrodnicy	8		" "
	Majewski Józef	1		" "
	Łagowski prezydent m. Leszna przy Warszawie	36		" "
13 1	Królikowski	6		" "
16 1	Szl. Budler Dudecki	54		" "
	Węzyk Michał	18		" "
19 1	Szl. Smulski	2		" "
20 1	" Langa	8		" "
1 2	" Ziemiański	6		" "
10 2	" Cybort ofiarując też syna	18		" "
12 2	" Miller	12		" "
13 2	" Ciećwierski radca m. Leszna	18		" "

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
4 2	Szl. Teszner radca m. Leszna . . .	18		
16 2	" Peters " " " . . .	18		
24 2	" Kieps " " " . . .	18		
29/2	" Suszczyński i Wenke	24		
?	Kozierowski X. biskup Adraleński . .	1.800		IX, 348
	Parafia kielepińska w Ziemi warsz. . .	41		" "
17/4	Księża w starostwie knyszyńskim . .	151		" "
	Oficyanci " "	545	15	
	Obywatele m Knyszyna.	736	5	
4 4	Zawojski	140		" 349
	Kmita	8		
	Monastyr białostocki XX. Bazylian.	30		
	Mijakowski X. przeor Karmelitów łuckich	36		
	Gromada wsi Ruda w starostwie knyszyńskim	790	21	IX, 348
	Gromada wsi Żurawika	104		
	" " Domaszewska	56		
	" " Bazylianów białostoc.	62	10	" 349
6 3	Ludzie w służbie Iwona Steckiego arendarze Połonki i Ozdoski oraz szynkarz Horodyski	320		
9 3	Gromada Przemysko-sielska z parochem	18		
	Gromada Przemysko-monasterska . . .	24	16	
19/3	" Cewoska z parochem	17		
23/3	" wsi Kołomli	30		
27/3	" Wyczulkowska.	16	3	
	" Hojska	9	19	
30,3	" Ratnowa, Bajowa i Górki (Krzuckiego)	104	15	
31/3	Gromada Żytyńska z parochem	34	4	
	Części wsi Saska (Głogowskiej) . . .	9	5	
	Gretz Jan generał audytor	600		V, 343
	Marchocki	1.800		" 344
	Cieszkowski Krzysztof kasztelan liwski	1.800		" 346
Według rejestru z grodu opoczyńskiego.				
1789				
10 5	Blank Piotr bankier	50.000		Pr. Ek. A 27 str. 1863
	Parafia Pustelnicka	18	15	
	" Siennicka	69	23	
	" Kaszyńska.	48		
	" Zbikowska.	18	21	
	" Gliniańska	58	15	

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Parafia Chorochowska	4.000		
	„ Winnicka	2.935	15	
	Według rejestru z ksiąg Wójtowskich Nurskich.			
	Parafia Seroczyńska	108	15	
	„ Wodyska	148	24	
	Miasteczko Aleksandrya p. Warszawą.	29		
	Dobra Ostrogskie	246	6	
	Niewyszczególnionych	74.504	22	
	Suma wniesionych pod L. I d. ¹² ₁₀ 1790 przez Malachowskiego pieniądze do Skarbu koronnego	279.937	14	Pr. Ek. A 27 str. 1863
1789	Obywatele wojewódz. wołyńskiego . Duchowieństwo grec.-unickie wojew. braclawskiego w Grodzie Winnick.	2.499	29	Pr. Ek. A 27 str. 1864 § III
	Poniatowski X ze Stanisław do Skarbu Litewskiego	54.000		„
1790	Czapski Michał, wojew. malborski .	100.000		§ III, str. 781
19 5	Niewyszczególnionych tu	5.000		
	Suma § III rejestru Kom. Skar. Kor.	172.203	29	
31,8	Przybyło do Skarbu Koron. według			
1790	Rachunków (do 498.414 gr. 26)	46.273	13	Tab. 186 p. 29
1791	Rogalińska z Denhofów	50		Relacya Butrymowicz. 43
7 4	Zawistowski cześćnik Ziemi Bielskiej.	8.000		
11 1	Blanc, procent za 5 m. od 100.000 dukatów	10.500		Gaz. Nar. i O. str. 232
	Zamoycki Jędrzej ordynat	200.000		
	Suma w roku 1791 w Koronie.	218.550		
	W Wilnie u Łopacińskiego biskupa tripolitańskiego.			
1788	Łopaciński X. Józef, bisk. tripolit. . .	18.000		Zbiór Mów III, 345
10 12	Sulistrowski Tadeusz szambelan . .	9.000		
	Łopacińska Barbara, wojew. brzeska.	3.600		„ 346
	Łopaciński Jan, starosta mścisławski.	5.400		
1790	Obywatele litewscy na lanie armat do arsenału wileńskiego złożyli . .	4.000		K. W. 177 s. 123
24 8	Niewyszczególnionych	36.034		
	Suma u Łopacińskiego.	76.034		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
W protokóle Wileńskim.				
1788	Peżarski Bogusław, skarb. mścislaw.	53	10	Zbiór Mów
	Okuszek Józef, mostowniczy powiatu orszańskiego	500		VIII, 345
	Święcicki Stanisław chorąży	400		" 346
	d'Abry porucznik W. W. X. L.	324		
17. 12	N.	18		" "
28/12	Towiański Piotr horodniczy wileński.	540		" "
	Suma w Prot. Wileńskim.	1.835	10	

Do Komisji Skarbowej Litewskiej.

1788—				
1790	Żabina, staroscina bielska	3.000		Butrymowicz. Relacya
	Ulanowski Jacek	72		
	Januskiewicz Jacek	30	20	
	Włościanie parafii	129		
	Mieszczanie i włośc. kretyngowscy.	134	3	
	Od innych włościan parafii kretyng. i osób różnych	725	6	
	Kowżan prorektor szkół kretyngowskich oraz akademicy tych szkół.	300		
	Trzeciak półkownik grodzieński	4		
	Buczyński Szymon	11		
	Od mieszczan starej i nowej Poługi tudzież od włośc. i osób różnych.	725	6	
	Szlachta z okolicy Jazdajców	5	18	
	Jakowicz X. pleb. par. dorbiańskiej.	532	15	
	Zbużyński X. pleb. par. kielmeńskiej.	14	20	
	Lekułowicz X. pleb. par. wiewirzańsk.	360		
	Martyszewski X. pleban par. ławkoziemskiej	100		
	Pauluf Bukontt X. pleban parafii łukniańskiej	53	16	
	Wisłat August X. pleb. parafii rotciańskiej	402	15	
	Horbacki X. pleban parafii nowożagorskiej	223	18	
	Romanowski X. pleban parafii Żyżmorskiej	190	17	
	Wierzejski podstoli i pisarz grodzki Nowogrodzki.	900		
	Wojniłowicz Adam podkom. Nowogrodzki.	900		
	Kobyliński J. podstoli mścislawski.	246	20	
	Wojniłowicz podkomorzy	25		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Mogilniccy, Jerzy, Ignacy i Marcin .	180		
	Chełchowski dziekan nowogrodzki .	61	20	
	Raciski Dyonizy skarbnik nowogr. .	1.800		
	Zambrzycki prez. S. Z. orszański .	1.000		
	Korsak Stanisław oboźny połocki .	166	15	
	Lisowski Piotr łowczy łomżyński .	36		
	Chudziński rotmistrz witebski . . .	1		
	Siedmiogrodzki Wincenty	6	5	
	Stabaszewicz	100		
	Z parafii wileńskiej	79	2 1/2	
	Suma w K. S. Lit. .	12.129	18 1/2	
	Ogół jednorazowych datków			
	1788—1791. .	806.963	24 1/2	
	Darowały:			
1790	Przy zwrocie podatku protunkowego w Koronie miasta, powiaty: wiślicki i checiński, oraz osoby pojedyncze	818.714	—	Morski, Dyar. 1790 I, cz. 2 str. 212
	Ogół darów 1788—1791.	1,625 677	24 1/2	
	Skarb Litewski podawał jako dar: podymne 1790 złp. 2,428,264 i pogłówne Żydowskie 1790 złp. 167,861, lecz podatków, z uchwały sejmowej pobieranych, za dobrowolną ofiarę obywateli nie uznajemy.			
	b) Corocznie.			
1788	Trzeński X. profesor Akad. Krak. .	400		Zbiór Mów VIII, 347
20, 12	Mianowski, patron Asesoryi Koron.	100		
1789	Potocki Jan, poseł poznański od poprzednio zapisanych 108.000 . .	10.800		Konst.
25, 2	Sapieha Kaz. Nestor zrzekł się funduszów z dóbr Lipińszki i Gieranony	40.000		Konst.
24, 8	Walicki kasztelan rawski 20 ⁰ z Mogilnicy	?		
1790	Król Imię czopowe z m. Brześcia i Grodna	70.398		Konst.
17 5	Suma z zobowiązań różnych.	121.698		
	Licząc czopowe do lipca 1793, a inne sumy do końca 1794 roku było opłaconych	427.694		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
2. Na wojnę 1792 roku.				
a) Jednorazowo.				
1792	Malachowski, starosta opoczyński, poseł w Saksonii	9.000		G. N. O. 284
	Pieglowski sekr. legacyi w Dreźnie.	9.000		" "
	Lewandowski prezydent m. Żytomierza na syna z dwoma ludźmi wychodzącymi na wojnę.	2.000		" 282
		20.000		
W Komisji C. W. Wileńskiej.				
5/6	Kapituła wileńska	9.000		G. N. O. 266
	Nagurski Jan pułkownik Głny Xięstwa Żmudzkiego na chorągiew stukonną	100.000		R. K. L. VII nr. 47, 69
	Na ratuszu wileńskim i w kahale Iwaskiewicz oberbombardyer artylerji litewskiej	200.000		G. N. O. 308
		432		" 282
16—26	Od osób rozmaitych w ciągu dni 10.	32.511	9	" 308
6				
W Komisji C. W. Preńskiej.				
	Karpowicz X. proboszcz preński i grażyński	800		" 250
W Komisji C. W. Brzeskiej Litewskiej.				
29/5	Paszkowski Jacek stolnik	900		" 278
	Estko St. stolnik smoleński	198		
30/5	Zgromadzenie nauczycieli szkół brzeskich	1.800		
1/6	Matusiewiczowa	720		
	Laskowski podczaszy	1.800		
	Wyganowska podkomorzyna	900		
13/6	Młódź szkolna w Brześciu Lit.	450		" 290
Z powiatów Pińskiego i Zapieńskiego.				
	Hernicz przywiózł do Komisji Skarbowej Koronnej.	14.000		Pr. Ek. A, 30 str. 1872
	Razem z W. X. Litewskiego.	363.511	9	

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	W Komisji C. W. Warszawskiej.			
1792				
23 5	Wawrzecki Tomasz poseł braclawski.	5,400		K.W. 190, s. 67
6 6	Meysner bankier wexel platny d. 1/6.	1,800		G. N. O. 266
	Prószyński obywatel m. Warszawy.	180		(nie 262)
	Piotrowski	1,080		
	Lazarewiczowa obyw. m. Warszawy.	3,000		G. N. O. 266
	Dyczkowski	54		(nie 262)
	Pellati antreprenier teatru włoskiego za daną operę na zysk obrony polskiej.	3,185	15	"
	Piotrowski pólkownik	2,000		"
	N. N. (fryzjer).	7		"
	Sigiedy lakiernik	360		"
	Lewendowski ob. m. Warszawy.	180		"
	Henning kamerdyner J. K. M.	1,800		"
	Jabłoński.	100		"
	Lachniccy małżonkowie	1,000		G. N. O. 252
	Reptowski X.	900		"
	Bereśniewicz.	180		"
	Russo kamerdyner J. K. M.	1,800		" 258
	Kobyłański kapitan	540		"
	Dietrich kapitan fizylierów	200		" 266
	Leżeńska posłowa braclawska	1,200		(nie 262)
9 6	Towarzysze drukarze G. Narod.	180		262
	Drukarze XX. Pijarów warszawskich.	108		" 272
	X. prefekt tejże drukarni	200		"
	Oduszewski szafarz Platara kasztelan trocki	100		"
	Moroz	300		"
	Hoppen Michał.	150		"
	Abramowicz.	1,200		"
	Dworscy Ogińskiej het. w. lit.	2,000		"
	Sztaude ob. m. Warszawy.	54		"
	Liszkiwicz.	108		" 284
	Ważyński biskup chełmski obrządku ruskiego	100		" 273
	Rostocki metropolita unicki.	90		" 284
	N. służący	36		"
	Kosiński cukiernik teatralny	200		"
	Luciński podczaszy J. K. M.	1,000		"
	N.	450		"
	Raczyński kapitan	60	15	"
	Dworscy Xny Czartoryskiej kancl. I.	94		" 297
	Ryniewicz ob. m. Warszawy	108		"
	Ritter ob. m. Warszawy.	360		"

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Cech rzeźniczy m. Warsz. (niekt. majs.)	1.120		G. N. O. 307
	Ligęza Jan	6		
	Buĥhak alumnus wileński	108		
	Roćiszewski	900		
	N. (z Galicyi)	1.000		
	Koc, kanonik kijowski	180		
	N. obyw. galicyjski, do króla i kon- stytucyi przywiązany	2.700		
	Gozdowski	10	" 307	
	Ciwieński Wojtek	6		
	Gamalski czeladnik szewcki	3		
	Krystofowicz introligator	100	" 320	
	Kwiatkowski szewc	6		
	6 profesyi mieczniczej	690		
	Służący pewnego dworu.	1.418		
	Bogusławski Wojc. antreprenier tea- tru polskiego z reprezentacyi	932	25	" 321
	Autorowie Gaz. N. i Ob. za 2 mies. 5 mieczników	2.000 444		
	Kadet na ciasta przysłanych	18		
	Hampel	14		
	N	18		
	Młódź szkół pułtuskich	469		
	Poľacy z Londynu.	7.000		
	Młódź szkół akademick. warszawsk. Dąbrowski w imieniu cechu kraw.	500 256		
	Gurget Maciej ob. m. Warszawy.	100	" 331	
	Węglewski " " "	36	" 332	
	Gostomski	2.000	" 318	
	Łęski Józef za kupfersztychy dnia 3 maja 1791 r.	900	" 330	
	Czeladź profesyi jubilerskiej	509	" "	
	N. obyw. z Galicyi	400	" "	
	N. " " "	650	" "	
	Niewyszczególñionych	2.270	5	(do 59.189 Pr Ek. A 30 1863)
W Komisyi C. W. Czerskiej.				
2/7	Dawidowicz	36		Księga 1, 377
11,7	Miasto Czersk	200		" 383
	4-ch mieszczan ubogich po 4 złp.	16		" "
W Komisyi C. W. Rawskiej.				
16,7	Komarzewski G. Ł. z dóbr swych Szczuki.	2.000		Księga 3 d. 16 7

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	W Komisji C. W. Wyszogrodzkiej			
	Nakwaski podkomorzy	1.800		G. N. O. 279
	W Komisji C. W. Kościańskiej i Wschowskiej.			
	Mycielski Michał starosta koniński	1.800		" 298
	Chłapowski	1.000		" 300
	Morawski komisarz C. W.	720		
	Zbijewski	900		
	Pomorski	360		
	Wilkoński poseł	1.000		
	Kurowski	180		
	Rożnowski poseł	1.200		
	Wybički Józef, prócz utrzymania dla 2-ch synów szlachty humańskiej, co się nie połączyła z rokoszem.	2.000		
	Sokolnicki Celestyn z równym obowiązkem	360		Porów. A/30 s. 1967 i 1978
	Nieżyehowski	400		
	Skoraszewscy i Sierski	460		
	Lekszycki i Meyer	90		
	Klasztor lubiński XX. Benedyktynów.	4.000		
	Kieszkowski opat tegoż klasztoru po 1 dukacie z dymu	684		
	Klasztor XX. Cysterów	2.000		
	Makulski X. przeor	200		
	Synagoga leszczyńska	300		
	Turnowie Adam i Kazimierz	108		
	Bukowski	18		
	M. Dolsk	200		
	Ludzie w usługach Gliszczyńskiego.	84		
	Sybiński Szymon służący Zakrzewsk.	6		
	Kapelski służący	18		
	Włościanie wsi Jarosławek i Wieszczyn.	207		
	Włościanie wsi z części do Sremu należącej	560		
	Włościanie parafii Głuchowa	78	5	
	" wsi Goniembic, Żukowa, Radomička i Gronowa	191		
	Włościanie wsi do XX. Benedyktynów lubińskich należących	281	15	
	Włościanie wsi Bienkowskiego	40		
	" " Siedlec do XX. Cystersów należącej.	68		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Włościanie wsi Brdowa i Ostrowa .	27	}	Porów. A 30 s. 1967 i 1978
	" " Górki i Targowiska.	40		
	" " Wyrzeki i Dalewa .	90		
	Niewyszczególnionych tu	5.378		
W Komisji C. W. Poznańskiej.				
25 6	Dobrzycka Ewa z Koszutskich . . .	720	}	G. N. O. 290
	Mycielska starościna ośnicka . . .	1.500		
	Dobrzycki komisarz C. W.	1.800		
	Rydzyński X „ „ „	900		
	Rogalnicki X. „ „ „	900		
	Zakrzewski X. „ „ „	630		
	Bieliński „ „ „	1.000		
	Koczorowski „ „ „	540		
	Chmielewski „ „ „	500		
	Rydzyński szambelan.	360		
	Lipski komisarz C. W.	540		
	Żółtowski „ „ „	360		
	Koczorowski Jan	540		
	Rozdrażewski hr.	180		
	Woropański (prócz konia etc.) . . .	100		
	Młodź szkół wydziału poznańskiego.	432	}	R.K.L.VII, 171
	Z ofiar niewyszczególnionych . . .	50.607		
Do Komisji C. W. Płockiej.				
	Osowski prorektor $\frac{1}{3}$ część pensyi .	600	}	G. N. O. 326
	Polański profesor	200		
	Kubliński	50		
	Kobyłecki.	50		
	Kurkowski	50		
W Komisji C. W. Kaliskiej.				
14 7	Rożnowski poseł gnieźnieński. . . .	1.200	}	„ 332 R. K. L. Nr. 114
do 21, 7	Niewyszczególnione osoby	58.007		
W Komisji C. W. Radziejowskiej, Inowrocławskiej i Kruświckiej.				
	Niewyszczególnione osoby	1.682		Pr. Ek. A 30 str. 2013
W Komisji C. W. Województwa Gnieźnieńskiego.				
	Niewymenione osoby	36.847		Pr. Ek. A 30 str. 2014

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
Komisyja C. W. Sieradzka i Szadkowska.				
	Bleszyński podkomorzy sieradzki . . .	900		G. N. O. 350
	„ starosta brodnicki . . .	3.600		
	Walewski chorąży sieradzki . . .	360		
	„ „ piotrkowski . . .	540		
	„ „ ostrzeszowski. . .	900		
	Cielecki komisarz C. W.	180		
	Komorski „ „ „	200		
	Bleszyński „ „ „	180		
	Wysocki „ „ „	180		
	Idzikowski „ „ „	100		
	Pągowski „ „ „	360		
	Karsznicki „ „ „	100		
	N. i N.	106		
	Domaniewski.	360		
	Jarociński i Tymieniecki.	200		
	Wojciechowski	58		
	Skowroński	200		
	Bleszyński lustrator	100		
	Zajglicz	100		
	N.	9		
	Mączyński	180		
	Zdzieniecy dwaj	154		
	Szulimerski i Bardziński.	198		
	Piekarski	100		
	Siciński N. proboszcz z obywateli i włościan	123	27	
	Siciński z własnej chęci.	54		
	Miasto Szadek	200		
	„ Warta	200		
	Szlachetny Mazur	72		
	„ „	27		
	„ Zwoliński.	90		
	„ „	54		
	„ Stankowski	27		
	„ Domzalski	18		
W Komisji C. W. Sochaczew- skiej.				
1792	Rogalski metrykant koronny	1.000		G. N. O. 297
	Szajowski biskup ładaroński	1.500		
	Nikorowicz kanonik łowicki	1.000		
	„ za synowca swego	800		
	Gniewczyński sekretarz kapituły ło- wickiej	108		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Śladecki X.	54		} G. N. O. 297
	Głowacki	100		
	Magistrat m. Łowicza	1.000		
	Kapituła łowicka	1.800		
	Synagoga sochaczewska.	300		
	Niewyszczególnionych a do Komisji Skarbowej Kor wniesionych . . .	6 374		} " 324
	W Komisji C. W Dobrzyńskiej.			Pr. Ek. A.30 s. 1979
	Zboiński poseł dobrzyński	40.000		Ks. 1 Czerna 351
	Wniesiono do Kom. Skarb. Kor. razem z zyską	11.173		
	Razem z prow. Wielkopól.	323.122	17	Pr. Ek. A.30 s. 1973
	W Kom. C. W. Lubelskiej (?) z Puław.			
	Książnin F. Dyonizy	1.200		} G. N. O. 301
	Ciesielski	1.000		
	Filipowicz	500		
	Rembeliński	300		
	Szumuk	180		
	Komar	72		
	Wickiewicz	54		
	Ensch	38		
	Witosławscy	36		
	Gutowski i Linsenbart	86		
	Ferber kapitan	18		
	Goltzowa	300		
	Petit	200		
	Hoffmanowa	108		
	Konopacka, Ejdziatowiczowa, Wierzbicka	126		
	Kasparówna	72		
	Kotelnicka, Brzozowska, Mysłowska, Lehman	72		
	Lambertówna	9		
	Hadziewiczowa i Kozłowska	8		
	Grasińska	24	18	
	Hagien i Losieńska	23		
	Łaskiewiczowa i Wernerowa	66		
	Jeziński X. proboszcz, Kopczyński X., Młodecki X.	18		
	Jastrzębski ekonom	108		
	Dłużniewski, Kurowski, Gumiński . .	144		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Żylicz, Wolicki, Iwanicki	29		} G. N. O. 301
	Milanowscy	18		
	Makowscy i Średniccy	20		
	Mężynski, Grasiński, Tyborowski	18		
	Lubecki, Pieniązek	9		
	Sankowski, Gąsowski, Gołowski	8		
	28 u ludzi dworskich	598		
	7-u muzykantów	192		
	Szmidt Hirurg	36		
	Savage anglik	54		
	Jagielski i Rychter ogrodnik	36		
	Dawczyer traktynernik i Garski aptek.	72		
	Harnisz zegarmistrz	9		
	Białecki i Zimmerman	72		
	Boy, Mikołaj krawiec i Stowicki	14		
	Grinberg	54		
	Dzieci z jego szkółki	15	15	
	Mieszczanie końskowolscy	50	10	
	Żydzi z Puław, Końskowoli i Włostowie	112	22	} G. N. O. 302
	Dwór pożogski	20		
	Włościanie: Gromada Osińska, Wola Osińska, Wronowa	44		
	Włościanie: Gromada Opocka, Chrzochowska	27	15	
	Włościanie: Gromada Starowiejska	10	6	
	„ „ Dębska, Wola Nowodworska	13	9	
	„ „ Witowska	11		
	„ „ Skowieska	23		
	„ „ Rudzka	12		
	„ „ Młyńska	20		
	„ „ Puławska	13	28	
	„ „ Włostowicka	31	12	
	„ „ Wólka Profecka	6	15	
	„ „ Parchacka	11	15	
	„ „ Chrzachowska	19	23	
	„ „ Pożogska	31	15	
	W Komisji C. W. Chełmskiej.			
	Wereszczyński	100		} G. N. O. 273
	Wereszczyński ubogi (Tomasz)	3		
	Bractwo P. Maryi	100		} „ 326
	Dąbrowski	36		
	Ważyński biskup chełmski unicki	100		} „ 273

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	W Komisji C. W. Łuckiej.	?		K. W. 190 s. 301
	W Komisji C. W. Sandomierskiej.			
1792				
1,6	Tarnowski komisarz C. W.	900	}	G. N O. 273
	Moszyński „ „	432		
	Dowbor lustrator	900		
	Tański	180		
	Kossowski gubernator starostwa szydłowskiego	54	}	332
	Skotnicki X. kanonik	450		
	Wróblewski ob. m. N. Korczyna.	54		
	W Komisji C. W. powiatów Krakowskiego, Proszowskiego i X-twa Siewierskiego.			
	Szujski książę A.	308	}	Rap. z K. Litt. VII Nr. 146, ad. Nr. 147
	Zeleńska kasztelanowa biecka niezawodnie zapłaci	150		
	Mieroszewski	300		
	Małachowski wojewoda krakowski	400		
	Brandys Tomasz galarnik z Czernichowa	360		
	Brandys Jan galarnik z Czernichowa.	360		
	Sroka Wojciech „ „	360		
	Grandys Michał włościanin z kordonu cesarskiego	180		
	Biliński X.	100		
	Goluchowski Kazimierz	18		
	Rey Kajetan kasztelanic zawichost.	1.800		
	Bartkowski	180		
	Morstin starosta skotnicki	1.800		
	Stadnicki Ignacy	900		
	N. N.	108		
	Puszet poseł krakowski	900		
	N. N.	540		
	Darowska.	900		
	Wielopolski Ignacy kom. C. W.	1.080		
	Ślusarkiewicz obyw. m. Krakowa	72		
	Trąbski X.	200		
	Zawadzki.	900		
	N. N. (nucz. szkół Małopolskich)	360		
	Profesorowie Szkoły. Gł. Krak.	10.000		
	Batorowicz prefekt drukarni Akad.	216		
	Gawroński	22	4	

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości	
	Chwalibóg Józef żołd półroczny na 3 piechoty.	?			
	Razem z Prowincyi Małopolsk.	39,274	12	76,485	
	W Komisyi Wojskowej.				
	Potocki Jan na roczne utrzymanie 4 ch kozaków	1,800		K. W. 190	
21 6	N. z Wiednia przez ministra wojny .	3,600		s. 102	
18 7	N. przez Stan. Malachowskiego marszałka sejmowego	900		" " 300	
23 6	Orzechowski w Szumsku na 2 żołnierzy	1,000		191, 144 " " 33	
	Do regimentu Działyńskiego oddano.				
	N. (obywatela zagranicznego) na za- werbowanie 2 ludzi, którym po- wę żołdu miał płacić ofiarodawca do śmierci swojej	1,000		G. N. O. 332	
	Suma datków jednorazowych w 1792 roku.	755,208	8		
	b) Peryodycznie				
	przez cały ciąg wojny rocznie.				
1792	Kraśński Józef kadet.	1,800		K. W. 190, 225	
9, 6	Orłowski Sebastian	1,000		G. N. O. 262	
	Skowroński Daniel.	540		}	
	Arciszewski sekretarz poczty	180			
	Paprocki obyw. m. Warszawy	200			
	Soltyk ref. kor., poseł krakowski na lazaret i aptekę	1,800			
25, 6	Zembrzusi kom. C. W. poznański .	1,000			" 290
	Chłapowski	1,000			
	Moszczeński	1,000			
	Bieńkowski	540			
	Węgorzewska z Kwileckich	900			
	Gliszczyński poseł.	2,000			
	Chłapowski Xawery poseł	1,000			
	Rogaliński Hipolit	1,000			
	Wyganowski.	1,000			
	Bieńkowski	1,000			
	Malczewski Józef	1,000			
	Wilezyński kom. C. W. kościański .	720			

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
28/6	Pomorski	1.000	}	G. N. O. 290
	Mielęcki	1.000		
	Bronikowski	360		
	Krzyżanowski	1.800		
	Sokolnicki ochotnik	1.000		
	Miaskowski poseł kaliski	900		
	Gorzkowski	300		
	Zakrzewski Wacław Wysogota	2.000		
	Turnowa	1.000		
	Sapieżyna Xiężna kancel. lit.	1.800		
	Narbut X.	350		
	Brzozowski profesor z Płocka.	500		
	Moszczeński K.	100	}	R. K. L. VII nr. 146
	Wilkowski kom. C. W. krakowski	100		
	Dębicki hr. Ludwik	100		
	Potkański X.	100		
	Stadnicki Jan hr. (z najmilszą ochotą).	180		
	Michalczewski Antoni asesor kor.	200	}	}
	Gostkowski Mikołaj	220		
	Starowiejski	180	}	Ib. ad. n. 147
Sierakowski Sebast. X. kustosz kor.	720			
Klucz Iwaniski Sołtyka (gromada, mieszczenie, oficjaliści)	757	17 1/2	}	G. N. O. 297
Szymanowski poseł wyszogrodzki	2.000			
„ szambelan J. K. M.	1.000	}	}	„ 301
Skucewicz Józef	3.000			
Witoszyński Franciszek	400	}	}	„ 304
Groddek obywatel gdański	180			
Synagoga sochaczewska.	150	}	}	„ 332
Skotnicki X. kanonik sandomierski	200			
Przez cały ciąg wojny miesięcznie.				
1792				
22/5	Autorowie Gazety Nar. y Obcej	1.000	}	G. N. O. 252
	Kadet	9		
Przez rok poczynając od 1-go czerwca.				
	Bogusławski Wojc. antreprenier teatru polskiego.	12.000	}	„ 262
Póki długi zaciągnięte na wojnę nie będą spłacone, rocznie.				
	Dembowski Sebastian (prócz 30-tu korey żyta)	180		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
1792	Najpóźniej po upływie roku t. j. dnia 31.			
	Ledochowski na 4-eh unteroficerów i 5 u gemeynów.	3,000		.. 278
	Suma zobowiązań perwodyecznych.	55,466	17 ¹ / ₂	
	Suma znanych ofiar pieniędzy. 1792.	810,674	25 ¹ / ₂	
	C. Nieobliczalne i Nieokreślone.			
16 5	Wydawca kupferstychu: Dzień 3-ciej maja 1791 (cena po 1-m dukacie, zysk ze sprzedaży na pierwszego ranionego żołnierza			G. N. O, 234
23 5	Chojecki Jan poseł kijowski, żołd na 4 kozaków			K. W. 190, 67
26 5	Służący Soltyka utrzymywać przez czas wojny 3 żołnierzy, zaręcza pan			
30 5	Giżycki Ant. prócz służby osobistej, 18-tu żołnierzy z końmi, bronią i morderunkiem			G. N. O. 252 .. 265
	Chwalibóg Józ. żołd na 3-eh ludzi i z dóbr swoich całą krescencyę i siano, co tylko od domowych roz- chodów zostanie 301
25 6	Wolski pólkownik chce 2.000 duka- tów dać na regiment			R. K. L. 411 nr. 79
	Jaraczewski starosta Solecki utrzy- manie na 2-eh ludzi			K. C. W. Kal.
	Sokolnicki utrzymanie na 6 ludzi			Wegner 542
6 7	Półk Königa o własnym żołdzie na czas wojny			
	Żółtowski miecznik wschowski z ka- żdego dymu po 1 dukacie			K. W. 191, 74
	Budziszewski sędzia (kościach ?) tak samo			} G. N. O. 298
	Rogaliński komis. C. W. kościański tak samo			
	Szczaniecki tak samo			
	Grodzicki Michał kasztelan oświe- cimski, komisarz C. W. krakowski z dymów (po 5 złp.)			} R. K. L. VII nr. 146
	Brzozowski komisarz C. W. krakow- ski podwójne dymowe			
	Taszycki Gabryel we wrześniu 100 złp.			

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Chojecki Hilary sędzia ziemski kijowski dla ochotników z chłopów i szlachty wsi swojej Motowidłowski pod Lubarem grunt na lat 10, jeżeli pójdzie 1 z dymu, na lat 20 jeżeli 2-ch oraz opłata podatków i zsyпки na nich			G. N. O. 277
	Ledochowski poseł czernichowski dla włościan kantonistów po 100 złp. rocznie i po 50 na rękę oraz podwójny podatek ofiary z dóbr swoich Milatyn			
	Walicki Kazim. uwalnia tych podanych swoich ze wsi Łazy, którzy pójdą do wojska			„ 308
	Ślaski Jan żołąd na 2 ludzi na całą kampanię			R. K. L. nr. 147
	Ślaski A. żołąd na 3 ludzi na całą kampanię			
	Wielowiejski żołąd na 10 ludzi z kapralem co rok			G. N. O. 258
	Ogiński hetman w. Lit. żołąd na 50 ludzi			K. C. W. Kaliski Wagner 536
	Krzyżanowski M. kasztelan międzyrzecki lenung na 1			
	Korytowski lenung na 1			
<p>3. W czasie powstania pod Kościuszką.</p> <p>a) w gotowiźnie.</p> <p>Do archiwum m. Warszawy pod dozór obywateli Oszełowskiego i Wossidło.</p>				
1794				Gaz. Wol. War. 40, 55.
22/4	Nowicki Stanisław	108		
	Gliński August	432		
	Lalewicz	100		
	Domański	100		
	Rożański	50		
	Wojna Wawrzyniec	54		
	Dyszyński M.	360		
	Sznarkowski imienia Zofii Lulié	216		
	Niężna Poniatowska expodkomorz.	100		
	Kossecka Józefa	100		
	Kossecki Stanisław	210		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Sobanski J.	180		Gazeta Wolska Warszawska stronica 40, 53.
	Horalik w miedzi	540		
	Borakowski	350		
	Jabłoński J.	150		
	Szpilowski architekt	200		
	Kasperski regent	400		
	Majewski	100		
	Demen	200		
	Bętkowski	18		
	Niężna Poniatowska expodkom.	2,000		
	Wolkiewicz	269		
	Wodzyński kanonik płocki	90		
	Szembek biskup płocki	1,800		
	Szeptycki i Szembek Nięza	180		
	Ustrzycki	300		
	Moleneki Fr.	360		
	Zajdler Jan	180		
	Slezański	900		
	Pewny karmelita	54		
	Skrzetuski X. prof. od kadetów	30		
	Sznarkowska	108		
	N. N. pewny ubogi	60		
	Grothus	360		
	Wolowski	36		
	Tokarski	108		
	Misiewicz	30		
	Walicki X.	100		
	Nowicki	54		
	Siemiątkowski	10		
	Baldy	100		
	Mianowski	108		
22, 4	Moszyński marszałek W. Koronny	2,000		
	Massalski biskup	800		
	Suliński	72		
	Bęczkowski	108		
	Laube	27		
	Rossowski szmuklerz	36		
	Bienktewicz	80		
	Jurski	18		
	Krzyżanowski	3		
	Antoniewicz	20		
	Skarżyński	200		
	Woskiewiczowa	1	15	
	Strojnowski Hier. kanonik kijowski	209		
	Szneker	54		
	Dawidsonowa	100		
	Gatz	54		
	Komar	1,080		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Na ręce jenerałowej Mokra- noskiej.			
1794				
22 4	Król Jmć	18,000		
do 13 5	Moszyński Marsz. W. Kor.	1,800		
	Badeni regent	600		
	Aleksandrowicz wojewoda podolski .	500		
	Kiciński	360		
	Komarzewski	900		
	Gjghiothi X.	144		
	Siarczyński	36		
	Beklerowa	270		
	Gawroński X.	500		
	Rudziński wojewodzie	270		
	Szembek Xiążę biskup plocki	1,800		
	Massalski biskup wileński	1,800		
	Lanckoroński wojewodzie	3,600		
	Geringowa	900		
	Mniszech ex-marszał	900		
	Rzewuska panna	900		
	Berneau	900		
	Wielopolska starościna krakowska .	252		
	Trzebiński X. kanonik	190		
	Modzelewski X. „	90		
	Hussarzewski	360		
	Saydy	180		
	Kornaszewski	300		
	Szembek X. kanonik	180		
	Chaudoir	600		
	Hering Walenty	500		
	Szwajcarowie kupcy	540		
	Straser	900		
	Górska podkomorzyna	100		
13 5	Łazarowiczowa	200		
	Bojranowska panna	18		
	Małachowski szambelan	200		
	Wasilewska	200		
	Gołuchowski	100		
	Netto cukiernik	36		
	Grodzicki	54		
	Czarnecka kasztelanowa	1,000		
	Xiężna kanclerzyna	72		
	Oborski kasztelan	180		
	Richard	18		
	Zyberkowa wojewodzina	366		
	Górscy młodzi	36		
	Dzieduszycki	144		
	Deboli	180		

Data	Nazwisko i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Walcki ex-podstarosta	900		Gazeta W o l n a W a r s z a w s k a 26, 82, 83.
	Dunquerque Dr.	90		
	Sulkowska	180		
	Niężna Radziwiłłowa marszałkowa	3.600		
	Szymanowski Józef	540		
	Sulkowska kanlerzyna	144		
	Kraśński oboźny	1.080		
	Krasicki	900		
	Pniewska podkomorzyna	54		
	Szymanowski Jan	180		
	Szymanowska starościna wyszogr.	360		
	Małachowski referendarz.	1.800		
	Puzyna sekretarz Króla Imci	432		
	Jakutowicz mecenas	72		
	Dzbański sekretarz Imci Króla	450		
	Kuszel X.	500		
	Poniatowski Wincenty szambelan	360		
	Kwaszkiewicz pisarz podatku Konsumcyjnego	360		
	Piotrowski	50		
	Zapolski kom. Skarbu J. K. Mci.	500		
	Paprocki z oświadczeniem corocznie płacić).	360		
	Kuczyński Stanisław	126		
	Jaźwiński Józef.	500		
	Sierżputowski szmuklerz.	36		
	Sikorski Antoni	108		
	Sznajder młynarz	36		
	Dzierzbicki Michał wojewodzie łęczycki	36		
	Kaczyńska Teresa ex-marszałkowa	738		
	Kapituła warszawska.	6.000		
	Byszewski szambelan.	180		
	Konderski komornik sądowy	200		
	Zaczkowski i Okraszewski	147		
	Motowidło stolnik sanocki	500		
	XX. Misjonarze warszawscy	1.000		
13 5	N. N.	6.000		
	N. N. obywatel troskliwy o uszczęśliwienie Ojczyzny	1.000		
	N. N. obywatel bezimienny znacznie urodzony, ezulę nad losem Ojczyzny	50.000		
	N. N. co pół roku.	360		
	Puchalski Marcin	216		
	Grabowska generałowa na ludzi pracujących około szanieców	300		
	Lanckorońska kasztelanowa z Grabowską siostrą p. Blanka	5.400		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Muradowiczowi umocowane- mu od Rady Zastępczej War- szawskiej.			
	Rukler)			
	Liebelt J	400		
	Duhamel	90		
	Zamojska wojewodzina z córką . .	216		
	Poniatowski Fabian	9		
	Russo	172		
	Littlepage	378		
	Krajewski Mateusz	180		
	Luciński	216		
	Ryx	360		
	Baczyński	180		
	Gagatkiewicz	180		
	Piotrowski	108		
	Przedziecki	36		
	Baczyńska	36		
	Kurc	36		
	Baczyński młody	18		
	Zoła Maryanna, Słomczyńska . .	36		
	Brzozowski Józef	18		
	Machocki	6		
	N. N.	720		
	Hussarzewski	200		
	N. N.	108		
	Leyman	72		
	Goluchowski	180		
	Beklerowa	108		
	Suzon	108		
	Brunet	72		
	Kuczyński	6		
	Leski Konstanty obyw. Warszawy .	200		
	N. N. (obywatelka pewna)	108		
	Krysztofowiczowa	18		
	Borowski Michał	100		
	Fischel	360		
	Tremo	200		
13 5	Dombski	1.000		
	Osterout August	36		
	Giżycki	100		
	Vogel Zygmunt	18		
	Müller Piotr	36		
	Deboli Augustyn	540		
	Domaszewski	200		
	Pilezyński	100		
	N. N.	900		

Dodatek do N-r-u 9. Gazeta Wolna Warszawska str. 126—7.

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
			500	
	Wierzbicki	24		D. do N. 9, G. W. W. 126—7.
	Müller Jędrzej			
	Zieliński Bartłomiej	186		
	Komar Marcin	540		
	Zalewska	18		
	Świdorski	54		
	Hryniewiecka miecznikowa W. Kor. N. N. (ubogi pewny)	3 000	1	
	Rogalski	9		
	Jackowska Agnieszka	72		
	N. N.	150		
	W Województwie Krakow- skim.			
	Urszula Merska	100		Spis ofiar wódtwa krak.
	Michał Filipowski	180		
	Gabryel Taszycki w złocie duk. 70 i monetą złp. 480	1.740		
	Józef Mieroszewski komisarz	180		
	Filip Cichocki	12		
	Hipolit Łojowski	18		
	W Komisji C. W. Chełmskiej.			
	Brygadier Wyszkowski zdobyte rs. 17.560	108.286		G. W. W. str. 175
16/4	Do księgi ofiar wpisano	2.328		Ważny s. , 31, 11, 54
	Wojczyńskiemu G. M. Woje- wództwa Rawskiego.			
	Zbierzchowski 50 czer. zlot.	900		G. W. W. s. 175
	I. Luszczeński	900		
	Świdziński	450		
	Zaluski	156		
	Wilski	14		
	Do skarbu lub do rąk ró- żnych.			
	Bleszyński Franciszek Xaw.	3.000		G. W. W. s. 176.
	Bystrzycki X. kan.	108		
	Kreczmar Franciszek	30		
	Devitri Krystyna	108		
	Wiadrowski	108		
	Zdanowicz	3		
	Szyle Józef	28		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Reinhardt	3		G. W. W. s. 175
	Bystrzyński Józef	4		
	W mieście Wilnie wniesiono dobro- wolnych ofiar oprócz sreber, klej- notów i innych ruchomości	353.552	4	G. Rząd. s. 15 Prot. Koresp. z Radą N. N. 25.
	Sapieha Franciszek ex-generał arty- lerji Koronnej	108.000		
	Ziemia Bielska przez laudum złoży- ła u Elżbiety Branickiej kasztela- nowej krakowskiej	72.000		
20 8	Ofiary J. K. Mei	18.000		Gazeta Krakowska Nr. 49.
	„ gratyfikacye dla wojska	21.057		
	„ na oporządzenie oficerów	79.769		
	„ na kupno koni	8.758		
	„ na rusznikarnię	1.000		
	„ na broń	100		
	„ dla areztantów	984		
	„ na buty dla wojska	360		
	„ oficerowi ranionemu	216		
	„ na wspomozienie wdów	680		
31 8	Departament Umundurowania ode- brał z Żelechowa dóbr Zakrzew- skiego efekta, otaksowane przez przysięgłych taksatorów (sukna gierlickie, falendysz w różnych ko- lorach, ordynaryjne, tuzinkowe, wełny, płótna, obuwie, skóry) na.	2.249	11 ¹ / ₂	G. Rząd. n. 59 „ n. 61
1 9	Województwo Brzeskie do obozu Mokronoskiego	73.218		
3 9	Ogińska hetmanowa w Sielcach	3.600		Gaz. Rząd. str. 244 — 245.
	F. obywatel z Siedlec	800		
	Dr. Kettel	36		
	Nestorowicz chirurg	144		
	Siekierski szafarz	90		
	Ryll kamerdyner	90		
	Michałowski kuchmistrz	54		
	X. Arnold Maryanin	36		
	Zienkowiec pisarz	36		
	Metz Leopold	36		
	Kielpszówna podstolanka	18		
	Jaworska	18		
	Batt zegarmistrz	18		
	Kaczorowski pocztmajster	18		
	Ogonowski pisarz	18		
	Od różnych pań, panien i pomniej- szych osób w różnych kwotach	694		
	Kruszewski skarbnik Ziemi Bielskiej. X. Kruzel Roman	1.000 9		G. R. s. 29— 250.

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	X. Zawadzki karmelita	6	12	G. R. s. 29-250
	X. Dziecielski Sebastyan karmelita	4		
	X. Pukalski karmelita	1		
	Z parafii waniewskiej X. X. Zastocki Rutkowski wraz z włościanami	150		
	Pogonowski J.	18		
	Rydzewski starosta rajgrodzki	2.000		G. W. W. 301, 557, 302
17 9	Obywatele sochaczewscy do Najw. Naczelnika.	27.000		
18 9	Wykowskiej bilet o zmianie gotów- ki na bilety skarbowe za	2.000		
21 9	Król J. Mość za bilety skarbowe	48.000		G. Rząd n. 79
Z Ziemi Drohickej.				
	Józef i Jan Ossolińscy	10.800	}	G. Rząd. n. 81 s. 326
23 9	„ „ „	1.800		
	Józef Ossoliński	1.100		
	X. Kobyliński	50		„ n. 82
18 9	XX. Misyonarze z kośc. mordzkiego. Ubodzy i Zakrystyan.	108		„ s. 330
	Malkowski włościanin ze wsi Młynary Dąbrowski	16		„ 338
	X. Zaręba.	9	}	„ 352
	X. Mierkowski	100		
	Nosiłowski archiwista	8		
	X. Mierkowski	18		
	Nosiłowski archiwista	50		
	Bakowski	6	11	
	Parafianie Dolobowa	8		
	Obywatele województwa sieradzkie- go za namową Ignacego Bleczyń- skiego starosty brodnickiego	20.000		Nr. 88 s. 335
	Lipski	100.000		„ 356
	Walewski.	55.000		G. W. W. s. 616
10 10	Kielkiewicz dziedzic Strachowa za grunt pod fabrykę amunicji żela- za ustąpił z kontraktu	2.000		
	Czech sekretarz Rady Najw. Nar.	2.000		Ks. kasy Ge- neralnej a dzie 1,9 pod d. 21/10
21 10	Iskaler.	1.000		
	Kielkiewicz za żelazo	2.000		
	Agniszewska za żelazo	1.000		
Na jeńców.				
	Król Imé	270		G. W. W. ad n. 50, s. 653, 654
	Leduchowski.	6		
	Wojewoda podlaski	18		
	Grabowski	90		
	„ Michał adjutant J. K. M.	40		

Data	Nazwiska i nazwy	Zip.	Gr.	Źródło wiadomości
	Niąże Józef Poniatowski	144		
	Hadziewicz major	4		
	Krister	4		
	Pani Krakowska	100		
	Jabłoński	6		
	Potocka S.	108		
	Turnowa	30		
	Poltz konyliarz J. K. M.	8		
	Guze	6		
	Rautenstrauchowa	18		
	Jeziński kasztelan lukowski	6		
	Rössler et H.	4		
	Niężna kancelerzyna lit.	36		
	Gaszyński, Küssel, Garlicki	16		
	Granowski	144		
	Komarzewski Jan	54		
	Truskolaski, Brzezina, Garitz	32		
21 10	Golyński	8		
	Le Chevalier d'Yriarte min. d'Es- pagne	36		
	Teran	12		
	Dr. John Jurgens krawiec	4		
	Cholewski i Kwiatkowski	24		
	Tyszkiewicz	72		
	Morawski M.	18		
	Szymanowscy	25		
	2 damy pewne	18		
	Arndt	12		
	Święcicki, Czołhański, Mniszech	17		
	Oborska i Haering F.	24		
	Berhan i Kuntz	8		
	Une bonne Citoienne	4		
	Jenny i Aebly	36		
	Emy, Jankowski, Łęczyński	16		
	Jean	4		
	Berneaux	18		
	Schmitt Karol	4		
	Mötky	18		
	Nięż. Poniatowska expodkomorzyna. Gene	18		
	Dama	4		
	Sapieżyna Pelagia	540		
	Jablonowska	36		
	Soltanowa	18		
	Litta, nonce apostolique	24		
	Taubert, Stockman, Schröder	28		
	Lanckorońscy	36		
	Dąbrowska	18		

Data	Nazwiska i nazwy	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Bandeau	36		
	3 obywatelki	30		
	Golkowa	4		
	Mansch	4		
	Krygier	4		
	Sulkowska z Mniszchów	24		
	Syszczyński	2		
	Obywatel znający ludzkość.	30		
	Grandjean.	6		
	Gaetzman	18		
	Kurtz	5		
	Dembowski Antoni.	36		
	Witting	5		
	Wozzkowski.	2		
	Müller	18		
	Gerstenberg	12		
	Bürger	9		
	Sułkowska Ant.	36		
	Piatti	6		
	Czaplicowa	18		
21 10	Borakowski	12		
	Meisner	54		
	Małachowski.	24		
	Jabłonowski kasztelan krakowski	300		
	Wołowiczówna	18		
	Zimkernagel	12		
	Nicolai.	4		
	Polakowski	2		
	Nahke	4		
	Sołohubowna	18		
	Zanelli.	4		
	Köhler	24		
	Pietzoch	4		
	Tyzenhauzowa	18		
	Geringowa	18		
	57 osób bezimiennych	655		
	Niewymienionych tu	1.321		
1 3	Kaposztas wydał na przygotowania.	27.000		Чтен. 1866 III
	Na jeńców suma.	5.082		
	Razem 1794 r.	1.339.757	14 ¹ / ₂	
	b) Nieobliczalne lub nieokreślone.			
1794				
23 9	Karp. Benedykt poniósł nakład na urządzenie Ludwisarni w Wilnie	?		G. W. W. n. 13 str. 175

Data	N a z w i s k a i n a z w y	Złp.	Gr.	Źródło wiadomości
	Baum Jakób dał worek z miedziakami moskiewskimi	?		
	Ossolińscy Jan i Józef lenung na 600 ludzi do regimentu XVIII . .	?		Gaz. Rząd. str. 326
	Clż obywatele expens na pieczęci, paszporta, książki, podróże i niektóre delegacye w Komisji swojej	?		
4 10	Bezimienni dwaj, dziesięć z rocznej intraty co miesięcy dwa na rannych po lazaretach. 364
16 4	Ważyński biskup chełmski i rektor XX. Pijarów	?		Ważyński I, 31.
	Kościuszko według świadectw Pawlikowskiego i Paszkowskiego odbierał od Zamojskiej kanclerzyny „milionowe“ ofiary, tudzież od niektórych osób znaczne sumy i kosztowności wprost i tajemnie, do upodobanego użytku			Weteran Po- znański 1825 str. 179 Dzieje Tad. Kościuszki p. Paszk-go str. 247

DZIAŁ II, W BRONI, KONIACH, EFEKTACH
I KOSZTOWNOŚCIACH.

Data	Nazwiska, nazwy przedmioty					Źródło wiadomości
I. Broń.						
a) Działa (1788—1792).						
		12 fun- towe	6 fun- towe	3 fun- towe	Różne	
1788						
10 11	Mafachowski St. marszał. sejm. Oficerowie reg. II (Wodzicki). Regiment X szefa Działyńskiego. Radziwiłł do swego regimentu.	—	—	12 2 4 4	— — — —	Konst. s. 109 " " " K. W. 178 s. 91 Konst. s. 109
1789	Potocki Teodor starosta olsztyński (wojewoda bełzki).	—	—	6	—	" "
	Potemkin	2	4	6	—	" "
1790	Dom Niążąt Sanguszków. Witte generał	—	—	—	8 1	
1791	Czartoryski Niąże G. Z. Podol.	2	2	1	30	
30/6	Stan rycerski Kurlandyi i Semigalii	—	12	—	—	Konst.
1792	Miasta Kurlandyi i Semigalii	—	—	12	—	Konst.
26 5	N. przystawił na Pragę	—	—	—	8	G. N. O. 262
25 5	Tauber i Jarzewicz	—	2	—	—	KW. 190 s. 101
26, 5	Soltyk poseł krakowski	—	—	12 żel.	—	G. N. i O. 311
4, 6	Loppott z Nowogródka	—	—	—	6	" 279
	Węgierski poseł Ziemi Bielskiej. Karwowski	—	—	3	—	" 294
	Niegolewski	—	—	2	—	" "
	Niegolewski	—	—	—	6	" 292
	Minasowicz X. kanonik kijow. W Komisyi C. W. Wileńskiej	—	—	—	3 10	" " " 308

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości				
		12 fun- towe	6 fun- towe	3 fun- towe	Różne	
	N. pewny obywatel z Krakowa.	—	—	—	2	
	Skilski jen. adjutant J. K. M. . .	—	—	—	1	k. Czerna 1390
	Gurowski kasztelan poznański .	—	—	—	6	Wegner 542
9 6	Radziwiłłowa miecznikowa z B. Stoku	—	—	—	12	G. N. i O. 272 Pr. Ek. A. 30
16 6	Lubomirski Franciszek	—	—	5	—	s. 1695
	<u>Razem dział (1792).</u>	<u>4</u>	<u>20</u>	<u>73</u>	<u>92</u>	
	b) Pieniądze opłacone na działa.					
26 5	Poltz konsyliarz JKM. opłacił.	—	—	1	—	G. N. i O. 126
14 5	Lubomirski kasztelan kijowski.	—	—	6	—	" 237
21 5	Oficyaliści Komis. Wojskowej.	—	—	4	—	KW. 190 s. 41
30 5	Tykiel	—	—	1	—	G. N. i O. 245
15 5	Manteuffel (de) Karol	—	—	12	—	Konst. —
	Miasta Koronne	—	—	12	—	G. N. i O. 117
	Poniatowski Stanisław Niąże . .	4	—	—	—	" "
	Jablonowski Niąże	—	—	8	—	" "
	<u>Razem dział do odlania.</u>	<u>4</u>	<u>—</u>	<u>44</u>	<u>—</u>	
1792	c) Niewyszególnione działa do przelania.					
	Obywateli wołyńskich, braclawskich etc. zebrane przez X. Józefa Poniatowskiego					KW. 236 s. 42
	d) Wypożyczone działa na czas wojny.					
	Przez Macieja Radziwiłła z Nieświeża, Białej, Słucka dział 106					Tab. 241
	e) Działa różnego kalibru (male) w 1794.					
1794	Ksieni klasztoru zwierzyńskiego w Krakowskim armatek 2, moździerzy 2, szmigownic				7	Spis ofiar w-a krakowsk.
9 9	Orsetti Komisarz C. W. Bielski				9	G. Rząd. n. 61
18 9	Bezimienna z Ziemi Drohickej				4	" s. 352

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
23 9	Kuczyński 2	G. Rząd. 326
23 9	Pijarzy drohiccy (żelazną małą bez lawetu) . 1	" "
4 10	Kownacki komisarz dóbr Jabłońskich. 3	" 644
Razem dział w roku 1794. . 19		
Suma niekompletna 1788—1794 wszelkich. 256		
1788— —1789	Wartość pieniężna dział ofiarowa- nych.	
	8 armat 12 funtow. po 10.000 = 120.000 złp.	
	20 " 6 " po 4.000 = 80.000 "	
	117 " 3 " po 2.000 = 224.000 "	
	92 dział różnych licząc po 700 = 65.400 "	
Razem 1788—1792 . . 499.400 złp.		
1794	30 dział różnych licząc po 700 = 21.000 złp.	
Wartość dział powyż. 1788—1794 = 520.400 złp.		
f) Broń palna ręczna.		
1788 do 1792	Potocki Szczęsny nie dostawił obiecanych 10.000 sztuk dla piechoty	G. N. i O. 116
Niewiadomo w jakiej ilości dostawili:		
Mierzejewski strażnik P. K. na 1 chorągiew		Zbiór Mów III, 334
Małachowski rotmistrz K. N. na 1 chorągiew		Pr. Ek. A, 27 s. 1865
Starzeński starosta brański do- kompletowanie 1 chorągwi		Zb. mów V 349
Kurdwanowski Kajetan na 100 ludzi.		" III 336
Miączyński Główny Inspektor na 100 ludzi		" " "
Potocki starosta szczyrzecki na 200 ludzi		" " 335
Ożarowski Samuel szef, na 100 ludzi.		" V. 342

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości			
		kara- binów	sztuc- ców i flint	par- pisto- letów	
	Dostawili:				
	Małachowski starosta opoczyński.	100	—	—	Tab. 240
	Czacki Tad. star. nowogrodzki .	72	—	64	" "
	Kraśniński starosta opinogórski. .	140	—	218	" "
	Ossoliński starosta sandomierski .	—	—	78 ¹ / ₂	" "
	Klopman kapit. z Gwardyi P. K.	9	—	—	" "
	Munkenbeck kupiec warszawski .	60	—	—	" "
1792	Książę Kurlandzki	4.080	—	—	" "
12 5	Prozor Ign. wojewodzie witebski.	12	—	12	KW. 189 s. 287
19 5	Muradowicz X.	—	—	2	G. N. i O, 252
	Potocki wojewoda bełzki	50	—	50	" "
	Piotrowski pułkow. i Baranowicz.	16	—	—	" 262
	Bartosiewicz ob. m. Warszawy .	12	—	—	" "
	Ważyński bisk. chełmski unicki .	—	—	1	" "
	Lelewel cześnik i komisarz c. w. liwski	10	—	—	" "
	Laskowski obyw. m. Warszawy.	3	—	—	" "
25 5	Ruśnikarze Konieccy	30	—	—	G. N. i O, 266
28 5	Dorant kamerdyner X. Soltyka .	—	1	1	KW. 190 s. 188
	Brzeziński.	2	—	2	G. N. i O, 272
	Witoszyński X.	—	1	1	" "
31 5	Demunt X. proboszcz jasieniecki .	5	—	—	k. Czerns. 1 354
8 6	Ciężadłowski X. pijar	1	—	1	" 359
	Zawadzki Michał stolnik pomor- ski	2	—	—	" "
	Zawadzki Wojciech major Gwar- dyi K.	2	—	—	" "
2 7	Dawidowicz	—	1	—	" 377
2 8	Niewymienionych w Kom. C. W. Czerskiej	188	—	—	KW. 191 s. 121
9 6	Wasiewicz	1	—	1	G. N. i O, 272
13 6	Starzeński M. starosta brański Ko- misarz Wojsk.	—	103	—	KW. 190 s. 256
16 6	Zamoyski hr. ordynat	600	—	—	Pr. E. A 30
	Korczyński rachmistrz i Kozłow- ski	2	—	1	1695 G. N. i O. 273
	Kossowski gubernator starostwa sztydłowskiego	—	—	1	" "
	Wereszczyński	1	—	1	" "
	Lopot z Nowogrodka	10	—	10	" 279
	Lubomirska marszałkowa z mili- cyi swojej.	54	—	—	" "
	N. (dama)	2	—	—	" "
	Raczyński kapitan i Nowicki ak- tor	—	—	3	" "

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	kara- binów	sztuc- ców i flint	par pisto- letów	Źródło wiadomości
	John Piotr i Markiewicz X.	—	1	1	G. N. i O, 297
	Magistrat m. Lowieza	—	3	3	" "
	Dąbrowscy Stan. i Aleks.	2	—	1	" 298
	N. (w Kom. C. W. Chełmskiej	5	—	—	" "
	N.	2	—	—	" 307
	Haweman	—	3	—	" "
	Ogińska hetmanowa Litewska	14	—	—	" "
	Kaznowski uczeń i Hille	—	—	2	" 326
	Gurget obyw. m. Warszawy	1	—	1	" 331
	Ibertowski	—	—	1	" 332
	Ronikier	60	—	—	" 345
	Staszewski strzelec	4	—	—	" 362
21 6	W Komisji C. W. Wileńskiej.	255	—	58	" 308
	Mycielski starosta ośnicki, Komisarz C. W. Poznański	50	—	50	Wegner 540
	Machnicki pisarz komory poznańskiej	4	4	4	" "
	Machwie obywatel m. Poznania	8	—	15	" "
	Woropański Elias	1	—	1	" "
	Mielecki Kom. C. W. Kościański.	10	—	—	" 542
	Goczkowski, Janiszewski, Bukowski	—	—	4	" "
	Miasto Kościan.	1	—	3	" "
	N. (dama)	—	—	1	" "
	Slasey A. i S.	5	—	—	RK. L. VII n. 147
	Żeleński kasztelan biecki	6	—	—	" "
	Wodzicki opat mogiński	10	—	—	" "
	Skaliński	100	—	—	" "
	Gröbl Antoni kupiec	—	1	2	" "
	Starowiejski	6	—	—	" "
	Węgrzynowiczowa mieszcz. Krakowa	—	—	2	" "
	Kowalski X. i 2 bezimienni	2	—	3	" "
	Razem 1782—1792 najmniej.	5.610	118	600	
1794	Grotkowski Jan mecenas, Aseso-				
13,5	ryi Koronnej	—	1	2	G. W. W. s. 82
	N.	—	6	1	" 126
	Albertrand	—	1	1	" "
	Hipolit Łojowski	—	—	1	Spis ofiar w-a
	Stanisław Niklewicz	1	—	2 ¹ / ₂	krakowsk.
	Magdalena Wadowska	—	—	18	" "
	Józef Wielowiejski.	12	—	—	" "

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości		
		karabinów	sztućców i flint	par pistoletów
	Grz. Bogusz	—	—	1 Spis ofiar w-wa
	Jan Pałuszeński	—	1	— krakowski.
	Walewski gen.	—	1	1 „
	Wincenty Dembiński	—	—	2 „
	Stan. Pszanowski	—	1	— „
	Fil. Cichocki	—	2	1 „
20 8	Król Jmć.	—	9	10 G. Rząd. 197
	Ogiński Michał	—	480	— „ „
	Majewski	—	2	2 „ 249
	Stuard Haliburton	—	2	— „ „
	Domański Julian	—	—	1 G. W. W. 278
3 9	Markowski komisarz C. W. Ziemi Bielskiej	1	—	— G. Rząd. n. 69
	Branicka kasztelan. krakowska	39	—	15 „ „
	Potocki Piotr starosta szczyrzecki.	14	—	— „ „
	Bobrowski	3	—	— „ „
	Sernaczy	5	1	3 „ „
	Trojanowski komis. C. W. Ziemi Bielskiej	—	2	— „ „
	Raciborski i Kruszewski.	—	3	2 „ „
	Kuczyński.	—	27	— „ „
18 9	N. (dama)	—	—	10 „ „
	Baranek	—	1	— „ „
	Sapieha Niąże Kazim. Nestor	280	—	220 „ 216
	Ossolińscy Józef i Jan	6	—	34 „ 326
12 5— —23,6	Obywatele Ziemi Bielskiej dla Batalionu Strzelców Piesznych	9	37	3 $\frac{1}{2}$ Tabella Starzeńskiego
	Razem 1794	369	577	331
	Suma ogólna 1788—1794.	5.979	685	991

Wartość pieniężna broni palnej.

1788— —1792	5610 karabinów	po 36 złp. =	201.960 złp.
	118 fuzyj i sztućców	po 30 złp. =	3.540 „
	600 par pistoletów	po 36 złp. =	21.600 „
	Razem najmniej 1788—1792		227.100 złp.
1794	369 karabinów	po 36 złp. =	13.284 złp.
	567 fuzyj i sztućców	po 30 „ =	17.010 „
	331 par pistoletów	po 18 „ =	5.958 „
	Razem 1794		36.252 złp.
	Wartość ogólna 1788—1794		263.352 złp.

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości			
		Pała- sze	klin- gi	ba- gnety	
	g) Broń biała.				
1788	Munckenbek kupiec	—	69	—	G. N. i O. 117
1791	Małachowski starosta opoczyński.	100	—	—	Tabl. 140
5 9	Mikołaj miecznik z Warszawy . .	100	—	—	KW. 184 s. 91
1792	Potocki wojewoda belzki	50	—	—	G. N. i O. 252
19 5	Kobyłański kapitan	1	—	—	" 258
9 6	Brzeziński.	2	—	—	" 272
	Raczyński kapit. i Nowicki aktor.	2	—	—	" 284
	Lubomirska marszałkowa	54	—	—	G. N. i O. 279
1792	John Piotr i Dąbrowski Aleks. . .	2	—	—	297, 8
27/6	W Kom. C. W. Wileńskiej.	46	—	—	" 308
	Ogińska hetmanowa W. Lit.	14	—	—	" 309
	Ronikier	60	—	—	" "
8 6	Zawadzki Michał	1	—	—	k. Czers. 1 359
	Goczkowski, Grzybezyński.	2	—	—	Wegner 542
	Mycielski starosta ośnicki, komis. C. W. Poznański	50	—	—	" 540
	Machnicki pisarz komory poznań- skiej.	4	—	—	" "
	Woropański mieszczan. Kościan i Turnowa	5	—	—	" 542
11.7	Dzianotty kupiec krakowski . . .	—	300	—	R K LVII n. 147
	Kowalski X. i Milkowski	2	—	—	" "
	Męciszewski intendent policyi . .	12	—	—	" "
	Starowiejski	6	—	—	" "
	Małachowski wojewoda krakow. K. C. W. Czerska.	15	—	—	" "
2 8		—	—	—	235
	Razem 1788—1792.	528	360	235	
1794	Grotkowski Jan mecen. asesoryi K.	1	—	—	G. W. W. 82
	Kasp. Męciszewski.	12	—	—	G. W. W. s. 82
	Ign. Grebel	—	210	—	" "
	Stan. Niklewicz.	3	—	—	" "
	Józef Wielowiejski.	11	—	—	" "
	Józef Szymański karabela	1	—	—	" "
	Filip Cichocki, szabla w srebro oprawna i pałasz	2	—	—	" "
	Piotr Parisot.	4	—	—	" "
	Andrzej Kapostas, kos 5.000 . . .	—	—	—	" "
	Józef Hestzinger, kos 1.000 . . .	—	—	—	" "
13 5	Albertrandy	—	1	—	" 126
13 7	Branicza kasztelan. krakowska . .	40	—	—	G. Rząd. n. 61
	Potocki Piotr staros. szezrzecki.	—	—	20	" "
	Trojanowski Kom. C. W.	4	—	—	" "

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości			
		Pała- sze	klin- gi	ba- gnety	
	Raciuborski i Pirocki X.	2	—	—	G. Rząd. n. 61
	Kruszewski i Olszewski.	4	3	—	
	Obywatele Ziemi Bielskiej dla Ba- talionu Strzelców Piesznych	4	—	—	Tabella Sta- rzeńskiego
	Razem 1794	51	4	20	
	Suma ogólna 1788—1791.	579	364	255	

Wartość pieniężna broni białej.

1788— —1792	528 palaszów	po 15 złp.	=	6.320 złp.
	360 kling	po 5 „	=	1.800 „
	235 bagnetów	po 3 „	=	705 „
	Razem 1788—1792			8.825 złp.
1794	88 palaszów	po 15 złp.	=	1.320 złp.
	214 kling	po 5 „	=	1.070 „
	20 bagnetów	po 3 „	=	60 „
	6.000 kos	po 4 „	=	24.000 „
	Razem 1794			26.450 złp.
	Wartość ogólna 1788—1794			35.275 złp.

Wartość
przypu-
szczalna

2. Amunicya.

1790	Małachowski Ant. wojewoda mazowiecki			
15.4	rocznie po 100 centn. żelaza	3.800		KW. 174 s. 296
	Szule bankier 3.000 f. prochu	3.750		G. N. i O. 116
1788	Sołtyk X. dziekan krakowski 100 centn.			
10 11	ołowiu.	8.000		P. E. A 31 1865
	Czartoryski G. Z. Podol. { 2216 granatów.	26.592		G. N. i O. 116
	{ 4152 kul żelaz.	2.491		
1792	Sołtyk refer. Kor. 13.568 f. ołowiu.	6.784		„ 117
9 6	Oduszewski szafarz f 2 f. prochu.	21		„ 272
	Platera. { 200 kul karabinow.	120		„
	Nowicki 200 f. ołowiu.	100		„ 284
	Gorzkowski obywatel / beczułka prochu	150		„ 298.
	m. Łowicza. { 600 kul	360		„

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Wartość przypu- szczalna	Źródło wiadomości
	Zawadzki { 2000 f. prochu armatniego 33 f. „ leszczyńskiego 3000 kul, 2000 skałek	237 ¹ / ₂ 45 ¹ / ₂ 2.800	G. N. i O, 298, 7 „ „ „ „
	Fenikowski 12 f. prochu, 12 f. ołowiu	21	„ „
27 6	W Komisji C. W. { 1186 f. ołowiu Wileńskiej. { 4 ¹ / ₂ beczulki prochu 234 kul	593 635 140	„ 308 „ „ „ „
	Miasto Leszno 224 f. prochu	280	„ 357
	Kozłowski 224 f. ołowiu	60	Wegner 540
	Machwie pisarz Komisji Poznańskiej 100 funtów prochu, 2.000 kul	125	„ „
	Zakrzewski Wysogota 170 kul lanych	1.200	„ „
	Ronikier w Kom. C. W. Rosycńskiej 400 kul kartaczowych	102 40	G. N. i O, 331 „ 344
	Razem 1788—1792	58.468 ¹ / ₂	
1794	Kuczyński 33 f. prochu	40 ¹ / ₂	G. Rząd. n. 61
	„ 90 f. ołowiu	45	„ „
	Hipolit Łojowski ładunków 20	?	Spis ofiar w-a krakowsk.
	Łuszczykiewiczowie prochu baryłek 4	600	„ „
	Zaluska starościna ojeowska prochu ka- mieni 3	120	„ „
	Jan Wolański ołowiu f. 400	200	„ „
	Jan Polusiński ołowiu kamieni 2	32	„ „
	Oraczewska pułkownikowa 2 baryłki pro- chu	300	„ „
	Jan Wojtasiński ołowiu krążek	?	„ „
	Magdalena Wadowska ołowiu f. 24	32	„ „
23 9	Markowski krzyż wagi 10 f. ołowiany	5	G. Rząd. s. 326
14 9	Adamski 24 f. ołowiu	12	„ „
	Chreptowicz Joach. podk. 100 c. żelaza	3.800	ks. 25 Pr. Kor. z R. N. N.
	„ 15 ceutn. żelaza starego	120	„ 249
	Majewski 1 bombę żelazną	36	„ 361
2 10	Król Imé 1288 f. ołowiu	644	„ „
	Razem 1794	5.986 ¹ / ₂	
	Ogół 1788—1794	64.455	

3. Rekwizyta wojskowe.

1788 9 11	Sapieha Niąże Kazimierz Nestor, mundur wielki i mały dla korpusu artyleryi Lit. około	109.930	Zb. mów III 334 i Konst.
	Sapieżyna wojewodzina mściławska (ma- tka z fabryki kodeńskiej 100 posta- wów sukna	11.900	„ „

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Wartość przy- szeczalna	Źródło wiadomości
10 11	Mielżyński Fran. starosta walecki 150 po- stawów sukna	17,850	Zb. mów III 334 i Konst.
	Karśnicki kasztelan wieluński 50 posta- wów sukna	5,950	" "
6 13	Czacka strażnikowa w. kor. 200 szt. płó- tna	8,000	Zb. mów V 346
	Maryański kowal 2 wozy amunicyonalne (do prochów 12 funtowe)	1,400	K. W. 168, 83
1790	Działyński szef regim. X-go 4 wozy	2,800	" 178, 91
6 10	" " " sprzęt do 4 dział. Pęczkowski sędzia Ziemi Chelm. 1 wóz amunicyonalny	700	G. N. i O. 297
	Jaraczewski starosta michaliski 100 po- stawów sukna	11,900	
1792	Puzyna starosta michaliski umundurow. 12 pocztowych.	1,200	KW. 189 s. 286
12/5	Prozor Ign. wojewodzie wilebski umun- durowanie 12 pocztow.	1,200	" 287
	Ogiński hetman w. lit. umund. 50 ludzi	3,450	G. N. i O. 258
19,5	Kłeczyński 20 ładownic, 20 flintpasow	300	" 252
	Narbut X. 48 koszul.	288	" "
	Dietrych kapitan fizylierów 5,000 skałek. Lafontaine Dr. instrumenta chirurgiczne	1,666 ?	" 262 "
9,6	Rzewuski szef reg. VIII Lit. 6 chorągwi	3,600	" 272
	Barenowicz 1 ładownicę	12	" 262
14 17	Stein kotlarz 6 garnków miedzian. o 2-ch uszach i 1-m uchu na lazarety obozo- we ceny	473	" 332
1/6	N. (szlachcianka) płótna konopnego 10 półsetków na 4 namioty	33	" 273
	Brzeziński 2 ładownic, 2 flintpasy, 2 pen- denty	42	" "
	Lubomirska marszałkowa 54 pendentów, 49 patronaszów, 9 giwerów, 56 fute- rałów na piszczałki	1,289?	" 284
	Lucyński namiot na 6 osób, łańcuch że- lazny 27 łokci (2 centnary)	148	" "
	Pęczkowski 30 koszul	180	" 297
	Ogińska hetman. Lit. 11 pendentów, 23 patrontaszów	480	" 307
	Żydzi krawcy wileńscy robotę 200 mun- durów	600?	" 308
9,6	Horalik Wilhelm 7 koszul i 1 prześciera- dło	48	" 331
	Ronikier 60 ładownic, 60 pendentów	1,080	" 345
	Mycielski kom. C. W. poznański mundu- ry na 50 ludzi.	4,850	Wegner 540
	Woropański 1 patrontasz	18	" "

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Wartość przypu- szczalna	Źródło wiadomości
	Goczkowski 1 ładownicę, 1 flintpas . . .	15	Wegner 540
	Wasilewski 99 ład., 90 flintpasów i 64 pendentów	289	" "
	Soltyk poseł krakowski rekwizyta do 12 armat	1.832	RK L. VII, 147
	Sierakowski Wacław kanonik krakowski 3 postawy sukna w 3-eh kolorach . . .	11.328	" "
	Małachowski wojewoda krakowski ład. 15 pendent.	510	" "
	N.—organki do boju używane	?	" "
	Deomunth X.—4 patrontasze z pasami, 4 pendenty i 4 kaszkiety medźwiedzie . .	112?	ks. Czers. I,
2 8	Komisya C. W. Czerska 4 kaszkiety, 54 luf	556?	354
	Dąbrowski St. półsetek płótna konopnego.	33	KW. 191 s. 121
	Kochowski komis. C. W. 24 koszul ko- nopnych	108	G. N. i O, 298
	W Komisji C. W. Wileńskiej: 199 ¹ / ₄ lo- kcia sukna, 100 lok. płótna, cyny 5 f., skór wołowych 30, chomąt moskiewski nowy 1, koszul 17, płaszczów 4, sa- gan miedziany 1, kociołków miedzia- nych 2, ładownic 8, pendentów 5, kul- bak 9, skór losieh 2, namiot na 6 osób.	2.080	" 308
	Razem 1788—1792.	199.531	
1794			
16,4	Wydzga Tom. podkomorzy (w Chelmie) 50 półsetków płótna	1.666	Ważyń. I 32
	Józef Borowski płótna łokei 600	400	Spis ofiar w-a krakowsk.
	Hip. Łojowski ładownica	12	"
	Konst. z Krauzów Sobienievska koszul 24.	144	"
	Wincenty Kowalski siodel 4 z czapraka- mi i olstrami, piąte bez czapraka, łado- wnie 6, pasów do karabinów 4	534	"
	Wacław Rohlik krat żelaznych 8	?	"
	Magd. Wadowska munsztuków 5, strze- mion 4.	?	"
	Zielińska łowczyzna sandomierska płótna ł. 400	266 ² / ₃	"
	Józef Wielowiejski na 10 infanteryi mun- dury ze wszystkim, koszul 20, patron- taszy 11, pendentów 11, tornistrów 10.	1.434	"
	Wojc. Leśkiewicz patronaszów 12	216	"
	Urszula Morska płótna ł. 130	86 ² / ₃	"
	Walewski gen. ładownicę srebrną	12	"
	Pewny obywatel płótna ł. 200	133 ¹ / ₃	"
	Oraczewska pułkownikowa płótna szt. 4.	160	"

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Wartość przewy- szająca	Źródło wiadomości
1794	Fil. Cichocki siodło	90	Spis ofiar w-a krakowsk.
	Zona tegoż sztukę płótna	40	"
	Andrzej Słaski płótna 1. 1000	600 ² 3	"
	Karol Sobieniecki półszorki na 2 po- czwórki, siodła 2	950	"
12 5— —23 6	Obywatele Ziemi Bielskiej dla batalionu Strzelców Piechoty płótna 1. 370	243 ¹ 2	Tabella Sta- rzeńskiego
	Obywatele Ziemi Bielskiej dla batalionu Strzelców Piechoty skór 33	825	"
24 5	Tanneberg 20 pendentów, 10 tornistrów . Albertrandy 1 torbę strzelecką z prochem .	170 50	G. W. W. s. 126 "
	Szaraniewiczowa 1 koszulę	6	"
27 5	Obywatele parafii jadowskiej 150 l. płótna .	100	" 130
	Lignan Józef 12 koszul	72	"
	Lexicki 9 koszul	54	"
	Lisiak 49 l. płótna grubego	24 ¹ 2	"
24 6	Powiat kowieński 3000 koszul	18,000	"
20 8	Król Imc 9000 l. sukna czerw. à 5 złp. .	45,000	G. Rząd. s. 197
	" 393 " na płaszcz	1,376	"
	" 300 l. płótna na podszewkę	200	"
	" 10 par butów i 8 kulbak	390	"
	" 1173 funt. mosiądzu	1,564	"
16 8	Kintzel zebrał w Warszawie: 1 rajtuzy . .	11	a. 9 Przelozona Dyrekcji Centr. Komisyjatu Wojenn. 1794.
	3 mantelzaki, 2 patrontasze, pendent .	57	
	1 popregę, 1 skórę wołową wypraw .	22	
	22 par butów	264	
	104 koszul	624	
	1 czujkę bajową, 8 płaszczów	252	
27 8	Preis komisarz 9000 koszul	54,000	G. Rząd. n. 61
3,9	Markowski Wl. 10 skór szarych	140	"
	Kuczyński 20 skór juchtowych	600 ²	"
	" 42 sztuk płótna	1,200	"
	Branięka kasztelanowa krakowska 12 par ostróg, 5 kulbak, 11 mundsztuków, 12 uzdzenie, 3 trzęzle, 2 ładownice, 3 skó- ry zamiszowe, 75 patrontaszy, 12 flint- pasów	2,172 ²	"
	Potocki starosta szczyrzecki 5 kulbak . .	458	"
	Raciborski Andrzej 4 skóry juchtowe . .	120	"
	Kruszewski skarbnik Ziemi Bielskiej 16 skór wyprawnych	400	"
	Olszewski 500 l. płótna	33	"
	700 f. konopi	350 ²	"
	4 skóry surowe, 4 szorów	204	"
	Potkalski 1 postaw sukna granatowego . .	136	"
	Kahał sokołowski 1 postaw sukna szafir .	136	"
	Lewicki 200 l. płótna	133	"

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Wartość przypu- szalna	Źródło wiadomości
	Włościanie wsi Odyszewa starostwa brań- skiego 60 lokci płótna	40	G. Rząd. n. 61
	Konwent XX. karmelitów bielski 1 skórę.	14	" "
	Wojno 4 rydle, 1 namiot, 4 skóry szare.	144	" "
	Orsetti kom. 4 kotły miedziane	40	" "
	Lazarewiczowa 50 mundsztuków, 50 par butów, 50 koszul	2.950	" "
	Stuard Haliburton 61 f. miedzianych mo- skiewskich piemędzy	91	" 249
	Majewski umundurowanie na 2 ludzi	200	" "
3 9	Lewicki z Łakow mundur na 1 towarzy- sza	70?	" n. 61
11 9	Jarzewicz i Taube 100 par butów	1.200	" 289
12 9	Cyrkuł 3-ci m. Warszawy dostarczył do obozu Kościuszki pod Mokotowem: 97 koszul nowych	582	
	14 płaszczów	392	
	4 czujki	100?	
	10 par butów nowych	120	
	12 „ „ starych	40?	
	3 siodła, 1 uzdżinnicę	273	
	1 rajtuzy sukienne, 5 par spodni.	61	
	12 l. sukna białego	48	
	3 sztuki płótna	120	
	5 sztuk bai	340?	Pr. K. z R. N. N. ks. 25
14 9	Chreptowicz Joachim podkanclerzy 1 bry- kę okutą dużą	250	" "
	Chreptowicz Joachim 504 f. miedzi starej.	930	" "
23 9	Ossoliński Jan i Józef na 600 ludzi mun- durów	60.000	G. Rząd 326
	6 pocztowych lederwerków	108	" "
	60 skór, 60 sztuk płótna	3.240	" "
	1 brykę kompaniczną	250	" "
18, 9	Świdziński 53 l. płótna lnianego	36	" 330
	73 „ „ zgrzebnego	37	" "
	N.—6 kar	600?	" 352
	Bieniecka 52 l. płótna	35	" "
	Janiszewski X. 1 sagan miedziany	20	" "
	1 parę półszorków rzemiennych	100?	" "
2 10	Król Jmć 104 l. sukna czerwonego	720	" 361
4 10	N. i N. z fabryki swojej: 104 l. sukna	364	" 369
	240 l. kuczbai	480	" "
	114 l. płótna	76	" "
	N. ubogi pewny) 1 sztukę płótna	40	G. W. W. 278
23—30 9	Awedyk X. Mich.: 2 siodła, trenzlę z mund- sztukiem i dezek zielony sukieny	215	" 126
	47 osób (w tej liczbie Kosowski podskar- bi W. K., Leduchowski kasztelan luba-		

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Wartość przypuszczalna	Źródło wiadomości
	czewski, Xiężna Radziwiłłowa miecznikowa koronna, Rzewuski pisarz kor., ołtarowali do składu Deputacyi Uzbrojenia w metalach:		30 f. Raporty i przełożenia Departamentu Uzbrojenia 134 f. Szeptembar raportu J. Głębokiego dzienne, pozycye od Nr. 360 do 192.
	miedzi funt. 578 à 1 $\frac{1}{2}$ zlp.	867	
	mosiądzu „ 72 à 1 $\frac{1}{3}$ „ . . .	96	
	cynty angielsk. „ 81 $\frac{1}{2}$ à 1 $\frac{2}{3}$ „ . . .	136	
	„ kor. „ 159 à 1 $\frac{1}{4}$ „ . . .	188	
	ołowiu „ 55 à 1 $\frac{1}{2}$ „ . . .	28	
	żelaza starego „ 3900 à 1 $\frac{1}{2}$ gr. . .	195	
	W poprzednich raportach (w 36 ^o) pożyczkach) przypuszczać należy kwotę potrójną	3.930	
	W ciągu m-ca październ. ilość nieznaną	?	
	Razem 1794	175.501	
	Ogół 1788—1794	375.032	

4. Konie.

1792			
23 5	Chojecki poseł kijow. pod kozaków.	4	K. W. 190s. 67
12 5	Prozor Ignacy wojewodzie witebski	12	189. 287
	Puzyna Józef starosta michalski	12	KW. 190s. 286
16 5	Wawrzecki chorąży W. X. L. konie, bydo i stadko i oborę oddaje (w Kom. C. W. Preńskiej).	?	G. N. i O. 249
28 5	Wolodkowiczowa pod artylerję	4	R.K.L. VI n. 14
	Lachnicki vice prezyd. m. Wilna	4	„
30 5	Tykiel	150	G. N. i O. 245
31 5	Małowieski Bonawentura K. C. W. wyszogrodzki	1	„ 279
	Leżeńska posłowa braclawska	4 za 3240 zlp.	„ 262
6 6	Brzeziński poseł warszawski	2 z ekwipaż.	KW. 189s. 287
9 6	Witoszyński X.	1	G. N. i O. 272
	Karpowicz X. proboszcz preński.	2	„ 249
14 7	Horalik Wilhelm	1 na 324 zlp.	„ 331
	Woropański z rzędem	1 na 450 zlp.	Wegner 540
	Zakrzewski Waclaw Wyssogota	2	„
	Krzyżanowski Michał kasztelan międzyrzecki	1	„ 536
	Korytowski i Głuszezyński.	2	„
	Razem 1792	291	
1794	Sapieha Fr. kancl. Lit. pod armaty	40	G. W. W. 82
6 5	Zaluski obywatel z Rawy	3	„ 175
	Lenda.	2	„

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
	N.	2 G. W. W. 126
	Samuel Michal	2 " "
	Heryngowie	2 z szorami. " "
	Nięzna Poniatowska ex podkomorz.	5 " "
	Tyszkiewiczowa	4 z szorami. " "
	Leduchowski kasztelan lubaczewski i Frybes Jan.	2 " "
	Kicki komuszy W. K. i Strzebosz szambelan	2 " "
	Hering Walenty z chomątami.	2 i z szorami. " "
	Krasicki hr. Fran. ogiery z szorami	2 i zmundszt. " "
	Tadeusz Czacki i Urszula Dembińska do armat	7 Spis ofiar w a Krakows.
	Kasper Meciszewski	1 " "
	Duninowa starościna zatorska	4 " "
	Dembiński z zaprzęgiem	2 " "
	Szaniewski starosta małogoski	4 " "
	Felicyan Mioszowski	2 " "
	Ign. Wielopolski graf, z zaprzęgiem i zwoszczykiem.	2 " "
	Michal Soltyk referendarz koronny	4 " "
	Jordan Jan do armat.	2 " "
	Rudnicka z zaprzęgiem	2 " "
	Gaud. Wilkoszewski	1 " "
	Józef Wielowiejski ze zwoszczykiem do armat.	2 " "
	Żeleński kasztelan biecki ze zwoszczykiem i zaprzęgiem	2 " "
	Aleksander Szembek z zaprzęgiem do armat.	2 " "
	X. Józef Olechowski z zaprzęgiem, zwoszczykiem i strawnem na miesiąc.	1 " "
	X. opat Wodzicki z zaprzęgiem i płacą na miesiąc	2 " "
	Jerzy Ożarowski z zaprzęgiem do armat	2 " "
	Joachim Morsztyn starosta skotnicki z zaprzęgiem do armat	2 " "
	Pewny obywatel z zaprzęgiem	2 " "
	Józef Jordan komisarz z zaprzęgiem do armat.	2 " "
	Jan Soltyk stolnik sandomierski	3 " "
	Jan Trzebiński z chomontami.	2 " "
	Tomasz Gorajski z zaprzęgiem do armat, zwoszczykiem i płacą do końca wojny	4 " "

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
	X. Augustyan Lipiński kanonik krakowski z zaprzęgiem. 2	Spis ofiar w a krakows.
24 6	Powiat kowieński. 100	G. W. W. 327
	Sapieha Kazimierz Nestor pod swój oddział 220	G. Rząd. 216
20 8	Król Imię z własnej stajni. 58	" n. 49
3 9	Włodek, dzierzawca, konia dzielnego 1	" ol
	Kuczyński 11	" "
	Bobrowicki 4	" "
	Sernaczy bracia 5	" "
	Trojanowski i Golaszewski kom. C. W. Ziemi Bielskiej. 2	" "
	Kruszewski i Skolimowski. 2	" "
	Mudrach X. karmelita 1	" "
	Lewicki z Laków 1 z rekwizyt.	" "
	Lachowicz, Wojniesz, Łyszycy 4	" "
	Żulkowski 4 z lederwer.	" "
	" 1 z rekwizyt.	" "
	Ossoliński Józef dla regimentu XVIII 12	G. Rząd n. ol
	" " i Jan pod armaty 8 z zaprzęga.	" "
	" " „ dla ochotn. 6	" "
	" " „ dla pocztow. 6	" "
	Majewski pod swych ludzi 2	" 249
13 9	Świdziński pod armaty 4 z zaprzęg.	" 330—
20, 8	Obywatele Z. Bielskiej dla batalionu Strzelców Piesznych 3	—338
	Dla Strzelców Konnych od różnych obywateli. 29	Tab. Starz. Specyfik. Starzeńs.
	Morzkowski, Pudłowski, Wyganowski 3	" "
	Kossowska 2	" "
	Ogińska hetmanowa 2	" "
	Kuszel. 5 z zaprzęg.	" "
	Kobylińscy 4 z zaprzęg.	" "
	Kuczyński 4	" "
	Dąbrowski pod armaty 1 mula	" "
	" X. Nat. pod armaty 1 konia	" "
4 10	Berniard dla Kościuszki piękne 4	" 361
	Zgliczyński Stan. do swego pułku konnego z ekwipażem 728	świad. Zajączka
	Razem 1794. 1364 i 1 mul.	
	Ogół 1792—1794. 1565 i 1 mul.	

Wartość pieniężna koni.

1792 Oszacowanych ó 4.014 złp.

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
1792	Reszta po cenie skarbowej 195 po 270 52.650 „ Ekwipaż na 2 konie po 145 złp. 290 „ Razem. 56.954 złp.	
1794	4 konie Bernarda najmniej 3.240 złp. 1364 po 270. 368.280 „ Zaprzęgi do 67 koni 2.412 „ Ekwipaż na 733 „ à 145. 106.285 „ Muł. ? Razem najmniej. 476.977 złp. Ogół 1792—1794 najmniej. 533.931 złp. prócz koni, stada i obory Wawrzeckiego.	

5. Srebra i klejnoty.

a) zważone lub otaksowane w latach
1788—1794.

		Złp.	
1788			
10 11	Tarnowska hr. Urszula z Ustrzyckich, kolezyki	4.500	Zb. m. III, 336
	Dembowska z Tarłów kasztelanowa cze- chowska, kolezyki.	198	„ 337
	Kraśnińska starość opinogórska, kolezyki.	3.420	„ „
2, 12	Mierowa hr., medalion z kokardą	1.800	„ V, 345
6, 12	Ogińska starościna dorsuniska, bukiet z brylantów	5.400	„ VIII, 346
26 12	Mianowski Ant. patron Asesoryi Koronnej, pierścień brylantowy	900	„ 347
	Razem 1788	16.218	Pr. Ek A 2. s 1864
1792	Zakrzewska kasztelan. nakielska, pierścień.	3.600	
	„ „ „ zegarek	522	
28 5	Autor pisma „O poprawie rządu“, pierś- cień brylantowy	1.800	G. N. i O. 276
1/6	Czeladź gospody szewskiej polskiej w War- szawie, srebra swoje	3.246	„ 320
	Wodziński Stan. komisarz C. W. krakow- ski, pierścień brylantowy	2.160	„ 273
	Widyński i Miąkowski służący, sprzączki. Stelmachy i kolodzieje, starych talarów 197.	72 1.182	Wegner 540 G. N. i O. 321

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Grzy- wien	Latów	Złp.	Źródło wiadomości
16 5	Wawrzecki I. chorąży W. X. L., nowego srebra.	154	14 ¹ / ₂	—	G. N. i O, 249
	Husarzewski szambelan	254	12 ¹ / ₂	—	„ 258
	Soltyk poseł krakowski	164	13 ¹ / ₂	—	„ 262
	Węgierski poseł Z. Bielskiej szam- belan	143	6	—	„ 294
	Cyrulicy warszawscy	20	5	—	„ 321
	Niegolewski	92	14 ¹ / ₂	—	„ 345
	Magistrat m. Łowicza	1	15	—	„ 297
	X. z Puław	1	10	—	„ 302
	Zatorski miecznik	6	10	—	„ 326
	Niegolewski X. opat jędrzejowski .	184	14 ¹ / ₂	—	„ 332
30 6	Z Komisji C. W. Wileńskiej prze- topiono	9,0	15	—	Pr. Ek. A 36 1816
	Zakrzewska kasztelanowa nakiel- ska	87	—	—	Wegner 542
11 7	Czeladź gospody krawieckiej w Kra- kowie.	5	14	—	RK. L. VII nr.
	Łódziński	6	10	—	„ 147
	<u>Razem 1792</u>	<u>1216</u>	<u>10¹/₄</u>	<u>12 582</u>	
1794	Starzeński starosta brański	50	—	—	G Rząd. 249
	Wyszyńska	6	—	—	„ „
	Szyszkowski X.	10	6 ¹ / ₄	—	„ „
	Król Imé 2 wazony srebrne z po- stumentami.	300	—	—	„ 316
	Kuczyński	25	8	—	„ n. 61
	Sernacey bracia	16	—	—	„ „
	Konwent XX. Karmelitów bielskich.	1	8	—	„ „
	Torner X. karmelita, tabakierkę. . .	—	6	—	„ „
	Czyżewski X.	7	—	—	G. W. W. 127
	Brzozowska Anna	1	—	—	„ „
	Michałowscy	2	14	—	„ „
	Awedyk X.	5	8	—	„ „
	W skrzyni K. Ponińskiego generała	?	?	1 172	pl. 86 XXXIX
	Pewny obywatel srebra topionego.	18	0	—	Spts ofiar w-a krakowski.
	Haselquist 4 pudelka srebrne i sre- bra drylowanego 16 ł.	3	—	—	
	Pawłowski Jakób pisarz Trybunału Lubelskiego, 1 pierścień	—	—	2,340	Arch. Skar. K. G. W. W. 175
	Król Imé 1 tabakierkę wartającą . .	—	—	2,628	G. Rząd. n. 49
	Michałowscy łańcuch złoty	—	12	102	G. W. W. 126
	Domaszewski tabakierkę	—	—	43,1	„ „
	<u>Razem 1794</u>	<u>447</u>	<u>8</u>	<u>6.672</u>	

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Grzy- wien	Talarów	Złp.	Źródło wiadomości
b) Srebra szacowane dzisiaj przypuszczalnie (przez p. Te- odora Wernera).					
1788	Hrebnicki X. 2 krzyżyki srebrne	—	12		Zb.mów V 347
10 12	Reptowski X. distinctorium	1	—		G. N. i O. 252
1792	Albertrandi X.	1	—		" 258
	Lewandowski obyw. m. Warszawy				
	2 łyżki	1	—		" 262
	2 łyżeczki	—	5		" "
	2 półmiski	16	—		" "
	1 cukierniczkę	4	—		" "
	2 par ostróg	1	8		" "
	Puchala poseł czerski rząd srebrny.	10	—		" 285
	kubakę z blachy pozłacanej	8	—		" "
	2 karabele	8	—		" "
	2 szable z okowem	8	—		" "
	Starsi cechu kuśnierskiego 36 tablic.	4	8		" 262
	Baranowicz rząd srebrny z kamie-				
	niami	10	—		" "
	Czeladź gospody niemieckiej kra-				
	wieckiej 50 talarów z uszkami	—	—	300	" 332
	27 tabliczek srebrnych	3	6		" "
	4 kubki	—	12		" "
	Dmuszewski 1 parę sprzączek	—	6		" "
	Horalik Wilh. 1 tabakierkę srebrną.	—	6		" 331
	Z Komisji C. W. Wileńskiej 1 rząd				
	pozłacany	10	—		Pr. Ek. A 30
	[Razem 1788—1792.	88	15	300	s. 1816
Grzy- wien Talarów					
1794	Wydźga Tom. podkom. (w Chelmie)				
16 4	2 wazy duże z postumentami	44	—		Ważyński I
	3 blaty	45	—		30—32
	12 półmisków.	96	—		" "
	1 serwis duży	40	—		" "
	2 menażyki	2	—		" "
	6 lichtarzy	15	—		" "
	6 imbryków	18	—		" "
	2 cukiernice	8	—		" "
	2 tace	60	—		" "
	4 salaterki	16	—		" "
	Gabryel Taszycki 2 wozy srebrne z bla-				Spis ofiar w-a
	tami.	70	—		krakows.

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Grzy- wien	Ła- tów	Źródło wiadomości
	10 półmisków srebrnych.	80		Spis ofiar w-a krakows.
	2 tace srebrne	60		"
	4 miseczki srebrne	8		"
	2 pary lichtarzy srebrnych.	10		"
	2 imbryki	5		"
	Wodłowicz X. referendarz Lit. 2 blaty	30	—	G. W. W. 82
	4 półmiski	32	—	" "
	Dzierzbicka wojewodzina łączycza 2 pół- miski	16	—	" "
	11 par noży	9	—	" "
1794	Plater podkanclerzy Litewski 1 serwis z po- stumentem i koszykiem do wetów	40	—	" "
	4 koszyki do octu i oliwy	20	—	" "
	2 wazy wyzłacane	44	—	" "
	4 blaciki pod wazy	16	—	" "
	4 półmiski trzygraniaste.	32	—	" "
	4 blaty	60	—	" "
	1 fajerkę do rozgrzewania potraw	3	—	" "
	4 lichtarze z gałęziami podwójnymi.	16	—	" "
	6 lichtarzy pojedynczych	15	—	G. W. W. 82
	4 półmiski z pokrywami	28	—	" "
	Wichliński metrykant Skarb. Kor.: 1 wa- żę na nóżkach z uszkami, pokrywą i kwiatkiem.	20	—	" "
	2 dzbanuszki nowe do kawy i mleka	3	5	" "
	1 dzbanuszek nowy do herbaty	1	11	" "
	1 blacik podługowaty	4	—	" "
	1 cukierniczka na nóżkach z pokrywą. 2 solniczki	4	—	" "
	2 pudełka od gotowalni damskiej	3	—	" "
	2 pudełka od gotowalni damskiej	1	4	" "
	Bezimienni: 1 karabelę w srebro opraw- ną, suto wyzłacaną z sztuczkami srebr- nymi	4	—	" "
	6 pendentów i 6 klamer posrebrzanych. Gretz kasjer: 1 imbryczek.	0	—	" "
	" " 2 puszki	3	—	" 278
	" " 2 puszki	1	4	" "
	Nowakowski A., imieniem muzykantów z kościoła Karmelitów Bosych 31 sztuk srebrnych.	3	14	" "
	Gaszyński: 2 wazy	40	—	" "
	2 blaty	30	—	" "
	16 półmisków.	128	—	" "
	4 salaterki	16	—	" "
	2 misy.	40	—	" "
	1 tacę podługowatą	15	—	" "
	1 „ wielką z galeryą	30	—	" "
	Szaniawska starość. mologoska: 1 talerz.	4	—	" "

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Grzy- wien	Lu- tów	Źródło wiadomości.
	3 polmiski	24	—	G. W. W. 82
	2 lichtarze	5	—	„ „
	Domańska łańcuszek srebrny pozłacany	—	6	„ „
	Devitre Krystyna 1 kubeczek	—	3	„ „
	Obywatele okuniewscy 1 lampkę	2	—	„ „
	Walicki: 2 wazy z pokrywami	40	—	„ „
	2 łądle	12	—	„ „
	2 imbryki	6	—	„ „
	1 grabkę	—	8	„ „
	1 parę sprzączek	—	6	„ „
3 9	Mrozowska 2 łyżeczki	—	5	„ „
	F. obywatel z Siedlec: 1 medalion	—	5	G. Rząd. n. 61
	Sernaczy bracia, srebra w sztuczka- ch od kulbaki i rzędu pozłacanych	10	—	„ „
12 9	Cyrkuł 3-ci m. Warszawy do obozu pod Mokotowem: 2 dzbanki do herbaty	3	5	„ 293
	1 taczkę do masła	1	8	„ „
	1 kropielniczkę	1	—	„ „
	6 łyżeczek do kawy	—	15	„ „
17 9	Król Imię 109 dużych srebrnych medalów. Świdziński 1 rząd suty wyzłacany	40	14	„ 302
	Zalewscy 2 imbryki	10	—	„ 326
	2 rzędy	6	—	„ „
	2 rzędy	16	—	„ „
	Pudłowski 1 rząd	8	—	„ „
	N. (kapłan) 2 medale	—	12	„ „
18 9	Skiwska 6 srebrnych od kulbak	8	—	„ „
	Razem 1794.	1488	13	
	c) Klejnoty oszacowane w przy- bliżeniu przez p. Strausa, jubi- lera w Warszawie.	Złp.	gr.	
17 92	Skoraszewscy, sygnet z 11 dyamentami	500		Wegner 540
10 5	Albertrandi X., pierścień z portret. Króla. Witoszyński X., pierścień z bustem JK.M.	300		G. N. i O 258
9 6	„ medal z napis. Merentibus	300		„ „
	„	576		„ „
17 6	Walicka: tabakierę	720		„ 308
	„ pierścień z brylantami	200		„ „
	Puchala poseł ezerski, tabakierę	720		„ 285
	N. tabakierę w futerale	720		„ 297
	N. zegarek złoty z perlami i portretem Króla	500		„ „
	Hajewski X. medal z napis. Merentibus	576		„ 332
	Horalik Wilhelm pierścień	40		„ 331
30 6	Z Komisji C. W. Wileńskiej 4 tabakierzy. zausznice	2,880		Pr. Ek. A 30
	soliter	20		s. 1816
	soliter	500		„ „

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Złp. gr.	Źródło wiadomości
	5 pierścieni	200	Pr. Ek. A 30
	kwiat z dyamentów	1.000	s. 1816
	8 zegarków złotych	800	„ „
	Wawrzecki Tom. poseł braclawski, zegarek kameryzowany.	500	K. W. 190 s. 67
	Skarzyński profesor zegarek złoty	100	G. N. i O. 249
	N. zegarek srebrny	30	„ 331
	<u>Razem 1792</u>	<u>11.182</u>	
1794			
16 4	Wydzga Tom. podkomorzy (w Chelmie) 3 tabakierki z brylantami	10.000	Ważyński I
	pierścień z brylantami i biustem Króla.	500	32
	kokardę dyamentową do kontusza	6.000	„ „
	Pewny obywatel zegarek złoty dla dystrygującego się pod Kozubowem.	100	Spis ofiar w-a krakows.
	Tadeusz Chwalibog zegarek złoty z łańcuszkiem	200	„ „
13 5	Mokronoska generalowa 1 puszkę szczyroztłą z brylantami	300	G. W. W. 82
	2 łańcuszki złote	200	„ „
	Wołowicz X. referendarz Lit., distinctorium złote	300	„ „
	Dzierzbicka wojewodzina łęczycka 2 pierścionki brylantowe.	200	„ 278
20/8	Król Imé: 4 tabakierki	2.880	G. Rząd. n. 49
	1 tabakierkę.	720	„ „
	1 ornat	?	„ „
	1 kielich do regimentu Gwardyi Kon.	200	„ „
	Domańska Zofia: 1 pierścień z 3 dyam.	200	G. W. W. 278
	1 krzyżyk z rubinkami	100	„ „
	1 sztuczyk z instrumencikami	60	„ „
3 9	Potocka starościna łom. pierścień brylantowy	200	G. Rząd. n. 61
	Olędzka: parę koleżyków brylantowych	300	„ „ „
12,9	Cyrkuł 3-ci m. Warszawy 2 tabakierki	1.440	G. Rząd. s. 293
	1 wężyk	20	„ „
	1 pierścionek	20	„ „
	2 klamerki z emalią do bransoletek.	90	„ „
17 9	Król Imé 21 dużych złotych medalów.	12.096	„ 302
	Cernerowa sekretarzowa J. K. M., 1 zegarek złoty	3.000	G. W. W. 82
	Grotkowski Jan mecenas 1 zegarek złoty repetyer	20	„ „
	Król Imé 8 zegarków złotych	800	175, 278
	1 zegarek złoty z łańcuszkiem	200	„ „
	Domański komornik i Leksicki 2 zegarki srebrne.	60	„ „

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Złp.	gr.	Źródło wiadomości
	Cyrkuł 3-ci m. Warszawy 2 zegarki złote z łańcuszkiem	400		G. Rząd. 293
	1 zegarek złoty z emalią	100		" " "
	Sernaczy bracia 1 zegarek złoty	50		" n. 61
	N. (kapłan) 1 zegarek złoty	100		" 326
	Niewiarowski 1 zegarek stary	100		" "
	Święcki 2 zegarki srebrne	60		" "
	Razem 1794	41.646		

d) Niemożliwe do obliczenia.

1792	Wawrzecka chorążyna W. X. L. 12 sztuk srebra			G. N. i O. 249
	Węgrzynowiczowa mieszczanka krakowska, 20 szt. starej monety srebrnej			RK. L. VII n. 147
	Czeladź introligatorska Warszawy 40 sztuk starych pieniędzy			G. N. i O. 320
	Rościszewska 50 sztuk starych pieniędzy			" 297
	Srebro, złoto, klejnoty z Komisji C. W. Wschow- skiej			Pr. Ek. A/30 s. 1978
	Kościuszko przesłał złożone przez wojskowych kil- kanaście grzywien srebra			G. W. W. 425
	Duchowieństwo powiatu preńskiego z ochotą oddaje srebra kościelne			" 126
	Województwo Brzeskie dawało srebra			G. Rząd. n. 59
18 10	Z Exakeji Lubelskiej przesłane przez Kom. C. W. srebra			pl. 36 XXXIX
16 10	Komisaryat Generalny Wojenny Litewski mając od Wawrzeckiego GL. polecone przetransportowanie sreber Żmujdzkich deleguje Arcimowicza i 3-ch ludzi.			Arch. Sk. Kor. a) 39 Przeło- żenia Dyre- kcy Cent. Ko- misaryatu Wojsn. 1794

e) Wartość pieniężna sreber, złota
i klejnotów.

a) Zważonych lub otaksowanych łącznie:

1788	Klejnotów	złp.	28.800	gr.
1792	Srebra grzyw. 1216 łut. 10 ¹ / ₄ po 80 = 97.331	"	7 ¹ / ₂	

b) Szacowanych dzisiaj:

Klejnotów	złp.	11.182
Srebra grzyw. 88 łut. 15 po 80 =	złp.	7.115

Razem złp. 144.428 gr. 7¹/₂

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
1794	a) Zważonych lub otaksowanych społecznie:	
	Klejnotów złp. 6.672 Sreber grz. 447 łut. 8 ¹ / ₄ po 80 = „ 35.8 12 gr. 15	
	b) Szacowanych dzisiaj:	
	Klejnotów złp. 41.646 Srebra grzyw. 1488 łut. 13 po 80 „ 119.105	
	Razem . złp. 196.553 gr. 15	
	Ogół prócz nieobliczalnych naj- mniej złp. 340.981 gr. 22 ¹ / ₂	
	6. Prowianty i furaze.	
		Zlp. gr.
1792	Do Komisji C. W. Wileńskiej 10 sztuk bydła rogatego 1.400 100 beczek owsa 2.750 30 beczek żyta 1.500	G. N. i O. 308 „ „ „ „
16 5	Wawrzecki chorąży W. X. L. 100 be- czek owsa 2.500	„ 249
25 5	Radziwiłł Maciej po 300 becz. żyta co rok	„ 253
29 5	Z województwa Brzeskiego Litewskiego:	
	Paszkowski 50 korey owsa 250	„ 278
	5 sztuk bydła rogatego 700	„ „
	10 baranów 80	„ „
	Malachowski X. 30 szanków żyta 500	„ „
	Piekarski kom. C. W. 150 szanków żyta. 2.500	„ „
	Laskowski 50 szanków żyta 833 10	„ „
	100 „ owsa 833 10	„ „
	100 wozów siana 1.800	„ „
	100 baranów 800	„ „
	Rajski 50 szanków owsa 417	„ „
	10 „ krup jęczmiennych 240	„ „
	Wyganowska 50 szanków owsa 417	„ „
	70 „ mąki żytniej 1.260	„ „
	25 wozów siana 450	„ „
	Estko 10 korey mąki żytniej 154	„ „
	2 sztuki bydła 280	„ „
	Do Komisji C. W. Kamieniec- kiej.	
	Włościanie Rusini z Załucza 100 korey żyta 1.000	„ 306

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Złp.	gr.	Źródło wiadomości
Do Komisji C. W. Sandomierskiej.				
	Puszet komisarz C. W. 50 korey żyta	500		G. N. i O. 273
	100 „ owsa	500		„ „
	Parys 50 korey żyta	500		„ „
	200 „ owsa	1.000		„ „
	Tański 40 korey „	200		„ „
	Lansetówna Dominika 1 krowę (ostatnią)	50		„ 314
	Rutkowski 200 garncy wódki	700		„ „
	Walicki 50 korey mąki żytniej.	550		„ 308
Do Komisji C. W. Krakowskiej.				
	N. na Zamek krakow. 200 korey owsa.	1 000		RK. L. VII n.
	Dembowski Sebast. 30 korey żyta póki długi zaciągnięone na wojnę nie spła. cą się	300		147 „ „
	Razem 1792.	40.694	20	
Nieobliczalne:				
1792	Wawrzecki chorąży W. X. L. całe swe zboże zabrać pozwala	?		G. N. i O. 249
	Województwo Podlaskie dostarczyło bez- płatnie żywności, furazu i wszelkich wygod regimentowi Działyńskiego pod- czas przemarszu, jak donosił poseł Dahlke	?		Bułhaków w pam. z XVIII Zupańsk. t. X cz. 2 str. 371
	Podhorodecki w Huleczy (pod Ostrogiem) ugościł batalion regimentu Buławy W. K. na rasztaku i proponował wypra- wę	?		G. N. i O. 262
	Małachowski Stan. marszałek sejmowy ofiarował statki ze zbożem i legumi- nami swemi, do Gdańska płynące, co wynosi kilka tysięcy dukatów	?		„ 337
1794	Ziemia Łomżyńska oprócz bezpłatnego ży- wienia 1000 ludzi brygady Madalińskiego od września 1793 do 15 marca 1794 r. dostarczyła bez zapłaty 1700 korey owsa	8.500		Pr. kor. z R. N.
	2730 pudów siana	1.820		N. Wydziału
	85 korey kaszy	2.216		Potrzeb wojs-

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Złp.	gr.	Źródło wiadomości
	1366 mąki żytniej . . .	20.490		ks. 25 pod d. 3, 3
	2730 ff. słoniny . . .	1.092		
11/4	200 garncy soli . . .	320		
16, 4	Stecka 133 korce zboża różnego . . .	1.000?		Ważyński I
	Wydźga Tom. podkomorzy (w Chelmie			29
	20 wołów karmnych . . .	3.000		" "
3, 9	1000 garncy gorzałki . . .	3.500		" 32
	Józef Borowski bydła sztuk 10 . . .	1.400		Spis ofiar w-a
	X. Tomasz Byszyński pszenicy kor. 20.	270		krakows.
	And. Rottermund wódki garncy 200 i 2			
	krowy . . .	800		" "
	Antoni Ciepeliowski parę wołów i żyta			
	korcy 14 . . .	380		" "
	Jan Kromer siana fur 6 . . .	108		" "
	Jan Sołtyk owsa korcy 50, siana fur 10.	430		" "
	Wincenty Trembowski wołu i skopów 6.	188		" "
	And. Słaski mąki korcy 35 . . .	385		" "
	Orsetti komisarz C. W. bielski 145 kor-			
	cy 28 g. mąki żytniej . . .	2.185	22	G. Rząd. n. 59
	307 korcy owsa . . .	1.535		" "
	Pac kapitan 120 kamieni siana . . .	64		" s. 249
	Kownacki komisarz Jabłonny 1½ kor-			
	ca pszenicy . . .	27		G. W. W. 644
	2 korce jęczmienia . . .	39		" "
	4 beczki piwa, 2 g. wódki . . .	27		" "
	Kicki koniuszy w. k. 60 korcy owsa . . .	340		" 126
	Krzucki Ignacy 20 korcy owsa . . .	100		" "
	Heryng Walenty 6 poci słoniny . . .	100		" "
	N. 6 fur siana . . .	300		" "
	Razem 1794 . . .	50.596	22	
Nieobliczalne:				
	Województwo Brzeskie Lit. dywizjom			
	Sierakowskiego i Chlewińskiego da-			
	walo żywność i furazę . . .			G. Rząd. n. 59
	Lazarewicz żywność po wiele razy . . .			" "
	Powiat kowieński suchary i furazę . . .			G. W. W. s. 327
	Ogół 1792—1794 prócz nieobliczalnych.	91.561	12	
7. Ofiary rozmaite.				
1791				
1/3	Berneaux: księgi dla korpusu Inżynierów . . .			KW. 186 s 255
1792	Sołtyk poseł krakowski swój Zamek w Iwaniszkach			
27/3	oraz wybudowanie domu i stajni dla szwadronu.			" s. 278

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
	Radziwiłł Xiąże Maciej opiekun Dominika Zamki: Nieświeżki, Słucki, Bielski i Olycki z artylerją i amunicją przez czas wojny.	KW. 180s. 190
	Więckowski pancierz starodawny	R. K. L. VII n.
	Suchorski na potrzeby wojenne lub wieszanie zdrajców 100 postronków	147 Wegner 536
	Karpowicz X. proboszcz preński, Kazania i książki ustawy 3 maja	G. N. i O. 249
	Miasto Tarnogóra płótna i starej bielizny na fletuchy worów 3	" 273
	Ważyński biskup chełmski unieki 100 mszy za powodzenie oręża	" "
	Skotnicki X. kanonik sandomierski 30 mszy za poległych	" 332
1794	Pijarzy drohiczey oprócz armaty żelaznej bez lawety, msze śpiewane co miesiąc	G. Rząd. 326
	Jan Patusiński berdysz	Spis ofiar w-a krakowsk.
10,7	Dziarkowski generalny sztabmedyk służy darmo i donosi, że apteka była dotąd utrzymywana ofiarami obywatelskimi aptekarzy i materyalistów lecz obecnie potrzebuje 30.000 złp.	Pr. kor. z R. N. N. Wyzd. Pot. Wojsk. ks. 25
	Jan Kluszewski 4 konie z zupełnym moderunkiem na 4 ludzi konnych (wartość około 1196 złp.) .	Spis ofiar w-a krakowsk.
	Andrzej Słaski komisarz 6 kawalerji z bronią i lenungiem miesięcznym (wartość około 2200 złp.).	
12,7	Baranek, prócz konia, sztucca i innych rekwiżytyw zapisał się, iż daruje na ofiarę w Janowie 3 domy okazałe, aptekę porządną z medykamentami, do tego różne instrumenta do apteki należące. Jedzie z Grodna do Wilna, aptekę uregulować Kościuszko posłał tę notę do Wydziału Potrzeb Wojskowych)	K. W. 26 Rekwizyc. N. Naczelnika
30,7	Horalik 2 skrzynie siarki, wapna gnojnego . . .	Pr. Kor. z R. N.
20,8	Król Imé na ludwisarnię 750.000 cegły, 25.000 dachówki, 60.000 cegły, 3 laszty wapna	ks. 25 G. Rząd. n. 49
	Majewski Fr. 11 snopów żelaza	i s. 361
12,9	Cyrkuł 3-ci m. Warszawy: 5 surdutów, 1 frak, 1 futro wileże, 2 niedźwiadków, 16 koców i der, 7 kolder, 1 bekieszę, 8 kamizelek, 2 kaftany kuczabajowe, 3 czapki, 4 powłoczki, 4 prześcierała, 2 sukmany, 1 czamarkę, 1 piarnat, 4 poduszki, 3 czapraki	" 249 " 293
	Pudłowski 1 sztabę ołowiu	" 326
16,8	Ossoliński Jan akcyę fabryki łowickiej	
	Kintzel zebrzał w Warszawie: dek 9, dywan, kolder 6, poduszek 4, surdutów 9, spodni drelchowych 6, sukmiennych 3, kamizelek 3, liberyj pasowych	a. 39 Przełożenia Dyrekcji Central. Ko-

Data	Nazwiska, nazwy i przedmioty	Źródło wiadomości
4 10	2, postronków 100, sukmanę 1. katanek letnich 5, kołpaków 3 N. dwaj 6 poduszek włosianych, 5 sienników	misoryatu Wojennego G. Rząd. 369

8. Zebranie.

Dział I, w pieniądzech.

1788	a Jednorazowo najmniej zlp. 1.625.677 gr. 24 ¹ / ₂
	b Peryodycznych do 1794 „ 427.694 „ —
	Razem najmniej zlp. 2.053.371 gr. 24 ¹ / ₂
	a Jednorazowo zlp. 755.208 gr. 8
1792	b Peryodycznie „ 55.466 gr. 17 ¹ / ₂
	c Nieobliczalne i nieokreślone ?
	Razem najmniej zlp. 810.674 gr. 25 ¹ / ₂
1794	a ¹ w gotowiznie „ 1.341.957 gr. 14 ¹ / ₂
	b Nieobliczalne i nieokreślone ?
	Razem najmniej zlp. 1.341.957 gr. 14 ¹ / ₂
	Najmniejsza suma działu I. zlp. 4.206.034 gr. 4 ¹ / ₂

Dział II, w broni, koniach i efektach.

1	Broń	a	wartość dział	{ 1788—1792 499.400
				{ 1794 21.000
		b	palnej	{ 1788—1792 227.100
			ręcznej	{ 1794 36.252
		białej	{ 1788—1792 5.825	
			{ 1794 26.450	
2	Amunicya	{ 1788—1792 58.468 ¹ / ₂		
		{ 1794 5.980 ¹ / ₂		
3	Rekwizyta	{ 1788—1792 199.531		
		{ 1794 175.501		
4	Konie	{ 1788—1792 56.954		
		{ 1794 476.977		
5)	Srebro, złoto i klejnoty	{ 1788—1792 144.425 ¹ / ₄		
		{ 1794 196.553 ¹ / ₄		
6	Prowianty i furaże	{ 1792 . . . 40.964 ² / ₃		
		{ 1794 . . . 50.596 ² / ₃		
7	Ofiary rozmaite	{ ?		
	Najmniejsza wartość działu II, zlp. 2.021.667 gr. 17 ¹ / ₂			
	Najmn. wart. ofiar 1788—1792 zlp. 4.099.718 gr. 2 ¹ / ₂			
	„ „ „ 1794 . . . „ 2.520.303 gr. 4 ¹ / ₂			
	„ „ „ 1788—1794 zlp. 6.726.337			
	Rzeczywista zaś przenosić musiała 7.500.000			

UWAGA. Spis niniejszy kompletnym nie może się nazwać nie tylko z powodu nieobliczalności wielu pozycji, oznaczonych pytajnikiem, ale też dla braku wielu wiadomości, zaginionych wśród zamieszania wojennego. W odkrywanych dokumentach i ukazujących się w druku dyaryuszach lub pamiętnikach nadarzają się wciąż wzmianki o składanych tu i ówdzie datakach. Któżby zresztą policzył wszystkie prowianty i furáže, dostarczane przechodzącym oddziałom? Oszacowanie efektów przedstawia wiele trudności. Co do sreber i klejnotów, nieoszacowanych społecznie, usłużyli nam chętnie swoim doświadczeniem pp. Teodor Werner, właściciel zaszczytnie na wystawach odznaczonej fabryki wyrobów srebrnych i platerowanych, oraz Straus jubiler (ul. Senatorska Nr. 6) i taksator lombardu; wszakże mogli oni podać tylko najniższe możliwe dane, wnikskując z opisów, a nie widząc samych przedmiotów. Obniżoną być musiała niezmiernie cena brylantów, gdy je rachowano w ogóle na ułamki karata, a solitery tylko na 1 karat. Armaty, broń palna, amunicya, dały się dokładniej obliczyć podług etatu wojkowego z dnia 8 października 1789 r. zamieszczonego w „Zbiorze konstytucyj y uchwał Seymu... 1788 do 16 grudnia 1790 r. (wydanie pijarskie 1791) str. 99 i nast.“, lecz pistolety w roku 1794 rachowaliśmy podług ceny (18 złp.) przez Kościuszkę ogłoszonej; nie mogąc oznaczyć dokładnie liczby sztuców strzeleckich i fuzyj, szacowaliśmy oba te rodzaje broni ceną średnią. Nie znalazłszy nigdzie ceny bagnetu, wzięliśmy domyślną 3 złp. Efeka i prowianty obliczaliśmy podług naszego cennika podanego w tomie II str. 84—99, uzupełniając go w razie potrzeby raportami komisaryatu Wojennego (pliki a₃ i 36 f.). W nieokreślonej ofercie sięścia Kazimierza Sapięhy co do umundurowania artylerji litewskiej (dział II, 3) braliśmy do rachunku według etatu wielki, mały mundur i płaszcze—4 ostatnie w sumie 4 ro letniej, gdyż od razu musiały być sprawione, wszakże tylko na głów 1000 (zamiast 1560) stosownie do liczby rzetelnej, wykazywanej w raportach jenerala Kronemana. W umundurowaniu pewnej liczby ludzi braliśmy okrągłe 100 złp. na mundur, płaszcz, spodnie i buty. Chomonty, szory, zaprzęgi przypuszczalnie taksowaliśmy po 36 złp., ponieważ tyle wypadła podług sumy etatowej na chomonty artylerji, skoro siódła liczyć będziemy po 90 złp. Co do skór, ponieważ departament umundurowania poprzestał w swoim raporcie z dnia 19 września na ogólnikowym określeniu „podług gatunku i wielkości, tudzież dobroci wyprawy ceny różne“, musieliśmy oznaczyć na domysł (przy znanej cenie złp. 15 za skórę surową) 20 i 25 złp. za wyprawne i juchtowe.

Użyte w cytatach skrócenia oznaczają:

Zbiór Mów.—Zbiór Mów i pism niektórych w czasie sejmu 1788... Wilno 1798 w drukarni JKMei przy Akademii tomów 12. Spisy ofiar znajdujące się przy końcu tomów III, V, VIII i IX.

P. r. Ek. —Protokół ekonomiczny Komisji Skarbu Rzpltey Koronnego tom A 30 z liczbą karty.

Relacya Butrymowicza. = Relacya examinu rachunku Komisji Skarbu WXL. z drugich dwóch lat, zawierających cztery raty półroczne przez tę samą Deputacyę czynionego, a przez trzymającego w Deputacyi Pióro JW. Butrymowicza podstarostę i posła powiatu Pińskiego seymującym doniesiona w roku 1791 w miesiącu marcu dnia 18 i następujących; woli zaś Seymujących Stanów wydrukowana w drukarni p. Dufour etc.

Morski Dyar. = Sprawozdanie w izbie sejmowej Morskiego kasztelana kamienieckiego z examinu komisji Skarbu Kor., patrz Dyaryusz 1790 urzędowy tom I część 2.

Konst. = Konstytucye y Uchwały Seymu 1788... wyd. Pijarskie; jeżeli nie wskazana stronnica, to trzeba szukać według daty.

K. W. = Protokół ekonomiczny Komisji Woyska Obojga Narodów.

R. K. L. = Raporta z kampanii Litewskiej księga VII (przesłane królowi i Gorzeńskiemu GL.).

Księga = Akta komisyj cywilno-wojskowych: Czerskiej, Radziejowskiej i t. d.

G. N. O. = Gazeta Narodowa i Obca rok 1792 z liczbą stronnicy.

G. Rząd. = Gazeta Rządowa rok 1794.

G. W. W. = Gazeta Wolna Warszawska 1794.

Wegner = Roczniki Towarzystwa Przyjaciół nauk Poznańskiego, artykuły tegoż autora.

Ważyński = Wiadomość o Dyaryuszu czyli dzienniku ks. Porfirego Ważyńskiego od roku 1770 do 1804 dnia 4 lutego napisanego podał X. A. S. Petruszewicz (są wyjątki z oryginału) w Przeglądzie Archeologicznym, organie c. k. konserwatoryi pomników i Towarzystwa Archeologicznego krajowego. Lwów rok 1882 zeszyty I i II.

Ks. 25 prot. korr. z R. N. N. = Protokół korespondencyów z Radą Najwyższą Narodową i opiniów pod Jey decyzją formowanych od dnia 29 maja 1794, księga Nr. 25.

a. 39 = Przelozienia, noty i kwity Dyrekeyi Centralney Komissoryatu Woienego 1794.

Spis rzeczy systematyczny.

....

Finanse.

WIADOMOŚCI WSTĘPNE.

	str.
56. Obfitość, wiarogodność i podział rachunków skarbowych w Polsce.	1

Dział I. Skarb Króla Imci.

Rozdział VII. Stosunki pieniężne Stanisława Augusta.

57. Pogląd na dochody dawnych królów. Odpowiedź Stanisława Augusta na pytanie: czy bardzo bogaty jest król polski? . . .	4
58. Fundusze Stanisława Augusta w pierwszym trzyleciu jego panowania: uchwały sejmów konwokacyjnego i koronacyjnego. Osobista fortuna Stanisława Augusta. Tabele intrat i expensy. Urządzenie i wybitniejsze osoby dworu	7
59. Długi z tegoż okresu krajowe i zagraniczne. Datki Katarzyny II, utracyszostwo i upokorzenia Stanisława Augusta . . .	29
60. Sześciolatecie 1765 — 1773. Wpływ konfederacji Barskiej na dochody królewskie. Wypraszenie pieniędzy u Repnina: sumy przesyłane Branickiemu na wydatki wojenne; łupiestwo wojsk rosyjskich. Żebrania u Wołkońskiego i Salderna. Sumowanie pobranych od Rosyi przez Stanisława Augusta pieniędzy; określenie jego przedajności	40
61. Epoka pierwszego rozbioru. Zabór wielu ekonomij. Hojna lista cywilna z uchwały delegacyi sejmowej. Zbogacanie braci i synowców przez Stanisława Augusta; zachowanie się jego podczas akcji rozbiorowej	55

§ 62.	Początki i długi Stanisława Augusta w okresie drugim. Ekonomie litewskie. Kozienice. Przyzwoltsze zachowanie się względem Rosyi	63
§ 63.	Ofiary, składane przez Stanisława Augusta podczas sejmu czteroletniego. Nowa serya długów	77
§ 64.	Epoka drugiego rozbioru. Haniebne stosunki z Sieversem. Zmniejszenie dochodów. Ofiary, składane na rzecz powstania Kościuszkowskiego i ubóstwo Stanisława Augusta w tym czasie. Liczba długów, spłaconych przez dwory rozbioreze. Długi przedśmierne i wartość spadku, jaki się dostał Xięciu Józefowi Poniatowskiemu	85

Dział II. Skarby Rzeczypospolitej: Koronny i Litewski.

65.	Rzut oka na stan skarbu od początków XVI do końca XVII wieku, porównanie z Anglią, Francją, Brandenburgią. Czasy saskie w wieku XVIII; paralela z budżetami cesarsko-austriackim i francuzkim. Uzupełnienia budżetu polskiego. Źródła owocnych dochodów skarbowych. Usuwanie się szlachty od wszelkich podatków. Zgubne skutki pozornie tanich budżetów	103
-----	---	-----

Rozdział VIII. Stan Skarbów Obojga Narodów w okresie I.

§ 66.	Stan finansowy Polski na początku pierwszego okresu. Reforma Czartoryskich. Historia i urządzenie owocnych podatków	122
	1. Cło generalne	123
	2. Poglówne żydowskie	"
	3. Kwarta i kwadrupla starostwa i królewszczyzny	124
	4. Hyberna	132
	5. Poglówne chrześcijańskie i podymne	"
	Pierwsze sprawozdanie Komisji Skarbowych w roku 1766; pięciokrotne zwiększenie dochodów. Expensa i remanent.	"
§ 67.	Ruina skarbu po roku 1767. Brzemień długów, tłoczących go w epoce pierwszego rozbioru, mianowicie: niedopłacone należności, pretensje pieniężne Stanisława Augusta i różnych wierzycieli Rzeczypospolitej	139

Rozdział IX. Reformy i zasoby skarbowe w okresie II.

§ 68.	Działalność Delegacyi z roku 1773 — 5 na polu finansowem. Charakterystyka stronnictw. Poniński i August Sułkowski. Skład deputacyi czyli subdelegacyi podatkowej. Przebieg obrad finansowych.	145
-------	---	-----

	str.
<i>1/2</i> 69. System podatkowy w okresie drugim	144
1. Podymne generalne. 2. Polpodymne	60
3. Czapowe krajowe 4. od likworów zagranicznych	
5. składne winne 6. Półtory kwarty i kwarta sowita	
7. Lanowe.	161
8. Poglówne żydowskie 9. Cła kupieckie 10. szlacheckie	
11. od soli 12. Papier stemplowany 13. karty 14. kalendarze	
15 księgi żydowskie stemplowane	162
16. Pobory 17. Prowieniencya tabaczna	163
18. Loterya.	166
19. Miasta: Gdańsk i Toruń 20. Most pod Warszawą	
21. Percepta potoczna 22. Prowieniencya z dóbr Ostrogskich	168
23. Subsidium charitativum 24. Czynnosc emfiteutyeczny	169
25. Grosz sześćdziesiąty	171
Fundusz Komisji Edukacyjnej	172
<i>1/2</i> 70. Dochody obu skarbow Rzpłtej w okresie II-gim. Podział rachunków Komisji Skarbowej Koronnej i tablica z trzech dwuleci dzialu II-go. Tablica dochodów skarbu litewskiego z czterech dwuleci; sumy ogólne. Wniosek	176
<i>1/2</i> 71. Wydatki skarbu koronnego w okresie II-m. Deficyt spowodowany marnotrawstwem delegacyi w roku 1775. Poprawki i budżet wydatków z roku 1776. Nasz układ rachunków z podziałem na części: stałą i zmienną. Tablice pozycyji zmiennych i sumy ogólne	179
<i>1/2</i> 72. Nieвозмоżność zastosowania układu poprzedniego do rachunków Skarbu Litewskiego. Tablice expensy tegoż skarbu. Nieład i deficyty	197

Rozdział X. Działalność finansowa sejmu czteroletniego (w okresie III).

Sprawy finansowe w literaturze przed sejmem i podczas sejmu czteroletniego. Stosowanie zasad fizyokratycznych. Popławski, X. H. Strojnowski, Kollątaj, Dembowski. Wady ich teoryj podatkowych. Staszic. Broszura: Arcy-wielki projekt. X. Ossowski. Nax	203
Uchwała stu tysięcy wojska. Podział rozpraw finansowych. Wytłomaczenie rozwlektosci tychże. Pierwsza faza. Uchwalenie: a) ofiary dobrowolnej, b) podymnego protunkowego, c) pożyczki 10-milionowej, d) drugiej raty z kwart etc. w W. X. Litewskim, e) stempla od urzędów i orderów, f) ofiary wieczystej 10-go i 20-go grosza.	216
Druga faza: Zawód na podatku ofiary. Wyjaśnienie przyczyn tego zawodu i sąd o wartości tariff Komisji Dziesiątego Grosza. Ustanowienie Deputacyi Koekwacyjnej i praca jej. h) Sprzedaż dóbr Galicyjskich po duchowieństwie, i) 40.000 z Warszawy i półtora podymnego z miast, k) podatek skórowy i podatek od rzezi: l) złoty z dymu na magazyny, m) tabaka, n) porównanie podatków litewskich z koronnymi.	

	str.
o) 30-ty grosz od czterech starostw i zniesienie zamian,	
p) zsyпка zbożowa, r) zajęcie dóbr biskupstwa krakow-	
skiego	237
Trzecia faza: s) sprzedaż królewsczyzn, t) zahypoteko-	
wanie pożyczki 30 milionowej, u) ostatnie uchwały o zwię-	
kszeniu ofiary, podymnem, półpodymnem i pogłównem	263
<i>1/2</i> 75. Dochody skarbow Rzpłtej: Koronnego w obu dwuleciach oraz	
w roku 1791 i W. X. Litewskiego w pierwszym dwuleciu	
oraz w 7-miu pierwszych miesiącach roku 1792	270
<i>1/2</i> 76. Wydatki obu skarbow Rzpłtej z tychże okresów	287
<i>1/2</i> 77. Sąd o wartości prac finansowych sejmu czteroletniego. Nie-	
wykonanie uchwały o armii stutysięcznej. Powody. Dobre	
chęci. Zakres możności. Nieumiejętność posługiwania się	
kredytem: pożyczki i awanse krajowe; pożyczki zagraniczne;	
niedoszła genuńska, 10-milionowa holenderska z roku 1790,	
zrwana 30-milionowa holenderska z roku 1792, brak insty-	
tucyi kredytowej państwowej	301
<i>1/2</i> 78. Pojęcia, projekty i próby kredytu publicznego od początku	
panowania Stanisława Augusta. Akcje Kompanii Manufaktur	
wielnianych i Antreprzyzy Tabaczej. Pierwszy głos o papie-	
rach państwowych Sułkowskiego z roku 1774. Projekty Lom-	
bardu. Projekt względem monety papierowej anonima z ro-	
ku 1777. Wzmianki o Banku Narodowym z roku 1780, 1784	
i 1786. Zdanie Staszica i Moszyńskiego. Dwa pisma X. Os-	
sowskiego. Projekt Kaposzasa. Polemika z Glave'm. Ano-	
nym z roku 1790 o Banku Narodowym. Projekt Jacka Je-	
zierskiego. Artykuł Pamiętnika Hist.-Polit. Los tych je-	
któw. Wina sejmu czteroletniego	327

Rozdział XI. Stan Skarbu w okresie IV.

<i>1/2</i> 79. Epoka walki. Wyróżnienie trzech epok późniejszych. Rządy	
finansowe Najjaśniejszej Konfederacyi Targowickiej. Zniesie-	
nie podatków podwójnych. Bonifikacya pobranych; odwoła-	
nie. Smutny stan skarbu koronnego. Szarpanie grosza pu-	
blicznego—Poniński, Ankiewicz, biskup Kossakowski. Rachun-	
ki Generalne Skarbu Koronnego. O skarbie Litewskim. Łu-	
piezstwo konsyliarzy konfederacyi, biskupa Massalskiego i Szy-	
mona Kossakowskiego	353
<i>1/2</i> 80. Sejm Grodzieński. Budżet ułożony przez Deputacyę. Prawo	
o podatkach. Rachunki Generalne Koronne aż do dnia 17	
kwietnia 1794 roku. Sprawa z bankierami holenderskimi.	
Układy z Hasselgreenem i Gulcherem o nową pożyczkę	362
<i>1/2</i> 81. Powstanie Kościuszkowskie. Ruina powszechna i puste skrzy-	
nie skarbowe. Uchwała poborowa województwa Krakow-	
skiego. Nakaz składania bogactw kościelnych w Komisjach	
Porządkowych. Kasa Kościuszki w marcu i kwietniu. Zdo-	
bycz na Rosyanach wzięta. Rorzządzenia Rady Zastępczej	
w Warszawie i Deputacyi Centralnej Litewskiej. Uniwersal	
poborowy Rady Najwyższej Narodowej (Kollątaja). Zakaz	

	str.
wywozu produktów. Bilety menniczne, zaręczenia skarbowe, bilety skarbowe, czyli asygnaty; kurs przymusowy; bilety zdawkowe. Zniszczenie wojenne. Trudności poboru. Rekwi- zycje potrzeb wojskowych żywności, furażu i podwód. Opła- ta rzemieśników i dostawców. Uchwała o zaborze depozy- tów. Ofiarność społeczeństwa. Koszta powstania	370

Dodatek A.

Spis ofiar z lat 1788 — 1792 i 1794	427
---	-----

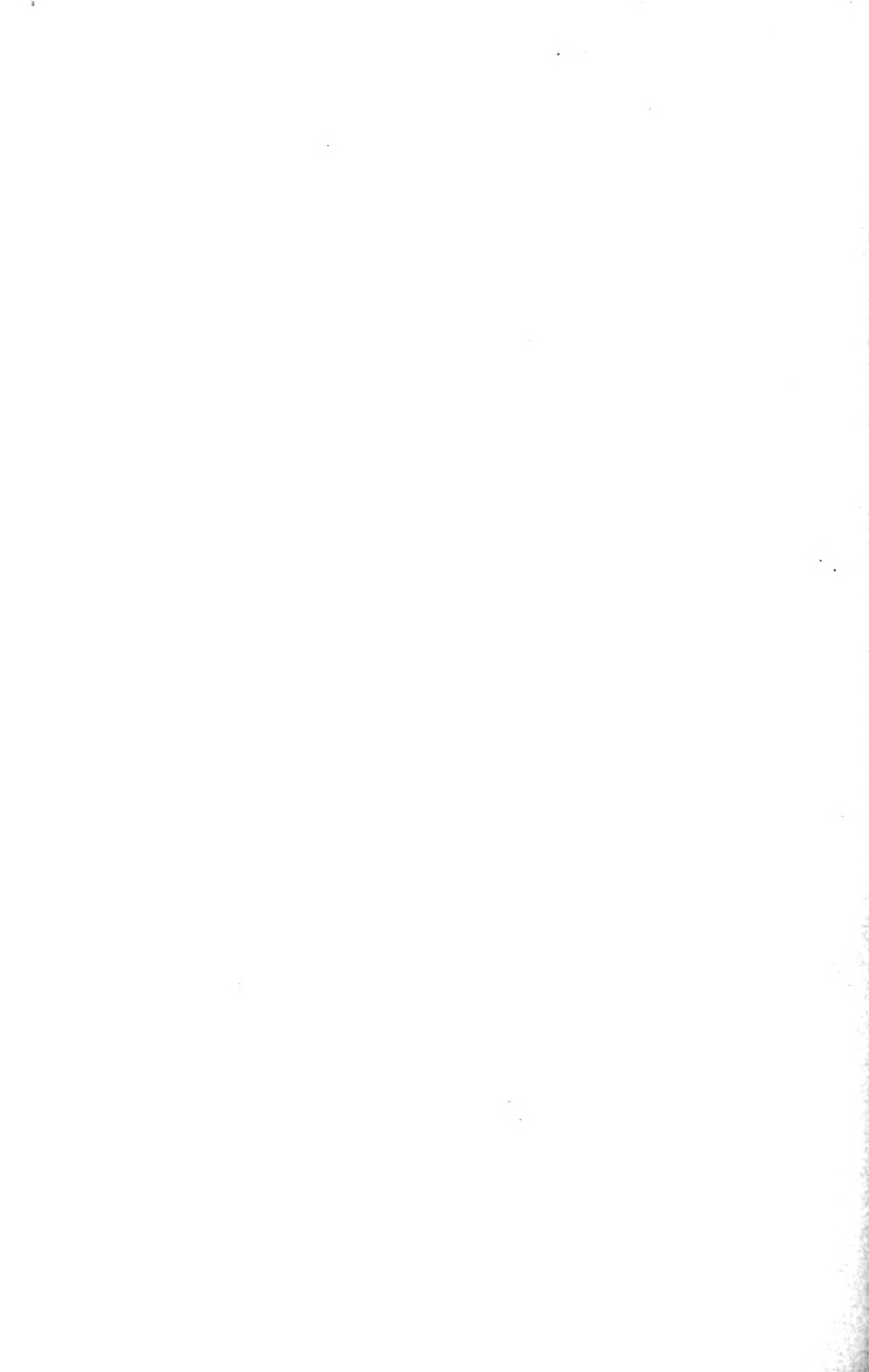

SKOROWIDZ

Tablic i Numerów w tomie III-m zawartych.

		str.			str.
Tab.	134	12	Tab.	173	178
"	135	16	"	174	179
"	136	35	"	175	180
"	137	36	"	176	182
"	138	42	"	177	187
"	139	51	"	178	188
"	140	55	"	179	189
Nr.	141 (mylnie wydrukowa- ny 147)	56	"	180	190
Tab.	142	69	"	181	194
"	143	70	"	182	195
Nr.	144	74	"	183	196
Tab.	145	77	"	184	198
"	146	82	"	185	przy 250
"	147	84	"	186	272
"	148	89	Nr.	187, 188	276
"	149	94	"	189	280
"	150	97	Tab.	190	281
"	151	111	"	191	282
"	152	130	Nr.	192, 193	284
"	153	133	Tab.	194, 195	285
Nr.	154, 155	134	Nr.	196, 197, 198	286
"	156, 157, 158	135	Tab.	199	288
"	159, 160, 161, 162	136	"	200, 201	290
Tab.	163	139	Nr.	202	291
"	164	141	Tab.	203	292
"	165 Nr. 166,	142	Nr.	204	293
"	167	143	Tab.	205, 206	294
"	168	172	Nr.	207, 208	298
"	169	174	Tab.	209	299
"	170	175	"	210	300
"	171	176	"	211	301
"	172	177	"	212	302
			"	213, 214	354

DK Korzon, Tadeusz
433 Wewnętrzne dzieje Polski
K65 za Stanisława Augusta. Wyd.2.
1897 t. 3
t.3

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

